125.461

DUŠAN PLENČA

PARTIZANSKI ODREDI NARODA DALMACIJE 1941-1942

VOJNO DELO

VOJNO DELO

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA DVADESET PETA

REDOVNA IZDANJA

KNJIGA DVADESET PRVA

UREĐIVAČKI ODBOR

PETAR BRAJOVIĆ, MILINKO ĐUROVIĆ, BRANISLAV JOKSOVIĆ, VIKTOR KUČAN, NIKOLA LJUBIČIĆ, TONE MARINČEK, KIRIL MIHAJLOVSKI, BRANKO PEROVIĆ, BRANKO TACOVIĆ, MILOŠ ZEKIĆ, MILISAV PEROVIĆ — odgovorni urednik

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA „VOJNO DELO“

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 125.461

DUŠAN PLENČA

PARTIZANSKI ODREDI NARODA DALMACIJE 1941-1942

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA

BEOGRAD 1960

PREDGOVOR

Obrada Narodnooslobodilačkog rata u Dalmaciji sve više dobija svoje mjesto u našoj poslijeratnoj historiografiji. U nekoliko dosadašnjih radova, objavljenih u vidu monografija ili dnevnika, prikazani su ratni događaji u Dalmaciji, ali cjelovita slika određenog perioda Narodnooslobodilačkog rata još nije napisana. Objektivni razlozi su me ponukali da obradim prvi period borbe koja se odvijala na ovom području, period stvaranja partizanskih odreda.

Težište ovog rada je na borbenim dejstvima, a ostali događaji su opisani upravo onoliko koliko je to bilo potrebno da se bolje sagledaju društveno-politički faktori, koji su prethodili ili su utiacli na stvaranje prvih odreda i njihova dejstva.

Prvi odredi u Dalmaciji nastali su od ilegalnih i diverzantskih grupa koje su prvih dana okupacije vršile diverzije i sabotaže. One su postepeno prerasle u krupnije jedinice — partizanske odrede.

Nastojao sam da obradim sve partizanske jedinice koje su djelovale pod rukovodstvom Štaba Dalmatinskog odreda, odnosno IV operativne zone, od početka oružanog ustanka pa do formiranja prvih dalmatinskih brigada. Uobičajeno je u našoj historiografiji da se taj period u Dalmaciji naziva i o r u ž a n i m u s t a n k o m. To je, upravo, period dejstava partizanskih odreda, pa sam svoj rad nazvao P a r t i z a n s k i o d r e d i n a r o d a D a l m a c i j e, iako su se partizanski odredi održali u Dalmaicji, kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, sve do konačnog oslobođenja. Nastojao sam da sva oružana dejstva i značajnije događaje čvrsto svežem sa sveopćim ustankom naroda Jugoslavije.

Događaje sam iznosio hronološkim redom. Od toga sam odstupao samo onda kada su specifičnosti našega rata zahtijevale da se odstupi od ovog principa.

Naročito sam naše i neprijateljske dokumente koji se čuvaju u Vojnom istoriskom institutu JNA, Istoriskom odjeljenju CK SKJ i Historijskom odjeljenju CK SKH, zatim u zavičajnim muzejima i ostalim manjim arhivima po Dalmaciji. Uzeo sam u obzir i domaću i stranu literaturu u kojoj su obrađeni pojedini problemi iz NOR-a u Dalmaciji. Naša arhivska dokumenta iz perioda prvih partizanskih odreda veoma su oskudna, pa sam bio prinuđen da se poslužim i stenografskim bilješkama ili usmenim i pismenim kazivanjima preživjelih učesnika rata.

Bilo je potrebno u ovom radu objasniti vanredan uspjeh Komunističke partije da povede narod u oružanu borbu. Zato sam dao presjek historiskog razvoja radničkog pokreta i Komunističke partije u Dalmaciji, neposredno pred sam početak Drugog svjetskog rata. Ovo poglavlje nema namjere da dâ analizu uloge i rada Komunističke partije sa potpunijim ocjenama, već samo da čitaocima omogući da lakše sagledaju političku situaciju, ugled i napore Komunističke partije u Dalmaciji u borbi za socijalno i nacionalno oslobođenje naroda.

Uloga i mjesto građanskih partija obrađena je od sloma Kraljevine Jugoslavije pa do otvorene kolaboracije rukovodstava Hrvatske seljačke stranke, Samostalne demokratske stranke, Demokratske stranke, Zemljoradničke stranke i Jugoslovenske radikalne stranke, sa okupatorom. Jer su pomenute građanske partije, svojom službom okupatoru, uticale na razvoj oružanog ustanka u pojedinim krajevima Dalmacije, naročito u prvoj fazi Narodnooslobodilačke borbe kada izdajničko držanje većeg dijela razbijenih građanskih partija nije bilo raskrinkano u očima zavedenih stranačkih pristalica. Razvojem Narodnooslobodilačkog rata sve više se diferencirala izdaja građanskih partija, tako da je njihov uticaj svakodnevno padao, pa su se one postepeno topile, a s tim je nestajao i njihov uticaj na ratne događaje. Zato su mjesto i uloga građanskih partija, ili još bolje njihovih ostataka, postepeno gubili i svoje mjesto u ovoj knjizi.

Knjiga se završava formiranjem prvih dalmatinskih brigada, čime je završen i period oružanog ustanka u Dalmaciji. Dalmatinske brigade došle su pod neposrednu komandu Vrhovnog štaba NOV i POJ. One su u sastavu Glavne operativne grupe NOVJ ponijele težište borbe u istočne krajeve naše zemlje. U Dalmaciji su ponovo formirani partizanski odredi, koji su postepeno izrasli u krupne jedinice — brigade i divizije NOVJ. To je nov period Narodnooslobodilačkog rata koji karakteriše dalji porast oružane borbe, veće i složenije vojne operacije, sistematski i planski razvoj antifašističkih društvenih organizacija i organa narodne vlasti.

Na pripremanju ovog djela radio sam više godina. Nesebičnu pomoć pružili su mi mnogi preživjeli dalmatinski borci Narodnooslobodilačkog rata. Koristim ovu priliku da im najiskrenije zahvalim. Ponukan sam da posebno zahvalim „Vojnom delu" koje mi je omogućilo da ova knjiga ne samo ugleda svjetlo dana, već i da korisnim primjedbama u toku završnih radova na rukopisu, znatno poboljšam njenu vrijednost. Svojim primjedbama na činjenično stanje naročito mi je pomogao major Rade Guberina, pa se osjećam dužnim da mu i ovim putem najtoplije zahvalim.

Želio sam da ovim radom pružim našoj javnosti, a u prvome redu mladim naraštajima, što vjerniju sliku ratnih događaja na području Dalmacije i da se na taj način odužim narodu Dalmacije, u prvome redu palim borcima Narodnooslobodilačkog rata, na njegovim ogromnim žrtvama koje je podnio u borbi za slobodu. Čitalac će sam, na osnovu date rekonstrukcije, moći da ocijeni koliko sam u tome uspio.

Pisac

I

DOGAĐAJI NA TERITORIJI DALMACIJE APRILA 1941

Po Rapalskom ugovoru (potpisanom 12 novembra 1920) jugoslovenski krajevi: dolina rijeke Soče, Istra sa Slovenačkim Primorjem, Cres, Lošinj, Lastovo i Pelagruž, veći broj manjih otoka i grad Zadar sa neposrednom okolinom pripojeni su Italiji. Ovim ugovorom je stvorena „Država Rijeka" (čl. 4) kojoj je priznata nezavisnost[1]. Međutim, Italija je ovu „državu" poslije okupirala, a 1924 godine i anektirala, što je ondašnja jugoslovenska vlada sankcionisala potpisivanjem Rimskog sporazuma iste godine.

Rapalskim ugovorom je oko 600.000 Jugoslovena ostalo van granica Jugoslavije, izloženih politici denacionalizacije koju je sprovodila Kraljevina Italija.

Okupaciju Gorice, Trsta, Istre, dijelova Juliske Krajine i Dalmacije Italija je opravdavala mjerama sopstvene sigurnosti, premda je, po broju žitelja, bila 3 puta, a po ratnim sredstvima još nesrazmernije jača od Jugoslavije.[2] Ustvari, ona je time obezbjeđivala sebi veoma povoljne uslove za ostvarenje svojih imperijalističkih aspiracija.

U Istri, Juliskoj Krajini, Rijeci i Zadru Italija je izgradila snažne vojne baze i obavještajno-propagandne centre uperene protiv naše zemlje. Zadar je bio po svom geografskom položaju njen najpogodniji vojni mostobran

---

[1] Vojislav M. Jovanović, Rapalski ugovor, zbirka dokumenata, izdanje Udruženja novinara NR Srbije, Beograd, 1950, 66.

[2] Isto, 82.

i obavještajni centar u kome se organizovala i iz koga se širila razorna djelatnost naročito na područje Dalmacije.

Dolaskom fašizma na vlast u Italiji, Zadar se stalno izgrađivao u vojnu bazu sposobnu da u datom trenutku posluži kao oslonac za vojnička dejstva u unutrašnjost naše zemlje. Imajući u svom posjedu Istru sa Rijekom i Zadrom, te otoke Cres, Lošinj i Lastovo, Italija je ustvari držala pod kontrolom Jadransko More i ugrožavala Jugoslaviju mogućnošću desantnih operacija.

1. ODBRANA JADRANSKE OBALE

Prema planu jugoslovenskog Generalštaba jadransku obalu branili su dijelovi 4 armije (Lički odred branio je zonu Sušak — isključno Karlobag), trupe Primorske armiske oblasti i manje snage 8 armije (Komski odred branio je zonu isključno Budva — ušće rijeke Bojane). Veći dio jadranske obale bio je u zahvatu Primorske armiske oblasti (štab je bio upočetku u Splitu a docnije u Mostaru). Trupe Primorske armiske oblasti u slučaju rata imale su zadatak da brane obalski pojas od Karlobaga do Budve i da prepadom zauzmu Zadar.[3] S obzirom na takav zadatak predviđeno je i grupisanje snaga. Jadranska divizija (11, 54, 83 i 119 pešadiski puk i ostali diviziski dijelovi) imala je da se grupiše za napad prema Zadru; Čapljinski odred (58 pešadiski puk i jedan artiljeriski divizion) — u rejonu Čapljine; Trebinjski odred (jedan pešadiski bataljon i jedna brdska baterija 75 mm) — u rejonu Trebinja; Komanda Šibenika (jedan pešadiski puk i 17 obalskih artiljeriskih baterija) — u rejonu Šibenika; Komanda Boke Kotorske (tri pešadiska puka i puk obalske artiljerije) — na području Boke Kotorske. Samostalna vazduhoplovna bombarderska grupa Primorske armiske oblasti (15 aviona, bombardera) i jedna školska lovačka eskadrila (7 aparata tipa „Avia" i „Haker") nalazile su se na aerodromu kod Mostara.

---

[3] Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945 (I), izdanje Vojnog istoriskog instituta, Beograd 1957, str. 21.

[4] Milutin Nikolić, Prilog građi za istoriju Aprilskog rata, rukopis u VIZ-u JNA „Vojno delo". (Cit. M. Nikolić).

U rejonu Sinja bila je Dinarska divizija kao strategiska rezerva Vrhovne komande.[4]

Snagama Primorske armiske oblasti, u odbrani obalskog pojasa, sadejstvovala je ratna mornarica koja je po ratnom planu imala ovakav raspored:

— *Flota* (komanda u Boki Kotorskoj): 1-va torpedna divizija (razarač „Dubrovnik" i velike torpiljarke „Beograd", „Zagreb" i „Ljubljana") — u Kotorskom Zalivu; 2-ga torpedna divizija (motorne torpiljarke: „Orjen", „Velebit", „Triglav", „Dinara", „Suvobor", „Rudnik", „Kajmakčalan" i „Durmitor", i borbeni — torpedni čamci „Uskok" i „Četnik") — u šibenskoj luci; 3-ća torpedna divizija (torpiljarke T5, T6, T7 i T8) — u šibenskoj luci; krstarica „Dalmacija", kao komandni brod komande Flote — u Baošiću; podmornička flotila (podmornice „Hrabri", „Nebojša", „Smeli" i „Osvetnik", i matični brodovi „Hvar" i „Sitnica") — u Boki Kotorskoj; „Zmaj", matični brod za hidroplane, — u Šibeniku. Pored toga mornarica je imala brodove pomoćne namene: jedan brod-tanker, školski brod, brod za spasavanje, 5 remorkera, 3 jahte i desetine manjih plovnih objekata (barkase, peniše, dizalice itd.)[5]

— *Pomorsko vazduhoplovstvo* (sjedište komande u Kaštel-Lukšiću): 1-va hidroplanska komanda bila je u formiranju — u Vodicama (do 1 aprila 1941 formirana je 12 eskadrila); 2-ga hidroplanska komanda (rasporedena u Skradinu i Primoštenu) imala je u sastavu 3-ću hidroplansku grupu za bombardovanje i torpedovanje i 4-tu za izviđanje; 3-ća hidroplanska komanda sastava: 1-va hidroplanska grupa za blisko izviđanje i 2-ga hidroplanska grupa za bombardovanje i torpedovanje — u Boki Kotorskoj. Neposredno pred rat pomorsko vazduhoplovstvo raspolagalo je sa 162 hidroplana (od kojih 117 sposobnih za ratne operacije) i 30 školskih aparata. Lovačkih aparata nije bilo a potrebnu zaštitu trebalo je da pruži vazduhoplovstvo vojske.[6]

---

[5] Kapetan bojnog broda Mladen Ikica, Ratna mornarica bivše Jugoslavije u ratu 1941 godine, Mornarički glasnik 6/1952.

[6] Arhiv Vojnog istoriskog instituta JNA, k. 1307 (posleratne izjave I. Butkovića i M. Pikla).

— *Pomorska obalska komanda* (sjedište u Splitu). Sjeverni sektor (ujedno Pomorska odbrana Selce): tri obalske flankirne baterije, brod „Malinska", izvidne, tranzitne, otpremne i signalne stanice — protezao se od državne granice pa južno do linije rt Vir — o. Poklib — o. Morovnik — o. Gruica. Srednji sektor (od južne granice Sjevernog sektora do Mljetskog kanala — ujedno Mornarička komanda) sa sjedištem u Šibeniku, sastav: pet baražnih odreda sa minonoscima „Galeb", „Soko", „Labud", „Mosor" i „Marjan", šest flankirnih baterija, stručna podoficirska škola i mornarički regrutni centar. Južni sektor (ujedno Komanda podvodnog oružja) sa sjedištem u Kumboru, sastav: dva mornarička odreda (minonosci „Jastreb", „Orao", „Kobac", „Meljine", „Mljet", „Jadran" i ploveći dok „D2"), tri flankirne i dve torpedne baterije — od južne granice Srednjeg sektora pa do r. Bojane.[7]

Pomoćne, tehničke i stručne službe koje su radile za Ratnu mornaricu bile su razmještene duž cijele obale. Od ovih je važno spomenuti Pomorski arsenal u Tivtu, Artiljerisko-tehnički zavod u Lepetanima i Hidrografski institut u Splitu.

Ove snage bile su dovoljne za uspješnu odbranu jadranske obale. Ali su one u sebi nosile sve one slabosti od kojih je bolovala i cjelokupna jugoslovenska vojska

Jedinice Primorske armiske oblasti nisu bile čvrste vojne formacije ni u vrijeme mira, a mobilizaciski planovi su potpuno podbacili. Tako su 83 i 119 pešadiski puk Jadranske divizije ušli u rat djelimično popunjeni, a mirnodopski artiljeriski divizion mobilisao je svega 15% potrebne tovarne i tegleće stoke.[8] Mnoge su jedinice imale zastarjelo naoružanje, kao naprimjer 321 pješadiski puk Boke Kotorske, artiljeriski divizion (mirnodopski) Dinarske divizije i dr. Iako je ovim jedinicama imala da sadejstvuje flota, nije izvršena nijedna zajednička vježba.

---

[7] Ikica, n. m.

[8] Arhiv Vojnog istoriskog instituta JNA, reg. br. 1175/9—1, kutija 67. (Cit. AVII 1175/9—1, k. 67).

Najjači vojni garnizon Knin prosto je bio preplavljen špijunima.[9] Nekoliko porodica talijanskog porijekla, koje su optirale 1921 godine, nesmetano su prelazile granicu prema Zadru i provodile svoje „godišnje odmore" ili „božićne praznike" u samom gradu. U ovom mjestu promet turista u 1940 godini dostigao je rekordan broj. Dvije godine ranije broj turista iznosio je prosječno po 450 lica godišnje, a 1940 godine popeo se na preko 2.000. Pored tih i takvih špijuna i neki aktivni oficiri su otvoreno radili za talijansku obavještajnu službu. Komandant 23 samostalnog artiljeriskog diviziona, pukovnik Grlić, vodio je neometano privatnu korespondenciju sa mnogim licima u Italiji. Kasnije je utvrđeno da su to bili ustaše emigranti.[10]

Artiljeriski pukovnik Elbinger Oton, na dužnosti u Komandi Šibenika, održavao je prisne veze sa ustašama u Italiji a po kapitulaciji vojske preuzima dužnost ustaškog komandanta u Šibeniku. Komandant Mornaričke komande u Šibeniku kapetan bojnog broda Muhamed Hodžić[11] i kapetan bojnog broda Bačić, aktivni su ustaški saradnici. Pukovnik Redlstein, na službi u Štabu Jadranske divizije, formirao je u Kninu mjesno domobransko zapovjedništvo, a to je isto učinio u Drnišu komandant 12 dopunskog puka, pukovnik Franjo Kubaš.[12]

Ništa bolje stanje nije bilo ni u mornarici. Flota je raspolagala zastarelim plovnim objektima, većinom naslednim još od Austro-Ugarske ili dobivenim na račun

---

[9] U Štabu Jadranske diviziske oblasti u Kninu otkrivene su velike malverzacije i pronevjere u koje su bile upletene civilne i vojne vlasti, uključivši tu i sresko načelstvo. Negodovanje koje je izazvala ova afera samo donekle se stišalo samoubistvom kninskog trgovca Tode Orlovića i hapšenjem nekoliko sporednih ličnosti, saučesnika. Štabu divizije dobro je došlo kako samoubistvo tako i sporedna hapšenja, jer je time donekle zataškana afera, a pažnja javnog mnjenja skrenuta na sasvim sporedne faktore.

[10] Arhiv Sreskog suda u Kninu — J. S. — PP 126/40. Pukovnik Grlić je poslije kapitulacije primljen u ustašku službu i unapređen u čin generala. Kasnije je postavljen za komandanta korpusa i sa njim upućen na Istočni front.

[11] Muhamed Hodžić je za vrijeme rata postao komandant ustaške „Handžar divizije".

[12] AVII, 1184/10—12 i 1123/9—1, k. 67.

reparacija od Njemačke.[13] Osnovu komandnog kadra činili su oficiri austrougarske mornarice koji su donijeli sa sobom i njenu doktrinu i navike. Mornarica nije bila kompaktna cjelina — sa zajedničkim shvatanjima, savremenim borbenim sredstvima, uvežbanim i borbeno raspoloženim posadama, već zakržljala, sastavljena od heterogenih elemenata, razdirana intrigama, protekcijom i korupcijom. Za vrijeme od 20 godina nije se uopšte osvojio nijedan produkt mornaričkog naoružanja, a razne inozemne kompanije za brodsku opremu, prodavale su zastarjelu robu koja je u naprednim pomorskim državama davno izbačena iz upotrebe.[14]

Ratnim planom „R-40" i „R-41"[15] Generalštaba bivše jugoslovenske vojske bilo je predviđeno da se talijanske snage u Zadru prepadom razbiju i zauzme grad.[16] Na osnovu ove ideje izdata su naređenja Štabu Primorske armiske oblasti, a koncem marta 1941 određen je definitivan raspored Jadranskoj diviziji: da posedne položaje na liniji Benkovac—Obrovac, bliže Novigradskom Moru.[17] Prema tome, jedinice Jadranske divizije bile su prvih dana

---

[13] Od austrougarske mornarice bivša Jugoslovenska ratna mornarica, pored ostalog, naslijedila je: 12 torpiljera od kojih 4 tipa „Kaiman" po 200 tona, sagrađenih od 1906—1909 godine, a 8 tipa „Trst—Rijeka" po 250 tona, sagrađenih 1914—1916 godine; 6 minopolagača, izrađenih 1917—1918 godine, po 500 tona, ploveći dok i 37 manjih plovnih jedinica (Grga Novak, Naše more, Zagreb 1928, 242).

Sve četiri podmornice porinute su od 1927 do 1929 godine. Matični brodovi „Hvar" i „Sitnica" sagrađeni su 1896; krstarica „Dalmacija" dobijena je na račun reparacija, a sagrađena je 1899 godine (Kriegsmarine, Taschenbuck 98); matični brod za hidroavione „Zmaj" nabavljen je na račun reparacija iz Njemačke.

[14] Pred sam rat, za vrijeme školske vožnje, pri ulasku u šibensku luku, veliki torpiljer (eskortni razarač) „Ljubljana" nasukao se na podvodni greben kod Pakline i pri pokušaju spasavanja potonuo. I to je još jedan dokaz slabe bojne gotovosti.

[15] Ratni plan „R-40" izrađen je 1939 godine. Zbog promjene političke situacije na Balkanu (prelazak Bugarske i Rumunije na stranu sila Osovine) izrađena je nova varijanta plana, nazvana „R-41", koja je usvojena februara 1941. Originalni plan nije sačuvan, ali se u Arhivu VII čuvaju izjave — sjećanja generala koji su na njemu radili.

[16] AVII, 51/3—2, k. 3.

[17] AVII, 53/4—1, k. 3.

aprila 1941 rasporedene: 11 i 54 pešadiski puk držali su položaj Karinsko More—Debelo Brdo—Vransko Jezero (sa po jednim pešadiskim bataljonom u rezervi); 83 pešadiski puk, koji je imao da se formira kao ratni puk u Kninu, zbog zakašnjenja u mobilizaciji i slabe popune, izbio je 8 aprila u s. Ceranje, dok je 119 pješadiski puk u mobilizaciji u s. Pirovac, a 12 dopunski u s. Oklaju. 1-vi artiljeriski puk bio je, djelimično u s. Nuniću, 2-gi artiljeriski puk u rejonu Benkovca, konjički eskadron u Obrovcu, a pozadinski dijelovi divizije u Kistanjama.[18] Komandno mjesto divizije bilo je u s. Lepure.[19]

Predvidalo se da napadu Jadranske divizije na Zadar sadejstvuju i jedinice Komande Šibenika uz artiljerisku podršku obalskih dalekometnih baterija sa o. Ugljana. Na sastanku pretstavnika Armiske oblasti, Jadranske divizije i Komande Šibenika 8 aprila razraden je plan napada na Zadar: blokirati ga sa mora, a Jadranskom divizijom jednovremeno izvršiti napad opštim pravcem Benkovac—Zadar. Dalekometna obalska artiljerija sa otoka Ugljana imala je vatrom da pripremi i podrži napad.[20]

Vrhovna komanda je 29 marta 1941 izdala naredenje Dinarskoj diviziji da izvrši pokret u pravcu Sarajeva, jer je predvideno da u Danilovgradu ude u sastav Treće armije i uzme učešće u operacijama prema Albaniji.

Oko 30 marta pripremljene su u Komandi mornarice „instrukcije za komandanta Flote", kojima je predvidana neposredna odbrana obale, a u specijalnim slučajevima i operacije dalje od obale („detalji instrukcija nisu poznati. Zna se toliko, da se u krajnjem slučaju predvidalo potapanje brodova").[21]

Čapljinski i Trebinjski odred nisu imali nekih naročitih planova i posebnih zadataka, sem zaštite obale na pravcima pogodnim za desantne operacije kod ušća r. Neretve i južno od Dubrovnika.

Komanda Boke Kotorske trebalo je da štiti ovu našu najjaču pomorsku bazu.

---

[18] AVII, 1123—82, k. 67, fasc. 21.

[19] AVII, 1166/1—9, k. 67.

[20] AVII, 52/3—1, k. 3.

[21] Ikica, n. m., 554.

Italijanske snage u Zadru bile su neposredno pred rat slabe da bi se mogle odupreti jedinicama bivše jugoslovenske vojske, te je kod njih postojala bojazan da će garnizon „biti savladan".[22] Tamo su bili: pješadiski bataljoni „Diac" (Diaz), „Kadorna" (Cadorna) i „Rizmondo" (Rismondo); samostalni motomehanizovani bataljon; 402 bersaljerski bataljon „Zara" (Zara); artiljeriski divizion „Kiarle" (Chiarle) 75/27; artiljeriski divizion „Ederle" (Ederle) 100/17; mješoviti artiljeriski divizioni „Fadini" (Fadini) i „Belfanko" (Belfanco); artiljeriski divizion „103" 75/27; 30 inžinjeriski bataljon; 15 bataljon kraljevskih karabinjera; 11 bataljon kraljevske finansiske straže; šest samostalnih posadnih pješadiskih bataljona (211, 214, 217, 228, 316 i 328); 107 legija crnih košulja (sastava dva bataljona i jedna mitraljeska četa); 2 i 3 artiljeriski puk; četiri baterije PAA; hemiski vod; požarna četa; šest samostalnih mitraljeskih četa; jedna protivavionska baterija 20 mm i 258 samostalna baterija 65/15.[23] Snage Zadarske grupe podržavao je 2 avio-puk sa štabom u Udini i aviogrupa iz Zadra, koja je po kapitulaciji Jugoslavije premještena u Mostar. Ove jedinice, računajući i karabinjere, finanse i obalsku artiljeriju, koje su bile pod zapovjedništvom generala Emilija Diljolija (Emilio Giglioli), iznosile su oko 20.000 vojnika i oficira. Njima je talijanska Vrhovna komanda postavila zadatak da u slučaju uspjeha na pravcu Rijeka—Delnice—Gerovo i fronta u Sloveniji daju otpor, a ako tamo ne bude uspjeha sve snage sa jadranske obale imale su se povući u Italiju.[24]

Ratna neprijateljstva započela su 6 aprila 1941. Sa zadarskog aerodroma, u rano jutro, uzletela je grupa od 13 aviona i izvršila prvo bombardovanje Splita, Mostara i Divulja, a nešto kasnije i Šibenika, Benkovca i položaja Jadranske divizije na Debelom Brdu. Jedinice 2 aviopuka iz Udina bombardovale su istoga dana oko 11 časova flotu i lučka postrojenja u zalivu Boke Kotorske,[25]

---

[22] E. Canevari, La guerra italiana (AVII, 54/3—1, k. 3).

[23] AVII, 12—18, k. 15 — ital. arhiva

[24] Ugo Cavallero „Comando Supremo" Diaria 1940—43 del Capo di SMG, str. 113.

[25] AVII, 63/5—2, k. 3.

a oko 16 časova ponovljen je snažan vazdušni napad sa 50 aparata na Mostar. Uništena su 5 bombardera i 3 lovca našeg vazduhoplovnog puka u Mostaru. Protivavionska artiljerija odbrane Mostara oborila je 2 aviona tipa „Savoja".[26]

Ovog dana nije došlo do pokreta kopnenih snaga, dok su jedinice jugoslovenske mornarice u zalivu Boke Kotorske i Šibenika sklonile plovne objekte po uvalama i zatonima da ih neprijatelj ne bi uočio i bombardovao.

Uslijed nepogodnih atmosferskih prilika 7 i 8 aprila nije bilo dejstava.

Jedinice Jadranske divizije su završile formiranje borbenog poretka prema Zadru 9 aprila, ali time nije ništa izmijenjeno u grupisanju koje je naprijed izneseno. Dinarska divizija vrši pokret iz Sinja prema Sarajevu sa 84 pješadiskim pukom u prethodnici. Za čitav dan prešla je svega 18 km i oko 19.30 časova čelnim odredom izbila na Vaganj. Subverzivni i ustaški elementi, pod rukovodstvom rezervnog poručnika dr Josipa Luetića, organizovali su tog dana pobunu u 13 pješadiskom puku. Ubijeni su majori Uzelac i Mihovanović, dok je komandant puka, pukovnik Rašković, ranjen. Puk se istog dana rasuo. Nastalo je masovno dezerterstvo, ubrzano slabom organizacijom marša.

Ovog dana su sa mostarskog aerodroma uzletela tri jugoslovenska bombardera i oko 8.45 časova bacili 12 bombi na Zadar. Bombardovana su predgrađa Zadra — Voštarnica i Brodarica. Oko 11.15 časova napad je ponovljen. Bombardovani su objekti u ulici „Via Tunissi", „Via del conte", a razoren je dom GIL (Gioventù Italiana del Littorio — fašistička omladinska organizacija), mornarička radiostanica, magacin-slagalište municije u s. Vrulji, i oštećeno nekoliko zgrada u ulici „Via Roma". Oko 14 časova ponovo su bombardovani talijanski položaji u rejonu s. Babin Dub i s. Bokanjac.[27]

Pojačana je i aktivnost talijanske avijacije, koja je sistematski tražila i uništavala našu veoma pasivnu hidroavijaciju u srednjoj Dalmaciji. Tokom dana uništeno je

---

[26] M. Nikolić.

[27] Silvio Brunelli, L'assedio di Zara 27 marzo — 12 aprile 1941, Zadar 1941.

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 125.461

nekoliko hidroplana „Do H" (Dornier Hispano) i „SIM" u Primoštenu i Divuljama (Marina), dok je eskadrila „Do W" (Dornier „Wal") u s. Jadrtovcu potpuno uništena. Zbog kukavičkog držanja Štaba Pomorskog vazduhoplovstva, koji je svojim bijegom i pasivnošću stvorio rasulo, raspale su se jedinice 1 i 2 hidroplanske komande, a da nisu izvršile ni jedan borbeni zadatak. Preostale hidroavione, koji nisu bili uništeni ranije, uništile su djelimično same posade, a samo su se neki od njih povukli u Boku Kotorsku.[28]

Nakon dugog kolebanja i prikrivanja na krstarici „Dalmacija" po zalivu Kumboru, Štab flote je prešao na jahtu „Beli Orao" u Verigamą i 9 aprila izdao borbenu zapovijest (prvu i jedinu u Aprilskom ratu 1941) podmornicama „Nebojši" i „Smelom": isploviti na područje Bari—Brindizi—Drač radi napada na talijanske pomorske komunikacije.[29] Podmornice su tada isplovile, ali su se nakon 5 dana vratile, po naredenju Komande flote, a da za čitavo to vrijeme nisu izvršile nijedan borbeni zadatak. Ovog dana flota nije imala drugih akcija.[30]

Noću 10/11 aprila Jadranska divizija započela je povlačenje pravcem Benkovac—Knin,[31] ostavljajući dva bataljona 54 puka u zaštitnici, jedan na položaju oko Benkovca, a drugi u zasjedi na putu Knin—Obrovac. Povlačenje se ubrzo pretvorilo u rasulo. Samo neke jedinice sa smanjenim brojnim stanjem uspjele su da se još održavaju. Ipak su glavne kolone ove divizije u slabom mar-

---

[28] Ikica, n. m., 555.

[29] 9 marta 1941 održan je sastanak vojnih stručnjaka Velike Britanije, Grčke i Jugoslavije u Atini. Sastankom je rukovodio general Vilson, komandant britanskih snaga na Bliskom Istoku. Jugoslovenski delegat je zahtijevao da, u slučaju rata, britanska flota uplovi u Jadransko More i prihvati našu pomorsku eskadru. General Vilson je kategorički odbio ovaj zahtjev ne želeći da se ponovi slučaj Denkerka. Od toga momenta, komanda jugoslovenske eskadre pomijera svoje glavne snage na jug, okupljajući ih u zalivu Boke Kotorske, odakle je, kako je to bilo predviđeno ratnim planom „R-41", namjeravala da se u pogodnom momentu probije kroz Otrantska vrata i spoji sa britanskom flotom u grčkim vodama (AVII, 57/3—2, k. 3).

[30] Ikica, n. m., 555.

[31] AVII, 1157/9—2 i 1175/9—1, k. 67.

ševskom poretku prevalile za 12 sati marša oko 40 km i izbile na liniju s. Rupe — s. Devrske — s. Nunić — s. Ervenik.

Dinarska divizija je nastavila marš sa 84 i 117 pukom i istog dana izbila u Livanjsko Polje, gdje je otpočelo naglo osipanje jedinica, tako da se 11 aprila divizija konačno raspala, a njen štab, koji je bježao iz Sinja preko Imotskog, zarobila je seoska zaštita HSS na putu Imotski—Ljubuški.[32]

Hidroeskadrila „Do H" iz 3 hidroplanske komande izvršila je 10/11 aprila noćno bombardovanje luke i grada Drača. Nanesena je izvjesna šteta lučkim postrojenjima i nekim brodovima pomoćne namjene. Ovo je ustvari bio jedini borbeni zadatak pomorskog vazduhoplovstva koji je inače izvršen pod pritiskom nižeg vazduhoplovnog sastava.

Na Sjevernom sektoru pomorske odbrane ovog dana bilo je značajnih događaja. Dana 10 aprila stigao je u Crikvenicu Petar Kvaternik,[33] da uspostavi ustašku vlast i preuzme komandu na ovom području. Brzom intervencijom jedinica mornarice pod komandom komandanta Sjevernog sektora, kapetana fregate Mirka Plajvasa,[34] tek formirane ustaške snage bile su razbijene, a u jednočasovnoj borbi ubijen je Petar Kvaternik. No, ovom mjerom nije se stanje znatno popravilo, jer su talijanske snage bez otpora brzo prodirale iz Rijeke prema Crikvenici, pa je kapetan fregate Plajvas digao u zrak sva vojna postrojenja: 7 brodova Jadranske plovidbe, 2 peniše goriva, remorker „Silni" i neke manje plovne objekte sklonjene u zalivu Klimno.

U jedinicama flote, sve do kapitulacije bivše jugoslovenske vojske, nema više značajnih događaja. Ona je potpuno pasivna i rdavo vođena od starješinskog kadra.

Povlačenje Jadranske divizije nastavljeno je 11 aprila, ali se slabe talijanske snage iz Zadra ne usuđuju da je gone. Štab divizije napušta jedinice i bježi u Knin, a

---

[32] U kotaru Imotski seoska zaštita HSS je 10 aprila 1941 listom prišla ustaškom pokretu.

[33] Brat ustaškog vojskovođe Slavka Kvaternika.

[34] Mirko Plajvas je zarobljen u Obrovcu i odveden u zarobljeništvo u Njemačku.

rasipanje jedinica i dalje se nastavlja. Samo rodoljubivi oficiri uspjevaju da održe svoje jedinice, u čemu se naročito ističu oni u 54 i 83 puku. Komora i oružje razbacani su na sve strane, ali puni magacini robe i vojne opreme su pod jakim stražama i kompletno će biti predati talijanskim vlastima. Komunisti i omladina neumorno rade da se u obezglavljenim jedinicama održi kakav-takav red, prikupljaju razbacano oružje i municiju, jer su predviđali događaje koji će neminovno nastati.[35] Ali se više ništa nije dalo spasti — jugoslovenski front u Zadru naglo se raspadao.

Opšte rasulo nastalo je i u jedinicama Komande Šibenika, kao i u jedinicama 2 i 3 torpedne divizije, koje ovog dana sa pola ljudstva plove iz Prokljanskog Jezera prema Šibeniku,[36] gdje su napadnute od 5 talijanskih bombardera. Vazdušni napad je odbijen, ali komandanti obeju torpednih divizija napuštaju svoje jedinice i prelaze na stranu ustaša. Samo su četiri torpiljera pod komandom kapetana bojnog broda Ivana Kerna otplovila u pravcu Boke Kotorske.

Sutradan 12-og oko 5 časova talijanske snage iz Zadra otpočele su nastupanje u dva ešelona. Prvi ešelon sastava: motomehanizovana četa sa 15 lakih tenkova „Fiat", 402 bersaljerski bataljon, inžinjeriski bataljon, pješadiski bataljon „Diaz" i samostalna baterija 20 mm, prelazi graničnu liniju kod Zemunika i nastavlja nastupanje prema Benkovcu i Karinu. Oko 12 časova ove su jedinice ušle u Benkovac, gdje su im se bez borbe predali zaostali dijelovi 11 puka. Talijani su 13 aprila nastavili pokret i oko 13 časova prošli kroz Kistanje na putu za Knin. Oko 16 časova kod s. Očestovo (zaselak Bojanić) jedna grupa jugoslovenskih vojnika iz 54 pješadiskog puka, pod komandom kapetana Obradovića, te dijelovi konjičkog di-

---

[35] Pod rukovodstvom Partije organizovane su dvije grupe omladinaca koje su dobrovoljno stupile u Jadransku diviziju. To su bili omladinci iz Beograda i đaci Više nautičke škole iz Bakra. Aktiv SKOJ-a iz Knina, pod rukovodstvom Vlade Despota, organizovao je jednu grupu dobrovoljaca koji su primljeni i raspoređeni po jedinicama 54 pješadiskog puka. (AVII 11/9—1, k. 67).

[36] Ove su jedinice bile određene da sadejstvuju u Zadarskoj operaciji, ali su se sklonile u Prokljansko Jezero.

viziona, inicijativno su iz zasjede otvorili jaku puščanu i mitraljesku vatru na talijansku biciklističku četu bataljona „Diaz". U jednočasovnoj borbi Talijani su imali oko 180 mrtvih i ranjenih. Među ranjenim bio je i pukovnik Eudenio Mora (Eugenio Morra).[37] Na našoj strani nije bilo gubitaka. Ovaj primjer je lijep dokaz za mogućnost uspješnog otpora na ovom području, da je bilo za to bar i malo volje kod štaba Jadranske divizije. Talijani su se zadržali u Kninu.

Raspadom jugoslovenskih jedinica na frontu Tržić—Gerovo omogućeno je motorizovanoj diviziji „Torino"[38] da već 14 aprila u 18 časova svojim prednjim dijelovima izbije preko Like u Knin.

Tog dana je eskadrila teških bombardera 2 avio-puka iz Udine bombardovala neke dalmatinske gradove. Uništeno je 14 hidroaviona u hidro-bazi u Divuljama koji su bili prikriveni i maskirani kod s. Marine i s. Rogoznice. Sutradan su jedinice divizije „Torino" nastavile marš iz Knina prema Splitu.

Ostaci Jadranske divizije (oko 3.000 ljudi, pretežno dobrovoljci, patriote i komunisti)[39] koje talijanske snage nisu gonile, otstupali su preko Bosanskog Grahova u pravcu Drvara,[40] gdje su ih 21 aprila razoružali Nijemci.

Komanda Šibenika raspala se 13 aprila, takođe bez otpora. Ovog dana komandant izdaje naređenje obalskoj artiljeriji da otvori vatru na svaku plovnu jedinicu koja

---

[37] Obrad Egić, **Velika zabuna pod Zadrom**, Zadarska revija 2/1947, 113. General Đakomo Zanusi, (Giacomo Zanussi) u svojoj knjizi **Guerra e Catastrofe d'Italia**, I i II, Roma 1945, 148, piše da je to bila jedino ozbiljna borba koju je II talijanska armija vodila sa bivšom jugoslovenskom vojskom.

[38] Divizija „Torino" nalazila se u sastavu talijanskog motorizovanog armiskog korpusa. Imala je zadatak da pravcem Rijeka—Otočac—Gospić—Gračac izbije u Knin, gdje je trebalo da se poveže sa zadarskim trupama.

[39] AVII 1175/9—1, k. 67.

[40] Povlačenje u Drvar izvršeno je sa namjerom da se divizija preveze željeznicom preko Jajca u Sarajevo, odakle bi prema ratnom planu otstupala sa glavninom ka Grčkoj. (AVII, k. 67 r. br. 1126/9—1). — Među vojnicima širila se priča da će se u bosanskim planinama pružiti organizovan otpor.

pokuša napustiti luku,[41] a sam, u pratnji 1 bataljona i baterije topova 75 mm, pokušava da se probije i pobjegne u pravcu Mostara. Međutim, poslije manjih čarki sa tek formiranom ustaškom milicijom od 40 vojnika kod Drniša, predaje se sa nekim članovima štaba.[42] Istog dana ustaše su preuzele vlast u Šibeniku i formirale mjesno zapovjedništvo pod komandom dotadašnjeg artiljeriskog pukovnika Otona Elbingera.[43]

Komanda Primorske armiske oblasti izdaje 15 aprila svim područnim jedinicama naređenje o kapitulaciji.[44] U naređenju se pored ostalog zabranjuje poletanje sopstvenoi avijaciji i dejstvo PAO. Trupama je naređeno da ostanu na svojim mjestima, ali im je zabranjeno svako rušenje objekata i uništavanje opreme, a starješine se obavezuju da održe red i disciplinu u jedinicama do potpune predaje talijanskim i njemačkim oružanim snagama. Štab Primorske armiske oblasti 16 aprila probija se preko Hercegovine u pravcu Crne Gore, sa namjerom da se priključi generalskoj grupi koja se spremala za emigraciju. Međutim, i ovaj je štab 17 aprila zarobljen u Bileći.[45]

Neaktivne jedinice flote i dalje su ležale u zalivu Boke Kotorske, upražući sve sile da očuvaju jednu podmornicu i razarač „Dubrovnik", kojima su trebali da se prebace za Kretu (Krit) dijelovi Vrhovne komande. Izvjesni pomorski oficiri predlagali su Komandi flote da plovne jedinice, s obzirom na kapitulaciju vojske, isplove i povuku se u savezničke luke Krf, Kretu i Aleksandriju. Ove zahtjeve oficira Komanda flote[46] je odbila, čvrsto riješena da mirno sačeka kapitulaciju. Predveče 16 aprila samovoljno je isplovila stara podmornica „Nebojša", a dan kasnije i motorne torpiljarke „Kajmakčalan" i „Durmitor" i bez većih poteškoća, preko Krete, stigle u Aleksandriju.[47] Ove plovne jedinice borile su se do kraja rata

---

[41] Prema sjećanju Nikole Sekulića — Bunka (AVII).

[42] M. Nikolić.

[43] Ikica, n. m.,

[44] Naređenje Ob. br. 83 od 15 IV 1941 (AVII 55—9, k. 3).

[45] M. Nikolić.

[46] Komandant flote bio je kontraadmiral Milan Domjanko.

[47] Ikica, n. m.,

na strani Engleza. U Boku Kotorsku stigle su 17 aprila jedinice 19 talijanskog korpusa, koje su nadirale iz Albanije preko Crne Gore, i zvanično preuzele bivšu flotu.

Istoga dana, poručnici bojnog broda Spasić Milan i Mašera Sergije, ukrcali su se na razarač „Zagreb" i eksplozivom ga digli u zrak, svjesno žrtvujući svoje živote, naočigled brojnih talijanskih vojnika. Tako su oni, u ovim teškim momentima, svojim podvigom sačuvali čast i slavu našeg pomorstva.

Konačnom kapitulacijom gotovo čitava flota i ostali pomorski objekti pali su neoštećeni Talijanima u ruke (osim razarača „Zagreb", dve motorne torpiljarke, jedne podmornice i plovnih objekata koje je potopio kapetan fregate Mirko Plajvas). Kapitulacijom flote kapitulirali su i poslednji ostaci bivše jugoslovenske vojske u Dalmaciji.

2. IZVRŠENJE OKUPACIJE DALMACIJE

Poslije zvanične kapitulacije jugoslovenske vojske italijanska Vrhovna komanda je ubrzavala aktivnost svojih jedinica, težeći da što prije okupira Dalmaciju. Do 23 aprila 1941, 6 armiski korpus, pod komandom generala Dalmaco Renca (Dalmazzo Renzo), Auto-transportni korpus, pod komandom generala Cingales Frančeska (Zingales Francesko) i dijelovi 19 armiskog korpusa okupirali su Dalmaciju. Nastojalo se da se okupacija izvrši „bez većih potresa", pa kada je završena, 28 aprila, zvanično je, uz Italijanima svojstvenu pompeznost, objavljena „privremena" aneksija.[48] Musolinijeva vlada je poklanjala naročitu pažnju aneksiji, pa je formirala specijalni odbor sa sedam pododbora i nekoliko komisija[49] sa zadatkom da svetu prikaže Italiju kao osloboditeljicu krajeva nekadašnjeg Rimskog carstva, a dalmatinski narod u zanosnom oduševljenju za taj veliki čin. Izdaju se specijalni ilustrovani listovi posvećeni aneksiji (agencija „Stefani"), sa ciljem da se stvori pozitivno raspoloženje u javnom mni-

[48] Rimskim ugovorom od 18 V 1941 proglašena je aneksija Dalmacije.

[49] Francesco Ammurelli, **Nostra Dalmazia**, Rim 1942, 72.

jenju za aneksiju. Musolini prima, 29 aprila, strane pretstavnike i saopštava im odluku o aneksiji. Grof Čano dolazi u Istru i odatle prati tok događaja. Specijalni delegat vlade (budući pretstavnik Italije na pregovorima sa NDH) Kazertano (Casertano) nalazi se sa Štabom 2 armije u Ljubljani a zatim u Karlovcu.

Za to vrijeme talijanske trupe su se uglavnom garnizonirale i otpočele svoju „misiju". Njihov raspored na području Dalmacije je bio kao što slijedi.

— Sjedište komande 6 armiskog korpusa preneseno je 28 maja iz Sambra (Italija) u Split, a dijelovi korpusa van sastava divizija bili su razmješteni: 6 mitraljeski bataljon na Braču, Hvaru, Šolti i u Zadvarju; 55 artiljeriski divizion u Kninu i Šibeniku; 56 artiljeriski divizion u Kninu i Trogiru; 122 artiljeriski divizion u Kninu i Divuljama; komanda 31 tenkovskog puka sa 2 i 3 bataljonom u Splitu (1 bataljon u Šibeniku); komanda 3 bersaljerskog puka u Trogiru (20 bataljon u Sinju, a 15 u Livnu); samostalni bersaljerski puk u Bosanskom Grahovu i Gračacu (sa 13 bataljonom u Kasaru, Zrmanji i 2 bataljonom u Kninu); 228 samostalni posadni bataljon u Splitu i u Zadru; 221 samostalni posadni bataljon u Splitu, a od 31 maja 1941 na Braču, Hvaru i Šolti; 214 samostalni posadni bataljon u Kninu, 220 samostalni posadni bataljon u Šibeniku; 316 samostalni posadni bataljon u Splitu; 328 samostalni posadni bataljon u s. Padjene (kotar Knin); 9 bataljon kraljevskih karabinjera u Splitu; 16 bataljon kraljevskih karabinjera u Šibeniku i Kistanjama; 20 bataljon kraljevskih karabinjera u Kninu; 9 posadni bataljon u Šibeniku; 10 posadni bataljon u Solinu; 8 bataljon crnih košulja (skvardisti) u Bosanskom Grahovu; 13 posadni bataljon i 29 bataljon crnih košulja u Splitu; 2 grupa tenkova „Sveti Marko" u Bihaću; 106 bersaljerska motociklistička četa u Kninu; 4 četa motociklista u Dubrovniku.

— Pješadiska divizija „Bergamo" iz sastava 6 armiskog korpusa, pod komandom generala Bileti (?) Pietro, sa štabom u početku u Glamoču, a kasnije u Sinju. Njene jedinice su bile raspoređene, uglavnom, u srednjoj Dal-

maciji i često su mijenjale garnizone. Maja 1941 ona je bila ovako rasporedena: Štab 25 pješadiskog puka sa 1 bataljonom, četom minobacača 81 mm, baterijom 65/17 i ostalim prištapskim dijelovima u Makarskoj, 2 bataljon u Imotskom, a 3 u Omišu i Baškoj Vodi; Štab 26 pješadiskog puka sa 1 bataljonom, četom minobacača 81 mm i baterijom 67/17 u Splitu, 2 bataljon u Livnu, a 3 bataljon je maja prebačen iz Vrhovina u Split; 4 artiljeriski puk: 1 divizion (100/17 mm) u Sinju, 2 i 3 divizion (75/27 mm) u Solinu, 3 divizion je maja prebačen iz Solina u Sinj; 89 legija crnih košulja u Splitu.

— Pješadiska divizija „Sasari" (Sassari), 6 armiskog korpusa, čiji je komandant bio general Montičeli Furio (Monticelli Furio): Štab u Kninu; Štab 151 pješadiskog puka sa bataljonima i pratećom baterijom 67/17 mm u Kninu; Štab 152 pješadiskog puka sa po jednim bataljonom u Drnišu, Glamoču i Kistanjama, četa minobacača 81 mm u Šibeniku; ostale prištapske jedinice oko Knina; 3 bersaljerski puk u Kninu; 34 artiljeriski puk na Visu; 73 legija crnih košulja u Gračacu.

— Pješadiska divizija „Marke" (Marche) iz sastava 17 armiskog korpusa, čiji je komandant bio general Amiko (Amico), sa Štabom u Dubrovniku; Štab 55 pješadiskog puka sa prištapskim jedinicama u Trebinju, a dva bataljona i baterija 65/17 u Dubrovniku (baterija je koncem maja premještena na Lastovo); Štab 56 pješadiskog puka, dva bataljona i prištapske jedinice u Mostaru, a jedan bataljon u Metkoviću (baterija 47/32 ovog puka nalazila se u Dubrovniku); 32 artiljeriski puk u Dubrovniku. Ostale jedinice ove divizije nalazile su se u t.zv. „II zoni".[50]

— Pješadiska divizija „Kaćatori dele Alpi" (Cacciatori delle Alpi) prilikom napada na Jugoslaviju pripadala je „Komandi trupa u Albaniji", u sastavu 19 korpusa. Ona je prodirala preko Crne Gore u pravcu Dubrovnika

[50] II zona u Dalmaciji je obuhvatala: Kninski kotar (bez Kistanjske općine), Kotar Drniš, Sinj i područje od Splita do Dubrovnika, sa otocima Hvarom i Bračom i poluotokom Pelješcom.

i okupirala graničnu teritoriju Dalmacije i Crne Gore (do Metkovića).[51]

— Motorizovana divizija „Pazubio" (iz sastava motorizovanog armiskog korpusa) je po naređenju Glavnog generalštaba talijanske vojske od 27 aprila 1941 privremeno ušla u sastav 4 armiskog korpusa. Ona je 30 aprila okupirala i posjela otoke Korčulu, Mljet i Šipan, gdje je ostala do 12 maja, a 25-og upućena u Italiju.

— Motorizovana divizija „Torino" (iz sastava motorizovanog armiskog korpusa) je prilikom napada na Jugoslaviju prodrla u rejon Knina i spojila se sa jedinicama Zadarske grupe. Ona je 18 aprila okupirala Dubrovnik, a 28-og izašla iz sastava 2 i ušla u sastav 9 armije. Sredinom maja nalazi se na sektoru 9 armije, na području Omiš—Brela—Bogatići, odakle je 6 juna upućena u Italiju.

Pod komandom komandanta 6 armiskog korpusa nalazile su se i „Zadarske trupe" („Truppe di Zara") koje su, kao okupacione snage, bile na području sjeverne Dalmacije.[52] Maja 1941 imale su raspored:

u Zadru: pješadiski bataljoni „Diaz" i „Kadorna", 2 i 3 artiljeriski puk, artiljeriski divizioni „Kiarle" (75/27), „Ederle" (100/17), 103 divizion (75/27), tri samostalne mitraljeske čete, 11 bataljon finansiske straže, 30 inžinjeriski bataljon i druge manje prištapske jedinice;

u Benkovcu: pješadiski bataljon „Rismondo", 504 mitraljeska četa, 107 požarna četa i 258 samostalna baterija 65/17 mm;

na položajima oko Zadra: artiljeriski divizion „Fadini" (mješovit), 504, 537 i 549 mitraljeska četa u Obrovcu, a 547 mitraljeska četa na o. Olibu;

u Šibeniku: artiljeriski divizion „Belfoko" (100/17), bataljon kraljevskih karabinjera, bataljon finansiske straže,

---

[51] Jula 1941, kada je izbio ustanak u Crnoj Gori, ova divizija je držala pojas između Crne Gore i Dalmacije, radi onemogućavanja prelaza ustanika u Dalmaciju. Talijanska komanda je vjerovala da će na taj način lokalizovati ustanak u Crnoj Gori i „spriječiti njegovo širenje na ostale, pogotovu anektirane krajeve". Sastav divizije: 51 i 52 pješadiski puk, artiljeriska grupa i legija crnih košulja. Ona će u oktobru posjesti srednju Dalmaciju.

[52] Od njih je 8 septembra 1942 formirana Zadarska divizija.

107 legija crnih košulja i samostalni motomehanizovani bataljon;

u Drnišu: 402 bersaljerski bataljon;

u Dubrovniku: mehanizovana četa i samostalna laka baterija 20 mm;

posadni bataljoni raspoređeni su po Dalmaciji, kao dopunske jedinice 6 korpusa.

Talijanska komanda mornarice u Puli,[53] prilikom napada na Jugoslaviju, imala je pod komandom lake jedinice flote, diviziju krstarica i eskadru razarača. Okupacijom dalmatinske obale talijanska mornarica je dobila, donekle, odriješene ruke, pa je snage iz Pule uputila u Sredozemlje da ometaju i napadaju pomorske snage Saveznika i sadejstvuju Romelovim operacijama u Africi, a u okupiranoj Dalmaciji formirala „Komandu Mornarice" („Comando di Marina") sa sjedištem u Splitu koja je imala dva sektora — sjeverni sa štabom u Šibeniku, i južni sa štabom u Tivtu. Komanda je raspolagala sa nekoliko torpiljera i 6 eskortnih razarača, kao i jedinicama za obalno obezbjeđenje i lako izviđanje (patrolni brodovi, torpedni čamci). Njeno operativno područje bilo je Jadransko More (od Sušaka do Boke Kotorske) sa obalom i otocima. Pod njom su bile i jedinice tehničke službe, mornaričke pješadije, izviđačke i osiguravajuće jedinice i arsenali u Šibeniku, Trogiru, Splitu, Korčuli i Tivtu. Izviđačka služba bila je razgranata, a obuhvatila je istaknuta mjesta na obali i sve otoke. Izviđači su postavljeni na otoku Molat (rt Baraster), Žirju, Šibeniku (sv. Ana), Kotoru (rt Oštro) itd.

U Divuljama je po okupaciji smještena vazduhoplovna grupa od hidrobombarderskih, lovačkih i školskih jedinica.

*

Naporedo sa vojnom okupacijom Dalmacije Talijani su uspostavili i građansku — civilnu vlast. Oni su sa Pavelićem uputili u Hrvatsku i svog pretstavnika, da radi

---

[53] Komanda združene eskadre lakih krstarica i torpednih plovnih objekata.

na „normalizaciji odnosa sa novoformiranom državom i rješenju svih, a u prvom redu graničnih problema".[54] Već 24 aprila ministar inostranih poslova fašističke Italije Galeaco Ćano (Galeazzo Ciano) odlazi u Ljubljanu na sastanak sa Pavelićem."... Radi se više o tome — veli on u svom Dnevniku — da vidimo što Hrvati misle, nego li da nešto zaključujemo... U Italiji se razmahala žestoka propaganda za Dalmaciju, a na čelu su joj dobro poznati agitatori. Za mnoge je postalo pravo zanimanje, da izigravaju Dalmatince. Na svaki način pripremali smo dva rješenja".[55] U Ljubljani je zaključeno da se sredinom maja povedu pregovori u Rimu.

Rimskim ugovorom od 18 maja 1941 određene su granice između NDH i područja Dalmacije koje je priključeno (anektirano) Italiji.[56]

Na pregovorima u Rimu zaključene su i odredbe o vojnoj saradnji. Operacisko područje 2 talijanske armije protezalo se (grubo uzeto) od jadranske obale do linije Ljubljana—Karlovac—Mrkonjić Grad—Konjic—Bileća, a bilo je podijeljeno na dve zone. Anektirani dio Dalmacije Talijani su nazvali „I zonom". U unutrašnjosti NDH od te zone pa do demarkacione linije talijanskonemačkih snaga protezala se „II zona",[57] koja je bila navodno pod vlašću NDH, a ustvari pod kontrolom talijanskih trupa.

Dekretom talijanske vlade od 20 maja uspostavljen je Guvernatorat za Dalmaciju (Governo della Dalmazia) sa sjedištem u Zadru.[58] Guvernatorat je držao građansku

---

[54] Galeaco Ćano, Dnevnik, Zagreb 1950, 237.

[55] Isto, 238.

[56] Prema čl. 1 Ugovora priznati su kao sastavni dijelovi Italije: svi otoci zadarskog otočja; područje obuhvaćeno linijom koja polazi od rta Privlaka, dostiže planinski kanal, slijedi njegovu unutrašnju trasu do Novigradskog Mora, njegovom gornjom obalom, zahvatajući Bukovicu i izbija na r. Krku ispod s. Paćene, obuhvata cijelo područje Šibenika i Trogira, te grad Split, uključivši predgrađe a isključivši otoke Brač i Hvar; otoci Čiovo, Drvenik, Šolta, Vis, Biševo, Sv. Andrija, Jabuka i ostali manji koji leže oko njih; otoci Korčula i Mljet... (Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom V, knjiga 1, str. 506, broj dokumenta 225. (Cit. Zbornik V/1 506, dok. 225).

[57] Vidi primedbu (fusnotu) 52.

vlast preko prefektura Zadar, Split, i Kotor. Prefektura Zadar obuhvatala je područje od o. Premude do rta Ploče, sa 179.858 stanovnika. Prefektura Split od rta Ploče do granice NDH (između Splita i Omiša), sa 109.052 stanovnika. Prefektura Kotor od granice NDH (j-i od Cavtata) do Bara, sa 33.802 stanovnika.[59] Dužnost guvernera Dalmacije preuzeo je 8 juna Đuzepe Bastianini (Giuseppe Bastianini). Prefekture su se dijelile na kvesture koje su svoju izvršnu vlast sprovodile preko komesara javne sigurnosti i komesara talijanskih općina.[60]

Guverner Dalmacije i prefekti provincija imali su pod svojom komandom Dobrovoljnu miliciju javne sigurnosti (Milizia volontaria per la sicurezza nacionale — MVSN), bataljone kraljevskih karabinjera, finansiske straže, policiske jedinice, a često i legije crnih košulja.[61]

Okupatorska vlast se mogla osloniti samo na pojedince iz rukovodstva predratnih političkih stranaka (HSS, JRZ, JNS), malobrojne pristalice Ljotićevog „Zbora", četničke i ustaške elemente i malobrojne talijanske porodice, koje su 1919 godine optirale za Italiju i sada se, u danima okupacije, povratile u Dalmaciju, kao i na Talijane koji su poslije 1918 godine ostali u našoj zemlji.[62]

---

[58] Poslije okupacije Dalmacije talijanska vlada je za upravljanje anektiranim pokrajinama obrazovala Civilni komesarijat za Dalmaciju koji je pretvoren u Guvernatorat (AVII k. 3/52).

[59] Enciklopedia Italijana 1938—1948, 766.

[60] Arhiva Guvernatorata za Dalmaciju — AVII.

[61] Legije crnih košulja (skvadristi) ulazile su u sastav regularnih trupa, ali su na području Dalmacije često stavljane na raspolaganje guverneru, naročito za vrijeme t. zv. „čišćenja", kada je vršen masovan teror nad narodom.

[62] Između dva svjetska rata u Dalmaciji (bez Zadra) je živjelo 1084 talijanskih podanika, doseljenih uglavnom za vrijeme austrougarske vladavine i okupacije Dalmacije u toku Prvog svjetskog rata. Austriske vlasti su favorizovale Talijane i koristile ih u borbi protiv slovenskog življa. 1911 godine oni su dobili 5 poslaničkih mjesta u Dalmatinskom saboru sa autonomskom strankom (narod ih je zvao „Tolomaši"). Politička platforma autonomaške stranke, bila je iredentistička, sa jasnim aspiracijama Talijana na dalmatinsku obalu. Bivše jugoslovenske vlasti nisu ništa učinile da se spriječi protivjugoslovenska djelatnost ove manjine i, prirodno, ona je pozdravila dolazak talijanskog okupatora i potpuno mu se stavila u službu. Tako je, naprimjer, talijanski podanik Nikola Fafonja Garjin imenovan za komesara mjesnog fašia i Trogirske općine, po čijim direktivama su izvr-

Pojedinci iz rukovodstva HSS, naročito oni koji su bili u državnom aparatu bivše Jugoslavije, imali su mogućnosti da daju važne podatke okupatoru, pa su to i činili. Otvorena saradnja HSS naročito je došla do izražaja poslije uspostave NDH i poznatog proglasa dr Vlatka Mačeka kojim poziva pristalice stranke HSS na saradnju sa Pavelićem.[63] Tako je Luetić primio dužnost velikog župana Cetine, Sinčić David župana župe Bribir-Sidraga, Delonga ustaškog tabornika u Sinju, Marić u Kninu, Skelin u Drnišu, Vulić u Muću itd. Od pojedinačnih okupatorskih saradnika isticao se Paško Kaliterna u Splitu. Na području atara Sinja, Imotskog, Drniša i Metkovića seoska zaštita, formirana od pristalica HSS, razoružavala je grupe jugosolvenskih vojnika i predavala ih okupatoru. Ona je u s. Rupama, na Šubićevcu (gradski park iznad gimnazije) u Šibeniku, na Vagnju, te u selima Lišanima i Kruševu kod Bukovice, otvarala vatru na grupe vojnika, koje su se sklanjale da ne padnu Talijanima u ruke ili odlazile svojim kućama odnoseći oružje da ga sakriju za „bolje dane". U Makarskoj su pokušali da zadrže u zatvoru osuđenike, uglavnom komuniste, radi predaje novom gospodaru. U Imotskom pristalice HSS listom su prišle ustaškom pokretu, formirajući prve jedinice ustaške vojnice.[64]

Katolički kler, uostalom kao i u drugim krajevima Hrvatske, zloupotrebljavajući religiozna osjećanja naroda pretvorio je crkve u propovijednice kulta „katoličke Italije". Ocjenjujući okupaciju Dalmacije povoljnom za svoj rad, Vatikan šalje svoje emisare da, u sporazumu sa ita-

---

šeni mnogi zločini, koji su ga uvrstili među najokorelije zločince u našoj zemlji. On je imao čitavu mrežu špijuna u koju su bili uključeni svi Talijani. U Šibeniku je porodica Skoton bila nosilac talijanske obavještajne službe, a takvih porodica bilo je manje-više u svim gradovima Dalmacije.

[63] Zbornik V/1 497, dok. 220.

[64] Pod parolom borbe protiv velikosrpske hegemonije HSS je stekla izvjestan uticaj u narodu, koristeći ga za utiranje puta ustaškom pokretu.

lijanskim civilnim vlastima, upregnu crkveni aparat u rad na fašizaciji anektiranih krajeva. O tome se u jednom izvještaju prefekture u Splitu kaže:

U razgovoru koji sam imao sa Vel. oficijalom Dr Domenikom Franze iz reda Male braće, kojem je Vatikan dao zadatak da prouči držanje pripadnika reda u Dalmaciji prema nama (fašističkoj Italiji — D. P.) taj mi je kazao da ne bi bilo politički uputno poslati u Hrvatsku ili drugdje svih 150 fratara koji žive na anektiranom teritoriju. Narod bi se mogao uznemiriti i optužiti nas da smo ga izolovali od onih koji su mi mogli dati duhovnu zaštitu... Don Merlo zagovara dublje proučavanje situacije klera u Dalmaciji od strane jednog crkvenog velikodostojnika iz Vatikana...[65]

U Dalmaciju su stizali i drugi mnogobrojni specijalisti iz svećeničkog staleža, emisari, kardinali i drugi pretstavnici Vatikana, svi sa jednim ciljem — talijanizacija i fašizacija Dalmacije.

Okupator nastoji da okupi sve one koji mu mogu poslužiti za ostvarenje svojih ciljeva. Prefekt Paolo Zerbino u svom izvještaju o političkoj situaciji na području prefekture Split ujesen 1941, pored ostalog, kaže:

Stanovništvo, mada terorizirano, nije dalo nikakav znak saradnje... Stoga sam pozvao u palatu upravnih vlasti biskupa, glavnog pravoslavnog svećenika, bivše banove, bivše političare iz Beograda i šefove profesionalnih organizacija, industrijalce, zemljoradnike i trgovce. Svi su me uvjeravali u njihovu dobru volju za saradnju...[66]

Uporedo sa mjerama okupatora biskup Bonifačić uputio je poslanicu vjernicima u kojoj uime „Hristove vjere" poziva narod na mir i slogu, na poslušnost vlasti „koja nam je od Boga data". To je imalo za cilj da se mase „urazume", da ne idu putem oružane borbe — već da slušaju okupatora, koji u Dalmaciji sprovodi politiku fašizacije i talijanizacije.

Okupacija je u Dalmaciji otvorila poglavlje prisilne talijanizacije domorodačkog življa. Ukinuta su dalmatinska imena gradova i uvedena talijanska. Knin je dobio naziv Tenin, Split — Spalato, Sinj — Segniano, itd. Mijenjana

[65] Zbornik V/2 427s, dok. 154.
[66] Zbornik V/2 357, dok. 133.

su i osobna imena. Okupator je preko matičnih ureda zabranio registracije sa hrvatskim imenima. Talijani prisilno mijenjaju i slovenska prezimena. Zabranjena je službena upotreba domaćeg jezika, a nasilno je potiskivan i iz privatnog govora. Ujesen 1941 otvorene su osnovne škole, ali ne kao hrvatske već isključivo kao talijanske. Za učitelje su određeni mladi fašistički oficiri sa kraćim pedagoškim kursevima, ili učitelji iz Italije kojima je naša sredina bila tuda, isto kao što su te škole bile tude našoj djeci. Nastava u tim školama odvijala se isključivo na talijanskom jeziku i prilagođena je fašističkoj ideologiji. U srednjim školama postupalo se nešto obazrivije, ali i one su reorganizovane. Pored toga, pristupilo se formiranju profašističkih organizacija. Talijanska omladinska fašistička organizacija „Ballila" trebalo je da od dalmatinske djece stvori janičare.

*

Ekonomsko-privredno stanje anektirane Dalmacije bilo je vrlo teško. Saobraćaj je bio preopterećen vojnim transportima, a pomorski gotovo paralizovan. Industrija je stavljana u pogon, ali ne za proizvodnju robe široke potrošnje, već je radila za ratne potrebe Osovine. Eksploatacija ribe vršila se modernije, ali bezobzirno i sa težnjom da se iz našeg mora izvuče sve. Tehnički daleko bolje opremljena i od države znatno pomagana talijanska preduzeća „Arigon", „Amplea", „Pesca", potisnula su naše ribare sa tržišta.

Ekonomsko stanje je pogoršano i dolaskom velikog broja izbjeglica. Ispred ustaškog terora u Lici i Bosni u anektirane krajeve Dalmacije izbjeglo je u junu i julu 1941 oko 18.000 ljudi, žena i djece, koji su, i pored teškog ekonomskog stanja, bratski i toplo primljeni od naroda Dalmacije.

Prihodi od poljoprivrede, inače mali, još više su opali. Ratni uslovi i opšta nesigurnost su znatno uticali na poljoprivredne radove. Seljaci i poljoprivredni radnici su otišli u ropstvo ili su se morali sklanjati pred terorom. Stoga

su prihodi od zemlje te godine opali za preko 34% u odnosu na one iz 1939 godine, iako je okupator išao na to da pojača eksploataciju. On je organizovao čitavu mrežu raznih trgovačkih poduzeća, direkcija i filijala preko kojih je vršio svestranu pljačku. Samo u 1941 godini u Kninskoj krajini otkupljeno je drveta u visini od 17 miliona lira.[67] A pod izgovorom obezbjedenja komunikacija i garnizona Talijani su posjekli 216 vagona šume. Direkcija „Adria-Boksit" izvezla je samo 1941 godine 419 vagona boksita, a tvornica „Dalmatienne" 116 vagona karbita, soli i polufabrikata.[68] Poduzeće za trgovinu stokom i stočnim proizvodima otkupilo je, od maja do decembra 1941, preko 9.000 grla sitne i krupne stoke. U istom razdoblju samo u Italiji je upućeno 14.270 grla stoke,[69] što znači da je preko pet hiljada grla opljačkano od naroda.

Ovakvo teško ekonomsko stanje Talijani su obilato koristili u političke svrhe. Osigurano snabdevanje (aprovizaciju) koje je bilo vrlo mizerno, dobijali su samo oni koji su pripadali nekoj fašističkoj organizaciji. Na odbijanje starješina sela Bilišane, Karin, Zelengrad, Bruška i Dobropoljci (kotar Benkovac), da prime dužnosti u uslovima okupacije, Talijani su odgovorili oduzimanjem osiguranog snabdijevanja i obustavom prodaje živežnih namirnica tim selima. Oni su preko „uglednih" Srba u Benkovcu i Bukovici od avgusta 1941 dijelili hranu samo onim izbjeglicama koje su se prijavile u četničke jedinice ili su dale svoj potpis na molbama da se anektiraju i oni krajevi Dalmacije koji su bili u sastavu II talijanske zone. U Splitu, Šibeniku i Trogiru pokušavaju da garantiranom snabdjevanju daju human karakter, naime da spasavaju narod od gladi. Ove fašističke mjere nisu se razlikovale od onih koje su oni već bili primijenili u Etiopiji i Albaniji.

---

[67] Izvještaj Kotarske komisije Knin za utvrđivanje ratne štete i zločina okupatora, br. 106 od 7 XI 1946.

[68] Izvještaj PNO za Dalmaciju br. 39/17 VII 1946, Split.

[69] Nouva Economica 4, Milano AD—V — 1942.

Ustaška vlast u krajevima Dalmacije koji su Rimskim ugovorom dodijeljeni NDH bila je čisto formalna i sračunata na propagandne svrhe. Razne njene forme i prava brzo su se rađali, da bi se još brže ugasili. Okupator je primjenjivao mjere koje odgovaraju njegovim interesima. Ustaška građanska vlast, u pravom smislu te riječi, nije ni postojala. Uz pomoć okupatora i uz njegovu podršku na vlast je došla grupica najobičnijih konfidenata, bez sopstvenog političkog ubjeđenja, ali zato pripremljena i sklona na svakojake, pa čak i na najteže i najbrutalnije zločine. Zbog toga se o njoj ne može govoriti kao o nečem samostalnom, specijalno „ustaškom", pogotovu ne u Dalmaciji, gdje je sva vlast pripadala Talijanima.

Ustaška vlast u Dalmaciji „djelovala" je preko oružanih formacija domobrana i oružnika, kroz stranački pokret „ustaša", organizovan po uzoru na talijanske skvadriste, i preko civilne vlasti — župskih ispostava. (Domobranskih jedinica u Dalmaciji bilo je u maju 1941 relativno malo. One su uglavnom formirane prisilnom registracijom vojnih obveznika, sa oficirskim kadrom bivše jugoslovenske vojske.)

Najviša civilna ustaška vlast bila je „Vrhovna oblast za unutarnju upravu" u Zagrebu. Pod njom su bile velike župe, osnovane ustaškom „odredbom" od 10 juna 1941. Velika župa Bribir Sidraga, sa sjedištem u Kninu, bila je najmanja: samo dva kotara, Drniš i Knin. Sa radom je započela 10 juna 1941 godine.[70] Prvi župan bio je dr Ante Nikolić iz Šibenika. Velika župa Cetina, sa sjedištem u Omišu, počela je sa radom 12 juna 1941. Obuhvatala je kotare Brač, Hvar, Imotski, Makarska, Omiš i Sinj. Prvi župan bio je Luetić.[71] Velika župa Dubrava sa sjedištem u Dubrovniku, obuhvatala je kotare Bileću, Čapljinu, Dubrovnik, Gacko, Ravno, Stolac, Trebinje i grad

[70] Spomen knjiga prve obljetnice NDH, Zagreb, 1942, 79.

[71] Luetić je 1944 pao u ruke dalmatinskih jedinica. Vojni sud 8 korpusa osudio ga je na smrt; strijeljan je u Splitu 1944 kao težak ratni zločinac.

Dubrovnik. Formiranjem župa, ustaše su formirale nove kotare Drniš i Omiš, a na Hvaru i novu općinu Stari Grad.

Izvršnu i upravnu vlast župe su sprovodile preko kotarskih uprava i seoskih općina. Kotarskih uprava na teritoriji Dalmacije bilo je 9 od kojih je kotar Metković pripadao župi Hum sa sjedištem u Mostaru. Seoskih općina bilo je 32 i dva upravna grada.

Prve oružničke jedinice NDH u Dalmaciji organizovane su maja 1941. Mjesto žandarmeriskih stanica formirane su oružničke postaje. Posade su sačinjavali bivši žandarmi, registrovani obveznici i razni agenti i saradnici bivšeg policiskog aparata. U maju je formirana u Kninu 2-ga oružnička pukovnija, pod komandom pukovnika Josipa Bojića. Oružnička satnija je formirana na sektoru župe u Omišu.[72] Ona je bila neposredno pod županom kao samostalna jedinica, a njeni vodovi su rasporedeni u kotarima Omiš, Hvar, Brač, Makarska i Vrgovac. U kotaru Metković formiran je oružnički vod, pod komandom satnije iz Mostara. U Dubrovniku je vod oružnika raspoređen po stanicama bivše jugoslovenske žandarmerije. Početkom ljeta 1941 bilo je u Dalmaciji preko 1.000 oružnika i 1037 ustaša u stranačkim oružanim formacijama.[73] Ali je to bio neznatan broj u odnosu na cjelokupno stanovništvo.

Ustaška organizacija se dijelila na stožere pri župama, tabore pri kotarskim upravama i logore. Tabori su bili u Kninu (50 ustaša),[74] Sinju (37 ustaša), Drnišu (48 ustaša), Vrgorcu (22 ustaša) i Dubrovniku (35 ustaša). Ustaški pokret, kao politička stranka, oslanjao se dobrim dijelom na katoličko svećenstvo.

U Splitu je 2 maja 1941 formirana 2 domobranska pukovnija koja je nešto kasnije reorganizovana. Istog mjeseca formirana je 15 domobranska pukovnija od tri

---

[72] Komanda satnije nalazila se 2 maja 1941 u Splitu, pa je vjerovatno kasnije premještena u Omiš.

[73] Spomen knjiga druge obljetnice NDH, Zagreb, 1943.

[74] Ova grupa je izvršila nečuvena zverstva, paljevine, ubistva i pljačke.

bojne (bataljona), rasporedene u Kninu (u srpskim selima Golubiću i Strmici), Gračacu i Sinju. U Kninu i Sinju su formirana juna 1941 i popunidbena zapovjedništva (vojni okruzi). Njihovo djelovanje od prvog dana bilo je svedeno na same gradove i na nekoliko obližnjih sela.

Prema raspoloživim podacima Talijani su u Dalmaciji imali 98.000 vojnika, podoficira i oficira, pripadnika finansiske straže, jedinica vazduhoplovstva i mornarice, kraljevskih karabinjera, legija crnih košulja i policiskih snaga. Od naoružanja su imali 4.300 topova, 160 aviona, 56 tenkova, 68 oklopnih kola, preko 9.000 motornih vozila i raznog drugog vojnog materijala. Pored italijanskih postojale su dvije domobranske pukovnije sa 4.000 vojnika i oko 1.200 oružnika. Civilna vlast raspolagala je sa oko 400 ustaša i sa 350 općinskih policajaca.[75]

[75] Podaci uzeti iz bojnih relacija talijanske II armije i 19 autotransportnog korpusa (AVII).

II

RAD KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE ZA DALMACIJU U PRIPREMAMA ZA ORUŽANI USTANAK

1. STANJE U PARTISKOJ ORGANIZACIJI DO APRILA 1941

U partiskoj organizaciji u Dalmaciji vladalo je godinama sektaštvo i frakciska borba, kojoj se stalno i uporno suprotstavljao mladi partiski kadar; on je, uprkos frakciske borbe, uspio da mobiliše i okupi oko Partije široke mase naroda. Na općejugoslovenskim parlamentarnim izborima, održanim 11 decembra 1938, Partija je izišla sa jedinstvenom listom SRN (Stranka radnog naroda) u okviru Udružene opozicije. U Primorskoj banovini (osim Dubrovnika) glasalo je, pod snažnim uticajem Partije, za Udruženu opoziciju 158.428 ili 78% birača, za listu JRZ 42.781 ili 21% glasača, a za listu Ljotića 2.387, odnosno 1% birača.[76]

Iduće godine na općinskim izborima Partija je odnijela još veću pobjedu. U općinama Sinj, Vis, Trogir i Omiš, kandidati KP su dobili apsolutnu većinu, te je vlast u općinama prešla u ruke komunista.[77]

Značajan je uspjeh Partije u slanju dobrovoljaca u Španiju. O tome kaže jedan sačuvani dokumenat: „Sa

[76] „Novo Doba" 2182, Split, 16 XII 1938.

[77] Općinski vječnici, članovi KP u Trogiru i Visu, odbili su da polože zakletvu kralju, pa su dekretom sreskog načelstva u Splitu razriješeni dužnosti, a na njihova mjesta postavljeni su pripadnici HSS, koji su na općinskim izborima imali poslije komunista najviše glasova.

teritorije ove banovine (Primorske — D. P.) nedostaju podaci o boravku 196 osoba, koje se prema uviđaju sreskih načelstava vjerovatno nalaze u bjekstvu preko granice i koje su uzele aktivno učešće u građanskom ratu u Španiji. Dostavljamo Vam raspis i opis osoba po spisku kako slijedi..."[78]

Komunistička partija u Dalmaciji imala je daleko veći uticaj na radničku klasu nego sve ostale političke partije zajedno. Ona je potpuno držala u svojim rukama sindikalne organizacije Ujedinjenog radničkog sindikalnog Saveza Jugoslavije (URSSJ-a) u kojima je bilo učlanjeno 67% radnika u Dalmaciji, dok je njen uticaj na sindikate NRS (Nezavisni radnički sindikati) bio veoma jak. Preko sindikalnih organizacija „od 1935 do 1940 godine na području Oblasnog odbora URSSJ organizovano je 263 štrajkačkih organizacija od kojih je URSS vodio i organizovao 198, a svi ostali sindikati 65. U radničkim štrajkovima uzelo je učešća 88% organizovanih radnika".[79]

Politička partija „Stranka radnog naroda" (SRN) bila je potpuno pod uticajem Partije. SRN je ušla u sastav Udružene opozicije (UO), pa je Partija preko nje sprovodila snažnu političku aktivnost unutar UO. U nekoliko navrata sprovedene su masovne političke demonstracije, od kojih je najznačajnija ona u Splitu, održana 27 jula 1938 prilikom posjete pretsjednika kraljevske vlade Milana Stojadinovića, u kojoj je uzelo učešća 4.000 građana Splita i uže okoline. Između policije i demonstranata došlo je do žestoke borbe, u kojoj je poginuo 1 policajac, a 12 demonstranata teže ranjeno.[80]

I pored svega toga stanje unutar partiske organizacije bilo je veoma slabo. U Partiji su carovali stari frakcionaši Vicko Jelaska, Ivo Marić i Baljkas. „Politika ove grupe dovela je do takove protuslovne situacije u Dalmaciji, da je 1938 godine ondje bio uprkos ogromnom uticaju Partije na najšire narodne mase, uticaju koji je sigurno u Hrvatskoj

---

[78] Raspis Primorske banovine br. 482 od 29 VIII 1938 (Arhiv Vojnog muzeja JNA, 107).

[79] „Naše Novine" 104, 3 III 1940 (Gradska čitaonica u Šibeniku br. A/1942).

[80] „Novo Doba", 28 VII 1938 (Narodna biblioteka — Beograd, AG XII/k. 105).

bio najveći, upravo smiješan mali broj članova Partije (svega oko 400)".[81] Ova frakciska grupa vodila je kurs za likvidaciju Partije, suprotstavljajući joj „Stranku radnog naroda". Frakcionaši su imali snažan autoritet u splitskoj partiskoj organizaciji, koja je bila najuticajnija. Sprovodeći sektaštvo i familijarnost, oni su uspjeli da u partisku organizaciju uvuku sebi odane ljude. Zbog toga je i borba sa frakcionašima bila veoma teška.

U septembru 1939, odlukom CK KPJ smijenjen je Pokrajinski komitet Dalmacije, a Jelaska, Baljkas i Marić, zbog veze sa trockističkim i drugim sumnjivim elementima, nediscipline, grupaštva i nepokoravanja odlukama Partije, isključeni su iz redova KPJ.[82] CK KPJ je izvršenje ove odluke poverio Edvardu Kardelju i Mirku Bukovecu. Na njihov prijedlog sazvana je iste jeseni u Splitu Pokrajinska partiska konferencija, na kojoi je izabran novi PK na čelu sa Vickom Krstulovićem. Izborom novog PK i isključenjem frakciske grupe iz Partije, započeo je proces snažne borbe za konsolidaciju partiske organizacije u Dalmaciji koja je naročito bila oštra i relativno duga u srednjoj Dalmaciji. Govoreći na V Kongresu KPJ o stanju partiske organizacije u ovom periodu u Dalmaciji, drug Tito je dao sledeću ocijenu:

Drugi slučaj, težak za konsolidiranje Partije, bio je u Dalmaciji. Tamo je u rukovodstvu bila zasjela poznata trojka Jelaska—Marić—Baljkas. Zbog tih ljudi, tamo je u većini partijskih organizacija vladala nedisciplina, oportunizam, sektaštvo i familijarnost u najgorem smislu. Partijsku organizaciju u Dalmaciji smatrala su ta trojica svojom prćijom i onemogućavali su njenu konsolidaciju. U partijskom rukovodstvu igrale su vrlo važnu ulogu rodbinske veze i korumpiranje pojedinaca. Sve je to otežavalo sredivanje stanja u partijskim organizacijama u Dalmaciji. Tek poslije svestrane pomoći i energičnih mjera od strane KPJ i KPH, uspjelo se, uz pomoć zdravog

[81] Referat V. Bakarića na II Kongresu KPH, održanom 21—25 novembra 1948 („Naprijed" 58, 1 XII 47).

[82] Saopštenje CK KPJ („Proleter" 4 i 5, 1 V 1939).

članstva i srednjeg partijskog rukovodećeg kadra, da se organizacija sredi i uspostavi potpuno jedinstvo.[83]

Pokrajinska partiska konferencija nije značila samo konsolidaciju Partije i borbu protiv frakciske grupe, već se ubrzo veoma pozitivno odrazila i na politički rad. Krajem 1939 i u 1940 godini vrlo uspješno je organizovala nekoliko političkih protesta i štrajkova. Među njima je najvažniji štrajk obalskih radnika u Splitu 1939 godine. Preko 800 radnika jednovremeno su stupili u štrajk. Njima su se pridružili i radnici drugih struka. Štrajkači su izišli na obalu i javno tražili da se poštuju njihova prava. Žandarmerija i policija su upotrebile silu. Radnici su se povlačili prema rejonu Varoš, zabarikadirali se u Križevoj ulici i sa barikada davali otpor odredima žandarma tokom čitavog dana. Od žandarmskih hitaca poginuo je Vice Buljanović, radnik brodogradilišta „Jug". Njegov sprovod, uprkos intervencije žandarma i policije, pretvorio se u još masovnije demonstracije. U sprovodu je uzelo učešća oko 15.000 gradana Splita, koji su nad otvorenom rakom slušali oproštajne govore radničkih prvoboraca — komunističkih prvaka.

Poslije isključenja iz Partije Jelaske, Baljkasa i Marića, CK KPJ je poduzeo snažne mjere za jačanje partiske organizacije u Dalmaciji. U julu 1940 dolaze u Dalmaciju članovi CK KPJ Tito, Edvard Kardelj, Ivan Milutinović, Miha Marinko, Boris Kidrič, Vladimir Popović, Ivan-Lola Ribar, Rade Končar i Marko Orešković[84] i rade na konsolidaciji Partije. U Makarskoj je organizovan politički kurs CK KPJ, kojim rukovodi drug Krsto Popivoda.[85] Drug Tito ostaje u Dalmaciji oko mjesec dana i prisustvuje partiskoj konferenciji grada Splita, 19 jula, na kojoj

---

[83] Tito, Politički izveštaj na V Kongresu KPJ (V Kongres Komunističke partije Jugoslavije 21—28 jula 1948, stenografske beleške, „Kultura", Beograd 1949, 43).

[84] Drago Gizdić, **Dalmacija 1941**, Zagreb, 1957, 86.

[85] Prilog istoriji radničkog pokreta za kotar Makarska (AVII reg. br. 119 k. 1604).

je izabran novi Mjesni komitet.[86] On lično rukovodi pripremama za pokrajinsku partisku konferenciju, koja je održana 2 avgusta te godine u kući braće Amižić kod sela Stobreća. Drug Tito je otvorio konferenciju kojoj je prisustvovalo 26 delegata iz svih partiskih organizacija u Dalmaciji. Podneseni su referati o organizacionim pitanjima, o političkim zadacima, o radu Partije medu omladinom i sindikatima i radu sa ženama. Izabrano je novo pokrajinsko partisko rukovodstvo i donesena rezolucija od naročitog značaja za konsolidaciju i učvršćenje partiske organizacije u Dalmaciji. Konferencija je imala istoriski značaj. Ona je potvrdila svoju saglasnost po pitanjima odluke CK KPJ o isključenju frakciske grupe iz redova Partije. Istaknuta je jača potreba čvršćeg saveza radnika i seljaka, kao i neophodnost da partiska organizacija snažnije prodire na selo. Ocijenjeno je da snažan uticaj koji je Partija imala na radničke mase nije dovoljno iskorišćen za jačanje partiske organizacije, čemu je, do konferencije, glavni uzrok ležao u frakciskim borbama, sektaštvu, zanemarivanju ideološkog rada i slabljenju same partiske organizacije. Konferencija je osudila nesredeno organizaciono stanje Partije, gdje se bila uvriježila familijarnost. Istaknuti su organizacioni principi novih partiskih ćelija, naročito po poduzećima, o smjelijem primanju Partiji odanih novih kadrova .U komitetima je izvršena podjela rada i zavedeno kolektivno rukovodenje.

U rezoluciji je podvučena nužnost jake partiske discipline, zavodenja čvršće konspiracije i jačanja odgovornosti komunista. Kritika, koja je do partiske konferencije bila zanemarena, postala je elementom stila partiskoga rada. Rezolucija je ukazala na dotadašnje slabosti u ideološko-političkom radu, na nužnost sistematske izgradnje partiskog kadra, čije teoretsko znanje nije zadovoljavalo potrebe Partije u Dalmaciji.

Konferencija je oštro osudila sektaštvo po pitanju žena i omladine, a u rezoluciji je istaknuta potreba da se prema ženama i omladini zauzme pravilan stav.

---

[86] Prilog istoriji radničkog pokreta grada Splita (Arhiv Muzeja NOB u Splitu, 612).

10. U Dalmaciji se primjećuje i kod samih komunista podcijenjivanje uloge žene u borbi radničke klase. Potrebno je izvršiti prekretnicu u tom pogrešnom shvaćanju. Treba uvlačiti pojedine radne žene u Partiju i pomagati njihov rad na okupljanju i borbi radnih žena.

11. Partijske organizacije i partijski forumi moraju pružiti svestranu pomoć komunističkoj omladini i njenom razvitku. Sve članove Partije treba upoznati s partijskom linijom u omladinskom pitanju.

12. Akciju za pomoć žrtvama reakcije i za njihovo oslobođenje, protiv koncentracionih logora i opću borbu protiv bijelog terora moraju partijske organizacije pojačati i proširiti po cijeloj pokrajini. Naročito moraju partijske organizacije nastojati na organizacionom učvršćenju i povezivanju te akcije.

13. Partijske organizacije i Pokrajinski odbor nemaju danas finansijskih sredstava, da bi mogli razviti široki partijski rad. Zato je potrebno što prije postaviti Partiju finansiski na čvrste noge. Osim urednog ubiranja članskih uloga, potrebno je organizirati široku akciju za sakupljanje priloga za Partiju među simpatizerima i širokim radnim masama.

14. Konferencija konstatira punu jedinstvenost pri donošenju svih odluka na konferenciji. Konferencija izražava puno povjerenje CK KPJ i CK KPH i izjavljuje da će partijska organizacija u Dalmaciji uložiti sve svoje snage u pravcu likvidiranja nezdravog stanja, koje je vladalo u Dalmaciji i da će svim silama nastojati da partijska organizacija u Dalmaciji bude u prvim redovima u borbi za boljševizaciju naše Partije[87].

Izabran je Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju od sedam članova. Za političkog sekretara izabran je Vicko Krstulović, a za organizacionog Ivan Amulić. Konferencija je zadala konačan udarac frakciskoj grupi Jelaska—Marić—Baljkas i započela završnu fazu konsolidacije partiske organizacije u Dalmaciji. PK, izabran na ovoj konferenciji, poziva na svoje sastanke i sekretare okružnih komiteta, instruktore pri PK i istaknutije partiske radnike. Tako je njegovim sastancima prisustvovalo i do 20 partiskih radnika koji su ustvari pretstavljali plenum PK. Koncem 1940 godine pri PK je formirana, po direktivi CK KPJ, *vojna komisija* od 3 člana, na čijem je čelu bio Ivo Lučić-Lavčević. Neposredno poslije formiranja, tj. koncem novembra iste godine, komisija je održala savjetovanje

[87] Materijali za ideološko-političko vaspitanje, VIII, Politička uprava JNA 1946, 109.

delegata partiskih organizacija iz Šibenika, Solina, Splita, Makarske, Brača i Korčule. Na savjetovanju je donesen zaključak da se pri svim okružnim i mjesnim komitetima Partije formiraju vojne komisije koje će raditi na jačanju duha otpora u vojsci, a u slučaju agresije na Jugoslaviju, iz redova Partije i njenih simpatizera regrutovati dobrovoljce za vojsku. Komisije će uz pomoć SKOJ-a obučavati omladinu u rukovanju oružjem i pripremati je za vojne dužnosti.[88]

Paralelno sa organizacionim učvršćenjem, partiske organizacije sprovode široku političku aktivnost. PK izdaje 1 septembra iste godine svoj list „Borba radnog naroda". Toga dana (godišnjica napada Njemaca na Poljsku) organizovane su masovne demonstracije širom Dalmacije. Uslijed porasta ugleda radničke klase u Jugoslaviji, vlada Cvetković—Maček donijela je ukaz 5 septembra kojim se zatvaraju kulturni domovi radničke klase na teritoriji banovine Hrvatske. Nešto kasnije, novim ukazom od 31 decembra iste godine, raspušteni su URSS-ovi sindikati. Na ove mjere Partija u Dalmaciji odgovara protestnim štrajkovima. Tako je 18 oktobra organizovan generalni štrajk u Splitu, a tri dana kasnije u Šibeniku. Novi val štrajkova ponovo je izbio januara 1941, kada su nosioci režima htjeli da radnicima nametnu HRS-ove sindikate umjesto zabranjenih URSS-ovih. U Splitu, Šibeniku i Gružu (Dubrovniku) štrajkovi su trajali deset dana. Seljaštvo je masovno pomagalo štrajkove. Na poziv Partije, seljaci nisu iznosili na tržnice svoje proizvode za sve vrijeme štrajka.

Vrlo uspješne ekonomske štrajkove organizovala je Partija u prvim danima 1941 godine. Takvi štrajkovi su vođeni po svim mjestima Dalmacije, a najzapaženiji su: u Šibeniku (tvornica „La Dalmatienne"), u Solinu i Sv. Kajo, na izgradnji unske pruge Knin—Bihać, gdje je uzelo učešća oko 2.000 radnika, u tvornicama „Dugi Rat" i „Cetina" u Omišu, itd. Nije bilo radničkog kolektiva koji nije bio prožet otvorenom borbom za svoja ekonomska i socijalna prava. Takva politička aktivnost podigla je brzo ugled Partije u očima naroda. Kada je Partija povela borbu protiv nasilja i špekulacije u Hrvatskoj banovini,

[88] Vicko Krstulović, usmeni izvor.

ogroman dio naroda bio je na njenoj strani. Činjenice su nedvosmisleno govorile da je Partija izrasla u snažnu političku silu, sposobnu da povede narodne mase u borbu za njena prava.

Kada je 25 marta 1941 vlada Cvetković—Maček pristupila Trojnom paktu, Pokrajinski komitet Partije sazvao je sastanak komiteta u kući Stipe Bagata u Splitu. Donesena je odluka da se na području Dalmacije organizuju političke demonstracije koje su se poslije 27 marta pretvorile u antifašističke. Najsnažnije demonstracije izbile su 28 marta u Splitu, Šibeniku, Solinu i Sinju. Val nezadovoljstva u Dalmaciji bio je toliko jak, da je Uprava banovine Hrvatske svojim dekretom od 2 aprila zabranila demonstracije na području Dalmacije, uperene ma protiv koga. To je razumljivo, kada se ima u vidu da je demonstracije organizovala Partija i da su one manifestirale antifašističko raspoloženje narodnih masa u Dalmaciji.

Pri Pokrajinskom komitetu je marta 1940 obrazovan i Pokrajinski odbor *Narodne pomoći* kojim su rukovodili Andrija Božanić i Jerko Ivančić. Pokrajinski odbor Narodne pomoći imao je zadatak da prikuplja materijalna sredstva i stvara fond za izdržavanje članova Partije u ilegalnosti, pomaganje porodica drugova koji su bili na izdržavanju kazne i radničkih porodica za vrijeme štrajkova. Kada je počela oružana borba 1941 godine formirani su i akcioni odbori za opskrbljivanje partizana. Prema prijedlogu sekretara KPH, Rade Končara, ovi su odbori rasformirani.[89]

Za rad po sindikalnim pitanjima u radničkim sindikatima, poslije ukidanja URSSJ, septembra 1940, formirana je stalna komisija pri Pokrajinskom komitetu. Njen zadatak je bio da organizira radništvo i da rukovodi borbom za

[89] O tome Končar kaže: „Ovdje je postojao odbor za opskrbljivanje partizana izvan Narodne pomoći. Njega smo raspustili. PK (misli se na Pokrajinski odbor. — D. P.) Narodne pomoći smo reorganizirali. Uključili smo samo nove ljude, od starog PK ostao je samo jedan (Andrija Božanić — D. P.). Do sada su bile veze s provincijom vrlo slabe. Ja sam opširno obrazložio novom odboru PK za Narodnu pomoć važnost i značaj Narodne pomoći i toga da ona funkcionira..." (Zbornik V/1 221, dok. 74).

poboljšanje životnih i radnih uslova. Iste godine formirana je i komisija za rad sa ženama u čiji su sastav ušle: Ivanka Ninčević, Karla Njegovan, Marija Cecić, Marija Bubalo i Nada Marović. Dolaskom Rade Končara u Dalmaciju ova je komisija raspuštena. Od tada je ženama neposredno rukovodila partiska organizacija. Končar o tome kaže:

...Postoji također jedna komisija žena, ali kako sam čuo od drugova nisu ni one postavile svoj radni program na dobru bazu. Radile su na pripremanju pojedinih akcija žena. To je nepravilno; naime, čitava Partija mora da radi na okupljanju žena i također da rukovodi akcijom žena; dok je komisija žena savjetodavni organ prema PK, ona može također održavati sastanke, i treba podupirati akcije, ali ne tako kao da je to isključivo njezina dužnost. U MK Partije mi smo također uveli širu djelatnost žena. Čini mi se da stvar sa ženama stoji tu mnogo bolje nego u Zagrebu uprkos tome što tako rade. Do sada nisam imao sastanak sa komisijom žena, ali čim to bude moguće, svakako ću ga održati i s njima potrebne stvari prodiskutirati...[90]

Do Pokrajinske partiske konferencije nije postojalo jedinstveno omladinsko rukovodstvo u Dalmaciji. SKOJ-em su rukovodili okružni i mjesni komiteti Partije preko okružnih i mjesnih komiteta SKOJ-a. Na toj konferenciji je zaključeno da se formira Oblasni komitet SKOJ-a. Izvršavajući odluke PK, održana je, 28 marta 1941, prva Oblasna konferencija SKOJ-a, kojoj je prisustvovalo 30 delegata iz svih okruga (izuzev Knina). Na konferenciji je konstatovano da u Dalmaciji ima oko 4.000 skojevaca. Izabran je Oblasni komitet SKOJ-a od 7 članova i prihvaćen program rada, sa osnovnim zadacima: organizaciono učvrstiti SKOJ; formirati okružne i mjesne komitete pri odgovarajućim komitetima Partije; organizovati aktive po selima i gradovima; pri aktivima formirati simpatizerske grupe; organizacije SKOJ-a da sarađuju i sa vojnim komisijama pri partiskim komitetima, sakupljajući oružje i municiju, formirajući udarne grupe i radeći na obuci omladine.[91]

---

[90] Zbornik V/1 222, dok. 74.

[91] Neda Marović-Stefanović. (Pismena izjava u AVII).

KPJ je ulagala veliki napor da pojača otpor jedinica bivše jugoslovenske vojske u borbi protiv zavojevača. Ovdje ćemo iznijeti samo neke primjere aktivnosti komunista Dalmacije u ovom periodu.

Na osnovu poznatog stava CK KPJ, PK za Dalmaciju dao je direktivu da se članovi Partije dobrovoljno javljaju u vojsku. MK Partije u Splitu uputio je po grupama preko 200 dobrovoljaca u jedinice ratne mornarice i Dinarske divizije, ali su oni, kao i ostali dobrovoljci, bili odbijeni, iako vojna mobilizacija nije uspjela i mnoge jedinice su ostale nepopunjene.

Komunisti iz Knina, pod rukovodstvom Vlade Despota,[92] Drniša i Bukovice, te partiske jedinice rezervista 83 puka, veoma su zaslužni što su se jedinice Jadranske divizije najduže održale i povukle u Bosnu, nadajući se da će bar tamo biti organizovan otpor.

Okružni komitet (OK) Makarske organizovao je 6 aprila odlazak u vojsku omladinaca-dobrovoljaca. U makarskoj luci na brodu „Bled" ukrcala se grupa od 300 mladića dobrovoljaca i mobilisanih obveznika, spremna da isplovi za Metković, gdje je namjeravala da stupi u ratne jedinice. Odlazak se pretvorio u političku manifestaciju i narodno veselje. Dobrovoljci su obasipani cvijećem i skupa s narodom stalno klicali slobodi i nezavisnosti svoje zemlje. Uzalud su žandarmi razgonili narod, koji se bratimio s vojskom od Makarske do Metkovića i pokazao spremnim da brani svoju nezavisnost. Po dolasku u Metković, umjesto da im se da oružje i da se upute na front, dobrovoljci su internirani u posebne kasarne.

Okružni komitet za Šibenik (sjevernu Dalmaciju) uputio je, 12 aprila u 11 časova, 70 mladića na čelu sa Nikolom Sekulićem-Bunkom, članom Komiteta, na ratne brodove koji su se nalazili usidreni u luci. Sekulić je pregovarao sa komandantima plovnih jedinica i iznio im mišljenje Komiteta da se sprovede anketa o dobrovoljnom ostajanju na brodovima onih koji žele da nastave borbu, a one koji nisu spremni da se bore, odmah iskrcati i

[92] Poginuo u borbama za Livno 15 XII 1942.

posade popuniti dobrovoljcima. Brodovi sa tako reorganizovanom i popunjenom posadom trebalo je da isplove iz zaliva i podu u pravcu Boke Kotorske, jer se pronijela vijest da tamo mornarica pruža otpor.

Pored toga, OK je uputio delegaciju, uglavnom od članova Partije, komandantu Šibenika, sa zahtjevom da narodu podijeli oružje da bi mogao braniti svoj grad. Komandant, general Pavlović, se tome suprotstavio, svakako u težnji da jedinice i opremu preda Talijanima.[93]

Mjesni komitet (MK) Sinja, partiske organizacije na Braču, Gradski komitet u Dubrovniku i ostale partiske organizacije u Dalmaciji poslale su grupe dobrovoljaca u vojsku.

To je bio jedan od najvažnijih vidova rada partiskih organizacija u Aprilskom ratu. No nije za potcjenjivanje ni politička djelatnost među masama u pravcu podizanja uvjerenja u mogućnost i nužnost borbe protiv okupatora i njegovih slugu u zemlji izdaje, 15 aprila, „Proglas narodima Jugoslavije" u kome ocjenjuje situaciju u Hrvatskoj, nastalu stvaranjem takozvane „Nezavisne Države Hrvatske" i daje perspektivu jugoslovenskim narodima i ukazuje na put ka slobodi. U proglasu se, pored ostalog, kaže:

Hrvatski narode!

Ta gospoda tebi pričaju, da su ti izvojštila slobodu i nezavisnost pomoću Hitlera i Musolinija. Vjeruješ li ti to? Pamtiš li ti, da je ikada u tvojoj tisućgodišnjoj mukotrpnoj historiji, u tvojim teškim časovima bio tebi prijatelj i zaštitnik — njemački, mađarski, talijanski ili koji drugi osvajač? Ne! Nikada. Naprotiv, uvijek, su te oni porobljavali i onda iskorišćavali. Uvijek su te nastojali međusobno zavaditi da bi onda lakše tlačili. Uvijek su ti osvajači težili da zagospodare tvojim plodnim ravnicama i šumama, težili su da ti oduzmu divnu Dalmaciju — divno Jadransko More. Uvijek su hrvatska gospoda i vlastela bili ti koji su te prodali tvojim porobljivačima da bi onda sama mogla lakše piti tvoju krv. Evo, takvu nezavisnost pripremila su tebi hrvatska gospoda...[94]

Oslanjajući se na proglas CK KPJ od 15 aprila, PK KPH za Dalmaciju izdaje 22 aprila proglas u kome, pored ostalog kaže:

Narode Dalmacije!

Vjekovni neprijatelj našeg naroda provalio je u našu zemlju i zaveo u sunčanoj Dalmaciji najcrnji teror reakcije. Fašistički proždrljivci, koji drže u svirepom kapitalističkom ropstvu nje-

[93] Izjava (u AVII) Nikole Sekulića — Bunka.

mačko-italijansku radničku klasu, koji su porobili mnoge narode i prolili more krvi provalili su i u našu izdatu zemlju, spremni da od vas naprave najgore roblje koje će služiti njihovom gospodstvu. Mi se ne plašimo terora ni progona, a naša je dužnost da u ovim sudbonosnim danima sačuvamo svoju hladnokrvnost, da još odlučnije učvrstimo svoje redove, da se zbijemo u jedinstvenu narodnu frontu i svi ko jedan dignemo svoj glas protesta. Sada nije čas sitnijim razmiricama stranačke strasti. Stanimo ko jedan na branik svoje otadžbine u borbu za bolju i srećniju budućnost...[95])

Narod Dalmacije se odazvao pozivu Partije. Partiske organizacije postaju aktivnije. One organizuju prikupljanje i sklanjanje oružja i ostalog ratnog materijala ostavljenog od bivše jugoslovenske vojske, ispisivanje parola protiv okupatora, crtanje partiskih simbola na istaknutim mjestima, formiranje udarnih grupa i diverzantske i sabotažne akcije.

Prvog maja je rad partiskih organizacija došao vidno do izražaja. Gotovo u svim mjestima i selima Dalmacije proslavljen je Prvi maj. U Šibeniku su po ulicama bile ispisane parole protiv fašizma i za borbu protiv okupatora. Na katedrali Sv. Jakova, na gradskom prilazu „Baldekin" i na ulazu u tvornicu aluminijuma „Lozovac" istaknute su crvene zastave. U Splitu su udarne grupe prebrisale mnoge talijanske natpise, istakle crvene zastave po gradu i ispisale parole na istaknutim mjestima i prilazima. Praznik rada, uprkos jakih talijanskih snaga, proslavili su radni ljudi u znaku protesta protiv okupatora i povezivanja narodnih masa sa Partijom.[96]

Na sastanku Pokrajinskog komiteta, 17 maja Vicko Krstulović je saopštio direktive o pripremama za oružanu borbu, donesene na sednici CK KPJ održanoj 12 maja u Zagrebu. Analizirana je situacija u Dalmaciji na osnovu koje je PK doneo zaključke o sprovođenju priprema Partije za oružani ustanak. Pored ostalih zaključaka donesena je odluka o formiranju udarnih grupa koje su ovde-onde već postojale.

---

[94] Zbornik V/1 5s, dok. 1.

[95] Arhiv istoriskog odeljenja CK SKJ, M/2019

[96] D. Gizdić, 145 s.

Poslije ovog sastanka porasla je aktivnost partiskih organizacija, naročito u formiranju udarnih grupa i sklanjanju oružja i druge ratne opreme, na čemu je rađeno i ranije.

Udarne grupe su formirane pretežno preko vojnih komisija, od članova Partije, skojevaca, Partiji bliskih ljudi (simpatizera) i patriota, antifašista. Imale su specijalne borbene zadatke, sabotažne i diverzantske akcije, od napada na pojedina lica, na grupe talijanskih vojnika, podoficira i oficira, pa do diverzantskih akcija većeg obima.

Najbrojnije i najjače udarne grupe djelovale su u Splitu. Na mjestu zvanom Špinut, pod Marjanom, 7 maja je formiran i „udarni odred". Ovaj udarni odred brojao je oko 60 ljudi, koji su živjeli kod svojih kuća, a predviđeno je da se skupljaju samo po potrebi — kada bi se održavale boračke konferencije ili izvodile jedinstvene akcije. Međutim, koncem maja, odred je rasformiran odlukom PK, jer se pokazao preglomaznim, mada nije izveo ni jednu jedinstvenu akciju. Umjesto odreda formirane su tri udarne grupe: Varoš, Dobri—Manoš i Lučac. U junu je MK Split formirao udarnu grupu jačine voda, koja je trebalo da izvodi akcije na širem području Splita. Krajem jula pri mjesnim komitetima Splita, Solina, Trogira i Kaštela djelovalo je ukupno 17 udarnih grupa. Udarne grupe u Splitu djelovale su tokom čitavog rata — sve do konačnog oslobođenja grada. One su bile najbolje organizovane. Svaka partiska ćelija imala je udarnu grupu. U gradu je formirano krajem jula i nekoliko omladinskih grupa. Udarnim grupama je bio obuhvaćen i veliki broj građana.

U drugoj polovini maja formirana je udarna grupa od 11 ljudi na otoku Braču. Njom je u početku rukovodio Benko Matulić, a kasnije Josip Marinković-Bepo. Koncem maja ona je izvela akciju na oružničku postaju u Bolu. Zaplijenjeno je 16 pušaka, 2 puškomitraljeza, 20 bombi, 4.000 metaka i vojnička oprema za 12 ljudi.[97]

U Šibeniku su formirane tri udarne grupe. Najjača je bila grupa srednjoškolske omladine, koja je već 27 maja izvela akciju na talijansku trgovinu „Inchiostro" u glavnoj ulici grada.

---

[97] Sjećanje Benka Matulića, kapetana bojnog broda (AVII).

Juna su formirane udarne grupe u s. Baćini i u s. Gorjaci (kod Makarske). One su brojno stalno rasle a nicale su i nove, tako da je u avgustu udarna grupa u s. Baćini brojala 30 boraca, a u s. Gorjaci 10 boraca, u s. Redovići (kod Vrgorca) 10 boraca.

Pri Mjesnom komitetu Solina formirane su tri udarne grupe. Pored njih u ovom bazenu postojao je veći broj specijalnih diverzantskih grupa. Željeznička pruga Split—Zagreb razrušena je prvi put 29 juna 1941 kod mjesta Sv. Kajo (zapadno od Solina) zbog čega je saobraćaj obustavljen 28 sati. Vrlo često su napadani i ometani neprijateljski transporti.

Kod sela Mravince (istočno od Solina) 4 jula je napadnut voz kojim su transportovani talijanski vojnici. Sutradan bačene su dve bombe na transportni voz na željezničkoj stanici u Solinu. Od 1 do 15 jula razrušena je sedam puta cesta na relaciji Split—Sinj kroz zaseoke Rupotina i u Majdanu kod Klisa.

Pri mjesnoj partiskoj ćeliji na otoku Mali Iž formirana je udarna grupa od 5 članova, koja je 4 jula izvršila akciju na djelove bersaljerskog bataljona.[98]

Udarna grupa u kotaru Benkovac formirana je prvih dana jula i izvela je diverzantsku akciju — presjekla telegrafske i telefonske stubove na putu Benkovac—Obrovac. O ovoj diverziji jedan talijanski izvještaj kaže:

Noću između 1 i 2 tek. nepoznati su pri dnu prepilali telegrafske i telefonske stubove na putu Benkovac—Obrovac prouzrokovavši prekid veze.

Nakon izvršenog izviđanja od strane karabinjera ustanovljeno je da su izvršioci dela sabotaže poreklom Hrvati: Verkić Milan od oca Toma, od 29 godina; Verkić Šimun, od oca Toma, od 17 godina; Verkić Marko, od oca Ante, od 23 godine i Verkić Rade, od oca Ante, od 20 godina, u čijem su stanu pronađeni: pištolj koji se spreda puni (kubura), jedna kama, razasuti meci za vojničku pušku i jedan par makaza za obrezivanje voćki.

Gore spomenuti uveče 4 tek. bili su uhapšeni i danas u zoru 6 tek. bili su strijeljani od strane garnizona Benkovac, zajedno sa grčko-pravoslavnim seljacima: Čupaz Ilijem pok. Stevana, od 30 godina i Stenjajić Spasom pok. Simeuna od 45 godina. Prilikom izvršene premetačine od strane karabinijera i vojnika na-

[98] Sjećanje Karla Žuića, narodnog poslanika za kotar Zadar, usmeni izvor.

pred rečenog garnizona, pronađeno je kod svakog po jedna vojnička puška sa municijom.[99]

U Kaštelima dejstvovala je udarna grupa od 9 ljudi. Ona je porušila 12 jula 3 propusta na željezničkoj pruzi Split—Labin. Nekoliko dana kasnije, porušila je 5 metara pruge u blizini željezničke stanice Kaštel Stari.[100]

U mjestu Rupotina diverzanti su 14 jula posjekli 10 stubova i nekoliko sprovodnika linije Split—Otočac.[101]

U Trogiru i obližnjim selima (Seget i Marina) formirane su dvije udarne grupe sa ciljem razvijanja akcije u gradu i okolini. Pod rukovodstvom Joze Lozovine-Mosora, formirana je u Donjem Segetu, udarna desetina od 7 boraca naoružanih puškama i jednim avionskim mitraljezom. Ona je svakog dana držala sastanke na kojima se, pored praktičnih pitanja, izvodila borbena obuka i politička nastava.[102]

Grupe su vršile stalne prepade na saobraćajne veze izmedu Kaštela i s. Labina, a takode su sjekle telegrafske stubove izmedu Divulja, Trogira i Šibenika. A 18 jula, u blizini Kaštel-Starog, presjekle su na više mjesta snop električnih sprovodnika na liniji Šibenik—Split i stubove izmedu Trogira i Šibenika. Sutradan su presjekle ponovo vezu izmedu Trogira i Splita i Trogira i Šibenika. Ova je veza do 4 avgusta prekinuta još četiri puta.

U tvornici „La Dalmatienne" (u Šibeniku) formirana je pod rukovodstvom Paška Trlaje udarna grupa radnika koja je 25 jula izvršila akciju na vazdušnu pumpu u tvornici feromangana u Šibeniku. Akcija je potpuno uspjela i rad je u čitavoj tvornici obustavljen za nekoliko dana.

Udarna grupa splitskih lučkih radnika presjekla je 30 jula „telegrafske i telefonske veze izmedu Splita i Dalmacije (sa otocima). Ova — zbog veličine štete — jeste jedna od najtežih sabotažnih akcija",[103] javljao je tih dana Štab 2 talijanske armije.

---

[99] Zbornik V/1 322, dok. 121.

[100] Zbornik V/1 319, dok. 118.

[101] Pismeni podaci preživjelih rukovodilaca NOB-e iz Kaštela. (AVII, fasc. 20, k. 167.)

[102] Joze Lozovina-Mosor, pismeni podaci za istoriju KPJ (AVII). Lozovina je odlikovan ordenom narodnog heroja.

[103] Zbornik V/1 319, dok. 118.

Koncem jula održan je sastanak Pokrajinskog komiteta partije u Splitskom polju. Na sastanku je između ostalog zaključeno da se udarne grupe formiraju i po selima, da kompromitovani drugovi predu u ilegalnost, i organizuju grupe ilegalaca, da se pojača aktivnost na sakupljanju oružja i ostalog materijala i da se smjelije primaju u članstvo Partiji odani drugovi.[104]

Sprovodeći odluku PK, neke partiske organizacije formirale su nove udarne grupe. Tako je pri Mjesnom komitetu Biograd na Moru 31 jula formirana udarna grupa od 7 članova, koja je 1 avgusta izvela akciju rušenja telefonskih stubova između Benkovca i Šibenika.[105]

U kotaru Knina, po obližnjim brdima Dinare i Promine, živio je veliki broj Srba izbjeglica, većinom nenaoružanih seljaka koji su u pripremama za oružanu borbu protiv okupatora i u samoj borbi vidjeli jedini izlaz iz teške situacije i svoj spas od ustaškog pokolja. Od ovog stanovništva nisu formirane posebne udarne grupe, već su tamo upućeni drugovi koji su imali da rade na pripremama za oružani ustanak. Većina ovog naroda uzeće učešća u ustanku Kninske krajine o čemu će biti kasnije riječi.

Partiska organizacija u Dubrovniku nije formirala udarne grupe. Razlog leži u njenim subjektivnim slabostima.

Udarne grupe u okolini Sinja nisu izvodile oružane akcije, već su se uglavnom orijentisale na održavanje veza i na pripreme za stvaranje jačih partizanskih jedinica. Takav rad i skoro stroga ilegalnost takoreći ih je potpuno odvojila od naroda, jer su pripadnici grupa živjeli u planinama van naselja, uglavnom oko Vagnja (tt 1203) i na Kamešnici. Baš u to vrijeme u srpskim selima na području Sinja i Vrlike nastupilo je, zbog ustaških zločina, previranje što se itekako moglo iskoristiti za oružanu borbu. Da su udarne grupe razvile svoju aktivnost među ugroženim stanovništvom, pridobile bi ga uza se, brojno

---

[104] V. Krstulović, usmeni izvor.

[105] Zbornik V/1 320, dok. 118.

narasle, i stvorile potrebne preduslove za brz razvoj NOP u ovom kraju. MK KPH za Sinj nije se snašao, niti je umeo da iskoristi nastalu situaciju na svom terenu. Zbog toga je PK u nekoliko navrata slao u ovaj kraj svog člana Andriju Božanića sa zadatkom da sredi stanje u partiskoj organizaciji i da pruži pomoć MK pri stvaranju oružanih jedinica. O tome PK kaže:

U toku jula mjeseca počele su se formirati manje partizanske grupe u okolini Sinja, Omiša, Solina i drugih mesta. U to vrijeme stajala je pred Partijom zadaća, da na bazi jedinstvenog nacionalnog oslobodilačkog fronta okupi sve narodne slojeve i povede ih u borbu za protjerivanje okupatora iz naše zemlje i uništenje njegovih slugu ustaša. PK čim je bio obavešten o formiranju partizanskih grupa u pomenutim krajevima, zaključio je da drug Majki,[106] član PK pođe u Sinjsku Krajinu, obiđe sve grupe, poradi na njihovom proširenju i dade im uputstva šta i kako da rade: da ruše ceste i železničke pruge, skidaju telegrafske i telefonske žice, napadaju železničke transporte i drugo.

Drug Majki otišao je 26 VII, a vratio se natrag u Split 7 VIII.[107]

U Makarskom Primorju postojali su u to vrijeme povoljni uslovi za pripremu oružane borbe. Čitav Makarski kotar pripojen je NDH i na ovom području bilo je ukupno 72 oružnika (žandarma) i vrlo mali broj ustaških povjerenika. Ipak, pripreme su se slabo izvodile. Sela sjeverno od Biokova i u općini Metković ostala su zapostavljena, a narod prepušten ustaškom uticaju, te je stanovništvo u zagorskim selima ostalo pasivno. Prva udarna grupa na području Makarske formirana je 15 jula na Biokovu od grupe bjegunaca iz ustaškog zatvora u Makarskoj.

Pored navedenih udarnih grupa, na teritoriji Dalmacije formirano je niz omladinskih grupa od 3 do 5 omladinaca sa osnovnim ciljem: obučavanje u rukovanju oružjem. Obuka je izvođena po privatnim stanovima. Grupe su se obučavale i u upotrebi raznih tehničkih sredstava za izvođenje diverzija i sabotaža. Tokom jula završilo je ovu

[106] Ilegalno ime Andrije Božanića, danas kontra-admiral.
[107] Arhiv Istoriskog odeljenja CK SKH, 1628.

obuku oko 60 omladinaca i mnogi od njih su uvršćeni u udarne grupe.

Udarne grupe nisu bile organski povezane, već su dejstvovale pojedinačno. Akcijama grupa su rukovodili partiski mjesni i rejonski komiteti preko za to određenog druga. Članovi grupa su imali utvrđene lozinke i znakove za međusobno sporazumjevanje i uspostavljanje veze. U Splitu je udarnim grupama rukovodio i PK, a kasnije i sekretar CK KPH Rade Končar. Izbor objekta za napad vršio je rukovodilac grupe ili su zadaci dobijani od rukovodstva partiske organizacije ili od pojedinih partiskih ćelija koje su davale prijedloge za pojedine akcije.

Borci udarnih grupa nisu stalno nosili sa sobom oružje, već su ga dobijali na određenim mjestima ili ga je donosilo unaprijed određeno lice pred samu akciju.

Međusobni odnos ljudi po grupama bazirao se na širokom drugarstvu i razumjevanju. Grupe su bile svjesni i disciplinovani borbeni kolektivi u kojima je do maksimuma bilo zastupljeno jedinstvo i vladalo besprekorno drugarstvo. Akcije su se smatrale redovnim partiskim zadatkom, a svaki pojedinac je mogao da ispolji svu svoju odvažnost, hrabrost i dovitljivost. Uspješne akcije su pretstavljale najubedljiviji materijal i najbolje sredstvo za politički rad u masama, čijem su raspoloženju one i odgovarale.

Sabotažne akcije, koje je Partija organizovala po preduzećima, pretstavljale su posebnu aktivnost.

U Splitu su svakodnevno vršene masovne sabotaže. Radnici su inicijativno izvodili akcije i sabotirali posao. Ove su sabotaže pretstavljale jedinstven stav naroda Splita prema okupatoru i njegovim mjerama. Na ove akcije talijanska prefektura i policiski aparat odgovarao je krvavim represalijama: masovnim hapšenjem, strijeljanjem i interniranjem. Uprkos teroru, akcije nisu jenjavale. One su postajale sve krupnije i sve brojnije. U željezničkoj ložionici je 29 jula izvršena sabotaža na lokomotivama koje su čekale na opravku. Zidovi kotla su otvoreni i željezo sastrugano do te mjere da su morali prsnuti čim lokomotiva dobije polovinu potrebnog parnog pritiska. Od

29 jula do 4 avgusta na četiri lokomotive eksplodirali su kotlovi poslije vožnje od desetak km.[108]

Sabotaže su sprovođene po svim kolektivima, na električnim postrojenjima, lučkim uređajima, brodogradilištima, radionicama, ustanovama itd. Okupator se na svakom koraku sretao sa djelima sabotaže, koje su bile isključivo uperene protiv Talijana i njihovih pomagača u Dalmaciji. Talijani su primorani da sve glavne objekte, garaže, magacine, industriju osiguraju jakim stražama, ali djela sabotaže nisu mogli spriječiti. Od sabotaže postepeno se prelazilo na otvorene napade. U Vinarskoj ulici u Varoškom rejonu (u Splitu), bačena je prva bomba na talijanske vojnike; teško je ranjen jedan karabinjer. Bombu je bacio Indo Mrković. Poslije ove akcije Talijani su izvršili prvo masovno hapšenje u Splitu. Ali to nije omelo izvođenje novih akcija.

*

Partija je tokom jula povela narodne mase i u aktivnu političku borbu koja je za fašizam bila gotovo nepoznata: „Usprkos fašističkog režima buknuo je u splitskom brodogradilištu štrajk radnika. Nove su okupatorske vlasti bjesnile, ali su bile prisiljene popustiti. Radnici su izvojevali povišicu od 45 do 50%. U brodogradilištu je zaposleno oko 700 radnika..."[109]

U Splitu je demonstriralo oko 300 žena, zahtijevajući poboljšicu životnih uslova, ističući parole „Dajte nam kruha", „Smrt špekulantima". Ove demonstracije organizirao je MK Partije, preko odbora AFŽ-a.

Na inicijativu Partije formirani su po svim nadleštvima odbori za pomoć. Odbor ljekara za pomoć narodu prikupio je najneophodnije hirurške instrumente i izvjesnu

[108] Izvještaj prometnog kontrolora Split od 2 VIII 1941 kaže: „Lokomotiva koja je vukla vlak 1078 natovaren talijanskim autima pokvarila se i ostala na pruzi Kaštel—Labin, te je radi ovog obustavljen promet vlakova za 16 sati. Sutradan isti slučaj ponovio se sa vlakom 1011, jer je takođe uslijedio kvar lokomotive na pruzi Solin—Kaštel Šućurac. Kako su ovo u posljednje vrijeme učestali slučajevi, pretpostaviti je da se radi o dijelima sabotaže." (AVII fasc. 218, k. 97).

[109] Zbornik V/1 51, dok. 15.

količinu medikamenata. Odbori narodne pomoći Splita razvili su vrlo široku aktivnost. Već od prvih dana okupacije ovi su odbori izdržavali oko 100 drugova u ilegalnosti i isto toliko nezbrinutih splitskih radničkih porodica. Pored toga velikom broju porodica davao je djelimičnu pomoć. Za slanje prikupljene pomoći, raznog materijala i opreme u Splitu su organizovani posebni kanali. Oni su išli na Manuš, Poljud, Vranjic, Solin i s. Rupotina. Preko odbora Narodne pomoći samo u prvim danima okupacije prikupljeno je 700.000 lira, preko 100 tona hrane i ostalog materijala.[110]

U periodu priprema za oružanu borbu, maj—jul, prikupljene su i velike količine oružja i druge ratne opreme.

Tako je sakupljeno u Šibeniku i okolini 400 pušaka, do 15 puškomitraljeza, oko 1.000 ručnih bombi i 15.000 puščanih metaka. Oružje i ostali ratni materijal sakriveno je po privatnim kućama i u zato specijalno izgrađenim bunkerima u polju. Na terenu Vodice prikupljeno je i pohranjeno 80 pušaka, 4 puškomitraljeza, 30 revolvera i 400 ručnih granata i dosta municije. Osim spomenutih mjesta na čitavom području sjev. Dalmacije također je prikupljeno mnogo oružja i municije. Na području Biograda na Moru prikupljeno je i pohranjeno 30 pušaka, 3 sanduka bombi, 2 sanduka municije i 15 pištolja.[111]

U kotaru Benkovac, pored oružja koje su seljaci sakupili, partiska organizacija je prikupila 14 pušaka, 2 puškomitraljeza, 15 sanduka municije i 3 sanduka ručnih bombi. Na teritoriji općine Kistanje udarne grupe su sakupile oko 50 pušaka, nekoliko puškomitraljeza, 11 sanduka municije i nekoliko sanduka bombi.

Pod rukovodstvom Mjesnog komiteta u Splitu organizovana je čitava mreža za prikupljanje oružja i ostalog materijala. Sakupljeno oružje čuvalo se po privatnim stanovima ili u zemunicama u Splitskom polju. Jedan dio oružja prikupljenog za vrijeme preuzimanja vlasti Talijana od ustaša (poslije Rimskog ugovora), čuvan je u kući Josipa Ružića na Firulama i u kući Jerka Ivančića na Špinutu.

---

[110] Edo Santini, usmeni izvor.
[111] Nikola Sekulić-Bunko, izjava u AVII.

U Solinskom basenu na inicijativu Partije prikupljene su 72 puške, 4 puškomitraljeza, nekoliko sanduka municije, 98 pištolja i 600 bombi.[112]

Na inicijativu Mjesnog komiteta u Sinju, partiska organizacija je prikupila 37 pušaka, 11 puškomitraljeza, 4 mitraljeza, 30 sanduka municije i 10 sanduka ručnih bombi.[113]

Na otoku Braču prikupljeno je 16 pušaka, 2 puškomitraljeza, 20 bombi, 4.000 metaka i vojnička oprema za 12 ljudi.[114]

Na inicijativu Okružnog komiteta Makarske, prikupljeno je u samom gradu 65 pušaka, 3 puškomitraljeza, 10 sanduka bombi i ostale ratne opreme i jedna radiostanica. U selima oko Makarske partiske organizacije su prikuiple 15 pušaka, jedan mitraljez i 2.000 puščanih metaka.

Partiska organizacija u Metkoviću, uz pomoć skojevskih aktiva u mjestima Metković, Slivno, Komin, Kula, Podgradina i ostalim selima, prikupila je 65 pušaka, 2 puškomitraljeza, 1.500 puščanih metaka i 200 komada bombi.[115]

Partiska organizacija u Imotskom sakupila je 12 pušaka, 10 revolvera, 500 metaka i 30 bombi.

Od aprila do stvaranja prvih partizanskih odreda, OK SKOJ-a organizirao je političke kurseve kroz koje je prošlo 68 članova. Na kursevima su držali predavanja izgradeni komunisti. Svi slušaoci su sa uspjehom završili kurseve i osposobili se za skojevske rukovodioce, pretežno za sekretare skojevskih aktiva.[116]

Pored priprema za oružanu borbu, koje su se manifestovale u prikupljanju oružja i opreme, formiranju i akcijama udarnih grupa, sabotažama, organizacionom učvršćivanju partiskih organizacija, neposrednom političkom radu u narodu i sl., Partija je nastojala da se poveže

[112] Pismeni podaci učesnika (AVII 172, k. 16).

[113] Veći deo ovog oružja prebačen je prvih dana ustanka na područje Livna, Bosanskog Grahova i Gračaca.

[114] Pismeni podaci učesnika (AVII 173, k. 22).

[115] Pismeni podaci učesnika (AVII 175, k. 26).

[116] Neda Marojević-Stefanović, pismeni podaci (AVII).

i sa građanskim političkim partijama, koje su postojale i pre rata, naročito sa Hrvatskom seljačkom strankom (HSS), u cilju stvaranja zajedničke platforme za borbu protiv okupatora. Međutim, njihova je izdaja, sem časnih izuzetaka, bila duboka i potpuna, što će se vidjeti u periodu priprema kao i u toku razvoja ustanka.

Građanske političke stranke nisu nominalno postojale, jer su Talijani zabranili rad svih političkih stranaka na teritoriji Dalmacije. Međutim, ostali su organski obrisi stranaka, preko kojih se vršio uticaj na stranačke pristalice. Taj uticaj najjače su ispoljavali stranački prvaci koji su pod okupacijom održavali vrlo uske međusobne dodire. Zbog toga se PK KPH za Dalmaciju njima najprije i obratio. Najjači politički uticaj, naročito među seljačkim masama, imala je HSS. Od prvog dana okupacije, a naročito u julu i avgustu 1941, Pokrajinski komitet pokušao je da uspostavi dodir sa prvacima HSS u Splitu, na prvom mjestu sa Paškom Kaliternom.[117] On je međutim dugo vremena izbijegavao na razne načine bilo kakve razgovore i tek je drugom polovinom jula pristao na razgovor sa članovima PK KPH za Dalmaciju: Ivanom Lapčevićem i Ivanom Amulićem. O tome je PK izvjestio CK KPH:

... Imali smo jedan razgovor s Paškom Kaliternom, ali on neće uopće ništa da čuje o saradnji na akcijama i mišljenja je, da mi provodimo luđačku politiku i da hoćemo glavom kroz zid. Njegovo je mišljenje, da radnici i namještenici treba da pristupaju u „Dopolavoro"[118] i druge fašističke organizacije, s time da ne budu otpušteni... Mi smo također u pregovorima s drugim funkcionerima HSS-a. Također se i Šime Poduje[119] odlučio razgovarati s nama. Danas navečer smo imali s njim sastanak; kako izgleda oni su pripravni sarađivati u pitanjima škole i bojkota, novina, itd...[120]

---

[117] Paško Kaliterna je bio Mačekov čovjek i istakao se u borbi protiv naprednih elemenata, pa je kao takav uživao veliki ugled kod najreakcionarnijih rukovodilaca HSS.

[118] „Dopolavoro" („Poslije rada") fašistička radnička organizacija, preko koje je okupator, vezujući zaposlenje i garantovano snabdijevanje za upis u ovu organizaciju, nastojao da okupi oko sebe što veći broj radnika.

[119] Funkcioner HSS, pristupio NOP poslije kapitulacije Italije.

[120] Zbornik V/1 186, dok. 59.

Putem Paška Kaliterne pošli su i ostali funkcioneri HSS.

Mjesni komitet KP za Split organizirao je jula štrajk u brodogradilištu „Jug" i u Elektropreduzeću,[121] ali je izvjestan broj pristalica HSS na čelu sa Lukom Čulićem[122] bio protiv štrajka i vodio otvorenu političku borbu protiv štrajkaša. Neki drugi rukovodioci HSS, kao što je Zvonimir Patraelo,[123] saradivali su sa talijanskim prefektorom Zerbinijem. Oni su pokušali da obrazuju „nove" sindikalne organizacije koje su trebale da se otvnoreno stave u službu talijanskih policiskih vlasti. Zahvaljujući jedinstvenom otporu radnika, do organizacije takvih sindikata nije ni došlo.

Slično držanje rukovodilaca HSS bilo je i u ostalim krajevima Dalmacije.

U Kninu rukovodioci HSS Šime Dogan[124] i Ivan Kurtović[125] otvoreno su pristupili ustaškom pokretu. Oni su organizovali delegaciju kninskih „Hrvata" koja je 12 juna 1941 posetila Antu Pavelića, moleći ga da se u Knin pošalju oružane snage.

U Dubrovniku rukovodilac HSS Mate Jeričević[126] odmah je pristupio ustaškom pokretu, a već 28 juna položio zakletvu i postao jedan od njihovih glavnih funkcionera u taboru. Njega su u antinarodnoj politici podupirali i ostali prvaci HSS. Pretsjednik kotarske organizacije HSS Dubrovnika, dr Ante Kačić odmah po Aprilskom ratu prilazi Paveliću. Zastupnik HSS, prof. Roko Mišetić igrao je ulogu „neutralca", radeći sve vrijeme na tome da mase ne pristupaju NOR-u i sprovodeći instrukcije Mačeka.

U Omišu pretstavnik HSS dr Luetić odazvao se pozivu Mačeka i od prvog dana se stavio u službu ustaša

---

[121] Isto, 184.

[122] Pretsjednik HRS-a (Hrvatski radnički sindikat) u Splitu. Za vrijeme tzv. NDH prišao ustašama (Zbornik V/1 184, dok. 59).

[123] Pobjegao u Italiju poslije njene kapitulacije 1943.

[124] Pretsjednik općine u Kninu 1941. Osuđen zbog saradnje sa okupatorom.

[125] Činovnik u Kninu, uhvaćen poslije kapitulacije Italije, osuđen i strijeljan zbog saradnje sa okupatorom.

[126] Trgovac iz Dubrovnika, osuđen zbog saradnje sa okupatorom.

i, po obrazovanju velike župe Cetine u Omišu, primio se dužnosti velikog župana na kojoj ostaje sve do konca rata, ističući se zlodjelima i masovnim istrebljivanjem naroda.[127]

Istaknutog funkcionera HSS u Makarskoj Stipu Matijevića Pavelić je imenovao „doglavnikom" i on aktivno radi na pridobijanju za NDH pojedinaca i organizacija pripadnika HSS na području srednje Dalmacije. Istaknuti funkcioner HSS u Dalmaciji Josip Berković je imao vidnu ulogu među ustašama u Aprilskom ratu.[128]

Partiska organizacija je svim silama radila da pristalice HSS odvrati od njihovog kukavičkog i izdajničkog rukovodstva i da ih uvrsti u redove boraca protiv okupatora. Na ovakav poziv Partije odazvali su se neki pošteni rodoljubi iz redova HSS i od prvog dana išli ukorak sa komunistima u borbi protiv okupatora.[129]

Na izdajničke pozicije prešle su i ostale građanske političke stranke i partije. Bivše pristalice Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ), pop Sergije Urukalo,[130] dr Uroš Desnica[131] i bivši ban dr Mirko Bujić[132] prvog dana su uspostavili kontakt sa Talijanima, radi zajedničke borbe protiv komunista.

Pristalice JRZ i nacionalistički elementi iz Kninske krajine, pred ustaškim terorom, sklonili su se u anekti-

---

[127] Vjesnik hrvatske jedinstvene nacionalnooslobodilačke fronte br. 3 od 29 novembra 1941.

[128] Zbornik V/1 52, dok. 15.

[129] Tako je Pavao Krce, seljak iz s. Jabuke, kotar Sinj, u NOB bio pretsjednik Pokrajinskog NOO za Dalmaciju. Sada u penziji.

[130] Pravoslavni svećenik koji od prvog dana okupacije sarađuje sa Talijanima. Kao narodni neprijatelj osuđen je na smrt i strijeljan septembra 1943.

[131] Dr. Uroš Desnica, poslanik u staroj Jugoslaviji, nudio je nakon kapitulacije Jugoslavije saradnju Talijanima, podnoseći im, zajedno sa Nikom Novakovićem-Longom i drugim istaknutim velikosrbima Kninske krajine, peticiju da Italija anektira dijelove Dalmacije, Like i Bosne koji su naseljeni Srbima.

[132] Dr Mirko Bujić, ban Primorske banovine u bivšoj Jugoslaviji, radio je na formiranju tzv. građanskog bloka u Splitu, sa ciljem da se pristalicama HSS, Samostalne demokratske stranke (SDS) i Jugoslovenske nacionalne strane (JNS) spreči da priđu NOP-u.

rane krajeve Dalmacije, uglavnom u Kistanje i Benkovac. Oni su se odmah povezali sa talijanskim vojnim vlastima i od njih dobijali znatnu materijalnu pomoć. Pod pokroviteljstvom komandanta 3 bataljona 152 puka divizije „Sassari" prebačeni su u Kistanje i nacionalistički elementi iz Like: Pajo Omčikus, Stevo Raćenović i drugi. Oni su se u Kistanjama povezali sa pristalicama Nike Novakovića zvanog Longa[133] i jula 1941 izdali zajednički letak kojim pozivaju srpski narod da saraduje sa talijanskom vojskom. Ovaj letak je štampan u talijanskoj štampariji u Zadru, a rasturale su ga talijanske vojne vlasti, naročito u onim krajevima koji su Rimskim ugovorom priključeni Pavelićevoj Hrvatskoj. Tada se po okolnim brdima oko Knina i u južnoj Lici nalazilo oko 15.000 Srba izbjeglih ispred ustaškog terora. Izbjegli narod bio je spreman da se oružanom borbom suprotstavi ustaškom teroru. Talijanske vojne vlasti plašile su se oružane borbe naroda, pa su preko šake nacionalističkih i izdajničkih elemenata nastojale da borbeno raspoloženje srpskog življa iskoriste za svoje ciljeve. Srbima su govorili da su Hrvati krivi za sve njihove nedaće, nukajući ih na aktivan protest protiv Nezavisne Države Hrvatske, jer su se teško mirili sa odredbama Rimskog ugovora, pošto su htjeli da anektiraju čitavu Dalmaciju, a srpske izbjeglice iskoriste kao pristalice te politike. Za takvu politiku zalagali su se i neki bivši srpski političari a naročito bivši senator u Kninu dr Niko Novaković-Longo. Šta više, on je nastojao da Talijani anektiraju područja Like, Bosne i Dalmacije, naseljena Srbima. Da bi svoje političke ciljeve sprovodio što udobnije stalno se nastanio u Zadru, sredinom jula 1941, odlazeći često u Italiju, gdje je bio primljen i u talijanski kraljevski dvor, smatrajući sebe „vođom Srba u Dalmaciji". Poslije prvog povratka iz Italije, koncem jula 1941, Novaković aktivno radi na stvaranju četničkih jedinica, reflektirajući na položaj glavnog komandanta četnika.

---

[133] Niko Novaković senator u staroj Jugoslaviji. Za vrijeme okupacije povezao se sa Talijanima, čineći im razne usluge, zbog ćega je uživao njihovo povjerenje i materijalnu pomoć. Za vrijeme okupacije otišao u Italiju gdje je ostao sve do 1952 godine, kada se vratio u Knin i tu umro.

Plašeći se oružanog otpora naroda, talijanske vojne vlasti nastojale su da čvrsto uza se privežu što veći broj bivših političkih prvaka, pa je, na intervenciju talijanske prefekture iz Zadra, 23 jula održan sastanak nacionalističkih pretstavnika u Benkovcu. Sastanku su prisustvovali pop Momčilo Đujić, Vlada Novaković, Stevo Radenović,[134] Pajo Omčikus,[135] pop Ilija Zečević,[136] dr Uroš Desnica i druge pristalice Jugoslovenske radikalne stranke. Sa strane talijanske prefekture prisustvovao je poručnik Emilio Orkoli (Emilio Orcoli).[137]

Bivše građanske političke stranke (osim HSS koja se po pitanju Dalmacije solidarisala sa vladom NDH) tražile su aneksiju Dalmacije u kojoj će okupatorska vlast povesti energičnu borbu protiv Komunističke partije i rodoljubivih elemenata. Pojedini službenici iz državnog aparata bivše Jugoslavije stavili su se u službu okupatora, u čemu su se naročito isticali sreska načelstva i upravni organi. Žandarmi (iz Kistanja, Djevrske, Lišana, Karina, Obrovca, Zemunika, Bribira, Skradina, Benkovca itd.) položili su zakletvu na vjernost Kraljevini Italiji i stupili aktivno u službu okupatora. Njih su talijanske vlasti koristile u prvom redu kao dobre poznavaoce terena, ljudi i prilika. Zahvaljujući tome talijanske prefekture u Zadru i Splitu vrlo brzo su došle do tačnih podataka za kompromitovane članove Partije i istaknute rodoljube.

---

[134] Trgovac iz Srba (Lika), kasnije saradnik popa Đujića u Kninu.

[135] Trgovac iz Like, kasnije komandant četničkog puka, poginuo u borbi protiv partizana 1942.

[136] Sveštenik iz Benkovca, osuđen kao saradnik okupatora i strijeljan.

[137] O tom sastanku poručnik Orkoli javlja u svom izvještaju od 2 avgusta 1941 da je sastanak održan u prijateljskom duhu i da su ti emigranti „prihvatili našu sugestiju i vratiće se u svoje krajeve, gdje će raditi onako kako ste Vi Ekselencijo zahtijevali, tj. radit će da se Kninski i Gračački srez sjedini pod Kraljevinom Italijom. Oni su sami isticali, da je naša i njihova politika zajednička, jer nam preti ubistvena opasnost od komunističkih bandi. Mi smo im obećali finansisku i materijalnu pomoć čiju sumu ćete Vi odrediti. U prilogu Vam šaljem letak, da ga Vi korigirate i povratite kolonelu Cipliu, koji će ga dostaviti gospodinu Omčikusu". (AVII, ranije k. S-20 — 14).

Ovako pomognute talijanske vlasti su se brzo spremile za borbu protiv Komunističke partije.[138]

3. ORGANIZACIONO STANJE PARTIJE U PERIODU PRIPREME USTANKA

U periodu priprema za ustanak, maj—jul, partiske organizacije su se prilagođavale novim uslovima i organizaciono se učvršćivale.

Pokrajinski komitet (PK) KPH za Dalmaciju je imao na svojoj teritoriji dva okružna komiteta (OK): za sjevernu i južnu Dalmaciju.

Okružni komitet za sjevernu Dalmaciju obuhvatio je, pored sjeverne Dalmacije (izuzev Drniškog i Kninskog kotara) i sjeverodalmatinskih otoka, područje južno od Šibenika zaključno do s. Rogoznice. Pod njim su se nalazili Mjesni komitet za Šibenik, Mjesni komitet Biograd na Moru, Rejonski komitet (RK) Vodice—Zaton, Rejonski komitet Preko (za otoke na području Zadra) i partiska jedinica na teritoriji Bukovice. Mjesni komitet za Šibenik imao je u gradu dva rejonska komiteta, sa osam partiskih jedinica, 48 članova Partije, 150 kandidata i članova SKOJ-a i oko 100 simpatizera. Rejonski komitet za Vodice—Zaton imao je tri općinska komiteta (Vodice, Prvić Luka—Šepurine i Zaton) od ukupno pet partiskih jedinica sa 57 članova Partije.

RK Preko imao je četiri partiske jedinice: na o. Ižu, Ugljanu, Silbi i Prekom. U junu je član RK Ante Banina uspio formirati u Zadru partisku jedinicu od 5 članova, a to je bila prva partiska organizacija na ovom dijelu dalmatinskog područja koji je Rapalskim ugovorom pripao Italiji. Tako je RK Preko imao koncem jula 5 partiskih jedinica sa 26 članova KP.

Mjesni komitet Biograd na Moru nije imao u svom sastavu rejonske komitete već samo pet stalnih partiskih jedinica sa 37 članova Partije i 70 kandidata i članova SKOJ-a i grupu od tri kandidata Partije u Benkovcu.

---

[138] Talijani su pristupili racijama, po gradovima i mjestima zaveli policiski čas, otpočeli sa izdavanjem novih ličnih karata, ustrojili kartone za „sumnjive" elemente, itd.

U Kistanjama je formirana u julu partiska jedinica od 3 člana koja je stalno rasla. Ovdje je radio i aktiv SKOJ-a od 12 članova. U kotaru Knin tada nije postojala partiska organizacija, jer su neki raniji članovi, poslije dolaska Talijana, prešli na anektiranu teritoriju, što je uslovilo reorganizaciju partiske organizacije. Tek u avgustu ponovo je formirana partiska ćelija u Kninu.[139]

U blizini Drniša nalazi se rudarski basen Siverić-Drniš, gdje je bila partiska ćelija od 6 članova. Na ostaloj teritoriji Drniškog kotara nije postojala nijedna partiska organizacija. Ćelija je bila vezana za Mjesni komitet Šibenika. U njoj je vladalo sektaštvo u pogledu prijema u Partiju odanih radnika. Ćelija se bila začaurila, a to se negativno odrazilo na političku aktivnost u rudarskom basenu i na mobilizaciju seljačkih masa ovog kraja za borbu protiv okupatora, koje su početkom 1941 godine stajale pod izvjesnim uticajem HSS.

Na području srednje Dalmacije okružni komitet nije bio formalno organizovan, ali je MK Split u suštini vršio ulogu okružnog komiteta, pomažući MK u Solinu, Trogiru, Kaštelu, Sinju i Omišu.

MK u Splitu imao je 6 članova (sekretar komiteta bio je Edo Santini). Imao je tri rejonska komiteta. Pod prvim rejonskim komitetom nalazilo se osam partiskih ćelija i to: ćelija radionice željezničkog i pomorskog saobraćaja, ćelija užeg rejona grada (u kojoj su se nalazili obrtni radnici), druga ćelija u užem rejonu grada (u njoj su se nalazili radnici i činovnici), ćelija u centru grada (obrtni radnici), ćelija obalskih radnika, ćelija na Bačvicama, ćelija na sektoru Gripe i Lučac i ćelija koja je obuhvatila prostor od Balkanske ulice do nove bolnice i vodovoda. U drugom rejonskom komitetu nalazile su se tri partiske ćelije: dvije u brodogradilištu „Jug", a jedna u mehaničkim radionicama i garažama. Treći rejonski komitet rukovodio je trima partiskim ćelijama u selima Žrnovića, Donje Sitno i Stobreć (nedaleko od Splita) u kojima je bilo 23 člana.

---

[139] U novembru je formiran Mjesni komitet. Tada je na području Knina bilo svega 13 članova Partije. Takođe je formiran i Mjesni komitet SKOJ-a koji je u svom sastavu imao 5 skojevskih aktiva od ukupno 47 članova.

U Splitu se nalazilo 200—230 članova Partije, oko 20 kandidata i oko 500 simpatizera.[140] Postojao je i Okružni komitet SKOJ-a od 5 članova Partije koji je formiran na oblasnoj konferenciji SKOJ-a, 28 marta 1941. Ovaj komitet je imao u svom sastavu mjesne komitete u Trogiru, Kaštelima, Solinu i Omišu, a sam je vršio funkcije Mjesnog komiteta SKOJ-a u Splitu. Najjača skojevska organizacija bila je medu radničkom i srednjoškolskom omladinom.

Mjesni komitet u Solinu imao je 6 članova. Na njegovom području nalazilo se 16 partiskih ćelija sa 68 članova Partije (52 radnika, 11 namještenika i 5 domaćica).[141] Kandidati i simpatizeri na području ovog komiteta bili su raspoređeni u šest aktiva. Radnička omladina (106 omladinaca) bila je rasporedena u nekoliko simpatizerskih grupa.

Pod Mjesnim komitetom za Kaštele i Trogir nalazilo se 6 partiskih ćelija sa 39 članova Partije, 28 simpatizera i 83 člana SKOJ-a. Ovaj komitet je septembra podijeljen na Mjesni komitet za Kaštele i Mjesni komitet za Trogir.[142]

Mjesni komitet u Sinju, gdje je uticaj Partije na okolno stanovništvo bio veoma jak,[143] rukovodio je sa 13 ćelija koje su brojale 130 članova Partije, 97 simpatizera i 130 članova SKOJ-a.[144] Partija se uglavnom oslanjala na seljački živalj. Organizacije nisu bile čvrsto povezane sa Mjesnim komitetom, čiji su pojedini članovi ispoljavali izvjestan oportunizam koji se odražavao i na partisku organizaciju. To će, kao što ćemo vidjeti, dovesti do raspuštanja i Mjesnog komiteta i partiskih ćelija na ovom području.[145]

U Omišu se nalazio Mjesni komitet sa 7 članova Partije. Partiska organizacija je imala 12 ćelija sa 79 članova Partije i 28 članova SKOJ-a, pretežno industriskih

---

[140] Mate Bilobrk i Edo Santini, usmeni izvor.

[141] Gizdić, 155.

[142] Izjava Stipe Markovića (AVII).

[143] Na izborima 19 maja 1940 komunisti su u Sinjskoj krajini dobili apsolutnu većinu.

[144] Zabilješke Andrije Božanića koje lično čuva.

[145] Materijal partiske komisije PK KPH za Dalmaciju od oktobra 1941 (dokumenat kod autora).

radnika. Omiška partiska organizacija ima svjetlije revolucionarne tradicije i ona je jedna od najstarijih partiskih organizacija u Dalmaciji. Zahvaljujući organizacionoi čvrstini, revolucionarnoj tradiciji i visokoj svijesti ove organizacije, radništvo Omiša bilo je pod vrlo jakim uticajem Partije tako da je stanje na ovom području bilo više nego povoljno za oružanu borbu.[146]

U Južnoj Dalmaciji (Biokovsko-neretljanski okrug) nalazio se Okružni komitet sa sjedištem u Makarskoj. Ovo područje bilo je pod snažnim uticajem Partije još prije rata.[147] Na Biokovu su bile ove partiske organizacije: s. Veliko Brdo — 4 člana Partije, 1 kandidat i 45 simpatizera; s. Baška Voda — 8 članova Partije, 4 kandidata, 28 simpatizera; s. Puharić i s. Makar — 12 članova Partije, 9 kandidata, 36 simpatizera; s. Podgora — 14 članova Partije, 10 kandidata, 42 simpatizera; s. Igrane — 11 članova Partije, 5 kandidata, 15 simpatizera; s. Živogošće — 15 članova partije, 17 kandidata, 28 simpatizera, s. Makarska — 35 članova Partije, 10 kandidata, 30 simpatizera; s. Dražetić — 3 člana Partije, 6 kandidata, 16 simpatizera; s. Vlaka — 2 člana Partije, 3 kandidata, 8 simpatizera; s. Kotezi — 1 član Partije, 1 kandidat i 3 simpatizera; s. Gradac — 18 članova Partije, 14 kandidata, 72 simpatizera; s. Brist — 8 članova Partije, 5 kandidata, 10 simpatizera; s. Baćina — 32 člana Partije, 12 kandidata, 100 simpatizera; s. Rogotin-Plina — 3 člana Partije, 2 kandidata, 8 simpatizera. Na čitavoj teritoriji Okružnog komiteta bilo je 19 partiskih ćelija sa ukupno 202 člana Partije, 168 kandidata i 664 simpatizera.[148]

U Imotskom kotaru nalazile su se samo dvije partiske ćelije sa svega 8 članova. Uticaj Partije na mase bio je veoma slab. Pod uticajem HSS i katoličkog klera ustaše su prvih dana stvorile svoja uporišta i izvršili izvesnu mobilizaciju politički nesvjesnih seljaka.[149]

---

[146] Podaci Joze Radobolje (AVII).

[147] U Makarskoj je pod rukovodstvom Krste Popivode 1940 godine, u strogoj ilegalnosti, održan partiski kurs CK KPJ. Na njemu je bilo 25 odabranih slušalaca iz svih krajeva Jugoslavije.

[148] Građa za istoriju NOB Biokovsko-neretljanskog okruga; — od dvanaest preživjelih prvoboraca sa područja Biokova (AVII).

[149] Izjava druga Pavla Loze (kod autora).

Na otoku Braču održano je 27 jula 1941 prvo partisko savjetovanje kome su prisustvovali pretstavnici partiskih organizacija iz s. Sutivan, s. Pučišća, s. Selca, mjesta Milna i Nerežišća i s. Bola. Savjetovanje je održano pod rukovodstvom člana PK Iva Lavčevića-Lučića (kasnije narodnog heroja). Na njemu su postavljeni zadaci pred sve partiske organizacije da intenzivno rade na daljem organizacionom proširenju i učvršćenju Partije i na pripremama za oružanu borbu. Podvučeno je da se treba orijentisati na radničku klasu i siromašne ribarske elemente. Prema podacima sa savjetovanja, partiska organizacija na otoku Braču brojala je 59 članova i 14 partiskih ćelija.[150]

Slično političko stanje bilo je na otoku Hvaru, gdje je uticaj Partije na narodne mase bio jak. Partiska organizacija imala je 16 ćelija i 108 članova Partije. Komunisti su bili rasporedeni: u općini Stari Grad 45 članova, u općini Hvar 48 članova, u općini Vrbovska 15 članova.[151] Uprkos ovako brojne partiske organizacije rad na pripremama ustanka na otoku Hvaru tekao je odveć tromo. Partisko rukovodstvo nije se najbolje snašlo u novonastalim dogadajima.

Na otoku Korčuli postojao je Mjesni komitet sa 18 partiskih ćelija, 107 članova Partije, 142 člana SKOJ-a i jakim simpatizerskim grupama. U junu Talijani su uhapsili istaknute partiske radnike Marina Cetinića, Nikolu Magličku, Ivana Milata i druge. Neki su izbjegli hapšenje i prešli u ilegalnost, po šumama, nastavljajući rad po čitavom otoku. Ova ilegalna grupa na čelu sa Vukom Milatom, Matom Gavranićem i Franjom Jaričevićem, vršila je, pored političkog rada, i diverzantske akcije. Paralelno sa radom na stvaranju ilegalnih — udarnih grupa, Partija je vodila odlučnu borbu protiv oportunista Mate Gavranića i Antuna Bosnića, koji su ometali pripreme za borbu.[152]

---

[150] Podaci iz rada grupe učesnika NOR-a sa Brača (AVII).

[151] Podaci Andre Kovačevića i ostalih prvoboraca sa o. Hvara (AVII).

[152] Podaci iz radova grupe preživjelih učesnika NOR-a sa Korčule.

Maja 1941 na Visu je postojao Mjesni komitet. Partiska organizacija je radila na pridobijanju ljudi za Partiju, prikupljanju oružja, opreme i sanitetskog materijala i na širenju propagande.[153] Partiska organizacija, iako brojno mala, imala je veliki autoritet u masama i veliki broj simpatizera. U s. Visu je postojala partiska ćelija od 9 članova, u Komiži od 8 članova, i u ostalim mjestima Visa još 16 članova. Pored partiske organizacije djelovala je organizacija SKOJ-a od 23 člana. Skoro u svim mjestima postojale su simpatizerske grupe od kojih je najjača bila u Komiži — 9 članova. PK je u junu 1941 uputio na Vis svog člana Andriju Božanića. On je prenio nove direktive za rad i mnogo doprineo na učvršćivanju partiske organizacije. Prvih dana mjeseca jula povedena je odlučna borba protiv oportunističke grupe na čelu sa Pavlom Kučićem, koja je raskrinkana i isključena iz Partije.[154]

U Dubrovniku je postojao Mjesni komitet Partije od 6 članova na čelu sa sekretarom Martinom Klarićem. U gradu je djelovalo 6 ćelija sa 31 članom.[155] Bilo je i oko 20 kandidata i veći broj simpatizera (nisu bili formirani u grupe, ali su vršili razne zadatke po direktivama Partije). Postojao je i Mjesni komitet SKOJ-a od 6 članova. Dužnost sekretara je vršio Milan Prizmić. U gradu se nalazilo i nekoliko skojevskih aktiva sa oko 40 skojevaca.

U selima Župe Dubrovačke, u neposrednoj okolini grada, nalazila se partiska ćelija od 4 člana. U Cavtatu je postojala grupa skojevaca i dva kandidata, kao i grupa gimnazijalaca koji su pohađali školu u Dubrovniku, a ranije su bili nacionalisti, pa su se sada opredijelili za

[153] Avgusta mjeseca iz vile „Masarik" na Visu otpremljeno je oko 150 kg sanitetskog materijala. Partiska organizacija uspostavila je dobru vezu sa Pokrajinskim komitetom preko trabakule „Sv. Nikola" i preko jednog mornara na parobrodu „Bakar". Kuriri su išli kao putnici i prenosili materijal u vrećama brašna, u žitu i na razne druge načine.

[154] Izjava Andrije Božanića (AVII).

[155] Iako brojna, partiska organizacija u Dubrovniku nije bila jedinstvena i zbog oportunizma izvjesnih drugova iz MK radila je vrlo slabo zbog čega će kasnije PK uputiti na rad u Dubrovnik svog instruktora Matu Bilobrka (izjave preživjelih učesnika NOR-a iz Dubrovnika i Mate Bilobrka, AVII).

borbu protiv okupatora. U selima Čiplići i Duba Partija je imala vrlo jak uticaj. U s. Duba postojala je grupa od 5—6 skojevaca, a jedna grupa u s. Čiplići. U Grudi je postojala partiska jedinica od 4 člana, skojevski aktiv od 5 članova i 3 kandidata. Preko ove organizacije održavana je veza sa Hercegovinom. U ostalim selima Dubrovačkog kotara bilo je po 1—2 simpatizera ili člana SKOJ-a koje su sekretari aktiva ili partiske jedinice susjednih sela držali na ličnoj vezi.[156]

Na teritoriji čitave Dalmacije, u periodu pripreme za oružanu borbu, partiska organizacija brojala je 1250—1270 članova Partije, 1.360 kandidata i preko 4.000 članova SKOJ-a. Medutim, Talijani i ustaše raspolagali su jakim snagama — preko 98.000 vojnika, podoficira i oficira, pripadnika finansiske straže, jedinica vazduhoplovstva i mornarice, kraljevskih karabinjera, legija crnih košulja i policiskih snaga.

Ako bi prvih dana avgusta 1941 partiska organizacija u Dalmaciji sprovela masovni ustanak, mogla je da naoruža maksimum 2.000 boraca, i to samo pješadiskim naoružanjem (puškama, puškomitraljezima i ručnim bombama), te bi odnos u živoj sili bio 1 : 50 u korist okupatora. Takvo okupatorovo preimućstvo nije dozvoljavalo nikakve pomisli za masovni ustanak naroda Dalmacije. Valjalo je pronaći pogodne forme i izabrati spretna taktička dejstva koja će parirati brojnu nadmoć okupatora. Doduše, politička preimućstva bila su potpuno na strani Partije. Talijani i ustaše nisu uspijeli stvoriti u Dalmaciji političko uporište, preko koga bi širili svoj uticaj u narodu. Ono malo saradnika, vrbovanih među pristašama ranijih političkih partija i katoličkog klera, pretstavljalo je političku dekadencu u novonastalim dogadajima, pa su se njihove političke usluge ograničile na akcije špijunaže ili deplasirane manifestacije. Političke manifestacije, preko kojih su oni služili Italiji, ostale su bez podrške masa, i imale su oblik stranačkog asketizma uskog kruga ljudi. Snažnu paralizu talijanske politike Komunistička partija u Dalmaciji uspješno je pripremila baš u pripremama za oružanu borbu.

---

[156] Izjava Mate Bilobrka (AVII).

III

USTANAK U KNINSKOJ KRAJINI

1. USTAŠKA VLAST U KNINU

Vlade kraljevine Italije i Nezavisne Države Hrvatske žurile su se da što prije uspostave građansku vlast na dodijeljenim im područjima Dalmacije. Na stvaranju vojnih formacija NDH u Kninu radi pukovnik Zgaga (ranije načelnik vojnog okruga). Početkom maja 1941 organizovao je prve domobranske jedinice u Kninu,[157] a uz pomoć župnika Buljana Leonarda i Ivana Šimića, te ustaša Ante i Nikice Marića, 16 maja formirao je ustaški tabor u Kninu.[158] Međutim, sve do Rimskog sporazuma, ustaše u Kninu nisu vršile građansku vlast. U Knin je 29 maja stigao Juco Rukavina sa grupom od 18 ustaša.[159] Njemu je povjeren zadatak da na području Knina i Drniša formira ustaške jedinice. Uz pomoć ustaških dobrovoljaca iz Šibenika, 4 juna u Kninu je reorganizovan ustaški tabor pod zapovjedništvom Nikole Ikice. Tabor je imao 48 ustaša, naoružanih puškama i sa 4 puškomitraljeza.[160] Par dana kasnije (9 juna) uz pomoć domaćih ustaša fra Petra Berkovića, Marka, Jurice i Maćote Skelina, formiran je ustaški tabor u Drnišu,[161] a 11 juna formiran je u Kninu ustaški stožer, koji je u svome sastavu imao 2 tabora

[157] AVII 2/1—10, k. 23.
[158] AVII 2/3—27, k. 85 a.
[159] AVII 517—1, k. 61.
[160] AVII 2/1—9, k. 234.
[161] AVII 3/5—1, k. 63.

i samostalni ustaški logor u s. Oklaj. Za zapovjednika ustaškog stožera odreden je stožernik Roša Marko.[162]

Paralelno sa formiranjem ustaških organizacija stvarali su se i upravni organi ustaške vlasti. Župa „Bribir i Sidraga", koncem juna, formirala je ispostave u kotarskim oblastima Knina i Drniša.[163] Kotarska oblast Knin imala je na svome području dvije općine, općinu Knin i općinu Promina.[164] Kotarska oblast Drniš imala je samo općinu Drniš. Naredbom Ministarstva unutrašnjih poslova NDH od 20 juna, osnovana je „Župska redarstvena oblast" u Kninu,[165] pod rukovodstvom ravnatelja redarstvene službe Juce Rukavine.

Ustaška vlast na području Knina se oslanjala na 2-gu oružničku pukovniju, pod zapovjedništvom pukovnika Josipa Bojića,[166] i 15 pješadisku domobransku pukovniju, pod zapovjedništvom pukovnika Jurija Čordašića.[167] Hrvatski narod Knina nije pomagao ustašku vlast koju je osjećao tudom, stranom interesima hrvatskog naroda. Stoga se formiranje ustaške vlasti u Kninu odvijalo bez učešća naroda. Njene organizacione forme i zakonske sankcije sprovode se silom, uz pomoć okupatora. Ustaški župan Ante Nikolić o tome je pisao 16 avgusta 1941 slijedeće: „Istina je da se kninski Hrvati osjećaju Hrvatima; to njihovo hrvatstvo bilo je daleko od misli Nezavisne Države Hrvatske, ustaša i Poglavnika; jer oni nijesu nikad dozvoljavali u svojoj sredini napredak ustaške misli i nikada nijesu voljeli Poglavnika."[168]

Dvije vlasti, talijanska i ustaška, na području Dalmacije, iako su se paralelno razvijale, nisu rasle bez me-

---

[162] AVII 33/2—8, k. 234. Na području Knina u to vrijeme bilo je ukupno 108 ustaša.

[163] Kotarska oblast Drniš formirana je dekretom vlade NDH br. LVII-520 Z. p. od 26 VI 1941 (AVII 2/5—1, k. 87).

[164] Općina Promina odvojena je od katastarske oblasti Drniš dekretom vlade NDH br. CCLXII-1133 Z. p. od 26 VIII 1941 („Spomen knjiga prve obljetnice NDH" 82).

[165] Dekret Ministarstva unutrašnjih poslova br. CCLV-1817 Z. p. od 20 VI 1941 (AVII 8/3—1, k. 134).

[166] AVII 39/5—15, k. 195.

[167] AVII 33/2—8, k. 234. Obe ove pukovnije poslije potpisivanja Rimskog ugovora dislocirane su u širem rejonu Knina.

[168] AVII 3/5—7, k. 195.

dusobnih trzavica, koje su redovno išle na štetu naroda. Prema sporazumu obiju vlada, 30 juna 1941 formirana je u Zagrebu komisija za razgraničenje.[169] Kao najhitniji zadatak komisije bio je odredivanje granice prema Dalmaciji. U prvoj fazi rada izbio je sukob oko mjesta Obrovca. Jedni su tvrdili da, prema odredbama Rimskog ugovora, Obrovac pripada Italiji, drugi NDH. U Obrovcu je vladala napetost, gotovo vanredno stanje, u kome je narod podvrgnut teroru čas ustaških oružnika, čas talijanskih karabinjera.[170] Intervencijom talijanskih vlasti, spor je riješen na štetu ustaša. Na imperativni zahtjev talijanskih pretstavnika, komisija je ukinula carinske dažbine izmedu Italije i NDH na području Dalmacije, čime su Talijani želili proširiti svoje privredno područje na štetu NDH.[171]

Ukidanjem carinskih dažbina stvoren je još veći haos u ionako teškom privrednom stanju sjeverne Dalmacije.[172] Nedozvoljena trgovina i malverzacija je rasla na štetu naroda. Tako je napr. „Banca Dalmata di sconto" 23 juna 1941 izdala zadarskom trgovcu stokom, Eugenio Duca-u, zajam od 1,000.000 jugoslovenskih dinara za kupovinu stoke.[173] On je pred sam ustanak, tj. u vrijeme ustaškog terora, pod zaštitom talijanskih vojnih jedinica, obilazio zapadna sela Kninske općine: Žagrović, Padjene, Oton, Plavno, Radljevac, Golubić i Strmicu, kupujući krupnu

---

[169] Vladu NDH u ovoj komisiji pretstavljao je dr Košak, a talijansku vladu Volpi di Misurata (Volpi di Missurata) (AVII 2/2—1, 234).

[170] Krilno oružničko zapovjedništvo u Kninu pokušalo je uspostaviti oružničke postaje u s. Krupa, s. Maslinica, s. Kruščića i u mjestu Obrovac bez formalnog odobrenja Talijana. Talijanske vlasti spriječile su formiranje ovih postaja silom, razoružavši sve oružnike osim onih u s. Krupa (AVII 2/1—7, k. 234).

[171] Izvještaj Povjereništva za razgraničenje Ministarstvu spoljnih poslova NDH br. 93 od 19 VII 1941 (AVII 11/2—4, k. 234).

[172] Time su privredni pregovori između vlade NDH i vlade Italije postali gotovo bespredmetni. Zbog toga je Ministarstvo privrede vlade NDH, u svojoj pretstavci od 19 VII 1941, zahtjevalo od Ministarstva vanjskih poslova da se odgode privredni pregovori dok se ne riješi pitanje granice (AVII 5/1—7, k. 234).

[173] AVII 6/1—5, k. 234.

stoku u bescijenje.[174] Ista banka je, 3 jula, dala pozajmicu od 15,000.000 dinara veletrgovcu žitom Sisgoreu Antoniju iz Ankone, koji je na isti način kupovao žito po Kninskoj i Drniškoj općini.[175] Na zahtjev komandanta 6 armiskog korpusa, „Banca Dalmata di sconto" ustupila je diviziji „Sasari" 38,000.000, diviziji „Bergamo" 27,000.000 i Štabu 6 korpusa 48,000.000 dinara za nabavku hrane sa područja NDH.[176]

Pod trgovačkim poslovima, na područje NDH, među ugrožene srpske mase, nagrnula je čitava vojska varalica, koji su težak položaj naroda koristili za lično bogaćenje. Takvih je najviše bilo sa talijanske teritorije.[177]

2. TEŠKO STANJE NARODA KNINSKE KRAJINE

Odmah po uspostavljanju vlasti ustaše su započele masovnu pljačku i fizičko istrebljenje srpskog življa. Prema ranijoj odluci ustaškog Državnog ravnateljstva u Zagrebu su 11 juna 1941 na području župe Bribir—Sidraga zatvorene sve trgovine sa odjećom, obućom i manufakturnom robom, čiji su vlasnici bili srpski trgovci. Odlukom komandanta divizije „Sasari" od 14 jula, odobren je ovaj

---

[174] Do 20 VI 1941 izvršena je zamjena jugoslovenskog dinara za lire i kune. Primljene dinare „Banca Dalmata di sconto" bacila je na tržište na području NDH, jer je dobro poznavala situaciju u ovom kraju. Narod je sa stokom izbjegao po šumama. Stoka se nije mogla hraniti, pa su vlasnici bili prisiljeni da je prodaju bilo zašto. I prodavali su je u bescenje. Za vola srednje ugojena, Talijani su plaćali oko 1.500 dinara. Međutim, taj novac nije više imao monetarne vrijednosti i u trgovinama se njime nije moglo ništa kupiti.

[175] AVII I/1—3, k. 176.

[176] AVII 3/5—26, k. 537.

[177] Službenik tajne policije Lataura Bruno primao je od ugroženih Srba iz s. Strmice sve vrijedne predmete (zlato, nakit, srebro) pod izgovorom da će povjeritelje prebaciti na anektirano područje Dalmacije, a primljene vrijednosti povratiti u s. Kistanje ili u Benkovcu. Lakovjerni, kakvih je u ovoj teškoj situaciji bilo dosta, plaćali su svoju lakomislenost, jer ono što su povjerili službeniku Lataura Brunu nisu nikad više primili natrag (AVII 4/1—15, k. 134).

akt ustaške vlasti.[178] Naredbom ustaškog župana od 15 juna otpušteni su iz državnih i općinskih ustanova, te od privatnih poslodavaca, svi Srbi-službenici, odnosno radnici.[179] Naredbom župske redarstvene oblasti od 24 juna, zatvorene su i stavljene na raspolaganje ustaškim vlastima sve pravoslavne crkve.[180] Domobransko Mjesno zapovjedništvo izdaje naredbu, 28 juna, kojom se pozivaju svi bivši aktivni oficiri i podoficiri jugoslovenske vojske da se prijave vojnim vlastima zbog odvođenja u zarobljeništvo.[181] Ove i druge naredbe imale su za cilj da se srpski narod obespravi i stavi pod udar ustaškog zakona.

Sprovodeći takve zakonske odredbe, koje su direktno uperene protiv srpskog naroda, ustaše, najprije posebno, a zatim masovno, sprovode fizičko istrebljenje Srba. Početak masovnog zločina najavio je ravnatelj župske redarstvene oblasti Juco Rukavina govorom na ustaškom zboru održanom 12 juna u Drnišu.[182] Ustaški odred pod zapovjedništvom stožernika Nikole Ikice je 15 juna u selima Žagrović, Golubić i Plavno, uhvatio 62 seljaka-Srbina i odveo ih u zatvor u gradsku tvrdavu u Kninu.[183] Zatvorenici su podvrgnuti užasnim mukama punih osam dana. Polumrtve i izmrcvarene zatvorenike odvezli su u Prominu, gdje su poklani i bačeni u Bratovsku jamu.[184] Druga grupa od 52 Srbina odvedena je kamionima prema Lici i na putu Knin—Gračac poubijana.[185] Noću 19/20 juna, ustaški odred, pod zapovjedništvom načelnika općine Knin Frana Arapovića, uhapsio je 76 Srba i strpao ih u zatvor

---

[178] Pretstavnik divizije „Sasari" u ustaškoj župi Bribir—Sidraga poručnik Gvido Lučić-Rochi, saopštavajući odobrenje komandanta divizije generala Furio Montičeli velikom županu dr Anti Nikoliću, zahtjevao je da se samo sa zatvorenih radnji skine natpis „Ponova", koji je značio konfiskaciju imovine (AVII 4/5—2, k. 195).

[179] AVII 17/5—1, k. 136.

[180] AVII 6/2—1, 136.

[181] AVII 35/17—2, k. 186. Ovom pozivu odazvao se mali broj bivših jugoslovenskih oficira i podoficira.

[182] Gizdić, 173.

[183] AVII 6/15—2, k. 2007.

[184] AVII 4/30—1, k. 2007.

[185] Gizdić, 175.

redarstva, gdje su izloženi strašnim mukama. Ustaše su ih polijevale vrelom vodom, rasijecale tijelo nožem, a u otvorene rane stavljale so, usijanim kliještima čupale su žrtvama meso, vadile zlatne zube, lomile ruke i noge. Poslije četiri dana najodvratnijeg mrcvarenja, polumrtve odvezli su u Prominu i tamo ih sve poklali.[186] U rano jutro 22 juna ustaški odred pod komandom poručnika Šarića opkolio je s. Polaču. Ustaše su tada ubile 8 ljudi i 4 djeteta, a odvele u pravcu s. Kijeva 29 seljaka, koji su ubijeni po vrtačama Dinare.[187] Na području općine Vrlika, po selima Civljane, Cetina i Uništa, od 25 juna do 16 jula ustaše su ubile 127 seljaka, među kojima 49 žena. U općini Promina, od 29 juna do 10 jula, ustaše su ubile 39 Srba,[188] a na području općine Drniš u isto vrijeme ubijeno je 86 muškaraca, 27 žena i 19 djece.[189]

Prvih dana jula ustaška ubojstva zahvatila su sela Vrbnik, Ljubač, Kovačić i Strmicu, gdje je do 12 jula ubijeno 67 Srba, među kojima 14 žena, većinom djevojaka koje su ustaše prethodno silovale, zatim masakrirale, a neke i žive zapalile.[190]

Na području Knina ustaše su zapalile 8 škola, 3 crkve, 96 kuća i 116 domaćinskih zgrada.[191] Pored toga, pljačkana je ili uništavana sitna i krupna stoka, pokućstvo, žito i ostale domaćinske zalihe. Uništavani su usijevi, voćnjaci i stočna hrana. To je bila prava varvarska hajka na život, životna dobra i kulturu srpskog stanovništva Kninske krajine. Pljačkom imovine srpskog stanovništva rukovodila je „Župska isopstava ponove", na čelu sa poznatim ustaškim agentom Markom Žuljom.[192] Gospodarski

[186] Izvještaj Državne komisije za ratne zločine, sveska 48—59. Interesantno je napomenuti da su ovi zatvorenici prevezeni na stratište talijanskim kamionima 151 ppuka div. „Sasari" (AVII 8/28—1, k. 1956). U ovoj grupi zatvorenika ubijen je i Jovo Cvijetković, jedini u to vrijeme član Partije u Kninu (njega je Juco Rukavina lično poznavao sa robije), i Đuro Martić, simpatizer KP.

[187] Izjave preživjelih rukovodilaca ovog kraja (AVII 30—1, k. 2007).

[188] Saopštenje Državne komisije za ratne zločine, sv. 48—49.

[189] AVII 28—2, k. 2009.

[190] Izvještaj Kotarske komisije za zločine okupatora i njegovih slugu br. 96 od 17 III 1946 (AVII k. H. G. 209).

[191] Isto.

[192] AVII 5/4—2, k. 63.

fond, stečen pljačkom, ustaška vlast koristila je za izdržavanje svoje vojske, za potrebe državnog aparata, ustaške stranke i domobranstva. Posebnim fondovima „Ponove" pokrivani su politički i obavještajni izdaci.[193]

Teško stanje naroda Kninske krajine, stvoreno okupacijom, a znatno pogoršano ustaškim terorom, odvijalo se u okvirima dvolične talijanske politike. Poslije stupanja na snagu Rimskog ugovora Talijani su imali u Kninu 151-vi pješadiski puk divizije „Sasari", 24 artiljeriski divizion 6 armiskog korpusa i četu karabinjera.[194] Pod zaštitom tih snaga ustaše su vršile zločine. Talijanima nije bilo u interesu da se ustaška vlast na području Knina raspadne pod udarcima narodnog ustanka.[195] Zato upočetku oni odobravaju ustaške represalije protiv srpskog naroda, a u nekim slučajevima direktno pomažu ustaške odrede u hvatanju srpskog življa. Tako je npr. jedan odred 97 legije crnih košulja, pod zapovjedništvom poručnika Minucio Gacini (Minuzzio Gazzini) 17 juna 1941 učestvovao u hapšenju Srba u s. Strmici.[196] Prema odredbama Zagrebačkog dogovora od 6 juna 1941, ustaške vlasti na nerazgraničenom području Dalmacije bile su obavezne da sve svoje zakonske odredbe podnose na uvid talijanskim vojnim vlastima.[197] Ustaške naredbe i odluke u suštini su pravni nosioci masovnog zločina, moralnog i

---

[193] Iz fondova „Ponove", stvorenih pljačkom srpskog naroda, ustaše su plaćale i kninske četnike. U izvještaju Velike Župe Bribir-Sidraga br. 16/185 pored ostalog piše: „Jučer sam trima glavnim vođama četnika, koji su u borbi protiv partizana i to: popu Momčilu Đujiću, Branku Bogunoviću i Mani Rokviću dao svakome po Kn 100.000.— radi organizacije borbe protiv partizana i pomoći njihovim suborcima" (AVII 12/6—1, k. 195).

[194] AVII 38/16—2, k. 195.

[195] Za vrijeme zločina u Kninu su bile slijedeće domobranske snage: 2 oružnička pukovnija dislocirana na području župe Bribir-Sidraga i župe Cetina (u Kninu je dislociran samo vod oružnika). 15 domobranska pukovnija, dislocirana u Kninu. Ona je 31 jula imala slijedeće brojno stanje: 14 oficira, 26 podoficira i 569 domobrana (ukupno 609 ljudi). AVII 2/13a.—4, k. 118.

[196] AVII 5/6—2, k. 195.

[197] AVII 38/16—2, k. 195.

materijalnog uništavanja srpskog stanovništva. Sve te odredbe odobravane su i podržavane od talijanskih vlasti.

Prvi ustaški odred formiran je na anektiranom području Dalmacije u Šibeniku od 37 ljudi pod zapovjedništvom Marka Roše, 29 maja 1941, a talijanskim kamionima prebacio se u Knin. Juco Rukavina, tvorac ustaških organizacija i ravnatelj Župske redarstvene oblasti u Kninu, preko Obrovca i Bukovice (anektiranog područja) prebacio se u Knin talijanskim saobraćajnim sredstvima.

Prema srpskim ugroženim narodnim masama Talijani se pretstavljaju i kao prijatelji, koji sažaljevaju narodne patnje i stradanja. Pod zaštitom vojnih jedinica, oni prihvataju narod koji bježi ispred ustaškog pokolja i odvode ga na anektirano područje Dalmacije. U vojnim kasarnama „Preparandija" Talijani prihvataju izbjegle Srbe sa područja Kninskog polja 19 juna i kamionima ih odvode za Kistanje i Benkovac.[198] Od 20 do 26 juna prihvataju izbjegle Srbe iz Knina kod kasarni na Sinobadovoj Glavici i odvode ih takođe za Kistanje.[199]

Talijani prividno spasavaju srpski narod ispred ustaša, jer se boje da ne izbjegne po šumama, organizuje se i pođe u oružanu borbu za odbranu svoga života. Oružana borba naroda pretvoriće se u rat za nacionalno oslobođenje. Borba naroda objediniće srpski i hrvatski narod u rat protiv okupatora: „Srbi će se dići na oružje, a to su dobri ratnici, koje mi nećemo biti u stanju lako umiriti. Oni će u prvome redu porušiti prugu koja ide preko Like i Knina za Dalmaciju, a ta je pruga od interesa za talijanske oružane snage". Tako je prividno spasavanje srpskog naroda objasnio 14 avgusta 1941 načelnik Štaba divizije „Sasari" Gazino Gazini (Gazzino Gazzini) ustaškom županu Anti Nikoliću.[200]

Odvlačenjem srpskog naroda na anketirano područje Dalmacije Talijani su, računajući na pomoć velikosrpskih elemenata, predvidali da će od Srba — izbjeglica „stvoriti neku rezervu na ovom području, koja će im poslužiti

---

[198] AVII 2/1—9, k. 234.
[199] AVII 4/1—6, k. 238.
[200] AVII 3/5—4, k. 195.

uvijek kad im to ustreba."[201] Oni su nerado gledali spregu NDH sa Hitlerovom Njemačkom, bojeći se u prvom redu za svoje pozicije na Balkanu.[202] Zbog toga su želili steći povjerenje onog dijela stanovništva, koji je okupacijom bio najviše ugrožen. To su bile mase srpskog naroda koje je trebalo zaplašiti, a za to su dobro došle ustaše, pa su zbog toga Talijani podržavali njihova zlodjela. Ugroženi srpski narod trebalo je odvratiti od oružane borbe. On je trebalo jedino da posluži osvajačkim interesima talijanskog fašističkog militarizma. Zbog toga su Talijani „spasavali" srpske izbjeglice, prevozeći ih kamionima u Kistanje i Benkovac.

Srpski narod Kninske krajine, zaplašen ustaškim zlodjelima, sklanjao se po obližnjim šumama, a dijelom na anektirano područje.[203] Život po šumama bio je veoma težak; ishrana je bila oskudna, djeca i žene živjeli su pod vedrim nebom. Narod je bio u stalnom strahu od eventualnih ustaških napada. Oružja je bilo malo, a i to nije bilo pravilno raspoređeno. Pojedinci su ga ljubomorno čuvali za odbranu ličnog života. Postepeno se stvaralo vojničko obezbjeđenje naroda po šumama, ali ne formiranjem vojnih jedinica, već postepenim udruživanjem naoružanih seljaka. Najjači logori odbjeglog naroda formirani su na planini Orlovici iznad s. Plavna, zatim na planini Plješevici poviše s. Golubića i na Koritima sjeverno od s. Topolja. U sve tri ove planine izbjeglo je oko 1700 duša, među kojima oko 600 ljudi sposobnih za oružje sa oko 80 vojničkih i isto toliko lovačkih pušaka.[204] Planine su bile ipak branjene. Osmatrači su isturani daleko

---

[201] AVII 7/5—7, k. 195. Dr Niko Novaković-Longo je, s dozvolom talijanskih vlasti od 26 V 1941, sakupljao po selima Kninske krajine potpise, moleći vladu Italije da se općina Knin priključi anektiranom dijelu Dalmacije. Kao protuuslugu nudio je Talijanima formiranje srpskog dobrovoljačkog odreda u sastavu talijanskih oružanih snaga.

[202] AVII 39/5—10, k. 195.

[203] Do početka ustanka iz Kninske krajine izbjeglo je na anektirano područje Dalmacije oko 4.000 Srba. U drugoj polovini juna na područje sjeverne Dalmacije izbjeglo je oko 6.000 osoba iz Knina, Drniša, Like i Bosanske Krajine (Gizdić, 176).

[204] Pisana izjava preživjelih rukovodilaca ovog kraja (AVII 30/28—1, k. 2007).

prema Kninu. Padinama brda krstarile su naoružane patrole,[205] a prilazi, staze i klanci posjedani su zasjedama (busijama). Spontano, kroz duge razgovore izbjeglica snažno je izvirao neorganizovani politički rad, jer na području Knina u to vrijeme nije bilo članova KP, a velikosrpski elementi sklonili su se daleko od naroda, po Zadru, Benkovcu i Šibeniku. Spontanu političku aktivnost diktirali su napredni elementi i Partiji bliski ljudi (simpatizeri). Na Orlovici za starješinu logora narod je izabrao Glišu Opačića — simpatizera KP.[206] Na Plješevici najuglednija ličnost među izbjeglicama bio je Đuro Zelembaba, radnik iz Beograda. Dogovorima i razgovorima narod je dolazio do spoznaje da samo oružanom borbom može da osigura svoj opstanak. Do logora su dopirale vijesti o borbama na svjetskom ratištu, a drugom polovinom jula dočulo se o oružanom ustanku u Srbiji, Crnoi Gori i Hercegovini. Te radosne vijesti su u izmučenom narodu stvarale samopouzdanje i postepeno skidale teški zastor strahovite patnje. To su bile male krijesnice u gustom mraku zla i stradanja.

3. DIZANJE USTANKA — ORUŽANE BORBE

U narodu je rasla misao o neophodnosti oružane borbe. SK za Drvar drugom polovinom jula uputio je svoga člana Peru Boltića na teren Bosanskog Grahova da radi na stvaranju gerilskih odreda.[207] Srbi iz logora na planini Orlovici 24 jula povezali su se preko Nina Đumića u s. Trubaru sa Perom Boltićem,[208] koji se na njihov poziv prebacio na planinu Orlovicu tokom noći 26/27 jula. Tu je bilo riječi o stvaranju gerilskog odreda, a iste večeri je zaključeno da Glišo Opačić pređe na Plješevicu i tamo formira gerilski odred. To je bio prvi dodir na-

---

[205] Patrole su bile obično od 3 čovjeka, od kojih je samo jedan imao pušku, a ostali vile i kose.

[206] Puginuo kao partizan 1942.

[207] Pripremajući se za oružani ustanak OK za Drvar tokom jula 1941 radi na stvaranju gerilskih odreda, koji su trebali da postanu jezgro oružane borbe (Zbornik IV/1, 168, dok. 77).

[208] Izjava Nine Đumića (AVII k. 2007).

roda Kninske krajine sa organizatorima ustanka, sa pretstavnicima Partije. Sutradan, 27 jula, užurbano su vršene pripreme za oružani ustanak. Međutim, 26 jula uništen je ustaški auto na putu Drvar—Bosanski Petrovac. SK za Drvar donio je odluku da se započne sa ustankom 27 (nedelja) jula rano ujutro, jednovremenim napadom na Drvar, Oštrelj i Bosansko Grahovo.[209] Obaviješteni o ustanku oko Drvara, ustanici s. Plavna, Žagrovića, Golubića i Topolja, 28 jula (ponedeljak) prekinuli su sve telefonske veze ovih sela sa Kninom. Toga dana oko 9 sati ustanici s. Plavna napali su oružničku postaju u tom selu.[210] Vanrednim zalaganjem Nine Dumića slomljen je otpor domobranskih oružnika oko 11 sati. U isto vrijeme pristiže grupa ustanika sa terena Bosansko Grahovo. Objedinjene ustaničke snage poduzimaju pokret prema s. Otonu i ž. st. Pribudić, sa namjerom da spriječe pristizanje pomoći ustaškim snagama u Kninu i uspostave dodir sa ustanicima u Lici. Oko 16 časova ustanici su zauzeli ž. st. Pribudić, porušili prugu i produžili pokret u pravcu s. Otona. U 18 časova ustaški voz iz Gračaca naišao je na porušeni dio pruge i survao se u vrtaču. Poginulo je 5, a ranjeno 30 oružnika[211] iz sastava 2 pukovnije. Ustanici su se po-

---

[209] Zbornik IV/1 169, dok. 77.

[210] Izvještaj „Velike župe Bribir-Sidraga" br. 66 od 6 VIII 1941 (AVII 39/5—15, k. 195).

Drago Gizdić u svom dnevniku „Dalmacija 1941" na str. 219 navodi da je ustanak u s. Plavnu započeo 27 jula. Međutim, opisujući ustanak na teritoriji župe „Bribir-Sidraga", župan Ante Nikolić u navedenom izvještaju za 27 juli doslovno kaže sledeće: „Na području ove Velike župe nije izbila nigdje nikakova pobuna sve dotle dok pobunjenici (misli se na ustanike kotara Bos. Grahovo — D. P.) nijesu došli nad Kninom, tj. do Strmice, Zrmanje, Plavna... U ponedeljak 28 srpnja t. g. dolazile su vijesti da se pobunjenici u velikom broju približuju ovoj župi. Tad se počela pobuna dizati i na području ove župe i to: Strmica, Plavno, Golubić..." I ostala ustaška dokumenta navode da je ustanak započeo u ponedeljak 28 jula (AVII 2/5—1, k. 61a; 1, 2 i 3 k. 85a; k. 134, k. 195 i k. 135). Smatram da je za dan ustanka u s. Plavnu tačan datum 28 jul. U izjavi preživjelih rukovodilaca s. Plavna se navodi da je ustanak počeo u ponedeljak 29 jula (AVII k. 2007). Ovde je očigledno greška jer ponedeljak je bio 28, a ne 29 jula, kako pišu preživjeli ustanici.

[211] AVII 39/5—15, k. 195.

vratili u Plavno, jer je primljena vijest da se prema Plavnu kreću jake snage domobrana.

Zapovjedništvo 15 domobranske pukovnije u Kninu obaviješteno o ustanku u Bosanskom Grahovu, 27 jula u 10 časova uputilo je 1 satniju 1 bojne pravcem s. Strmica — s. D. Tiškovac da izvidi situaciju i spriječi širenje ustanka na području Knina.[212] Oko 13 časova kod D. Tiškovca satnija je naišla na žestok otpor ustanika, pa je bila prisiljena da se povuče u s. Strmicu.[213] U pravcu s. Strmice upućene su 28 jula još dvije satnije novaka 15 pukovnije,[214] ali su i one naišle na otpor ustanika s. Golubića i Strmice u rejonu Crnog Vrha, te su sve tri domobranske satnije bile prisiljene da se povuku u pravcu s. Golubića.

I ostala zapadna sela Kninske općine digla su se 28 jula. Ustanici Mokrog Polja, pod rukovodstvom Špire Bjedova, bez borbe su zauzeli oružničku postaju Mokro Polje i tom prilikom zarobili 4 domobrana.[215]

Noću 28/29 na zahtjev Župske redarstvene oblasti u Kninu, ustaški logor u s. Kijevu, skupa sa oružnicima ove postaje, obezbjedivao je komunikaciju Knin—Sinj i jedinu telegrafsko-telefonsku vezu župe Bribir-Sidraga sa NDH. Oko 24 časa te noći ova grupa opkolila je i napala s. Polaču. „Mirno stanovništvo našli su na spavanju i nemoćno da se odupre ustaškom nasilju, te odveli 48 ljudi i žena i zaklali ih."[216] Nakon toga, odmah po povlačenju ustaša, digao se na ustanak i narod s. Polače. Uzoru 29 jula izvršene su pripreme za napad na oružničku postaju u s. Plavnu.

Ustanici s. Polače su 29 jula, dijelom snaga prešli u odbranu zaposjedajući položaje prema s. Kijevu, a di-

---

[212] AVII 5/9—2, k. 135.

[213] Zbornik V/1 137, dok. 137.

[214] Ustaška dokumenta ne navode kojoj su bojni pripadale ove satnije.

[215] Komandir oružničke postaje Andrija Bodiroža dogovorio se sa ustanicima da uveče 28 jula opkole i napadnu žandarmerisku postaju, a da oružnici (rezervisti) neće dati otpor. Nakon preuzimanja oružja domobrani su pušteni kućama. Bodiroža Andrija je početkom 1942 godine stupio u partizane.

[216] Zbornik V/1 306, dok. 113.

jelom snaga izvršili napad na oružničku postaju u s. Polači. Uhvaćeno je i razoružano 12 oružnika.[217] Tog dana po likvidaciji oružničke postaje, ustanici su formirali četu od oko 300 boraca, od kojih 50 naoružanih vojničkim puškama. Komandir ustaničke Polačke čete bio je Jovan Milivojević, krojački radnik.[218]

Istoga dana digli su se na ustanak seljaci iz sela Biskupija i Vrbnik, ali nisu vodili borbe, već su zaposjeli okolne položaje, spremni da ih brane od eventualnog ustaškog napada.[219] Ustanici iz s. Mokrog Polja i grupa iz s. Oćestova, pod rukovodstvom Obrada Kneževića, izvršili su pokret u pravcu s. Gornji Ervenik. Ovoj grupi kod mjesta Lončarice pridružila se grupa ustanika iz s. Kučevića, kao i pojedinci ranije izbjegli na anketirano područje Dalmacije.[220] Objedinjene ustaničke snage izvršile su napad na s. Gornji Ervenik, koje je branio ustaški logor (48 ljudi) pod komandom župnika Iva Kranca. Napad je započeo u 12 časova 29 jula i trajao je do 5 časova 30 jula, kada je skršen otpor ustaša.[221] Ubijeno je 5 ustaša. Talijani su prihvatili ustaše u mjestu zvanom Butiga i razoružali 17 ustanika koji su gonili ustaše.

U selima Krupa i Golubić ustanak je izbio 29 jula uzoru. Ustanici su se prikupljali u šumi Arančića ograde. Do 6 časova prikupilo se oko 250 ustanika, među kojima je bilo 48 naoružanih vatrenim oružjem, a ostali alatkama. Za vodu ustanka izabran je iguman manastira Krupe Savatije Mažibrada.[222] Odmah po prikupljanju, ustanici vrše pripreme za napad na oružničku postaju u s. Krupa.

Ustanici s. Plavna formirali su 29 jula Gerilsku četu Plavno od oko 250 boraca. Komandir čete je bio Obrad

---

[217] Zbornik, tom V, k. 1, dok. br. 113. Ustanici su pravilno postupili prema žandarmima: zlikovce izveli pred narodni sud, a ostale pustili.

[218] Ustanici su se borili pod crvenom zastavom. Na kapama su imali crvenu zastavu sa petokrakom zvijezdom, srpom i čekićem.

[219] AVII 8/9—2, k. 2007.

[220] AVII 3/5—1, k. 195.

[221] AVII 30/5—1, k. 195.

[222] Savatije Mažibrada je postao izdajnik, pa je kao takav streljan 1942 u Drvaru.

Bojanić, a zamjenik komandira Nina Đumić. Glavnina čete spustila se prema s. Golubiću, a djelovi u pravcu ž. st. Plavno kojima su se pridružili ustanici s. Otona i s. Radljevca, te su bez borbe zauzeli ž. st. Plavno. Po dolasku glavnine Gerilske čete Plavno u s. Golubić formirana je Gerilska četa Golubić, od oko 150 ljudi. Komandir čete je bio Đuro Zelembaba.[223]

Sela Topolje i Kovačić digla su se na ustanak 29 jula. Ona nisu vodila borbu, već se stanovništvo povuklo prema Dinari, pa je na mjestu zvanom Korita formirana četa od oko 200 boraca. Komandir čete je bio Boško Dešić.[224] Dijelovi čete istoga dana zaposjeli su položaje na padinama Plješevice i uspostavili taktičku vezu sa Gerilskom četom Golubić.

Selo Žagrović postepeno se dizalo na ustanak. Ustali su zaseoci koji se graniče sa s. Plavnom 28 jula, a 29-og ustalo je cijelo selo. Ustanici su bili podjeljeni u dvije grupe. Dio sela nazvan Gornji Žagrović povezao se sa ustanicima s. Plavna i borio se u sastavu Gerilske čete Plavno. Ustanici iz Donjeg Žagrovića okupili su se u šumi Šumlijine livade i istoga dana formirali ustaničku četu pod komandom Milana Šumlije. Ovog dana četa je zaposjela položaje prema Kninu sa namjerom da brani selo od eventualnih napada ustaša.

U Vrličkoj krajini 29 jula ustanici su likvidirali oružničku postaju u s. Uništa i tom prilikom ubili 16 oružnika, a zajedno sa ustanicima s. Cetine napali su ustašku seosku miliciju u s. Glavaš. Pod uticajem ustanka u s. Uništima i s. Cetina djelimično su se digla na ustanak i sela Civljane i Maovice. Ustanici ovih sela 29 jula posjedaju položaje za odbranu svojih sela od eventualnog ustaškog napada.

Istočna sela Vrličke općine takođe su zahvaćena oružanim ustankom. Ustanici s. Koljane i s. Bračev Dolac likvidirali su ustašku miliciju u s. Bračev Dolac i istoga dana uspostavili dodir sa ustanicima s. Sajković iz Bosanske Krajine, na mjestu zvanom Troglav.[225]

---

[223] AVII 30/29—1, k. 2.007.

[224] Izjave preživjelih rukovodilaca s. Kovačića (AVII, k. 2007).

[225] AVII 4/5—2, k. 232.

U Kninskoj krajini 29 jula situacija je veoma povoljna po ustanike. Likvidirane su oružničke postaje na širokom području od s. Padjena do s. Bračev Dolac, pa je na taj način čitavo Podinarje bilo u rukama ustanika. Oslobodeno je 18 sela sa preko 20.000 stanovnika. Oni su uspostavili tijesnu saradnju sa ustanicima u Bosanskoi Krajini. To je ustvari bilo jedinstveno oslobodeno područje od s. Golubića do Bosanskog Petrovca. Oslanjajući se na duboku oslobodenu pozadinu ustanici vrše pripreme za jača dejstva prema Kninu. Snage ustanika naglo rastu na području Knina iznoseći oko 2.000 ljudi. Ali su te snage bile slabe za dejstva većih razmjera, jer su bile neobjedinjene, bez jedinstvenog rukovodstva. Ustanici pojedinih sela doduše su medusobno saradivali, ali saradnja nije bila kompaktna, jedinstvena i vodena iz jednog centra. Ustaničke jedinice su bile vojnički neorganizovane, slabo naoružane, bez discipline i za rat potrebne stege.

I pored toga, položaj domobransko-ustaških snaga u Kninu bio je veoma težak. Snage 15 pješadiske pukovnije su bile razvučene na frontu širokom, preko 30 km, sa slabim rezervama u Kninu. Dijelovi 2 oružničke pukovnije koji su bili rasporedeni po Kninskom kotaru razbijeni su likvidacijama oružničkih postaja. U Kninu je zadržana samo jedna satnija pod komandom satnika Lava Grubića.[226] Ustaše su prisiljene da predu u odbranu na liniji s. Žagrović—s. Golubić—s. Potkonje.[227] Situacija je za ustaše u Kninu bila kritična. „Popodne (misli se na 29 jul — D.P.) sa svih naših strana od vojske i ustaša, dolazili su porazni izvještaji... Pobunjenici su se sve više množili, sve više približavali ka Kninu i postali sve više drskiji."[228]

U takvoj situaciji, komandanti 15 pješadiske i 2 oružničke pukovnije obratili su se Talijanima za pomoć. Komandant 151 pješadiskog puka divizije „Sasari" obećao je da će braniti grad Knin napominjući, „ali mi Vam ne možemo jamčiti ni za Vaše gradanske ni vojničke vlasti,

---

[226] AVII 2/5, k. 195.

[227] Zbornik V/1, dok. 137.

[228] Izvještaj velikog župana Bribir-Sidraga upućen poglavniku Anti Paveliću 6 VIII 1941 (AVII 39/5—2, k. 195).

ni za Vaše živote u gradu.[229] Oko 18 sati 29 jula ustaše su primile vijest da su ustanici iz s. Polače i s. Biskupije prodrli prema s. Kosovo, postepeno opkoljavajući ustaše sa južne strane Knina. „Ostao je još jedini izlaz na Vrbnik, preko Promine".[230] U takvoj situaciji veliki župan odlučio je da se župski ured premjesti u Drniš, a u tom pravcu povukli su se glavni dijelovi 15 pješadiske pukovnije. U Kninu je zadržana 1 bojna, sa zadatkom da se u slučaju potrebe i sama povuče u pravcu Drniša.[231] I ona se oko 24 časa 29 jula, povukla južno od Knina, tako da toga dana nije bilo ustaško-domobranskih snaga u gradu.

Noću 29/30 jula Talijani dovlače u Knin nove snage: dijelove 152 pješadiskog puka, 2 bataljon 25 pješadiskog puka divizije „Bergamo", artiljerisku grupu 6 armiskog korpusa.[232] Oni nastoje obezbijediti Knin, a u isto vrijeme vrše pripreme za potpuno preuzimanje građanske i vojne vlasti na teritoriji Knina.

Tridesetog jula 15 domobranska pukovnija povratila se u Knin ali ne poduzima neke značajne akcije prema ustanicima.[233] Ona je, zbog situacije u Lici, predveče dobila zadatak da glavnim snagama dejstvuje u pravcu Gračaca.[234]

Ustanici, zbog iznesenih slabosti, ne vrše nikakva dejstva u pravcu Knina. Glavnim snagama prelaze u odbranu, štiteći svoja sela od eventualnog ustaškog napada. Manjim snagama nastavljaju napade na oružničke postaje na području kontrolisanom ustaničkim snagama.

Poslije likvidacije ustaškog tabora u s. Gornji Ervenik, ustaničke snage iz sela Mokro Polje i Očestova, 30 jula, nakon kraće borbe zauzele su oružničku stanicu

---

[229] AVII, 39/5—7, k. 195. Iz političkih razloga Talijani nisu htjeli da jačim snagama intervenišu protiv ustanika. Oni su želeli, pretstavljajući se kao prijatelji, da steknu povjerenje ustanika, a u isto vrijeme nastojali su da ustaška vlast dođe u takvu krizu, koja će omogućiti pripajanje Knina (važnog saobraćajnog čvorišta) anektiranom području Dalmacije.

[230] AVII 39/5—8, k. 195.

[231] Zbornik V/1, dok. 137.

[232] AVII 5/2—1, k. 37.

[233] Zbornik V/1, dok. 137.

[234] AVII 8/4—2, k. 612.

u Očestovu. Ubijeno je 6, a zarobljeno 6 oružnika.[235] Nakon te borbe formirana je Gerilska četa Mokro Polje od tri voda sa ukupno 120 boraca. Komandir čete je bio Špiro Bjedov.[236]

Ustanici iz s. Krupe i s. Golubića napali su 30 jula oružničku postaju kod manastira Krupe.[237] Otpor oružnika slomljen je 1 avgusta poslije podne. Poginuli su 21 ustaša i 1 ustanik, a ranjena 4 ustanika.[238]

Ustanicima s. Polače priključili su se 30 jula ustanici iz s. Biskupije i s. Kosovo. Pretstavnici ovih sela istoga dana održali su sastanak na kome je zaključeno da Gerilska četa Polača zaposjedne položaj iznad ceste Knin—Vrlika i brani pravac s. Kijevo—s. Polača; ustanici s. Kosova da posjednu položaje iznad s. Markovac i zatvore pravac s. Kosovo—s. Polača, a ustanici s. Biskupije da posjednu položaj iznad s. Plisko do Biskupiske Glavice i brane pravac Knin—s. Biskupija—s. Polača. Istog dana su upućeni pretstavnici u Bosansku Krajinu da se povežu sa gerilskim snagama u Bosanskom Grahovu. To je bila prva veća koordinacija ustanika u Kninskoj krajini.

Ustanici s. Padjene, ojačani dijelom ustaničkih snaga iz s. Očestova, zauzeli su 31 jula ž. st. Padjene.[239] Domobrani su imali 3 mrtva i 5 ranjenih. Time su konačno oslobodena sva sela zapadne Kninske krajine. Oslobodena teritorija protezala se u krugu oko samog grada Knina od s. Radučića do lijeve obale r. Krke. Jedino komunikacije Zadar—Knin i Knin—Drniš nisu bile u rukama ustanika. Domobranske-ustaške snage u Kninu bile su okružene i bez taktičke veze sa susjednim garnizonima. Zbog takvog stanja komanda Jadranskog diviziskog područja u Mostaru, 31 jula u 8 časova, naređuje Mjesnom domobranskom zapovjedništvu u Sinju, da preko Vrlike dejstvuje u pravcu Knina, oslobodi komunikaciju Sinj—Knin i uspostavi dodir sa dijelovima 2 oružničke pukovnije oko Knina.[240] Prema tome naredenju, Mjesno domobransko zapovjedništvo upućuje

---

[235] Gizdić, 220.
[236] Izjave preživjelih rukovodilaca ovog kraja (AVII k. 2007).
[237] AVII 30/29—1, k. 195.
[238] Zbornik V/1 305, dok 112.
[239] AVII 45/2—4, k. 234.
[240] AVII 26/5—1, k. 67.

grupu od 40 domobrana da razbije ustanike u s. Polači, a potom da dejstvuje u pravcu s. Kovačić u cilju oslobođenja pomenute komunikacije. Ovoj domobranskoj grupi sadejstvuje jedna satnija 2 oružničke pukovnije iz Knina, napadajući pravcem s. Kovačić—s. Polača. U borbi koja je trajala čitavo popodne domobrani nisu postigli nikakav uspjeh. Oko 16 časova Gerilska četa Polača prelazi u protivnapad na pravcu s. Polača—s. Kovačić u namjeri da odbaci oružničku satniju iz Knina u pravcu Krčića. U prvom naletu ubijeno je 5, a ranjeno 5 oružnika.[241] Oružnička satnija bila je prisiljena da se povuče u pravcu Knina.

Cijeneći situaciju u s. Polači teškom, Mjesno domobransko zapovjedništvo Sinj upućuje u 21 čas 31 jula vod oružnika-novaka sa 3 puškomitraljeza kao pojačanje grupi domobrana.[242]

Ovoga dana u ostalim selima oko Knina vlada relativno zatišje.

Velika župa Bribir-Sidraga oko 15 časova ponovo je prenijela svoje sjedište iz Drniša u Knin.[243]

U petak 1 avgusta komanda talijanske divizije „Sasari" prenijela je svoje sjedište iz Šibenika u Knin. Oko 12 sati, u sjedištu divizije održan je sastanak talijanskih i ustaških vlasti. Talijani su energično zahtijevali da se sva vlast na području župe „Bribir-Sidraga" preda diviziji „Sasari".[244] Odmah poslije sastanka Talijani su izdali proglas u kome se pored ostalog kaže: „Po zapovjedi Ekselencije Zapovjednika II talijanske armije preuzimam svu vojnu i građansku vlast grada i Župe Knin. Hrvatske vlasti podložne su mojim izravnim zapovjedima".[245]

Preuzimajući vlast u Kninu Talijani prelaze na drugu etapu svoje političke akcije. Oni su prvom etapom uspijeli da kompromitiraju ustašku vlast, da je pod udarcima ustaničkih snaga prisile na povlačenje. A sada, kada je sva vlast prešla u njihove ruke, prelaze na razbijanje ustanka

---

[241] AVII 2/13a — 2, k. 118a.

[242] Isto.

[243] AVII 3/5—1, k. 195.

[244] AVII 39/5—11, k. 195.

[245] Zbornik V/1 300, dok 109.

smirenjem srpskog naroda. U toj politici oni će se isključivo oslanjati na četnike, koji će vrlo brzo izdati narodni ustanak i postati obične sluge okupatora.

Ustanak u Kninskoj krajini započet 28 jula, stalno je rastao sve do 1 avgusta. „Pobunjenici — po onome kako sam obaviješten — neograničeno vladaju na području od Bos. Grahova pa sve dalje povrh Gračaca—Zrmanje—Strmice do blizu Drvara—Padjena pa sve dalje do Krupe—Mokrog Polja i Žegara do u neposrednoj blizini Knina. Tako isto sa južne i jugozapadne strane od Vrbnika do Podkonja—Kosovo—Biskupije—Polače i Topolja".[246] Kninski narod u ustanku nije imao jedinstveno rukovodstvo, a ustaničke snage bile su pocijepane po pojedinim selima, pa će Talijanima biti olakšano da razjedinjene snage razbiju po dijelovima.

4. OPADANJE USTANKA

Neposredno poslije proglasa o preuzimanju vlasti u Kninu, Talijani su 2 avgusta održali sastanak sa pretstavnicima vojnih i gradanskih vlasti župe Bribir-Sidraga. Zahtijevali su da se jedinice NDH ne smiju kretati van užeg područja grada Knina i da se odmah razoružaju sve ustaško-stranačke grupe koje ne pripadaju vojnim formacijama. Odmah su razoružali sve ustaše osim stožernika Marka Roše.[247] Istoga dana, lakim vojnim odredima obilaze s. Biskupiju, s. Vrbnik, s. Golubić, s. Žagrović. Ovi odredi izvidaju ustaničke snage u vojnom i u političkom pogledu. Obilato se koriste lični dodiri, poznanstva i neznatne

[246] Izveštaj velikog župana župe Bribir-Sidraga br. 87 od 16 VIII 1941 (AVII 3/5—3, 195).

[247] Zahtijevajući razoružanje ustaša, talijani su napravili aferu „od toga, da su 29 VII, nakon odlaska hrvatskih vlasti u podzemlju zgrade divizije (velike župe) našli 15 lješina..." (Zbornik V/1 352, dok 137). Međutim, u istoj zgradi nalazio se štab 151 pješadiskog puka divizije „Sasari", a talijansko pretstavništvo u župi Bribir-Sidraga, znalo je i ranije za ustaške zločine.

usluge, uspostavljene sa pojedincima — Srbima, iz dana emigracije na anektirano područje.

Talijanska politička taktika veoma je elastična: ustanici se ne razoružavaju (sem pojedinačnih pojava), dozvoljeno im je slobodno kretanje bez oružja na području cijele župe Bribir—Sidraga,[248] i da nose srpsku zastavu, da otvaraju pravoslavne crkve, zatvorene za vrijeme ustaša,[249] a dozvoljavaju srpskim trgovcima da otvore svoje radnje itd.

Vlast NDH na području Knina iščezava i Talijani nastoje da domobranske snage što pre napuste ovo područje. Vlada NDH zabrinuta je zbog takve talijanske politike. Čim je primila prve vijesti o ustanku, upućuje svoje izaslanike da ispitaju situaciju na području župe Bribir-Sidraga. U Knin je stigao 2 avgusta izaslanik Poglavnikovog glavnog stana, David Sinčić.[250] Dva dana kasnije stigao je i izaslanik Ministarstva domobranstva podmaršal Lah. Oba izaslanika rade na sredivanju ustaških prilika u ovom kraju. David Sinčić sreduje organe velike župe, kako bi ovi ponovo postali formalni nosioci vlasti i sposobni partneri jačem talijanskom savezniku. Zbog toga je iz Knina premjestio u druge župe sve ustaške jedinice, raspustio je ustašku organizaciju, zadržavajući samo organe župe i oružnike u Kninu. On propagira pacifikaciju Kninskog kotara i nudi saradnju sa ustancima.[251] Srbi, činovnici i službenici, ponovo su pozvani na svoja

---

[248] Kao jedina propusnica kod italijanskih vlasti služila je značka iredente: tri žute glave lava na plavom polju (AVII 39/5—15, k. 195).

[249] Talijani su pomagali obnovu pravoslavne crkve u Kninu, koja je otvorena 26 avgusta (AVII 50/2—2, k. 234).

[250] AVII 6/15, k. 195.

[251] David Sinčić uspostavio je tjesnu saradnju sa četnicima Kninske krajine, o čemu je i sam pisao u svom izvještaju br. V. T. 15/204 od 27 VIII 1942: „Sad se baš završava u zajedničkoj saradnji (misli se na četnike — D. P.) i uništenje tih partizanskih odreda... Kroz Knin su prolazili i prolaze oružani četnici. Njihove vođe sa oružanim pratnjama šetali su Kninom u društvu sa našim ljudima i sa mnom te našim činovnicima. Dolazili su s bombama i puškama u župu. Priređena je bila večera, gdje su bili njihovi vođe sa mnom i pretstavnicima naše vojske. Dolazili su njihove vođe u moj stan. Dva tri beznačajna incidenta dogodila su se, ali su uzročnici kažnjeni koliko sa moje strane toliko s četničke strane. Svaki je kažnjavao svoje" (AVII 17/6—10 k. 195).

radna mjesta, a srpski narod dobio je prava materijalne pomoći i garantovanog snabdijevanja.

Podmaršal Lah poduzeo je mjere za sređivanje domobranskih jedinica. Reorganizovana je 15 pješadiska pukovnija. Za komandanta je postavljen potpukovnik Ivanišević, a pukovnik Čordašić upućen je u 1 domobranski zdrug.[252] Pukovnija je prebačena u Bosnu, a u Kninu je formirana samostalna bojna. Komanda 2 oružničke pukovnije premještena je u Liku, najprije u Gračac a zatim u Gospić.

Tako se na području Knina jednovremeno sprovodila politička ofanziva protiv ustanka, kako sa strane ustaša tako i Talijana. Talijani su imali više uspjeha, ne toliko zbog svoje očite nadmoćnosti, koliko zbog svesrdne pomoći četničkih elemenata, naročito potpisnika Zadarskog proglasa.[253]

Pomoć ustanicima Knina pružao je Sreski komitet KP za Drvar preko „Štaba gerilskih odreda za Srez Bosansko Grahovo i okolinu".[254] Ta pomoć bila je slaba i nedovoljna, tako da su se ustaničke jedinice Knina smatrale kao pretstraža glavnim snagama u rejonu Drvara. PK za Dalmaciju tokom ovog ustanka nije pružio direktnu pomoć Kninu, tako da je 2.000 naoružanih ustanika bilo prepušteno samo sebi, jer partiska organizacija Bosansko Grahovo, s obzirom da je Knin bio na području PK za Dalmaciju, nije imala prava da radi na stvaranju organizacije KPJ u Kninu.[255] Odlukom štaba gerilskih odreda

---

[252] AVII 39/5—15, k. 195. Premještanje domobranskih jedinica odobreno je od strane komande divizije „Sasari" 5 VIII 1941.

[253] Proglas koji su 24 jula potpisali velikosrpski elementi u Zadru.

[254] Štab gerislkih odreda za Basonsko Grahovo formiran je 22 jula 1941 (Zbornik IV/1 dok. 3).

[255] PK za Dalmaciju uputio je Andriju Božanića, člana PK, na ovaj teren već kada je ustanak u Kninu bio u opadanju. Božanić je radio na stvaranju partiske organizacije, dok pitanje ustanka nije najoštrije postavljeno. Postojali su dobri uslovi da se kninski ustanak uputi putem NOB-e. Narod je bio raspoložen za borbu, komandiri gerilskih četa, osim Obrada Bojanića u s. Plavnu, bili su simpatizeri KP, a velikosrpski elementi bili su na anektiranom području. Zbog toga se može zamjeriti PK da nije sagledao značaj ustanka naroda Kninske krajine i da tome ustanku nije pružio potrebnu pomoć.

za Bosansku Krajinu, od 4 avgusta 1941, formiran je „Štab gerilskih odreda za Kninsku krajinu".[256] Za komandanta gerilskih odreda postavljen je Živko Brković, a za zamjenika komandanta Brane Bogunović. Sjedište Štaba gerilskih odreda je u s. Golubiću, a pod njegovu komandu ulaze slijedeće jedinice: Gerilski odred Polača, Kninsko Polje, Golubić i Plavno, te sve ustaničke jedinice na području Kninske općine. Naredbom ovog štaba od 9 avgusta određeno je da se na području Knina reorganizuju gerilski odredi i ustaničke jedinice po odredima i četama.[257] Određeno je da se od dosadašnjih jedinica formiraju slijedeći odredi: Gerilski odred Plavno sa dvije čete; jedna u s. Plavno, a druga u s. Žagrović. Za komandanta odreda predviđen je Obrad Bojanić. Gerilski odred Plješevica sa tri čete: Gerilska četa u Koritima, druga u s. Golubiću i treća četa u s. Strmici. Trebalo je da komandant bude pop Momčilo Đujić. Treći gerilski odred, formiran na području Kosovo Polje (istočna sela Kninske općine), nazvan je Gerilski odred Kozjak, a u svome sastavu imao je tri čete: prvu četu u s. Polači, drugu — u s. Biskupija i treću četu u s. Orliću. Komandant odreda je bio Paja Popović.

Reorganizacija jedinica tekla je veoma sporo, zbog lošeg rada samoga štaba, a i zbog slabe discipline jedinica. Gerilski odred u s. Plavnu nije se reorganizovao i on je 11 avgusta imao u svom naoružanju 113 pušaka i 3 puškomitraljeza.[258] U sela, koja su imala ustaničke jedinice, upućeni su pretstavnici štaba iz s. Golubića. To su bili većinom bivši jugoslavenski aktivni podoficiri ili žandarmi, ljudi nezdravih ambicija koji su se brzo osilili i zanemarili svaki zajednički cilj, jer su težili da teška vremena iskoriste kao sjajan momenat za sticanje lične karijere. Tako je ovaj štab u s. Golubiću, mjesto da poveže sve jedinice u Kninskoj krajini, da ih organizaciono učvrsti i osposobi za operativna dejstva, destruktivno dje-

[256] AVII 49, k. H. V.
[257] AVII 57, k. H. P.
[258] AVII 2/5, k. 1611.

lovao u daljem razvoju ustanka u Kninu.[259] Sam štab se brzo povezao sa velikosrpskim elementima koji su već saradivali sa Talijanima. Pod uticajem takvih elemenata, dužnosti komandanata odreda preuzeli su Talijanima bliski ljudi i to pop Momčilo Đujić u s. Strmici i Pajo Popović u s. Biskupiji. Ovom reorganizacijom jedinica udareni su temelji razvoju četničkih formacija u Kninu. Sa reorganizacijom počinje političko previranje u Kninskoj krajini.

Sredinom avgusta Talijani su održali intimni sastanak sa velikosrpskim pretstavnicima iz Knina i južne Like.[260] Talijani su tražili da se sprovedu odluke Otrićkog sporazuma i dozvoli njihovim snagama slobodan pokret kroz ustanička sela i slobodna trgovina talijanskim pretstavnicima. Oni su i ovom prilikom pružili obećanje da će spriječiti svako daljnje ustaško nasilje.[261] Većina ustaničkih starješina Knina, pod uticajem četničkih elemenata, udovoljili su traženjima talijanskih vojnih vlasti. Sutradan, 16 avgusta, komanda divizije „Sasari" uputila je tri odreda pješadije: jedan u pravcu s. Strmice, drugi ka s. Polači i treći južno od Knina preko s. Vrbnika ka Promini.[262] Odredima je namijenjena politička uloga: da kod naroda pretstave snagu talijanske armije, a kod onih koji su bili za borbu protiv okupatora, da uliju strah i ukažu na beznadežnost puta kojim žele da podu. Ta parada talijanske vojske pomagala je velikosrbima da, stvarajući četničke pozicije, odvrate narod od oružane borbe. Sastanku sa Talijanima prisustvovao je i pretstavnik Živka Brkovića.

Velikosrpski elementi iz Like, Bosanske Krajine i Knina postepeno su pripremali napade na NOP.[263]

---

[259] Štab Drvarske brigade imao je namjeru da od jedinica na kninskom području formira svoj 5 bataljon (Zbornik IV/1 dok. 77). Međutim, zbog novonastale situacije na ovom području i lošeg stanja u jedinicama, do formiranja ovog bataljona nije došlo.

[260] Sastanak je održan poslije „Otrićkog sporazuma" od 11 VIII 1941, sklopljenog između pretstavnika „Srpskog narodnooslobodilačkog pokreta za ličke srezove" i Talijana o nenapadanju (Zbornik, IV/1 39 dok. 13).

[261] AVII 19/5—2, k. 132.

[262] AVII 8/10—2, k. 61a.

[263] Štab Drvarske brigade znao je za izdajnički stav velikosrpskih elemenata, pa je poduzeo odgovarajuće mjere. Znao je ponešto o izdajničkom držanju Živka Brkovića, pa je 21 avgusta

Štab Drvarske brigade slabo je obaviješten o stanju ustanka na području Knina. Krajem avgusta upućen je Stevan Srdić na taj teren, koji je obišao gerilske jedinice u selima Strmica, Plavno i Golubić. Na njegov prijedlog pozvani su pretstavnici ovog kraja na vojno-političko savjetovanje, zakazano za 31 avgust 1941 u Drvaru. Kao najvažnije postavljalo se pitanje borbe protiv okupatora.

Na ovom savjetovanju pretstavnik Knina (Stevan Srdić) u svom izlaganju ukazao je na opasnost koja prijeti ustanku od talijanske i velikosrpske politike.[264] Delegati sa terena dali su svečano obećanje da će se boriti protiv Talijana. Tada je rasformiran Štab gerilskih odreda za Kninsku krajinu,[265] a Štabu Grahovskog odreda dato je u zadatak da rukovodi dejstvom gerilskih jedinica oko Kninske Dinare, dok je Gerilski odred Plavno direktno povezan sa Štabom Drvarske brigade.

Uprkos datim obećanjima na konferenciji u Drvaru, pojedini rukovodioci kninskih gerilskih jedinica sve više su sarađivali sa okupatorom i razbijali ustanak. Talijani su vještom političkom taktikom, koristeći se uslugama velikosrba, nanijeli ustanku u Kninu ozbiljan udarac.

Prvih dana septembra 1941 gerilske jedinice na području Knina masovno su se raspadale. To momentano osipanje gerilskih odreda pogodovalo je četničkim elementima. Znajući za pripreme talijanske ofanzive na oslobođenu teritoriju Drvara, četnici smjelo pristupaju postepenom formiranju svojih jedinica, najprije na principu odbrane sela, a zatim prelaze na vojne formacije.

Gerilski odred s. Plavno u septembru 1941 potpuno je pasivan. Očekujući talijansku ofanzivu na oslobođenu teritoriju, Štab Drvarske brigade 12 septembra naređuje mu da poruši prugu Gračac—Knin na vijaduktu Bender, zatim da danonoćno postavlja zasjede na Deralama, u

naredio da se nad istim povede istraga. U zaštitu Živka Brkovića energično je ustao Boško Dešić, koji je u to vrijeme bio simpatizer KP i komandir Gerilske čete na Koritima. On je imao znatno povjerenje u štabu Drvarske brigade, pa je njegova intervencija imala značaja (AVII 2/5—3, k. 1611).

[264] Zbornik IV/1 dok. 70.

[265] Komandant odreda Živko Brković stavljen je na raspolaganje štabu odreda za Bosansko Grahovo, gdje je i ranije bio na dužnosti.

rejonu s. Strmica i s. Golubić.[266] Medutim, komandant odreda Obrad Bojanić otvoreno se koleba i postepeno prelazi na stranu četnika. Umjesto da dejstvuje prema dobivenom naredenju, on predlaže nove, potpuno beznačajne akcije, daleko od pomenutih komunikacija.[267]

Talijanska ofanziva na oslobodenu teritoriju Drvara započela je 4 septembra 1941 prodorom iz Knina u Bosansko Grahovo.[268] Talijanske snage ušle su u s. Strmicu bez borbe i zalogorovale u podnožju Derala. Komanda gerilskih odreda, na prijedlog operativnog oficira Vlade Četkovića, donosi odluku da se Talijani napadnu noću 6/7 septembra. Medutim, komandanti odreda (Brane Bogunović, Mane Rokvić, Živko Brković, Momčilo Dujić i dr.), koji su ranije imali veze sa Talijanima i koji su se opredijelili za četnike, te noći izvršili su puč, tako da su oni koji su želili borbu protiv okupatora bili prisiljeni da se spasavaju bjekstvom.[269] Ujutro, 10 septembra, na mjestu zvanom Stožišta, pučisti su dočekali Talijane sa svečanim izjavama da se srpski četnici neće boriti protiv njih.[270] Izdajom četnika grahovski front bio je slomljen.[271] Talijani su vodili borbu sa partizanskim snagama još punih 15 dana i 25 septembra zauzeli Drvar.[272] Oslobodena teritorija bila je ponovo okupirana. Njenom likvidacijom ustanici Kninske krajine konačno su izgubili politički i vojni oslonac. Narod je obuzeo strah za ishod NOB, a oportunizam je stvorio ugodnu klimu za brz razvoj četnika. Koncem septembra konačno su se raspale ustaničke jedinice na području Knina. Ustanak je privremeno slomljen.

---

[266] AVII 47/16, k. 1701.

[267] AVII 46/16, k. 1701. U to vrijeme je Gerilski odred s. Plavno imao 97 boraca i 3 puškomitraljeza sa 4—5.000 metaka (AVII 2/5, k. 1611).

[268] AVII 7—7/3, k. 1994.

[269] Zbornik IV/1 dok. 222.

[270] AVII 8/3—1 k. 537.

[271] Zbornik IV/1 dok. 222.

[272] Zbornik IV/1 dok 209.

*

Ustanak naroda Kninske krajine trajao je puna dva mjeseca. U samom početku razvijao se naglo. Za svega dva dana ustala su sva sela Kninske općine. Ustanak u zapadnoj Bosni, naročito oko Drvara, uticao je na razvoj ustanka u Kninu. Sreski komitet KP za Drvar pomaže ustanak u Kninu, ali je ta pomoć ograničena samo na ustanike sela Plavna, Strmice i Golubića. Formiranjem Štaba gerilskih odreda za Kninsku krajinu pružene su mogućnosti velikosrpskim elementima da ustanak pretvore u politički fond svojih aspiracija. Komandant gerilskih odreda Živko Brković, četnički orijentisan, postavlja na rukovodeće dužnosti ustaničkih snaga četničke elemente (Paju Popovića, Momčila Đujića i dr.). Na taj način razorni rad velikosrpskih elemenata dolazi u prvi plan borbe protiv ustanika. Politička taktika Talijana odgovara kombinacijama četnika. Pomoć politici četnika pružena je i od ustaša pacifikacijom Kninske krajine.

Rukovodstvo ustanka u Drvaru nije poduzelo mjere koje bi u nastaloj situaciji na kninskom području najbolje odgovarale. Sporo su se sprovodile mjere reorganizacije jedinica, a jedinice na području Knina više su formalno nego u suštini bile vezane za Štab Drvarske brigade. Budnost i kontrola nad kolebljivim elementima površno se sprovodila, tako da su ti elementi mogli kolaborirati prema uslovima koji su im najviše odgovarali.

Na području Knina, mada je postojalo dosta simpatizera, a naročito napredne omladine, partiske organizacije nije bilo.[273] PK za Dalmaciju nije odmah uočio značaj Knina, a zauzet pripremama na stvaranju prvih partizanskih odreda u Dalmaciji, ustanku naroda Kninske krajine nije pružio potrebnu organizacionu i političku pomoć. Svrstati ustanike u partizanske jedinice, međusobno

---

[273] Partiska jedinica u Kninu formirana je od 3 člana 1940 godine. Međutim, njen sekretar Branko Tica, državni službenik zbog partiskog rada, premješten je po kazni na o. Preko iste godine. Drugog člana KP, Jovu Cvjetkovića, advokata iz Knina, ubile su ustaše u junu 1941. Time se raspala ova partiska ćelija. PK je živio u uvjerenju da na ovom području postoji partiska jedinica, što je bila zabluda.

organski povezane bilo je od odlučujućeg značaja. Talijanskoj, ustaškoj, a pogotovo četničkoj politici, valjalo se suprotstaviti beskompromisnom borbom za nacionalno oslobođenje. Vođe ustanka u Kninskoj krajini za to nisu bile dorasle. Raniji političari i ugledne ličnosti, koji su se spregnuli sa okupatorom, imali su u to vrijeme u narodu izvjestan ugled, pa je rad na njihovom raskrinkavanju bio od prvorazrednog političkog značaja. Trebalo je poduzeti energične mjere da se previranje naroda iskoristi za stvaranje partizanskih jedinica i gerilske jedinice postepeno reorganizovati u partizanske.

Objektivne političke uslove (ustaški pokolj) Talijani su vješto iskoristili. Oni se pretstavljaju kao zaštitnici srpskog naroda, a kada je izbio ustanak taktiziraju vanredno oprezno i duboko promišljeno. Ne razoružavaju ustanike, iako su to ugovorom sa NDH primili kao savezničku obavezu, već pregovaraju i sporazumijevaju se sa ustaničkim vođama, a kada su kod ustaničkih snaga stvorili preko četnika svoja politička uporišta, prelaze na vojne operacije.

Takva nesređena politička situacija dovela je do potpunog sloma ustanka u Kninskoj krajini, iako su ustaničke snage pretstavljale ozbiljan faktor oružanog otpora. Za svega 4 dana borbe ustanici su ubili 106, ranili 97 i zarobili 68 domobrana i ustaških oružnika. Od 28 jula do 2 avgusta ustaničke snage su bile svrstane u tri gerilska odreda i 17 seoskih četa, sa oko 2.000 boraca. To je bila snaga koja je zahtijevala punu pažnju.

Poslije rasipanja ustaničkih jedinica mlada partiska organizacija Knina uložila je mnogo truda za njihovo ponovno formiranje. Međutim, politička situacija neposredno poslije ustanka, imala je reperkusije na događaje tokom čitavog rata.

Knin je ne samo svojom krivicom postao glavno četničko uporište u Hrvatskoj.

IV

PRVI PARTIZANSKI ODRED U DALMACIJI

A. FORMIRANJE PRVIH ODREDA

1. ZEMALJSKO PARTISKO SAVJETOVANJE

U Zagrebu, 9 jula 1941 održano je Zemaljsko partisko savjetovanje kojemu je prisustvovao i član Politbiroa CK KPJ Edvard Kardelj. Savjetovanje je imalo zadatak da konkretizuje odluku CK KPJ od 4 jula u vezi s otpočinjanjem oružane borbe. Prisustvovao je uime PK KPH za Dalmaciju Vicko Krstulović, politički sekretar PK. Izlažući vojno-političku situaciju, Vicko Krstulović je istakao da postoje uslovi za otpočinjanje oružane borbe na području Dalmacije, naročito u primorskom pojasu gdje je uticaj Partije bio veoma jak. Za prva partizanska uporišta predložio je centralni dio Dinare, sjeverno od Sinja, gdje je trebalo postepeno prebaciti partizanske grupe iz Primorja. Ovaj prijedlog se je zasnivao na slijedećim elementima: na području Dinare (sjeverno od Sinja i Knina) ustaše su vršile teror nad srpskim stanovništvom, te su tamošnje srpske mase bile spremne da se dignu na oružanu borbu protiv ustaša; u Primorju pak, postojala je jaka partiska organizacija sposobna da pokrene narod u oružanu borbu protiv okupatora. Formiranjem partizanskih odreda u Primorju i njihovim prebacivanjem na Dinaru pravilno bi se usmjerila oružana borba srpskih masa, a i ostale napredne mase bile bi povedene u oružanu borbu. Uže područje oko Dinare slabo je komunikativno i rijetko naseljeno, sa ograničenim brojem ustaško-domobranskih i talijanskih snaga, a sve je to pružalo mogućnosti prikri-

venog prikupljanja i lakšeg dejstva mladih partizanskih jedinica. Partizanska baza oko Dinare mogla je imati vrlo važan oslonac na oslobođenu teritoriju Bosne.[274]

Sa ovim predlogom saglasilo se Zemaljsko partisko savjetovanje i preporučilo da udarne grupe posluže kao jezgro za formiranje partizanskih odreda u Dalmaciji.

Po povratku Vicka Krstulovića u Split, PK za Dalmaciju koncem jula održao je sastanak na kome je zaključeno da se prede na neposredne pripreme za oružanu borbu. CK KPH je poslao u Dalmaciju, početkom avgusta, Pavla Papa-Šilju, člana CK KPJ, i Mirka Kovačevića, kandidata za člana CK KPJ. Oni su 7 avgusta stigli u Split, preko Like, bez većih poteškoća i odmah se povezali sa PK KPH za Dalmaciju.[275]

Istog dana održan je sastanak PK KPH, kome su prisustvovali Pavle Pap i Mirko Kovačević kao i neki istaknuti članovi partije Splita i Solina.[276] Delegati su izložili najnovije direktive CK KPH u vezi sa formiranjem partizanskih odreda. Na osnovu pisma CK KPH, kojeg su donijeli sa sobom, i diskusije, doneta je odluka da se odmah pride formiranju partizanskih odreda u Dalmaciji, u prvom redu od partijaca iz primorskih gradova, i da se isti upute u rejon Sinja i Knina, kako je to predvideno na Zemaljskom savjetovanju. Riješeno je da se formiraju odredi Splitski, Solinski, Kaštelansko-trogirski (Sinjski), Vodičko-zatonski, Šibenski i Primoštenski, jačine po 20—60 boraca. Na sastanku je takode zaključeno da partiske organizacije u Sinju i u Bukovici pristupe dobrovoljnoj regrutaciji ljudstva za odrede i organizuju prihvat odreda iz Primorja.

Odlučeno je da se na područje Šibenika uputi Pavle Pap-Šilja da pomogne OK KPH za Šibenik u formiranju Šibenskog, Vodičko-zatonskog i Primoštenskog odreda. Za formiranje i prebacivanje odreda iz Splita, Solina, Trogira i Kaštela, obrazovana je komisija u koju su ušli Mirko Kovačević, Ivan Amulić, Andrija Božanić-Majki i Bruno Borovčić. Pored toga PK je dao zadatak Andriji Božaniću da

---

[274] Vicko Krstulović, usmeni izvor; Zbornik V/2 215, dok. 77.
[275] Izveštaj Edvarda Kardelja (Zbornik II/2 32, dok. 6); Vicko Krstulović, usmeni izvor.
[276] Gizdić, 240.

na području Sinja upozna partisku organizaciju sa zadacima i odlukama PK i po povratku podnese izvještaj.[277]

Neposredno poslije sastanka prišlo se ubrzanom radu na formiranju odreda koji su, po odluci PK, već 10 avgusta imali da krenu ka Dinari. Ovako kratko vrijeme za formiranje odreda imalo je krupnih posledica.[278]

2. SPLITSKI ODRED
(Skica 1)

W Komisija za formiranje odreda održala je 8 avgusta sastanak u Splitu,[279] na kome je zaključeno da se Splitski odred formira 10 avgusta. Određenog dana u 20 časova na mjestu zvanom Plokite imali su se sakupiti odabrani omladinci-partizani, naoružati i formirati odred. Komisija je imenovala rukovodstvo odreda i utvrdila pravac kretanja ka Dinari.

Da bi rad oko formiranja odreda tekao što pravilnije i na vrijeme, komisija je 9 avgusta održala još jedan sastanak u kući Zdenke Šegvić kome su prisustvovali Mirko Kovačević, Andrija Božanić-Majki, Ante Jonić, Bruno Borovčić i Ivan Amulić. Pretresano je o tome šta je urađeno i šta još treba uraditi. Tom prilikom je Andrija Božanić-Majki zadužen da vodi brigu o materijalnim potrebama boraca predviđenih za odred. Proanalizirani su detaljnije pravac kretanja odreda i mjesta zadržavanja od Splita do Dinare. Odlučeno je da dva druga odmah podu za Sinj i preko tamošnjeg Mjesnog komiteta poduzmu potrebne mjere za prihvat odreda i dalju mobilizaciju novih snaga. Zaključeno je da udarne grupe sa područja Sinja otpočnu dejstva na komunikacije Sinj—Livno i Sinj—Knin,

[277] Vicko Krstulović, usmeni izvor; Materijali PK KPH za Dalmaciju od oktobra 1941 o formiranju prvih partizanskih odreda u Dalmaciji (Arhiv CK SKH).

[278] Prema usmenoj izjavi Vicka Krstulovića, Marko Kovačević i Pavle Pap donijeli su sobom pismo CK KPH upućeno PK. U pismu je postepenost priprema PK za oružanu borbu osuđena kao oportunistička pojava. PK-u i postavljen je rok od tri dana za formiranje odreda. To je bilo fatalno, jer situacija u Dalmaciji nije pružala mogućnosti da se odredi formiraju za tako kratko vrijeme. O tome piše i Drago Gizdić u djelu Dalmacija 1941, 241.

[279] Materijali PK KPH za Dalmaciju od oktobra 1941, 726.

da kidaju telegrafsko-telefonske linije i da vrše prepade na ustaške i talijanske snage, kako bi skrenule pažnju neprijatelja na drugu stranu i olakšale prebacivanje Splitskog i Solinskog odreda preko ovog područja.[280]

Međutim, već tada (u subotu 9 avgusta) pokazalo se da ti odredi neće moći krenuti u zakazano vrijeme. Stoga su Ivan Amulić i Mirko Kovačević pomjerili dan pokreta odreda na 11 avgust u 20 časova, sa čim se složio i PK.

Idućeg dana (10 avgusta) održan je u Splitu još jedan sastanak komisije kome su prisustvovali svi članovi i Paško Mrduljaš. Potvrđene su ranije odluke o formiranju odreda, utvrđen spisak odazvalih omladinaca, formirani vodovi i desetine, određen niži komandni kadar i vrijeme i pravac pokreta. Zaključeno je da odredi od mjesta formiranja do brda Tropošnjik maršuju odvojeno. Udruženi, imali su forsirati r. Cetinu kod s. Košuta i produžiti pokret ka Dinari, gdje su se trebali ujediniti sa Sinjskim odredom, koji je dobio zadatak da aktivnim djejstvom na komunikaciju Sinj—Livno i Sinj—Vrlika olakša pokret Splitskog i Solinskog odreda.

Pripreme na formiranju Splitskog odreda odvijale su se veoma brzo. Produžetak od 24 časa nije donio krupnije izmjene. U ponedeljak 11 avgusta predviđeni borci napustili su grad i u grupama dolazili na Plokite (predgrađe Splita), noseći hranu za 1—2 dana. Toga dana formiran je Splitski odred oko 20 časova. Odred je imao dva voda, prvi i treći, dok se drugi vod imao priključiti po dolasku na Kilu (tt 120 istočno od Splita). Komandir odreda bio je Ferdo Šantini, a politički komesar Đordano Kurir, no praktično odredom je komandovao Mirko Kovačević. Prema ranijem dogovoru, preostala grupa (drugi vod) trebalo je da pristigne na Kilu do 22 časa, ali je iz nepredvidenih razloga zakasnila. Glavnina odreda je nastavila marš u pravcu Mosora bez drugog voda. Tokom noći, kod Trnavca (k 999), odredu se priključila grupa od 6 boraca iz s. Kućina i s. Mravince. Oko podne 12 avgusta odred je izbio pod Plišivac (k 1077) gdje je u blizini planinskog doma uspostavljen prvi partizanski logor. Oko 16 časova istog dana Bruno Borovčić i Mirko

[280] Materijali PK KPH za Dalmaciju od oktobra 1941.

Kovačević održali su sa borcima odreda političku konferenciju. Mirko Kovačević govorio je o značaju Narodnooslobodilačke borbe i o zadacima partizana, predočiv sve poteškoće koje stoje pred njima. Istakao je zadatke i dužnosti boraca partizanski hodreda. Bruno Borovčić je govorio o potrebi discipline u jedinicama i međusobnom odnosu boraca i starješina. Poslije se razvila živa diskusija. Politička konferencija je potpuno uspjela i pretstavljala je solidnu moralno-političku pripremu odreda. Uveče je nastavljen marš preko Mosora i već slijedećeg dana odred je izbio pred s. Krušvar, gdje je predanio.[281]

Prema planu od 10 avgusta Solinski odred je trebalo da se 13 avgusta združi sa Splitskim odredom kod Tropošnjika (tt 666), sjeverno od s. Krušvara. Međutim, logor odreda su, 12 avgusta, napali Talijani te odred nije uspio da se prebaci preko željezničke pruge Sinj—Split. Rukovodstvo Solinskog odreda pokušavalo je u nekoliko navrata da o tome obavijesti Splitski odred ali bez uspjeha. Najzad je taj zadatak povjeren Tonku Čerini, seljaku iz s. Dicma, starom članu Partije, ali je on 13 avgusta ranjen iz zasjede u neposrednoj blizini Klisa i zarobljen.[282]

Splitski odred nije ništa znao o sudbini Solinskog odreda. Pošto je utvrdio da se Solinski odred ne nalazi u blizini Tropošnjika (tt 666) i nije dobio vezu sa braćom Despotović u s. Krušvaru, Splitski odred je 13 avgusta naveče nastavio marš preko s. Košute. Zamorena noćnim maršem, izvršenim preko mosorske vrleti, bez hrane i vode, kolona se sporo kretala. Seljaci su sa nepovjerenjem gledali na prve partizane. Oni tada u borcima Splitskog odreda nisu vidjeli klicu velike borbe koja će donijeti potpunu nacionalnu i socijalnu slobodu. Seljaci su se većinom ustezali da pomognu iscrpene borce, plašeći se represalija ustaške milicije, koja je tih dana haračila po selima. Pred terorom ustaša članovi Partije iz ovih sela prešli su u ilegalnost. To je olakšalo ustašama da preko svojih doušnika doznaju pojedinosti o pokretu odreda. Stoga su ustaše pojačale budnost a sve oružničke postaje stavljene su u strogu pripravnost. Uopće, ustaške i okupatorske vla-

---

[281] Materijali PK KPH za Dalmaciju od oktobra 1941.

[282] Tonko Čerina je poslije užasnog mučenja strijeljan u Sinju.

sti pojačale su tih dana budnost na području Dalmacije, kako zbog dobijenih podataka o pokretima partizanskih odreda, tako i zbog oružanog ustanka koji je izbio u susjednim područjima Bosne, Like, Hercegovine i Kninske krajine.

Kolona odreda je oko pola noći izbila pred r. Cetinu u rejonu s. Košuta. Odred je tu zanoćio, iako je prvobitnim planom bilo predviđeno da iz pokreta forsira r. Cetinu i da preko s. Jabuke nastavi marš prema Kamešnici. U toku noći 13/14-og Mirko Kovačević sa komandirima vodova izvršio je rekognosciranje desne obale r. Cetine, poslije čega je odlučio da prelaz preko r. Cetine odloži za naredni dan.

U svitanje 14 avgusta komanda odreda uputila je dva druga u patrolu da izvide teren na pravcu s. Košuta—r. Cetina i pribave hranu za odred. Seljaci iz s. Košuta nepovjerljivo su primili partizansku patrolu, uskratili su joj svaku pomoć, pa čak odbili da za novac prodaju živežne namirnice. Dapače, pri povratku patrolu je napala seoska ustaška milicija, te je pod borbom, tek oko 6 časova ušla u sastav odreda. Za vrijeme borbe sa patrolom odreda seoska milicija iz s. Košute i s. Dicmo u jačini od 30 ljudi, sa dva puškomitraljeza i 15 oružnika iz Trilja, opkolila je Splitski odred i pod zaštitom vatre izvršila napad pravcem s. Dicmo—Tropošnjik. Poslije kratke borbe napad ustaša je odbijen, pa je seoska zaštita prešla u privremenu odbranu. U međuvremenu neprijatelj je dobio znatna pojačanja pa je nastavio napad u kome učestvuju 30 milicionera iz s. Dicma i s. Košute, 39 oružnika iz s. Dicma i s. Trilja, 2 sat. 3 bojne 15 domobranske pukovnije, 15 ustaša iz Sinja i tri odreda[283] fašista 89 legije crnih košulja. Ukupno je u napadu učestvovalo oko 650 vojnika i ustaških milicionera podržavanih artiljerijom i minobacačima.

Borci Splitskog odreda, umorni, gladni i žedni, hrabro su prihvatili nametnutu i neravnu borbu, iako brojno slabi (svega 44 borca), naoružani puškama i jednim puškomitraljezom, sa nedovoljno municije i sa svega dva klipa kukuruza i jednom čuturicom vode.

---

[283] Zbornik V/1 337 s, dok. 131.

Poslije kratke artiljeriske i minobacačke pripreme, neprijatelj je dao znak za juriš. Sa sjeverne strane Suvalje od s. Bajići nastupala je seoska milicija iz s. Dicma i s. Košute, a od Sv. Juraja (k 376) nastupili su oružnici sa sinjskim ustašama. Duž puta od s. Bajići prema Suvalje nastupala je satnija domobrana. Odbranbeni rejon odreda bio je plitak i nepodesan za kružnu odbranu sa kordonskim rasporedom i bez rezerve. Odbrana nije ojačana zemljanim radovima, već je za izradu streljačkih zaklona korišćen kamenjar. Puškomitraljez je prenošen sa jedne tačke na drugu, tako da je neprijatelj bio uvjerenja da partizani raspolažu s većim brojem automatskog oružja. Koristeći se vještom organizacijom vatre juriš neprijatelja je odbijen oko 9.15 časova, pa je nastalo obostrano vatreno uznemiravanje koje je oko 14 časova prešlo u kraće zatišje. Oko 15 časova neprijatelj uvodi u borbu nove snage. Talijani su drumom Sinj—Trilj prebacili kamionima dijelove 89 legije crnih košulja u rejon zaseoka Sablić. Ovi dijelovi prešli su u napad na frontu širokom oko 600 m, nanoseći glavni udar pravcem s. Sablić—Suvalje. Ali su dočekani snažnom i iznenadnom vatrom, pokolebani i prisiljeni na povlačenje ka polaznim položajima. Oko 18 časova Talijani su ponovili minobacačku i artiljerisku vatru pod čijom je zaštitom neprijatelj prešao u koncentričan napad, stežući obruč oko opkoljenog Splitskog odreda. U tim teškim časovima zablistalo je junaštvo Mirka Kovačevića. Bio je svugdje. Obilazio je zaklone boraca i hrabrio ih. Svojim junaštvom služio je kao primjer borbenosti i požrtvovanosti. On se našao tamo gdje je bilo najteže, na pravcu napada neprijatelja, pružajući pomoć ranjenim borcima. Bogato ratno iskustvo iz građanskog rata u Španiji pomoglo mu je da na vrijeme uoči svaki manevar i varku neprijatelja.

Neprijatelj je nanio odredu neznatne gubitke. Poginuo je borac zvani „Višanin" u momentu kada je aktiviranu bombu pokušao da baci na neprijatelja.[284] Oko 15 časova smrtno je pogođen u čelo Mate Šarić, a pet boraca je lakše ranjeno.

---

[284] Tačno ime poginulog borca nazvanog „Višanin", zbog nedostatka dokumenata, nije se moglo utvrditi.

U neprekidnoj borbi, odbijajući napad za napadom, borci odreda dočekali su večernji sumrak. Oko 19.30 časova Mirko Kovačević je preduzeo izviđanje u pravcu Sinja u cilju proboja. Ali taj zadatak nije izvršio jer je pao, smrtno pogođen na k 317. Njegovom smrću odred je mnogo izgubio. Komandu nad odredom preuzeo je Đordano Kurir. On je naredio da se odred povuče u obližnju šumu, udaljenu oko 1 km. Povlačenje je vršeno neorganizovano i bez zaštitnice. Neprijatelj je pojačao pritisak. Pojedini borci su inicijativno pružali otpor, boreći se na život i smrt. Đordano Kurir je ispustio komandu iz ruku. Panika je zahvatila borce. Oni su počeli bježati u neredu, a neki su čak bacili i oružje. Odred je kao jedinica potpuno razbijen. Većina boraca je zarobljena.[285]

Zarobljenike su ustaše odmah prebacile u zatvor u Sinju. Na njima su isprobane najteže metode fizičkog mučenja. Nakon toga su izvedeni pred vojni sud u Sinju i 24 avgusta osuđeni na smrt strijeljanjem. Prema podacima iz neprijateljske arhive strijeljani su ili zatvoreni: Čerina Tome Tonko i Kazić Marina Ante, oba iz Solina; Stojenac Petra Simo iz Dicma; Radetić Jure Josip iz Sinja; Rogulj Ivana Dragutin iz Mravinaca; Krstulović Josip Marinov, Urlić Fausta Davor, Duplančić Branko Lukin, Frua Eurika Dušan, Petrić Josip Đukin, Dujmić Stevana Mirko, Ozretić Vjekoslav, Borozan Ivana Nebojša, Jelaska Petar Antin, Borovčić Bruno Franjin, Santini Fredo Simin, Zelić Jere Ante, Popović Ante N. N. i Kristine, Marković Ljubomira Josip i Skopljanac Tadija Markov — svi iz Splita; Matković Grge Ivan i Matković Ivana Marin, oba iz Kućina, Torkar Ante Josipov i Antonini Stipe Ivan, oba iz Makarske.

Gubici neprijatelja u ovoj borbi iznosili su 10 mrtvih, među kojima i zapovjednik ustaške bojne iz Sinja, i 5 ranjenih Talijana.[286]

---

[285] O ovoj borbi neprijatelj kaže: „... Pošto sam vidio, da se borbe približavaju, odmah sam izvjestio zapovjednika talijanske vojske kolonela g. Gau, koji je sa svojim pobočnikom i jednim tumačem došao u moju vojarnu... odmah je izaslao 3 odreda fašista, koji su se zajednički borili sa našom vojskom protiv komunista. Borba je trajala do 20.30 h noću između 14 na 15 ovog mjeseca, komunisti su se izvukli i razbježali na sve strane" (Zbornik V/1 337, dok. 131).

Ustaše odvode borce Splitskog odreda na streljanje kod Sinja 24 avgusta 1941 godine

Zločin ustaša u Sinju 26 avgusta 1941 godine: lješevi 24 streljana partizana

Za ovo vrijeme, drugi vod odreda, koji nije stigao u zakazano vrijeme na Kilu (tt 120) imao je slijedeću „sudbinu".

Vodič ove grupe boraca slabo je poznavao teren, pa je grupu poveo pogrešnim putem, u pravcu s. Mravince. U svitanje grupa je izbila u zaselak Mirić gdje se zadržala radi uspostavljanja veze sa glavninom odreda. Upućene su dvije patrole: u pravcu sjevera prema željezničkoj pruzi i preko Splitskog polja u pravcu ceste Split—Omiš. Patrole su se nakon dvosatnog izviđanja povratile bez uspjeha. Ostavši bez veze sa komandom odreda, vodnik drugog voda upućuje dva kurira u Split da uspostave vezu sa PK i pronadu vodiča koji poznaje teren od Mosora do Sinjskog Polja. Prošla su dva dana bez veze sa PK i sa komandom odreda, pa je komandir voda 14 avgusta lično pošao u Split i uspostavio vezu sa PK. Pošto je obezbjedio vodiče do vrha Mosora, PK je naredio grupi da odmah nastavi marš. Medutim, po povratku u logor komanda voda je obaviještena da su Talijani jakim snagama blokirali Mosor i da sa patrolama vrše pretrese obližnjih sela.[287] Tako je grupa bila potpuno otsječena od glavnine. Ona je jedino mogla da nastavi marš sjeverno od Klisa, sjevernim padinama Mosora u pravcu s. Dugo Polje ili da se povrati u Split gdje bi borci u ilegalnosti sačekali pogodniji momenat za odlazak na Dinaru. Komandir voda izabrao je ovo drugo. Po povratku u Split većina boraca voda prešla je u ilegalnost.

Razbijanjem Splitskog odreda nanesen je ozbiljan udarac partizanskom pokretu u Dalmaciji. O tome je PK KPH za Dalmaciju u svom izvještaju od 19 septembra 1941 upućenom CK KPH konstatovao:

... Što se tiče uzroka zbog kojih je ovaj odred doživeo poraz, mi smo došli do zaključka da se je prije svega stvar preduzela na brzu ruku i da se je previše malo vremena (3—4 dana) uzelo za pripremu odreda i organizaciju njihovog prebacivanja na

---

[286] Izvještaj Vrhovnog oružničkog zapovjedništva br. 2201 I. S. od 22 VIII 1941; Izvještaj istražnog odeljenja 89-e legije crnih košulja od 29 VIII 1941 (AVII, reg. br. K-104/26).

[287] Izvještaj komande 6 armiskog korpusa br. 381 od 16 VIII 1941 upućen Guvernatoratu Dalmacije i izvještaj Vrhovnog ravnateljstva za javni red i sigurnost (originali u AVII).

mjesto odredišta. Drugo, sa naše strane, napose i naročito sa strane drugova koji su lično rukovodili organizacijom čitave stvari, bilo je krupnih grešaka i propusta (izbor komandira i pol. komesara, slabi vodiči, veze itd.).

Treće, sela Sinjske općine, kojima je odred prolazio, susretala su seljake (misli se vjerovatno na partizane — D. P.) s nepouzdanjem i čak neprijateljski. Na upravi Sinjske općine od zadnjih opštinskih izbora do pred 6 mj. nalazili su se naši drugovi i svojim radom stekli povjerenje i ugled kod seljaka. Ali, usljed slabog i oportunističkog rada Sinjske partijske organizacije, nije bio pripremljen politički teren za partizane i uopšte drugovi iz Sinja nisu pružili pomoć Splitskom odredu kako im je bilo naređeno. Ustaše i popovi sinjski uspjeli su uvjeriti seljake da su partizani srpski četnici. PK je vjerovao da je raspoloženje kod seljaka bolje nego što se je ustvari pokazalo.

Četvrto, smrt druga Mirka je bezuvjetno mnogo doprinijela slabom ishodu borbe...

Peto, dalmatinski krš i teren je dosta težak i nepogodan za prebacivanje odreda i razvijanje part. borbi. Ova poteškoća nije nesavladiva, ali o njoj treba voditi računa.[288]

3. SOLINSKI ODRED

Do formiranja Solinskog odreda djelovalo je u Solinskom bazenu nekoliko udarnih grupa u kojima je učestvovalo preko 250 drugova. One su izvele niz sabotaža i akcija, naročito na željezničkoj pruzi Split—Zagreb, na tt vezama i na električnom vodu visokog napona Split—Majdan. U julu 1941 izvršeno je oko 15 raznih diverzija i akcija. Početkom avgusta broj diverzija se povećao.[289] Pored toga, na području Solina rađeno je na formiranju akcionih seoskih, fabričkih i općinskih odbora u mjestima: Vranjic, Solin, Klis, Mravnice, Kučine i u tvornicama Majdan, Sv. Kajo, Salonit i Šućurac. Ovi odbori formirani su u okviru jedinstvene Narodne fronte, te su u njima, pored većeg broja članova Partije, kandidata i članova SKOJ-a, učestvovali i pošteni pripadnici HSS i drugih

---

[288] Zbornik V/1 90s, dok. 31.

[289] Prema izvještaju Velike župe Cetine Pov. br. 212 od 9 VIII 1941, 4 avgusta je na području Solina izvršen niz akcija od strane partizanskih grupa i seljaka toga kraja, naročito na cesti Sinj—Split. U znak represalija Talijani su tom prilikom uhapsili 12 seljaka iz zaseoka Vučići i Žužići (Solin) i sproveli ih u splitski zatvor (Zbornik V/1 327s, dok. 125).

građanskih stranaka koje su prihvatile liniju Partije za oružanu borbu. Oni su rukovodili diverzantskim akcijama i sabotažama po selima i tvornicama. Držali su sastanke, često i po dva u toku dana. Donosili su planove i poduzimali mjere da se diverzantske akcije i sabotaže izvedu sa što više uspjeha. Na taj način partiskoj organizaciji u Solinu uspjelo je da još u periodu priprema oružane borbe masovno mobiliše široke narodne mase, naročito proleterski elemenat. Akcioni odbori postali su masovna škola koja je vaspitavala široke slojeve naroda u duhu borbe protiv okupatora za nacionalno i socijalno oslobođenje. Kroz diverzije i sabotaže narodne mase su se postepeno navikavale i pripremale za zadatke koje će ovaj radnički bazen sa puno samoprijegora, požrtvovanosti i krajnjim naporom uspješno izvršavati sve do konca rata.

Akcioni odbori su vrlo uspješno djelovali i politički. Po tvornicama u Solinskom polju održavani su sastanci na kojima su vaspitavane narodne mase u duhu Narodnooslobodilačke borbe. Odbori su obuhvatali 85% radnika po fabrikama i 80% seljaka u selu i postali solidno jezgro iz koga će u ovom kraju narasti oružane jedinice i organi narodne vlasti — narodni odbori.

U takvoj situaciji dolazi do formiranja odreda.

Naveče, 8 avgusta u zaseoku Voljaku, Bruno Borovčić upoznao je MK Solin sa odlukom Pokrajinskog komiteta o formiranju partizanskih odreda. Na sastanku je jednoglasno odlučeno da se na dobrovoljnoj osnovi u Solinu mobiliše za odred 150 boraca, od kojih 86 ilegalaca.[290] Do 10 avgusta MK morao je izvjestiti PK o toku priprema i rezultatima rada na formiranju odreda. Sutradan se sekretar MK, Drago Gizdić, sastao sa Mirkom Kovačevićem i Vickom Krstulovićem. Donesena je odluka da se formira Solinski odred, reorganizuje partiska organizacija u Solinu i da MK održi sastanak sa partiskim jedinicama u cilju mobilizacije dobrovoljaca. Sekretar MK je pošao u Split na sastanak gdje su bili Bruno Borovčić, Ćiro Odrljin, Vicko Krstulović i Mirko Kovačević. Po-

[290] Gizdić, 243.

slije podnošenja izvještaja o brojnom stanju Solinskog odreda (iz Solina je bilo spremno da pođe u partizane oko 149 boraca), zaključeno je da u Solinski odred pođe 72 borca, a 20 u Splitski odred. Određen je pravac kretanja Solinskog odreda i mjesto susreta sa Splitskim odredom. Za komandira odreda postavljen je Božo Dumanić,[291] a za komesara Ćiro Odrljin.

Odlučeno je da se drugovi koji su se javili za odred prikupe 10 avgusta u 20 časova na Bilom Kuku. U 20 časova skupilo se pod Kozjakom svih 149 boraca. MK je odabrao za Solinski odred 72 borca, a drugovi iz s. Mravinci i Klis imali su da se priključe Splitskom odredu. Predviđeno je da preostali borci sačekaju kod svojih kuća formiranje drugog Solinskog odreda, do čega nije došlo. Borcima odabranim za Solinski odred dozvoljeno je da podu do svojih kuća, da bi se pripremili za pokret odreda 11 avgusta uveče. Međutim, sutradan (11 avgusta), talijanska posada garnizona Solin u jačini od oko 300 vojnika izvršila je blokadu grada. U blokadi su se našli i „bunkeri" (zemunice) u kojima je bila skrivena municija i oprema. Talijani su uspjeli da otkriju jedan „bunker" sa odjećom. No, i pored toga, predveče 11 avgusta, na zakazanom mjestu (kod Sv. Juraja, tt 677), provlačeći se kroz talijanski raspored, okupilo se 60 boraca za odred. Dvanaest boraca iz Klisa (Bobana i Brda) našlo se u talijanskoj blokadi te nisu stigli na zborno mjesto. Ali su došli oni koji su bili predviđeni za drugi odred, pa je tako brojno stanje Solinskog odreda bilo potpuno. Politički komesar odreda Ćiro Odrljin je podijelio iskupljene borce u tri voda. Borci su bili naoružani puškama, ali je nedostajalo municije, koja se nalazila u blokiranim „bunkerima". Oko 21 čas primljena je vijest da su se Talijani povukli, pa je komanda odreda poslala nekoliko boraca po municiju.

Zbog čekanja na municiju odred je preduzeo pokret tek u 23 časa, a ne u 20 kako je bilo predviđeno. Prema već izrađenom planu, odred će izvršiti pokret pravcem: s. Konjsko—s. Koprivno—želj. pruga Klis—Dicmo—s. Krušvar, da uspostavi vezu sa Splitskim odredom i zajedno

---

[291] Božo Dumanić je strijeljan u Šibeniku 1942.

s njim nastavi pokret pravcem s. Košute—r. Cetina—s. Jabuka—pl. Kamešnica. Prvi i 2 vod krenuli su istovremeno, dok je 3-ći krenuo dvadesetak minuta kasnije. Sa 3-ćim vodom išli su komandir i komesar odreda. Vodiči vodova nedovoljno su poznavali teren, pa je na putu Sv. Juraj—s. Konjsko izgubljena veza između dveju grupa odreda. Treći vod je obilazio Kozjak i tako znatno povećao otstojanje od glavnine. Prvi i 2 vod otišli su suviše lijevo i tek oko 4 sata 12 avgusta izbili kod zaseoka Sušci gdje ih je zatekao dan. Ujutro su na logor odreda naišle žene-drvarice, a primijetili su ga i neki seljaci. Marš je bio otkriven. Uzaludno očekujući 3 vod, koji je navodno imao bolje vodiče, a i zbog izrazite opasnosti da se po danu prebaci preko željezničke pruge i ceste, komanda odreda odlučila je da u šumi Jarašice predani. Postavljene straže i izviđačke patrole oko logora su poslije podne primijetile ustaše. Znatan dio ustaških snaga neopaženo je podišao glavnini odreda. Prilikom prepada ustaše i domobrani ranili su dva partizana, među kojima komandira 1 voda, i zarobili dva borca. Odred se dosta neorganizovano povlačio preko s. Konjsko, u pravcu Kozjaka. Padom mraka oba voda su izbila kod Sv. Juraja sjeverno od Solina.

Ujutro, 12 avgusta, 3 vod, sa komandantom i komesarom odreda, zatjekao se sjeverno od s. Koprivna, na koti 705. Tu je vod predanio, ne pokušavajući da prede željezničku prugu i cestu Klis—Sinj. Vladalo je uvjerenje da su se 1 i 2 vod prebacili u toku noći preko željezničke pruge i ceste i da se već nalaze u rejonu Tropošnjik (tt 666), sjeverno od s. Krušvar. Stoga je poslat jedan borac ka s. Krušvar da uspostavi vezu. On se, međutim, uskoro vratio i izvjestio da tamo nema nikoga. Zbog takve situacije i 3 vod se vratio prema Solinu, gdje je stigao noću 12/13 avgusta.[292]

Poslije toga pristupilo se reorganizaciji Solinskog odreda. Borci su raspoređeni po grupama, tako da on više ne pretstavlja kompaktnu jedinicu. Grupe su prešle u polulegalnost, a borci su živjeli po zemunicama. U pogledu dejstva grupe će izvoditi diverzantske akcije po naseljima i komunikacijama, na sredstva veze, napadaće na neprijateljske posade i manje jedinice, itd. Organizacione

forme prilagođavane su datim uslovima. Zahvaljujući u prvom redu masovnoj podršci NOB naroda Solinskog bazena, i pored veoma teških uslova, odred se držao sve do aprila 1942 kada je po direktivi PK, po grupama, prebačen na Dinaru.

O formiranju i prvim dejstvima Solinskog odreda PK kaže:

Solinski odred od 60 ljudi bio je krenuo, ali se poslije manjeg okršaja vratio natrag. Četvorica su bili ranjeni, od kojih su se dva spasili, a dvojica uhvaćeni... i strijeljani. Komandir i pol. komesar ovog odreda pokazali su se vrlo slabi.[293]

4. SINJSKI ODRED

Stanovništvo Sinjske općine neposredno pred rat masovno je pomagalo političke akcije partiske organizacije. Ipak to nije bilo jedinstveno političko područje. Dobar dio seoskog stanovništva bio je pod uticajem HSS i katoličkog klera, a kako su ovi poslije aprilskog događaja otvoreno pomagali ustaški pokret, to je seosko stanovništvo uspostavu NDH prihvatilo kao nešto što je sasvim prirodno, trajno i autoritativno. To se odnosi naročito na sela južno od Sinja, oko Mosora i Moseća. Od Sinja su ustaše željele stvoriti političko uporište, koje bi im služilo kao baza za dejstva prema srpskom stanovništvu u Bosni oko Livna i Glamoča. Zbog toga su, odmah poslije sklapanja Rimskog ugovora 18 maja 1941, prebacile u Sinj 2 sat 15 popunitbene bojne, a u isto vrijeme vršile reorganizaciju seoske zaštite, tako da su do 1 avgusta reorganizovale miliciju u selima Dicmu, Košutu, Potravlju, Trnovim Poljima, Panju i Maljkovu.[294]

PK je poduzeo mjere za učvršćenje partiske organizacije. Krajem jula na području Sinja boravio je Andrija

---

[292] Podaci iz radova grupe učesnika NOR-a sa područja Trogir—Kaštel i materijal PK KPH za Dalmaciju od oktobra 1941 o stvaranju prvih partizanskih odreda (Arhiv CK SKH-e).

[293] Zbornik V/1 91, dok. 31.

[294] U ovim selima HSS-a formirala je seosku zaštitu prije kapitulacije bivše Jugoslavije.

Božanić, član PK. Formiran je MK za Sinj koji je obuhvatao općine Sinj, Muć i Vrliku. U općinama Muć i Vrlika nije postojala partiska organizacija (sem kandidatskih grupa), dok je struktura partiske organizacije na području općine Sinja bila ovakva: u s. Turjaci ćelija od 6 članova i 2 simpatizera; u s. Vojnić ćelija od 6 članova, 2 kandidata i aktiv SKOJ-a; u s. Gardun ćelija od 6 članova.

U s. Košute nije bilo partiske organizacije, ali je pretežan broj seljaka (oko 30) stajao na političkim pozicijama Partije. U ovom selu nalazilo se 14 ustaša, ranijih pripadnika seoske zaštite HSS. Ova ustaška grupica bila je podredena stožeru u Sinju a naoružana sa 12 pušaka i jednim puškomitraljezom.

U s. Čaporiče bila je ćelija od 4 člana i 12 simpatizera, a u s. Uljane nije bilo partiske jedinice. Stanovništvo ovôga sela bilo je skoro pasivno i u prvim danima borbe neopredijeljeno. U s. Strmendolac bila je ćelija od 7 članova. Ovo selo je kompaktno stajalo na liniji NOB i u njemu je Partija imala najjači uticaj u sinjskom kraju.

U s. Jabuka radila je ćelija od 7 članova. Ovdje je živio zastupnik HSS Pavle Krce koji je od prvog dana borbe stajao uz NOB. U to vrijeme u Jabuci se nalazila i udarna grupa od 9 naoružanih drugova. U s. Grabu bila je ćelija od 5 članova, a u s. Vedrine ćelija od 4 člana.

U s. Krušvar radile su dvije ćelije od po 4 člana Partije i aktiv SKOJ-a od 7 omladinaca. I pored toga ovdje je imala jak uticaj HSS koja je od prvog dana okupacije stajala uz ustaški pokret. Tako su ustaše, koristeći se političkim uticajima HSS i seoskog sveštenstva, imale jak uticaj među mještanima.

Ćelija od 7 članova u s. Ercegovci i grupa od 5 simpatizera dobila je zadatak da se priključi Splitskom odredu kad dode na ovo područje.

U s .Kotlenice nije bilo partiske ćelije, ali je čitavo selo stajalo van ustaškog uticaja i narodne mase su sa simpatijama gledale na Narodnooslobodilački pokret.

Na sektoru kotara Sinj djelovale su tri udarne grupe, po jedna u selima Glavice, Jabuka i Bitelić, a Mjesni komitet KPH za Sinj formirao je jednu grupu u gradu pod rukovodstvom Joke Ćikare.

Imajući ovakvu situaciju na području kotara Sinj, komisija je odlučila da kao pomoć tamošnjoj partiskoj organizaciji uputi 8 drugova, od kojih su tri članovi Partije: Paško Mrduljaš, Stipe Marković i Ivan Grubiša. Odlučeno je da Paško Mrduljaš primi dužnost komandanta a Stipe Marković komesara Sinjskog odreda. Odred je trebalo da se formira od već postojećih udarnih grupa na području Kamešnice, 12 avgusta, a potom da preduzme dejstva na komunikaciji Sinj—Livno i Sinj—Knin.

Već 10 avgusta poveo je Ivan Grubiša pomenute drugove iz Splita ka Sinju. U Sinjskom polju, kod Duvanske stanice, grupa se povezala sa Tadijom Anušićem,[295] gdje je održan sastanak na kome su razrađeni zadaci dobijeni od komisije PK KPH. U cilju prihvata i prebacivanja odreda iz Splita i Solina, Anušić je preuzeo obavezu da se preko braće Despotovića iz Dicma[296] poveže sa tamošnjom partiskom organizacijom koja će im dati zadatak da sprovedu odrede od Dicma do s. Jabuke, dok su Stipe Marković i Paško Mrduljaš imali zadatak da organizuju Sinjski odred na planini Kamešnici.

Pod Kamešnicom, kod mjesta zvanog Rumina, 11 avgusta sakupila se grupa od 48 boraca iz sela ispod Dinare, među kojima je bilo i 10 Srba iz s. Bitelića. Sutradan je pristigla grupa od 28 boraca iz s. Glavice koju je predvodio Tadija Anušić. Noću 12/13-og udarna grupa od 12 omladinaca iz Sinja, pod rukovodstvom Joke Ćikare, spojila se sa glavninom odreda u uvali Stirankuša, kod Ivanića kuća na Kamešnici.[297] Sutradan, 14 avgusta formiran je Sinjski odred od 4 voda. A 16 avgusta odred je napao na s. Trnova Poljana i razbio ustašku odbranu od 50 žandarma pripadnika seoske zaštite, a zatim izbio na cestu Livno—Sinj. Odred je posjekao 2 km tt stubova

---

[295] Tadija Anušić je poginuo kao sekretar komiteta kod s. Bitelić januara 1942. Za svoje zasluge proglašen je narodnim herojem.

[296] Braća Despotović nisu izvršila ovaj zadatak, već su iz straha pobjegli iz s. Dicma u Split. To je imalo veoma štetnih posljedica za prebacivanje Splitskog odreda od Splita do s. Košute.

[297] O grupama koje su ušle u Sinjski odred govori izvještaj Mjesnog zapovjedništva Sinj br. 34 od 4 VIII 1941 upućen zapovjedniku Jadranskog diviziskog područja (Zbornik V/1 315, dok. 11).

i porušio dinamitom cestu na nekoliko mjesta. Osiguravajući se manjim snagama od Sinja, odred je 17 avgusta poduzeo marš preko s. Gljeva i Otoka i izbio u s. Uvo-

Pavle Pap-Šilja, organizator prvih dalmatinskih partizanskih odreda, strijeljan krajem avgusta 1941 u Skradinu; narodni heroj

diće, gdje je očekivao Splitski i Solinski odred. Pošto pomenuti odredi nisu izbili u selo, Štab je donio odluku da se Sinjski odred povuče preko s. Bitelića na Vaganj, gdje je 19 avgusta primljena vijest o tragičnoj sudbini Splitskog i neuspjehu Solinskog odreda. Ta vijest je loše djelovala na

boračkí sastav odreda, tako da se stalno osipao, umjesto da je rastao kako se to očekivalo.[298] Štab odreda nije bio do-

Mirko Kovačević, komandant prvog Splitskog NOP odreda, poginuo 13 avgusta 1941 kod Sinja; narodni heroj

rastao novim dogadajima, pa nije ništa ni poduzeo da spriječi raspadanje jedinica, tako da je 26 avgusta u odredu

[298] Iz Sinja je bila upućena grupa od 50 novih boraca. Kada je naišla na one koji su napustili odred, povratila se u grad.

ostalo svega 14 boraca, od kojih su 10 Srbi iz s. Bitelića.[299] Odlukom MK Sinj rasformiran je Štab odreda 30 avgusta, a članovi Štaba Paško Mrduljaš, Stipe Marković i Vice Buljan vraćeni su na teren i upućeni u Split na raspolaganje PK. Grupa od još preostalih 11 boraca povukla se na Dinaru, iznad s. Bitelića gdje je kod Đapića staja organizovala logor, koji je više ličio na uzbjegle grupe naoružanih ljudi, nego na disciplinovanu partizansku jedinicu.

5. TROGIRSKO-KAŠTELANSKI ODRED

Formiranje Trogirsko-kaštelanskog partizanskog odreda nije teklo pravilno zbog oportunističkog stava nekih drugova iz Trogira, koji su pogrešno izvještavali Pokrajinski komitet o pitanjima organizovanja oružane borbe protiv okupatora.

Kada je Mjesni komitet Trogira dobio zadatak da u zajednici sa partiskom organizacijom u Kaštelama formira odred, u ilegalnosti se nalazilo više članova Partije i antifašista, a na području Trogira od ranije su djelovale i dvije udarne grupe koje su pored izvođenja diverzija i politički radile u narodu.[300]

Prema tome i ovdje su postojali povoljni uslovi za formiranje grupe za Trogirsko-kaštelanski odred. Međutim, uslijed subjektivnih slabosti partiskog rukovodstva formiranje odreda nije teklo pravilno. Pavle Pap-Šilja, zadržavši se kratko vrijeme na prolazu za Šibenik, zatekao je ovdje loše stanje. U svom izvještaju CK KPH od 9 avgusta piše, pored ostalog:

Grupe u Trogiru održavaju uz pomoć parobroda vezu sa Splitom, ali je ta veza nesigurna, a što je još teže i neredovita. Drugovi u Splitu nisu imali tačan pregled stanja ovih grupa,

---

[299] Popunidbeno zapovjedništvo u Sinju pozvalo je partizane da se povrate u roku od dva dana svojim kućama, obećavajući da im se neće ništa dogoditi. To je imalo uticaja na pokolebane borce Sinjskog odreda.

[300] Podaci od preživjelih učesnika NOB na području Trogira i Kaštela (AVII).

a dobija se utisak da je njihovo formiranje olako shvaćeno: one nisu povezane međusobno i nemaju jedinstveno rukovodstvo. Neki odgovorni drugovi čitavu stvar formiranja odreda formalno su shvatili i nisu posvetili potrebnu pažnju konspiraciji. Zbog toga sam se s tamošnjim drugovima dogovorio, u koliko budem imao vremena da se odmah krene u taj kraj.[301]

Udarne grupe na području Trogira trebalo je da pretstavljaju jezgro za formiranje Trogirsko-kaštelanskog odreda. Prema instrukcijama PK KPH za Dalmaciju odred je trebalo da ima dva voda:

Prvi vod od reorganizovanih grupa iz mesta Trogira... a drugi — od udarnih grupa iz sela Donjeg Segeta i grupe iz sela Ljubitovica, koju je formirao komunista Božo Lucić iz Lepenica. Njega je Partija uputila u julu mjesecu iz Zagreba u ovaj kraj da radi na stvaranju partizanskih odreda. On je imao zadatak da formira vod od ove grupe na brdu iznad Trogira.[302]

Odredu je od strane PK bio namijenjen zadatak da krene 11 avgusta iz Trogirskog polja prema Kozjaku, a zatim zajedno sa borcima iz Kaštela, preko Moseća i Svilaje na Dinaru, gdje je trebalo da se poveže sa Splitskim odredom. Međutim, do formiranja odreda na području Trogira nije ni došlo.[303]

Pripreme u Kaštelama tekle su bolje nego u Trogiru. Jak uticaj Partije omogućavao je da se mobilišu u odred najbolji i najborbeniji elementi ovog kraja. Udarne grupe brojale su 45 boraca, članova Partije i simpatizera. Predvideno je da se od njih formira Grupa kaštelanskih boraca koji će se 11 avgusta prikupiti pod planinom Kozjak, gdje će sačekati borce iz Trogira i zajedno s njima preduzeti pokret.[304] Međutim, partiska organizacija u Kaštelima nije izvršila pripreme, pa je formiranje odreda odgodeno za slijedeći dan.

---

[301] Izvještaj Pavla Papa-Šilje od 9 VIII 1941 CK KP Hrvatske (Arhiv CK KPH).

[302] Izjava narodnog heroja Petra Lozovine-Mosora, od 7 aprila 1948 (original u AVII k. 1400).

[303] Za taj neuspjeh glavnu krivicu snose neki članovi Partije iz Trogira.

[304] Podaci preživjelih boraca ovog kraja (AVII).

Da bi ojačao partisku organizaciju u Trogiru i Kaštelima, PK je 12 avgusta uputio u Kaštel 13 članova Partije iz Solina, pod rukovodstvom Draga Gizdića.[305] Grupa iz Solina u Lukšićkom polju povezala se sa grupom boraca iz Kaštela. Obe grupe pod rukovodstvom Draga Gizdića i Josipa Babina, tokom noći 12/13 avgusta, izvršile su pokret prema željezničkoj pruzi Kaštel Stari—Split. Pruga je porušena na nekoliko mjesta, srušeni su propusti od armiranog betona i uništena su neka željeznička postrojenja. Čitava ova akcija izvedena je za nekoliko časova, pa je grupa još u toku noći nastavila marš u pravcu Kozjaka. Pod Kozjakom, u Kambelovačkom gaju grupa je zastala da sačeka borce iz Trogira. Tokom noći i čitavog jutra sa njima nije uspostavila vezu, dok je veza sa Splitom bila redovna. O tome je PK odmah obaviješten i on upućuje Antu Roje na Kozjak da prouči situaciju i da poveže ove grupe.

Ante Roje je došao na Kozjak 13 avgusta prije podne i povezao se sa grupom iz Kaštela. U Kambelovačkom gaju formiran je istoga dana Trogirsko-kaštelanski odred od dva voda. Dužnost komandira odreda preuzeo je Ante Roje, a političkog komesara Drago Gizdić. Za vodnika 1-og voda izabran je Dragan Britvić, a 2-og Josip Babin. Štab odreda uputio je Antu Savina u Trogir, da prikupi podatke o grupi trogirskih boraca. Noću 13/14-og Ante Savin preko Andrije Buble obavijestio je rukovodstvo Trogirsko-kaštelanskog odreda da grupa boraca iz Trogira neće uopšte stići. Time je dovedeno u pitanje potpuno formiranje odreda. Istog dana dobivena je vijest da Solinski odred nije uspio da se prebaci preko željezničke pruge Split—Sinj za Dinaru, pa se Ante Roje vratio u Split da izvjesti PK. Zbog toga je PK sutradan donio odluku da se odustane od daljeg formiranja Trogirsko-kaštelanskog odreda. Grupa boraca iz Kaštela upućena je svojim kućama. Odluka PK bila je pravilna jer je poslije razbijanja Splitskog i neuspjeha Solinskog odreda neprijatelj obratio pažnju kaštelanskoj zagori i znatno pojačao budnost. Nije postojalo ni malo vjerovatnoće da će se kaštelanske grupe uspješno prebaciti do Dinare. Dotadašnji rad, naročito isku-

[305] Gizdić, 251.

stvo sa Solinskim i Splitskim odredom, pokazali su da se rad Partije na formiranju odreda mora iz temelja izmijeniti. Grupa iz Kaštela ostala je sama u izvanredno teškoj situaciji.

Nedovoljno revolucionarno iskustvo rukovodećih drugova, neshvatanje partizanske taktike u oružanoj borbi,

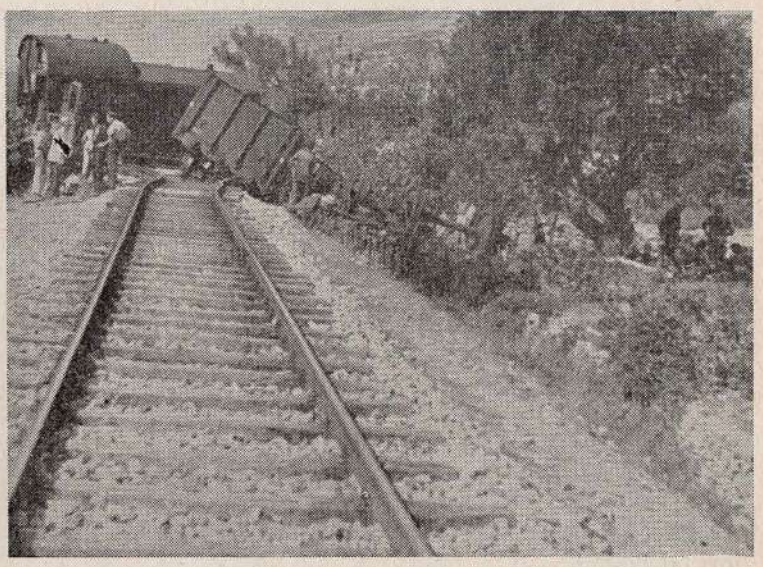

Rezultat akcije Kaštelanskog odreda 12 avgusta 1941 godine kod Kaštela. Voz je nosio potrebe za talijanske vojne jedinice

krutost i šablon pri formiranju, doveli su do teških grešaka, koje su čitavu stvar oko formiranja odreda dovele u pitanje. Grupe boraca od kojih je trebalo formirati odrede bile su medusobno slabo povezane. Vojnički i politički rad je bio veoma slab, a i organizaciono nisu bile čvrste. Takvom stanju u velikoj mjeri doprineo je oportunizam, kukavičluk i neodlučnost nekih drugova iz Trogira. Oni su time sijali nevjericu medu one koji su bili spremni da stupe u oružane jedinice.

Trogirski i Kaštelanski odred, — pisao je o ovom slučaju PK u svom izvještaju od 19 septembra 1941 — usljed sabotaže i oportunizma drugova iz Trogira, nije uopšte krenuo. Poslije toga drug iz PK (Ivan Amulić-Baver — D. P.) je bio nekoliko puta u Trogiru i Kaštelima, stvar ispitao, te [smo] poduzeli odgovarajuće mjere prema trogirskoj organizaciji i pojedinim drugovima.[306]

6. ŠIBENSKI, VODIČKO-ZATONSKI I PRIMOŠTENSKI ODRED[307]

Pripreme na formiranju Šibenskog odreda tekle su normalno. Partiska organizacija je uspješno izvršila osnovne zadatke. Prikupljeno je oružje, municija i ostale materijalne potrebe za borce. U Šibenik je 10 avgusta stigao Pavle Pap-Šilja i iste večeri se povezao sa biroom OK „...Drug Šiljo je zajedno sa članovima biroa OK pošao na teren gdje se krilo dosta naših ljudi i u prisustvu svih članova OK izložio direktivu CK o neophodnosti stvaranja partizanskih odreda"...[308] Sastanak OK održan je u selu Zatonu, na kome je zaključeno da se na području okruga Šibenik formiraju tri odreda: Šibenski, Vodičko-zatonski i Primoštenski. Po planu koji je postavio PK, Šibenski i Primoštenski odredi trebalo je da se prebace pravcem Promina—Kosovo Polje—Dinara. Vodičko-zatonski odred je trebalo da se prebaci iz rejona Dazline ka Bukovici, gdje je trebalo da mu se pridruže partizani Bukovice, a zatim da otpočnu dejstva u saradnji sa ostalim odredima.

Medutim, na sastanku koji je protekao u živoj diskusiji otvoreno su oportunistički istupili neki članovi OK, „bivši prirepaši HSS, odgovorni ljudi sa sektora Vodice i Zatona (Fabo,[309] član plenuma CK KPH, Stanko Mićin,[310] član OK, i njegovi saradnici)"...[311]

---

[306] Zbornik V/1 91, dok. 31.

[307] Ova tri odreda obuhvatamo zajedno, jer su međusobno usko povezana, a organizovao ih je OK za sjevernu Dalmaciju.

[308] Zbornik V/3 240s, dok. 86.

[309] Fabo Mrša, zbog oportunističkog držanja isključen iz KPJ.

[310] Poginuo u borbi sa Talijanima 1943.

[311] Zbornik V/3 240, dok. 86.

Ovi oportunisti su stajali na stanovištu da je pitanje oružane borbe preuranjeno i da ne odgovara političkoj situaciji na terenu. Oni su poslije plenarnog sastanka OK takvo svoje shvatanje i stav prenijeli na niže partiske organe (Zatona i Vodica) i tako poveli otvorenu borbu protiv linije CK KPJ o oružanoj borbi, prekršili partisku disciplinu, ustali protiv jedinstva partiske misli i akcije, i dali oduške svom kritizerstvu i kukavičluku.

... Međutim Fabo, Stanko, Kamilo Paunković[312] i Ante Španja[313] još na putu za svoja sela su se dogovorili kako će prekršiti direktivu Partije. Sazvali su sastanak svojih MK i članove MK pripremili na to da glasaju protiv slanja odreda...[314]

Ovim je partiska organizacija na jednom dijelu područja OK stavljena pred nove probleme i morala je, pored rada na formiranju odreda, da vodi borbu protiv oportunističkih elemenata.

Poslije sastanka OK, mjesna partiska organizacija Šibenika pristupila je formiranju Šibenskog odreda. Odredeni borci iz Šibenika, pretežno omladinci, odmah su počeli izlaziti ilegalno iz grada prema s. Dubrava. Prebacili su se u šumu Orlovača (tt 496) gdje je, 12 avgusta, formiran Šibenski odred od 31 borca, rasporedenih u dva voda i pet desetina. Za komandira odreda odreden je Pavle Polak-Martin, a za političkog komesara Jozo Vukčević. Zamjenik komandira bio je Krsto-Meho Ljubičić, a zamjenik komesara Miro Višić.

Odred je krenuo pravcem selo Dubrave — selo Konjevrate. Na zahtjev mještana iz s. Konjevrate (zaseoka Živkovići) odred je uhvatio talijanskog špijuna Milu Živkovića, koga je narodni sud, formiran od pretstavnika naroda ovog kraja i boraca odreda osudio na smrt strijeljanjem. Kazna je odmah izvršena. U rejonu s. Konjevrate odred je proveo dva dana, koristeći to vrijeme za vojnu obuku boraca u presahlom koritu r. Čikole. Noću 15/16 avgusta preduzeo je odred pokret u pravcu s. Pakovo Selo, gdje je predvideno da se u šumi Kosa 16 avgusta susretne sa

---

[312] Poginuo 1942 godine.
[313] Tada član rejonskog komiteta.
[314] Zbornik V/3, 240s, dok. 86.

Primoštenskim odredom, odakle su trebali da zajedno nastave marš pravcem Miljevci—pl. Promina ka Dinari.

Pošto Primoštenski odred nije došao na zakazano mjesto Šibenski odred je noću 16/17-og preduzeo marš, preko r. Čikole, s. Miljevci u pravcu s. Širitovci. Odred je 17-og predanio u s. Miljevci. Medutim, starješina sela Pokrovnika je o pojavi partizana odmah obavijestio karabinjere u s. Perković, a ovi su obavijestili oružnike u Drnišu i nadležne talijanske vlasti. Karabinjerske i oružaničke snage u jačini od 130 vojnika naoružanih automatskim oružjem prebacile su se noću 17/18 avgusta na sektor Promine. Te noći Šibenski odred je bio u logoru u rejonu s. Širitovci na mjestu zvanom Ravni Gaj. Sjutradan odred je opkoljen i napadnut jakom puščanom i mitraljeskom vatrom. Odred je prihvatio borbu i uspješno pružao otpor, vršeći protivnapad u pravcu s. Širitovci. Pri tome je grupa boraca pod komandom desetara Slavka Rupića izbila na k 251 i zarobila 2 karabinjera koji su razoružani i pušteni. Ovaj uspjeh desetine nije iskorišćen. Oko 11 sati pristiglo je pojačanje iz 152-og pješadiskog puka divizije „Sassari" iz Drniša. Talijani su posjeli položaj duž ceste s. Širitovci — zaseok Kulušić i dalje do rječice Čikole. To je pretstavljalo znatno pojačanje neprijateljskim snagama i istovremeno početak zatvaranja obruča oko Šibenskog odreda,[315] koji je uskoro potpuno okružen. Komandir odreda donio je odluku za probijanje po manjim grupama u razne pravce. Borci su pošli na izvršenje zadataka. Začuli su se poklici i prasak bombi na sve strane. Nastala je borba grupa boraca sa nadmoćnijim neprijateljskim snagama.[316] Slavko Rupić se prvi probio iz okruženja i nekoliko sedmica kasnije, u Bosni, pisao je o tom dogadaju:

Bio je to vraški juriš; gotovo je neshvatljivo sa kakvom smo odvažnošću jurnuli na zbijene redove karabinjera. Neki su od njih sa strahom i iznenađenjem prosto promatrali naš juriš

[315] U izvještaju komande 6 talijanskog armiskog korpusa od 19 VIII 1941 o borbi kod Širitovaca se kaže: „... Grupa naoružanih komunista, dolazeći iz zone Šibenika, sukobila se je jučer sa stražom stražarskog bunkera Širitovci, zatim je napadnuta od odreda 152-og pješ. puka..." (Zbornik V/1 347, dok. 135).

[316] AVII f. 06 — 126, k. 137.

neusudivši se da opali ni jedan metak, a neki su prestravljeno bježali, bojeći se naše razjarenosti, a oni najodvažniji uzmicali su po 200—300 metara i tek onda otvorili vatru kada su nam ostajali iza leđa. Kod Lovrića kuća (zaselak Lovrići — prim. D. P.) grupa karabinjera obučenih u crno prepriječila nam je put sa puškomitraljezom. Bez razmišljanja smo bacili bombu i posle njenog treska dugo smo čuli zapomaganje...[317]

Uprkos odvažnosti probile su se samo tri grupe, dok grupa od 10 boraca koja se probijala u pravcu zaseoka Kulušića nije uspjela da izide iz obruča. Ona je izbila pred sam zaselak Kulušić i tu je naišla na glavninu odreda 152-og puka. Poslije uzaludnog otpora borci su opkoljeni i savladani. Od 31 borca poginulo je 3, ranjeno 2, a 7 su zarobljeni i 24 avgusta strijeljani u Drnišu. Borci koji su se probili iz okruženja nastavili su marš prema Promini i 19 avgusta izbili na vrh Čavnovka (tt 1148). Bilo je svega 19 boraca.[318]

U ovoj borbi Talijani su imali 7 mrtvih (od kojih 2 oficira) i 8 ranjenih, dok su oružnici imali jednog mrtvog i 2 ranjena.[319] Ova borba zabrinula je Talijane. Sam general Roata o tome kaže:

...16 ov mjeseca patrola Kraljevskih karabinjera otkrila je jednu skupinu komunističkih bandita u rejonu rudarskog bazena Monte-Promina. Posle niza sitnih sabotaža i diverzija na saobraćajna i industriska postrojenja, ove su se bande odlučile i na poduhvate u većim skupinama na centralne industriske i rudarske objekte. Njihova infiltracija stalno traje i nema izgleda da će opasti njihova aktivnost. Ovoj skupini uspelo je izbeći uništenje, zahvaljujući pre svega svojoj drskosti, i oni pretstavljaju i dalje stalnu opasnost za ovo područje. Naložio sam da se od Hrvatskih vlasti energično traži da izvrše poteru za ovom grupom.[320]

Na Promini se odred zadržao 5 dana. To vrijeme je korišćeno za obuku boraca. Borci su silazili u sela ispod

---

[317] Gerilac, br. 4 — AVII; k. „Š" — 17/-B i H.

[318] Zbornik V/1 347 dok. 135.

[319] AVII f. 06—92, k. 137. — U Zborniku V/1 dok. 135 str. 347 indeks 1 navodi se da su Talijani imali svega 1 mrtvog. To se odnosi samo na gubitke odreda 152 pješ. puka, a ne i na karabinjere.

[320] Izvještaj Štaba talijanske 2 armije br. 1347 od 29 VIII 1941 (AVII f. 06—126, k. 137).

Promine radi političkog rada sa narodom. Kako se u selima Lukar, Ljubotić, Vrbnik i drugim Kninskog kotara srpski živalj nalazio pod oružjem, ali bez ikakve vojne organizacije, prisustvo odreda je dobro došlo. Preko dana su seljaci, postavivši pretohdno osiguranja, obrađivali polja, a noću su držali položaje prema Kninu i Oklaju. U to vrijeme već se osjećalo opadanje borbenog raspoloženja kod naroda Kninske krajine i osipanje ustaničkih jedinica pod uticajem propagande bivših velikosrpskih političara iz Knina, Paje Popovića i dr.

U takvim uslovima Paja Popović uspostavio je vezu sa Šibenskim odredom na Promini i 24 avgusta obavijestio komandira odreda Martina Polaka da Štab Drvarske brigade predlaže da se čitav odred prebaci preko Kninskog kotara na sektor Grahova. Takođe je prenio da je napomenuto da odred prilikom prebacivanja preko toga područja uspostavi što tešnju vezu sa „ustaničkim vodama" toga kraja. Preko Miloša Opačića, Paja Popović je predložio da će on lično uz pomoć svojih saradnika osigurati prebacivanje odreda do s. Peulja (srez Bosansko Grahovo).

U to vrijeme komanda Šibenskog odreda obaviještena je o stanju Vodičko-zatonskog odreda, strijeljanju Pavla Papa, raspuštanju Primoštenskog odreda i o pogibelji Mirka Kovačevića i razbijanju Splitskog odreda. Zbog toga je komandir odreda donio odluku da odred iste večeri napusti Prominu i da preko Kosova prede u kninsku Dinaru. Odluka je bila pravilna, jer je pružala mogućnost da se odred pod boljim uslovima ne samo održi već da odigra krupnu, prije svega političku ulogu u stvaranju bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda Kninskog i Drvarskog kotara (Šibenski odred sastavljen je isključivo od Hrvata). Predveče odred se spustio u s. Vrbnik. Na mjestu zvanom Pržine odred je sačekao Paja Popović sa sedam naoružanih ustanika i poveo prema s. Kaldrmi. Prilikom prelaska željezničke pruge izmedu s. Kaldrme i s. Kosova odred je isturio patrolu od 5 ljudi, sa kojom je pošao Paja Popović kao dobar poznavalac terena. On je vješto vodio patrolu preko pruge u polukrugu od 150 m, a zatim se povratio u sastav odreda. Kada je glavnina odreda prelazila prugu, jednom od Popovićevih ljudi „slučajno" je opalila puška. Odred je upao u zasjedu. Talijani

su otvorili vatru. Ali svejedno čitav odred krenuo je brzo naprijed, gdje ih je sa lijeve strane prema brdu zvanom Plisko (tt 444) dočekala mitraljeska vatra. Prema pričanju seljaka iz sela Biskupije, mitraljeska gnijezda su ovde bila postavljena prvi put ove noći. Te noći uspjelo je svega sedmorici drugova da se probiju u selo Polaču, dok su četiri zaostala u šiblju pored rijeke Kosovice i oni su se sutradan prebacili u s. Polaču. Grupa od 8 drugova na čelu sa Pavlom Polakom izgubila je vezu i preko Promine povratila se u Šibenik. Sutradan stigao je na Polaču Paja Popović i tvrdio kako se za vrijeme neprijateljske vatre sklonio u rečicu Kosovicu.[321]

Nema sumnje da je stradanje Šibenskog odreda bilo izdajničko djelo Paje Popovića. Zbog toga se on i naturio odredu da mu osigura prolaz preko ovog područja. To mu je trebalo da bi mogao da nastavi svoju dvoličnu izdajničku politiku. Zbog popularnosti partizana on iz političkih razloga nije mogao otvoreno napasti odred jer to mase ne bi shvatile i odobrile niti je smio da otvoreno sarađuje sa Talijanima već se odlučio na ovakvu podlu i podmuklu izdaju koja ga nije odmah kompromitovala. Tako je od 31 ostalo svega 11 boraca od Šibenskog odreda koji su se 26 avgusta prebacili u s. Risovac i povezali sa ustaničkim snagama Grahovskog kotara.

Preživjela desetina Šibenskog odreda rasporedena je po jedinicama Drvarske brigade. Njih 6 ušlo je u sastav 2 čete bataljona „Sloboda" kojom je komandovao Miloš Tica. Mirko Višić sa tri partizana upućen je u Grahovski odred, a Mile Ljubičić-Meho određen je za rukovodioca radionice oružja u Drvaru. Ovi borci Šibenskog odreda hrabro su se borili rame uz rame sa ustanicima Peulja, Tičeva, Grkovca i Preodca, polažući temelje bratstvu i

---

[321] Izvještaj Ok KPH za sjevernu Dalmaciju od 8 III 1942 o izdaji Paje Popovića kaže: „... Međutim, na Promini se (odred — D. P.) mrcvario sa izdajicom Pajom Popovićem (četnikom-longovcem) čitavih 8 dana kako bi ga ovaj prebacio u Drvar sa preostalim ljudima. Drug „Martin", (Martin Polak — D. P.) premda je sumnjao u istoga Paju, dozvolio je da ih sprovodi preko pruge i ceste kod Knina za Drvar. Na jednom mostiću, upravo kad su ljudi bili na njemu, Talijani su osuli mitraljesku vatru na njih. Jasno je da je Paja izvršio izdaju, jer je u tom času bio 200 m naprijed" (Zbornik V/3 241, dok. 86).

jedinstvu hrvatskog i srpskog naroda Bosanske Krajine i Dalmacije.[322]

Na Vodičko-zatonskom terenu, uslijed već poznatog stava partiskog rukovodstva (MK), stvar oko formiranja odreda se zaoštrila. Partiska rukovodstva nisu pristupila sprovođenju direktive, ali upornošću OK, a posebno druga Papa, odred je ipak formiran, 13 avgusta, na području s. Vodice od boraca iz sela Vodice, Zatona, Prvić Luke i Šepurina. U njegov sastav ušli su borci na koje je Partija imala jak uticaj i ilegalci koji su živjeli u blizini s. Zatona. Na dan formiranja Vodičko-zatonski odred brojao je 96 boraca.[323] Za komandira odreda određen je Pavle Pap-Šilja. Ovim izborom htio se razbiti uticaj oportunističkih elemenata na tom sektoru, jer je odred bio brojno prilično jak i trebalo je da posluži kao jezgro za formiranje većeg i brojnijeg odreda na ovom sektoru.[324]

Borci odreda su bili najvećim dijelom omladinci, oduševljene pristalice borbe protiv okupatora, ali bez ikakvog borbenog iskustva i vojničkog znanja. Odred je morao da se organizaciono učvrsti, da se borci (omladinci) obuče u rukovanju oružjem i da se upoznaju sa osnovnim ci-

---

[322] Bio sam očevidac velikog ugleda i ogromne ljubavi koju su gajili seljaci ovih sela prema borcima Šibenskog odreda. Negdje pred kraj 1942 godine kroz s. Preodac na nosilima su nosili ranjenog komandira čete Slavka Rupića. Kada su mještani doznali da je na nosilima borac koji je 13 septembra 1941 oteo iz škole dva puškomitraljeza od ustaša i njima samoprijegorno i požrtvovano branio prilaz selu od ustaških i domobranskih napada, narod je u grupama dolazio nosilima. Za par minuta nosila je opasala masa. Žene su pružale razne ponude, a u očima mnogih ljudi blistale su suze ljubavi prema svome „uči". Narod je stajao zabrinut za sudbinu svog hrabrog puškomitraljesca. Uča je bio sretan. Devojke su preuzele od partizana nosila i onako bose sa raspletenom kosom (kako je to običaj u ovome kraju) nosile ga sve do s. Rore.

[323] Prema podacima iz izvještaja PK KPH za Dalmaciju od 19 IX 1941 za odred se javilo oko 140 partizana (Zbornik V/1 91, dok. 31).

[324] Izjava Nikole Sekulića-Bunka o razvoju pokreta i dizanju ustanka u sjevernoj Dalmaciji (original u Arhivu CK SKH).

ljevima NOB. Na osnovu već stvorenog plana, Pavle Pap je odlučio da odred odmah prebaci najprečim putem preko Bukovice na kninsku Dinaru.

Da bi prebacivanje odreda bilo što uspješnije Okružni komitet Šibenik postavio je zadatak partiskoj organizaciji Bukovice da formira udarne grupe po svim selima i da sa njima preduzme diverzije i sabotaže na komunikaciji Knin—Benkovac, sa ciljem da se skrene pažnja neprijatelja sa pravca prebacivanja odreda na Dinaru i da se osigura prihvat odreda u Bukovici. Radi što uspješnijeg izvršenja ovog zadatka upućen je u Bukovicu Nikola Sekulić član OK.[325] Za nepuna dva dana preko partiske organizacije javilo se preko 150 naoružanih seljaka-omladinaca, spremnih za izvršenje postavljenih zadataka.

Medutim, pokretu Vodičko-zatonskog odreda suprotstavio se opet Fabo Mršo sa grupom oportunista. Oni su otvoreno ustali protiv odašiljanja odreda na Dinaru. Pošto su imali izvjestan uticaj na partiske organizacije u Vodicama i Zatonu, poveli su frakcisku borbu unutar organizacija što se vidno odrazilo i na partiske organizacije i na organizacionu i političku čvrstinu odreda.

S obzirom na ovo, a pošto je Vodičko-zatonski odred formiran, Pavle Pap je odlučio da sa Paškom Trlajem[326] ispita lično teren i proveri vezu preko Skradinske općine prema Kistanjama tj. na onom pravcu kuda je trebalo da pode odred, kako se ne bi desilo nešto nepredvideno, što bi oportunistima koristilo u njihovom radu protiv odluka OK. Oni su zanoćili u selu Vačanima, u Bratiškovačkom Kršu. Ujutro, pri umivanju na Mikulićkom Vrelu, primijetila ih je žena Kortola Tereza, talijanska špijunka iz s. Vačani koja je bila vrlo intimna sa karabinjerima u Skradinu. Ona je odmah obavijestila karabinjere koji su pod komandom poručnika Silvija, 15 avgusta, iznenada

---

[325] Nikola Sekulić prebacio se u zaselak Čučevo s. Kistanje. Njegova pomoć je bila dragocjena prilikom formiranja udarnih grupa u Bukovici.

[326] Paško Trlaja je 30 jula pomoću eksploziva digao u zrak pumpu za hlađenje u tvornici „Dalmatienne" u Šibeniku i zbog toga je osuđen na smrt, ali je uspio da pobjegne prije hapšenja.

opkolili i uhvatili Pavla Papa i Paška Trlaju.[327] Sada je Vodičko-zatonski odred ostao bez rukovodstva. Pošto je ranije stradao Splitski i Šibenski odred, a s obzirom na hapšenje druga Papa i stanja u zatonskoj organizaciji, OK Šibenik donio je odluku da se borci odreda povrate svojim kućama a kompromitirani drugovi da pređu u ilegalnost.

Slično ostalim odredima prošao je i Primoštenski odred. Kompromitirani članovi KP i simpatizeri sa otoka Krapnja, s. Primoštena i s. Rogaznice, 4 avgusta odbjegli su od svojih kuća i po šumama između s. Perkovića i s. Grebaštica formirali logore. Od ovih boraca 12 avgusta formiran je Primoštenski odred. Za komandanta odreda određen je Pero Grubišić, dok komesara odred nije imao. Noću 13/14 avgusta odred je pokušao da se prebaci preko željezničke pruge u rejon s. Pakovo i spoji sa Šibenskim odredom. Prilikom prebacivanja preko željezničke pruge Drniš—Perković, desno od željezničke stanice Perković, Primoštenski odred naišao je na zasjedu. Uslijed jake neprijateljske vatre odred se povukao prema Šibeniku do s. Dubrave. Kako je prijetila opasnost da ga opkole Talijani, donesena je odluka 14 avgusta da se odred privremeno raspusti, naime da se borci po manjim grupama upute u svoja sela i da djeluju kao udarne grupe.[328]

---

[327] Prema talijanskim podacima, hapšenje je izvršila patrola 106 mitraljeskog auto-transportnog bataljona. Paška Trlaju su prepoznali karabinjeri, jer je za njim bila izdata poternica. Za Pavla Papa nisu znali ko je, jer su njegova dokumenta glasila na ime Magdalenić Vjekoslava, lekara iz Livna, sa pasošem koji je izdala talijanska ambasada u Zagrebu. Obojicu su Talijani poslije saslušanja u toku kojega nisu ništa mogli da saznaju, strijeljali istoga dana poslije podne (Izvještaj komande kr. karabinjera Dalmacije od 16 VIII 1941 i telegram komande VI armiskog korpusa od 16 VIII 1941 (AVII 1/4a—8 i 6/4a—1, k. 540).

[328] O ovome odredu nema mnogo podataka. U izvještaju PK KPH za Dalmaciju od 19 septembra 1941, kaže se samo ovo: „Primoštenski odred od 30 partizana otišao je, ali se raspršio i vratili su se svi natrag. Koliko smo do danas obaviješteni, sastav odreda je bio vrlo slab" (Zbornik V/1 91, dok. 31). O istoj stvari grupa Dalmatinaca u Zagrebu (rukovodioci NOB u Dalmaciji) dali su slijedeće podatke: Primoštenski NOP odred brojio je 120 ljudi, komandir istoga bio je Pero Grubišić. 13 avgusta odred je raspršen na željezničkoj pruzi kod Perkovića. Svi su se

Smrću Pavla Papa i raspuštanjem Vodičko-zatonskog odreda završena je prva etapa u stvaranju prvih partizanskih odreda u Dalmaciji. Ona nije dala rezultate koji su se očekivali, a koji su do tog vremena postignuti u susjednim krajevima Bosne i Like. No, bez obzira na to, stvaranje prvih odreda pokazalo je da je narod Dalmacije spreman da pod rukovodstvom Partije i druga Tita pode u oružanu borbu protiv okupatora. To najbolje pokazuje uspješno izvršena mobilizacija u Splitu i Šibeniku. Popularnost i autoritet Partije među radnicima, ribarima i seljacima bila je velika. To je bio veliki politički kapital i borbeni referendum u kome su se narodne mase opredijelile za Partiju čija su načela spojena sa interesima narodnih masa.

---

ljudi vratili na primoštenski teren i tu su ostali. Neprijateljskih dokumenata o borbama sa ovim odredom nije se našlo. Samo jedan talijanski izvještaj kojega je glavna direkcija policije poslala Guvernatoratu Dalmacije pod br. 06759 od 20 novembra kaže slijedeće: „Energičnim operacijama čišćenja uspjelo se je djelimično raspršiti bande na otoku Krapnju, u selu Primošten, početkom avgusta, dvojica su poginula u borbi sa oružanim snagama, 7 su strijeljani, nekolicina su ranjeni, a ostali optuženi i osuđeni od Prijekog suda Dalmacije" (Zbornik V/2 352, dok. 130). O ovom odredu postoji talijanski dokumenat koji detaljnije iznosi ovaj događaj, navodeći da je odred razbijen u toku 6 i 7 avgusta. Ova činjenica je veoma značajna, pošto su Talijani dvojicu uspjeli da uhapse, saznaju izvjesne podatke, među kojima i to da će još neke grupe poći iz Primorja na Dinaru, što je svakako uticalo na pojačanje opreze a time i brže otkrivanje Splitskog, Solinskog i Šibenskog odreda. Na osnovu ovoga dokumenta, Primoštenski odred se formirao od omladinaca iz Krapnja i Primoštena. Omladinci iz Krapnja su se 4/5 VIII sa dve barke prebacili u rejon Grebašnice. O ovome je Komanda talijanskih karabinjera u Šibeniku od strane svojih špijuna blagovremeno obavještena. (5 tek u 19.30 ova komanda je izvještena iz poverljivih izvora...", — tako se kaže u dokumentu.) Istoga dana karabinjerska stanica u Perkoviću je izvjestila da je na pomenutom području primijećeno oko 23.30 časova oko 40 naoružanih lica. Na osnovu toga komanda divizije „Sassari" uputila je pojačanje u rejon Perkovića i duž pruge Perković—Šibenik, dok je 16 karabinjerski bataljon pristupio „čišćenju" područja od obale do pruge. U međuvremenu grupa omladinaca iz Krapnja (oko 40 sa svega 7 pušaka) prebacila se u blizinu sela Svirčić. Tu su sačekali jednu grupu iz Primoštena (18 boraca sa 1 mitraljezom i 8 pušaka). 6-og ujutro odred je izbio pred Perković. Talijanske zasjede su ih primijetile i otvorile vatru, zbog čega se odred povukao. Već pomenute tali-

*
* *

Formiranje prvih dalmatinskih odreda nije uspjelo. Razlozi su za to mnogobrojni.

U partiskim organizacijama Trogira i Zatona nalazili su se oportunisti koji su se suprotstavili oružanoj borbi. Partiska organizacija u Trogiru davala je netačne podatke o stanju i pripremama za formiranje odreda; Mjesni komitet u Sinju nije bio na potrebnoj visini pa se nije snašao u novonastaloj situaciji. U Sinjskom kotaru partiska organizacija još nije bila očišćena od oportunističkih elemenata. Pojedini članovi su se još zanosili postignutim uspjesima na posljednjim općinskim izborima (1940) na kojima su neki od njih i izabrani za vijećnike. Partiska organizacija Sinja nije shvatila da se od aprilske katastrofe, uspostave NDH i otvorene izdaje HSS mnogo štošta promijenilo. Prvi dani NDH, uticaj HSS i katoličkog svećenstva uslovili su da neupućeni i manje svjesni seljaci shvate da su se oslobodili velikosrpske tiranije. Ustaška vlast nije se bila još sasvim kompromitovala zbog čega znatan dio seljačkih masa, naročito pristalica HSS, nije ni shvatio smisao ustaškog pokreta, pa samim tim nije ni mogao sagledati njegovu suštinu.

---

janske snage nastavile su čišćenje. Odred se nije mogao probiti. Kasnije su Talijani pomoću špijuna pohapsili one drugove koji su se po raspuštanju odreda povukli (Izvještaj komande kraljevskih karabinjera Dalmacije br. 3/44 od 20 VIII 1941, AVII br. reg. 1/42—5, k. 540). Ovaj datum ne može se uzeti kao tačan, jer je dokumenat pisan 20. VIII, dakle nekoliko dana poslije događaja i to na osnovu saslušanja uhapšenika.

Problematičan je i datum dolaska Pavla Papa u Šibenik. Prema sačuvanim dokumentima Pavle Pap je 9 avgusta bio u Trogiru, a 10 avgusta pod imenom Magdalenić Vjekoslav, lekar iz Livna, otsjeo je u hotelu „Italia" — soba 106 u Zadru, pa je vjerovatno istoga dana stigao u Šibenik gdje je održao sastanak sa OK. Na ovom sastanku su prvi put na području OK Šibenik primljene direktive za formiranje partizanskih odreda, te su svi događaji „oko formiranja Primoštenskog odreda" nastali isključivo poslije sastanka OK Šibenik iako je moguće da je i ranije na prostoru s. Grabešnica — s. Perković (u logorima) živjela grupa kompromitovanih komunista, koje talijanska dokumentacija povezuje sa pojmom odreda.

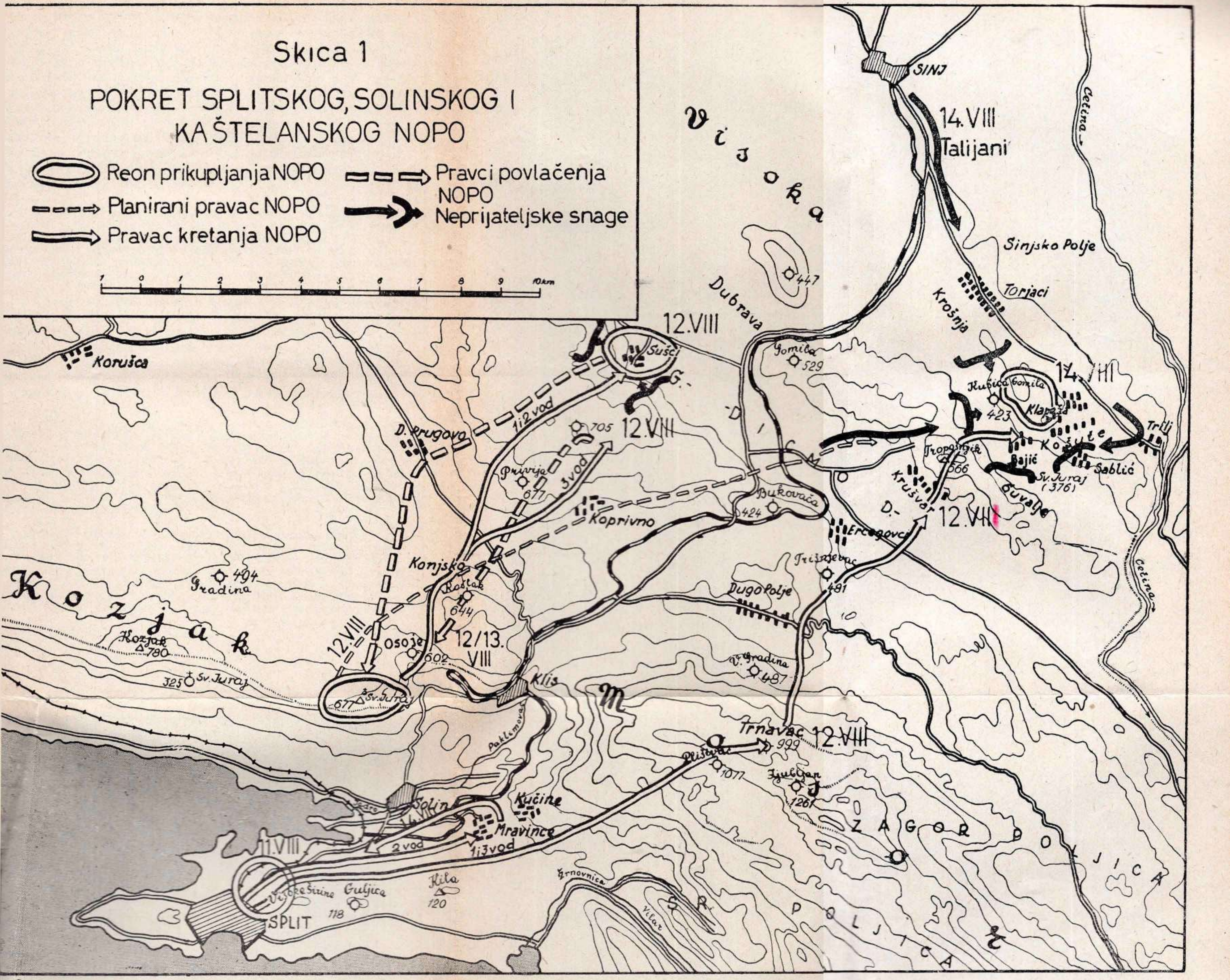
Skica 1
POKRET SPLITSKOG, SOLINSKOG I KAŠTELANSKOG NOPO
Reon prikupljanja NOPO
Planirani pravac NOPO
Pravac kretanja NOPO
Pravci povlačenja NOPO
Neprijateljske snage
10km
SINJ
14.VIII
Talijani
Cetina
Visoka
Sinjsko Polje
Torjaci
Krošnja
447
Dubrava
12.VIII
Sušci
Koruša
Gomila
529
14.VIII
Kućica Gomila
Klapavica
423
Trilj
D. Prugovo
1 i 2 vod
705
12.VIII
Tropošnjik
566
Košute
Bajić
Sv. Juraj (376)
Sablić
Privija
677
3 vod
Bukovača
424
Kruševar
Duvalje
Koprivno
D.
12.VIII
Ercegovci
Konjsko
Trišnjevac
481
494
Gradina
Koštak
644
Dugo Polje
Kozjak
12.VIII
Osoje
12/13.
VIII
602
Kozjak
780
V. Gradina
487
325
Sv. Juraj
677
Sv. Juraj
Klis
Trnavac
999
12.VIII
Paklimovac
Plišivac
1077
Ljubljan
1261
Solin
Kučine
Mravince
ZAGORA
POLJICA
11.VIII
2 vod
1 i 3 vod
Kila
120
Gulijca
118
Visoke Širine
SPLIT
Žrnovnica
Vilar
SR. POLJICA

S druge strane, partiska organizacija u južnim selima Sinjske općine nije učinila gotovo ništa da raskrinka tu vlast, kao vlast najodvratnijeg terora koja služi tuđinu. Agitacija u masama bila je zanemarena. Tokom 4 mjeseca postojanja ustaške vlasti ni u jednom selu nije održan politički zbor ili sijelo na kome bi se narodne mase upoznale sa političkim događajima i situacijom u zemlji. Za takav rad postojali su svi uslovi, a prije svega brojno jaka partiska organizacija. Svako selo imalo je svoju ćeliju. Međutim partiska organizacija na južnom području Sinja bila je politički neaktivna. Nju je uspavala pobjeda na općinskim izborima u Sinju.

...Na upravi Sinjske općine od zadnjih opštinskih izbora do pred 6 mj. nalazili su se naši drugovi i svojim radom stekli povjerenje i ugled kod seljaka. Ali, usljed slabog i oportunističkog rada Sinjske partiske organizacije, nije bio pripremljen politički teren za partizane i uopšte drugovi iz Sinja nisu pružali pomoć Splitskom odredu kako im je bilo naređeno...[329]

Drugovi iz Pokrajinskog komiteta nisu imali dovoljno iskustva da realnije sagledaju činjenice i zadatke koji stoje pred partiskim organizacijama. Oni su precjenili svoje snage, vjerujući da će u okupiranoj Dalmaciji za pet dana uspjeti da formiraju jake partizanske snage koje će biti sposobne za krupnija ofanzivna dejstva. CK KPH u otvorenom pismu članovima Partije u Dalmaciji o tome kaže:

Dragi drugovi! Prvi pokušaj stvaranja partizanskih odreda kod vas u mjesecu kolovozu završio je neuspjehom i teškim porazom. To je bio veliki udarac za vaše organizacije i narodno-oslobodilački pokret, udarac koji je izazvao nezdrave pojave u redovima Partije. Antipartijski i neprijateljski elementi izvan Partije nastoje da taj neuspjeh iskoriste u svoje prljave svrhe u borbi protiv Partije, protiv vašeg pokrajinskog rukovodstva i protiv narodno-oslobodilačke borbe.

...

Vaše se pokrajinsko rukovodstvo nije u početku snašlo i nije bilo na dovoljnoj političkoj visini. Dok su se u mnogim krajevima Hrvatske i u svim zemljama Jugoslavije formirali partizanski odredi i otpočele oružane borbe protiv neprijatelja, u vašoj pokrajini nije bilo partizana i oružanih snaga. Vaše su se organizacije bile ograničile na sabotažu, diverzije i druge niže oblike borbe. Glavni uzrok što u vašoj pokrajini nisu pravovremeno

[329] Zbornik V/1 90, dok. 31.

osnivani partizanski odredi nalazi se u tome što vaš PK nije shvatio potrebu oružane borbe.

Takvo stanje kod vas izazvalo je potrebu da CK intervenira, da bi partijske organizacije i na vašem području držale korak sa razvitkom pokreta u ostalim pokrajinama i provodile partisku liniju.

CK je u kolovozu uputio pismo PK-u, u kome je obrazložio nužnost neodložnog stvaranja partizanskih odreda u Dalmaciji. Ujedno je poslao k vama i neke drugove, koji su trebali pomoći kod formiranja partizanskih odreda. Vaš PK nije pravilno pristupio provođenju direktiva CK. Mjesto da izvrši neophodne političke pripreme, da širokim masama objasni potrebu osnivanja partizanskih odreda i njihove zadaće, da osigura njihovu pomoć partizanima i da prethodno izvrši sve potrebne organizacione pripreme, pa tek onda da pristupi osnivanju partizanskih odreda, PK je prihvatio avanturistički tempo i bez ikakvih političkih i organizacionih priprema otpočeo osnivati partizanske odrede. Odluka PK-a, da se za 4—5 dana iz raznih mjesta mobilizira, opremi, svrsta u odrede i pošalje na teren oko 500 partizana, pokazuje njihovo nesnalaženje, veliku lakomislenost prema tako teškom i ozbiljnom zadatku i nedovoljnu političku samostalnost. Izveštaji komisije koja je vodila istragu o toj stvari također pokazuju da se formiranju partizanskih odreda pristupilo bez najosnovnijih priprema i skrajnje lakomislenosti. Pod takvim okolnostima morao je prvi pokušaj stvaranja partizanskih odreda neizbježno završiti neuspjehom i porazom...[330]

Pokrajinski komitet nije pružio dovoljnu pomoć, sem partiskoj organizaciji Splita, oko priprema za oružanu borbu. Prema pismu političkog sekretara CK KPH Rada Končara od oktobra 1941 članovi Pokrajinskog komiteta

[330] Zbornik V/2 24s, dok. 10. Ocjenjujući ovo pismo drug Vladimir Bakarić je 1951 godine pored ostalog napisao slijedeće: „Ovo je „Otvoreno pismo" upućeno part. organizacijama Dalmacije tek negdje polovicom 1942 godine. PK Dalmacije je, naime, po primitku pisma odbio da ga uputi organizacijama, ne slažući se s ocjenama koje je „Operativno rukovodstvo" u ime CK KPH dalo. Samo je OR, odmah po odašiljanju pisma, poslalo naknadno ispravke na tekst pisma, smatrajući da dane formulacije ocjena PK protuslove pozivu partiskim organizacijama da imaju povjerenja u taj isti PK, i da zato ne izražavaju pravilno ono što se htjelo reći. Zbog nekih provala PK nije ispravke primio na vrijeme i pismo je ostalo neobjavljeno.

Ljeti 1942 god., u diskusiji s članovima PK, CK je ostao kod osnovne ocjene pogrešaka učinjenih tada u Dalmaciji i smatrao da PK nije imao prava odbiti objavljivanje pisma. To je PK tako shvatio da je nakon toga (tj. polovinom 1942 god.) objavio pismo, i to bez ispravaka (koje više nije imao)." (Zbornik V/2 24, dok. 10).

nisu punih 6 mjeseci odlazili na teren, sem Andrije Božanića. Jasno je da niže partiske organizacije bez dovoljno pomoći nisu bile u stanju da uspješno pripreme formiranje prvih partizanskih odreda.

Upravo zbog toga je PK takoreći jednoglasno (sem Vicka Krstulovića) prihvatio ideju o ustanku i oslobođenju Dalmacije kroz pet dana. Ideja ustanka i vojnih operacija „široke ofanzive" (kako se nazivala zamišljena operacija za oslobođenje Dalmacije) bila je više želja nego geslo stvoreno na realnoj ocjeni situacije.

Kada su odredi već formirani i kada su preduzeli pokret ka Dinari nije se vodilo dovoljno računa o potrebnom vremenu za marš. Splitski odred je po planu trebalo da prede put od Splita preko Mosora, Dicma i Jabuke do planine Dinare, tj. 97 km po besputnom i veoma teškom terenu, za dvije noći, a Šibenski odred je takođe za dvije noći trebalo da prede od Šibenika do Dinare. Suprotno tome, odredi su se suviše sporo kretali i to bez dobrih vodiča, jer su često odredivani oni koji su malo poznavali teren (slučaj sa Solinskim odredom i 2-gim vodom Splitskog odreda), a čas polaska je često mijenjan (slučaj sa Solinskim odredom).

Udobnost marša bila je potpuno zanemarena. Borci su bili opterećeni suvišnim teretom. Većina je imala obuću nepodesnu za kretanje po dalmatinskom krasu. (Borci Splitskog odreda imali su na nogama futbalerske cipele koje im je poklonilo radničko sportsko društvo „Split"). Ishrana na maršu je slabo organizovana tako da su odredi već drugog dana ostali bez hrane. Griješilo se i pri izboru kretanja. Naime, odredi su dobili zadatak da se kreću kroz naseljena mjesta i da u njima održavaju zborove. To je olakšalo Talijanima da tačno ustanove pravac pokreta i mjesto gdje se odredi nalaze. Te podatke znali su da iskoriste, pa su blagovremeno dovlačili nadmoćne snage i redovno uspjevali da odrede opkole, a zatim napadnu i razbiju.

Odredi su prihvatili nametnutu borbu, jer nisu umjeli da vještim manevrom izbjegnu udar nadmoćnijeg neprijatelja i sačuvaju živu silu pa su, vidjeli smo, doživjeli neuspjeh.

Vrijeme za stvaranje odreda bilo je suviše kratko. Gotovo svi su formirani u roku od dva dana. Formirani

u gradovima, odredi su imali kompletni da predu na Dinaru. Pravilnije bi bilo, u situaciji ilegalnog rada, da su borci slati u manjim grupama preko konspirativne veze ili pojedinačno, na zborno mjesto (Dinaru). Odredi bi se tako postepeno formirali i sukcesivno rasli kao čvršće i kompaktnije oružane formacije. Postepenim narastanjem odreda, pripreme bi se lakše izvodile a to bi dalo daleko bolje rezultate. To bi se svakako odrazilo i na borbenu spremnost odreda.

Pogrešno je bilo i upućivanje svih odreda na jedno mjesto, jer je to pružalo mogućnost neprijatelju da odredima nametne frontalne borbe koje im nisu odgovarale. Da su formirani odredi ostali na svom terenu, i da su kroz diverzije, sabotaže i borbu sa okupatorom organizaciono i brojno jačali, vjerovatno je da ne bi onako prošli, već bi sigurno postigli one uspjehe kakve su postigli odredi u ostalim krajevima naše zemlje. Može se reći da je sav rad na pripremama i formiranju odreda u Dalmaciji bio dobrim dijelom pogrešno postavljen.

Navedene pogreške su većinom rezultat neiskustva i nedovoljnog shvatanja partizanskog načina ratovanja u procesu razvoja NOB.[331] Bilo kako bilo, prvi dalmatinski odredi su propali, a to je mnogo stajalo dalji razvoj oružane borbe u Dalmaciji. Palo je oko 100 najboljih boraca Dalmacije koje je Partija godinama odgajala. Partija je preživljavala težak udarac, pa je valjalo brzo i energično raditi na konsolidaciji partiske organizacije i na novim pripremama za ponovno stvaranje partizanskih odreda.

---

[331] Nekoliko mjeseci kasnije, u izvještaju od 19 marta 1942, pisao je Maks Baće, analizirajući neuspjeh formiranja prvih partizanskih odreda u Dalmaciji: „... Ovo je bio težak udarac za partizanski pokret u Dalmaciji. A do njega je došlo uglavnom radi ova tri razloga: 1) Radi slabe i nedovoljne političke, a iznad svega organizacione pripreme veza, puta i terena, po kojima su čete trebale kretati, kao i radi nerealnog plana koji je bio izrađen. 2) Radi prenagljenosti i nedovoljnog specifično partizanskog iskustva drugova delegata Šilje i Mirka Kovačevića... 3) Radi neprijateljskog držanja jednog dijela seljačkih masa, koje u ono vrijeme u ovim krajevima nisu još bile izgubile sve iluzije u „hrvatsku državu", koje [su] se jako bojale slijepe osvete srpskih četnika, a o nama nisu ništa čuli ili su nas zamjenili sa četnicima..." (Zbornik V/3 314, dok. 107).

B. SITUACIJA U DALMACIJI POSLIJE RAZBIJANJA PRVIH ODREDA

1. ORGANIZACIONO UČVRŠĆENJE I SREĐIVANJE PARTISKIH ORGANIZACIJA

Poslije neuspjelog formiranja prvih odreda, partiske organizacije izvukle su iskustvo koje će im itekako dobro doći za dalje rasplamsavanje borbe u Dalmaciji. PK je brzo uvidio potrebu stvaranja jedinstvenog narodnog fronta, oko koga bi okupio dalmatinske mase za što efikasniju borbu protiv okupatora. Organizovao je razgovore sredinom avgusta sa pretstavnicima jugoslovenskih nacionalista. Pripreme za pregovore PK je povjerio Marinu Krstuloviću, a jugoslovenski nacionalisti dr Anti Kovačiću. Pregovori su vođeni od 16—19 avgusta u ambulanti dr Kovačića. Uime PK pregovore je vodila delegacija u kojoj su bili Vicko Krstulović, Marin Krstulović i Ivan Lučić-Lapčević. Od strane nacionalista, pored dr A. Kovačića, pregovorima je prisustvovao pop Sergije Urukalo (ranije član JRZ) i dva oficira bivše jugoslovenske vojske. Pregovori su završeni bez rezultata, jer su ih nacionalisti namjerno odugovlačili, tako da će se oni nastaviti i tokom septembra, kada će konačno biti raskinut svaki dodir sa JNS koja se stavila u otvorenu službu okupatora.

Poučen neuspjelim pregovorima, PK je 20 avgusta izdao letak, nazvan „platforma", gdje su nedvosmisleno izloženi principi na kojima Komunistička partija Dalmacije želi saradnju sa ostalim političkim strankama i grupama, a to su:

„...a) u prvome redu je dužnost naroda da se prihvati oružja, da bi sa oružjem u ruci istjerao neprijatelja. Prvi korak u oružanoj borbi jest stvaranje partizanskih odreda, kojima je zadaća uništavanje neprijateljskih vojnih formacija, skladišta, željeznica, transporta itd. Kod postojećih odreda treba uspostaviti jedinstveno rukovodstvo. Formiranje i snabdijevanje partizanskih odreda mora biti zadaća cijelog naroda u svim gradovima i selima. U krajevima gdje se vode partizanske borbe treba stvarati zajedničke odbore za pomoć partizanima. Ukoliko uslovi u

pojedinim krajevima dozvoljavju, treba da se i sav narod podigne u oružanu borbu, u opći narodni ustanak protiv stranih zavojevača i njihovih slugu".[332]

Time je PK pozvao sve političke stranke u oružanu borbu jedino kroz partizanske odrede, pod jedinstvenim rukovodstvom, a to je bio najvažniji uslov saradnje. U Dalmaciji nisu postojali uslovi za transformaciju nekih drugih vojnih formacija, kao što je to bio slučaj u to vrijeme u Srbiji i Bosni, stvaranjem dobrovoljačke vojske. Skupo plaćeno iskustvo u Dalmaciji, u kojoj nije moglo biti ni govora o sveopštem narodnom ustanku u kratkom periodu. Zbog toga je trebalo, ukoliko dođe do saradnje, istu učiniti dugotrajnom i određenom na konkretnim pitanjima, pod podjednakim uslovima. Zato PK istupa pred građanske političke partije sa zahtijevom za saradnju i na pitanjima: borbe (fizičke, ekonomske, moralne i duhovne) protiv svih oblika terora naroda; naoružanog otpora protiv rekvizicija, ubiranja poreza i drugih daća; diverzije i sabotaže, u prvom redu industriskih postrojenja i transportnih sredstava; bojkota svih oblika duševnog zarobljavanja naroda putem filma, štampe, kazališta, radija i ostalih „kulturnih manifestacija", koje su služile politici okupacije; razbijanja nametnutih talijanskih sindikalnih, omladinskih, privrednih, sportskih, vatrogasnih i ostalih organizacija; bojkota i sabotaže finansiske, industriske i trgovačke talijanske politike, koja je težila ekonomskom ropstvu dalmatinske privrede i, najzad, po pitanjima stalne borbe protiv konsolidacije talijanske okupatorske vlasti u Dalmaciji.

Slično JNS, i ostale građanske partije imale su isto držanje. Zbog toga PK nastoji raznim formama borbe da od rukovodstva građanskih stranaka odvoji njihovo neupućeno članstvo. Čitav avgust vođeni su u Splitu štrajkovi radnika i namještenika, među kojima je naročito zapažen štrajk radnika Elektropoduzeća splitske općine i štrajk radnika brodogradilišta 13 avgusta. Na poziv MK Split u štrajku je učestvovalo cjelokupno osoblje brodo-

[332] Arhiv CK SKH, reg. br. F 1204.

gradilišta, a povod štrajku bio je nizak kurs izmjene dinara za lire.[333]

PK je bio svjestan težine udarca koji je primila partiska organizacija porazom prvih partizanskih odreda. Stoga su već 16 avgusta poduzete mjere da se ona učvrsti. U MK Split izvršene su neke organizacione izmjene; formirana su 4 rejonska komiteta mjesto ranija 2.[334] Na teren Trogira upućen je sekretar PK, a u Sinj upućen je Andrija Božanić, a kasnije i organizacioni sekretar PK Ivan Amulić. Po prijemu podataka od partiskih organizacija o uzrocima propasti prvih odreda, PK je 30 avgusta održao sastanak,[335] na kome je odlučeno da se u partizane, u to vrijeme, ne šalju veće skupine ljudi, tj. kompletni odredi, već da se na Dinaru odlazi pojedinačno, a kasnije prema potrebi. Zaključeno je da se umjesto pojedinih starih, učmalih rukovodilaca, postave mladi i odlučniji drugovi. Novonastala situacija na terenu zahtijevala je i druge mjere.

Na području Vodica, Zatona, Kaštela i Trogira situacija u partiskim organizacijama je bila takva da se moralo smjelo prići čišćenju redova Partije i preduzeti mjere za organizaciono učvršćenje i jačanje tih organizacija. Odlukom Okružnog komiteta Šibenik raspušten je Mjesni komitet Vodice i Zaton. U Zatonu su isključeni iz Partije Fabo Mrša i ostali oportunisti. Tako je postupljeno i u Vodicama.

Partiske organizacije na terenu Sinja pokazale su se nedorasle za zadatke koji su stajali pred njima. PK je zbog oportunističkog držanja na svome sastanku od 4 septembra raspuštio partisku organizaciju Sinja sa Mjesnim komitetom. Ovlašćen je sekretar PK Vicko Krstulović da sprovede odluku o raspuštanju partiske organizacije i da formira novi MK Sinj. Odluka je sprovedena od 8 do 11 sep-

---

[333] U vrijeme oružane borbe štrajkovi su bili nepogodna forma borbe, koje je PK sprovodio više zbog neshvatanja ostalih formi NOR, nego iz političkih razloga, karakterističnih za ovaj period „mirne" talijanizacije anektiranog područja Dalmacije. Zbog toga je CK KPH veoma često prigovarao PK (Gizdić, 272).

[334] Edo Santini, u to vrijeme sekretar MK Split (usmeni izvor).

[335] Gizdić, 292.

tembra pa je u prisustvu Vicka Krstulovića 14 septembra 1941 u kući Stipe Jovančića formiran novi MK. Na sastanku su pretresana pitanja o ponovnom dizanju oružane borbe u Sinjskoj krajini i o radu u partiskoj organizaciji.

Izabran je novi Mjesni komitet (Tadija Anušić politički sekretar, Marin Bilić organizacioni sekretar, Joko Ćikara zadužen za omladinu, Jovo Stričević, Jerko Lovrić i Ivan Grubiša). Zaključeno je da se primaju u Partiju odani i provjereni ljudi i da se prekine svaka veza sa starim oportunistima.[336]

Uskoro su se počeli pokazivati rezultati rada. U s. Glavice formirana je partiska ćelija od 5 članova. Formirane su grupe komunista u Sinju i selima Vrbica, Bračev Dolac, Bitelić, Udovčić, Dolac, Civljani i drugim. Očišćene partiske organizacije i grupe intenzivno su prišle pripremama za oružanu borbu.

Tada smo uzeli kao prvi zadatak da osiguramo sigurne veze a naročito smo se brinuli za kanal Dinara—Sinj—Split. Na tome kanalu imali smo stalne veze; u Dugo Polju Nikola i Filip Vučković, u Dicmu Mate Pavić i Ivan Perić, u Kaštelima dva brata: Masleša Jozo i Ivan. Ovim kanalom smo prebacili gotovo sve nove borce, ilegalni materijal, hranu, oružje itd. Pored ovog stalnog kanala mi smo koristili i druge veze, vezu preko vođe stroja Špire Kliškovića, koji nam je svakog dana donosio ilegalni materijal.[337]

Paralelno sa formiranjem MK KPH Sinj, formiran je i Mjesni komitet SKOJ-a od 7 članova. SKOJ u Sinju imao je naročito jak uticaj među srednjoškolskom omladinom koja je pod njegovim rukovodstvom vršila stalne akcije i pružala jedinstven otpor ustaškom uticaju u sinjskoj gimnaziji.

U Trogiru je septembra takođe raspušten Mjesni komitet KPH. Partija je očišćena od oportunističkih elemenata, zavedena je partiska disciplina i uspostavljena veza sa svim susjednim selima. Talijani su ovde, a i u ostalim dijelovima Dalmacije, pojačali teror. Oni su 19 avgu-

---

[336] Ivan Grubiša i Joko Ćikara, potpukovnici JNA (usmeni izvor).

[337] Pismena izjava Ivana Grubiše, preživjelog člana MK KPH za Sinj (kod autora).

sta, u tvrdavi Kamerlango u Trogiru streljali terenskog radnika Iliju Radića,[338] a 3 septembra u s. Lepenici karabinjeri su ubili Božu Lučića, jednog od organizatora NOB u trogirskom kraju. Zbog pojačanog terora okupatora ponovo su prešla u ilegalnost 23 kompromitirana druga koji su živjeli u Trogirskom polju prema Divuljama, u s. Seget i Marina i na brdu zvanom Karan. Po svim selima Trogirske općine do 22 septembra formirani su odbori „Narodne pomoći" koji su razvili vrlo živu aktivnost (sakupljanje hrane, novčanih sredstava i materijala).[339]

2. PONOVNO FORMIRANJE I DEJSTVA UDARNIH GRUPA[340]

Poslije neuspjelog pokušaja sa prvim odredima, broj ilegalaca je svakim danom sve više rastao. Stoga je PK prvih dana mjeseca septembra, pošto nisu postojale mogućnosti da se tada ponovo pride formiranju odreda, dao u zadatak Okružnim komitetima da se od bivših članova odreda i novih ilegalaca formiraju udarne grupe. One su prema toj direktivi formirane po čitavoj Dalmaciji, a znatno su se razlikovale od udarnih grupa formiranih u julu te godine. Grupe su bile čvrsto organizovane. Borci su živjeli i zajednički se hranili u logoru koji su često mijenjali, ponekad svakog dana. Kad nisu izvodili oružane akcije djelovali su politički i izvršavali druge zadatke na terenu. Po terenu su, među odanim i provjerenim pristalicama NOR-a uspostavljene „javke" preko kojih su prenošene vijesti, partiski materijal i oružje. Između grupa su upotrebljavane lozinke koje su se sastojale od parole i nekog vidljivog znaka. Najčešće je taj znak u gradu bio način odijevanja, novine u ruci, razni medaljoni, maramice u džepu itd., dok je na terenu upotrebljavano oponašanje životinja, udaranje kamena o

---

[338] Otada je ova tvrđava postala zloglasno stratište rodoljuba Dalmacije.

[339] Pismena izjava preživjelih rukovodilaca Trogira u Muzeju NOB u Splitu, br. 116.

[340] Treba razlikovati ove udarne grupe od onih koje su dejstvovale do avgusta 1941, prije formiranja prvih odreda.

kamen itd. Poslije svake akcije, grupe su mijenjale logor, sklanjale se u zemunice (napr. u Solinu), ili su se razilazile u više pravaca.

Grupe su se najbrže razvijale u okolini Šibenika i Splita, što je razumljivo, jer je tamo teror okupatora bio najjači, a partiska organizacija najčvršća i najkonsolidovanija.

Intenzivnim radom partiska organizacija Šibenika uspjela je u septembru 1941 da formira dvije udarne grupe — u Zatonu i na području s. Vodice. Istoga mjeseca udarne grupe su otpočele akcije na području Zatona, Vodica i s. Srime. Otada pa gotovo do kraja rata ovaj teren nikada neće ostati bez partizana, zahvaljujući u prvom redu masovnoj podršci koju je narod ovoga kraja pružao NOB. Udarne grupe iz Zatona stalno su napadale na saobraćajne veze Zaton—Šibenik. Jednom prilikom, 5 septembra, kada su karabinjeri uhapsili dva borca ove grupe[341] i sprovodili ih, ostali borci su napali i razoružali pratnju i oslobodili drugove. U drugoj polovini septembra ova udarna grupa likvidirala je talijanskog špijuna Roka Severdiju.

Udarna grupa sa područja Vodice je 9 oktobra na cesti Zadar—Šibenik bacila bombe na automobil u kome su se nalazili fašistički funkcioneri. Dva fašista su teže ranjena, a automobil oštećen. Oko 23.30 časova 25 oktobra ova grupa je napala talijansku patrolu od 5 vojnika koja se vraćala sa osiguranja telefonskih linija Vodice—Šibenik. Ubijena su dva vojnika a jedan teže ranjen. Iste noći Talijani su prebacili jake snage iz Šibenika na sektor Vodica. One su odmah počele da terorišu narod ovog kraja. Palili su kuće i ubijali nevine ljude po ulicama. Kako su se odnosili prema stanovništvu s. Vodica, najbolje će nam ilustrovati izvještaj komande dobrovoljačke milicije za nacionalnu sigurnost guverneru Dalmacije:

---

[341] Gizdić, 291, navodi da je ova akcija izvedena 29 avgusta, što ne odgovara tačnosti. O tome govori talijanski izvještaj od 6 septembra 1941 po kome je karabinjerska patrola, 5 septembra, u s. Zatonu uhapsila dve osobe. Ali je patrola opkoljena od mještana i razoružana kojom prilikom su odneli dvije puške, municiju, nož i ručne bombe (AVII reg. br. 1/59—6).

Kada se patrola crnih košulja povratila u Vodice, dobila je naređenje da krene u Zaton da izvrši hapšenje četiri komunista i dovede ih u Vodice. Tu je uhapšeno sedam lica, sa glavarom sela, koja su prevedena u Vodice radi preslušanja. Dvojica od njih pod sumnjom, bila su zadržana u tamnici.

Zatim je potpisana optužnica koja sadrži tačke optužbe za 26 lica, većim dijelom nastanjenih u Vodicama, Srimi i Zatonu i ova je optužnica prosleđena vanrednom vojnom sudu.

Jedan podoficir u sastavu patrole crnih košulja koja je upućena u Vodice — koje su se od jutra nalazile formalno u pripravnom stanju — opazio je na periferiji mjesta — na putu, komunistički znak, srp i čekić, nacrtan na zemlji. Opazivši da iz jedne obližnje kuće neko lice uhodi s prozora, naredio mu je da siđe. Budući da je taj pokušao da bježi, vođa patrole pogodio ga je hitcem iz karabina. Istodobno još jedno lice pokušalo je da bježi, ali je ubijeno bodežom.

Druga sumnjiva lica koja su pokušala da bježe bila su pogođena i četvorica od tih ubijena od vojnika 52-og pješad. puka, čija se četa našla na ovom mjestu...

U međuvremenu druga patrola crnih košulja, određena na službi u Bilicama, u sadejstvu kr. karabinjera, iznenadila je, zarobila i odmah streljala jedno lice kod kojeg je nađen dinamit sakriven u kaputu i koje je pokušalo da pobjegne. Još jedna patrola crnih košulja uhapsila je čovjeka u njegovoj kući koja se je nalazila petnaestak kilometara od Šibenika, gde je nađena lovačka puška koju nije prijavio. Ta ista patrola našla je u blizini dug fitilj i nešto eksploziva.

Grupa fašista iz Šibenika, vođena od inspektora Colò i od sekretara Fascia, otputovala je parobrodom u Vodice 26 ov. mj. poslije podne. Oni su zapalili oko pola tuceta kuća, dijelom u Vodicama i dijelom u Srimi, među kojima glavnu krčmu u Vodicama, gdje je nađeno dinamita, u kući seoskog glavara mjesta, poznatog buntovnika. Vrativši se u Šibenik, prisiliše građanstvo, koje se je našlo na trgu u momentu spuštanja zastave, da stane i da se ne udaljava, kao što je do sada u tom momentu radilo. Pri tome su fašistima davale uspešnu pomoć crne košulje.[342]

Sam izvještaj dovoljno ubedljivo govori o samovolji i sadizmu Talijana prema narodu. Te noći fašisti su pucali na sve strane po opkoljenim Vodicama, na prozore i vrata kuća. Ko bi od stanovnika izvršio i najmanji pokret bio je sumnjiv. Talijani su nalazili kod pojedinaca neznatne količine dinamita i eksploziva. Međutim, pošto je ovo kraški kraj sa kamenolomima, a stanovništvo se većim dijelom bavi i ribarstvom, eksploziv je ustvari po-

[342] Izvještaj političko-istražnog odeljenja br. 1470/B/6 od 7 X 1941 (AVII reg. br. 26/6—1, k, 581).

treban za rad. Pored toga bilo je i takvih slučajeva gdje su fašisti podmetali eksploziv. Talijani su u jednom i u drugom slučaju prosto „konstatovali" da su pronašli eksploziv, pa čak i ono što nisu pronašli i što nisu mogli dokazati. Sve su takve izvodili pred specijalni vojni sud koji ih je na osnovu policiskih prijava, bez dokaznog postupka, osudivao na dugogodišnju robiju ili na smrt. U Vodicama je na taj način osuđeno na smrt 14 ljudi, od kojih je dvojici uspjelo da istrgnu ruke iz okova i da pobjegnu uoči strijeljanja. Ostalih 12 su 29 oktobra 1941 strijeljani.[343]

Udarne grupe se nisu dale zastrašiti represalijama. Grupa od šest boraca na terenu s. Bilice, 30 oktobra uveče, provalila je u kuću u kojoj je bila proslava „28 oktobra" (dan fašističkog pohoda na Rim). Zastave, dekor, slike Musolinija i kralja Emanuela borci su skinuli i spalili.[344]

I u Bukovici se intenzivno radilo na jačanju NO pokreta, pa se po svim selima stvaraju simpatizerske grupe. Tako je grupa od 26 naoružanih ilegalaca pod rukovodstvom Jove Martića, učitelja iz Kistanja, prešla na sektor općine Ervenik i razvila živu političku aktivnost. U prvoj polovini oktobra na sektor Mjesnog komiteta Kistanje ponovo je došao Nikola Sekulić. On se preko naoružane grupe MK Kistanje povezao sa Grupom partizanskih odreda u Lici, sa kojima se dogovorio o zajedničkom dejstvu na sektoru Knina i o rušenju vijadukta Bender na pruzi Knin—Gračac. MK Kistanje primio je obavezu da do 20 septembra mobiliše za ovu akciju 150 ljudi i da pripremi eksploziv. Mobilizacija ljudi izvršena je na vrijeme, ali je sa prikupljanjem eksploziva išlo daleko teže. Prikupljeno je svega 24 kg, a to je bilo nedovoljno za rušenje ovog najvećeg vijadukta u Hrvatskoj, pa se od te akcije privremeno odustalo.

U Šibeniku su formirane dvije udarne grupe. Po direktivi OK, omladinci ovih grupa Ante Baranović i Ivo Čenčulo izvršili su 11 oktobra 1941 uspješan atentat na

---

[343] Izvještaj VI armiskog korpusa komandi 2 armije od 29 X 1941 (AVII dok. 22/6a—1, k. 541) i izvještaj komande garnizona Šibenik od 29 X 41 (dok. 25/6a—1, k. 541).

[344] Zbornik V/1 491, dok. 218.

poznatog agenta OVR-e (talijanska državna tajna policija) Antuna Skotona. To je bio težak udarac za fašističku obavještajnu službu, jer je Skoton do rata živio u Šibeniku i dobro poznavao situaciju i ljude u gradu.[345]

U znak represalija Talijani su uhapsili veliki broj građana, od kojih je sutradan osuđeno na smrt i strijeljano 6 omladinaca,[346] a jedan dio osuđen na duže vremenske kazne i odveden u Italiju.

Međutim, to nije spriječilo aktivnost Partije. Nekoliko dana kasnije, 27 oktobra, grupa omladinaca iz Šibenika, koja je bila kompromitirana svojim radom, dobila je zadatak od OK KPH da napusti grad i da iste večeri izvrši napad na stanicu fašističke legije kod katedrale Sv. Jakova. Predvođena Žiki Bulatom grupa je u 20.30 časova neprimjetno opkolila zgradu gradskog fašija ali pošto se u njoj nije niko nalazio akcija je odložena. Pri povratku, grupa je kod gradske tržnice naišla na kamione pune talijanskih vojnika. Bez mnogo razmišljanja izvršen je napad, o kome talijanska javna sigurnost kaže:

... U 19.40 časova desile su se dvije eksplozije ručnih bombi jugoslav. proizvodnje protiv vojnog kamiona koji je bio zaustavljen na putu koji ide oko grada, pri ulazu na tržnicu, od kojih su parčad lako ranila dva ili tri vojnika. Bile su to dvije ručne defanzivne bombe jugoslav. proizvodnje, koje su prouzrokovale velik plamen... Te dvije eksplozije nastale su u razmaku od nekoliko sekunada... Naoružane patrole odmah su reagovale. Crne košulje, pod komandom podoficira, odmah su sa kr. karab., stale da pretražuju zonu vršeći zaustavljanja i hapšenja svih sumnjivih lica.

Pretražene su sve kuće u rejonu gdje je eksplozija nastala. Dok je milicija blokirala sve uličice koje su se stjecale na mjesto atentata, iz jedne od tih uličica pojavio se čovjek, koji se na poziv da stane dao u bijeg i tako dao povoda jednoj crnoj

---

[345] Komesarijat javne sigurnosti Šibenik u svom izvještaju br. 1084 od 24 X 1941 pisao je slijedeće: „Ponovo oživljenje aktivnosti kulminiralo je u poznatom ubistvu mladoga Scotton Antuna, koji je bio poznat zbog svojih talijanskih osjećaja. Energične mjere i odredbe vlasti odmah su obuzdale i ugušile takve ispade. Vanredni sud započeo je da djeluje odmah nakon Scotton-ova ubistva..." (AVII r. br. 28/4—1, k. 542).

[346] Iste večeri, po padu mraka, omladinske grupe ispisale su parole po gradu.

košulji da interveniše i usmrti ga hicem iz karabina.[347] Saobraćaj je obustavljen skoro za jedan čas, uz prekinuto puškaranje i prasak bombi od strane naših patrola... Zona je ponovno pretražena i uhapšeno je mnogo sumnjivih lica, oko pedesetak, među kojima su kod nekih nađene bombe i dinamit. Uzevši u obzir okolnosti pod kojima je izvršen atentat, shvatljivo je da treba pretpostaviti da je izvršen od građanskih elemenata...

Povodom tih događaja policiski čas je određen ranije, u 18 časova. Situacija je ponovno postala normalna i mirna. Opravdano se vjeruje da je to teroristićko djelo imalo demonstrativni cilj remećenja javnog poretka pred 28-im oktobrom.[348]

To je bio još jednom dokaz talijanskom okupatoru da se Šibenik nije pomirio sa okupacijom, da ga na putu oružane borbe, pod rukovodstvom Partije, ne može ništa zastrašiti.[349]

Split je i dalje bio nemiran. Partiske organizacije neumorno su radile na izvodenju sabotaža i diverzija, ali ove nisu više ličile na one iz julskih dana, kada su imale pretežno politički i demonstrativni karakter. Od sabotaža i diverzija postepeno se prelazilo na obimnija dejstva, naime, na uništenje svega onoga što je služilo okupatoru. U Splitu nisu formirane grupe već su partiske organizacije, aktiv SKOJ-a ili simpatizerske grupe bili jezgro oko koga su se, za svaku konkretnu akciju, okupljali borci, što je ustvari pretstavljalo udarnu grupu.

Tako su gradani Splita započeli nepoštednu borbu, borbu svim sredstvima i svim snagama, na svakom mjestu i u svako doba protiv okupatora i njegovih slugu. U toj borbi Split je ispisao jednu od najslavnijih strana svoje prošlosti. Jedinstven narod danonoćno je napadao okupatora koji je u svojim rukama imao vlast i vojnu silu. Pod udarcima naroda ginuo je i tuđin, rušila su se industriska postrojenja, saobraćajna sredstva, gorjela su

---

[347] Ubijen je starac Nikola Sunko.

[348] Zbornik V/1 489 s, dok. 217.

[349] Talijanski komesar iz Šibenika u svom izvještaju od 20 XI 1941 pisao je o stanju u Šibeniku: „Što se naročito tiče grada Šibenika, potrebno je primijetiti da je stanovništvo pomenutog grada u svojoj većini... sa neprijateljskim osjećanjem prema Italiji i fašističkom režimu...

„Ali stanovništvo se drži zakopčano i neprijateljski raspoloženo prema nama..." (Zbornik V/2 350 s, dok. 130).

slagališta i magazini, tonuli su plovni objekti. Narod je skupo plaćao svoje uspjehe, ali ih je ipak žnjeo, pa i onda kada je iz grudi odvažnih radnika prskala krv po starodrevnim zidinama grada. Poslije svake nove bombe, poslije svakog rasturenog novog letka po splitskim „kaletama", poslije svake ispisane parole, čak i pored karabinjerskih stanica, masovno su se radali novi borci.

Paralelno sa konsolidacijom svojih redova partiska organizacija organizovala je i sprovodila oružane akcije, diverzije i sabotaže. Udarna grupa Rejonskog komiteta „Varoš" na vrhu Milićeve ulice, napala je 12 septembra bombama karabinjersku patrolu. Ubijen je 1 a ranjeno 7 karabinjera. Oko 11 sati, 13 avgusta, odred „crnih košulja" opkolio je rejon „Varoš" i u znak represalija uhapsio 38 građana, a prilikom pretresa kuća ubijen je Božo Hajduković, član KP. Sutradan, 14-og u 20.30 u blizini kasarne „Roma" jedna udarna grupa bacila je ručne bombe na grupu vojnika koja se vraćala iz varoši. U isto vrijeme grupa omladinaca napala je vatrom iz pištolja karabinjere u Plinarskoj ulici. Poginuo je 1, a ranjen 1 karabinjer.[350] Pet dana kasnije (19-og) u 23.30 na starom mostu u splitskoj luci došlo je do požara na magazinu br. 4. Požar su izveli i organizovali lučki radnici; izgorjela je veća količina talijanske vojne opreme.[351] Nisu ostali pošteđeni ni špijuni ni konfidenti. U Botićevoj ulici je 24-og teško ranjen ozloglašeni špijun Kukoč Peterleo.

Pored partiske organizacije i SKOJ je ispunjavao postavljene zadatke. On je bio nepresušni rezervoar partiskih kadrova. Za njim je išla skoro sva radnička i srednjoškolska omladina. Po direktivama SKOJ-a organizirane su masovne sabotaže i mnogi prepadi. Fašistički list „Il popolo di Spalato" objavio je 18 septembra 1941 vijest da će se učenicima 25 septembra podjeliti svjedočanstva, ustvari to je bila obmana da bi se srednjoškolska omladina upisala u fašističke organizacije „GIL" i „GUF" (Gioventà universitaria fascista — Univerzitetska fašistička omladi-

---

[350] Izvještaj komande 6 armiskog korpusa od 15 IX 41 (AVII 11/5—1, k. 451).

[351] Izvještaj komande karabinjera Split od 20 IX 41 (AVII 16/5—2, k. 541).

na). MK SKOJ-a odlučio je da pozove srednjoškolsku omladinu Splita na otpor italijanizaciji. Omladina je prihvatila poziv i, 25 septembra, grupice đaka naglo su rasle pred školskom zgradom da bi se uskoro pretvorile u demonstracije, skandirajući: „Hoćemo svjedodžbe", „Dajte nam svjedodžbe na hrvatskom jeziku", „Nećemo italijanski jezik u školama" itd. Po koji profesor pokušavao je da umiri đake, ali je tek tada uznemirenje dostizalo svoj vrhunac. Orile su se parole „Dolje Fašio", „Dolje Gil", „Živjela Narodnooslobodilačka borba omladine". Školske vlasti, zatvorene u gimnaziji, pozvale su fašiste da intervenišu. Omladina je pošla od gimnazije prema Narodnom kazalištu, gdje su pridolazili sa svih strana srednjotehničari, gimnazijalci, učenici trgovačke akademije i učiteljske škole. Pošto su se svi okupili održali su prvi protestni miting. Poslije mitinga orilo se iz 2.000 grla: „Hej Sloveni", „Nije ovo zemlja talijanska", „O Dalmacijo, ti zemljo mila".

Intervenisala je talijanska policija ojačana eskadronima fašista. Vrata kazališta su se naglo otvorila i 15—20 karabinjera jurnulo je poput bijesnih pasa na omladinu, udarajući kundacima koga su stigli. Odredi crnih košulja opkolili su trg pred gradskim kazalištem. Uhapšeno je nekoliko stotina đaka koji su prisiljavani da pozdravljaju fašistički. Omladinci i omladinke su se hrabro držali i bio je vrlo mali broj onih koji su popustili pod batinama. Nekoliko dana kasnije karabinjeri su hapsili i tukli svakog omladinca-đaka koji nije nosio značku iredente.[352]

Ova akcija, dobro organizovana, bila je borbena smotra splitske omladine. Talijani su odgovorili novim valom terora nad omladinom. Nastala su masovna hapšenja, mrcvarenja u policiji i strijeljanja omladinaca od 16—20 godina u Trogiru, Splitu, Šibeniku. Mlada, po nekad i dječja tijela, podvrgavana su groznim mukama. Na trogirskom, šibeničkom i splitskom groblju nicale su male, svježe humke bez oznake. Njih su, i pored mjera sigurnosti i represalija, obilazile noću omladinke i kitile cvijećem.

---

[352] Podaci iz lista „Naš izvještaj" br. 7 od oktobra 1941 (Original u arhivi SK KPH) i izvještaji komande karabinjera u Splitu od 25 IX 1942 (AVII 20/5—1, k. 541).

3. DOLAZAK SEKRETARA CK KPH RADA KONČARA U DALMACIJU

U takvoj situaciji, početkom oktobra, u Split je stigao politički sekretar CK KPH Rade Končar, da rukovodi konsolidacijom partiske organizacije u Dalmaciji. On je svim svojim žarom pristupio radu na učvršćenju Partije, pružajući veliku pomoć PK. Za kratko vrijeme reorganizirao je PK, Mjesni komitet KPH za Split, PK SKOJ-a, pododbor AFŽ, sindikalnu komisiju, Odbor narodne pomoći; a organizirao je i tehniku agitpropa PK. U dva navrata prisustvovao je sastanku OK za sjevernu Dalmaciju. U Splitu je obišao rejonske komitete, a naročito se posvetio organiziranju udarnih grupa, pa je u nekoliko navrata rukovodio diverzantskim akcijama. Uz njegovu pomoć Partija se brzo oporavila od zadobivenih udaraca u avgustu.

Rade Končar bio je neumoran. „...Od dana na dan, skoro uvijek održavam po dva sastanka. Još nisam bio slobodan ni jedan jedini dan...", pisao je on u svom izvještaju upućenom CK KPH 22 oktobra 1941.[353]

Na intervenciju Rada Končara PK je 5 oktobra održao sastanak na kome je zaključeno da se pruži pomoć partiskoj organizaciji na terenu. Na područje Sinja upućen je politički sekretar Vicko Krstulović, a u južni dio Dalmacije organizacioni sekretar Ivan Amulić. Član PK Neda Marović otišla je na rad u Makarsku i okolinu, a Andrija Božanić na teren MK Sinj. Predviđeno je da drug Rade Končar pruži pomoć partiskim organizacijama u Šibeniku i Vodicama, jer je na ovom terenu stanje organizacije bilo najteže. Ivan Lavčević upućen je na sektor MK Trogir.[354] Tako su se članovi PK, prvi put od pokrajinske partiske konferencije, većinom našli na terenu, kod nižih partiskih organizacija.

Poslije sastanka PK i poduzetih mjera, prišlo se masovnijim akcijama na području Dalmacije; napadalo se na neprijatelja tamo gdje je on bio najosjetljiviji.

U Splitu su oružane akcije bile najintenzivnije. Prema zamisli Rada Končara i pod njegovim rukovodstvom, in-

[353] Zbornik V/1 217, dok. 74.
[354] Isto, 218.

tenzivno se radilo na stvaranju partizanskog odreda,[355] koji bi živio i djelovao u samom gradu. Odred je trebalo da bude sastavljen od udarnih desetina, koje bi izvodile samostalne akcije, ali po planu štaba odreda.

Prva akcija izvedena je u splitskoj luci. Na molu „Javna skladišta" 7 oktobra zapaljen je talijanski brod „Palermo" od 5.500 tona nosivosti. A 9 oktobra napadnut je ručnim bombama fašistički špijun Krstulović i ranjen. U brodogradilištu „Jug" sekretar partiske ćelije Nikola Aračić izvršio je 15 oktobra sabotažu na minonoscu „Orao", stavivši u kotao minonosca izvjesnu količinu eksploziva. Uslijed eksplozije brod je potonuo.[356] Tri dana kasnije zatrovano je vino u talijanskoj oficirskoj menzi. Ali, rezultati nisu bili naročiti, jer su se dva vojnika ranije napila, pa su u nesvijesti povezeni u bolnicu. Konstatovano je da su vojnici otrovani hlornim vapnom i čitava količina vina je uništena. MK Vis je 19 oktobra, preko svoje udarne grupe, zapalio fabriku ribljih konzervi „Mardešić" koja je tom prilikom djelimično oštećena.

Nakon ovih akcija bačeno je nekoliko bombi na grupu Talijana. Evo šta o tome piše Rade Končar u svom izvještaju:

... Kod toga su bila četvorica ranjena. Nakon toga bačene su još dvije bombe, i među Talijanima došlo je do opće trke po gradu. Oni su počeli od straha sami bacati bombe i pucali su čitavu noć. U gradu je bila općenita pucnjava, ali ne između nas i Talijana, nego su Talijani sami, iz straha, pucali i tim pucanjem uplašili narod. Drugog jutra bacali su letke i pozivali narod na rad, i da ne nasjeda propagandi židovsko-komunističke bande... U ponedeljak navečer — što Talijani nisu očekivali — bile su bačene 4 bombe u gradu... Jedna je bila bačena na Narodnom trgu, gde je stajala jedna grupa talijanskih oficira i vojnika. Bilo je oko 7 i po sati navečer. Od te bombe bilo je ranjeno nekoliko Talijana, a nekoliko ubijeno. Tačan broj nije poznat... Nakon ove dvije bačene bombe Talijani su iz straha i osvete

[355] U izvještaju od 22 X 1941 Končar je pisao: „... U samom Splitu formirat ćemo partizanski odred. Prilikom akcija ovih dana vidjeli smo već konture ovog partizanskog odreda, iako još nije formiran kao odred. Nadam se, da će splitski odred moći uspješno djelovati. Imamo namjeru isto provesti i u drugim većim mjestima..." (Zbornik V/1 223, dok. 74).

[356] Zbornik V/1 229, dok. 76.

pucali na pučanstvo, koje je prolazilo ulicama. Krivicu sada bacaju na nas terorističke bande, kako oni nas zovu. U utorak ujutro bio je centar grada blokiran od vojske, postavili su po ulicama strojnice, čuvali centar grada i vršili kućne pretrage... U utorak je izišlo saopćenje, da je promet po ulicama dozvoljen samo od 6 sati ujutro do 6 sati navečer. U srijedu izišlo je drugo saopćenje, u kojem su raspisali nagradu od 10.000—50.000 lira onome ko prijavi terorističku bandu... U srijedu su bile bačene dvije bombe u Solinu na jednu talijansku baraku. Žrtava nije bilo, ali Talijani su od straha pobjegli u susjednu kuću i do jutra se nisu usudili izići. Osim tih akcija s bombama bilo je i drugih akcija...[357]

Talijani su na ove akcije odgovarali oštrim represalijama, ali se borbeni Split nije dao zaplašiti. Pod rukovodstvom Partije rodoljubi Splita odgovorili su na represalije Talijana većim i snažnijim napadom. Bližio se 7 novembar i u Dalmaciji su partiske organizacije vršile pripreme za proslavu 24-te godišnjice Oktobarske revolucije. Štampani su i rasturani leci, pripremala se boja za ispisivanje parola, crvene zastave, drva za kresove, eksploziv za diverzije i sabotaže. Uveče 6 novembra zasjala je čitava Dalmacija. Vatre su gorjele na sve strane, po brdima, planinama i otocima.

Na dan 7 novembra izvršene su oružane akcije. U Splitu su bačene bombe na tri mjesta: kod gimnazije, u ulici Vrhmanaške i pod Marjanom na Brankovu prolazu.[358] Akcije je izveo i Solinski odred o čemu će biti naknadno govora. Najveću akciju ručnim bombama izvela je udarna grupa u Splitu 9 novembra u 17.30 časova. O ovoj akciji Rade Končar piše:

...Zato sam u nedjelju, tj. juče, organizirao lično, zajedno sa sekretarom mjesnog komiteta, jednu akciju, koja se sastojala u tome da se razbije talijanska glazba... I zaista, našli smo tri hrabra druga, postavili ih na određena mjesta i kada je stigla talijanska glazba, koja se sastojala od otprilike 40—50 ljudi, pale su tri bombe; jedna na čelo, jedna u sredinu i jedna otraga. Znaš, Vlado, posmatrao sam ovu sliku sa udaljenosti otprilike 100 metara; bilo je divota to gledati. Oni su stupali, a najednom su eksplodirale tri bombe. Među fašistima je nastala vika i pali su na zemlju. Pojurili su lijevo i desno zajedno sa trubama i nastala

---

[357] Zbornik V/1 224 s, dok. 74.

[358] AVII 16/5—2, k. 108.

je strašna trka; koliko ih je tu palo — ne zna se, ali su ranjene odvezli sa dva kamiona u bolnicu, natovarene kao klade; nezna se tko je bio mrtav, a tko ranjen. Tom prilikom i neki civili su ranjeni, ali nitko nije ubijen. Poslije ove akcije ljudi su govorili: „Vidiš, komunisti tuku Talijane, a ne naš narod; ako se netko nalazi u blizini Talijana, onda nitko drugi nije za to kriv; neka bježi od Talijana". Zatim, da si vidio trku kroz grad; Talijani su još čitav sat iz straha pucali i bacali bombe, bježeći u dvorišta. Ja sam lično video jednog, sa crnom košuljom, kako je ležao pod nekim plotom, odbacio oružje i od straha drhtao. Da smo imali spremnih 200 naoružanih ljudi s lakoćom bismo zauzeli cijeli Split, jer su Talijani u tolikoj mjeri izgubili glavu. U onom dijelu gde su pale bombe, pohapsili su sve muškarce i odveli ih u policiju...[359]

Napad na vojnu glazbu divizije „Kaćatori dele Alpi" još više je podigao borbeni duh građana Splita. To je podiglo samopouzdanje i još više učvrstilo vjeru u vlastite snage. S druge strane, ova smjela akcija uvjerila je talijanske vojne vlasti da se tu ne radi „o prevratničkoj djelatnosti komunističkih grupa", već da je u pitanju cjelokupan radni narod Splita.

4. ZLOČINI OKUPATORA

Saradnici okupatora nisu imali snažnijeg političkog uticaja na narodne mase, izuzev u općinama Knin i Imotski i nekim selima u Zagori, jer su se oni odmah po dolasku Talijana kompromitovali kao najobičniji konfi-

---

[359] Zbornik V/2 — 15, dok. 6.

O ovoj akciji talijanski prefekt Paolo Zerbino u izvještaju za novembar 1941 kaže:

„Politička situacija u mjesecu novembru karakteriše se pojačanom terorističkom aktivnošću, koja dostiže vrhunac smjelosti i kriminalnosti u pokolju koji je izvršen 9 novembra uveče na korzu Italija gdje su bačene tri bombe na odred vojnika, koji je pratila vojna muzika... Oko 17.30 sati, dok je jedan odred pješadije, praćen vojnom muzikom, prolazio korzom Italija na putu za komandu „Cacciatori delle Alpi" radi „spuštanja zastave" bačene su od nepoznatih 3 bombe sa jednog zidića pored ulice. Ranjeno je 24 vojnika, od kojih je jedan umro, a 2 su teže ranjena...

Za vrijeme čišćenja u okolini mjesta gdje je atentat izvršen, uhapšeno je 143 osumnjičena lica..." (Zbornik V/2 357 i 361, dok. 133).

denti. Nasuprot njima narod je ostao jedinstven i odlučan da do kraja istraje u započetoj borbi. Uprkos teroru i čestim insceniranim sudskim procesima, koji su skoro svakog dana slali u smrt desetine dalmatinskih rodoljuba, narod je pod rukovodstvom svoje Partije neustrašivo nastavio borbu protiv tuđina i njegovih domaćih pomagača. Svakodnevno su se mogli čitati u Šibeniku, Benkovcu, Zadru i Splitu bijelo-crni plakati sa imenima osuđenih na smrt boraca, najboljih i najborbenijih sinova Dalmacije. Redovni talijanski sudovi bili su preopterećeni presudama nad dalmatinskim rodoljubima. Zbog toga je ukazom Guvernera Dalmacije 11 oktobra 1941 obrazovan „Vanredni sud za Dalmaciju".[360] Sud je konstituiran od pretsjednika i dva suca — svi oficiri. Funkcije tužioca vršio je oficir milicije javne sigurnosti (MVSN). Presude su bile odmah izvršne, bez ikakvog pravnog lijeka, pa je čak bilo zabranjeno primanje i razmatranje ma kakvih molbi. Nadležnost suda bila je neograničena. Istim ukazom proglašene su zločinima ma kakve aktivne ili pasivne djelatnosti protiv okupacije, kao djela nasilja, i sankcionisane kaznom smrti.

Vanredni sud za Dalmaciju postao je inkriminirana pravna institucija, jedinstvena u analima II Svjetskog rata. Masovni zločini dobili su formu pravne sankcije, isključivo zasnivane na načelima kolonijalne politike, izražene kroz fašističku doktrinu grube sile i masovnog fizičkog istrebljivanja. Od svoga konstituiranja 12 oktobra 1941, pa do kapitulacije Italije, ovaj sud izrekao je 4.917 presuda i osudio na smrt 12.319 osoba.[361]

---

[360] Zbornik V/1 477, dok. 210.

[361] Izvještaj Savezne komisije za zločine okupatora, sveska 5—39. Evo nekoliko podataka iz jedne od tih prvih presuda:

Pred Vanrednim sudom za Dalmaciju, obrazovanim nedavnim proglasom Guvernatorata, vođen je proces protiv Barbića Kuzmana (Ivanovog) i drugih 20 optuženih drugova „zbog pripadanja komunističkim udruženjima".

Sudskom presudom kažnjeni su smrću okrivljeni: Krstulović Kaja Simeon, Vidak Santea Rudolf, Matković Pavla Davor, Ferderber Eduarda Eduard, Golem Natala Matija, Santini Simeona Maksimilijan (u bjekstvu), Barać Josipa Milivoje (u bjekstvu), Ajnspiler Josipa Milorad (u bjekstvu), Barić Ernesta Ivan, Senjanović Pavla German (u bjekstvu), Doležal Jovana Adolf (u bjekstvu).

Osuđeni su na robiju: Pavel Josipa Ranko, Dumačić Petra Anton, Levi Masinov Josip (u bjekstvu), Jung Maseova Klara

Pripadnike radničke i srednjoškolske omladine Talijani su hapsili i dijelom strijeljali u znak represalije. Držanje osuđenih pred fašističkim sudom vrijedno je svakog divljenja. Ono je novim borcima služilo za primjer kako se umire za slobodu svoga naroda. To je bio potstrek za nove napore u borbi protiv tudina. To su morali da priznaju i talijanski vlastodršci. U izvještaju Vanrednog suda za Dalmaciju od 20 oktobra 1941 stoji:

...

Osuđenici, koji su za pretresa imali pasivno držanje, pretvarajući se kao da ne znaju talijanski jezik i tvrdeći da nikada nisu pripadali komunističkoj partiji niti da su kada slijedili nauku, te da se među sobom ne poznaju, saslušali su čintanje presude s očitim i razmetljivim cinizmom i zatim, nakon što su izjavili na talijanskom jeziku svoje želje okrivljenim drugovima koji su osuđeni kaznom zatvora, izmijenili su među sobom tople pozdrave bez ikakva uzbuđenja.

Prilikom prevoza na mjesto izvršenja smrtne kazne započeše da pjevaju internacionalu, ali su ućutkani energičnom i brzom intervencijom karabinjera koji su bili u pratnji, bilo što su kamioni u kojima su bili prolazili pored stanovnika u gradovima, bilo zbog shvatljivih razloga moralnog reda. To pjevanje ponovilo se je u ćeliji kule u Trogiru, gdje su splitski osuđenici u prvom momentu držani da zatim budu izvedeni jedan po jedan pred vod za strijeljanje.

Jedan od šibeničkih osuđenika, silazeći iz kamiona, kad je opazio sekretara mjesnog borbenog Fašia, upravio mu je riječi: „danas meni, sutra tebi".

Svi su, osim jednoga od šestorice iz Šibenika i četvorice od dvanaestorice iz Splita, prezirno odbili posljednje vjerske utjehe grdeći kapelane koji su htjeli da im ih pruže.

(u bjekstvu), — svi po 20 godina; Volačević Aleksija Aleksije 15 godina, Čulić Stevana Vladimir 15 godina, Draganić Matije Stevan 10 godina, Buj Vladimira Vladimir 5 godina, Aleksejev Aleksandra Dušan i Barbić Ivana Kuzman 3 godine (Zbornik V/1 473, dok. 206).

U drugom izvještaju prefekt Zerbino kaže:

„U izvršenju jučerašnje naredbe Guvernatorata, jutros 14 ov. mj. Vanredni Sud za Dalmaciju osudio je 35 lica odgovornih zbog organizovanja komunista i pripadnosti komunističkom udruženju, među kojima su nad 26 uhapšenih i 9 koji se kriju izrečene slijedeće kazne: smrtna kazna nad 19 optuženih, od kojih je 12 uhapšenih, a 7 se krije; razne kazne od 3 do 20 godina zatvora nad 15 optuženih. Samo jedan okrivljenik bio je oslobođen radi nedovoljnih dokaza. Smrtna kazna protiv 12-orice osuđenih na smrt izvršena je danas poslije podne" (Zbornik V/1 474, dok. 207).

Pred vodom za striljanje, oni koji su imali slobodne ruke izmijeniše komunistički pozdrav pružajući ruku stisnutom pesnicom i svi su klicali, sve dok ih plotuni nisu oborili: „Živio komunizam, živio Lenjin... smrt Musoliniju, smrt Hitleru.[362]

Ovakvo držanje je uslovila vjera u borbu za pravednu stvar. Velikih junaka nesumnjivo je puna naša istorija, ali ovakav masovan herojizam karakterističan je u NOR-u. Herojska tradicija zakonom vremena opet se ponovila. Junaci NOR-a stali su rame uz rame sa legendarnim hajducima, uskocima i mučenicima sa galija, spremni da daju sve za dobro svoje domovine, žrtvujući se za slobodu svoga naroda.

U 1941 godini veći dio strijeljanja vršen je u tvrđavi Kamerlango u Trogiru.[363]

5. HAPŠENJE RADA KONČARA

Mjesec dana borbe i rada partiske organizacije u Dalmaciji obilježen je daljom konsolidacijom Partije. Po povratku Vicka Krstulovića i ostalih članova sa terena 12 novembra održan je sastanak PK. Konstatovano je da se situacija u Dalmaciji povoljno razvija, ali je potrebno da se i dalje pruža pomoć organizacijama na terenu. Odlučeno je da se kao pomoć nižim partiskim organizacijama upute drugovi: Mate Bilobrk i Pjero Grubišić u Dubrovnik, Edo Santini i Veljko Maskareli na Dinaru, Kajo Barišić i Nikola Repanić na trogirski teren, Ante Jonić i Bruno Ivanić na teren Knina.

---

[362] Zbornik V/1 478, dok. 210.

[363] Stara turska građevina bila je svjedok još jednog teškog stradanja našeg naroda koje će se prenositi sa pokoljenja na pokoljenje i opominjati da nijedna žrtva nije dovoljno velika za slobodu. Te zidine su svjedoci sudbine naših predaka koji su za slobodu svoga naroda umirali nekoliko stoljeća isto kao i sada, uz uzvike „Smrt okupatoru"!

Teško je naći narod sa takvom istoriskom prošlošću gdje je masovna pojava herojizma nerazdvojeno vezana sa gostoprimstvom i miroljubivošću. Ali, kada tuđin hoće da oduzme narodu ono što mu je najdraže — slobodu, postaje nemilosrdan, pravičan i neumoljiv.

V Rade Končar pošao je 14 novembra 1941 u Šibenik da bi se upoznao sa tamošnjim stanjem i pružio pomoć partiskoj organizaciji Zatona i Vodica u borbi protiv oportunista. U Šibeniku i Zatonu ostao je do 17 novembra, kada se oko 14 časova vratio u Split. U Splitu se susreo sa Vickom Krstulovićem i drugim partiskim rukovodiocima iz grada sa kojima se zadržao izvjesno vrijeme. U 17 časova pošao je u svoj stan u ulici Vrhmanoške, jer se približavao policiski čas.

U Splitu su tih dana Talijani pojačali teror. Premlaćivali su i ubijali ljude na ulici, pretresali cijele četvrti grada i vršili racije.[364] Ovim mjerama otežan je bio boravak članova KP koji su ilegalno živjeli i radili u Splitu.[365]

Te večeri, 17 novembra, talijanski agenti zajedno sa pripadnicima crnih košulja vršili su pretres rejona u kojem je stanovao Rade Končar. Upali su u njegov stan i legitimisali ga. Pošto im je legitimacija bila sumnjiva htjeli su da ga uhapse. On je bez oklijevanja skočio sa drugog sprata na ulicu. To je bio jedini izlaz pošto je kuća bila puna agenata, a pred kućom i na ulici straže. Končar je potrčao kroz Istarsku i Vrazovu ulicu prema stanu Marije Cecić[366] koja je bila sa njim na partiskoj vezi. Dok je bježao fašisti su trčali za njim i neprestano pucali. Vrata od kuće u koju je trebao da uđe bila su zatvorena, jer je policiski čas već otpočeo. Pri preskakanju jednog zida ranjen je u koleno, te su ga agenti sustigli. Bacili su se na njega kao hijene i počeli ga tući onako ranjenog. Zatim su ga dograbili i vukli opustjelim i nijemim ulicama Splita. U zatvoru su pristupili saslušanju uz strahovito mučenje. Tukli su ga neprestano, sipali mu sol u otvorene rane, mučili ga na najzverskiji način, ali od njega ništa nisu saznali.[367]

PK za Dalmaciju odmah je poduzeo mjere za oslobođenje Končara. Sutradan po hapšenju, kod Končara u

---

[364] Od kraja oktobra do sredine novembra uhapsili su oko 500 ljudi iz Splita.

[365] Zbornik V/2 45, dok. 19.

[366] Marija Cecić tada član Mjesnog komiteta KPH Split.

[367] Zbornik V/2 42, dok. 19.

bolnici (Talijani su ga u međuvremenu prebacili u bolnicu) došao je jedan član MK i upoznao ga sa namjerama PK, ali je teškoća bila u tome što je Končareva noga bila u gipsu.

Fašisti su nastavili sa saslušanjem i mučenjem i u bolnici, pa je Končar ponovo skočio sa drugog sprata bolnice. O tome jedan talijanski izvještaj navodi:

22 novembra. Takozvani Reić Ivan (tako je bio prijavljen R. Končar u Splitu i na to ime mu je glasila legitimacija — D. P.), radnik, uhapšen nekoliko dana ranije u Splitu, osumnjičen za antinacionalnu političku aktivnost, koji leži u bolnici br. 48, prevarivši vojnika — bolničara na straži, bacio se sa prozora drugog kata, zadobivši teške povrede. Sada se nalazi izvan opasnosti. Pošto prema sadašnjem stanju istrage proizilazi da se radi o aktivnosti koja interesira vojnu policiju, sporazumno sa Vojnom pomorskom komandom Dalmacije, istragu će nastaviti centar kontrašpijunaže radi potrebnog jedinstvenog postupka u istrazi[368]

Tako je Končar predat u ruke još većih zločinaca. Opet su počeli dani neprekidnog mučenja i to sve do 22 maja 1942, kada je strijeljan u Šibeniku.[369] Ali pored svega toga fašisti nisu mogli saznati ništa iz usta Rada Končara. PK za Dalmaciju stalno je radio, na razne načine, da ga oslobodi, ali bez uspjeha, jer su ga talijanski fašisti od prvoga dana dobro čuvali u bolnici u čijoj se jednoj polovini nalazila kasarna.

Hapšenje Rada Končara pretstavljalo je težak udarac za Partiju uopšte, a partiskoj organizaciji Dalmacije to je

---

[368] Zbornik V/2 362, dok. 133. I navedeni izvještaj PK KPH kaže: „Danas, tj. poslije podne, saznali smo da su... premjestili istog (misli se na R. Končara — D. P.) u vojnu bolnicu. Tu je ponovo, sa nogama u gipsu, skočio sa II kata, oko 10 m visine i izgleda da nije zadobio novih težih povreda. Ponovo je u vojnoj bolnici. Nastojimo da ga iz te bolnice izvučemo iako su uslovi mnogo teži..." (Zbornik V/2 48, dok. 19).

[369] O suđenju i streljanju Rada Končara i još nekih drugova maja 1942, donosimo u glavi ove knjige koja govori o sjevernoj Dalmaciji.

palo još teže, pošto je baš na radu u Dalmaciji, pri rešavanju krupnih zadataka pred kojima je stajala partiska organizacija, pao u ruke fašističkih zlikovaca.

*

U periodu od tri mjeseca partiska organizacija se oporavila od udarca zadobijenog prilikom propasti prvih dalmatinskih odreda. Koncem novembra, uz neposrednu pomoć PK, formiran je novi MK za Knin, uz koji je bila vezana partiska organizacija u Vrlici. U Solinu je 22 novembra formiran Kotarski komitet koji je zahvatio područje Solina, Kaštela, Trogira, Muća i Dugopolja. Dva dana kasnije, 24-og održano je u s. Grabovcu prvo savjetovanje partiske organizacije Imotskog kotara. Na ovom savjetovanju formiran je MK Imotski. Učvrstila se i partiska organizacija SKOJ-a. Formiran je komitet SKOJ-a uz svaki odgovarajući komitet partije. Koncem novembra organizacija SKOJ-a u Dalmaciji brojala je 5.900 članova.

U ovom periodu oštro se diferencirala politika okupatora, koju su pomagali domaća reakcija, rukovodstvo bivših političkih partija i kler. Pretstavnici JNS, JRZ i HSS na nekoliko sastanaka od 22 avgusta do 16 septembra, koje je vješto vodio prefekt Splita Paolo Zerbino, pristali su na saradnju sa talijanskim vlastima bez ikakvih političkih koncesija. Sličan potez učinilo je 8 novembra i najviše katoličko svešteničko rukovodstvo, biskupi splitski (Bomfačić) i šibenski (Mileta). Oni su ponudili pomoć prefektu Zerbinu, da preko „pastirskog pisma" i „svete propovijedi" pozovu narod na poslušnost i borbu protiv komunista. Tako se, koncem novembra, čitava reakcija našla ujedinjena u borbi protiv NOP. Ipak je borba naroda Dalmacije i dalje ostala jedinstvena. Škole su bile zatvorene, fabrike prazne, a fašističke organizacije ograničene na mali broj svojih saradnika. Rasle su represalije i prisilna italijanizacija našeg življa: 20 novembra dovedeno je u Dalmaciju 146 talijanskih učitelja, a 29-og, zbog sveopćeg narodnog bojkota, prestao je izlaziti u splitskom izdanju, dnevnik „San Marco". Nemoć okupatora

priznaje i Zerbino u izvještaju od novembra 1941, gdje kaže da je policiski čas prebačen od 18 na 17 časova i da je pored ostalog, izvršio „stotinak hapšenja, odvodeći lica svih kategorija."[370]

Ali se Dalmacija nije mogla umiriti. Partija je učvrstila i proširila organizacisku strukturu i svim silama prešla na stvaranje i jačanje postojećih partizanskih odreda. PK i niži partiski organi, poučeni događajima u avgustu, prišli su stvaranju novih odreda oprezno i planski, poslije temeljitih priprema.

[370] Zbornik V/2 358, dok. 133.

V

PARTIZANSKE JEDINICE U SREDNJOJ DALMACIJI

(oktobar 1941 — jun 1942)

1. PARTIZANSKA GRUPA NA VJEŠTIĆA GORI

Uporedo sa učvršćenjem partiskih organizacija, formiranjem udarnih grupa i širim političkim radom, PK KPH je u septembru poduzeo mjere za formiranje novih partizanskih odreda. Na ovom radu mnogo su doprinijeli članovi KP koji su se borili u Španskom gradanskom ratu na strani republikanske Španije — španski dobrovoljci. Već početkom septembra CK KPH je uputio u Split jednu grupu „Španaca" u kojoj su se nalazili Maks Baće, Božo Bilić-Marijan, Paško Mrduljaš, Ante Miać, Ćiro Buble, Konrad Lalić i drugi. U drugoj grupi došli su Duje Bašić iz Prugova, Ivan Polar iz Livna i Ivan Šiška iz s. Ploče, općine Livno. PK je španske dobrovoljce uputio na teren kao pomoć partiskoj organizaciji. Marijan Bilić je upućen u Sinjsku krajinu gdje je uskoro postao organizacioni sekretar MK Sinj. Maks Baće je zadržan na radu u PK zbog čega je jedno vrijeme živio ilegalno u Splitu. Druga grupa upućena je u Sinj i Livno: Dujo Bašić prebacio se 22 septembra vozom iz Splita u Sinj gdje se povezao sa Maks Baćom koga je PK uputio da preko tamošnje organizacije radi na ponovnom formiranju odreda. Ivan Polar i Ivan Šiška su sutradan, 23 septembra, upućeni preko Sinja u Livno, ali su uhapšeni odmah po dolasku u Livno.[371]

[371] Ivan Šiška je strijeljan 28 septembra u Livnu.

Medutim, Duje Bašić se povezao u Sinju sa Maksom Baće i 24 septembra dobili su vezu od Dušana Stojića kod s. Panja. Odatle su odmah krenuli za s. Vrdovo na Ka-

Ivan Lavčević-Lučić, zadužen u PK za stvaranje partizanskih odreda. Strijeljan od Talijana 23 decembra 1942 u Splitu; narodni heroj

mešnici. Po dolasku u Vrdovo, u stajama Bračulja zatekli su desetak naoružanih seljaka izbjeglih od terora sinjskih ustaša. Ovi seljaci su bili naoružani i uglavnom su pripadali rasformiranom Sinjskom odredu.

Sutradan po dolasku Duje Bašića i Maksa Baće oružnici su uputili jednu svoju patrolu iz postaje s. Pani u s. Vrdovo da izvrši „uviđaj" o političkom držanju tamošnjih seljaka. Pored toga dat im je zadatak da uhapse uglednog seljaka Ivana Bračulja. Oružnici su 25 septembra izjutra stigli do Đapića staja. O tome su obaviješteni Ivan i Petar Bračulj, Maks Baće i Dujo Bašić. Oni su se odmah uputili prema mjestu gdje su se nalazili oružnici, opkolili ih i pozvali na predaju. Međutim, na poziv je odgovoreno vatrom. Tada je Petar Bračulj otvorio vatru iz puškomitraljeza. Nakon kratkog puškaranja oba žandarma su ubijena.[372]

Poslije ove akcije od izbjeglih seljaka iz zaseoka Đapići i Bračulji formirana je grupa od 12—15 partizana, naoružana puškomitraljezom i puškama.[373] Njoj se odmah priključilo oko 20 seljaka, poslije čega je grupa prešla na izvođenje manjih akcija, kidanje tt linija i rušenje stubova.

Poslije ovog događaja Maks Baće je iz s. Vrdova pošao u Drvar gdje se povezao sa tamošnjim rukovodstvom ustanka.[374] Ovo je bila prva veza partizana Dalmacije sa partizanima Bosanske Krajine.

Dva-tri dana kasnije grupa pod komandom Duje Bašića pošla je u Prološku Dragu gdje je presjekla 10—15 telegrafskih stubova i prekinula tt linije Livno—Sinj. Po povratku u logor 30 septembra zatečeni su Tadija Anušić i Vojin Zirojević koje je uputio PK da pomognu i ubrzaju

---

[372] Gizdić (str. 307) navodi da se ovaj događaj odigrao oko 10 septembra, što je vjerovatno netačno. O tome Marks Baće kaže: „25 septembra stigao je taj drug (misli se na Duju Bašića — D. P.) na teren. Tada, istoga dana, došla su tamo i dva žandarma iz susjedne stanice da popišu tko se to „odmaknuo" u planinu. Obojica su uhvaćeni i ubijeni. **Spominjemo taj datum i taj detalj, jer možemo reći da je to dan rođenja partizanskih odreda u Dalmaciji"** (podvukao — D. P.). Zbornik V/3 315, dok. 107. Velika župa Cetina u izvještaju od 10 X 1941 o ovom događaju piše: „ . . 25 rujna, grupa odmetnika grko-istočne vjere iz s. Bitelića, ubila je prilikom uredovanja u popisu odmetnika i njihovih saradnika, sledeće oružnike Josipa Tomina Zelića i Juru Nikolina Domića" (AVII, reg. 41/9—2, k. 107).

[373] Usmena kazivanja Duje Bašića i Ivana Bračulja.

[374] Zbornik V/3 dok. 107.

formiranje partizanskih jedinica u srednjoj Dalmaciji. Oni su održali kratak sastanak sa borcima grupe kojoj je dat zadatak da pođe u planinu Rujan i da razoruža seosku miliciju koja je vršila stalne ispade u sela Livanjskog Polja.

Dok se grupa približavala Rujnu dva talijanska bataljona divizije „Bergamo", jedan sa pravca Vaganj—Prolog i drugi od Sinja, izvršili su koncentričan napad na s. Vrdovo. Cilj je bio odmazda nad narodom ovog kraja i uništenje partizanske grupe. Poslije opreznog nastupanja, obje kolone su izbile oko 10 časova poviše Bulovića staja u logor grupe. Zapalili su veći dio staja, a u logoru su pronašli nešto oružja i jedan puškomitraljez.

Poslije talijanskog napada na s. Vrdovo partizani su premjestili svoj logor u staje na Vještića Gori kod kuće Marije Katić. Sa Vještića Gore partizanska grupa najčešće je silazila u sela Bračev Dolac i Koljane. U ovim selima ona se čvrsto povezala sa narodom, što je bio osnovni uslov daljem uspjehu oružane borbe u ovom kraju.

Početkom oktobra došao je na Vještića Goru Vicko Krstulović i održao sastanak sa svim partizanima, a sa članovima partije i posebno. Diskutovalo se o zadacima partizana. Došlo se do zaključka da su sela na padinama Dinare od velike važnosti za dalji razvoj pokreta na cijelom ovom području. Partizani i članovi Partije na terenu dobili su zadatke da još snažnije razviju politički rad.

Partizanska grupa sa Vještića Gore vršila je i manje oružane akcije. Tako je polovinom novembra izvršen napad na selo Podi poviše Hana i tom prilikom ponovo su prekinute tt linije.

2. DINARSKI NOP ODRED

Zahvaljujući političkom radu u narodu i stalnoj pomoći partiske organizacije Splita, Solina i Sinja, u partizansku grupu na Vještića Gori pristizali su novi borci. Sedmog novembra 1941 Martin Papo doveo je 7 boraca iz Splita, a sredinom novembra stigla su 4 omladinca iz Sinja i desetak novih boraca iz sela oko Dinare. Partizanska grupa porasla je na 41 borca od kojih je 24 no-

vembra 1941 formiran Dinarski NOP odred. Dužnost komandanta odreda preuzeo je Maks Baće, a politički komesar nije postavljen. Predvideno je da Štab odreda bude u s. Vrdovu.

... Odred je kroz to vrijeme postao poznat i rado primljen po svim selima između Sinja i Vrlike. Članovi PK u toj okolini radili su da odredu nađu veze, dadu pomoć itd. Srpska neka sela, ovo je mješani kraj, dočekali su odred kao svoje spasioce. U selima se narod počeo sastajati na dogovore i nastalo je masovno prijavljivanje u odred. Na poziv rukovodstva odreda, iz jednog sela — Otišić — prijavilo se preko 100 ljudi za akciju. Nisu ni sačekali naredbu nego su sišli na cestu Sinj—Vrlika i sasjekli telegrafsko-telefonske stubove i žice na dužini od 2 km. Poslije ove i sličnih akcija Talijani su poslali na naš odred vojsku od više hiljada vojnika sa raznih strana, a protiv sela kaznene ekspedicije fašističkih crnih košulja. Naš se odred povukao u Bosnu, a vojnici su se vratili nakon što su popalili neke kuće i staje... Hapšenja i paljenja kuća nastavila su se (od strane Talijana — D. P.) još po nekim selima...[375]

Stalni porast, ugled i politički uticaj odreda u ovome kraju stvorili su uslove da se još smjelije pride bržem razvoju oružane borbe na području Dinare i Svilaje, kao bazama budućih partizanskih jedinica. Trebalo je obuhvatiti što više sela, odnosno što veću teritoriju, i razviti što intenzivniji rad, jer je pred terorom ustaša izbjeglo mnoštvo naroda, najvećim dijelom Srba seljaka, i sakrivao se po brdima i šumama. Medutim, zbog svog malog brojnog stanja, odred to nije mogao uspješno uraditi, pa je odlučeno da se podijeli na grupe. Sredinom decembra (12—14-og) odred je podijeljen na tri grupe (Vještića Gora, Svilaja i Kamešnica). Podjela odreda i upućivanje grupa na druga područja bilo je potrebno i zbog poteškoća oko ishrane na ovom području. Štab Dalmatinskog odreda u svom izvještaju GŠ Hrvatske kaže:

---

[375] Zbornik V/3 316, dok. 107. Štab Dalmatinskog odreda nije imao veze sa Glavnim štabom Hrvatske sve do marta 1942. U martu veza je uspostavljena preko OK KPH za Šibenik i tada je Štab Dalmatinskog NOPO poslao svoj prvi izvještaj u kome je izneo stanje i uspjehe partizanskih borbi u srednjoj Dalmaciji od septembra 1941 do pisanja izvještaja. Zato je taj datum na dokumentima nešto kasnijeg perioda.

... Pitanje ishrane postalo je teško. Tada smo odlučili na nešto riskantno. Razbili smo četicu (misli se na odred — D. P.) na tri grupe po 13 ljudi. Jednu smo grupu ostavili na istom mjestu, drugu smo prebacili na Svilaju, a treću na Kamešnicu. Svaka od njih je dobila zadatak da, osim vojnog i političkog rada, poveća svoj broj na 40—60. Bilo je to prvo sjemenje koje smo posijali, ne bi li se iz ovih malih jezgra razvile snažne čete, ne bi li se od jedne četice razvili u bataljon. Mi smo ovim grupicama dali svu moguću pomoć: veze, nešto malo novaca itd. No sve je to bilo premalo... Ipak se koračalo napred...[376]

Dalji tok događaja potvrdiće opravdanost ovih mjera ne samo brojnim porastom grupa, već i uspostavljanjem veza sa okolnim odredima.

3. DALMATINSKO-DINARSKI NOP ODRED

Neposredno poslije podjele Dinarskog NOP odreda na grupe, grupe su pošle na svoja područja. Grupa upućena na Kamešnicu (Kamešnička) brojala je 14 boraca. Komandir je bio Ivan Bračulj. Dobila je zadatak da dejstvuje na komunikaciji Sinj—Livno i Sinj—Trilj. Pod Kamešnicom se nalaze istočna sela Sinjske općine, pa je četa imala da se što čvršće poveže sa narodnim masama toga kraja.

Grupa koja je upućena na Svilaju (Svilajska) brojala je 13 boraca. Komandir je bio Duje Bašić. Iznad s. Otišića grupa je formirala svoj logor u planinskim stajama na Svilaji. Grupa je dobila zadatak da dejstvuje na prostoru Sinj—Vrlika—Knin, ka Drnišu i Petrovu Polju, i na jug prema Dalmatinskoj Zagori u pravcu s. Muća.

Treća grupa (Dinarska, 13 boraca) ostala je na Dinari. Komandir je bio Petar Bračulj. Ona je dobila zadatak da dejstvuje na području na kome je ranije dejstvovao Dinarski odred.

Grupe su odmah dobile naziv četa, jer se pretpostavljalo da će prilivom novih boraca to stvarno i postati. One su bile potpuno samostalne u pogledu vojničkog i političkog rada. Osnovni njihov zadatak bio je da prepadima i zasjedama napadaju neprijatelja i da stalno vrše

[376] Zbornik V/3 317, dok. 107.

sabotaže, diverzije i razne druge akcije. Izbor zadataka i način dejstva ovih četa odgovarao je stepenu razvoja dalmatinskih odreda. O tome je Štab odreda pisao GŠ Hrvatske:[377]

... Naše akcije dižu se na sve jaču i višu formu. Odlučujuće smatramo pri tome da se naši odredi razvijaju u pravom partizanskom smislu, u smislu stalnog i aktivnog ometanja i napadaja na neprijatelja uprkos tome što su u Dalmaciji okupatorske snage jake i skoncentrisane. Talijanski transporti nisu sigurni po ovom teritoriju, a talijanske vlasti čitave krajeve srednje Dalmacije, Bukovicu i Livno smatraju pobunjenicima. Mogli ste opaziti, da smo naročito dali snage na napad i likvidaciju žand. stanica. One su danas glavni nosioci ustaške vlasti na selu. Sa njihovom likvidacijom takoreći nestaje ustaške vlasti, a i Talijani se obezglavljuju, jer nestaje sprovodnika tumača itd. Sa likvidacijom žandarmeriskih stanica mi želimo da počnemo „čistiti" pojedini kraj i da se malo približimo najvišoj formi partizanske borbe, stvaranju oslobođenog kraja ...

Stalnim napadima na manje i slabije snage neprijatelja, na žandarmeriske stanice, transporte, manje odrede vojnika, diverzije na komunikacije, brojno slabe partizanske snage preuzele su inicijativu, a to je bio važan faktor za razvoj NOB-e. Svaka ma i manja borba, diverzija ili sabotaža, uslovila je priliv novih boraca. Po načinu dejstva (samostalni manji napadi, sabotaže i diverzije) i ostalim zadacima koje su izvršavale (pridobijanje novih boraca, politički rad u narodu, čišćenje sela, borba protiv neprijatejskog uticaja i špijuna) čete su ustvari rješavale sve zadatke koje su izvršavali odredi u ostalim našim krajevima.[378]

Poslije formiranja četa ukazala se potreba za jednim višim štabom koji bi rukovodio i objedinjavao njihova dejstva, pomagao pri formiranju novih jedinica i pružao stalnu pomoć nižim komandama. Zato je PK KPH za Dalmaciju u decembru[379] imenovao privremeni Štab Dalmatinskog odreda. On je zamišljen kao štab nad svim partizanskim jedinicama u Dalmaciji. Za Komandanta od-

[377] Zbornik V/3 321, dok. 107.

[378] Zbornik V/3 dok. 107.

[379] Tačan datum nije utvrđen. Neki podaci govore da je ovaj štab imenovan krajem decembra.

reda odreden je Vicko Krstulović, za političkog komesara Vojin Zirojević, a za operativnog oficira Maks Baće. Medutim, samo Maks Baće se nalazio na Dinari. Vicko Krstulović živio je u Splitu, kao politički sekretar PK KPH koji se još nalazio u Splitu. Vojin Zirojević je tada bio na partiskom radu u selima ispod Cincar-Planine.[380]

Štab Dalmatinskog odreda 7 januara 1942 godine u selu Sajković

Medutim, u to vrijeme tek formirani Štab Dalmatinskog odreda nije imao vezu sa Bukovičkim odredom i partizanima u južnoj Dalmaciji, tako da je on stvarno rukovodio samo jedinicama u srednjoj Dalmaciji. Štab odreda je odmah preduzeo mjere da uspostavi vezu sa južnom i sjevernom Dalmacijom. To je uspio tek naprolješće, tako da za vrijeme zime 1942 on nije djelovao kao jedinstvena komanda partizanskih snaga u Dalmaciji.

[380] Krajem decembra desila se provala u partiskoj organizaciji Livno. Tom prilikom ustaše su pohapsile pojedine rukovodioce Mjesnog komiteta Livna i među njima Peru Vučića političkog sekretara. Nekoliko dana poslije hapšenja ustaše su ga strijeljale pod Bašajkovcem kod Livna.

Zbog sadejstva sa partizanima u Bosni, Maks Baće, operativni oficir Dalmatinskog odreda, Ivan Bračulj, komandir Dinarske čete, i Vice Buljan, oficir pri štabu odreda, sastali su se 6 januara 1942 u s. Sajković sa pretstavnicima Prvog krajiškog odreda. Na sastanku je zaključeno da u sastav Dalmatinskog odreda ude bataljon iz sela Sajković (dotada je bio u sastavu 1 Krajiškog odreda); da se na području Livna (Cincar) formira partizanski odred pod komandom Štaba Dalmatinskog odreda, i da se na sektoru Bosansko Grahovo—Knin zajednički radi na razbijanju četnika. Ovo je odlučeno zbog toga što je područje Livna bilo partiski vezano sa PK KPH za Dalmaciju. Tako je sada Štab odreda imao u svom sastavu tri samostalne čete i jedan partizanski bataljon.[381]

Dinarska četa. U duhu dobijenih zadataka Dinarska četa je pristupila izvođenju oružanih akcija. Ona je 22 decembra oko 13 časova, zajedno sa Kamešničkom četom i u sadejstvu sa snagama bataljona iz s. Sajković, napala oružničku postaju u s. Panj (9 km sjeverno od Sinja). Oružnici naoružani sa dva puškomitraljeza uzaludno su se branili puna tri sata, kada je otpor savladan. Ubijena su 2 oružnika, a 3 domobrana i 2 ustaška milicionera ranjena. Zarobljeno je 8 domobrana i 1 oružnik, a zaplenjen 1 puškomitraljez, 15 pušaka, 3 sanduka bombi i 4.000 metaka. To je bila prva veća oružana akcija dalmatinskih partizana. Uspjeh akcije pozitivno je djelovao na narod Cetinske doline.[382]

---

[381] O ovom sastanku Maks Baće je pisao 19 marta:
„... Početkom januara 1942 godine spustio se jedan član štaba (odnosi se na Baću Maksa), komandir Kamešničke čete (misli se na Ivana Bačulja) i Vice Biljan preko Troglava u Bosnu, u Livanjsko Polje. Tamo su se sastali sa Ljubom Babićem, komandantom I krajiškog odreda (bivše Drvarske brigade). Na sastanku je zaključeno da Livanjsko Polje sa cijelim bataljonom pređe ispod komande I krajiškog odreda i da dođe pod komandu Štaba dalmatinskog odreda..." (Zbornik V/3 318, dok. 107).

[382] Zbornik V/3 320, dok. 107. Ova akcija se spominje i u jednom neprijateljskom dokumentu (Dnevno izvješće Vrhovnog oružničkog zapovjedništva br. 7327 od 31 XII 1941) u kome se kaže:

„18 prosinca je uspostavljena međupostaja Panj—Bitelić, kotara Sinj, uz Cetinu.

Pod konac decembra vratio se iz Splita u odred Vice Buljan. Njegov dolazak bio je od velikog političkog značaja za ovaj kraj.

Uprkos velikog snijega tokom januara četa je izvršila nekoliko manjih diverzantskih akcija. Trinaestog januara porušen je most na cesti Vrlika—Sinj kod s. Koljana. Kamešnička i Dinarska četa preduzele su u nekoliko na-

Grupa boraca Dinarskog odreda 7 januara 1942 godine

vrata prepade na seosku miliciju u s. Maljkovo. Dinarska četa spuštala se u sela na južnim ograncima Dinare i održavala političke zborove u narodu. Sela na južnim padinama Dinare, naseljena uglavnom hrvatskim življem, bila su pod uticajem ustaške propagande. Pojedina srpska sela na tom području nisu dotada bila ugrožena do te

---

21 prosinca su četnici — komunisti (ustaško-domobranski izvještaji krajem 1941 i početkom 1942 upotrebljavaju za partizane ovaj termin — D. P.) napali oruž. postaju i posadu razbili. Poginula su 2 oružnika, ranjena su 3 domobrana i 2 građana (milicija ustaško-dom. — D. P.) zarobljen je 1 oružnik i 8 domobrana... Odnijeli su 1 strojopušku, 14 pušaka, pričuvno streljivo, bombe i opremu vojarne..." (AVII 56—9 k. 107).

mjere da je narod morao bježati u šume, a u njima se već osjećao uticaj četnika iz Kninske krajine. Zbog toga je dio stanovništva ovih sela sa nepovjerenjem gledao na partizane, pa se ponegdje i suprotstavljao borbi protiv okupatora. Izvještaj Dalmatinskog odreda kaže:

... Lijepi dio katoličkog stanovništva gajio je prema novoj „državi" velike nade. Danas ustaške vlasti u srednjoj i sjevernoj Dalmaciji, gdje je stanovništvo izmiješano, svom snagom nastoje stvoriti svoja uporišta nagovarajući, organizujući i naoružavajući hrvatska sela protiv četnika i komunista. U pojedinim selima i krajevima, moramo priznati, imali su uspjeha. U Maljkovu su seljaci dali protiv nas oružani otpor. U pojedinim selima seljaci naoružani čuvaju stražu protiv nas. Jasno je da je njihovo nastojanje puno suprotnosti (glad, pozivanje u vojsku itd.). Ispravnim političkim radom i dobrim akcijama i te poteškoće mogu se savladati ...[383]

U takvoj situaciji politička aktivnost partizana bila je presudna jer je od nje u prvom redu ovisio dalji razvitak NOB u ovom kraju. Otežavajuće je bilo, što u većini ovih sela uopšte nije postojala partiska organizacija, a stanovništvo je od prije rata bilo pod jačim uticajem HSS ili JRZ.

U Sinju je pak partiska organizacija poslije reorganizacije i čišćenja stala na svoje noge i otpočela sa uspješnim radom. Uskoro su se pokazali i rezultati. Pod rukovodstvom SKOJ-a, januara 1942, grupa od 47 omladinaca, većinom iz VII razreda gimnazije, pod vođstvom partiskog radnika Ivana Grubiše, prebacila se na Dinaru. Dolaskom ove grupe pojačano je brojno stanje Dinarske i Kamešničke čete. Dinarska četa je 17 januara reorganizovana, odnosno podijeljena na vodove i desetine. Ona je brojala 53 borca naoružanih puškama i sa dva puškomitraljeza. Za komandira čete određen je Boško Stojić, a za političkog komesara Duje Maras. Sanitetom u četi rukovodila je hrabra i odvažna omladinka Duka Đapić.[384]

Dinarska četa prešla je u februaru na još smjelije oružane akcije. Ona je 13-og napala oružničku postaju u s. Tijarice. Borba je trajala cijelo popodne. Predveče su posadi pristigle ustaše u pomoć te je četa morala otstupiti bez uspjeha. Naredna akcija bila je u martu.

[383] Zbornik V/3 321, dok. 107.

...25 III Okupatorska vojska skupa sa ustašama izišla je da pali i pljačka sela sa sjeverne strane rijeke Cetine. Tom prilikom se je jedna naša jača patrola sukobila sa neprijateljima naroda, koje je zatekla na njihovom zločinačkom djelu. Čim su čule pucnjavu ostale naše jedinice hitno su krenule pod našom Crvenom Zastavom i stupile u borbu sa neprijateljem. Borba je trajala od 10 sati izjutra do 6 sati navečer. U toj borbi je uništeno 18 mrtvih Talijana i 3 ustaše i oko 50 ranjenih. Sa naše strane jedan je drug lakše ranjen, tako da je mogao do kraja voditi borbu. Plijen je bio dva puško-mitraljeza sa 4 sanduka šaržera i municije za iste, 13 pušaka, nekoliko stotina metaka za puške, 60 bombi, i razne druge spreme...[385]

S obzirom da su partizani oskudijevali u sanitetskom materijalu i stručnom medicinskom kadru, jedan talijanski zarobljenik upućen je u Štab divizije „Bergamo" sa pismom u kome je Štab Dalmatinskog odreda pozvao Talijane da odnesu svoje ranjenike. Štab odreda se obavezao da ih tom prilikom neće napadnuti. Talijanske snage u jačini od jednog bataljona izašle su 27 marta na položaje poviše s. Cetine i pokupile svoje ranjenike. Tom prilikom su zapalili nekoliko kuća i otjerali stoku.[386]

Tih dana stigao je sa područja Livna komesar Dalmatinskog odreda Vojin Zirojević i preuzeo dužnost 22 marta 1942.[387]

Prvih dana aprila Štab Dalmatinskog odreda donio je odluku da sa Dinarskom, Kamešničkom i Svilajskom četom izvrši napad na s. Maljkovo radi razoružanja tamošnje

---

[384] Poginula u V neprijateljskoj ofanzivi. Za zasluge u Narodnooslobodilačkom ratu proglašena je narodnim herojem.

[385] Zbornik V/4 39, dok. 8.

[386] Isto.

[387] Zbornik V/4, dok. 19. Nekoliko dana poslije dolaska, 1 aprila 1942 komesar odreda je pošao u s. Sajković da obiđe tamošnji partizanski bataljon „Starac Vujadin". Poslije obilaska ovog bataljona on se 5 aprila uputio u s. Crni Lug gdje je trebalo da drži politički zbor, jer je u selu nastupilo previranje, tako da je jedan dio stanovništva potpao pod uticaj četnika. Seljaci skloni četnicima uhvatili su Vojina Zirojevića i predali ga četnicima u Bosansko Grahovo. Četnici su ga odmah predali Talijanima koji su ga poslije nekoliko dana, pošto su ga saslušali vratili četnicima. Poslije svirepog mučenja četnici su ga strijeljali 21 aprila u Bosanskom Grahovu. To je bio težak i veliki gubitak za partisku organizaciju u Dalmaciji. Vojin Zirojević je proglašen za narodnog heroja.

seoske milicije. Čete su prikupljene 3-eg u rejonu s. Bračev Dolac. Dva voda Svilajske čete ojačana jednim vodom Dinarske čete, pod rukovodstvom Duje Bašića, dobila su zadatak da 6-og postave zasjedu i prekinu saobraćaj na komunikaciji Sinj—Vrlika i da onemoguće intervenciju neprijatelja sa te strane. Svilajska četa je posjekla 107 telegrafskih stubova na cesti Sinj—Vrlika. Kamešnička i Dinarska četa (bez jednog voda), ojačane vodom Svilajske čete, napale su 6-og jednovremeno s. Maljkovo i s. Zasiok koja je branila dobro naoružana ustaška seoska milicija. Borba je vođena čitav dan bez uspijeha. Čete su prisiljene da se 7-og uveče povuku prema brdu Vrdovu u pravcu Krajinovih staja. U s. Zasiok ubijena su 2 milicionera i 1 domobran, a 1 partizan je ranjen.

Poslije povlačenja partizana prema s. Vrdovu, Talijani su otpočeli sa pripremama za ponovni napad, grupišući snage u širem rejonu s. Maljkovo. Prema planu neprijatelja manje talijanske snage, uz sadejstvo seoske milicije iz s. Maljkova i oružnika iz Sinja, imale su zadatak da 8 aprila izjutra ovladaju Debelim Brdom (tt 1251) (skica 2) i produže napad pravcem Debelo Brdo—Krajinove staje sa zadatkom da ovladaju položajem zapadno od Krajinovih staja i sa fronta vežu partizanske snage. Devedeset sedma legija crnih košulja[388] imala je da napadom na pravcu s. Čubrice—s. Bračev Dolac izvrši obuhvat i presječe otstupnicu partizanskim snagama, a zatim da sadejstvuje glavnim snagama 25 pješadiskog puka divizije „Bergamo" na pravcu glavnog udara Vrdovo—Vještića Gora. Koncentričnim napadima Talijani su nastojali da partizane nabace na Debelo Brdo, okruže ih i unište.

Talijani su 8 aprila izjutra ovladali bez borbe Debelim Brdom (tt 1251) i zaposjeli položaje prema Krajinovim stajama. Tek tada je Štab odreda saznao o napadu neprijatelja. Cijeneći važnost položaja kod Krajinovih staja, a ocjenjujući situaciju veoma ozbiljnom, Štab odreda je donio odluku da se jedinice bez borbe povuku

---

[388] Uslijed nedostatka nije se moglo ustanoviti koje su još talijanske jedinice učestvovale u napadu, osim 97 legije crnih košulja, iako ih je bilo više (Zbornik V/4 43, dok. 8). Ostale snage i sam tok borbe rekonstruisan je na osnovu sjećanja živih učesnika iz ove borbe, u prvom redu druga Eda Santinija.

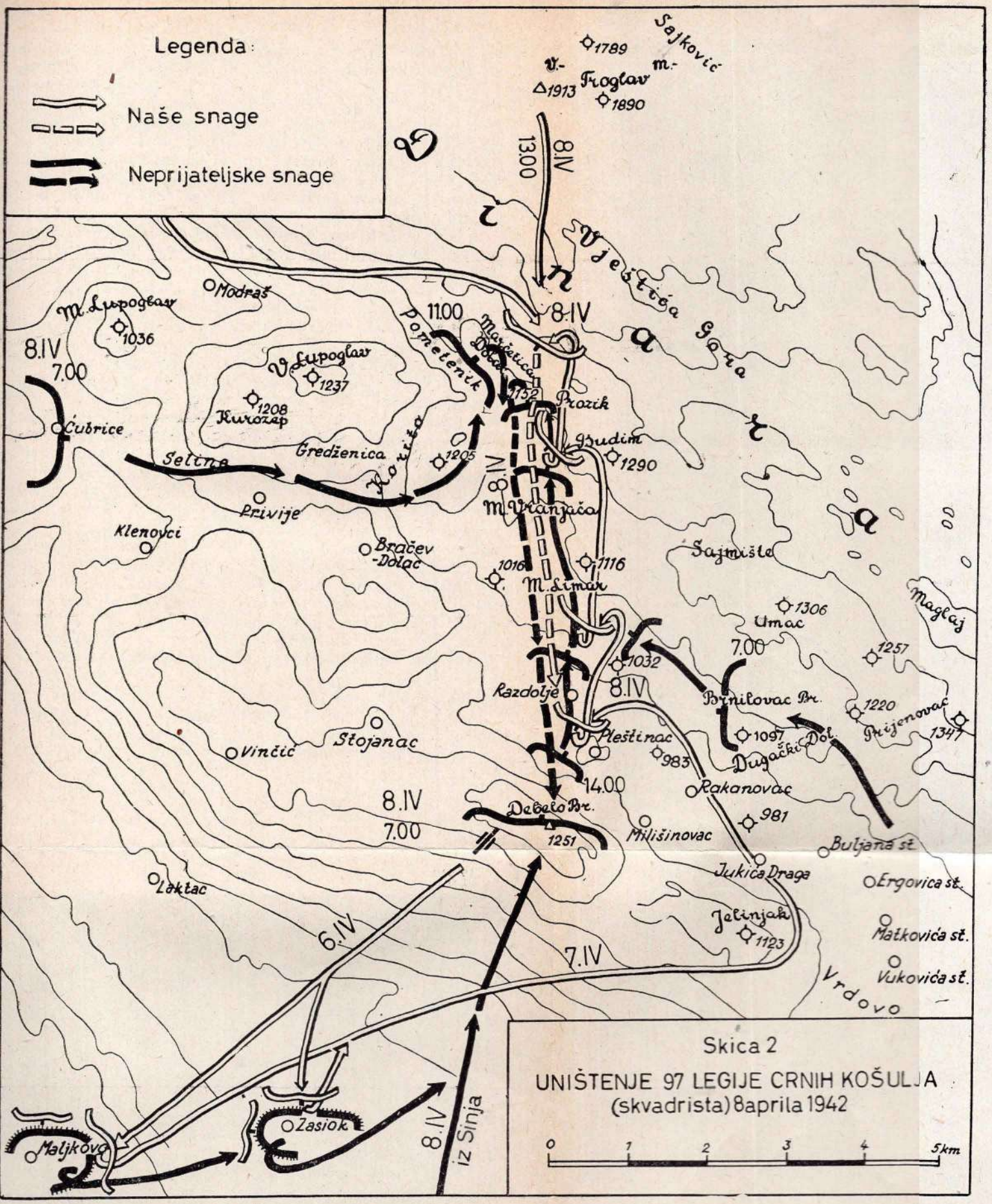
Legenda:
Naše snage
Neprijateljske snage
Sajković
1789
V. Froglav
1913
1890
13.00
8.IV
Vještica Sara
Modraš
M. Lupoglav
1036
8.IV
7.00
V. Lupoglav
1237
1208
Kurozap
Ćubrice
Pometenik
11.00
8.IV
Majdanica
Dolac
1152
Prozik
Gradina
1290
Seltine
Gredženica
Koritо
1205
8.IV
M. Vranjača
Privije
Klenovci
Bračev Dolac
1016
1116
M. Limar
Sajmište
1306
Umac
Maglaj
7.00
1257
1032
8.IV
Razdolje
Brnilovac Br.
1220
Prijenovac
1347
1097
Dugački Dol
Vinčić
Stojanac
Pleštinac
983
Rakanovac
14.00
8.IV
7.00
Debelo Br.
1251
981
Milišinovac
Buljana st.
Jukića Draga
Ergovica st.
Laktac
6.IV
Jelinjak
1123
7.IV
Matkovića st.
Vukovića st.
Vrdovo
Zasiok
Maljkovo
8.IV
iz Sinja
Skica 2
UNIŠTENJE 97 LEGIJE CRNIH KOŠULJA
(skvadrista) 8 aprila 1942
0 1 2 3 4 5km

na nove položaje pred Vještića Gorom. Odluka je bila potpuno pravilna, jer je izbegnuto okruženje čemu je neprijatelj težio.

Odred se organizovano povlačio. Na 500 m od Krajinovih staja napadnut je od 97 legije crnih košulja. Odred je prihvatio borbu, vodeći zadržavajuću odbranu. Talijani pomjeraju svoje snage prema sjeveru, u namjeri da ovladaju dominantnim položajima na Troglavu (tt 1913, k 1890 i k 1789) i tako spriječe povlačenje odreda na sjever, u pravcu s. Sajković. Odred se pod borbom povlačio ka k 1214 (južno od Vještića Gore), gdje je oko 10.30 prešao u otsudnu odbranu. Talijani su u nekoliko navrata pokušali da zbace partizane sa k 1214 ali bez uspjeha.

Ispod Troglava (tt 1913) ukazale su se oko 13 časova kolone partizanskog bataljona iz s. Sajkovića. Štab bataljona obaviješten o borbi inicijativno je pošao u pomoć napadnutom odredu. Dolazak svježih partizanskih snaga pred pad noći izmijenio je situaciju na bojištu u korist partizana, pa su Talijani donijeli odluku o povlačenju pravcem s. Bračev Dolac—Debelo Brdo. Jedinice odreda poduzele su gonjenje. Grupa boraca pod komandom Marina Bilića, koristeći pogodno zemljište (šumu i jaruge), neprimjetno je izbila oko 15 časova na Debelo Brdo i time otsjekla zaštitnicu 97 legije crnih košulja. Tom prilikom ubijeno je 25 talijanskih vojnika, podoficira i oficira te 1 domobran i 2 ustaše.[389] Zarobljeno je 14 vojnika i podoficira, a među njima i komandant 2 bataljona legije crnih košulja, major Antonio Vivareli. Zarobljenici su upućeni Štabu 5 krajiškog odreda. Prilikom sprovođenja zarobljenika kroz s. Crni Lug i s. Sajković seljaci su prepoznali neke Talijane koji su učestvovali u paljenju njihovih sela. Zločinci su predati narodnom sudu. Partizani su zaplijenili 2 mitraljeza, 4 puškomitraljeza, 52 puške, veći broi puščane municije i izvjesnu količinu sanitetskog materijala.

Poslije 2 dana 3 aviona tipa „Savoja" u dva navrata bombardovali su Vještića Goru bez rezultata.

Oko 15 aprila došla je u logor Dinarske čete grupa od 69 drugova većinom boraca Solinskog odreda, pa je

[389] Zbornik V/4 43, dok. 8.

Dinarska četa reorganizovana. Dio njenog sastava sa novopridošlim borcima zadržan je radi formiranja novih jedinica. Po reorganizaciji, Dinarska četa je 30 aprila postavila zasjedu na cesti Sinj—Vrlika. Talijanska kolona na vrijeme je otkrila zasjedu, pa se pod borbom zaštitnice povratila u Sinj. Ubijeno je 3 a ranjeno 5 talijanskih vojnika. Jedan partizan je ranjen.

Kamešnička četa. Dolaskom na svoje područje Kamešnička četa je razvila živu političku aktivnost. Po prilivu desetak boraca iz susjednih sela četa je brojala 23 borca i bila sposobna da vrši manje oružane akcije.

Četa je 1 januara 1942 postavila zasjedu na cesti Sinj—Livno, između Bilog Briga i Vagnja (tt 1203) na Trnovim Poljanama. U zasjedi je ostala dva dana i na nju je 3 januara oko 9 sati naišao talijanski vojni autobus, koji je održavao povremenu vezu između Livna i Sinja. Zasjeda je ubila 2 karabinjera, a 2 pripadnika crnih košulja ranila. Jedna desetina spustila se na cestu sa namjerom da uništi oštećeni autobus i iz njega izvuče plijen. U tom momentu pojavila su se tri kamiona Talijana na otstojanju od 150 m, na koje je odmah otvorena puščana i mitraljeska vatra. Nakon oštre borbe Talijani su imali 7 mrtvih i veći broj ranjenih. Među mrtvima nalazio se i potpukovnik d'Aloja Vito. Zarobljeno je 10 vojnika koji su po saslušanju pušteni i vratili se u Livno u sastav divizije „Bergamo". Oni su pričali vojnicima o svom susretu sa partizanima uslijed čega je Štab divizije donio odluku da se interniraju u Italiju. Poslije ove uspjele akcije partizana Talijani su pošli jačim snagama preko Vagnja u pravcu Kamešnice. Međutim, Kamešnička četa se na vrijeme povukla, ne upuštajući se u frontalnu borbu sa ovim snagama.[390]

---

[390] Zbornik, V/3 87, dok. 25. O ovoj akciji u aktu Ministarstva unutrašnjih poslova NDH piše:

„...3. siječnja oko 10 sati četničko-komunistička banda napala je jedan italijanski samovoz sa vojnicima na mjestu zv. Prednjaci na državnom putu Livno—Sinj između Biloga Briga i Vagnja kod Runjinih staja na Trnovim Poljanama...

Samovoz je napadnut sa svih strana sa udaljenosti od 40—200 koraka puščanom i strojopuščanom vatrom.

Po dolasku grupe omladinaca u Dinarsku četu, Štab odreda je jednom grupom popunio i Kamešničku četu, koja je 18 januara ponovo reorganizirana. Za komandira je postavljen Ivan Bračulj, dok je dužnost političkog komesara ostala upražnjena. U četi su formirana tri voda.

Četa je tokom druge polovine januara djelovala istočno i sjeveroistočno od Sinja prema Kamešnici, vršeći nekoliko manjih prepada na ustašku seosku miliciju iz s. Rujani.

Noću 11/12 februara četa je upala u selo Bajagić s namjerom da pohvata neke ustaške simpatizere. Uhvaćen je glavar sela Simo Baković, razoružan i nakon saslušanja pušten na slobodu. Ovom prilikom partizani su rekvirirali izvjesne količine žita od porodica, čiji se sinovi nalaze u ustaškoj vojsci. U selu su oduzete 3 puške. Iste večeri miniran je most zvani „Kusinac", izmedu s. Han i s. Gala. U ovoj akciji uništen je vodovod za Sinj.[391]

Oko 20 februara četa je napala iz zasjede talijansku motorizovanu kolonu na Vagnju. Kolona je imala preko 100 kamiona, pa je četa otvorila vatru samo na prethodnicu i ubila 2 vojnika i 3 ranila.[392]

Tokom marta Kamešnička četa izvršila je nekoliko manjih akcija po selima Livanjskog i Sinjskog polja, u kojima je zaplijenila 17 pušaka i izvjesnu količinu puščane municije. Prvih dana aprila Kamešnička četa sa Svilajskom i Dinarskom učestvuje u akciji u selima Maljkovo i Zasiok i pri odbrani logora na Vrdovu. Ona je 16 aprila napala seosku miliciju iz s. Rajani. U borbi koja je trajala 3 sata milicija je u neredu otstupila, ostavivši 3 mrtva i 2 ranjena.[393]

U borbi je poginuo jedan italijanski podpukovnik, 3 vojnika, a 3 su vojnika ranjena i 4 zarobljena.

Preduzeta je potjera od jednog italijanskog sklopa od 120 vojnika sa 4 časnika i jednom našom ophodnjom, koja je bila u službi ispod Trnovih Poljana.

Sa banditima se nije došlo u dodir...

Talijanski potjerni sklop popalio je sve Runjine, Džankove, Bilobrkove i Poljakove košare u blizini gdje je napad izvršen..." (Zbornik V/3 444 i 447, dok. 139).

[391] AVII 58/9—2, k. 119.

[392] AVII 36/4—1, k. 107.

[393] AVII 58/9—2, k. 119.

Preko Kamešničke čete Štab Dalmatinskog odreda održavao je stalnu vezu sa partiskom organizacijom na terenu, Mjesnim komitetom u Sinju i sa PK KPH za Dalmaciju u Splitu. Ta veza bila je veoma značajna, jer se preko nje dobijao potrebni materijal, a njom su išli ilegalni partiski radnici i pristizali novi borci u odred.

U maju Kamešnička četa učestvuje u akciji na terenu Knina a kasnije, sa Dinarskom četom, Kninskim odredom i Cetinskom četom, ulazi u sastav novoformiranog Prvog dalmatinskog udarnog bataljona.

Svilajska četa. Odmah po dolasku na Svilaju komanda čete povezala se sa Ilijom Krunićem i Božom Stoisavljevićem iz s. Otišića. Četa je politički brzo prodirala u sela i osigurala jak uticaj u narodu. Nekoliko dana po dolasku na Svilaju, 27 decembra, četa je preko Franje Dadića uspostavila vezu sa selima na južnoj strani Svilaje: Ogorjem i Milešinom. Iz ovih sela širio se brzo uticaj i na ostala susjedna sela: Pribude i Radunić. Preko s. Milešine uspostavljena je veza sa partiskom organizacijom u Kaštelima i Solinu. Dana 31 decembra održan je prvi sastanak pretstavnika partiske organizacije Solina i komande čete. Sastanku su prisustvovali Martin Mikelić, Pepe Babin, Dušan Tadin i Mate Gilić. Odlučeno je da se organizira kanal sa Splitom i Solinom.

Pored političke aktivnosti, četa je vršila i oružane akcije.

Januar 1942 donio je veliki snijeg, a snježni nanosi po Svilaji su ograničili svaki pokret. No ipak 18 januara izbila je četa u s. Milešinu. Noću 18/19-og četa je preduzela pokret ka Muću, da likvidira oružničku postaju od 18 oružnika. Iste noći oko 1 sat upala je u Muć, blokirala kuće i onesposobila telefonsku centralu na mjesnoj pošti.[394] Komandir čete je donio odluku da u selu sačekaju svitanje i da izvrše pojedinačno razoružanje oružnika pri izlasku iz kuća u kojima su stanovali. Ova odluka bila je sasvim na mjestu ako se uzme u obzir da su kuće u Muću građene od kamena i da ih je lako braniti, pogotovu kad napadač raspolaže samo lakim pješadiskim naoružanjem kakvim su bili naoružani borci Svilajske čete. U svitanje razoružan je oružnik-kurir koji je

bio upućen u komandu oružničke satnije u Sinj. Nešto kasnije pred kućom oružnika Medića, koji je bio rodom iz Muća, odjeknuo je pucanj, jer je on pred svojom kućom primijetio partizana Marka Bulovića i na njega odmah otvorio vatru. Bulović je teško ranjen u kičmu. Pucanjem su upozoreni i ostali oružnici. Uskoro se razvila borba. Naročito je uporno branjena zgrada postaje. Komandiru čete, Duji Bašiću uspjelo je da u postaju ubaci bombu i rani komandira i njegovog zamjenika. Poslije toga postaja je zauzeta. Uskoro je prestao otpor i ostalih oružnika. Zaplijenjene su 23 puške, 40 ručnih bombi, 40 kg eksploziva i sva oprema. Zarobljeno je 11 oružnika, dok su trojica poginula. Ovo je bila prva veća akcija Svilajske čete, koja je podigla ugled partizana u Mućkoj opštini.

Poslije napada na Muć, u sastav čete došli su novi borci i to iz Kaštela 18, iz Solina 16, iz s. Maovica 4, a iz s. Baljci 2 seljaka.[395] Dolaskom ovih i još nekih boraca koncem januara 1942 četa je narasla na 65 boraca.

Početkom februara u četi je bio Maks Baće. Ona je, 4 februara, podijeljena na tri voda. Prvi vod pod komandom Marina-Boža Bilića ostao je u Otišićkim stajama sa zadatkom da i dalje politički djeluje u selima Vrličke općine i da dejstvuje na prostoru Sinj—Vrlika. Drugi vod pod komandom Martina Papa uspostavio je logor na jugoistoku Svilaje u Ogorskim stajama, dejstvujući u pravcu Muća i Sinja i na komunikaciji Sinj—Split. Treći vod pod komandom Nikole Cvitkovca upućen je u zapadni dio Svilaje gdje je u Baljačkim stajama organizirao logor. Ovaj vod dejstvovao je u pravcu Petrova Polja.

Ovakvim rasporedom vodova nastojalo se obuhvatiti sva sela sjeverno od druma s. Muć—Petrovo Polje prema Svilaji. Ustvari vodovi su pretstavljali tri manje odvojene jedinice koje dejstvuju samostalno.

Jednovremena pojava više partizanskih jedinica na nekoliko mjesta imala je i drugih prednosti. Naime, neprijateljski garnizoni u Vrlici, Drnišu i Sinju nisu bili u mogućnosti da manjim snagama i pojedinačno preduzi-

---

[394] Zbornik V/3 319, dok. 107.

[395] Usmeno kazivanje Duje Bašića, komandira Svilajske čete.

maju napade na partizane. Istovremen napad na sve vodove zahtijevao je znatno veće snage i složenije pripreme.

Odmah poslije reorganizacije vodovi su razvili živu aktivnost. Prvi vod se 10 februara naveče spustio u s. Koljane i održao narodni zbor, a potom je izvršio pokret u pravcu garnizona Vrlika. Nedaleko od Koljanskog mosta uhvaćen je seoski lugar Luka Pavić koji se dotada sumnjivo držao, te mu je oduzeta lovačka puška, dok je on pušten na slobodu. Iste noći u 1.20 časova vod je napao talijanske bunkere u Vrlici, bacivši 5 ručnih bombi od kojih su ranjena 4 talijanska vojnika. Poslije ove akcije vod se povukao u pravcu Svilaje.[396].

Iduće noći 10/11-og 1 i 2 vod Svilajske čete izvršili su napad na seosku miliciju u s. Maljkovo. Napad je djelimično uspio; razoružana su tri milicionera i zaplijenjeno je nešto stoke. Neposredno poslije napada uslijedila je intervencija Talijana pa su se vodovi morali povući. Tom prilikom poginuo je jedan partizan.

U zapadnom dijelu Cetinskog polja, u srpskim selima Vrličke općine, ustaške vlasti nisu imale nikakav oslonac,[397] jer je narod zbog ustaških zločina bio stalno pod oružjem. Zato su ustaški oružnici iz Kijeva, potpomognuti talijanskim snagama iz Vrlike, napali 18 februara s. Cetinu.[398] Svilajska četa odmah je pritekla u pomoć seljacima s. Cetine. Njen 1-vi vod postavio je zasjedu na cesti Sinj—Vrlika, 2-gi vod iz rejona s. Maovice izvršio je jednom desetinom demonstrativan napad na Vrliku, a glavninom voda postavio zasjedu na komunikaciji Knin—Vrlika, sa namjerom da onemogući slanje svježih snaga ustaša u borbu u s. Cetini. Oko 6 sati izjutra, na zasjedu 1-og voda Svilajske čete u zaseoku Dragović naišao je autobus iz Sinja i zaustavljen. Tom prilikom je zarobljen 1 karabinjer, 1 talijanski vojnik i 3 domobrana. Dok je autobus pretresan, od Vrlike je naišao jedan kamion sa domobranima i oružnicima i upao u zasjedu. Partizani su pozvali

---

[396] Zbornik V/3 493, dok. 150.

[397] Srpski živalj ovih sela bio je pod uticajem partizana i četnika, ali se nije opredijelio ni za jednu stranu, već je oružjem branio svoja sela od ustaških upada.

[398] Izvještaj Velike župe Bribir i Sidraga br. 16/131—42 od 18 II 1942 (AVII reg. 1/61, k. 195).

domobrane i oružnike na predaju. Čim je kamion stao oružnički narednik Anić, koji je ranije ubio jednog partizana prilikom napada na s. Maljkovo, otvorio je vatru. Istovremeno je i komandir voda Marin Bilić otvorio vatru i smrtno ranio oružnika Anića. Ostali su se predali (9 domobrana, 1 domobranski podoficir, 5 oružnika, 1 oružnički podnarednik i 1 oružnički poručnik). Pušteni su na slobodu domobrani, talijanski vojnik i 1 oružnik, dok su ostali predati sudu. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 9 pušaka, 5 pištolja, 5 bombi, oko 400 metaka, nešto ćebadi i ostalog ratnog materijala.[399]

Ocjenjujući ove događaje Veliki župan župe Cetina pisao je 14 februara:

> ...Prema dosadašnjim izvještajima i dobivenim podatcima pobune ima na području kotara Sinj i na području kotara Omiš. Pobunjenici se zadržavaju u četiri grupe, od kojih jedna u planini Svilaji, druga u planini Dinari, treća u planini Kamešnici, a četvrta na krajnjem jugu ove Velike župe u šumama i brdima više Gradca...[400]
>
> Pobunjenici iz prvih triju grupa silaze u pogranična sela kotara Sinj i ona sela kotara Omiš koja graniče sa kotarom Sinj... Ovakvi slučajevi događaju se skoro danomice te je razmjer pobune svakako velik, a broj pobunjenika iz dana u dan raste...[401]

Ovaj uspjeh izazvao je reakciju talijanske komande u Sinju, koja je odmah angažovala svoje snage iz Sinja, Vrlike, i Drniša i 22 februara poduzela napad na Svilaju. Cilj im je bio da likvidiraju partizane na Svilaji i da osiguraju komunikaciju Sinj—Vrlika. Pored Talijana u napadu su učestvovali i oružnici. Ukupno je angažovano oko 2.000 dobro naoružanih vojnika. Neprijatelj je poduzeo nastupanje sa tri pravca sa ciljem da Svilajsku četu okruži. Prva kolona nastupala je pravcem s. Otišić—Otišićke staje, a druga s. Pribude—Jelenjak (k 1283), sa zadatkom da brzim nadiranjem ovlada grebenom Svilaje, da napadne

---

[399] Zbornik V/3 494, dok. 150. Izvještaj Velike župe Bribir i Sidraga od 20 II 1942 (AVII 27/6—1, k. 195).

[400] Odnosi se na Svilajsku, Dinarsku i Kamešničku četu i na partizane sa Biokova.

[401] Zbornik V/3 492s, dok. 150.

partizane s leđa, a potom da produži prema Otišićkim stajama tj. centralnom partizanskom logoru. Treća kolona (glavnina) nastupala je od s. Maovica prema jugu i dalje obroncima Svilaje prema Jelenjaku (k 1283).

Komanda Svilajske čete, preko simpatizera u Drnišu i Sinju, na vrijeme je obaviještena o neprijateljskim namjerama i spremno je dočekala napad. Plan čete je bio: ne dozvoliti neprijatelju da ovlada Jelenjakom i osigurati otstupnicu prema s. Milešini. Zbog toga je glavnina čete orijentisana prema neprijatelju koji je nadirao od s. Pribude. Oko 10 sati 22 februara došlo je do žestoke borbe na Jelenjaku. Neprijatelj je uzaludno vršio nekoliko juriša. Pod zaštitom puščane i mitraljeske vatre četa je preduzela postepeno povlačenje prema s. Milešini, održavajući stalno kontakt sa neprijateljem. Oko 11 sati prva neprijateljska kolona ovladala je kotama u rejonu Otišičkih staja i zapalila 25 planinskih koliba. Oko 12 sati neprijatelj je počeo sa povlačenjem. Time je završen prvi neprijateljski napad na Svilaju. Partizani nisu imali gubitaka dok je neprijatelj imao 3 mrtva i 1 ranjenog.[402]

Odmah poslije napada došao je sa Dinare u logor Svilajske čete Vicko Krstulović. Četa je tada brojala 107 boraca koji su za relativno kratko vrijeme kroz sitne ali uspjele akcije stekli dragocjeno borbeno iskustvo. U moralno-političkom pogledu 1 i 3 vod pretstavljali su čvrste jedinice. Nasuprot njima u 2 vodu osjetilo se kolebanje kod manjeg dijela boraca — pretežno seljaka. Oni nisu bili raščistili sa izdajničkom ulogom Paje Popovića (vođa četnika u južnom dijelu Knina), pa su bili za saradnju sa njim i njegovim četnicima. Za takvo stanje u ovom vodu kriva je komanda čete koja ni sama nije uočila izdajstvo Paje Popovića, pa je prema njemu i njegovim pripadnicima imala blag stav. Zbog toga je Vicko Krstulović ostao u četi tri dana i održao konferenciju sa borcima, partiske sastanke sa komunistima, sastanak sa skojevcima, sastanak sa komandom čete itd. Njegova pomoć bila je dragocjena. Borcima je detaljno objašnjena uloga i saradnja Paje Popovića sa okupatorom, njegov izdajnički i razorni rad. Ovog puta razbijena je svaka kolebljivost.

---

[402] Zbornik V/4 24, dok. 3.

Zaplašeni aktivnošću partizanskih jedinica, župa u Omišu i Štab talijanske divizije „Bergamo" pripremili su nove napade na partizanske snage u Svilaji.[403]

Na sastanku ustaških i talijanskih vlasti u Sinju postignuta je principijelna saglasnost o pitanju dalje akcije prema partizanima na Svilaji i Dinari i izrađen plan pretstojećeg napada na partizane na Svilaji koji je predviđen za 31 mart. Prema planu trebalo je noću 30/31 marta jakim snagama opkoliti podnožje Svilaje, a zatim uz podršku artiljerije i avijacije izvršiti nastupanje pravcima:

talijanske i domobranske snage iz Vrlike preko s. Maovice u pravcu centralnog dijela Svilaje; snage iz Drniša izvršiće napad preko Petrova Polja u pravcu s. Maovice. Obe kolone će se sastati oko 8 sati u rejonu s. Maovice odakle će zajedno poduzeti napad prema centralnom dijelu Svilaje (Jelenjak k 1283);

dijeovi 26 puka divizije „Bergamo", potpomognuti oružnicima iz s. Dicma i Muća, preduzeće napad pravcem s. Ogorje — s. Milešina — Jelenjak (k 1283), gdje će se oko 12 sati sastati sa prve dvije kolone;

jedinice 25 puka divizije „Bergamo", potpomognute domobranima popunidbenog zapovjedništva iz Sinja, preduzeće napad pravcima: Sinj — s. Zelovo — centralni dio Svilaje i Sinj — s. Maljkovo — s. Otišić — centralni dio Svilaje. Ova kolona je imala zadatak da nanese glavni

---

[403] „U cilju da bi se akcija čišćenja pobunjeničkog gnezda makla sa mrtve tačke, pošao je podpisani sa podžupanom g. Stojanovićem, tajnikom g. Penavićem i stožernikom g. Markotićem u Sinj, gdje su ga kotarski predstojnik g. Kvezić, zapovjednik domobranskog popunidbenog zapovjedništva u Sinju potpukovnik g. Potočnik i zapovjednik oružničkog voda u Sinju nadporučnik g. Karaman potanko upoznali sa situacijom. Sva trojica su složno izjavili da se dulje ne smije čekati, jer prieti pogibelj da pobuna zauzme neželjene razmjere uslijed sve češćeg pribjegavanja našeg življa pobunjenicima i sve češćih napada pobunjenika.

Nakon toga potpisani je u pratnji gore navedenih posjetio zapovjednika italijanske pješačke divizije „Bergamo" u Sinju generala g. Petra Belletti-a, u njegovom uredu, gdje je zajednički rasmotrena situacija u Sinjskoj krajini, a sa naše strane prikazano je teško stanje pučanstva i opasnosti koje su na pomolu te je podpisani iznio i prijedloge u pogledu mjera, koje smatra uputnim da se poduzmu i to svakako sporazumno sa italijanskim vojnim vlastima..." (Zbornik V/3 494 s. dok. 150).

udar partizanima i da, pretresajući teren, potisne Svilajsku četu prema Jelenjaku (k 1283), gdje će je uništiti snage ostalih kolona.[404]

Za izvršenje ovoga zadatka neprijatelj je angažovao 3.900 vojnika, naoružanih artiljerijom i minobacačima.

Svilajska četa brojala je tada 117 boraca. Ona se nalazila u rejonu Otišićkih staja i držala je položaje prema s. Otišiću i s. Maljkovu. Komanda čete, na vrijeme obaviještena o neprijateljskim namjerama, odlučila je da se pohrani sav materijal koji bi otežavao pokret boraca, a izbjegavajući kontakt sa neprijateljem, ne dozvoliti da iznenadi četu i da joj nametne frontalnu borbu. Za izvršenje ovog zadatka isturene su jake patrole na sve strane. One su imale zadatak da izviđaju i da prate pokret neprijatelja i da o tome obavještavaju komandu čete koja će izabrati pogodan momenat za zabacivanje čete u pozadinu neprijatelja.

Oko 10 časova patrola koja se nalazila prema s. Maovice obavijestila je komandu čete o nastupanju neprijatelja sa tog pravca. Na osnovu toga četa je odmah preduzela pokret sjevernije od pravca nastupanja neprijatelja i, koristeći prazan međuprostor, oko 13 časova neprimjetno se provukla kroz obruč i prebacila na planinu Kozjak (sjeverozapadno od Vrlike). Tako se već u početku neprijateljskog napada četa našla van obruča.

Neprijateljske snage izvršile su nastupanje sa polaznih položaja prema planu i oko 13 časova bez borbe ovladale Jelenjakom (k 1283). Usput su Talijani popalili preostale planinske kolibe na Svilaji. Pošto nisu uspostavili dodir sa partizanima, Talijani su povukli svoje napadne kolone u Vrliku, Sinj i Split. Tako se bezuspješno završio i drugi neprijateljski napad na Svilaju.

Poslije povlačenja neprijatelja, prema odluci Štaba Dalmatinskog odreda Svilajska četa se prebacila u s. Vrdovo na Dinaru.

Štab Dalmatinskog odreda, na osnovu procjene situacije, donio je odluku da sa Dinarskom, Svilajskom i Kamešničkom četom, prenese težište dejstva odreda na Sinj-

[404] AVII 17/6—2, k. 119; 19—2, k. 107 i f 6—4 k. 202.

sko polje. Zbog toga je Svilajska četa i prebačena na ovo područje.

Neprijateljske jedinice iz Sinja vršile su početkom aprila česte ispade po selima duž komunikacije Sinj—Vrlika. Ispadi su imali za cilj da zastraše narod, koji je uzimao sve više učešća u borbi protiv okupatora. Pored toga, nastojali su stalnim pokretom određenih snaga održati sigurnost saobraćaja ovom komunikacijom, i osloboditi garnizon Vrliku česte partizanske blokade. Imajući ovo u vidu Štab odreda je odlučio da postavi jaču zasjedu na komunikaciju i da je onesposobi za saobraćaj za duži period, a zatim glavnim snagama odreda poduzme napad na seosku miliciju u selima Zasiok i Vrdovo. U duhu ove zamisli Svilajska četa je 5 aprila dobila zadatak da postavi zasjedu na komunikaciji Sinj—Vrlika kod Manastira Dragović.

Zasjeda je postavljena istog dana po padu mraka, ali se neprijatelj nije pojavljivao. Tek 7 aprila iza okuke Vraška Čuka pojavila se talijanska kolona. To je bila prethodnica od četiri tenka i četiri kamiona karabinjera i pripadnika crnih košulja. Pozadi i na otstojanju od 1500 m kretala se glavnina kolone — 20 kamiona vojnika. Četa je propustila prethodnicu, a kada je čelo glavnine kolone upalo u zasjedu otvorena je iznenadna vatra. Međutim, zbog dužine kolone, udaru partizanske vatre delimično je bila izložena glavnina kolone — svega 14 kamiona, tako da je predhodnici i zaštitnici kolone data mogućnost intervencije, što su i učinile. Svilajska četa bila je prisiljena da vodi borbu protiv glavnine i da odbija koncentrične napade predhodnice i zaštitnice. Razvila se borba koja je trajala do kasno uveče. Zbog nadmoćnosti neprijatelja, koristeći mrak, četa se povukla na Dinaru iznad s. Koljani. Oko 21 čas borba je prestala. Talijani su se uz gubitke od 26 mrtvih i više ranjenih povukli u Sinj.[405]

Oni su tokom borbe svoje mrtve i ranjene prebacivali u Sinj. Već oko 15 časova u Sinju su zabranili svaki izlazak iz kuća vjerovatno da bi prikrili svoje gubitke.

Partizani nisu imali gubitaka.

Istovremeno noću 5/6 aprila 1-vi vod ove čete pod komandom Marina Bilića postavio je zasjedu na cesti

---

[405] Zbornik V/4 40, dok. 8.

Sinj—Vrlika južno od s. Koljani. Na zasjedu su 6 aprila naišli ustaški tabornik iz s. Garjaka i još jedan ustaša. Obojica su zarobljeni i poslije istrage strijeljani.

Bez obzira na ishod zasjede kod Svilajske čete, Štab odreda ostao je pri svojoi prvobitnoj zamisli da izvrši napad na s. Vrdovo i Zasiok. Dinarska i Kamešnička četa dobile su zadatak da napadnu preko Debelog Brda s. Zasiok, istim ovladaju, a potom produže dejstvo u pravcu s. Vrdovo. Svilajska četa je dobila zadatak da ponovo sa 1 i 2 vodom postavi zasjedu na cesti Sinj—Vrlika i Sinj—Zasiok, dok je 3 vod, zaposjedanjem položaja prema s. Potravlju, imao da osigura napad glavnine odreda.

Napad je izvršen prema predviđenom planu 8 aprila uzoru. Dinarska i Kamešnička četa nisu izvršile postavljeni zadatak, jer su bile prisiljene da vode borbu sa neprijateljem cio dan. Svilajska četa je otkrivena i napadnuta od jakih domobranskih i talijanskih snaga te je primorana na povlačenje. Treći vod ove čete, takođe je otkriven i napadnut od ustaša iz s. Potravlja. Prisiljen na povlačenje, nabačen je u s. Maljkovo, gdje je opkoljen od seoske milicije ovog sela. Vod je prihvatio borbu pod teškim uslovima, te je bio prinuden da vrši proboj prema Svilaji. Nešto prije pada mraka vod se probio prema Svilaji, ali je u borbi imao tri mrtva medu kojima i komandira voda Marina Papa. Tokom dana odred se povukao na Dinaru. Podučen ovom neuspjelom akcijom Štab odreda je poduzeo mjere za reorganizaciju jedinica, a težište dejstva prenio sa sinjskog pravca na područje Knina, gdje zbog otvorene izdaje četnika, nastaje jače previranje u narodu.

Svilajska četa je ponovo reorganizovana i smanjena na dva voda. Za komandira čete postavljen je Dujo Bašić, a za političkog komesara Marin Bilić. Prema naredbi Štaba odreda Svilajska četa je ponovo upućena na Svilaju kod Otišićkih staja. Na tom području ona je djelovala još izvjesno vrijeme da bi zajedno sa Dinarskom i Kamešničkom četom ušla u sastav novoformiranog Prvog dalmatinskog udarnog bataljona. Poslije njenog odlaska na Svilaji je ostao partizanski punkt koji je uglavnom služio za kurirsku službu.

Tako se na širokom području srednje Dalmacije, na Dinari, Svilaji i Kamešnici u periodu decembar 1941 — april 1942 vrlo brzo razvio relativno jak partizanski odred od oko 250 boraca, koji je dejstvovao uglavnom odvojeno po četama. Dejstva ove jedinice rasla su postepeno iz dana u dan, od malih zasjeda i napada na patrole do većih napada na jače neprijateljske kolone i ustaško-domobranske posade. Uporedo sa tim rasla je i reakcija talijanskih i ustaško-domobranskih snaga koje poduzimaju napade većih razmjera u cilju gušenja NOB i razbijanja partizanskih jedinica. Međutim razvoj NOB ni te ni druge mjere okupatora (stvaranje četničkih jedinica i ustaške milicije na području gdje je delovao odred) nisu mogle da zaustave.

4. SOLINSKI ODRED

Poslije borbe sa ustašama u s. Dicmu, Solinski odred vratio se u Solin. Borci su živjeli po grupama, većinom u zaklonima po Solinskom polju. Kada su nastupila loša vremena i kada je život pod „vedrim nebom" postao nemoguć, 1 novembra 1941 MK donio je odluku da se izrade rovovi — zemunice.[406]

Po povratku u Solin odred je reorganizovan, rasformirane su desetine, a borci po vodovima podijeljeni na grupe. Štab odreda je ostao u ranijem sastavu i rukovodio oružanim akcijama koje je odred povremeno izvodio.

Od sredine avgusta 1941 do početka aprila 1942 odred je izveo niz uspješnih akcija. Sve to ne bi bilo moguće izvesti da nije u Solinskom bazenu djelovala snažna i

---

[406] Zemunice su izradivane u najvećoj konspiraciji i u toku jedne noći. Kopane su pod zemljom, a iskopana zemlja raznosila se po njivama. Bile su dobro maskirane, a ulaz je obavezno bio pored nekog žbunja ili pod deblom maslina. Osim podzemnih, izrađen je veliki broj nadzemnih zemunica. One su izgradivane u debelim zidovima poljskih kamenih ograda (međa), u gomilama kamenja po maslinjacima ili u zidovima stanbenih prostorija. Zemunice su bile prilično ugodne Mogle su da prime 2 do 5 ljudi, koji su tu mogli ostati po nekoliko dana. Ujesen i zimu 1941 u Solinu je iskopano 40 ovakvih zemunica i u njima su pretežno živjeli borci Solinskog odreda.

jedinstvena partiska organizacija koja je imala apsolutni uticaj na cio narod. Narod je znao o boravku i djelstvima odreda, ali niko nije to dostavio okupatoru, već su brižljivo čuvali borce, hranili ih i odijevali. Upravo zbog toga mnogobrojne i česte talijanske akcije nisu uspjele da otkriju odred. Noću 19/20 septembra jače talijanske snage blokirale su Solin. Rano ujutro izvršili su pretres svih kuća, pa kada nisu pronašli nikog od pripadnika odreda, uhapsili su 25 građana i odveli ih u Split kao taoce.

Oružane akcije odred je izvodio na predlog partiske organizacije, najčešće prema direktivama MK. Akcije su izvođene po grupama, a za svaku bi se unaprijed odredilo ljudstvo i rukovodilac. Ljudstvo je birano prema karakteru i važnosti zadatka koji je izvođen noću i brižljivo pripreman. Unaprijed su prikupljani potrebni podaci o snazi i rasporedu neprijatelja, na osnovu čega je izradivan plan napada. Napadi su vršeni brzo i smjelo, najčešće iznenada i jednovremeno na nekoliko mjesta. Prvo se napadalo ručnim bombama, a zatim je otvarana kratka vatra iz pušaka i puškomitraljeza. Objekti su rušeni pomoću eksploziva ili drugih naprava koje su izrađivane u Solinu. Kada se izvodila neka obimnija akcija vršena je šira mobilizacija naroda, a ponekad je u njima učestvovalo preko polovine stanovništva Solina (napr., pri rušenju željezničke pruge).

Odred je koordinirao svoje akcije i sa akcijama radnika u tvornicama i željezničara na pruzi i sa partiskom i skojevskom organizacijom na terenu.

Dalmatinska Zagora (općina Muć) bila je pod uticajem ustaša, a većina seljaka po selima bila je naoružana, skeptična i nepovjerljiva, pa je rad pojedinaca — partiskih radnika na terenu bio nemoguć. Zbog toga su grupe boraca Solinskog odreda odlazile na teren i kao borbeni agitator držale zborove i politički djelovale u narodu. Intenzivan politički rad naročito je došao do izražaja u prvoj polovini 1942 kada je odred za nešto više od mjesec dana održao 32 zbora po selima Mućke općine.

Uoči godišnjice Oktobarske revolucije 1941 odred je sa 1-vim i 2-gim vodom, pod komandom Ante Vučića,[407]

---

[407] Zbog zasluga u NOR proglašen narodnim herojom.

postavio zasjedu na cesti s. Vlačina — s. Rupotina na koju je naišla talijanska kolona od 5 kamiona vojnika. Borba je trajala 10 minuta; ubijeno je 3 a ranjeno 4 vojnika.[408] Treći vod ovog odreda izvršio je demonstrativan napad iste noći na talijansku posadu na Klis-Grebenu, bez gubitaka.

Tvornica cementa u Majdanu i veliko skladište benzina nafte i ulja zapaljeni su 9 novembra naročitom smjesom koju su izradili sami partizani.[409]

Kao odgovor na akcije Solinskog odreda Talijani su 13 novembra jakim snagama brižljivo pretresli teren u namjeri da likvidiraju odred. Za to su angažovali oko 6.000 vojnika[410] i blokirali čitav Solinski bazen. Puna dva dana oni su vršili pretres svih kuća i čitavog Solinskog polja, ali bez uspjeha. Tom prilikom uhapšeno je oko 300 ljudi i žena. Jedan dio pohapšenih je interniran u Italiju, a drugi su zadržani po zatvorima u Dalmaciji od kojih su neki vremenom pušteni na slobodu. Te mjere nisu pokolebale narod Solinskog bazena. Nijedan borac nije prokazan iako su za njih znali gotovo svi stanovnici. To najbolje potvrđuje jedinstvo naroda. Uprkos represalija, akcije nisu jenjavale. Odred je 14 novembra u 19.30 napao bombama talijansku posadu na tadašnjoj granici Italije i NDH, kod Majdana na brdu Masdeza[?] Rezultati

---

[408] „San Marco" od 9 XI 1941. Arhiv muzeja NOB Split, reg br. II/106.

[409] Smjesa je izrađena od natrijumdioksida, šećera i sumporne kiseline. Sumporna kiselina bi se nalila u staklenu bočicu koja se ne bi začepila, zatim bi se bočica stavila u gumenu kesicu u kojoj se nalazio šećer pomješan sa natrijumdioksidom. Takva kompletirana kesica bi se stavljala kod predmeta koji se namjerava zapaliti tako da se bočica sa sumpornom kiselinom prevrne. Kiselina bi nagrizla zidove gumene kesice i spajala se sa smjesom natrijumdioksida i šećera što je izazivalo jaku eksploziju i visoku temperaturu. Smjesa se upotrebljavala za izazivanje eksplozija i požara. Vrijeme požara moglo se regulisati na taj način što bi se smjesa i bočica stavljale u duplu, trostruku ili pak višestruku gumenu kesicu jer je kiselini trebalo 5 minuta da nagrize jedan gumeni zid.

[410] Nije se moglo utvrditi koje su talijanske jedinice izvele ovu akciju, ali se pretpostavlja da su to snage divizije „Kaćatori delle Alpi II.

napada nisu poznati.[411] Nekoliko dana kasnije, 20-og rano izjutra, otpočeli su Talijani „čišćenje" područja Solin—Klis u kojemu su učestvovali jedan bataljon iz sastava divizije „Kaćatori dele Alpi". Ovom prilikom je, prema nepotpunim talijanskim podacima, uhvaćeno 30 lica i odvedeno u zatvor.[412]

Odlukom PK, 6 decembra u polju Kaštel-Kambelovac, formiran je zajednički štab za Solinski i Kaštelanski odred. Za komandira odreda određen je Mate Boban-Čapajev, a za političkog komesara Drago Gizdić. Zadatak zajedničkog štaba bio je da uskladi dejstva ova dva odreda na području Kozjaka. Međutim, ilegalni uslovi života i rada odreda pokazali su da zajednička komanda ne može da ostvari neposrednu rukovodeću ulogu, pa je novom odlukom PK, početkom februara 1942, ovai štab rasformiran.

Grupa boraca ovog odreda likvidirala je 23 decembra dvojicu ustaša izbjeglih iz Glamoča. Istoga dana druga grupa likvidirala je talijanskog špijuna Bobana. Dva dana kasnije preko 60 boraca ovoga odreda porušilo je željezničku prugu na nekoliko mjesta na komunikaciji Split—Kašteli. Posječeni su telegrafski i telefonski stubovi i porušena sva postrojenja na željezničkoj stanici Kaštel Sućurac i Kaštel Novi.[413]

U drugoj polovini decembra u nekoliko navrata porušeni su telegrafski stubovi, prekinuta veza i oštećena cesta Klis—Split. Te akcije prisilile su talijansku komandu u Splitu da velikim snagama ponovo blokira Solinski bazen. Od 4 do 8 januara 1942, pod rukovodstvom prefekta Paola Zerbina Talijani su blokirali ovo područje, ali im ni to nije donijelo nikakve rezultate osim što su ponovo uhapsili 400 ljudi i žena. Kao odgovor na talijanske represalije odred je preduzeo smjele prepade i diverzanske akcije. Noću 14/15 januara 1942 38 boraca odreda razrušilo je željezničku prugu Klis—Dugo Polje i iz zasjede napalo dva talijanska kamiona sa vojnicima. Prvim mecima

---

[411] Izvještaj kraljevske prefekture Split od 20 XI 41. (AVII br. reg. 4/7—1, k. 541).

[412] Komanda kraljevskih karabinjera od 22 XI 41 (AVII 18/7—1, k. 54).

[413] Zbornik V/3 dok. 107.

ubijen je jedan vojnik, dok su se ostali (26 vojnika i podoficira) predali. Zarobljenici su razoružani i, pošto im je objašnjena situacija i ciljevi NOB, pušteni su na slobodu, dok su kamioni spaljeni. Zbog ove akcije Talijani su sutradan opkolili s. Dugo Polje i preduzeli pljačku imovine i paljenje kuća. Tom prilikom ubili su 7 nedužnih seljaka.

Noću 1/2 februara Solinski odred vrši demonstrativan napad na talijanske kasarne i institucije u samom Solinu. Napad je izveden jednovremeno na sve objekte. Čitav Solin bio je na nogama. Talijane je uhvatila nezapamćena panika. Gubitaka nije bilo ni na jednoj strani.

Talijani su odgovorili novim represalijama. Sutradan je blokiran Solinski bazen i uhapšeno je 1.200 ljudi i žena. Svaki drugi stanovnik Solina sada se nalazio u zatvoru. Zatvorenici su deportirani u vazduhoplovne hangare u Divuljama, gdje su podvrgnuti mučenju.[414]

MK Partije održao je sastanak na kome je razmotrena novonastala situacija. Odlučeno je da se još smjelije povede borba, da se oružani napadi sprovode češće i istovremeno na više mjesta. Tada je odlučeno da se talijanski oficiri napadnu u njihovoj menzi koja se nalazila u centru Solina u restoranu „Gašpić". Susjedna zgrada do menze bila je karabinjerska postaja oko koje je bilo izradeno više dobro utvrdenih bunkera. Na traženje Štaba da se jave dva dobrovoljca za izvodenje ove akcije, javili su se svi borci odreda, pa je Štab odreda bio prisiljen da sam odabere dva borca. Odredeni su Ante Bučić i Lovre Katić, sekretar MK SKOJ-a za Solin. Oni su se 17 januara 1942 smjelo probili kroz Talijane, neopaženo došli do oficirske menze i kroz prozore ubacili ručne bombe. Menza je bila poluprazna — svega nekoliko oficira, pa su ubijena

---

[414] Talijani su noću odvodili grupe naroda u Trogirsko polje kod Divulja i prisiljavali ih da kopaju sebi rake. Dok je narod kopao Talijani su pucali preko njih mitraljezima. U zatvoru su prisiljavali zatvorenike da piju ricinusovo ulje. Svako veče zatvorenici su postrojavani i tada bi ih karabinjeri i vojnici redom šamarali. Takav teror trajao je punih 10 dana. Narod je šutio. Jauk se nije čuo niti se našao ijedan izdajnik. Svi su sa prezirom odbacili laskava obećanja Talijana, čvrsto uvjereni u pravednost Narodnooslobodilačke borbe (iz izjava Branka Dude i ostalih preživjelih rukovodilaca iz Soluna).

samo dvojica, a četvorica ranjena. Napadači su se uspješno povukli.[415] Ovaj napad je povoljno odjeknuo u narodu, dok se teško dojmio talijanske komande. Ipak su Talijani bili prisiljeni da nakon par dana puste sve uhapšene. U znak odmazde strijeljali su Marka Draškovića, simpatizera NOB, koji nije učestvovao u napadu.[416]

O Solinskom odredu pisao je sredinom marta 1942 Štab Dalmatinskog odreda Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske slijedeće:

U Solinu se organizovao odred od 50—60 ljudi. Oni su svi u okolnom polju iskopali rovove i tu sa oružjem spavaju. Ovaj odred je do danas izvršio čitav niz i to ozbiljnih akcija. Talijani su već nekoliko puta blokirali mjesto njihovog boravka i slali vojsku na njih, ali sve uzalud...[417]

Početkom aprila 1942 broj ilegalaca u Solinu naglo je porastao, pa se povećao i broj boraca odreda na preko 80. Pošto je odred brojno narastao postavilo se pitanje kako da se, u takvom sastavu, održi na ovom području. Nije bilo mnogo izgleda da će dugo ostati neotkriven, pa je PK odlučio da se glavnina odreda prebaci na Dinaru, a manji dio snaga i dalje zadrži na terenu. Tako je glavnina odreda od 69 boraca upućena 13 aprila na Dinaru pravcem Moseć—Svilaja—Vrdovo. Po pristizanju na Dinaru odred je rasformiran; veći dio boraca ušao je u sastav jedinica Dalmatinskog odreda, a jedna grupa na čelu sa Edom Santinijem upućena je na pl. Cincar. Na sektoru Solin—Kaštela od preostalog dijela formirana je 17 aprila u s. Rupotina „leteća četa" od 20 boraca.

*

Uporedo sa jačanjem Dinarskog i Solinskog partizanskog odreda i stvaranjem prvih partizanskih baza na području centralnog dijela Dinare, Kamešnice i Svilaje, PK KPH za Dalmaciju uporno je radio na stvaranju novih

---

[415] Zbornik V/3 87, dok. 25; izvještaj guvernera od 18 II 42 (AVII reg. br. 17/5—1, k. 553 i podaci preživjelih boraca iz Solina).

[416] Izvještaj komande karabinjera Solin od 26 I 1942 (AVII 17/5a—1, k. 443).

[417] Zbornik V/3 316, dok. 107.

partizanskih jedinica na području ostalog dijela Dalmacije, u prvom redu u srednjoj Dalmaciji, gdje se njegov uticaj mogao najbolje i najposrednije osjetiti. Na osnovu direktiva PK i neposredne pomoći pojedinih članova PK u periodu od decembra 1941 do maja 1942 stvara se niz novih partizanskih jedinica: Cetinska četa, Kninski i Mosorski odred. U skladu sa tom direktivom sve veći broj članova KP, SKOJ-a i simpatizera odlazi iz primorskih gradova u novoformirane partizanske baze na Dinari i područja bliža slobodnoj teritoriji Like i Bosne. Tako se partizanski pokret sve više širi i zahvata sve veći dio Dalmacije.

5. KNINSKI ODRED

Na sastanku PK, održanom 3 septembra, isključeni su iz Partije Branko Tica i Duško Damjanović, zbog samovoljnog napuštanja Kninskog kotara i bjekstva na aneksirano područje Dalmacije.[418] Na terenu Knina kao delegat PK radio je Bergam Gašpar. Početkom septembra u Knin je stigao Andrija Božanić, član PK. Za relativno kratko vrijeme Božanić je uspio ponovo formirati partisku ćeliju u samom gradu. Ćelija je imala dvije kandidatske grupe: jednu u s. Kninsko Polje, a drugu za sela Biskupiju i Vrbnik. Politička situacija oko Knina, gdje je ustanak sasvim opao, bila je potpuno kritična. Seljaci su se sa oružjem povratili svojim kućama, obradivali zemlju i povremeno osiguravali svoja sela od eventualnih ustaških napada. Za mnoga sela bilo je to bezvlašće, koje su pratile pojave pljačke pa i samovoljnih nasilja. Nešto bolja situacija bila je u onom dijelu Bukovice koji pripada Kninskoj općini. Narod tih sela bio je pod uticajem povoljne situacije u općini Kistinje, gdje je partiska organizacija svakodnevno jačala i gdje je narod uglavnom bio uz NOP. Uz pomoć MK Kistanja formirane su partiske ćelije u selima Radučić, Mokro Polje i Očestovo. Ove partiske ćelije obrazovale su početkom decembra partizansku grupu od 20 boraca u s. Mokro Polje, koja je formirala svoj logor u zaseoku Kanaziri, ali je bila pri-

[418] Gizdić, 297.

siljena, zbog čestog talijanskog pretraživanja terena, da mijenja mjesto boravka. Iako ova grupa nije izvodila oružane akcije, ona je igrala važnu političku ulogu u ovom kraju, suzbijajući u prvom redu uticaj četnika i šireći uticaj NOP po susjednim selima Otonu, Pribudiću i Žagroviću.

U kninskim selima prema Bosanskoj Krajini formirane su dvije posebne grupe: jedna u s. Plavno, a druga u s. Kovačiću. To su bili ustanici koji su odbijali saradnju sa okupatorom i koji su saradivali sa partizanima u Bosni i sa tek formiranom partiskom organizacijom u Kninu. Grupe nisu bile čvrste partiske jedinice, niti su im bili potpuno jasni ciljevi NOB, pa su zbog toga izbjegavale svaki, naročito oružani sukob sa četnicima. Postepeno, većina ljudstva ovih jedinica stupila je u partizanske odrede.

Oružane grupe u selima Plavno i Kovačić izvodile su oružane akcije protiv domobrana i ustaša. Ustanici s. Kovačić napali su 8 oktobra 1941 iz zasjede domobranske novake na putu Sinj—Knin, u klancu Krčić, kod mjesta zvanog Mali Buk. Iz zasjede je ubijeno 7, a ranjeno 4 domobrana.[419] Na akciju ustanika odgovorili su Talijani intervencijom jednog odreda tenkova, zbog čega je jedna grupa ustanika, pod rukovodstvom Jovana Durbabe, bila prisiljena da se povuče prema Dinari i organizuje stalni vojni logor u zaseoku Kotarašima.

Gerilski odred u Plavnu poslije talijanskog prodora u Drvar počeo se rasipati. Obrad Bojanić komandant odreda prišao je četnicima i početkom oktobra raspustio borce-ustanike svojim kućama. Grupa boraca okupljena oko Nine Đumića, koji su se osjećali kao partizanski borci i koji su osudili kapitulantsku ulogu Obrada Kneževića, sredinom oktobra uspostavila je kurirsku vezu sa jedinicama Prvog ličkog odreda. Sredinom novembra u s. Plavno stigla je delegacija Štaba Prvog ličkog odreda u kojoi se nalazilo nekoliko partizana iz Dalmacije, sa popularnim učiteljem iz Kistanja Jovom Martićem. Uz pomoć pretstavnika Prvog ličkog odreda, 21 novembra formirana je

---

[419] Zbornik V/1 455s, dok. 197.

Plavanjska partizanska četa. Za komandira čete postavljen je Glišo Opačić, a za političkog komesara Nikola Đumić.[420] Plavanjska četa je prva partizanska jedinica na području Knina, ali to nije bila čvrsta vojna jedinica. To je teritorijalna formacija, čiji borci žive kod svojih kuća, obavljaju poljoprivredne radove i s vremena na vrijeme vrše stražarske dužnosti. Ova četa nije izvodila oružane akcije, ali je njeno postojanje imalo vanredan politički značaj. Ona je pretstavljala bazu iz koje se širio NOP po zapadnim selima Kninske općine, koja su Talijani uz pomoć četnika pokušali pretvoriti u vojnu i političku osnovicu za dejstva prema Lici i Bosanskoj Krajini. U maju 1942 reorganizovana Plavanjska partizanska četa ušla je u sastav bataljona „Branko Vladušić".

Gerilski odred u Golubiću postepeno se osipao, tako da je u septembru 1941 ostala samo grupa od 15 boraca pod komandom Đure Zelembabe.[421] Grupa se dugo kolebala između četnika i partizana, pa je u maju razoružana od jedinica Prvog proleterskog bataljona, a njeno ljudstvo ušlo u šastav Plavanjske partizanske čete.

PK za Dalmaciju, po mišljenju CK KPH, nije posvetio potrebnu pažnju Kninskom kotaru, zbog čega je uz slabljenje ustanka nastao politički haos, koji karakteriše previranje stanovništva uz pojavu četnika i dijelimično stvaranje prvih partizanskih grupa.[422] Zbog toga na sastanku PK, održanom 12 novembra 1941, a na intervenciju Rada Končara, odlučeno je da se na kninski teren upute Bruno Ivanović, instruktor PK, i Ante Jonić, član Oblasnog komiteta SKOJ-a. Dolaskom pretstavnika PK na teren Knina, partiska organizacija znatno je ojačala. Formirana je 23 novembra partiska ćelija u Sinobadima (predgrađe Knina).[423] Ante Jonić probio se u sam Knin, gdje je ilegalno živio kao radnik u drvodeljskoj radionici Mefe Firara. On radi intenzivno naročito na stvaranju omladinske organizacije. On je 29 novembra formirao MK SKOJ-a, koji je pod

---

[420] Gizdić, 417.

[421] 18 II 1942 grupa je ponudila saradnju sa četnicima popa Momčila Đujića (AVII H-P reg. br. 57/2).

[422] Gizdić, 330.

[423] AVII 15/8—3, k. 16.

rukovodstvom imao 6 aktiva sa 37 članova. Nekoliko dana kasnije Jonića su otkrili ustaški oružnici, ali je uspio pobjeći na Dinaru, gdje se u zaseoku Kotaraši (Kninsko Polje) povezao sa grupom ustanika iz s. Kovačić.

U meduvremenu je PK uputio na teren Knina i Andriju Božanića, koji se preko partiske ćelije u s. Kninsko Polje povezao sa partiskom ćelijom u Kninu. On je, u isto vrijeme kada je Jonić formirao MK SKOJ-a, formirao MK Partije, koja je u to vrijeme na ovom području brojala 13 članova. Po prelasku Ante Jonića na Dinaru, Andrija Božanić ponovo je održao sastanak sa partiskom ćelijom u Kninskom Polju. Na sastanku je odlučeno da na Dinaru prede nekolicina drugova, medu kojima Dušan Kotaraš, Pero Milanović, Drago Crnogorac i drugi i da se tamo formira odred. Od ustanika iz s. Kovačića i ovog ljudstva formiran je 7 januara 1942 Kninski odred.[424] Za komandanta odreda odreden je Nikola Vrančić, a za političkog komesara Ante Jonić.[425]

Odmah po formiranju, odred je obrazovao svoj logor na Dinari, na mjestu zvanom Korita. U martu odredu se priključila grupa omladinaca iz s. Polače, pod rukovodstvom Vase Crnogorca. Početkom marta 1942 na cesti Knin—Sinj odred je postavio zasjedu i tom prilikom zarobio 6 domobrana koji su se prevozili redovnim poštanskim autobusom Vrlika—Knin.[426] Kasnije, 17 marta, odred je porušio telegrafsko-telefonske stubove na cesti Vrlika—Knin. Zbog ovih akcija, Talijani su intervenisali jedinicama 2-og bataljona 151 pješadiskog puka divizije „Sasari".[427] Pred nadmoćnim talijanskim snagama odred se povukao dublje u Dinaru, u zaselak Mirkovići, gdje je na mjestu Podić formirao logor.

Sredinom aprila odred je obišao Maks Baće, operativni oficir Štaba Dinarsko-dalmatinskog odreda. Štabu odreda stavio je u zadatak politički rad u Podinarju u selima Polača, Kovačić, Topolje i Biskupija. Komesar odreda Niko

---

[424] AVII, k. 2007, reg. br. 1—30/4.

[425] O dejstvu ovog odreda sačuvana su dva neprijateljska dokumenta, dok naših dokumenata nema.

[426] Stenografske bilješke preživjelih učesnika (AVII 3—33/4, k 2007).

Vrančić upućen je na dužnost u Cetinski odred, a Duško Damjanović u Biskupiju sa zadatkom da ispita mogućnost saradnje umjerenih četnika Paje Popovića sa Partizanima.[428]

Po obilasku odreda, Maks Baće se preko partiske organizacije prebacio u Knin, gdje je održao sastanak sa MK Partije.[429] Na tom sastanku odlučeno je da se odred popuni grupom kompromitovanih članova Partije iz Knina. MK je uputio novu grupu boraca, početkom maja, pod rukovodstvom Slavka Jelića čijim je dolaskom odred reorganizovan i formiran u tri voda. Novoorganizovani odred izveo je 15 maja oružanu akciju na komunikaciji Vrlika—Knin, zaplijenivši 2 kamiona i 5.000 kg kukuruza.[430] Prilikom povlačenja poginuo je politički komesar odreda. Kninski odred ušao je 21 maja u sastav Prvog udarnog dalmatinskog bataljona, kao njegova 3 četa. Ova četa je 12 juna popunjena novom grupom boraca iz Knina koju je u s. Markovac doveo sekretar MK Dušan Plenča.

6. MOSORSKI NOP ODRED

Koncem decembra partiska organizacija u Omišu i Splitu radila je na pripremama za formiranje Mosorskog odreda. Općina Omiš imala je jaku partisku organizaciju, koja je uživala veliki ugled i popularnost u narodnim masama ne samo među radništvom nego i među seljacima, prvenstveno u selima ispod Mosora. Osim toga na sektoru Omiša nalazila se desetina ilegalaca većinom iz Splita. Sredinom decembra odlukom Mjesnog komiteta Split od ovih ilegalaca formirana je udarna grupa od 10 boraca. Grupa je pretežno politički djelovala, a izvodila je i manje diverzantske akcije na sektoru s. Žrnovnica—Omiš. Kao rezultat političkog rada i oružane borbe grupa je brojno rasla tako da je 24 decembra imala 23 borca. Zbog toga je PK KPH za Dalmaciju odlučio, početkom

---

[427] AVII 8/7—1, k. 541.

[428] Duško Damjanović ovaj zadatak nije izvršio najbolje zbog čega je kažnjen partiski. Početkom 1943 ubili su ga četnici.

[429] Maks Baće je boravio osam dana u kući Zore Bečker u Kninu.

[430] AVII 5/3—1, k. 116.

januara 1942, da se čitava grupa prebaci na Mosor. Istovremeno je PK stavio u zadatak Mjesnom komitetu Omiš da mobiliše nove borce i da izvrši druge pripreme za formiranje odreda.

Pripreme na formiranju odreda tekle su relativno brzo, (mobilizacija boraca, politički rad i prikupljanje oružja), pa je u kući Pave Buričević pod Mosorom 13 februara 1942 održan sastanak boraca partizanske grupe i članova MK Omiš. Sastanku je prisustvovao i Maks Baće kao delegat Štaba Dalmatinskog odreda. Na sastanku se došlo do zaključka da će se odred moći odmah formirati, jer se sa područja MK Omiš dobrovoljno javilo 40 novih boraca. To su bili većinom kandidati KPJ i simpatizeri.[431]

Oružnici Omiša doznali su preko nekih špijuna iz s. Jesenice za pomenuti sastanak, pa su uputili jedan vod da se privuče kući Pave Buričević i iznenada, prepadom likvidira okupljene partizane. Vod je uspio da se neopaženo privuče i okruži kuću. Oružnici su postavili i zasjedu puškomitraljezom na putu koji od kuće Baričevića vodi za Mosor. Partizani nisu bili ni postavili stražu, te su za prepad saznali tek onda kada su ih oružnici pozvali na predaju. U tako teškoj situaciji riješeno je da se oružnici obmanu na taj način što će se tri druga predati i dok njih oružnici budu pretresali i vezivali ostali će pobjeći iz kuće. Plan je vrlo dobro smišljen. Dok su se oružnici zadržali oko tri partizana koji su izašli iz kuće da se predadu, Ante Senjanović, Maks Baće, Kreško Tornuš, Jakov Jeremić, Zvonko Lebes i Mile Maričić izišli su iz kuće i uspjeli umaći iz obruča. Uputili su se na drugi kraj s. Sitno prema kući Mate Bričevića, gdje su se naoružali puškama, a zatim ubrzano pošli ka Omišu da na putu s. Sitno—Omiš sačekaju oružnike. Ispod zaseoka Duće na mjestu zvanom Luke postavili su zasjedu u koju su upali oružnici sa uhapšenim partizanima. Poslije prvih pucnjeva oružnici su se razbježali ostavivši zarobljene partizane.

Uskoro poslije toga održan je novi sastanak[432] kome su prisustvovali Maks Baće kao delegat Štaba Dalmatin-

---

[431] Zapisnik MK Omiš (AVII 8/6—4, k. 119).

[432] Datum sastanka nije se mogao utvrditi.

skog odreda, Drago Gizdić ispred PK, Ante Senjanović, Slavko Kadić, Ante Lovrić i drugi. Sastanak je održan u pećini nedaleko od s. Jesenice iznad zaseoka Željevići. I ovaj sastanak su otkrili ustaše i Talijani iz Omiša. Talijanske i ustaške snage poduzele su zajednički pretres s. Jesenice. Ustaški oružnici su nastupali kao predvodnici. Njima je pošlo za rukom da opkole pećinu i blokiraju izlaz. Čim su primijetili neprijatelja Maks Baće je odredio Antu Senjanovića i Zvonka Lebasa da izidu iz pećine i zauzmu položaj radi zaštite izvlačenja ostalih partizana. Ali su oni poginuli odmah po izlasku iz pećine. Dok se ovo dešavalo talijanska kolona od 400 vojnika približavala se od ceste Omiš—Jesenice pećini. Oni su otvorili jaku minobacačku i artiljerisku vatru na zemljište oko pećine, ne obazirući se mnogo na ustaške položaje. Ustaški oružnici bili su prisiljeni da se zaklone. Nastalu zabunu partizani su iskoristili i izišli iz pećine. Prilikom probijanja kroz neprijateljske položaje ranjeni su Maks Baće, Drago Gizdić i Pavle Buričević. I pored toga partizani su uspjeli da se povuku na Mosor i da sa sobom ponesu ranjenike. Sa Mosora je Maks Baće pomoću lažne legitimacije upućen na liječenje u splitsku bolnicu, dok su se Drago Gizdić i Pavle Buričević liječili ilegalno u zemunicama kod svojih kuća.[433]

I pored navedenih događaja PK je izdao direktivu da se nastavi sa dobrovoljnom mobilizacijom novih boraca radi formiranja Mosorskog odreda.[434] Za nekoliko dana javilo se 30 novih boraca iz s. Žrnovnice, s. Tugari, Omiša, Blata na Cetini i Dugog Polja. Poslije dolaska ove grupe, 27 februara 1942, formirana je Mosorska četa, koja je dolaskom novih boraca prerasla 12 marta u odred.[435] Za komandanta odreda određen je Ferdo Gazin

---

[433] Historijat NOB za Omiš (Arhiv CK SKH, bez broja).

[434] Ovaj odred se u nekim dokumentima GŠ Hrvatske, a i u dalmatinskim dokumentima naziva četom. To je, vjerovatno, došlo zbog toga što je Štab Dalmatinskog odreda imao namjeru da od Dinarskog i Mosorskog odreda formira bataljon od četiri čete. Bilo je predviđeno da Mosorski odred uđe u taj bataljon kao jedna njegova četa. Međutim, tada nije došlo do formiranja ovog bataljona.

[435] Zbornik V/4 313, dok. 82.

a za političkog komesara Jozo Radobolja. Dužnost zamjenika komesara primio je Roko Peračić, a zamjenika komandanta Tadija Mihanović. Odmah po formiranju odred je počeo izvoditi borbenu obuku sa borcima. Komanda odreda razvila je intenzivan politički rad po selima na padinama Mosora, nastojeći da se pojača dobrovoljno javljanje novih boraca.

Sredinom marta odred je imao četiri voda sa ukupno 90 boraca. Međutim, neprijatelj nije dugo ostavio odred na miru. Već 15 marta Talijani i domobrani preduzimaju napad na njegov logor. Napad je izvršen sa tri pravca i to: Solin—s. Mravince—Mihanović Stan—šuma Mokrice; Žrnovnica—planinski dom na Mosoru, i Omiš—Sv. Juraj (tt 1318) — planinski dom. Na pravcu od Omiša nalazili su se ustaše i oružnici iz Omiša. Štab odreda je blagovremeno saznao o namjerama neprijatelja, pa je donio odluku da sa svojim snagama zaposjedne greben od kuće zvane „Lugarnica" do planinskog doma. Neprijateli je 16-og u 9 sati izbio pred položaje Mosorskog odreda. Borci odreda su odmah otvorili vatru. Borba je vođena čitav dan. Smjenjivali su se juriši neprijatelja sa protivnapadima partizana, pa se neprijatelj predveče povukao. Ubijeno je 8 talijanskih vojnika i 1 domobran, a 1 borac odreda je poginuo. Ovaj uspjeh pozitivno je odjeknuo u narodu. Štab odreda je još intenzivnije nastavio sa političkim radom što je uslovilo priliv novih boraca. Pod konac marta odred je brojao 120 dobro naoružanih boraca. Narodne mase susjednih sela koje su dotada bile pasivne, gledale su u odredu svoju vojsku i zaštitu od terora ustaša i uzimaju sve više učešća u NOB, a naročito zapadna sela Omiške općine, dok su ona oko s. Zagvozda i dalje ostala pasivna.[436]

Preko partiske organizacije u s. Blatu na r. Cetini, Štab odreda je 25 marta obaviješten da je neprijateli uputio 80 volova iz Livanjskog Polja za potrebe garnizona Split. Štab odreda je odmah donio odluku da talijanskoj koloni postavi zasjedu i da zaplijeni stoku. Odred je postavio zasjedu kod s. Duboki Dolac. Isti dan, oko 12 sati neprijateljska kolona naišla je na zasjedu. Ubijena su tri

[436] Historijat NOB za Omiš (Arhiv CK KPH).

talijanska vojnika, sprovodnika volova, dok su se ostali razbježali.[437] Zaplijenjeno je 86 goveda od kojih je jedan dio podijeljen siromašnim seljacima susjednih sela.

Poslije ove akcije odlučeno je da se izvrši pretres kuća neprijateljskih elemenata u s. Dugo Polje i da se uhvati katolički svještenik, poznati ustaški špijun, koji je učestvovao u borbi protiv Splitskog odreda i bio jedan od vinovnika stradanja mnogih nevinih žrtava a naročito Srba iz s. Dicma. Prvi vod pod komandom Srećka Rejića je 6 aprila opkolio s. Dugo Polje, blokirao popovu kuću i izvršio pretres neprijateljskih kuća. U popovoj kući zatečeno je pet ustaša koji su se tek bili vratili iz pljačke u selu Gata. Grupa boraca je iznenadila ustaše i brzo ih razoružala.[438] Zarobljenici su dovedeni u Štab odreda i predati vojnom sudu.

PK je početkom aprila 1942 dao zadatak odredu da neprestano vrši diverzantske akcije na željezničkoj pruzi Sini—Split i da napada neprijateljske transporte. Odmah je pristupljeno izvršenju postavljenih zadataka. Tako je 8 aprila razrušena željeznička pruga kod Dugog Polja u dužini od 200 metara.[439] Pored toga odred je izvodio manje napade na komunikaciju Split—Omiš i Split—Blato na Cetini. Ovi napadi ne samo što su uznemiravali neprijatelja, već su ozbiljno ugrožavali njegove saobraćajne veze. Zbog toga je talijanska komanda iz Splita preduzela mjere da jačim snagama izvrši napad na Mosorski odred koji je u to vrijeme imao 140 boraca.

Italijani su za napad organizovali: dva bataljona crnih košulja divizije „Bergamo", jedan bataljon 129 pješadiskog puka divizije Peruđa (Perugia), četu minobacača, četu mitraljeza, dvije baterije topova, artiljerisku grupu divizije „Perugia" i jednu grupu karabinjera.[440] Angažovana je i avijacija, a pored toga i 120 domobrana i žandarma.

---

[437] AVII 119/8, k. 517.

[438] Izvještaj oružničke postaje Dicmo od 10 IV 1942 (AVII 29/6—2, k. 168).

[439] Pismena izjava preživjelih rukovodilaca NOB Omiša (Arhiv CK KPH).

[440] Tačan raspored i borbeni poredak ovih jedinica nisu se mogli utvrditi.

Noću 14/15 aprila neprijatelj je prišao padinama Mosora i 15-og oko 7 sati bez borbe ovladao prvim visovima Mosora, nastojeći da u toku dana ovlada visom Sv. Juraj (tt 1318).

Međutim, Štab odreda nije raspolagao podacima o napadu neprijatelja, pa je baš 15 aprila imao namjeru da uputi svoj 1 i 2 vod da izvrše napad na oružničku postaju u s. D. Sitno, dok je 3 vod zadržan u logoru poviše s. D. Dolac. Kad su se Talijani približili logoru odreda u rejonu kote Sv. Juraj jedna patrola ih je primijetila i o tome izvjestila Štab odreda. Ovaj je odlučio da 1 i 2 vod zaposjednu zonu odbrane Botajna (k 1197) — Sv. Juraj (tt 1318) — Ljubelj (tt 1330). Treći vod zatvarao je pravac od Klisa. Talijani su oko 9 sati izbili pred vis Sv. Juraj, gdje su zadržani snagama 2 voda. Borba na visu Sv. Juraj trajala je čitav taj dan, a nastavljena je i slijedećih dana. Lijeva talijanska napadna kolona koja je nastupila pravcem s. Sitno—Sv. Juraj uspjela je 17-og do 11 sati da ovlada visom Babina Kobila i potisne dijelove 2 voda prema visu Sv. Juraj. Tokom 18-og vodila se dramatična borba na položajima 1 i 2 voda, jer su talijanske jedinice crnih košulja, potpomognute karabinjerima, uzaludno pokušavale da zauzmu i posjednu Sv. Juraj (tt 1318). Iako zasipani artiljeriskom i minobacačkom vatrom, borci su sa puno samoprijegora i odvažnosti odbili sve neprijateljske juriše i 18-og su se, koristeći gustu maglu, djelimično prebacili po grupama u pravcu planinskog doma, tj. neprijatelju iza leđa.[441]

Pojedine grupe boraca raspale su se prilikom proboja, jer je u najkritičnijem momentu zatajila čvrsta komanda. Većina boraca koji su bili rodom iz obližnjih sela vratila se svojim kućama. Probilo se svega 60 boraca. Odred je imao 2 mrtva i 3 ranjena; 1 legionar, 1 oficir i 2 domobrana su poginuli, a ranjeni su 2 talijanska vojnika i 1 domobran. Pošto nije uspio da uspostavi kontakt sa našim snagama neprijatelj se povukao u pravcu Splita i Omiša.

---

[441] Zbornik V/4 313, 394 s. i 402, dok. 82, 105 i 108; Istorijat NOB za Omiš (Arhiv CK KPH).

Nemajući podataka o povlačenju neprijatelja a misleći da će on ponoviti napad, Štab odreda je sazvao konferenciju boraca i predložio da se razidu svojim kućama, gdje da sačekaju ponovni poziv u sastav odreda. Ova odluka išla je u prilog neprijatelju, jer se njom postiglo ono što neprijatelj nije uspio svojim napadom. Odluku Štaba odreda nisu prihvatili svi borci. Grupa od 17 boraca iz Splita odbila je da izvrši naređenje. Ona je i dalje ostala na Mosoru, politički djelujući u narodu, služeći kao jezgro za okupljanje novih boraca i pripremajući se za nove oružane napade na neprijatelja. Štab Dalmatinskog odreda poveo je postupak protiv Štaba Mosorskog odreda pa je komandant odreda osuđen na smrt i strijeljan.[442]

Zamjenik komandanta odreda Srećko Rejić ostao je sa grupom boraca na Mosoru i ponovo uspostavio vezu sa PK. PK je izdao direktivu da grupa poduzme sve mjere da se borci koji su se odlukom Štaba odreda razišli kućama ponovo prikupe i priključe grupi. Za nepunih 8 dana došlo je na Mosor 15 ranijih partizana, pa je koncem aprila formirana ponovo Mosorska četa od 35 boraca. Odmah po formiranju četa je kaznila narodnog neprijatelja Amižića i jednog špijuna u s. Žrnovica, presjekla nekoliko telegrafskih stubova kod s. Dugi Rat, i porušila željezničku prugu južno od Klisa. Ove akcije podigle su ugled čete kojoj su se svakodnevno priključivali novi borci, većinom oni koji su ranije bili pošli svojim kućama. Četa je 14 maja brojala 90 boraca.[443] Mosorska četa dobila je naređenje 19 maja da se prebaci na Dinaru na područje Vještića Gore. Ona je ustvari poslužila kao jezgro za formiranje 2 bataljona Srednjedalmatinskog odreda.

Na putu od Mosora do Dinare četa je razrušila prugu Split—Sinj i presjekla telefonske linije od s. Dugo Polje do s. D. Prugovo. Četa je 23 maja opkolila i nakon dvočasovne borbe likvidirala oružničku postaju u s. D. Prugovo. Zgrada postaje je zapaljena, a 3 oružnika su ubijena. Na Moseću četa je došla u dodir sa Rogozničkom četom.

---

[442] Izvještaji Štaba IV operativne zone br. 133/42 od 19 VI 1942 i GŠ Hrvatske br. 54/42 od 1 VII 1942 (AVII reg. br. 13/2, k. 1400).

Sutradan, poslije ove akcije Mosorsku četu napala je na Moseću ustaška i seoska milicija iz s. Brštanovo i s. Lećevice. Borba je vođena do 15 sati, kada je ustašama stigla talijanska pomoć iz Sinja. Izvlačeći se iz borbe, Mosorska četa je nastavila povlačenje preko s. Postinja ka Svilaji. Noću 24/25 maja, otstupajući ka Svilaji, četa je napala oružničku postaju u s. Radunić. Nakon dvočasovne borbe likvidirana je ova žandarmeriska stanica i tom prilikom zarobljeno je 5 oružnika.[444] Mosorska četa se preko s. Otišića i s. Panja prebacila na Dinaru. Četnici iz okolnih mjesta pokušali su da zasjedom na mostu na r. Cetini, spriječe ovo prebacivanje, ali su brzom intervencijom i odlučnim nastupom čete potpuno razbijeni.[445] Četa se prebacila na Dinaru, gdje je 21 juna ušla u sastav 2 bataljona Srednjedalmatinskog odreda.[446]

7. CETINSKA ČETA

Selo Cetina leži na izvornom dijelu istoimene rijeke, a naseljeno je srpskim življem. Ustaške vlasti sve do februara 1942 nisu vršile teže i veće zločine nad narodom ovoga kraja. Početkom februara oružnička postaja iz Vrlike obaviještena je da neki seljaci u s. Cetini posjeduju oružje i da u selu živi priličan broj stanovnika koji sa simpatijama gledaju na NOP. Zbog toga je komanda Popunidbenog zapovjedništva u Sinju odlučila da jačim snagama domobrana i oružnika opkoli s. Cetinu i razoruža seljake. Mještani su na vrijeme obaviješteni o ustaškim namjerama, pa su odlučili da im se odupru sa oružjem u ruci. Pod rukovodstvom Nikole Vrančića oni su posjeli pravce odakle su očekivali napad oružnika. Domobranske snage u jačini jedne satnije (čete) i oružnici iz Vrlike i s. Kijeva, 18 februara, izvršili su napad na s. Cetinu pravcem od Kijeva. Mještani su uspješno odbijali sve na-

---

[443] Podaci iz priloga istoriji NOB za Omiš (Arhiv CK KPH).

[444] AVII k. 515 reg. br. 19/6—2.

[445] Podaci iz priloga istorijata NOB za Omiš (Arhiv CK KPH).

[446] Izvještaj četvrte operativne zone br. 133/42 od 19 VI 1942 (AVII, bez reg. br.).

pade oružnika i domobrana tokom cijelog dana. Sutradan oružnicima i domobranima stigli su Talijani u pomoć.[447] Ustaške domobranske i talijanske snage uspjele su ovladati s. Cetinom, ali su se naoružani seljaci povukli u pravcu s. Uništa. Talijanske vojne vlasti, želeći pridobiti srpsko stanovništvo za sebe, spriječile su sve represalije koje su počeli da sprovode ustaški oružnici nad zateklim stanovništvom.

Ovaj sukob, iako se nije završio sa uspjehom po seljake s. Cetine, bio je od koristi za NOB u ovom kraju. On je jasno pokazao da se samo čuvanjem svoga sela, a bez učešća NOV, ne da spasiti ništa pa ni samo selo, bez obzira što bi sami seljani želili sačuvati mir pod „kućnim krovom" tolerantnim odnosima sa četnicima i sa partizanima. Zbog toga je Štab Dalmatinskog odreda odlučio da pruži svestranu pomoć ovom kraju. Na rad u s. Cetinu upućen je Nikola Vrančić. Dana 16 aprila održan je sastanak pretstavnika s. Cetine i Štaba Dalmatinskog odreda na kome je zaključeno da se izvjesna količina oružja dâ mještanima koji su se obavezali da se suprotstave napadima okupatora, i ustaša na njihovo selo. Takode je zaključeno da se upute u s. Cetinu svi borci rodom sa ovog područja. Štab odreda primio je na sebe da od boraca s. Cetine formira partizansku četu. Seljaci koji posjeduju oružje, imali su da uđu u sastav partizanske čete, a ostali nenaoružani seljaci bili su dužni potpomagati četu pri izvodenju akcija. U slučaju da četa izvodi oružane akcije van područja s. Cetine, borci-mještani dobrovoljno će odlučiti da li će učestvovati u ovim akcijama.

Uskoro se pokazalo da je ovakvo rješenje bilo sasvim pravilno; ono je seljake s. Cetine otrglo ispod uticaja četnika i jače vezalo uz NOP. Stvorena je mogućnost jače aktivizacije dotada pasivnih seljačkih masa. Istina, te mase su prilazile sa izvjesnom rezervom, ali je to u procesu borbe potpuno otpalo.

---

[447] Zbog nedostataka dokumenata nije se moglo utvrditi o kojim se talijanskim jedinicama radi.

Pet dana poslije sporazuma formirana je Cetinska četa od 73 borca. Za komandira čete postavljen je Nikola Vrančić, a za političkog komesara Ivan Milišić. Dužnost zamjenika komandira primio je Branko Dude, a političkog komesara Nikica Subota. U četi su formirana tri voda od kojih je 1-vi vod bio sastavljen od starih partizana koji su došli iz ostalih jedinica. Ostala dva voda formirana su od seljaka iz s. Cetine. Četa je u ovom sastavu dejstvovala svega 20 dana. U maju je 1-vi vod učestvovao u borbama oko Knina i nešto kasnije je ušao u sastav Prvog udarnog dalmatinskog bataljona. Veći dio boraca zadržao se u selu. Slobodnim izborom seljaka formirana je komanda s. Cetine, koja je dejstvovala pod uticajem Štaba Dalmatinskog odreda. Naoružani seljaci, koji su strepili od upada ustaša u selo sa pravca s. Kijeva, držali su stalno položaje iznad svoga sela.

VI

RAZVITAK I DEJSTVA PARTIZANSKIH JEDINICA NA PODRUČJU SJEVERNE DALMACIJE

(oktobar 1941 — april 1942)

1. POKRET SJEVERNODALMATINSKIH UDARNIH GRUPA

Udarne grupe na području Sjevernodalmatinskog primorja brojno su rasle, a njihove akcije uticale su na jačanje otpora kod stanovništva sjeverne Dalmacije protiv talijanskih okupatora i njegovih satelita. Osim u Šibeniku, udarne grupe su postojale na cijelom području između Biograda na Moru—Stankovaca—Zatona i obale. Akcije grupa nailazile su na sve oštriju reakciju talijanskog okupatora, koji je pošto-poto htio da ima „mir" na „anektiranom" dijelu Dalmacije. Talijanski okupator sve češće je preduzimao „akcije čišćenja" hapsio mirno stanovništvo, trpao u zatvore nedužne ljude, pljačkao i palio sela i ubijao sve odreda. Međutim, okupator nije uspio da razbije udarne grupe niti da onemogući njihove akcije; naprotiv, one postaju sve brojnije. Kroz udarne grupe i njihove akcije kalili su se borci i pripremali za pretstojeće veće i teže zadatke.

Poslije otstranjivanja oportunističkih elemenata Okružni komitet KPH za sjevernu Dalmaciju, u oktobru 1941, preduzeo je mjere za formiranje partizanskih odreda. Situacija je za to bila zrela. Partiske organizacije i partiska rukovodstva bili su učvršćeni kako na području sjevernog dalmatinskog Primorja tako i na području Bukovice. Sre-

dinom novembra u Šibeniku je boravio i Rade Končar, sekretar CK KPH. On je pružio pomoć Okružnom komitetu pri organizacionom sređivanju partiske organizacije, stvaranju udarnih grupa i uspostavljanju čvrste veze među partiskim organizacijama. Veza sa PK u Splitu održavana je skoro svakog dana, a postojala je dobro organizovana veza i sa Bukovicom. Otpor masa pod rukovodstvom Partije rastao je iz dana u dan. Zbog toga je Okružni komitet donio odluku da se u toku novembra prebace na područje Bukovice sve udarne grupe, pa i pojedinci koji su se nalazili u ilegalstvu, radi formiranja partizanskog odreda. Odred je trebalo da broji oko 100 boraca. Predviđeno je da mu baza bude Bukovica i da dejstvuje na području cijele sjeverne Dalmacije.[448]

Da bi se odluka OK sprovela u život izvršene su potrebne pripreme i izdata naređenja grupama. Prvo je 7 novembra krenula grupa od 16 boraca, uglavnom ilegalaca iz s. Vodice i s. Tribunj. Grupa je preduzela marš pravcem s. Vodice—s. Ostrovica—s. Macure gdje ju je prihvatio Nikica Popović,[449] i sproveo bez odobrenja OK KPH za sjevernu Dalmaciju, pravcem s. Vučipolje—s. Glogovo—s. Bruvno— s. Kamensko, u Liku.[450]

O maršu ove grupe komanda Dalmatinske čete, januara 1942, izvještava:

Putovanje ove grupe bilo je najuspešnije. Nikakvih smetnji koje bi bilo važno istaknuti nije bilo. Organizacija puta, veze, snabdevanje hranom i sve ostalo bilo je na visini. Gdje su prilike dozvoljavale djelovalo se i politički. To se isključivo odnosi na teritoriju Like, pošto se po teritoriji Dalmacije kretalo pod najstrožom konspiracijom i u otsustvu ikakve veze sa seljacima. U Glogovu smo imali jedan uspio širi sastanak. Sastanak je protekao u duhu bratimljenja Srba i Hrvata i diskusiji o svim aktuelnim pitanjima...[451]

---

[448] Zbornik V/3 242, dok. 86.

[449] Nikica Popović, tada terenski politički radnik, poginuo 1943 godine u s. Dobropoljci (Bukovica) u borbi protiv saradnika okupatora.

[450] Kasnije se ova grupa prebacila iz s. Kamensko preko s. Mazina i s. Glogova u s. Vučipolje gdje se spojila sa ostalim grupama iz sjeverne Dalmacije.

[451] Zbornik V/3 43, dok. 11.

Druga grupa od 26 boraca (10 Šibenčana, 13 iz s. Prvić—Luka i Šepurine i 3 iz s. Srime) prikupila se kod s. Zaton, gdje je ostala do 22 novembra. U meduvremenu ovu grupu posjetio je Rade Končar i održao sastanak. Na čelu grupe nalazili su se Franjo Kursar i Ermano Maroti. Grupa je iz rejona Zatona preduzela marš prije utvrđenog vremena, jer je ranije obaviještena da će Talijani „čistiti" taj teren, pa su pripreme za pokret izvršene na brzu ruku. Grupa je krenula 22 novembra 1941 pod vođstvom drugova iz Zatona preko s. Ostrovice za Kistanje, tj. na zaseoke sjeveroistočno od Kistanja, a odatle pod vođstvom drugih drugova produžila pravcem Žegar—Krupa—Duboki Dol—Glogovo—Klapavica.[452]

„Prema saopćenju drugova delegata iz OK i CK grupa je trebalo da ode u okolinu Kistanja..." radi formiranja odreda na području Bukovice.[453]

Medutim, grupa je iz Bukovice krenula u Liku prije vremena. Do s. Velike Popine put je protekao bez smetnji. U Velikoj Popini grupa je imala sukob sa jednom italijanskom patrolom, koja je u selu kupovala hranu. O dolasku Talijana odred nije bio na vrijeme obaviješten, „pa se može zahvaliti slučaju što je to proteklo bez većih

---

[452] Zbornik V/3 43, dok. 11.

[453] O stvaranju partizanskih odreda na području Bukovice u pomenutom izvještaju OK za sjevernu Dalmaciju od 8 III 1942 se kaže:

„... Istovremeno (misli se na učvršćenje partiskih organizacija — D. P.) vršili smo pripreme za eventualno stvaranje novog partizanskog odreda i za njegovo odašiljanje. Kad su pripreme za odašiljanje ovog odreda, novog, bile završene i određen teren, povoljan za partizanske akcije, poslali smo na to mjesto (Bukovica) u etapama do 100 ljudi.

Bez našeg znanja i protiv naše volje drug „Nikica", koji je imao za dužnost da primi taj odred i spremi ga tu, odaslao ga je dalje u Liku da se stavi na raspoloženje tamo postojećem Štabu partizanskih odreda za Liku. Taj odred bio je namenjen za vršenje akcija na teritoriji našeg okruga, tako da vremenom ojača. Drug Nikica je taj formirani odred uputio za Liku prije nego su stigli odgovorni drugovi..." (Zbornik V/3 242, dok. 86). O prebacivanju odreda iz Bukovice u Liku govori niz dokumenata, pa čak i komesar GS Hrvatske Vladimir Bakarić u jednom svom izvještaju.

komplikacija. Za nekolicinom drugova otvorena je i vatra, ali bez rezultata..."[454]

Ova grupa povukla se u s. Klapavicu, kotar Gračac, gdje se sastala sa delegatom OK za sjevernu Dalmaciju Ivom Družićem, koji je imao zadatak da ovu grupu vrati na dalmatinski teren. Na putu iz s. Klapavice za Dalmaciju, u s. Duboki Dol, četnici su pripremili iznenadni napad sa namjerom da unište grupu. Zato se grupa prebacila iz s. Duboki Dol u s. Javornik, ali je naišla na sličan pokušaj tamošnjih četnika. Spiro Lukić, komandir četnika u s. Velika Popina, uputio je poruku ovoj grupi da se prebaci u s. V. Popina i priključi jednom partizanskom odredu koji navodno tamo boravi. Ustvari četnici su tamo pripremali novu zasjedu koja je izbjegnuta zahvaljujući Ljubi Kneževiću i Petru Kesiću, koji su rukovodstvo grupe obavijestili o namjeri četnika i predložili da se grupa prebaci ka Štabu grupe za Liku,[455] pravcem s. Mazin—s. Oraovac.

Treća grupa, sastavljena većinom od omladinaca iz Šibenika, zatim od boraca iz s. Žaton, s. Vodice, otoka Krapanj i s. Primošten, brojala je 40 boraca. Ona je 16 novembra preduzela pokret iz okoline s. Zaton prema Bukovici, a odatle je trebalo da se prebaci u s. Otrić. Međutim, njoj je naknadno naredeno da se uputi pravcem s. Zaton, s. Ostrovice, s. Žegar, s. Glogovo, s. Klapavica.

Što se tiče putovanje ove grupe (treće) ono je proteklo u redu, izuzev Mazina, gdje je jedna grupa longovaca (četnici pod vođstvom Nike Novakovića-Longa — D. P.) iz Srba spremala se da nas napadne i razoruža... Sukob je izbjegnut jer smo na vrijeme mimoišli tu bandu i spojili se sa prvom i drugom grupom u Oraovcu...

Četvrta grupa — iz okoline Zadra, sastavljena uglavnom od Ižana, broji 32 druga, većinom ilegalaca. Grupa je otputovala prema naređenju OK koji je imao da organizira put i vodi brigu o naoružanju drugova. Drugovi su sa Iža došli u Vodice, a odatle kao i prethodne grupe istim putem do Krbavice, gdje su se našle sve grupe. Na samom putu grupa nije imala nikakvih smetnji... Po naređenju OK drugovi su stigli u Vodice... Međutim drugovi

---

[454] Zbornik V/3 43 s, dok. 11.

[455] Isto.

su ostali tri dana u lađama bez ikakve veze sa drugovima iz Vodica. — Što se tiče naoružanja ono je bilo nedovoljno... Politički rad ove grupe bio je isti kao i prethodne grupe.[456]

U s. Oraovcu u južnoj Lici od sve četiri grupe formiran je odred, koji je prema naređenju Štaba grupe za Liku poduzeo marš u pravcu s. Krbavice, gdje je ušao u sastav bataljona „Marko Orešković" kao njegova 3 četa.

Prije pokreta za Liku sve su grupe održale po nekoliko sastanaka na kojima su borci upoznati sa ciljevima NOB, zadacima, ulozi, držanju i odnosu partizana prema narodu kuda budu prolazili. Obraćena je naročita pažnja da se borci politički pripreme za zadatke koji stoje pred njima. Borcima je podijeljen specijalno pripremljen letak u kome se, pored ostalog, kaže:

Partizani su narodna vojska koja ne djeluje samo vojnički već i politički, tumačeći narodu zašto se i protiv koga ona bori. Borba, koju danas partizani vode, uperena je protiv okupatora, ustaša i narodnih izdajnika. Partizani vode borbu protiv okupatora zato, što su njemački i italijanski fašisti porobili našu zemlju i što u porobljenoj zemlji vrše nečuvena nasilja i oduzimaju narodu i najmanje tragove slobode. Naše njive, naše more i naše fabrike ne rade za narod. Njih je okupator prisvojio da bi pojačao svoje gospodstvo na štetu nas i svih naroda Jugoslavije. Oni su oduvek želeli da nam otmu našu Dalmaciju i naše more, da na našoj obali nasele svoju gospodu koja će uživati naše vinograde i koja će nesmetano loviti našu ribu. Oni su Hrvatskoj doveli Pavelića i ustaške bande, koje žare i pale po zemlji, ubijaju na hiljade nevinih ljudi, a to rade samo u interesu nemačke i italijanske gospode. Naš narod neće biti slobodan u svojim kućama — na svojim pradjedovskim ognjištima, sve dok ne istjeramo posljednjeg okupatora i njegove sluge iz naše zemlje. Eto zato je naša borba — narodnooslobodilačka. U toj borbi potrebne su nam snage našeg naroda, koji šalje svoje najbolje sinove — vas partizane da mu povratite slobodu i nezavisnost i donesete sreću i blagostanje u svaki dom. Naš narod se u svojoj povjesti pokazao sposobnim da mnoge neprijatelje zbaci sa svojih leđa, pa će zbaciti nemačkog i italijanskog tuđina.

Da bi ispunili svoj zadatak koji nam je povijerio naš narod, mi smo organizovali partizanske odrede; jaku oružanu silu, koja zadaje neprijatelju iz dana u dan sve jače i sve smrtonosnije udarce. Partizanska narodna vojska je zaštitnik narodnih interesa, čuvar reda, koja štiti narod od pljačkaša, lopova i kradljivaca. Svaki partizan — narodni vojnik — mora biti vjeran svome narodu, ne smije lagati, krasti ni pljačkati. On mora biti uredan,

[456] Zbornik V/3 44, dok. 11.

čist i obrijan, a njegovo odelo čisto i okrpljeno. Svi partizani su nerazdvojeni drugovi, koji se međusobno vole i poštuju, pomažu jedan drugome imajući na umu, da su opći interesi svih partizana —interes svakog pojedinca. Partizan ne smije biti sebičan, on je dužan da dijeli sa svojim drugom dobro i zlo. Skupa u jurišu — zajedno na odmoru! To drugarstvo ne smeta i ne može smetati disciplini, koja se bazira na bezuslovnom izvršavanju svih naređenja komandira i komesara i svih vojnih starešina. U redovima partizana vlada disciplina svijesnih boraca.[457]

Prije polaska borci su po grupama izabrali svoje vojno i političko rukovodstvo. U s. Krbavici, prije dolaska četvrte grupe, izvršen je ponovan izbor vojnog i političkog rukovodstva. Izabran je i sekretar novoobrazovane partiske jedinice.[458]

Dolazak dalmatinskih boraca u Liku bio je od neocjenjive političke vrijednosti. To je bio prvi jači i masovniji borbeni kontakt srpskog i hrvatskog naroda na ovom području, koji će kroz zajedničku borbu cementirati temelje bratstva i jedinstva. Kroz oružanu borbu uspostavljene su čvrste veze sa srpskim narodnim masama. Srpski živalj Like prijateljski je prihvatio i prigrlio dalmatinske borce, ukazao im gostoprimstvo, toplinu, drugarstvo i svestranu brigu. Kroz borbe i zajednički prolivenu krv vrletima Like borci iz Dalmacije sa ličkim partizanima razbili su sve velikosrpske i ustaške planove o bratoubilačkoj borbi srpskog i hrvatskog naroda. Zbog toga je četa Dalmatinaca postala trn u oku četnicima i njihovim „vojvodama", koji su ulagali sve napore da je unište ili razbiju. Zahvaljujući riješenosti, hrabrosti i visokoj svijesti boraca iz Dalmacije i pomoći partizana iz Like namjera četnika se nije ostvarila.

2. PRVE BORBE DALMATINSKIH PARTIZANA U LICI

Nekoliko dana poslije ulaska u sastav bataljona „Marko Orešković", četa Dalmatinaca je 29 decembra napala talijansku kolonu kod Bjelopolje (srez Korenica). To je bila

[457] Letak OK KPH za sjevernu Dalmaciju od 14 XI 1941 „Partizanskom borcu". (Arhiv Muzeja grada Šibenika, bez broja).
[458] Zbornik V/3 45, dok. 11.

prva borba između partizana i Talijana na području Like.[459]

Ova borba je imala veliki odjek u Lici. O njoj je GŠ Hrvatske u svom izvještaju k. br. 7 od 30 marta 1942 pisao slijedeće:

... Prvi ozbiljni sukob, koji je imao odjeka za cijelu Liku, bio sukob kod Korenice koncem prošle godine (28. XII.) (odnosi se na akciju od 29 a ne 28 XII — D. P.). Sam su sukob izazvali Italijani, koji su pošli pljačkati sela, a prihvatila ga je četa Dalmatinaca — Hrvata ...[460]

---

[459] Komandant talijanske posade u Korenici piše o ovoj borbi:

„U nemogućnosti da se opskrbimo hranom zbog obilnog snijega koji je prekinuo naše veze sa Vrhovinama, i zbog velikih poteškoća snabdevanja na domaćem tržištu, komandant Korenice je odredio da 25 decembra, potporučnici Revelant Giovanni (Đovani) i Pomerri dr Giorgio, (Pomeri dr Đorđo), direktor menze u bataljonu, otiđu u Bjelopolje da nabave živežnih namirnica. U 13 sati, dana 29 decembra, imenovani oficiri, oboružani sa troje saonice i sa 13 ljudi (među kojima jedan tumač — crna košulja) sa jednim mitraljezom, otišli su za Bjelopolje.

Na večer, komandant, zabrinut zbog toga što se oficiri nisu vraćali, a saznavši da su isti krenuli prema Ponoru, poslao je za njima dvije čete da ih traže, prvu na Ponor, a treću na Bjelopolje... Dvije čete krenule su oko 20.30 sati, a noć je bila osvjetljena mjesečinom. Prva je došla do Ponora, gdje je dobila obavijesti o prolasku saonica; treća, stigavši blizu Bjelopolja, bila je zaustavljena, oko 23 sata iznenadnom i jakom vatrom, koja je dolazila sa visine oko Galovca i iz mjesta Bukovac. Četa je smjesta prešla u protunapad, koji ipak nije uspio, uzevši u obzir jaču vatru i veći broj protivnika.

Međutim, komandant prve čete, čuvši vatru koja je dolazila iz Bjelopolja, dotrčao je sa primjernom inicijativom u pomoć 3 četi.

Sutradan, 30 decembra, oko 8.35 sati dvije čete, 1. i 2. pojačane sa jednim mitraljeskim plotunom, (mitraljeski vod) krenule su iznova prema Bjelopolju. Ali žestoka reakcija neprijatelja, koji su se utvrdili u kućama, pomanjkanje municije na našoj strani, učinili su uzaludnim naša tri uzastopna napada. Kolona se je u redu vratila na Gradinu, gdje je dostigla jedan novi odred. Ovdje pod zaštitom mitraljeza povratila se je u Korenicu.

Naši gubici u borbama kod Bjelopolja: poginulih: 4, ranjenih 7, zarobljenih 36, smrznuta 23.

Među zarobljenicima ima 4 oficira i podporučnici: Revelant Đovani, Pomeri dr Đorđo, Đenarini Vitorio i Belfanti Karlo... (Zbornik V/3 435 s, dok. 136).

[460] Zbornik V/3 422, dok. 133.

Tako su dalmatinski partizani, rame uz rame sa Ličanima, vodili borbu sa okupatorom i njegovim slugama, stvarajući i jačajući bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata.

Krajem februara 1942 na području Like bilo je oko 180 partizana iz Dalmacije.[461] Pošto je Okružni komitet KPH za sjevernu Dalmaciju radio na formiranju većeg partizanskog odreda u Bukovici, to je uputio pismo Štabu grupe NOP odreda za Liku i tražio da se jedan dio Dalmatinaca-partizana povrati u Bukovicu. Međutim, vojnopolitička situacija u Lici nije dozvoljavala da se odmah udovolji molbi OK. U to vrijeme u Lici su se vodile teške borbe i očekivao se napad Talijana na tamošnju oslobođenu teritoriju. Sem toga, borci iz Dalmacije pretstavljali su 75% Hrvata u svim ličkim jedinicama, pa bi se njihov odlazak štetno odrazio na bratstvo i jedinstvo i na širenje partizanskog pokreta među Hrvatima u Lici. To bi sigurno iskoristili i neprijateljski elementi u Lici za svoje prljave ciljeve. Ovo „tim više, što su baš Dalmatinci započeli borbe protiv Talijana u Lici, pa bi svijet, s obzirom na današnje velike borbe, i na pretstojeću talijansku ofanzivu, tumačio krivo njihov odlazak..."[462]

Zbog ovih okolnosti GŠ Hrvatske je odlučio da se partizani iz Like prebacuju u sjevernu Dalmaciju postepeno, po grupama, kako se to ne bi odrazilo na stanje u Lici i na prilike na području sjeverne Dalmacije.[463]

3. FORMIRANJE I AKCIJE BUKOVIČKOG NOP ODREDA

I pored upućivanja boraca u Liku, partizanske udarne grupe u Bukovici su i dalje rasle prilivom novih boraca. Od tih grupa formiran je 6 januara 1942 u zaseoku Grulovićima (s. Kistanje) Bukovički NOP odred koji je bro-

[461] Sem navedenih grupa sa područja Šibenika, tokom 1941 iz sjeverne Dalmacije u Liku su se prebacivale i manje grupe boraca, pa i pojedinci.

[462] Zbornik V/3 274, dok. 95.

[463] Zbornik V/3 332, dok. 107.

jao 42 borca.[464] Borci odreda bili su podijeljeni na 5 desetina, koje su bile neposredno pod komandom Štaba odreda. Za komandira odreda postavljen je Obrad Knežević,[465] a za političkog komesara Jovo Martić učitelj iz Kistanja.[466] Za zamjenika komesara određen je Petar Vejinović.[467] Odred je bio naoružan puškama, sa dva puškomitraljeza i dovoljnom količinom puščane municije.

Odmah po formiranju odred je prešao na izvođenje akcija.

U talijanskim zatvorima u s. Kistanje i s. Djevrske nalazio se veliki broj osuđenih antifašista. Bilo je samo pitanje dana kada će biti internirani u Italiju. Štab Bukovičkog odreda je odlučio da ih oslobodi. Na sela se nije moglo frontalno napasti, jer su Talijani raspolagali jakim snagama. Štab odreda je došao na ideju da zasjedom oslobodi osuđenike prilikom njihovog sprovođenja u Zadar. Zbog toga se odred odmah prebacio u s. Gošić a zatim postavio zasjede na cesti Kistanje—Zadar i Kistanje—Šibenik. Istovremeno je poslata jedna „trojka" koja je, 10 januara, neopaženo ušla u s. Kistanje i pod vrlo teškim okolnostima prokopala zid zatvorske zgrade i oslobodila jednog uhapšenog koji je bio osuđen na smrt strijeljanjem. Druga trojka odreda, 12 januara, likvidirala je

---

[464] Podaci su uzeti prema izkazima učesnika NOR sa područja Bukovice i preživjelih boraca Bukovičkog odreda. Podataka o formiranju odreda u dokumentima nema. U izvještaju Maksa Baće od 19 III 1942 ovaj odred se naziva Bukovička četa (Zbornik V/3 322, dok. 107). O postojanju i djelovanju odreda govore još neki dokumenti.

[465] Obrad Knežević je bio nekvalifikovani radnik iz s. Očestova. Poslije aprilske katastrofe došao je iz Beograda u s. Očestovo. U Beogradu je stupio u napredni radnički pokret i uskoro postao član Komunističke partije.

[466] Jovo Martić je vrlo rano došao u dodir sa naprednim pokretom i kao učitelj vodio je nepoštednu i upornu borbu protiv velikosrpske politike i izrabljivanja narodnih masa od strane zelenaša — trgovaca Kistanjske općine koji su bili doveli na rub propasti gotovo 40% stanovništva Bukovice. Kroz tu borbu i nastojanja on je izrastao u narodnog tribuna u koga je narod imao neograničeno povjerenje.

[467] Petar Vejinović bio je najstariji član Partije u Bukovici i jedan od njenih organizatora.

u s. Djevrske jednog talijanskog špijuna. Glavnina odreda držala je zasjede. Nakon pet dana uzaludnog čekanja odred je napustio zasjedu i prikupio se u s. Ivoševci. Tu je 17 januara likvidirao dva špijuna-lugara, koji su karabinjerima u s. Kistanje dostavljali podatke o partizanima.[468]

Odred se 18 januara 1942 prebacio u Modrino Selo. Noću 19/20-og karabinjeri su opkolili odred u Modrinom Selu i napali ga u svitanje. Poslije kraće borbe odred se povukao na brdo Zmištak (tt 562). Ubijena su 2 karabinjera, dok je odred imao 1 lako ranjenog.[469] Ovo je bila prva oružana borba sa Talijanima na području Bukovice. Povodom toga OK KPH za sjevernu Dalmaciju uputio je narodu proglas-poziv na ustanak, u kome se, pored ostalog, kaže:

Narode Bukovice,

Ti si svjedok velikih zločina, koje nad tobom sprovode tuđinski osvajači uz pomoć tvoje domaće gospode, koja te vjekovima izrabljivala, koja ti je otimala posljednji zalogaj, a tebe dovodili do prosjačkog štapa. Ta ista gospoda te varaju, kada ti kažu „Italijani su spasli srpski narod". Ti si svedok stotine nevino zatvorenih, ti si svedok svakodnevnog ubijanja i palenja tvojih kuća, koje svirepo sprovode italijanski vojnici i karabinjeri. Italijanski okupator kao i tvoja domaća gospoda, žele da te drže u ropstvu, da ti otimaju mukom stečenu siromašnu zaradu. Oni žele da te obesčaste, da siluju tvoje majke i sestre, da desetkuju tvoje redove nevinim žrtvama, da u crno zaviju tvoj dom sve dok je tvoga imena.

Po tvojim šumama praskaju prve osvetničke puške. To su vesnici novog doba — doba kada ćeš ti biti gospodar u svome slobodnom domu. Ti nemaš drugog puta, do puta borbe, borbe na život i smrt, koja donosi smrt okupatoru, a tebi i tvojoj deci slobodu i blagostanje. Zato svi ko jedan stupajte u redove partizanskih odreda.

Bukovački narode, znaj da su samo partizanski borci, borci za tvoju sretniju i bolju budućnost!

Bukovački narode, ti koji se nikada nisi mirio sa ropstvom, ti koji si dostojan svog velikog imena i prošlosti svojih predaka Janković Stojana i Smiljanić Ilije, smelo napred!

Smelo napred za konačno oslobođenje naših naroda![470]

---

[468] Podaci iz radova grupa i učesnika NOB sa područja Bukovice (AVII).

[469] Podaci od preživjelih rukovodilaca odreda (AVII).

[470] OK KPH za Šibenik od 25 I 1942 (Arhiv Istoriskog odeljenja CK SKH, bez broja).

Poslije ovih akcija Bukovički odred je razvio živu političku aktivnost. U toku februara on je obišao gotovo sva sela Bukovice, gdje ga je narod sa oduševljenjem dočekivao. Na svakom zboru je dolazilo do vidnog izraza jedinstvo naroda i njegova riješenost za borbu protiv okupatora.

4. REORGANIZACIJA BUKOVIČKOG NOP ODREDA U BATALJON

U Bukovicu su 15 februara stigli članovi OK KPH za Šibenik Ivo Družić, Nikola Sekulić i Milan Lacmanović i u s. Ivoševci sazvali partisko savjetovanje svih komunista sa područja MK Kistanje. Na savjetovanju je istaknuta potreba daljeg jačanja partizanskog pokreta, organizacionog učvršćenja partiske organizacije i jačeg aktiviranja omladinske organizacije. Savjetovanje je naročitu pažnju obratilo mogućnostima čvrste saradnje partizanskih snaga u Bukovici i Lici, jer su ličke jedinice sa više iskustva bile u stanju da u slučaju potrebe pruže efikasnu pomoć mladim partizanskim snagama u Bukovici. Na savjetovanju je zaključeno da se pride smjelije dobrovoljnoj mobilizaciji boraca. Zaključeno je da se Bukovički odred preformira u bataljon.

Na osnovu zaključaka partiskog savjetovanja 26 februara odred je reorganizovan u Bukovički bataljon čije je brojno stanje iznosilo 57 boraca. Za komandanta je postavljen Milan Lacmanović, a za političkog komesara Dane Rončević.[471]

---

[471] Prema iskazima preživjelih učesnika NOR sa područja sjeverne Dalmacije. U prvim mjesecima 1942 PK za Dalmaciju dao je instrukciju da se od manjih partizanskih odreda formiraju bataljoni. Zamišljeno je da bataljoni postanu čvrste i lako pokretne jedinice, sposobne da samostalno rješavaju zadatke. Nekoliko bataljona sačinjavalo bi jači partizanski odred koji bi djelovao na određenom području Dalmacije. Međutim, za Dalmaciju su tada bolje odgovarali jači bataljoni. U Dalmaciji poslije prvih uspjeha partizana i likvidacije brojnih oružničkih i karabinjerskih postaja zimi 1941/42 godine neprijatelj je bio prisiljen da uspostavlja mnogobrojne garnizone, najčešće jačine jedne čete. Za napad na ovakve garnizone bile su potrebne veće partizanske jedinice-bataljoni.

Bataljon je 8 marta 1942 izvršio napad na karabinjersku stanicu u s. Bruška. To je bila prva veća akcija Bukovičkog bataljona u kojoj je zarobljeno 7 karabinjera, a zaplijenjeno 5 pušaka, 2 mitraljeza, 4300 metaka, 9 bombi i ostale ratne spreme.[472]

Po povratku iz s. Bruške bataljon je zalogorovao u s. Ivoševci, zaselak Tišme, pored seoskog puta. Tim putem naišla su 10 marta 2 talijanska podoficira iz šumske milicije koji su sa sobom nosili opljačkanu živinu iz sela. Pozvani da se predaju, odgovorili su puščanom vatrom. Uskoro su oba ubijeni. Istog dana bataljon se prebacio u zapadnu Bukovinu. Sutradan su Talijani iz sastava 107 legije (jačine jednog bataljona) opkolili i popalili zaselak Tišme i tom prilikom ubili 1 starca, 1 dijete i 1 ženu.[473]

Tokom marta u bataljon su skoro svakodnevno stupali novi borci. On je početkom aprila brojao 107 dobro naoružanih boraca. U to vrijeme stigla je u Bukovicu grupa Dalmatinaca koji su se dotada borili u Bosni,[474] i prva grupa boraca iz Like. Ovu grupu doveo je sekretar OK Šibenik Ante Jurlina,[475] a brojala je oko 80 boraca, naoružanih puškama i sa 4 mitraljeza. Partizani u Bukovici dolaskom ove grupe znatno su ojačali.

Pored pomenutih akcija, partizanski bataljon, a pre toga odred, razvio je živ politički rad na području Bukovice, osnivajući pri tome odbore narodno-oslobodilačkog fronta. To je bilo veoma značajno za suzbijanje uticaja četnika iz susjedne Kninske krajine među srpskim življem u Bukovici. Objašnjavanjem linije NOB jačalo je bratstvo i jedinstvo srpskih i hrvatskih masa sjeverne Dalmacije, što je bilo jedna od osnovnih zaloga za uspješan razvoj NOB u ovom kraju.

---

[472] AVII k. 13/126.

[473] Izvještaj komande 107 legije crnih košulja br. 829 3/3 od 11 III (AVII reg. br. 20/5—1, k. 553).

[474] To su bili borci Prvog šibeničkog odreda koji su se još 1941 prebacili u Bosnu.

[475] Ante Jurlin — Marko, poginuo u Petoj nepr. ofanzivi.

VII

STVARANJE, RAZVOJ I DEJSTVA PARTIZANSKIH JEDINICA NA PODRUČJU JUŽNE DALMACIJE

1. SITUACIJA NA BIOKOVU

U Biokovskom primorju postojali su objektivno povoljniji uslovi za snažan razvoj oružane borbe i za stvaranje brojno jakih partizanskih jedinica nego u ostalim djelovima Dalmacije. Medutim, pitanje oružane borbe bilo je dosta zanemareno. Partiska organizacija na Biokovskom primorju bila je medu najjačim organizacijama u Dalmaciji. Broj ilegalaca, pretežno naoružanih i spremnih za oružanu borbu, iz dana u dan je rastao. Pored toga, bio je i veliki broj vojnih bjegunaca koji su odbili poziv da stupe u domobranske jedinice. Neprijateljske snage na čitavom ovom području bile su suviše male, da bi pretstavljale ozbiljnu smetnju za stvaranje odreda. Narod je mrzio kompromitiranu ustašku vlast, a Partija je kod narodnih masa imala veliki autoritet. Pored toga masiv Biokova, gotovo neprohodan, proteže se paralelno sa obalom i natkriljuje mnoga sela, koja su mogla idealno da posluže za stvaranje partizanskih baza NOB. Uprkos svim tim uslovima OK Makarske tokom 1941 nije ozbiljnije radio na stvaranju oružanih jedinica. U njegovom radu ispoljavao se izvjestan oportunizam koji je u najvećoj mjeri unosio sam sekretar Toni Andrijašević-Stari. Oportunistički elementi stali su na stanovište da je nemoguća borba u Biokovskom primorju, jer je to pasivan kraj na

kome se jedinice ne mogu prehraniti. Odlučnim stavom PK KPH za Dalmaciju od septembra 1941 pa unaprijed razbijeno je ovakvo gledanje i postepeno, ali uporno, prešlo se na stvaranje partizanskih jedinica.

U vrijeme stvaranja prvih partizanskih odreda na području sjeverne i srednje Dalmacije, u okolini Makarske nalazio se u ilegalstvu veći broj kompromitiranih drugova, uglavnom članova KP. Pred konac novembra 1941 OK KPH za Makarsku izdao je direktivu partiskim organizacijama da se formiraju ilegalni partizanski „logori" u kojima će se okupiti ilegalci. Formirano je nekoliko takvih logora: u neposrednoj blizini Makarske logor „Krljeva", u općini Gradac logor „Striževo", kod Vrgorca logor u Radovića kršu, a na području Metkovića logor u Slivnu. Logori su služili kao baze za okupljanje kompromitiranih članova Partije i simpatizera. Brojni sastav im se mijenjao prema prilikama na terenu. U njima je izvođena vojna obuka, održavani politički časovi i pripremani borci za oružane akcije.

Partiska organizacija s. Bačina okupila je 56 ilegalaca, pretežno članova Partije i SKOJ-a. Oni su pod rukovodstvom Jakova Tomaševića i Petra Bogunovića, noću 18 decembra 1941 opkolili lučke magazine u luci Ploče i zaplijenili 8.500 kg suvih smokava, vlasništvo Hercegovačke ustaške banke. Ova akcija je dobro odjeknula u narodu, a kod boraca u logorima još više razbuktala želju za borbom.

2. POČECI ORUŽANE BORBE U JUGOISTOČNOM PRIMORJU

Koncem decembra OK Makarske izdao je direktivu da se neke grupe boraca iz logora povrate u svoja sela, da bi se olakšala ishrana većih grupa. Prema toj direktivi povratila se 1 januara 1942 grupa iz s. Gradac. Kasnije, 22 januara, patrola ustaških oružnika uputila se u s. Gradac da pohvata pripadnike ove grupe. Patrola je uspjela da uhvati 7 partizana i da ih zatvori u finansisku po-

staju.[476] Iste noći partiska organizacija s. Gradca je okupila preostale pripadnike grupe i napala finansisku postaju. Istovremeno dat je zadatak ostalim grupama u općini Gradac da se naoružaju, presiječu telefonske veze, poruše ceste, postave zasjede i spriječe pristizanje pomoći opkoljenim oružnicima. Izjutra 23 januara razoružana je finansiska postaja u Gradcu. Zaplijenjeno je 7 pušaka a 1 oružnik je zarobljen. Tom prilikom je ubijen poznati ustaški zlikovac Jozo Medar. Poslije toga Gradačka partiska grupa, pod rukovodstvom Gojka Ujdurovića, napala je oružničku postaju u Gradcu.[477] U međuvremenu grupi se priključilo oko 50 naoružanih boraca iz s. Baćina. Oružnička kasarna, masivna kamena zgrada, opkoljena je. U otvorenoj borbi ubijen je 1 oružnik. Oružnici su zvijerski nasrnuli na zatvorenike, ubili Andriju Andriješevića i kroz prozor bacili na ulicu Milorada Stojića.[478]

Sutradan, 24 januara, prisiljen nevremenom, uplovio je u Gradačku luku motorni jedrenjak „Merkur" sa tovarom od 120 tona kukuruza i razne druge hrane upućene talijanskim snagama na Brač i Hvar. Ustanici su dijelom snaga napali i zaplijenili brod, držeći kasarnu i dalje u opsadi. Dio zaplijenjene hrane otpremljen je u planinsko s. Grnčenik, a dio podijeljen stanovništvu Gradca i ostalih sela do Drvenika. Ostatak hrane prevežen je u luku Ploča pod rukovodstvom Mije Bogunovića, i djelimično podijeljen narodu s. Baćine, a djelimično pohranjen u špilju Ričevica.[479]

Opkoljenim oružnicima upućena je pomoć brodovima iz Makarske koji su 26 januara uplovili u luku Gradac sa znatnim talijanskim snagama. Ustanici su se stoga povukli

---

[476] U izvještaju Vrhovnog oružničkog zapovjedništva J. S. broj 839 od 29 siječnja 1942 o ovome se kaže slijedeće: „Povod je uhićenja sedmorice neposlušnika koje oružnici nisu htjeli pustiti na slobodu na traženje komunista. Radi se o neodazvanim domobranima..." Međutim, ovde se radilo o partizanima (Zbornik V/3 469, dok. 145).

[477] Selo Gradac je raštrkano, tako da je finansiska postaja od oružnika udaljena oko 2 km te oružnici sa postaje nisu pružali pomoć napadnutima u finansiskoj postaji.

[478] Podaci uzeti od učesnika NOR sa područja Biokova (AVII).

[479] Zbornik V/3 496, dok. 151 i „Građa za historiju NOB biokovsko-neretvanskog okruga" u CK SKH.

dijelom na Biokovo, a dijelom ka s. Baćina. Poginuo je jedan partizan-omladinac.

Ovaj napad ustvari je početak oružane borbe na području Biokova protiv okupatora i domaćih izdajnika. On je unio nesigurnost u plovidbu obalama Biokovskog primorja. O tome ustaško ministarstvo vanjskih poslova 21 februara 1942 piše:

Zapovjedništvo hrvatske mornarice je sa svoje strane nemoćno, te nije u stanju ustrojiti ni najskromnije redarstvo na moru...[480]

Od toga dana započeo je istoriski borbeni put naroda ovog kraja — dostojnih potomaka hrabrih Neretvljana.

U logorima je zadržan izvjestan broj drugova koji nisu bili vezani partiskim zadacima na terenu tako da su oni pretstavljali operativno jezgro budućih vojnih formacija. Terenski radnici i znatan broj kompromitiranih simpatizera i dalje su živjeli u ilegalnosti oko svojih kuća. Zbog toga su na području OK Makarske poslije ove akcije bila 3 logora. Prva borba je imala odraza na život u logoru.[481] Pojačana je budnost, isturena su obezbjeđenja, upućene su patrole na razne strane i pojačan je vojnički i politički rad. Pa ipak zbog pomanjkanja iskustva, uspijeh u akciji na s. Gradac nije iskorišćen za stvaranje jačih partizanskih jedinica. Partizanske grupe — logori, ostali su organizaciono nepovezani.

3. FORMIRANJE PRVE JUŽNODALMATINSKE PARTIZANSKE ČETE

Koncem februara 1942 PK je poslao u južnu Dalmaciju instruktora Ervina Klarića da Okružnom komitetu KPH za Makarsku pomogne pri formiranju partizanskih

---

[480] Zbornik V/3 497, dok. 151.

[481] U izvještaju Velike župe Cetine V. T. broj 13/42 od 14 II 1942 o povećanju broja partizana se kaže: „Grupe pobunjenika o kojima je govor u prošlonedeljnim izvještajima i dalje postoje i to:... u planini Mosoru i kod Gradca" (Zbornik V/3 532, dok. 156).

jedinica. Tada su na ovom području postojale 3 ilegalne grupe: grupa oko Makarske pod rukovodstvom Nikole Glavine sa 25 boraca; grupa oko Vrgorca pod rukovodstvom Vite Viskića sa 37 boraca i grupe iz s. Baćine pod rukovodstvom Nede Boškovića sa 40—50 boraca.[482]

Početkom marta grupe su dobile zadatak da se prikupe u s. Baćina da bi se spojile u jednu jedinicu. U kući Luke Katića u s. Baćina održan je 8 marta sastanak rukovodilaca Makarskog primorja povodom formiranja prve partizanske jedinice u južnoj Dalmaciji. Prikupljeni borci bili su po grupama razmješteni u s. Baćina. Za vrijeme sastanka oružnici iz Gradca, koje je obavijestio špijun i narodni izdajnik Židica,[483] neopaženo su upali u selo i otvorili vatru na kurira Makarske partizanske grupe, koji se po zadatku tu zatekao. Makarska grupa je na brzu ruku zaposjela vatrene položaje i prihvatila borbu. U isto vrijeme ostale grupe pod rukovodstvom Nede Boškovića neprimjetno su opkolile oružnike. Borba je trajala čitav dan do predveče kada su se oružnici predali. Zarobljeno je 9 oružnika, 2 ubijeno, a 1 teže ranjen. Zaplijenjeno je 11 pušaka i 1 puškomitraljez. Na strani partizana poginuo je komandir Gradačke grupe Vita Viskić.

Sutradan su oružnici iz Gradca uputili patrolu od 5 ljudi u s. Baćina da izvidi šta je bilo sa onima koji su tamo upućeni prethodnog dana. Grupa od 15 omladinaca, većinom članova SKOJ-a iz s. Baćine, postavila je 9 marta zasjedu kod zaseoka Plitvine. Kad je patrola ušla u zasjedu otvorena je iznenadna vatra. Poslije kratkotrajne borbe zarobljena su 2 oružnika, a 3 ranjena uspjela su da pobjegnu.[484]

Zbog ovih borbi sastanak, sazvan za formiranje partizanske jedinice, je odložen. Napadom na oružnike došlo se do oružja za nove borce, koji su neposredno poslije ove akcije stupili u partizane. Sama akcija, izvedena za-

---

[482] Prema izjavama učesnika NOR sa područja Makarske i Gradca (AVII).

[483] Njegovo ime nije se moglo utvrditi.

[484] Zbornik V/3 533, dok. 156.

jednički svim grupama, ukazala je na potrebu da se formira jedna lako pokretna jedinica koja će dejstvovati na području Biokova. Zbog toga je 12 marta, u mjestu Dolac, sazvan sastanak rukovodilaca Makarskog primorja, pa je sutradan, 13 marta, formirana Prva južnodalmatinska partizanska četa.[485] Određeni su za komandira čete Sergije Petrović (poslije kraćeg vremena zamjenio ga je Bogdan Viskić), za političkog komesara Nedo Bošković, za zamjenika komandira Gojko Ujdurović, za zamjenika političkog komesara Jozo Tomašević, i za intendanta Ante Šutić.

Na dan formiranja četa je brojala oko 150 boraca spremnih za akciju.[486] Na području kotara Makarske nalazio se niz manjih neprijateljskih postaja bez neke sigurnije međusobne veze i mahom neutvrđenih. Dva dana poslije formiranja, 15 marta, četa je napala na ustašku postaju u s. Straševica. Prilikom ovog napada zarobljeno je 12 ustaških seoskih milicionera i 2 oružnika, a zaplijenjeno je 12 pušaka i nešto municije.

Poslije toga četa je podijeljena na četiri voda. Za komandire vodova određeni su Ante Bereš, Nikola Glavina i Poldo Mikulić. U pronađenim dokumentima nema podataka ko je bio četvrti vodnik. Vodovi su upućeni u razne pravce: 1 vod u pravcu doline r. Neretve, 2 vod obalom u istočni dio Makarskog primorja, 3 vod u pravcu Makarske i Baške Vode, a 4 je zadržan na Biokovu radi dejstva prema Imotskom. Vodovi su dobili zadatak da samostalno dejstvuju i da razviju intenzivan politički rad na terenu.

---

[485] Tako je nazivaju svi preživjeli učesnici NOR sa ovog područja. O formiranju ove čete nema dokumenata. Većina podataka o razvoju NOB na području Biokova do aprila 1942 uzeta je iz „Građe za historiju NOB Biokovsko-neretvljanskog okruga", koju je napisala grupa prvoboraca sa ovog područja i neprijateljskih (ustaško-domobranskih i talijanskih) dokumenata. Treba napomenuti da su organizacione forme partizanskih jedinica na ovom području bile u izvjesnoj mjeri drugačije nego u drugim dijelovima Dalmacije.

[486] Podaci iz „Građe za historiju NOB Biokovsko-neretvljanskog okruga" (AVII).

4. NAPAD TALIJANA NA BIOKOVO I BORBE NA PELJEŠCU

Sve češći napadi partizana na području južne Dalmacije i spremnost naroda toga kraja da te napade pomogne i da u njima učestvuje potstakli su Talijane i ustaše da to u samom početku onemoguće. Ustaška župa Cetina strepila je od rasplamsavanja ustanka na ovom području, pa je u tom smislu intervenisala kod Talijana. Uviđajući i sami tu opasnost, a i na insistiranje ustaša Talijani su preduzeli pripreme za napad na Biokovo sa ciljem da područje između s. Brist, Vrgorac, V. Prolog, luke Ploča i ruba obale očiste od partizana i da kod naroda ovog kraja stvore utisak o svojoj snazi i nepobjedivosti. Napad je počeo 25 marta jednovremeno iz Vrgorca preko V. Prologa, s. Pasičina i Kleka prema s. Baćina.[487] Istovremeno su preduzeti i napadi iz Makarske preko Podgore prema s. Baćina i iz Metkovića preko Ploče ka s. Baćina. Neprijateljske kolone imale su zadatak da se u toku 25 marta spoje u s. Baćina. One su toga dana upale u s. Baćina, izvršile nečuvenu pljačku imovine i stoke i zapalile 64 kuće,[488] a 26 marta povukle se u svoje garnizone. Pred nadmoćnim neprijateljskim snagama Prva južnodalmatinska četa povukla se dublje na Biokovo u pravcu s. Šošići—Sv. Juraj (tt 1762).

Poslije povlačenja neprijateljskih snaga vodovi ove čete su se povratili u ranije dodjeljene im rejone, osim 2 voda koji je orijentisan u pravcu Makarske i s. Baške Vode, i 3-eg koji je ostao na prostoru s. Baćina—Ploča.

U prvoj polovini aprila grupa partizana iz 3 voda, pod rukovodstvom Gojka Ujdurovića i Vlade Viskića, prebacila se preko Neretvljanskog Kanala sa visa Višnjica (tt 241 sjeverozapadno od ušća Neretve) na poluotok Pelješac. U to vrijeme na Pelješcu između Kune i Pijavičine

---

[487] O ovom napadu nema podataka u talijanskim sačuvanim dokumentima. Borba je rekonstruisana na osnovu podataka iz „Istorije NOB Makarskog Primorja" preživelih učesnika ovog kraja (AVII).

[488] Komisija za ratne zločine, sveska 191 br. 104.

nalazila se grupa od 25 ilegalaca sa kojom su biokovski partizani uspostavili vezu. Vod biokovskih partizana, ojačan borcima sa Pelješca, izvršio je 12 aprila napad na finansisku stanicu u s. Crikvice na sjeveroistočnoj obali poluotoka, a zatim na stražare u Janjini i Dračama. Kasarna u Dračama je zauzeta i u njoj je zaplijenjeno nešto pušaka i jedan radioaparat, dok su ustaški činovnici i oružnici iz s. Janjina i s. Drače pobjegli prije dolaska partizana. To je bila prva veća oružana akcija na Pelješcu.

U meduvremenu komanda čete pripremala je akciju na ušću r. Neretve. Neretva je plovna od Metkovića do Ploča pa su Talijani htjeli da je iskoriste za transport boksitne rudače iz Hercegovine. Zbog toga su poduzeli čišćenje riječnog nanosa na ušću r. Neretve i njenom rukavcu Crna Rijeka. Noću 4/5 maja borci Južnodalmatinske čete, podijeljeni u tri grupe, prebacili su se čamcima do glibodera na ušću Neretve i potopili ga tako da je u velikoj mjeri zatvorio korito same rijeke. Oštećena su i postrojenja u luci Ploče, tako da je ovom akcijom Neretva konačno onesposobljena za saobraćaj. U momentu povlačenja naišao je iz Metkovića jedan talijanski patrolni čamac i poslije kraćeg puškaranja partizani su se povukli u pravcu s. Baćine. Koliko je ova akcija po Talijane bila neugodna vidi se iz činjenice da su Njemci namjeravali da na ušće Neretve upute svoje ljudstvo iz organizacije „Tot" (Todt) (Tot). Talijanska komanda „Supersloda" jedva ih je odvratila od te namjere.[489]

Napadi Prve južnodalmatinske čete izazvali su intervenciju okupatora. Talijani su prikupili dijelove divizije „Messina" u s. Rogotin (na ušću Neretve) sa namjerom da poduzmu napad preko Biokova na Makarsko primorje. Jedna talijanska pješadiska kolona u jačini od 300 vojnika sa jednim tenkom, preduzela je 13 maja poslije podne napad u pravcu s. Gradac. Medutim, kolona je naišla na zasjedu kod zaseoka Striževo (s. Baćina). Nakon dvočasovne borbe zasjeda je likvidirala neprijateljsku prethod-

[489] Fonogram komande „Supersloda" od 29 V 1942 (AVII, reg. br. k. 285, fasc. 4).

nicu. Ubijeno je 5 vojnika i 2 oficira, a zarobljeno 15 vojnika i 5 oficira.[490] Među zarobljenicima se nalazilo i nekoliko ranjenika. Poslije likvidacije prethodnice talijanske snage su se povukle.

Poslije borbe komanda čete je predložila talijanskoj komandi da prihvati zarobljene ranjenike a kao protuvrijednost da ustupi sanitetski materijal, jer su partizanske jedinice u tome znatno oskudijevale. Ovaj prijedlog talijanska komanda je odmah prihvatila. Narednog dana u luku Gradac uplovila su 3 ratna broda na koje je trebalo ukrcati ranjenike. Pošto su ranjenici ukrcani, sa brodova je otvorena jaka artiljeriska vatra na Gradac od koje su poginule 3 žene, a 3 ranjene. Razrušena je 21 kuća, a veći broj oštećen. Tako je talijanska komanda prekršila sporazum i mučki napala nevino i nedužno stanovništvo sela Gradac.

5. NAPAD PARTIZANA NA MOTORNI JEDRENJAK „MIRA"

U drugoj polovini maja Prva južnodalmatinska četa izvršila je smio napad na motorni brod „Mira" koji je 23 maja, ploveći iz Metkovića za Makarsku, oko 17.30 sati stigao u visinu uvale Čaklje, jednu i po nautičku milju jugoistočno od Podgore. Na brodu se nalazilo oko 4.000 poštanskih paketa, vagon krompira, nešto benzina i veća količina crijepova za krovove. Tada je grupa boraca, ukrcana na jedan leut na motor, prisilila brod na predaju. O tom napadu zapovjedništvo mornarice NDH u svome izvještaju od 3 juna 1942 kaže:

Prema izjavi zapovjednika on se još nije bio ni snašao kad je na brod „Mira" uskočilo oko 20 jako naoružanih ljudi, koji su do tada bili sakriveni ispod palube leuta. Dvojica od tih naoružanih ljudi sa uperenim puškama prisilili su zapovjednika broda da brod pristane u uvali Čaklje gdje je već na obali bilo skupljeno oko 100 naoružanih ljudi. Kada je brod pristao u uvalu Čaklje zapovjednika broda zatvorili su u kabinu i oduzeli mu prema njegovoj izjavi 40.000 lt., teretnicu i njegovu pomorsku knjižicu.

[490] Isto.

Leut sa kojim je izvršen prepad je broj 1287S, vlasništvo Lucije Letica žene Jozine iz Podgore. Brod služi za ribarske svrhe i bio je spreman za odlazak na ribarenje. Prema izjavi Lucije Letica koja se nalazila u uvali Čaklje u svojem skladištu za osoljene ribe oko 17.00 sati došli su naoružani ljudi, nju su zatvorili u skladište i uzeli čamac na silu. Za to vrijeme njezin muž Jozo Letica nalazio se na putu za Drašnice i tek se pred večer povratio kući.

...

Još prije nego je brod „Mira" pristao u uvalu Čaklje bile su postavljene straže oko Podgore i prekinut je bio brzoglasno-brzojavni spoj sa Makarskom.

Za napad na brod „Miru" saznalo se u Makarskoj tek sutradan ujutro kad je brod doplovio u Makarsku.

Do 2 sata u noći sa broda je bilo iskrcano oko 4000 paketa i vagon krumpira i sve je to odnijeto u brda. Za prenos upotrebljeni su magarci i mazge i prisiljeno je stanovništvo, uglavnom žene, da pomažu kod toga prenosa...[491]

Poslije ove akcije, koncem maja 1942, na područje istočno od Biokova, gdje se nalazila Prva južnodalmatinska partizanska četa, iznenada su izbile jedinice ustaške crne legije pod komandom Jure Francetića. One su imale zadatak da unište partizanske snage na Biokovu i da vrše politički uticaj na narodne mase ovog kraja kako bi povratili povjerenje u NDH. Legija se zadržala na tom području nekoliko dana. Međutim, zbog napada jedinica Petog Krajiškog odreda u rejonu Glamoča, ove snage su hitno upućene na područje Livno—Šujica.

Neretljanska partizanska četa tokom maja nije izvodila neke krupne oružane akcije. Ona se uglavnom zadržavala na istočnoj i jugoistočnoj strani Biokova zatvarajući pravce s. Gradac—Ploča i Metković—s. Crveni Grm koji izvode na oslobođeno područje Makarskog primorja.

6. STANJE PARTISKE ORGANIZACIJE U DALMACIJI

Uporedo sa naporima na jačanju i razvoju partizanskih odreda u Dalmaciji, Partija je svim silama radila na učvršćenju svojih sopstvenih redova, u prvom redu na

[491] Zbornik V/4 497 s, dok. 148.

čišćenju iz svoje sredine kolebljivih i oportunističkih elemenata. Velika pažnja je posvjećena prijemu novih članova, jer su hapšenja, intervencije i strijeljanja pogodili partiske organizacije. Naročito se to odnosilo na partisku organizaciju Šibenika, Splita, Trogira, Solina i Omiša. O stanju partiske organizacije u Dalmaciji, PK u svome izvještaju od 19 maja 1942 godine kaže:

Partiska organizacija u Splitu mnogo je oslabljena. Naročito u zadnje vrijeme bio je uhapšen veliki broj članova Partije... Prije rata imali smo u Splitu 140 članova Partije. Prije mjesec dana imao je Split prema izvještaju MK 100 članova. U taj broj uračunati su i oni koji su primljeni nakon izbijanja rata. Iz ostalih krajeva Dalmacije dao je drug Bruno (organizacioni sekretar PK Ivan Amulić — D. P.) sledeće podatke o broju članova Partije:

Split	80 članova	11 jedinica	4 RK, 1 MK koji je ujedno OK		
Solin	66 „	12 „		1 MK	
Dubrovnik	18 „	3 „		1 MK	
Makarska	144 „	26 „	5 RK	1 OK	
Imotski	65 „	11 „		1 OK	
Knin	27 „	5 „		1 MK	
Omiš	144 „	16 „	4 RK	1 OK	
Pelješac	48 „	10 „		1 OK	
Kaštela	48 „	9 „		1 MK koji je ujedno OK	
Trogir	55 „		1 RK		
Žrnovica	12 „	3 „		1 MK	
Sinj	12 „	4 „		1 MK	
Hvar	60 „			1 OK	
Vis	70 „			1 OK	
Korčula	60 „			1 OK	
Livno	20 „				
Sj. Dalmacija	300 „				
Solta cca	10 „				

Sveukupno u Dalmaciji 1.239 članova Partije...[492]

Početkom 1942 godine Pokrajinski komitet uspio je da ojača Narodni front koji je sve više narastao u ozbiljnu političku silu. Na političkoj liniji NF pridobijene su izvjesne

[492] Zbornik V/3 92s, dok. 25.

pristalice HSS i ostalih bivših političkih stranaka, tako da je na jednoj strani ostala grupa bivših političara a na drugoj jedinstven Narodni front koji je u Dalmaciji stalno rastao.

*

Uprkos teškoćama i slabostima, partiska organizacija u Dalmaciji uspjela je do kraja aprila 1942 da postigne lijepe uspjehe u razvijanju oružane borbe. U to vrijeme u Dalmaciji su se nalazile slijedeće jedinice: Dinarski odred, Kninski odred, Cetinska četa, Mosorska četa, Prva južnodalmatinska četa, Neretljanska četa, Bukovički bataljon i nekoliko manjih partizanskih grupa. Pored toga, u Lici se nalazilo oko 180 partizana iz Dalmacije. Prema stanju na kraju 1941 godine ovo je bio vidan napredak. Pa ipak, organizacioni razvoj oružane borbe i broj partizanskih jedinica zaostajao je za raspoloženjem i spremnošću masa u Dalmaciji. Primorje je moglo i bilo spremno i do tada da dâ više partizana, ali je tome stajao na putu niz teškoća, kao udaljenost partizanskih baza od izvora mobilizacije, nedostatak oružja i dr.

Postojeće partizanske jedinice u Dalmaciji, iako su nosile vojnička obeležja (čete, odredi, bataljoni) bile su organizaciono neizgrađene, sa nedovoljnim borbenim iskustvom i još neiskusnim komandnim kadrom, te su u tom pogledu zaostajale za jedinicama Like i Bosne. Otuda je i svaki kontakt ličkih i bosanskih jedinica sa partizanima Dalmacije bio od koristi. Politička izgrađenost velike većine boraca bila je na visini i pored nedostataka, jer su najveći broj partizana sačinjavali članovi Partije ili SKOJ-a.

Međusobna povezanost jedinica bila je slaba. U ovom periodu postojala je slaba veza između partizanskih jedinica, srednje, sjeverne i južne Dalmacije. Jedinice su dejstvovale uglavnom odvojeno i zasebno, po direktivi partiskog rukovodstva koje ih je formiralo ili onog na čijem su području dejstvovale. Otuda proizilazi i razlika u organizacionoj strukturi i nazivima jedinica.

Uopšte uzevši, ovaj period je ustvari period stvaranja prvih partizanskih jedinica u Dalmaciji i odlikuje se raznolikim formama i malim jedinicama. U Dalmaciji nema većih jedinica, i oslobođene teritorije na kojoj se izgrađuju nova vlast i novi društveni odnosi, kao naprimjer u Lici i Kordunu. Dalmacija je u „zakašnjenju", što je i razumljivo, ako se ima u vidu veliki broj okupatorskih snaga, njegova budnost i sistem uprave i građanske vlasti. Ovome treba dodati činjenicu da veza Glavnog štaba Hrvatske sa Dalmacijom nije postojala, veza CK KPH sa PK bila je veoma otežana, a neposredna pomoć članova GŠ izostala. Sve je ovo uticalo na postojeće stanje i razvoj NOB u ovom periodu.

VIII

POJAVA ČETNIKA U DALMACIJI

Poslije sastanka pretstavnika velikosrpske buržoazije iz sjeverne Dalmacije i južne Like sa pretstavnicima talijanske prefekture u Benkovcu,[493] kninski velikosrbi, na čelu sa popom Momčilom Đujićem, obilazili su zbriništa emigranata izbjeglih ispred ustaškog terora u Benkovcu, s. Đevrskama i s. Kistanjama. Oni su užurbano radili na formiranju grupa koje će uzeti učešća u ustanku kao organizovane jedinice.[494] Od 28 jula do 2 avgusta formirane su četiri veće skupine ljudi; dvije od izbjeglica iz Like, a dvije od izbjeglica sa teritorije Kninske općine, koje su se u istom vremenu prebacile na mjesto ustanka.[495] Jednom od kninskih grupa rukovodio je pop Momčilo Đujić. On se 2 avgusta izjutra na dva talijanska kamiona prebacio u s. Mokro Polje i zahtijevao od ustanika ovog sela da se stave pod njegovu komandu. Ustanici su odbili zahtjev, te je on istog dana sa svojom grupom pro-

[493] Gizdić, 217.

[494] O pripremama ustanika za povratak svojim kućama govori se u domobranskom izvještaju zapovjednika kopnene vojske od 21 VII 1941 O. br. 383, u kome se, pored ostalog, kaže: „U Kistanju se formira četnička akcija u cilju preduzimanja akcije protiv hrvatskog stanovništva i vlasti na našem području" (Zbornik V/1 271, dok. 92).

[495] AVII k. 509 r. br. 5—2.

[496] U to vrijeme je član OP KPBiH za Drvar, Petar Baltić, formirao ustaničku četu u s. Plavnu, koja je bila u tjesnoj vezi sa ustanicima u Drvaru.

dužio preko s. Žagrović i naveče stigao u s. Plavno, gdje je zanoćio. Uvidajući da u s. Plavnu ne može obrazovati svoje uporište,[496] on je 3 avgusta produžio pokret za s. Strmicu gdje je prije Aprilskog rata bio paroh. Koristeći svoj uticaj u ovom kraju, a dolazeći među narod sa naoružanom grupom od oko 50 boraca, ubrzo je postao starješinom ustanika u s. Strmici, koje u to vrijeme nije imalo ni jednog člana Partije.

Srbi-izbjeglice, kada su primili vijest o ustanku u Lici i Kninu, hitali su u svoje krajeve, ne čekajući ničiju pomoć.[497] Noću i danju, pojedinačno i u grupama, ne obazirući se na pozive velikosrpskih vođa, od 24 jula do 5 avgusta, sa anektiranog dijela Dalmacije povratilo se na područje Like i Knina 4.126 uglavnom za oružje sposobnih muškaraca. Povratnici uzimaju aktivno učešće u ustanku, a kada padom Drvara nastaje osjeka NOB-e na ovom području, potpuno iščezava i „drvarski uticaj" u Kninskoj krajini. Početkom oktobra 1941 ustanak u Kninu potpuno je splasnuo. Četnici, uz pomoć Talijana, vješto koriste taj povoljan momenat. Oni najprije uspijevaju dobiti dozvolu da se „ustanici" mogu slobodno kretati i po gradu Kninu. Razumljivo, to se odnosi samo na one ustanike koji imaju propusnice ovjerene od talijanskih vlasti.[498] Propusnice su Talijani ovjeravali samo onima koji su imali četničku propusnicu, potpisanu od lica prisutnih sastanku od 23 jula u Benkovcu.

Saradnja četnika sa Talijanima razvijala se svakodnevno često do te mjere da je išla otvoreno na štetu drugog talijanskog partnera — ustaša.[499] Koristeći zauzetost Njemačke u ratu sa Sovjetskim Savezom, Talijani žele da očuvaju dominantan položaj u NDH. A to nije bilo lako. Ustanak je rušio ustašku vlast, a Talijani žele da elementarne snage ustanka iskoriste, tako da odredbe

---

[497] O ovom povratku izbjeglih Srba iz Like i Knina govori i izvještaj Oružničkog krila u Gospiću od 29 VII 1941 (Zbornik V/1 291, dok. 101).

[498] Izvještaj čete kr. karabinjera Knin od 13 VIII 1941 (AVII k 509 reg. br. 29/5—2).

[499] Talijani su 1 VIII 1941 privremeno razoružali ustaše u Kninu (Zbornik tom V/1, dok. 137).

Rimskog ugovora[500] budu izigrane do te mjere, da se talijanska vlast ponovo restaurira u II zoni. Čvrsto vezati II zonu uz anektirano područje, stvarajući od nje pojas obezbjeđenja talijanskim posjedima u Dalmaciji, bilo je moguće ako se ustaničke snage stave pod kontrolu talijanske vojske, jer nije moglo biti ni govora o uspjehu nekih oštrih mjera ili razoružanja ustanika. Talijanska osjetljivost naročito je velika onda kada anektirani pojas Dalmacije izgubi kopnenu vezu sa anektiranim dijelovima u Gorskom Kotaru i Sloveniji. Zbog toga oni žele da po svaku cijenu održe u svojim rukama t.zv. „Jadranski pravac"[501] koji je, ustankom naroda Like i Knina, bio ozbiljno ugrožen, pa povremeno i prekinut. Talijani su vrlo brzo uvidjeli da mogu izvući ozbiljne koristi od usluga velikosrpskih političara, naročito u prvim danima ustanka. Zato su njihove političke akcije oprezne, protkane taktikom Habzburške monarhije: divide et impera. Oni razoružavaju ustaše kada je to potrebno, ali paze da im se ništa ne dogodi, prihvataju njihove od ustanika razbijene jedinice, a s druge strane sa ustanicima vode pregovore. Jedan od takvih pregovora održan je u s. Otriću 11 avgusta 1941. Ustanici Like, po nagovoru četničkih voda, nastupajući pod imenom „Srpski oslobodilački pokret za ličke srezove", tražili su od pretstavnika talijanske vlasti „autonomiju pod zaštitom Kraljevine Italije, jer da vjeruju da bi jedino na taj način bili zaštićeni njihovi životi".[502] To je bila fatalna pogreška, jer se u nastaloj situaciji, izazvanoj oružanim ustankom, nije najbolje snašla ni partiska organizacija u Lici, koja je mirno gledala, pa djelimično i sama učestvovala u ovim pregovorima.[503] Pregovori su

---

[500] Zagrebačkim sporazumom od 19 VI 1942 ustaškoj vlasti ponovo je prepuštena cjelokupna civilna uprava u II zoni.

[501] Jadranskim pravcem general Mario Roata naziva pravac Delnice — Otočac — Gospić — Gračac — Knin — Sinj — Split (AVII k. 174).

[502] Zbornik IV/1 39, dok. 13.

[503] Analizirajući učešće nekih članova Partije u pregovorima u s. Otriću, OK KPH za Liku na svome sastanku od 11 IX 1941 dao je ocijenu: „Mnogi članovi Partije, pa čak članovi sreskih i okružnih rukovodstava išli su tako daleko da su vodili pregovore sa talijanskim okupatorima po pitanju lojalnog držanja prema okupatorima, čime su nasjeli i upregli se u kola talijanskog fašizma..." (Zbornik V/1 79, dok. 24).

unijeli zabunu i kod partiskog članstva i kod naroda. To su vješto iskoristili četnici u Kninu, koji su užurbano radili na formiranju svojih odreda.

Formiranje četničkih odreda u Kninskoj krajini uz talijansku pomoć započeto je koncem septembra 1941. To su bile slabe vojne formacije, bez discipline i ratnog duha. U organizacionom pogledu oslonjene su na sela, čije je stanovništvo, zaplašeno ustaškim terorom, bilo sposobno da brani samo svoja ognjišta. U političkom pogledu, četnički odredi u Kninskoj krajini sprovode politiku „čekanja" i oslanjaju se na povremenu pomoć četničkih snaga u zapadnoj Bosni i četničkih elemenata u Splitu.

Velikosrpski elementi u Splitu pomagali su četnički pokret u Kninu. Oni su uz odobrenje talijanskih vlasti u septembru 1941 formirali „Odbor srpske pomoći". U odbor su ušli dr Uroš Desnica, poslanik u staroj Jugoslaviji, Sergije Urukalo, pravoslavni sveštenik, dr Mirko Buić, ban Primorske banovine u staroj Jugoslaviji, dr Ivo Smolić, advokat iz Sinja.[504] Ovaj odbor se uskoro pretvorio u propagandni aparat četničkog pokreta. Početkom oktobra iste godine održan je sastanak „Odbora srpske pomoći" i pretstavnika ravnogorskog pokreta Draže Mihajlovića. Sastanku su prisustvovali članovi „Odbora srpske pomoći" i Nikola Bartulović, Ilija Birčanin, dr. Tomo Mimica i Radmilo Grdić kao pretstavnici Draže Mihajlovića. Zaključeno je da se u prvom redu mora voditi borba protiv komunizma i u tu svrhu treba putovati u sva mjesta.[505] Formiran je zajednički „Odbor pomoći" jugoslovenskoj vojsci u otadžbini, koji je vrlo brzo prerastao, dolaskom Dobroslava Jevdevića u Split, u štab četnika dinarske oblasti. Poslije sastanka, ova grupa četnika ponudila je Talijanima svoje usluge pri ugušivanju ustanka u Lici i Bosni i drugim dijelovima Hrvatske okupiranim od Talijana. U tu svrhu oni su otputovali na teren Like i Bosne.[506]

Početkom oktobra u Knin je upućena grupa četnika, pod rukovodstvom Radmana Petra, majora bivše jugoslo-

[504] Zbornik V/1 92, dok. 31.
[505] Zbornik V/1 186, dok. 59.
[506] Zbornik V/1 220, dok. 74.

venske vojske.[507] U grupi su se nalazili i major Rašeta, poručnik Srboljub Petrović i radiotelegrafista narednik Mladen Nikolić. Ova četnička grupa dobila je zadatak da na području Knina radi na stvaranju četničkih vojnih jedinica, mobiliše aktivne oficire i stvori obavještajni centar. Po dolasku u selo Strmicu major Rašeta upućen je u Liku, poručnik Petrović u Kistanje, a narednik Nikolić sa radiostanicom na Prominu. Radman Petar zadržao se u Kninu povezavši se sa poručnikom kraljevske garde Ljubom Ilijićem i domobranskim satnikom Berkovićem. Njemu je pošlo za rukom da u Kninu okupi nekoliko oficira i formira obavještajni centar.

Paralelno sa grupom majora Radman Petra, Ilija Trifunović -Birčanin šalje u Knin popu Momčilu Đujiću grupu oficira u svojstvu vojnih instruktora i to: Živka Brkića, Žarka Božovića, Miodraga Miloševića, Milana Cvetičanina, Milutina Šuravu i Marka Crljenicu. Uz pomoć obe ove četničke grupe, krajem 1941 godine popu Momčilu Đujiću pošlo je za rukom da formira puk „Petar Mrkonjić". Komandant puka je Momčilo Đujić, a pomoćnik komandanta Miodrag Milošević.[508]

Vodi četnika na Kosovu, Paji Popoviću Birčanin je uputio oficire instruktore: Petra Mijakovca, Stevu Ćurunju, Jovana Rubnića, Simeuna Redića i Boška Asanovića. Kra-

---

[507] Major Petar Radman iskrcao se sredinom septembra 1941 iz engleske podmornice „U-95" na Pelješac, zajedno sa narednikom Mladenom Nikolićem i radiostanicom. On je imao zadatak da, pored pomoći četnicima oko organizovanja jedinica, formira obavještajni centar na Promini, pod konspirativnim nazivom „Đuro". 16 X 1941 Talijani su otkrili ovaj centar, zarobili Mladena Nikolića i internirali ga za Italiju. U ovom obavještajnom centru još su radili Veljko Budimir i jedan domobranski oficir. Za sudbinu majora Radmana Petra se ne zna, a vjerovatno je da su ga Talijani likvidirali.

[503] O formiranju četničkih jedinica pod komandom popa Đujića Ilija Trifunović-Birčanin, u svome izvještaju Draži Mihajloviću od 12 jula 1942, kaže: „Odmah po dolasku u Split počeo sam aktivno učestvovati u organziaciji i akcijama Đujićeve narodne vojske u težnji da tom pokretu dam vojnički karakter" (AVII signatura H. V. br. 58).

jem 1941 godine, uz pomoć domaćih četnika, ova je grupa organizovala puk „Onisim Popović."[509]

U Bukovicu, kod komandanta četničke grupe, kao vojni instruktor upućen je oficir Nikola Kukolj. Krajem oktobra u s. Padene formiran je četnički odred pod komandom Vlade Novakovića.

U Vrličkoj krajini (kotar Sinj) na stvaranju vojno-četničkih organizacija radio je pop Petar Stoisavljević, koga je izdašno pomagao Paja Popović, ali sve do 1942 godine nije uspio da formira značajniju četničku jedinicu.

Duž Primorja na organizovanju pokreta „Jugoslovenska vojska u otadžbini" radile su grupe oficira pod neposrednom komandom Ilije Trifunovića-Birčanina. Međutim, na ovom području sve do kapitulacije Italije nisu postojale formirane vojno-četničke jedinice.

Ilija Trifunović-Birčanin, došao je u Knin 7 januara 1942 a 9-og je u s. Strmici formirao „Dinarsku četničku diviziju".[510] Komandant divizije je Ilija Trifunović, a njegov pomoćnik bivši pukovnik Uzunčević. U sastav divizije ušle su četničke jedinice: puk „Petar Mrkonjić" sa sjedištem u Strmici, puk „Onisim Popović" sa sjedištem u s. Biskupiji i „Bukovički odred" sa sjedištem u s. Padenima. Prilikom formiranja, divizija je imala 2.426 obveznika, od kojih naoružano puškama 712.[511] U težnji da podigne borbenu moć jedinica komandant divizije je 23 februara posjetio komandanta 6 talijanskog korpusa u Splitu. Ovaj je 2 marta naredio komandi divizije „Sasari" da za potrebe četnika popa Momčila Đujića izda 3.000 pušaka i odgovarajući broj municije. Tokom marta, pop Đujić radi na reorganizaciji jedinica, sa namjerom da, u zajednici sa ličkim i bosanskim četnicima, poduzme operacije protiv NOV u Lici i Bosanskoj Krajini.

---

[509] Paja Popović, rodom iz s. Biskupije, sin je Onisima Popovića koji je kao istaknuti borac za nezavisnost bio strijeljan od austro-ugarskih vojnih vlasti u Sinju za vrijeme Prvog svjetskog rata. Pred Drugi svijetski rat prikazivao se kao bliži simpatizer komunista. To mu je donijelo ugled u narodu, pa je za kratko vrijeme uspio okupiti seljake istočnih sela Kninske općine u četničke odrede. Pored toga, on je veoma vješto kolaborirao sa okupatorom, pa su partizani u nekoliko navrata pokušali s njim da uspostave saradnju, ali je on stalno odugovlačio. Ubijen je 19 VII 1942 (Zbornik V/5 dok. 62).

Koncem marta komanda divizije „Sasari" pozvala je popa Đujića u Knin na dogovor oko stvaranja zajedničkog plana operacija u borbi protiv partizana. Na sastanku održanom 2 aprila 1942, na prijedlog Talijana, Momčilo Đujić je primio obavezu da podrži operacije u pravcu Srba, dok su se Talijani obavezali da materijalno pomognu četnike. Kao stalni pretstavnik četničkog puka u diviziji „Sasari", delegirani su Nada Simić i Mihailo Zaklanović.[512]

Sprovodeći zaključke sa sastanka u Kninu, 9 aprila 1942 pop Momčilo Đujić sazvao je konferenciju četnika u s. Golubiću. Tada je prvi put proklamovana otvorena borba protiv partizana.[513] Dva dana kasnije četničke jedinice popa Momčila Đujića upale su u južnu Liku sa ciljem da razbiju partizanske jedinice u južnoj Lici, a potom formiraju četničke odrede.[514]

Koncem aprila i prvih dana maja jedinice 5 krajiškog NOP. odreda oslobodile su teritoriju od Bosanskog Petrovca do Drvara. Četničke snage bile su prisiljene da se povuku u pravcu Knina. A 9 maja četnički puk, „Kralj Aleksandar" pod komandom Mane Rokvića, preko s. Strmice i s. Golubića spustio se u s. Kninsko Polje.[515] Dolaskom ovih jedinica na područje Knina četničke snage su znatno ojačale.

---

[510] Izvještaj Ilije Trifunovića-Birčanina Draži Mihajloviću od 12 jula 1942 (AVII signatura „HV" br. 58).

[511] Izvještaj pukovnika Uzunčevića Iliji Trifunoviću-Birčaninu od 2 februara 1942 (AVII „HV", br. 76).

[512] Izvještaj majora Petka Lukovića, obavještajnog oficira popa Momčila Đujića upućen VK 5 1942 g. Arhiv SUP signatura „SP" br. 28.

[513] Proglas popa Đujića od 10 IV 1942 upućen srpskom narodu Kninske krajine (AVII „HV", br. 82).

[514] U izvještaju od 3 V 1942 pop Đujić kaže: „Osim toga bio sam u svim selima ispod Velebita počinjući od Obrovca do Paćena. Svugdje sam sproveo organizaciju i čišćenje, te tako izvršio blokadu Velebita" (AVII signatura „HV" br. 81).

[515] Nešto kasnije, pod udarcima NOV, na područje Knina pod zaštitu talijanskih snaga povukle su se četničke snage iz južne Like, tako da je u užoj okolini Knina bilo oko 1.600 četnika iz Like i Bosanske Krajine. Od ovih snaga, poslije savjetovanja četnika pod rukovodstvom Draže Mihajlovića, održanom 13 jula 1942 u s. Zimonjića Kuli (Hercegovina), formiran je 104 četnički gorski štab. Od ovog štaba, ujesen 1942, formirana je Dinarska

Porastom četnika narodu Knina zaprijetila je nova opasnost. Bratoubilačka borba ponovo je započela u ovom kraju, inicijativom četnika koji su od podmukle borbe prešli na otvoreni oružani sukob, stalno praćen masovnim zločinima nad nedužnim stanovništvom.[516] Kninska okolina, zahvaljujući u prvome redu jakim talijanskim snagama, vanrednom vojno-geografskom položaju, dolasku četničkih snaga iz Like i Bosanske Krajine, postala je četnička operaciska baza u borbi protiv partizana. Budno prateći razvoj četnika u Kninu, GŠ Hrvatske je uočio svu opasnost koja sa njihove strane prijeti NOP u južnoj Hrvatskoj.

četnička oblast. Za komandanta oblasti određen je pop Momčilo Đujić. Od tog dana počinje njegova dominacija nad ostalim četničkim vođama. To je izazvalo rivalstvo, međusobne svađe i upornu podzemnu borbu za vlast. Mane Rokvić u jednom pismu upućenom popu Đujiću pored ostalog piše: „Raspope Đujiću! Tražim za tebe smrtnu kaznu". U pismu ga dalje optužuje da je on otrovao Iliju Trifunovića-Birčanina, pronevjerio 8 miliona lira, organizovao ubojstvo Nikole Uzunčevića u namjeri da mu opljačka 15 miliona lira, koje je Baćović donio sa sobom od Draže Mihajlovića. Dalje ga u pismu optužuje za ubojstvo 350 nedužnih Srba (Dokument u arhivi SUP, sig. „HP" br. 49). Sam Baćović je 15 novembra 1943 bacio ručnu bombu na Đujića u namjeri da ga ubije. Momčilo Đujić, plašeći se za svoj položaj, koji mu je pljačkom i službom Talijanima donosio lijep prihod, pokušao je 4 februara 1944 ubiti svoga suparnika Branu Bogunovića. Ocjenu četničke vlasti u Kninu dao je sam četnički obavještajni oficir, izaslanik kapetana Ivaniševića, nasljednika tada već umrlog Ilije Trifunovića-Birčanina, u svom izvještaju od 2 februara 1943 u kome se, pored ostalog kaže: „Metode koje su primjenjivali ovdije četnici su negativne. Nastupili su sa pljačkom, nosili su sve moguće predmete. Bez ikakvog su razloga tukli ljude po selima pa čak vršili silovanja. Komandno osoblje je nesposobno i ima najviše krivnje za sam neuspijeh, riba od glave smrdi. Slabost političkih prestavnika, nemaju u narodu nikoga, pa dapače narod ih mrzi zbog njihove prljave prošlosti." (AVII, signatura „HV", br. 127).

[516] Pri svakoj četničkoj jedinici ranga bataljona, i višoj postojali su prijeki sudovi. Pored prijekih sudova, svaka četa imala je organizovane patrole „Z" (Prema materijalu VII, elab. R str. 564).

IX

FORMIRANJE IV OPERATIVNE ZONE I DEJSTVA JEDINICA DO POČETKA JUNA 1942 GODINE

1. MJERE GŠ HRVATSKE ZA RASPLAMSAVANJE BORBI U DALMACIJI

Januara 1942 Vrhovni štab uputio je pismo Glavnom štabu Hrvatske u kome daje ocjenu razvitka NOB u Hrvatskoj i postavlja nove zadatke s ciljem da se pojača i proširi oružana borba. U pogledu dejstva partizanskih jedinica VŠ naređuje:

1) Proširiti dejstvo na cijelu Hrvatsku.
2) Baciti se glavnom snagom na komunikacije, čime ćete neprijatelja osjetno, pogoditi, a svojim odredima obezbijediti taktičke, moralne i materijalne uspjehe.[517]

Da bi se uspješno mogli ostvariti zadaci, Vrhovni štab je naredio da se na području Hrvatske formiraju četiri operativna područja,[518] a pod rukovodstvom GŠ

---

[517] Zbornik V/3 14, dok. 2.

[518] U ovom uputstvu se spominju samo četiri operativna područja. Gorski Kotar sa Hrvatskim primorjem se ne spominje. Prilikom formiranja zona, koje su teritorijalno obuhvatile operativna područja, Gorski Kotar i Hrvatsko Primorje su ušli kao peto operativno područje, odnosno Peta operativna zona.

Hrvatske. Jedno operativno područje obrazovala je Dalmacija. O tome se u pomenutoj direktivi kaže:

... IV. Na teritoriji Dalmacije sve do rijeke Neretve obrazovati jedno operativno područje. Na tome području treba da dejstvuju 3—4 partiz. odreda. Ti odredi imaju sigurna uporišta u planinskim predjelima ...[519]

Po uputstvu Vrhovnog štaba, s obzirom na stepen razvoja NOB, postojeći mali partizanski odredi nisu mogli zadržati dotadanju organizacionu strukturu i jačinu.

Jačina partizanskog odreda može se kretati i preko 1500 partizana, samo se on dijeli na lake bataljone od po 150—200 partizana, i nikad odred nije grupisan na uskom prostoru ... Dakle, odrede treba dijeliti na bataljone ...[520]

Pored toga Vrhovni štab je dao veoma značajne sugestije po pitanju partizanskog načina ratovanja i uopće u pogledu daljeg razvoja NOB u Hrvatskoj. Pred sve odrede postavljeni su zadaci da temeljito ruše komunikacije i tt linije, da stalno postavljaju zasjede neprijatelju i da mu nanose gubitke gdje god se ukaže prilika. Odredi su dobili zadatak da onemoguće zločine neprijateljskih ekspedicija i da čiste teren od petokolonaša, špijuna, četničkih i pljačkaških bandi. Intenzivan politički rad i propaganda, naročito u zaostalim krajevima, bio je glavni zadatak svih partizanskih jedinica. Vrhovni štab ukazuje i nareduje svim jedinicama:

... 10) Pri izvršenju svih ovih zadataka starati se da naturimo neprijatelju borbu tamo gdje mi želimo. Dakle, neprijatelja treba iznenaditi i inicijativu uvijek držati u svojim rukama. Sve akcije koje nam neprijatelj naturi pretvaraju se u frontove, a mi za njih nemamo dovoljno naoružanja niti municije ...[521]

Međutim, ovo značajno naredenje Vrhovnog štaba stiglo je u Glavni štab Hrvatske (VŠ se tada nalazio u istočnoj Bosni) tek početkom marta 1942 godine.

---

[519] Zbornik V/3 15, dok. 2.

[520] Isto.

[521] Isto, str. 16.

GŠ Hrvatske prišao je sprovodenju u život dobivenog naredenja. U tom cilju je 21 marta uputio naredenje[522] Dalmatinskom partizanskom štabu[523] u kome se kaže:

Naredbom Vrhovnog štaba narodno-oslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije preuzima Glavni štab Hrvatske komandu nad svim partizanskim jedinicama u Hrvatskoj, Sloveniji i Dalmaciji.[524]

Ovim su partizanske jedinice Dalmacije došle pod komandu Glavnog štaba Hrvatske. Do tada je svim partizanskim jedinicama na ovom području (preko PK KPH za Dalmaciju) rukovodilo operativno partisko rukovodstvo CK KPH, čiji je sekretar bio Vlado Popović. Ova odluka je bila veoma značajna za razvoj NOB u Dalmaciji, jer se pored ostalog uspostavio neposredan kontakt izmedu partizanskih jedinica Like i Dalmacije, što je uz ostale mjere koje je kasnije poduzeo GŠH imalo vidno uticaja na brži razvoj NOB, naročito u sjevernoj Dalmaciji.

U istom pismu GŠH je iznio niz konkretnih mjera u cilju što bržeg kontakta sa pretstavnicima NOB u Dalmaciji. Tu, pored ostalog, stoji:

Da bi ovaj Štab s vašim jedinicama što prije došao u kontakt upućujemo vam oficira pri ovom Štabu druga Rada Bulata. Imenovani drug će vas preko šibeničkih organizacija obavijestiti gdje će se nalaziti, pa ćete na to mjesto poslati jednoga člana vašega štaba, da se s njim sastane i primi sva potrebna uputstva i naredenja. Po tom članu vašeg štaba poslat ćete nam opširan izvještaj o stanju vaših jedinica, njihovom broju i naoružanju.[525]

---

[522] Još prije ovog naredenja GŠ Hrvatske je radio na uspostavljanju veze sa Dalmacijom, a u prvom redu sa partizanima na području sjeverne Dalmacije (Bukovice). Ta veza bila je neobično teška, jer se nije održavala direktno Zagreb—Split, preko Like. Pored toga, partizani u Lici su vrlo često izvodili diverzije i sabotaže na železničkoj pruzi i prekidali saobraćaj. Kuriri sa partiskom poštom i materijalima zbog toga su slati u Zagreb zaobilaznim putem, preko Sarajeva ili Istre, pa čak i preko Trsta. Pod ovakvim teškim okolnostima bio je pravi podvig prenijeti partisku poštu i materijale iz Zagreba u Split. Slaba veza izmedu PK Dalmacije i CK Hrvatske ometala je CK-u pravilno rukovodenje partiskom organizacijom i rad na stvaranju partizanskih odreda u Dalmaciji. Zbog toga je CK stavio u zadatak GŠ Hrvatske da radi na uspostavljanju veze sa PK Dalmacije preko partizanskih jedinica u Lici i OK za sjevernu Dalmaciju. GŠ Hrvatske

Rade Bulat je između 21 i 23 marta pošao u Dalmaciju sa jednom grupom boraca[526] (14 partizana iz Dalmacije i 30 iz Like) i došao u kontakt sa Štabom Sjevernodalmatinskog bataljona (Bukovičkog) na području Bukovice. Preko postojeće partiske veze poslao je pomenute materijale PK i Štabu Dalmatinsko-dinarskog odreda.

Sprovodeći u život zadatke dobijene od GŠ Hrvatske, Štab Dalmatinsko-dinarskog odreda uputio je svoga operativnoga oficira Maksa Baću u Glavni štab.[527] Maks Baće se iz srednje Dalmacije, gdje se nalazio poslije ranjavanja, prebacio u Bukovicu. On je 21 aprila[528] održao sastanak sa Štabom bataljona na kojemu su donete odluke o mobilizaciji novih boraca, pojačanom političkom radu na području Bukovice i postavljeni konkretni zadaci za vršenje akcija, a na osnovu pisma koje je Glavni štab uputio Štabu Dalmatinsko-dinarskog odreda,[529] s obzirom na si-

---

je 21 februara uputio pismo OK KPH za sjevernu Dalmaciju u kome traži podatke o situaciji u Dalmaciji. OK za sjevernu Dalmaciju uputio je to pismo PK u Split. Tada je PK uspostavio prvi put vezu sa GŠH. PK je dobijeno pismo uputio Maksu Baći, jer je on radio na stvaranju odreda, pa je bio bolje upoznat sa razvojem partizanskih snaga u srednjoj Dalmaciji i Livanjskom Polju. Dobivši pismo Maks Baće je napisao izvještaj GŠ Hrvatske. To je, ustvari, prvi pismeni kontakt rukovodstva partizanskih jedinica Dalmacije sa GŠ Hrvatske.

[523] GŠH u nekim dokumentima do formiranja Zone naziva rukovodstvo partizanskih jedinica u Dalmaciji „Dalmatinski partizanski štab" a u nekim „Štab Dalmacije".

[524] Zbornik V/3 331, dok. 111.

[525] Isto, str. 332.

[526] Zbornik V/4 8, dok. 1 i 50, dok. 12.

[527] Zbornik V/4, dok. 19.

[528] Zbornik V/4, dok. 55. Oficir GŠ do tada još nije bio stigao na područje sjev. Dalmacije.

[529] U pismu se, pored ostalog, kaže: „Štab vašeg odreda neka se obrati na P. K. za Dalmaciju i neka od njega zatraži da naredi O. K. Šibenik da bi poduzeo široku mobilizaciju omladine za partizane i da uputi jednog člana, koji bi u zajednici sa oficirom ovog Staba vršio mobilizaciju partizana i organizovao politički rad... Prema obavještenju koje smo dobili, u tom kraju postoje velike mogućnosti za mobilizaciju partizana...

Jedna od glavnih zadaća Kninskog bataljona bila bi istovremena mobilizacija u srpskim i hrvatskim krajevima kao i paralelna akcija i vojničko djelovanje u tim krajevima (Zbornik V/4 52, dok. 13).

tuaciju u Bukovici, gdje su postojali povoljni uslovi za brži razvoj NOB. U pismu GŠ se, pored ostalog, kaže:

Naš oficir zadržat će se sa vašim članom štaba neko vrijeme u području Knina, gdje će obojica pristupiti organizaciji partizana i partizanskih jedinica. Ukoliko tamo još ne postoje partizanske jedinice poslužit će kao jezgro organizacije 30 dalmatinskih partizana, koji će druga Radu Bulata pratiti iz Like u Dalmaciju. Ostali dalmatinski partizani koji se nalaze u Lici neće biti najedanput bačeni u Dalmaciju već postepeno, u grupama, prema naređenju ovog Štaba, uzimajući u obzir vaše prilike, o kojima ćete nas obavijestiti. Osnivanje jačih partizanskih jedinica u području Knina je veoma važno, jer ćemo time dobiti direktnu vezu između ličkih i dalmatinskih partizana, a u isto vrijeme će nam biti omogućeno potući svu onu izdajničku bandu koja se u okolini Knina krije pod okupatorskom zaštitom i preko svojih agenata stalno rovari po Lici.

Pri povratku iz Dalmacije pošaljite sa drugom Radom Bulatom jednog oficira vašeg štaba k nama u Glavni štab Hrvatske.[530]

Odazivajući se ovom pozivu, odmah poslije sastanka u Štabu Bukovičkog bataljona, Maks Baće je krenuo za Glavni štab Hrvatske. No u međuvremenu u GŠ zakazano je Četvrto vojno-političko savjetovanje.

2. POMOĆ GŠ HRVATSKE NA STVARANJU VEĆIH PARTIZANSKIH ODREDA DALMACIJE

U cilju razrade direktive VŠ i rešenja tekućih pitanja NOB u Hrvatskoj Glavni štab Hrvatske je početkom aprila organizovao savjetovanje kojemu su prisustvovali članovi GŠ Hrvatske, politički komesar i zamjenik komandanta Grupe odreda za Liku, sekretar OK KPH za Liku, komesar i komandant Primorsko-goranskog odreda i komandant Grupe odreda za Kordun i Baniju. Savjetovanje je održano od 8—11 aprila i pretstavljalo je značajan događaj u razvoju ustanka u Hrvatskoj. Analizirane su osnovne slabosti partizanskog pokreta u Hrvatskoj. Ukazano je da Srbi-seljaci čine pretežni dio partizana, da se ubuduće treba orijentisati na krajeve nastanjene Hrvatima i da akcije treba proširiti na cijelu Hrvatsku. Radi što uspje-

[530] Zbornik V/3 331, s, dok. 111.

šnijeg dejstva zaključeno je da se jedinicama stavi u zadatak najtješnje sadejstvo prilikom izvođenja akcija. Takođe je odlučeno da se pristupi većim i složenijim napadima na neprijatelja koji će okupatoru nanijeti teže udarce, ojačati jedinice novim borbenim iskustvima, a povećavati slobodnu teritoriju i dolaziti do većeg plijena. Postavljena je zadaća vojničko učvršćenje jedinica i niz drugih. Na savjetovanju je teritorija Hrvatske podijeljena na pet zona: „I zona: Lika, Kordun i Banija; II zona (Zagrebačka); III Slavonija; IV Dalmacija i V Gorski Kotar i Hrv. Primorje (sjeverni dio). Lika, Kordun i Banija moći će tek preko niza zajedničkih akcija da dobiju zajedničko rukovodstvo".[531] Riješeno je da se pristupi stvaranju jedinica koje neće biti vezane za pojedina uža područja.

Zaključci za savjetovanje imali su krupan značaj, tim prije što su slabosti u razvoju NOB koje su istaknute na savjetovanju dolazile do izražaja i u jedinicama u Dalmaciji, pošto su one bile relativno mlade, i što su stvoreni uslovi za bržu pomoć razvitku NOB u Dalmaciji. Na savjetovanju je podvučeno da je sjevernoj Dalmaciji posvećena najmanja pažnja, mada su tamo bili najpovoljniji uslovi za brz razvitak partizanskih jedinica. Bukovički bataljon i Kninski odred bili su gotovo neaktivni.[532] Dalje se kaže:

...

U srednjoj Dalmaciji, u Sinjskom kotaru, postoji Cetinski bataljon od 300 partizana,[533] ali ni tu još ne postoji štab bataljona,

---

[531] Zbornik V/4 80, dok. 20.

[532] Na području sjeverne Dalmacije krajem aprila 1942 postojao je Sjevernodalmatinski bataljon. O ovoj neaktivnosti pisao je Maks Baće u svom izvještaju polovinom maja (bez datuma) sljedeće: „Njihov rad (misli se na rad Štaba bataljona — D. P.) od prošlog sastanka 21 IV u prisustvu druga Milića (Baće Maks — D. P.), svodi se na slijedeće: a) Uspjeli su mobilizirati izvjestan broj boraca i organizirati dvije čete sa 160 ljudi ukupno. b) Štab nije funkcionirao, ustvari se rastapao, a osim toga su nastali nezdravi lični odnosi među članovima Štaba ... c) Akcije ni jedne nisu izvršili ... d) Politički i agitacioni rad također se nije makao sa mrtve tačke ... (Zbornik V/4 dok. 55).

[533] Do formiranja Cetinskog bataljona nije došlo, iako se mislilo da će se formirati. Međutim, poslije savjetovanja na Vještića Gori zaključeno je da se formira 1 udarni dalmatinski bataljon. Ovo brojno stanje je dato približno i ono se odnosi na Dinarski NOPO.

već partizanima direktno komanduje sam komandant Dalmacije (Vicko Krstulović — D. P.). Kod Splita u Mosoru se nalazi četa od 140 partizana; između Šibenika i Trogira Rogoznička četa od 50 partizana. U Solinu je ostalo 10 partizana, koji služe za vezu kao mobilizacioni centar.[534] U južnoj Dalmaciji se u Biokovu nalazi četa od 120 partizana,[535] a oko Imotskog i Metkovića izgleda da ima oko 80 partizana.

Oko Livanjskog Polja se nalazi bataljon od 150 partizana,[536] ali oni još nijesu potpuno pouzdani i izloženi su četničkom uticaju. Oko samog Livna postoje brojne grupice partizana, ali su one slabo povezane i nije poznat njihov kvalitet. Tamo djeluje jedan vod od 25 partizana, samih partijaca, ali oni još do danas nijesu uspjeli da okupe ostale grupice oko sebe i da ih organiziraju...[537]

Pored toga zaključeno je na savjetovanju da se na sektoru Dalmacije smjelije pride stvaranju krupnijih partizanskih odreda i da se odmah pride formiranju Štaba IV operativne zone koji će rukovoditi svim partizanskim jedinicama u Dalmaciji. Štab Dalmatinsko-dinarskog odreda dobio je naredbu o formiranju zone, vjerovatno, između 16 i 19 aprila.[538] „...Štab su te zone do sada sačinjavali drugovi, koje je na taj posao odredio PK KPH za Dalmaciju. On se nikada nije zapravo niti sastao. Drug je komesar (Zirojević) uhvaćen po četnicima i predan Talijanima. Drug je Milić (Bače-Španjolac) bio odmah po dolasku ranjen i onda na liječenju... Drug se komandant Kostja Jović (Vicko Krstulović — D.P.) nalazi u srednjoj Dalmaciji..."[539] Tako je praktično rad Štaba spao na dva člana, što je svakako imalo odraza na organizacisko stanje partizanskih jedinica u Dalmaciji. Ovo je, uz činjenicu da je područje Dalmacije prirodno odvojeno na nekoliko višemanje slabije povezanih cjelina, uticalo na sporo povezi-

---

[534] U to vrijeme u Solinu je djelovala t. zv. Leteća četa od 26 boraca.

[535] Odnosi se na Južnodalmatinsku partizansku četu.

[536] Misli se na bataljon „Starac Vujadin" u s. Sajkoviću.

[537] Zbornik V/4 165, dok. 46.

[538] Tačan datum formiranja Štaba IV operativne zone ne može se utvrditi, jer je ustvari Štab Dalmatinsko-dinarskog NOPO preformiran u Štab zone. Štab IV zone u službenoj prepisci zvanično je uzeo ovaj naziv 21 IV 1942, što se vidi iz jednog dokumenta upućenog Svilajskoj partizanskoj četi, jer ovaj dokumenat nosi br. 1 djelovodnog protokola Štaba zone (AVII reg. br. 19/5—1, k. 16).

[539] Zbornik V/4 334, dok. 84.

vanje partizanskih jedinica sjeverne i južne Dalmacije sa onim iz srednje i sa dotadanjim Štabom Dalmatinsko-dinarskih NOP odreda.[540]

Zbog ovih i drugih uzroka formiranje štaba zone kao rukovodećeg štaba na određenom operativnom području, sa dobrom vezom svih partizanskih jedinica, trajalo je gotovo cio mjesec dana.

Poslije savjetovanja (oko 25 aprila) u Glavni štab Hrvatske stigao je Maks Baće i iznio stanje oružane borbe u Dalmaciji. On je tom prilikom dao podatke o brojnom stanju partizanskih jedinica u Dalmaciji. Tada je bilo u srednjoj Dalmaciji oko 500 boraca, u sjevernoj Dalmaciji bataljon od 130 boraca, u južnoj Dalmaciji oko 150 boraca, na području sela sjevernog dijela Dinare bataljon „Starac Vujadin" sa 150 boraca, i vodovi oko Livna sa oko 100 boraca. Dakle, ukupno u Dalmaciji 1.300 partizana.[541]

Na osnovu ovog izvještaja operativnog oficira i pismenog izvještaja komandanta Vicka Krstulovića, Glavni štab Hrvatske je dobio potpuniju sliku o stanju oružane borbe u Dalmaciji. Bolje je uočena situacija na području Kninske krajine, gdje su četnici ometali vezu između ličkih i dalmatinskih (u prvom redu u sjevernoj Dalmaciji) partizanskih jedinica. Zbog toga je Glavni štab Hrvatske prihvatio prijedlog Vicka Krstulovića da se pristupi likvidaciji četnika na ovom području.[542]

Ovakva situacija ometala je razvoj NOB na području sjeverne Dalmacije u kojoj su postojali uslovi za brz razvoj partizanskih jedinica. Pored toga, pomoć Glavnog štaba razvoju NOB mogla se najlakše i najbrže ispoljiti baš

---

[540] Ocjenjujući organizaciono stanje partizanskih snaga u Dalmaciji GŠ Hrvatske, 23 maja 1942, pisao je Vrhovnom štabu: „Ova zona (IV operativna zona — D. P.) također nije organizaciono povezana" (Zbornik V/4 333, dok. 81).

[541] Zbornik V/4 57, dok. 16.

[542] Zbornik V/4, dok. 19. Prijedlog druga Krstulovića bio je sljedeći: „... Za potpunu likvidaciju četničke bande u Kninskoj krajini, naše je mišljenje da treba zajednički i sporazumno odredi dalmatinski, lički i drvarski izvršiti koncentričan napad sa svih strana i na taj način ih sasvim očistiti..." (Zbornik V/4, 71, dok. 19).

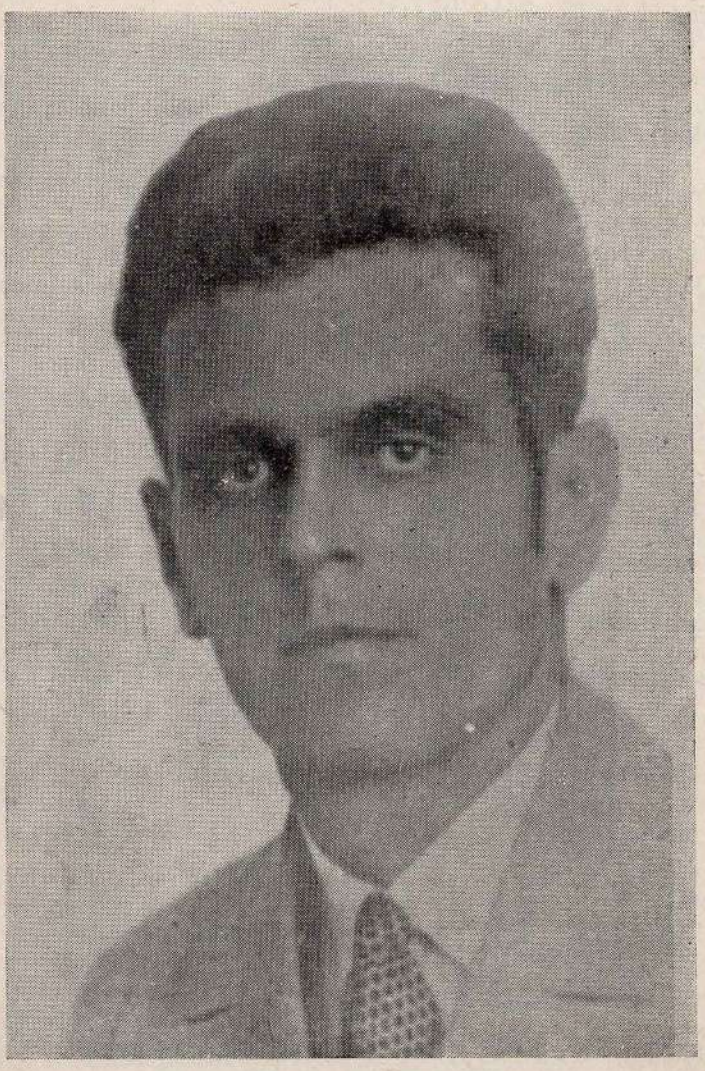

Vojin Žirojević, politički komesar IV operativne zone. Strijeljan od četnika 21 aprila 1942 u Bosanskom Grahovu; narodni heroj

ovdje, u sjevernoj Dalmaciji, u prvom redu zbog neposredne veze sa Likom u kojoj je razvoj NOB već daleko odmakao, a u sastavu čijih jedinica se nalazio veći broj partizana iz Dalmacije koji su prošli niz krupnih borbi i stekli borbeno iskustvo kakvo nisu imale jedinice u Dalmaciji.

Dobivši potpuniju sliku o stanju NOB na području Dalmacije i sagledavši teškoće, Glavni štab je dao ocjenu dotadanjeg razvoja NOB u Dalmaciji i upoznao Štab zone sa konkretnim mjerama koje je trebalo preduzeti.

Prema ocjeni GŠ Hrvatske, pokret u Dalmaciji i pored priličnog broja partizana nije postigao one rezultate koje je mogao da postigne. Tome je, pored ostalog, pridonijelo i to što se prvi partizanski odredi nisu održali i što je teror okupatora bio veoma jak.

U svom pismu Glavni štab Hrvatske je istakao da su Kninski kotar i sjeverna Dalmacija područje koje ima najviše uvjeta za razvitak partizanskog pokreta. Govoreći o daljim slabostima partizanskog pokreta u Dalmaciji GŠ Hrvatske je pisao:

...

3. Štab od tri lica nije mogao da izvrši s uspjehom zadatke koji su pred njim stajali, naročito kad vam je stradao polit. komesar,[543] a operativni oficir bio ranjen.[544] Malen broj iskusnih kadrova ne može da opravda nepopunjavanje štaba, jer je praksa pokazala da i slabiji, manje iskusni, mlađi drugovi dobro rukovođeni mogu da znatno olakšaju djelovanje štaba, kontrolu nad jedinicama, njihovo rukovođenje i stalno održavanje veze.

4. Neiskusan kadar koji vodi vaše jedinice u borbu je također rezultat svih griješaka koje su učinjene. Da su jedinice u početku formirane na najpogodnijem terenu, da su aktivizirane i povedene u borbu, brzo bi u njima izrasli kadrovi sposobni za sve zadaće. Upozoravamo vas samo na taj fakt, da je među dalmatinskim partizanima u Lici bilo takvih drugova od kojih jedan komanduje našim Prvim proleterskim bataljonima,[545] jedan je upućen za komesara II operativne zone (Zagrebačke),[546] dok je jedan komesar u oficirskoj školi.[547]

---

[543] Vojin Zirojević.

[544] Maks Baće.

[545] Ante Banina.

[546] Stanko Parmać.

[547] Vjekoslav Baričić.

5. Vi ste jako slabo iskoristili mogućnosti da u dalmatinskim gradovima mobilizirate proletarijat, koji je bio voljan da se bori u partizanskim redovima. Imali ste u tom pogledu povoljnije uvjete nego i jedan drugi kraj Hrvatske.

I uz malen štab veze su mogle biti osigurane i mogla se pružiti veća podrška vašim jedinicama, ako nikako drugačije, a ono selenjem štaba iz jednog kraja u drugi.

6. Neodlučnost u postavljanju drugova na odgovorne dužnosti i njihovo odvažno izdizanje također je bila zapreka za brzu izgradnju kadrova. Boravite već dugo vremena u Cetinskom bataljonu i mjesto da ste čim prije formirali štab toga bataljona i omogućili mu da uz vašu pomoć što prije sazrije u pravi štab, ostavili ste bataljon bez štaba, preuzeli ste komandu u vlastite ruke i time se sami spustili na štab bataljona, što je nužno moralo škoditi razvitku partizana u čitavoj Dalmaciji.

Da bi se to stanje što prije popravilo i vaše jedinice pošle putem brzog razvitka po primjeru Like, Korduna i Gorskog Kotara odlučili smo slijedeće:

1. U vezi sa što direktnijom pomoći sjevernoj Dalmaciji poslali smo tamo jednog našeg oficira i 60 partizana iz Like (30 Dalmatinaca i 30 Ličana) da svojim iskustvom pomognu tamošnjim partizanima i da nam osiguraju vezu sa Dalmacijom.

2. U vezi s čišćenjem četničkih bandita i pitanjem mobilizacije naroda sj. Dalmacije da stupi u borbu odlučili smo da u najkraće vrijeme počnemo sa većim operacijama oko tromeđe[548] uz sudjelovanje Ličana, Dalmatinaca, proleterskog bataljona, a eventualno i Bosanaca.

3. Smatramo da je uza sve teškoće uslijed pojačanog četničkog uticaja sj. Dalmacija i dalje ostala ključ za rješenje prilika u Dalmaciji. Zbog toga vaš štab treba odmah da preseli u sj. Dalmaciju, da sudjeluje u gore spomenutoj operaciji i da nakon toga svojim prisustvom što više iskoristi nastalu situaciju u sj. Dalmaciji i organizira jake partizanske jedinice u tom kraju.

4. Poslije operacije oko tromeđe uputićemo proleterski bataljon na neko vrijeme u sj. Dalmaciju da vam direktno pomogne.[549]

5. Ako si u sj. Dalmaciji uspijete stvoriti čvrstu bazu brzo ćete naći kadrove i za tamošnje jedinice i za ostale krajeve Dalmacije, jer se u pravilno rukovođenoj borbi brzo izdižu kadrovi i rukovodioci.

6. Pristupite odmah što široj mobilizaciji za partizane po gradovima i otocima i upućujte ih u partizane naročito u sj. Dalmaciji. Od tih ljudi nam u najskorije vrijeme osigurajte oko 100 partizana, koje ćemo uvrstiti u naš proleterski bataljon.

---

[548] Misli se na tromeđu Like, Bosne i Dalmacije.

[549] Prvi proleterski bataljon Hrvatske nije prešao u sjevernu Dalmaciju (Bukovicu) već je po završetku akcija na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije prebačen u Liku.

7. Pristupite odmah uspostavljanju veza sa svim jedinicama u Dalmaciji...

8. Popunite vaš štab što prije s dovoljnim brojem drugova makar i manje iskusnih, koji će vam svakako olakšati rad. A kada tokom borbe nađete bolje lako ćete ih zamijeniti.

9. Dajte vašim jedinicama konkretne zadatke i to takve koje će moći ispuniti. Aktivizacija jedinica biće najbolji način za brzi prirast i porast borbenog kvaliteta vaših jedinica.[550]

Operativni oficir IV operativne zone odmah po dolasku u sjevernu Dalmaciju pristupio je sprovođenju u život ovih zadataka, dok je njihovo realizovanje na ostalom području Dalmacije otpočelo nešto kasnije, za vrijeme savjetovanja na Vještića Gori.

*

Prvi kontakti i prva pomoć koju je Glavni Štab Hrvatske pružio partizanskim jedinicama i rukovodstvima imali su krupan značaj za razvoj NOB na području Dalmacije, u prvom redu u njenom sjevernom dijelu.

3. SAVJETOVANJE VOJNIH I POLITIČKIH PRETSTAVNIKA SJEVERNE DALMACIJE

Na osnovu zadataka koje je postavio Glavni štab Hrvatske, početkom maja krenulo je iz Like u sjevernu Dalmaciju 60 partizana sa Radom Bulatom, oficirom Glavnog štaba, i Maksom Baćom, operativnim oficirom Štaba IV operativne zone. Oni su 5 maja prešli prugu Gračac—Otrić i preko sela Rujište stigli 7 maja kod Kistanja u Bukovici, gdje su stupili u vezu sa Štabom Sjevernodalmatinskog bataljona. Za vrijeme prebacivanja dva voda boraca odbilo je u zajednici sa seljacima napad četnika na selo Cerov Dol.[551]

Sedmog maja otpočelo je u selu Čučevu savjetovanje vojnih i političkih pretstavnika iz sjeverne Dalmacije koje je trajalo i sutradan. Savjetovanju su prisustvovali Maks

[550] Zbornik V/4, dok. 42.

[551] Zbornik V/4 203, dok. 55.

Baće, Rade Bulat, Ante Jurlin (sekretar OK KPH za sjevernu Dalmaciju), članovi OK KPH Nikola Sekulić-Bunko, Milan Lacmanović (tada komandant bataljona), Milka Belamarić, zatim Petar Vojinović, sekretar Rejonskog komiteta KPH za Bukovicu i Vlado Berić, sekretar OK SKOJ za sjevernu Dalmaciju.[552]

Na savjetovanju je razmotren dotadanji rad Štaba Sjevernodalmatinskog bataljona na sprovođenju zadataka koje je 21 aprila postavio operativni oficir Štaba Dalmatinsko-dinarskih odreda Maks Baće. Konstatovano je da je u tom periodu mobiliziran izvjestan broj boraca, ali da po drugim pitanjima Štab bataljona nije izvršio zadatke.[553] Za ovo je Štab bataljona oštro kritikovan i reorganizovan. Zbog dolaska novih boraca iz Like, kao i zbog toga što je mobilisan dio novih boraca, doneta je odluka da se formira novi bataljon pod imenom bataljon „Bude Borjan", a da se za njegovog komandanta privremeno postavi Rade Bulat, a za komesara Ante Jurlin. Doneti su konkretni vojni i politički zadaci bataljona. U cilju brojnog narastanja bataljona dato je u zadatak partiskoj organizaciji da preduzme mjere za mobilizaciju pristalica narodnooslobodilačke borbe u ovom kraju.[554]

Zbog povoljnih uslova za mobilizaciju novih boraca kako sa područja Bukovice, tako i na području Primorja, i sela sjeverozapadno od Knina (na padinama Velebita), na savjetovanju se došlo do zaključka da se u najskorije vrijeme može formirati odred od dva bataljona.

Pošto je Maks Baće prilikom boravka u Glavnom štabu Hrvatske upoznat sa planom pretstojećih operacija na području Kninske krajine, to je on na savjetovanju informisao prisutne o namjerama GŠ. Razraden je u osnovnim crtama plan za učešće bataljona „Bude Borjan" u ovim operacijama.

U cilju potpunijeg rada partiskog rukovodstva na jačanju narodnooslobodilačke borbe, na savjetovanju je bilo riječi da se sjedište OK KPH za sjevernu Dalmaciju

---

[552] Zbornik V/4 314, dok. 82.

[553] O tome se govori u pomenutom izvještaju Maksa Baće od prve polovine maja (Zbornik V/4 dok. 82).

[554] Zbornik V/4 203, dok. 55.

prebaci iz Šibenika na područje Bukovice. Ovo i zbog toga što su se na području Bukovice već nalazila četiri člana OK, a u Šibeniku je rad bio otežan, i što je postojala potreba da se na ovom području razvije življi i širi partiski rad koji bi obuhvatio cijelu Bukovicu.[555]

Savjetovanje čini preiom u razvitku NOB na području sjeverne Dalmacije. Ono je prvo ovakve vrste, na kojemu su se okupili pretstavnici Glavnog štaba Hrvatske, Štaba Dalmatinsko-dinarskog odreda, odnosno IV operativne zone, i vojno-političkih rukovodilaca sjeverne Dalmacije. Na njemu je kritički pretresen dotadanji rad i razvitak NOB u sjevernoj Dalmaciji i donet niz konkretnih mjera za dalji razvoj borbe u ovom dijelu Dalmacije.

Još za vrijeme savjetovanja dat je zadatak dvijema četama da pohvataju tek oformljene četničke grupe u selu Turovcu i Dubokom Dolu (na Velebitu), i da od tamošnjih simpatizera formiraju seoske odbore. Ovo i zbog toga da bi se preko pomenutih sela uspostavila solidna veza Like sa Dalmacijom. Akcije su izvršene 8 maja uzoru. U s. Turovcu je razoružano sedam četnika. Održan je zbor na kojemu su seljaci izabrali Narodnooslobodilački odbor i obećali ekonomsku pomoć partizanskim jedinicama. U Dubokom Dolu akcija nije uspjela jer su četnici blagovremeno pobjegli iz sela.[556]

4. FORMIRANJE BATALJONA „BUDE BORJAN"

Sprovodeći u život odluke sa savjetovanja i rješavajući zadatke dobijene od Glavnog štaba, oficir GŠ Rade Bulat je izdao 9 maja naredbu o formiranju bataljona „Bude Borjan".[557] Dužnost komandanta privremeno je preuzeo Rade Bulat, s tim da u najkraćem roku osposobi jednog od članova Štaba za tu funkciju. Za političkog komesara odreden je Marko Jurlin, a za zamjenika ko-

[555] Zbornik V/4 314, dok. 82.

[556] Zbornik V/4 203, dok. 55.

[557] Bude Borjan, inženjer agronomije, rođen u s. Kričkama, kotar Drniš bio je poznati partiski radnik, koji je za vrijeme režima Maček-Cvetković zatvoren u Lepoglavi, a 3 jula 1941 godine strijeljale su ga ustaše.

mesara Macura Slobodan. Kao operativni oficir i zamjenik komandanta imenovan je Dane Rončević-Radula; za obavještajnog oficira postavljen je Obrad Knežević, za prvog intendantskog oficira Ignjatije Macura, a za drugog intendantskog oficira Milan Lacmanović.[558] Na dan formiranja bataljon je imao 234 borca naoružanih puškama i 12 puškomitraljeza.

Štab bataljona postavio je ove zadatke:

...

II) a) Pošto je okupator u sjevernoj Dalmaciji uspio da preko četničkih bandita, na čelu sa popom Đujićem, razbije jedinstvo naroda i onemogućio širenje Narodnooslobodilačke borbe u ovom dijelu, komesari su dužni organizovati široku kampanju današnje Narodno-oslobodilačke borbe, kako u četi tako i u narodu. Oni će iskoristiti zadržavanje partizana u selu za održavanje javnih zborova i mitinga, na kojima će govoriti o Nacionalo-oslobodilačkoj borbi, o izdajničkoj ulozi četnika, koji danas zajedno s okupatorima učestvuju u gašenju Nacionalno-oslobodilačkog pokreta, služeći se pri tom konkretnim primjerima njihove anti-narodne rabote. Na zborovima treba čitati radio-vijesti i ostali propagandni materijal, kao i govoriti o partizanskoj borbi u drugim krajevima naše zemlje.

b) Osnivati i kontrolisati odbore Narodno-oslobodilačkog fronta, davati im uputstva, brinuti se da u te odbore uđu najpošteniji i najsvesniji seljaci, koji će svugdje zastupati interese Narodno-oslobodilačkog pokreta.

c) Komandiri i komesari moraju budno paziti da se u partizanske redove ne uvuku neprijateljski špijuni, a naročitu brigu posvetiti čišćenju naših redova od svih nedisciplinovanih, kolebljivih, nesigurnih i neprijateljskih elemenata.

III...

b) Komandiri će organizovati i sami održavati stručna vojna predavanja: o partizanskoj taktici borbe, o zasjedi, zauzimanju zaklona, o rasporedu jedinice, za vrijeme kretanja, mirovanja i borbe. Sem teoretskih predavanja treba vršiti i praktičnu obuku, a za to iskoristiti vrijeme mirovanja čete...[559]

Formiranje bataljona „Bude Borjan" pretstavlja važan događaj u razvoju borbe sjeverne Dalmacije. To je bio čvrst i dobro organizovan bataljon, brojno dosta jak i dobro naoružan. Dobar dio boraca učestvovao je u mnogim borbama u Lici i Bosni u kojima su stekli drago-

[558] Zbornik V/4 212, dok. 58.

[559] Zbornik V/4 213s, dok. 58.

cjeno borbeno iskustvo. To su zaista bili iskusni, prekaljeni i provjereni borci na čijem se čelu nalazio iskusni komandant Rade Bulat. Bataljon „Bude Borjan" je prvi čvrsto organizovani partizanski bataljon u Dalmaciji.

5. FORMIRANJE I DEJSTVA KOMBINOVANOG ODREDA I BORBE PROTIV ČETNIKA NA PODRUČJU KNINSKE KRAJINE

Sprovodeći u život direktive Vrhovnog štaba, Glavni štab Hrvatske vršio je pripreme da dijelom snaga Grupe odreda za Liku, bataljonom „Bude Borjan", Prvim hrvatskim proleterskim bataljonom, jedinicama IV operativne zone koje su se nalazile na Dinari, i dijelovima 5 krajiškog odreda preduzme iznenadni napad na četnička uporišta u selima zapadno od Knina.[560] Taj napad zahtijevao je temeljite pripreme, jer je pretstojala borba ne samo protiv četnika već i protiv domobrana i Talijana koji su pružali svestranu pomoć četnicima koji su početkom maja vršili ispade iz Knina na oslobođenu teritoriju Like.

Borbe oko Knina zahtijevale su jače grupisanje snaga, pa je GŠ Hrvatske formirao Kombinovani odred u čiji su sastav ušli bataljon „Marko Orešković", Prvi lički udarni bataljon, dijelovi bataljona „Gavrilo Princip", Prvi hrvatski proleterski bataljon i bataljon „Bude Borjan". Kombinovani odred brojao je 920 boraca.[561] Za komandanta odreda postavljen je Petar Kleut, oficir GŠ Hrvatske, a za političkog komesara Maks Baće.

Prvi hrvatski proleterski bataljon, Prvi udarni bataljon, bataljon „Marko Orešković" i Tehnička četa Štaba Grupe za Liku preduzeli su pokret iz rejona Korenica, Udbina i prikupili se 12 maja u rejonu s. Kupirovo — s. Osredci. Idućeg dana jedinice odreda su u dvije kolone krenule dalje na jug i to proleterski i udarni bataljon dolinom rečice Butišnice do s. D. Tiškovac, a zatim skrenuli na zapad do zaseoka Savići, obezbjeđujući se samo čelnim osiguranjem, jer su desno imali drugu kolonu, a

---

[560] Zbornik V/4 245, dok. 66.

[561] Zbornik V/4 245, dok. 66.

lijevo se dižu strmo kao neki ogromni zid padine planine Ilice. U desnoj koloni bili su bataljon „Marko Orešković", Tehnička četa i Štab odreda. Ova kolona kretala se pravcem s. Kupirovo—s. Klanac—Kurozeb—Ljubina Poljana—Malinjak—Medugorje—Savići obezbjeđujući se čelnim odredom i desnim pobočnicama prema željezničkoj pruzi.[562] Odred je 13 maja stigao kod zaseoka Cvijanovići sjeverno od s. Plavno. Bataljon „Bude Borjan" izvršio je pokret od s. Rujišta, preko Pribudića, gdje je 12 maja porušio željezničku prugu između Bendera i s. Pribudića i 13 maja u zaseoku Cvijanovići ušao u sastav odreda.[563]

Po pristizanju odreda u s. Cvijanovići jedinice su dobile zadatke. Bataljon „Marko Orešković" i jedna četa Proleterskog bataljona sa brdskim topom 75 mm imali su da izvrše napad na vijadukt Bender koji su branili dijelovi 3 bataljona 151 pješadiskog puka divizije „Sasari", 211 alpiskog bataljona, četa karabinjera i oko 30 četnika. Prvi proleterski bataljon (bez 1 čete) imao je da likvidira četnike u selima Plavno, Radljevac i Žagrović a zatim da obezbijedi napad na Bender, zatvaranjem pravca od Prljeva i Pribudića ka Plavnu. Udarni bataljon je imao zadatak da glavnim snagama izvrši osiguranje napada od s. Strmice, a dijelom da spriječi prodor neprijatelja od Knina preko Žagravića ka Benderu. Bataljon „Bude Borjan" (bez jedne čete) imao je da u toku noći 14/15 maja poruši željezničku prugu između s. Padene i s. Otona, da likvidira četnike u s. Padene i u zaseoku Prevjes i da zatvori pravac Padene—Bender.[564] Preostala četa ovog bataljona upućena je istog dana u s. Krupu da postavi zasjedu na cesti Gračac—Obrovac i da razoruža četnike u selima Golubići i Krupa. Medutim, zbog izdaje zamjenika komandira čete Milorada Stagnajića,[565] četa je opkoljena u s. Golubići, ali je uspjela da se istoga dana u dije-

[562] Petar Kleut, Dejstva Kombinovanog odreda (Vojnoistoriski glasnik 3/1950, 71); Zbornik V/4 243, dok. 66.

[563] Zbornik V/4 243, dok. 66.

[564] Zbornik V/4 dok. 66.

[565] Milorad Stagnajić se prikrivao da bi izdao partizane onda kada će im nanijeti najveće gubitke. Kasnije je postao organizator t.zv. Antikomunističke milicije.

lovima probije prema s. Erveniku, uz gubitke od 11 poginulih i 12 zarobljenih boraca. Zarobljenici, među kojima je bio i operativni oficir bataljona Dane Rončević, su poslije nekoliko dana streljani u Gračacu.[566]

Napad na utvrđeni i jačim snagama branjeni Bender otpočeo je 14 maja izjutra. Međutim, udarni bataljon nije uspio da prekine prugu, jer su njegovi dijelovi sjeverno od željezničke stanice Paćene naišli na četnike i sa njima otpočeli žešću borbu. Napadač je naišao na jak otpor talijansko-četničke posade iz bunkera. Do podne se vodila oštra borba u kojoj su se dijelovi Kombinovanog odreda približili Vijaduktu Benderu na oko 50 m, ali su žestokom vatrom odbijeni. Oko 1 sat posle podne posadi je stigla pomoć prugom iz Knina.[567]

Štab Kombinovanog odreda, uvidjevši da je bezizgledan dalji napad na Bender, izdao je naredenje da se bataljon „Marko Orešković", 1 četa Prvog proleterskog bataljona i Tehnička četa Štaba Grupe NOPO za Liku, povuku i zauzmu nove položaje južno od s. Plavno.

Noću 16/17 maja bataljon „Bude Borjan" i bataljon „Marko Orešković" dobili su zadatak da razoružaju četnike u s. Zrmanji. Zadatak je izvršen. Zarobljeno je 14 četnika.

Upad snaga Kombinovanog odreda u Zrmanju, a prije toga u Plavno, odrazio se na vojno-političku situaciju u ovom kraju. Političko djelovanje odreda i njegov odnos prema narodu diskreditovali su četničke „vode", a narod ovoga kraja oslobodili četničkog terora i uticaja. Istog dana po upadu u s. Zrmanja održan je politički zbor kome je prisustvovalo 300 lica. Seljaci koji su imali puške predali su ih partizanima. Dio seljaka iz s. Zrmanje dobrovoljno je stupio u partizane. Od njih je 18 maja formirana Zrmanjska partizanska četa.[568]

Iznenadni napad Kombinovanog odreda na četničke i talijanske snage na prostoru kotara Knina uznemirio je Štab talijanskog 6 korpusa. Stoga on postavlja zadatak diviziji „Sassari" da uz sadejstvo četnika razbije parti-

---

[566] Zbornik V/4 dok. 69.

[567] Zbornik V/4 dok. 66.

[568] Zbornik V/4, dok. 69.

zanske jedinice. Uzoru 17 maja neprijatelj je uputio svoje jedinice da opkole s. Plavno. Četnici su imali zadatak da partizanima presijeku otstupnicu ka sjeveru, pa su još u toku noći 16/17 iz s. Strmice izbili na liniju Orlovica (tt 1201) — k 1196 — Konjska Gl. (tt 1337) sa oko 300 ljudi, potisnuvši naše pretstraže u pravcu s. Plavno.

Popodne toga dana talijanske snage zauzele su položaje duž željezničke pruge od Bendera do s. Prljevo i 18 maja izjutra, poslije jake artiljeriske pripreme, preduzele napad u pravcu s. Plavno. Štab Kombinovanog odreda prozreo je namjere neprijatelja, te je izdao potrebna naređenja podređenim jedinicama. Udarni bataljon preduzeo je napad na četničke položaje i odbacio ih u pravcu s. Strmica. Dvije čete bataljona „Marko Orešković" onemogućile su nastupanje Talijana sa linije s. Prljevo—Bender pa su se istog dana povukle na željezničku prugu prema Kninu.

U međuvremenu, 18 maja, 1 i 2 četa Proleterskog bataljona i dvije čete Udarnog bataljona upale su u s. Golubić sa namjerom da razoružaju četnike pod komandom Mane Rokvića, koji su dan ranije „napali na položaje naših četa, na kurire i na transport".[569] Proleterski bataljon upao je preko Ravnog Dola u južni dio s. Golubića. Pri ulazu u selo bataljon je dočekala grupa seljaka simpatizera NOB, naoružana puškomitraljezima i sa 8 pušaka.[570]

Druga četa ovog bataljona upućena je u zasjedu na brdo Veljuv (k 462), 4 km sjeverno od Knina. Na ovu zasjedu naišla je talijanska haubička baterija sa stočnom vučom. Baterija je puštena na blisko otstojanje pa je u dvočasovnoj borbi ubijeno 29, ranjeno 42 a zarobljeno 3 talijanska vojnika i oficira.[571] Zaplijenjena je baterija haubica, ali se zbog pomanjkanja zaprega nije mogla izvući na položaje. Iz topova je ispaljeno nekoliko granata u pravcu Knina a zatim su uništeni. Proleterski bataljon je imao 2 mrtva i 6 ranjenih. Među ranjenima

---

[569] Zbornik V/4 255, dok. 69.

[570] Zbornik V/4 256, dok. 70.

[571] Izveštaj Više komande oružanih snaga Slovenija—Dalmacija od 23 V 1942 (Zbornik V/4 469, dok. 132).

se nalazio i komandant bataljona Ante Banina, ali je ostao na položaju do završetka borbe.[572]

Istovremeno bataljon „Bude Borjan", ojačan 1 četom bataljona „Marko Orešković", dobio je zadatak da 18 maja očisti s. Dolac od ustaša i da izvidi pravac Knin—Ervenik—Obrovac. Plan napada bio je: sa 1 četom bataljona „Marko Orešković" i 1 četom bataljona „Bude Borjan" iznenada napasti s. Dolac i pohvatati ustaše, a sa 3 četom bataljona „Bude Borjan" osigurati se od talijanske posade iz s. Ervenika.[573]

Poslije kraćeg odmora u s. Zrmanja i s. Rujište jedinice su pošle noću 19/20 maja na izvršenje zadatka. Četa koja je predviđena da osigura napad od s. Ervenika, blagovremeno je posjela položaje na tt 378, k 494 i k 504 južno od s. Dolac. Međutim ustaške straže iz s. Dolac otkrile su približavanje partizana i o tome obavijestile ustašku miliciju koja je pobjegla ka Erveniku i izvjestila Talijane o napadu partizana. Ovi su zatražili pomoć iz Benkovca, a dijelom posade iz s. Ervenika preduzeli napad sa ograničenim ciljem na položaj 3 čete. Poslije podne stiglo je na kamionima iz Benkovca oko 100 vojnika crnih košulja sa dvije baterije topova kao pojačanje i odmah su preduzeli napad pravcem s. Ervenik—s. Kučević. Namjera Talijana je bila da motorizovanim jedinicama, ojačanim artiljerijom, što prije izbiju u rejon s. Kučević, opkole partizanske snage u s. Dolac i da ih razbiju. Štab bataljona, cijeneći prvobitni ispad Talijana,

---

[572] „— Komandant bataljona drug Banina Ante pri jurišu na topove, iako ranjen dosta teško u vrat (kugla je ušla niže uha, a izašla na zatiljak), nije se ni za časak zaustavljao. Sam je nekako uspio da rezervnim zavojem zavije vrat i zaustavi krv, koja ga je već svega bila oblila pa odmah produži sa daljine rukovođenjem akcije. Tek na navaljivanje drugova i kada je već borba skoro prestala pristao je da krene za Plavno..." (Zbornik V/4 257).

O rezultatima ove borbe jedan talijanski dokument kaže: „Jedan bataljon 151-e pješadije („Sasari") napadnut u blizini Marčinkove Česme (Knin SP — DN) od jedne formacije partizana (dijelovi Proleterskog bataljona — D. P.) koji su zauzeli selo Golubić... (Zbornik V/4, dok. 132).

[573] Prema nekim talijanskim podacima, u garnizonu Ervenik nalazila se prije dolaska pojačanja 504 mitraljeska četa iz sastava „zadarskih trupa".

došao je do zaključka da će se napad ponoviti i to pravcem Ervenik—s. Kučević, pa je naredio svojoj 2-oj četi da zaposjedne kosu ispod s. Kučević, južno od šume Lončarica. Talijani nisu primijetili prestrojenje bataljona „Bude Borjan", pa su nastupali u koloni, bez obezbjeđujućih dijelova. Talijanska kolona sačekana je na otstojanju 50—100 m jakom puščanom i mitraljeskom vatrom. Razvila se oštra borba. Na jurišnom otstojanju Talijani su se služili ručnim bombama jugoslovenskog porekla (kragujevkama). Aktivirane bombe bacali su bez zadržavanja. Borci 2 čete su te bombe, koje bi Talijani bacili, vraćali na njihove položaje. Hrabrost partizana demoralizatorski je djelovala na talijanske vojnike i oni su otpočeli užurbano povlačenje. Komanda čete pod rukovodstvom komandira Mate Stanića i komesara Jove Matića poduzima energično gonjenje. Talijani su razbijeni; nakon kratke borbe ubijeno je 80 vojnika i 4 oficira, a zarobljeno 3 oficira i 52 vojnika. Bataljon „Bude Borjan" je imao 3 mrtva i 2 ranjena. Zaplijenjena su 3 minobacača sa 80 mina, 4 mitraljeza „Fijat" sa 3.000 metaka, 6 puškomitraljeza i 40 pušaka sa 9.700 metaka, 18 bombi i velike količine druge ratne opreme.[574]

Dijelovi 1 čete bataljona „Bude Borjan" prodrli su istog dana u s. Mokro Polje i postavili zasjedu na cesti Knin—Kistanje. Zasjeda je zaustavila autobus koji je redovno saobraćao na ovoj relaciji, zarobila 1 karabinjera i 1 podoficira, a autobus uništila. Poslije toga ovi dijelovi su održali zbor u obližnjim zaseocima Vejnović i Kanazir.

O ovim borbama talijanska prefektura u Zadru poslala je u Rim sljedeći izvještaj:

U prvim časovima 20-og tekućeg veliki broj komunističkih ustanika koji su došli sa Hrvatske teritorije napali su naš vojni garnizon iz Ervenika gdje se u prvo vrijeme razvila borba na našu štetu sa mrtvima, ranjenim i gubitkom oružja. Kasno po podne istoga dana Erveničkí garnizon bio je pojačan trupama iz Benkovca i organizovao se za odbranu. Ipak su druge nadmoćnije ustaničke snage uspijele da prodru na naš teritorij i da napadnu vojni garnizon Biovičino Selo gdje se borba razvijala za nas povoljno, završivši se bjekstvom ustanika koji su pretrpjeli znatne štete. Oko 23 časa istoga dana stiglo je telefonsko

[574] Zbornik V/4 dok. 80, 82 i 140 i tom V/5 dok. 4.

saopštenje da su druge ustaničke snage napale garnizon Mokro Polje, gdje je komanda mjesnog garnizona raspolagala pojačanjem crnih košulja prispjelih oko 23.30 časova iz Zadra. Pretpostavlja se da ti ustanici pokušavaju da se povežu da bi nadvladali naše garnizone sa pograničnog sektora i da nastave akcijom većeg stila na naselje Kistanje koje se pripremilo za odbranu. Nije bilo moguće doznati druge pojedinosti o toku borbe i nedostaju vijesti o sudbini vojnika Armije određenih za kontrolu pograničnih puteva ovog sektora, a naročito naselja Radučić, Ervenik i Mokro Polje gdje se još uvijek nastavlja borba.

Gubici... 52 vojnika zarobljena, oko 50 van borbe i 3 oficira poginula.[575]

Istoga dana guverner Dalmacije Bastianini uputio je telegram lično Musoliniju koji glasi:

Kao što vam je poznato Duče na granici naših provincija već dva dana su u toku vojne akcije zbog izvršenih napada velikih ustaničkih formacija na naše snage koje ih drže. Smatram da oni neće uspjeti u svom pokušaju invazije i obavještavam vas da se stanovništvo kako pogranične zone tako i iz gradova i sela drži vrlo smireno gledajući svoje svakidašnje poslove.[576]

Ocijenjujući događaje na ovom području, Bastianini živi u uvjerenju da će snagama koje mu stoje na raspolaganju biti sposoban da suzbije širenje partizanskog pokreta na anektiranom području Dalmacije. On očito želi da umiri Musolinija i da snagu guvernerske vlasti (a time i svoju) prikaže takvom da se u pograničnoj zoni kod stanovništva ništa više neće dogoditi.

Međutim, u izvještaju koji je tri dana kasnije upućen iz Komande Kraljevskih karabinjera za Dalmaciju šefu policije u Rimu dr. Carmine Senizeu, kaže se:

...dostavljam ti priloženu vijest o situaciji koja je nastala na području Kistanja, povodom akcija koje još nisu potpuno završene, a koje izvode jake grupe komunista...

Studenog prošle godine predložio sam obrazovanje jedne jake samostalne grupe karabinjera... sa zadatkom da razbiju u začetku centre otpora koje su komunisti formirali i pojačavali s one strane granice koristeći dobro poznate političke, rasne i ekonomske faktore: da je taj moj prijedlog usvojen, skoro si-

---

[575] Zbornik V/4 482s, dok. 140.

[576] Zbornik V/4 482, dok. 139.

gurno je da ti centri otpora ne bi imali mogućnosti da prikupljaju, organizuju i opremaju jake grupe koje se sada prijeteći kreću mnogim zonama demilitarizovanog pojasa i gravitiraju ka granici ovih provincija...

Vojna vlast, kod koje se više puta urgiralo da obezbijedi granice ovih teritorija, koje su sad već talijanska zemlja, uvijek se izgovarala da nema potrebnih sredstava...

Kao što je bilo predviđeno, proljeće je zateklo ustanike znatno porasle po broju i sa više iskustva; njihova odvažnost je porasla tako da su, kao što se desilo prije nekoliko dana, smjeli da napadnu važan hrvatski centar Knin... služili su se i minobacačima, a zatim se povukli...

...ustanici su napali nekoliko vojnih uporišta (Biovičino Selo, Mokro Polje, Radučić i Ervenik) nanijevši nam bolne gubitke... i povukavši se poslije toga na jednu uzvisinu na dalmatinsko-hrvatskoj granici, gdje ih vojne vlasti još ne napadaju, jer izgleda nemaju potrebnih snaga.

Ja sam laik u vojnim stvarima, ali bode oči svima da nedostaje topova, tenkova, aviona i da štaviše nedostaju vojna transportna sredstva...[577]

Uspjeh bataljona „Bude Borjan" u borbi protiv Talijana pretstavlja značajnu prekretnicu oružane borbe na području sjeverne Dalmacije. Prva akcija većih razmjera protiv jačih talijanskih snaga pozitivno je uticala na borbe ovoga bataljona. Ovaj uspjeh je odjeknuo među narodom ovog kraja potstičući ga na još čvršće prilaženje NOB, a uticao je i na opadanje morala kod onog dijela seljaštva koji je bio pod uticajem četnika i „zaštitom" Talijana.

Ervenik pretstavlja najveći uspjeh dalmatinskih partizana od početka oružane borbe.

Poraz Talijana kod Ervenika teško je pao Guvernatoratu Dalmacije, pa je Bastianini naredio da se na području Kistanje—Ervenik izvrši „čišćenje". Oko 300 vojnika (uglavnom crne košulje iz sastava 107 legije) upućeno je iz Zadra prema Kistanjama. „Kaznena ekspedicija" otpočela je „čišćenje" područja Kistanje—s. Ervenik—s. Mokro Polje. Uništeno je i popaljeno mnogo kuća u selima i zaseocima na ovom području i ubijeno mnoštvo ljudi. Prema nepotpunim podacima samo u zaseoku Bezbradice zapaljeno je 80 stanbenih kuća i gospodarskih zgrada. Ubijeni su stanovnici ovog zaseoka: Špiro, Joso, Miloš,

[577] Zbornik V/4 494—496, dok. 147.

Marko, Ignjat i Pavle, — svi Bezbradice, Jovan Grulović i još druga petorica, čija imena nisu navedena.[578]

U sklopu dejstava Kombinovanog odreda prema planu GŠ Hrvatske, partizanske jedinice iz srednje Dalmacije su dobile zadatak da pod rukovodstvom Štaba zone, sa istoka preko Dinare poduzmu napad prema Kninu.

Radi toga se 14 maja[579] Vicko Krstulović sa grupom od 20 partizana uputio sa Vještića Gore prema izvoru r. Cetine u logor Cetinske čete. Iz ove čete je odabrao oko 30 boraca i sa njima 16 maja izbio na Dinaru, kod mjesta Podić u logor Kninskog odreda koji je u to vrijeme imao oko 40 boraca. Sve tri partizanske grupe: sa Vještića Gore, Cetinska četa i Kninski odred brojile su oko 90 partizana. One su 18 maja zaposjele položaje zapadno od željezničke pruge Knin—Drvar, na brdu Pleševica, gdje su pod komandom Vicka Krstulovića očekivale pojačanje (oko 100 boraca) bataljona „Starac Vujadin", koji je tada bio pod komandom Štaba IV operativne zone. Međutim, dijelovi bataljona „Starac Vujadin", zbog kolebljivog držanja svojih starješina, a i zbog toga što su borci nerado odlazili sa svog terena, uopće nisu stigli.

Izlaskom na položaj Pleševicu, dodir sa jedinicama Kombinovanog odreda nije uspostavljen. Toga dana izjutra Proleterski bataljon je započeo borbu kod Veljuva (k 462). Čuvši borbu, Vicko Krstulović izdao je naređenje jedinicama za pokret ka mestu borbe. Prije pristizanja ovih snaga u rejon brda Veljuv jake talijanske snage iz Knina intervenisale su prema Proleterskom bataljonu i jedan njegov vod odbacile prema Veljuvu. Poslije podne su jedinice iz srednje Dalmacije uspostavile dodir sa ovim vodom i prihvatile ga pri povlačenju ka Dinari. Do 20 maja

---

[578] Zbornik V/5 505, dok. 132.

[579] Naređenje GŠ Hrvatske o angažovanju jedinica iz srednje Dalmacije u zajedničkim dejstvima na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije upućeno je Štabu zone 30 aprila, ali je stiglo tek 13 maja, kada su dejstva otpočela, što je veoma otežalo izvršenje zadatka jedinica srednje Dalmacije. Ipak su ove jedinice, iako brojno male, jer se za kratko vrijeme, zbog rasutosti (dejstvovalo se po četama), nisu mogle prikupiti, stigle u rejon Pleševice 12 maja gdje je i naređeno (Zbornik V/5 15, dok. 5).

ove snage ostale su na području oko Pleševice, poslije čega su se vratile na Vještića Goru.[580] Tako je zbog slabe veze i koordinacije izostalo planirano sadejstvo.

Učešće dijelova Petog krajiškog odreda[581] u neposrednom sadejstvu Kombinovanom odredu je izostalo. Jedinice ovoga odreda u to vrijeme izvodile su dejstva protiv četnika u Livanjskom Polju.[582]

U toku ovih dejstava Glavni štab Hrvatske je 21 maja izdao naredbu da se Kombinovani odred rasformira,[583] jer je uglavnom završio zadatak na području zapadno od Knina, a uslovi za napad na posade na domaku Knina još nisu bili povoljni prvenstveno zbog nadmoćnosti neprijatelja. Međutim, Štab Kombinovanog odreda je ovu naredbu primio tek 26 maja, te je dejstvovao još nekoliko dana (do 28-og) na području između željezničke pruge Gračac—Knin i ceste Obrovac—Gračac i Obrovac—Žegar—Ervenik—Knin. Za to vrijeme odred je vodio borbe sa Talijanima na području Prevjes—Kravlji Most, a zatim je oslobodio od četnika s. Krupu, s. Golubiće, s. Duboki Dol.

Bataljon „Bude Borjan" izišao je iz sastava Kombinovanog odreda 28 maja kada je prestao rad Kombinovanog odreda; glavnina njegovih snaga je u 13 časova preduzela pokret iz s. Golubići za Liku. Štab odreda je održao sa štabovima bataljona konferenciju 31 maja u s. Vrebcu i raspustio odred.[584]

Kombinovani odred je svojim iako kratkovremenim prisustvom i akcijama imao značajan uticaj na brže razvijanje NOB na području sjeverne Dalmacije. On je mnogostruko uticao na brže organizacisko a i moralno-političko

---

[580] Zbornik V/5 16, dok. 5.

[581] Prema planu GŠ Hrvatske izvjesne snage Petog krajiškog NOPO trebalo je da se direktno angažuju u ovim akcijama. O tome je postignuta saglasnost sa Operativnim štabom za Bosansku Krajinu. U vezi sa razradom plana dejstva održan je oko 10 maja sastanak u Srbu na kojem je bio i pretstavnik Petog krajiškog odreda. Međutim do sadejstva ovih jedinica u borbama na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije nije došlo, usljed angažovanja Krajiškog odreda u borbama oko Livna (Zbornik V/4 242, dok. 66).

[582] Zbornik V/5 16, dok. 5.

[583] Zbornik V/4 281s, dok. 75.

[584] Zbornik V/5 12, dok. 3.

sredivanje i sasredivanje sjevernodalmatinskih jedinica; pojava ovako krupnih partizanskih snaga na ovom području pozitivno je uticala na povećani priliv boraca, a demorališuće na četnike u prvom redu u selima na teritoriji Kninske krajine.

Korisna dejstva Kombinovanog odreda na području tromede Like, Dalmacije i Bosne bila su dokaz pravilne odluke Glavnog štaba Hrvatske.

6. FORMIRANJE NOP ODREDA ZA SJEVERNU DALMACIJU

Dejstvima jedinica Kombinovanog odreda oslobođena su sjeverozapadna sela Kninskog i jugoistočna sela Gračačkog kotara: Zrmanja, Palanka, Pribudić, Oton i Plavno. Iz ovih sela stupilo je u partizane nekoliko desetina novih boraca, pa je formirana Plavanjska četa, a 20 maja i Zrmanjska četa. Od ovih četa i grupe boraca iz bataljona „Bude Borjan" formiran je 21 maja bataljon „Branko Vladušić"[585] od tri čete (1-va Zrmanjska, 2-ga Bukovička i 3-ća Plavanjska).

Formiranjem bataljona „Branko Vladušić" stvoreni su uslovi da se formira odred za sjevernu Dalmaciju, a to je i situacija zahtijevala, pa je Štab IV operativne zone 23 maja 1942 naredio Štabu bataljona „Bude Borjan" da se kroz najkraće vrijeme sve partizanske jedinice u sjevernoj Dalmaciji organizuju u jedan Narodnooslobodilački partizanski odred za sjevernu Dalmaciju od dva bataljona.

Određeni su:

— u privremeni Štab odreda komandant Rade Bulat, politički komesar Marko Jurlin, obavještajni oficir Obrad Knežević;

— u privremeni Štab 1-vog bataljona komandant Slobodan Macura, politički komesar Vlado Peran, operativni oficir Stevo Perić;

---

[585] Po imenu desetara druge čete bataljona „Marko Orešković" koji je poginuo marta 1942 pri napadu na Srb. Proglašen je narodnim herojem.

— u privremeni Štab 2-og bataljona komandant Mate Stančić,[586] politički komesar Jovo Martić, operativni oficir Simo Dubajić.

Prvi bataljon je imao boravište i vršio akcije u Bukovici, a 2 bataljon na bosansko-ličko-dalmatinskoi tromedi.

Štab odreda boravio je povremeno na teritoriji jednog ili drugog bataljona, prema potrebama borbe i oragnizovanja bataljona.[587]

Odred je formiran 23 maja u s. Rujištima. Bataljon „Branko Vladušić" upućen je na sektor s. Zrmanja — s. Oton sa zadatkom da ometa neprijateljski saobraćaj na komunikaciji Knin—Gračac i čisti od četnika dolinu r. Zrmanje. Bataljon „Bude Borjan" iako još u sastavu Kombinovanog odreda, preduzima 25 maja čišćenje s. Krupe, Golubića i Dubokog Dola od četničkih bandi i orijentiše svoja dejstva u pravcu Bukovice.

Nekoliko dana kasnije (31 maja) Štab novoformiranog odreda za sjevernu Dalmaciju izdao je naredbu kojom su popunjeni štabovi i bataljonima dati zadaci, gdje se kaže:

1. Nadopunom naredbe br. 3 operativnog oficira IV operativne zone Naredbom br. 4 određujemo, da [se] I bataljon NOP odreda za sjevernu Dalmaciju nazove bataljon „Bude Borjan" a drugi bataljon „Branko Vladušić".
2. Privremeni štab Odreda proširuje se imenovanjem sljedećih drugova: Milana Lacmanovića za intendantskog oficira, Stanka Tišmu oficira za vezu i oficira pri Štabu odreda drugom Nikolom Čaćom.
3. U Štab bataljona „Bude Borjan" imenuje se za obavještajnog oficira drug Nikolić Miloš, za intendanta Ignjatije Macura, a oficira za vezu druga Vejnović Peru.
4. U Štab bataljona „Branko Vladušić" imenuje se za obavještajnog oficira drug Gojko Pupovac, a drug Egić Obrad imenuje se za oficira pri Štabu bataljona.
5. Štabovi bataljona treba da se čim prije osamostale i da počnu funkcionisati svaki zasebno na svom terenu. Štabovi bataljona moraju imati pisara, stalne kurire za Štab odreda, kao i kurire četa...[588]

U drugom dijelu naredbe daju se konkretni zadaci svakom bataljonu. Bataljon „Bude Borjan" dobio je zada-

[586] Proglašen za narodnog heroja.
[587] Zbornik V/4 309, dok. 81.
[588] Zbornik V/4 372s, dok. 96.

tak da obezbjeđuje i kontroliše područje između Obrovca—Gračaca—Zrmanje i Mokrog Polja, sprječavajući povratak otjeranih četnika i njihovo ponovo organizovanje; da težište svojih akcija prenese u Bukovicu prodirući postepeno ka Ravnim Kotarima; da napada karabinjerske stanice i posade, uništava transportna sredstva, ruši mostove i drugo. Istaknuta je potreba dejstva na području nastanjenom hrvatskim življem, bliže moru. Bataljon je dobio i druge zadatke među kojima je najvažniji organizaciono sređivanje četa. Pred Štab bataljona „Branko Vladušić" postavljeno je kao zadatak sređivanje stanja u bataljonu i u Plavanjskoj četi i napad na komunikacije. Plavanjska četa, nastala od učmale i nesređene ranije partizanske čete, bila je veoma slaba. Borci su bili pod jakim uticajem četnika, nedisciplinovani i navikli na život oko svojih kuća. Četi se morala, po naredbi Štaba odreda, pružiti u prvom redu politička pomoć. Naređeno je da bataljon ruši prugu Knin—Gračac između Žagrovića i Otrića, pristupi čišćenju četnika u selima na tromeđi Like, Bosne i Dalmacije, da spremi zasjedu na cesti Knin—Štrmica i drugo. Na kraju je naređeno da se prekine sa menjanjem starješinskog kadra, jer njega (za dva stepena niže) određuje Štab odreda. Bataljonima je dat zadatak da rade na učvršćenju ranijih i formiranju novih odbora.[589]

Ovom je naredbom završeno formiranje odreda, prvog na području Dalmacije sastavljenog od bataljona. To je bila tada i najorganizovanija jedinica na području IV operativne zone.

Dejstva bataljona „Bude Borjan"

Bataljoni novoformiranog odreda su dejstvovali odvojeno. I kod bataljona je bio najčešći slučaj da su pojedine čete vršile akcije samostalno na širokom području.

Jedna desetina ovog bataljona pod rukovodstvom Slobodana Macure[590] postavila je 26 maja zasjedu na putu Ervenik—Žegar, na koju je naišla talijanska kolona u kojoj se nalazio zadarski prefekt. U kratkoj borbi ubijeno

[589] Zbornik V/4 373s, dok. 96.

[590] Proglašen je narodnim herojem.

je 7 talijanskih vojnika, 3 oficira i prefekt zadarske provincije Vezio Orazi,[591] a zaplijenjeno je 7 pušaka, 3 pištolja i 1 mitraljez.[592]

Poslije ove akcije cio bataljon se prebacio u Bukovicu; jedna četa orijentisana je prema cesti Knin—Kistanje i postavila zasjedu na koju su naišla 4 juna 2 talijanska kamiona iz 6 biciklističkog bataljona divizije „Peruda", idući iz Knina. U kratkoj borbi ubijeno je 9, ranjeno 12 a zarobljeno 3 talijanska vojnika i oficira. Ranjenicima je održan govor i pušteni su na slobodu. Zaplijenjeno je 18 pušaka, 2 puškomitraljeza, 4 pištolja, 27 bombi, 1800 puščanih metaka. Četa je imala 2 mrtva i 3 lakše ranjena.[593]

Istog dana na drugu zasjedu na cesti Kistanje—Ervenik naišla su seljačka kola sa 9 karabinjera. Jedan borac je prije vremena opalio metak na karabinjere, koji su pobjegli, a zasjeda je otkrivena. Prilikom povlačenja ovu četu su opkolile talijanske snage iz Ervenika i Biovičina Sela, u blizini sela Kolašac. Četa je izvršila proboj u pravcu Zmištaka (tt 562), pretrpjevši osjetne gubitke: poginulo je 4, a ranjeno 10 boraca.[594]

Poslije toga bataljon „Bude Borjan" je cijelom snagom napao 6/7 juna karabinjersku postaju u s. Nunić, sjeverozapadno od Kistanja. Radi osiguranja od intervencije iz Kistanja postavljena je jedna zasjeda na cesti s. Nunić — s. Kistanje kod zaseoka Kotur. Poslije kraće borbe slomljen je otpor karabinjera u Nuniću. Zaplijenjeno je: 1 teški mitraljez, 11 pušaka, 11 pištolja i dosta ostalog materijala. Zarobljeno je 10 karabinjera, a 1 ustaša i 1 karabinjer[595] su ubijeni.

Nemajući podatke o sudbini karabinjerske postaje u s. Nunić, talijanska komanda iz Kistanja uputila je prema s. Nunić kolonu od 12 kamiona sa 230 vojnika i oficira iz bataljona „Diaz". Druga četa bataljona „Bude Borjan"

---

[591] Ova akcija imala je politički značaj, jer je zadarski prefekt Vecio Oraci (Vezio Orazi) bio veoma značajna politička ličnost fašističke Italije u Dalmaciji.

[592] Zbornik V/4 368, dok. 94 i 502, dok. 150.

[593] Zbornik V/5 64, dok. 19 i 521, dok. 136.

[594] Zbornik V/5 64, dok. 19.

[595] Zbornik V/5 65, dok. 19.

očekivala je ovu intervenciju Talijana, pa je i poslije predaje karabinjera zadržala zasjedu kod zaseoka Kotur i istu pojačala. Zasjedom su rukovodili operativni oficir bataljona Stevo Perić i komesar bataljona Vlado Peran. Borci su se u zasjedi dobro maskirali i pritajili, tako da su ostali potpuno nezapaženi. Oko 9.30 časova kolona je naišla, a zasjeda je otvorila ubitačnu mitraljesku vatru. Nakon borbe od pola sata ubijeno je 47 talijanskih vojnika dok je 41 ranjen.[596] Uništena su 2 kamiona. Ratni plijen se nije mogao iznijeti, jer su Talijani iz Ervenika sa jednom četom 2 bataljona 151 puka divizije „Sasari" poduzeli brzu intervenciju u pravcu s. Nunić. Tokom borbe poginuo je komesar bataljona Vlado Peran[597] i još 4 druga, a lakše je ranjeno 5 boraca.[598]

Poslije višednevnih uspješnih borbi bataljon „Bude Borjan" prikupio se u s. Komazec (južno od s. Žegar), gdje se nekoliko dana odmarao. Za to vrijeme, uslijed gubitaka u komandnom kadru, izvršene su neke promjene u komandama četa i u Štabu bataljona. Za komesara bataljona postavljen je Franjo Kursar. Za komandira 1 čete je postavljen Božo Blažević, a za komesara Mate Mrša,[599] za komandira 2 čete Slavko Rupić,[600] a za komesara Ante Jerkin, i za komandira 3 čete Milan Tišma, a za komesara Dušan Štrbac.[601]

Poslije toga bataljon se prebacio u rejon s. Duboki Dol, a zatim s. Rujište, gdje je ostao do upada na područje Promine.

Dejstva Bataljona „Branko Vladušić

Dok je bataljon „Bude Borjan" uspješno izvodio oružane akcije u Bukovici, bataljon „Branko Vladušić" nalazio se u selima Oton, Plavno, Zrmanja i Pribudić. Štab

---

[596] Zbornik V/5 551, dok. 143.
[597] Narodni heroj.
[598] Zbornik V/5 65, dok. 19.
[599] Poginuo u Petoj ofanzivi kao zamjenik komesara bataljona.
[600] Poginuo aprila 1943 kao zamjenik komandanta bataljona Treće dalmatinske brigade.
[601] Zbornik V/5, dok. 21.

bataljona ulagao je velike napore da konsoliduje svoje jedinice. Boraveći na terenu koji je bio pod znatnim četničkim uticajem, bataljon je razvio živ politički rad, jer je poslije uspjelih akcija Kombinovanog odreda nastupilo jako previranje u narodu. Četnici su s vremena na vrijeme vršili podmukle i iznenadne prepade na seljake i njihove porodice koji su pokazivali simpatije prema NOB. Bataljon „Branko Vladušić" štitio je sela od četničkog terora. Pored toga on je s vremena na vrijeme napadao na četnike sela kotara Gračac i na talijanska osiguranja željezničke pruge s. Otrić—s. Padene. Noću 13/14 juna jedna četa ovog bataljona napala je četnike u s. Rastićevu. Četnici su se bez otpora povukli iz sela. Zaplenjene su dvije puške i nešto stoke.

Noću 15/16 juna bataljon je porušio željezničku prugu između s. Otrić i s. Pribudić. Promet je zaustavljen za 13 sati. Dva dana kasnije „...jedan vod bataljona „Branko Vladušić" na pruzi između Pribudića i Otrića sačekao je italijansku patrolu, ubio jednog vojnika, 5 živih zarobili od kojih jedan hoće da stupi u partizane. Zaplijenili su 5 pušaka, jedan puškomitraljez i 18 bombi."[602]

Jedna desetina 3 čete 22 juna rastjerala je 25 četnika koji su iz zaseoka Dragašića (s. Plavno) gonili stoku otetu od partizanskih porodica. Četnici su se razbježali, ostavivši blago i 1 svog ranjenika. Partizani su vratili blago seljacima.

Prema naredbi Štaba Sjeverodalmatinskog odreda, bataljon „Branko Vladušić" je 27 juna napao četnike u s. Oton. Četnici su se predali bez borbe. Zarobljeno ih je 32, a zaplijenjeno 18 pušaka, 1 pištolj, 500 kg soli i 10 bombi.[603] Četnici iz s. Padena pošli su u pomoć opkoljenim četnicima s. Oton i napali položaje 2 čete bataljona „Branko Vladušić" kod Vejinovića ograda. Poginuo je 1 partizan, a četnici su imali 2 ranjena.

Stalnim političkim i vojničkim radom i kroz manje borbe i akcije bataljon „Branko Vladušić" je znatno ojačao. Koncem juna bio je sposoban da izvodi i veće akcije. Zbog toga mu je Štab Sjeverodalmatinskog odreda na-

---

[602] Zbornik V/5 115, dok. 35.

[603] Zbornik V/5 281, dok. 74.

redio da se pomjeri prema s. Zrmanji i s. Pribudiću, da pojača napade na četnike i brani prilaze oslobođenoj teritoriji južne Like.

Slobodan Macura, politički komesar bataljona »Branko Vladušić«, poginuo 1943 godine; narodni heroj

Tako je, zahvaljujući radu partiske organizacije sa područja sjeverne Dalmacije, posebno Bukovice, pomoći Glavnog štaba Hrvatske i Štaba IV operativne zone, oru-

žana borba na području Bukovice naglo krenula naprijed. Za kratko vrijeme, mjesec i nešto više dana, formirana su dva bataljona i Odred za sjevernu Dalmaciju, izveden je niz značajnih akcija koje su imale krupan vojnopolitički značaj za dalji razvoj NOB na cijelom dalmatinskom području; dolazi do priliva novih boraca iz Primorja i Bukovice. Obrazuju se NOO. Ovim Bukovica postaje jedno od žarišta NOB u Dalmaciji, uprkos nastojanju okupatora i četnika da uspostave svoi uticaj, što im nije uspjelo.

Od ovoga vremena oružana borba protiv okupatora i četnika na području sjeverne Dalmacije razvija se neprekidno, pomjerajući svoje težište čas u Bukovicu, čas u Primorje; ona nikada ne prestaje, iako njena jačina ponekada oslabi.

7. AKCIJE PRIMORSKE PARTIZANSKE ČETE[604] (jun — avgust)

Još krajem maja 1942 Štab NOP odreda za sjevernu Dalmaciju poslao je u sjeverodalmatinsko primorje partizanski vod pod rukovodstvom Drage Živkovića, sa zadatkom da vrši akcije na sektoru s. Vodice—Biograd na Moru—s. Stankovci—s. Zaton. Vod je dobio i zadatak da zajedno sa partiskom organizacijom na tom terenu radi na dobrovoljnoj mobilizaciji novih boraca koje će prihvatiti i prebacivati na područje Bukovice. Borci ovog voda su pretežno bili rodom sa tog terena i dobro su poznavali taj kraj i ljude u njemu.

Zahvaljujući radu partiske organizacije i privrženosti naroda ovog područja borbi protiv okupatora (izuzimajući rijetke pojedince) i pored jakih okupatorskih garnizona vod se održao, uspješno borio i prerastao u četu, a krajem 1942 u bataljon.

Dolazak voda znatno je uticao na brži razvoi političkih događaja na terenu s. Zatona i s. Vodica. Vod je brojno pojačan ilegalcima sa tog područja. Dolazak i for-

[604] Pisano uglavnom na osnovu neprijateljskih dokumenata i prema podacima od preživjelih boraca ove čete (AVII).

miranje ove partizanske jedinice na Sjeverodalmatinskom primorju pada u vrijeme najjačeg talijanskog terora — kada je narod masovno odvoden u koncentracione logore. U hapšenju naroda Talijanima su pomagali domaći špijuni po okolnim selima koje je trebalo likvidirati. Poslije jedne takve akcije u blizini Tijesna, za nestalim talijanskim špijunom uputila se 13 juna cestom Tijesno—Vodice talijanska patrola jačine 15 karabinjera, fašista i finansa. Primorski vod je u šumi na istoj cesti sačekao u zasjedi pomenutu patrolu, koja je dijelom uništena a dijelom zarobljena. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 9 pušaka, 25 bombi i drugo.[605] Ubrzo zatim intervenisale su jače talijanske snage iz susjednih garnizona, pa je vod opkoljen u rejonu Kovče, gdje je došlo do oštre borbe. Napade talijanske pješadije podržavala je i avijacija. Borba je trajala sa prekidima sve do noći kada se vod probio iz obruča. Sa vodom se nalazilo i civilno stanovništvo iz Vodica i Zatona koje je izbjeglo ispred hapšenja i internacije. Za vrijeme borbi drugarice iz Vodica i Zatona su uspijevale da se probiju do partizana i donesu im hranu.[606] Ova prva krupnija akcija Primorskog voda uznemirila je talijanske vojne i civilne vlasti.

Talijanske okupatorske vlasti ovako su gledale tada na situaciju u ovom području:

Zone ovog sreza (misli se na Šibenik — D. P.) u kojima najviše haraće pobunjenici i odbjegli, su sledeće:

1. **Opština Tijesno**

Grupa od 34 odbjeglih kreće se u zoni Prosika, koja se nalazi između mora i Vranskog jezera... Jedna druga grupa od oko 100 pobunjenika kreće se u zoni koja se nalazi između sela Prosika, Banjevci... Putičane, Dazlina i Dubrava.

Izgleda da ova grupa namjerava da ode u zonu Kistanje.

2. **Opština Vodice i dio opštine Šibenik**

Zona u kojoj haraće odbjegli prilično je široka: počinje u Dubravi (opština Tijesno) i dolazi do Dazline (opština Tijesno) i obuhvata Gaćeleze, Zaton, Srima, Vodice i Tribunj.[607]

---

[605] Zbornik V/5 115, dok. 35.

[606] Zbornik V/5 145, dok. 45.

[607] Izvještaj komesara policije Šibenik br. 128/2 od 16 VI 1942 guverneru Dalmacije (AVII).

Mada podaci o broju partizana u to vrijeme na ovom sektoru ne odgovaraju stvarnosti, ipak pokazuju da su okupatorske vlasti cijelo ovo područje smatrale partizanskim.

Na osnovu ovog izvještaja Guvernatorat Dalmacije je naredio da se preduzmu mjere „čišćenja" područja od linije Vransko Jezero—Stankovci—M. Čista—r. Krka do obale.[608]

U „čišćenju" su uzele učešća sljedeće jedinice: bataljon Skvadrista „Vespri", 1 četa od 150 milicionera 107 legije MVSN (Dobrovoljne milicije za nacionalnu sigurnost), 7 bataljon skvadrista i 1 četa od 80 agenata javne sigurnosti. Pored toga grupa od 100 karabinjera imala je da očisti poluotok Srima do linije Vodice—Zaton.[609]

Plovni objekti talijanske ratne mornarice dobili su zadatak da kontrolišu obalu od s. Tijesno do ušća r. Krke i njenim tokom do Prokljanskog Jezera. Njima je skrenuta pažnja da ne dozvole eventualno prebacivanje partizana preko r. Krke ili na ostrva.

Radi svake eventualnosti jedna četa karabinjera dobila je zadatak da onemogući povlačenje partizana u šume sjeveroistočno od Vranskog Jezera.

Karabinjeri iz Benkovca i Bribirskih Mostina „koji poznaju zonu" dejstva podijeljeni su u tri grupe i pridati određenim kolonama „u cilju davanja podataka o stanovnicima".[610]

Određene jedinice prikupile su se i 15 juna otpočele „čišćenje" sa linije Dejanoviće—Čelinka (k 238) — Gradina (tt 326)—s. M. Čista—potok Gudača. U toku „čišćenja" ubijeno je 6 lica, a mnogo kuća opljačkano i zapaljeno. Veliki broj lica je uhapšen i odveden u zatvor. U toku čišćenja Talijani nisu ni došli u dodir sa partizanima jer je Primorski vod na vrijeme obaviješten pa je izbjegao borbu sa nadmoćnim neprijateljem i prebacio se noću 14/15-og na otok Murter, gdje se zadržao dva dana. Poslije povlačenja neprijatelja ponovo se prebacio na prostor s. Pirovac—Biograd na Moru.

---

[608] AVII k. 167, reg. br. 52/9—3.

[609] AVII, k. 156, dok. 62—9.

[610] Zbornik V/5, dok. 147.

Okupator je mislio da će ovim mjerama zastrašiti stanovništvo i očistiti ovo područje od partizana. Ali to mu nije uspjelo ovog puta, a ni kasnije.

Poslije 3 dana, na području koje je zahvaćeno akcijom čišćenja, Primorski vod je nastavio sa dejstvima. Tako je 18 juna oko 16 časova jedna grupa boraca napala na cesti Pirovac—Biograd na Moru automobil u kome su se nalazila dva talijanska funkcionera. Auto je zapaljen, a funkcioneri i šofer crnokošuljaš iz bataljona „Vespri" ubijeni.[611] Poslije toga napadnut je i autobus koji je saobraćao na liniji Šibenik—Zadar.

Odmah poslije ove akcije dvije čete bataljona „Vespri" ponovo su preduzele čišćenje područja oko Pirovca, ali nisu uspjele da dođu u dodir sa partizanima.[612]

Sutradan, 19-og, talijanska komanda iz Zadra sa karabinjerima i jedinicama crnih košulja preduzela je široku akciju čišćenja područja Vodice—Biograd na Moru—Stankovci—Zaton. Medutim, akcija je izvedena u „prazno", jer se Primorski vod na vrijeme prebacio na o. Murter, a zatim se iduće noći 19/20-og ponovo vratio na kopno u pravcu s. Stankovci.

Poslije povlačenja okupatorskih snaga, Primorski vod je prilivom novih boraca narastao, pa je u blizini s. Stankovac formirana Primorska četa. Za komandira čete postavljen je Drago Živković. Lako pokretna i veoma vješta u smjelim manevrima, ova partizanska jedinica izdržala je nekoliko akcija čišćenja i, uprkos nadmoćnosti neprijatelja, stalno rasla i jačala, stvarajući prostorno malo, ali značajno poluoslobodeno područje izmedu Zatona, Vodica, Biograda i Stankovaca, koje je poslužilo kao oslonac partizanima sa otoka prilikom prebacivanja za Bukovicu.

Formiranjem čete manevarske sposobnosti nisu opale. Četa je i dalje napadala i bila napadana. Tako je 2 jula u blizini s. Vodice u rejonu zaseoka Ledine vodila borbu sa snagama do streljačke čete crnih košulja bataljona „Vespri". U borbi je ubijeno 7 a ranjeno 17 crnokošu-

---

[611] Zbornik V/5 236, dok. 63.

[612] Izvještaj — telegram Guvernatorata Dalmacije od 19 juna 1942 Kabinetu za unutrašnje poslove i sigurnost u Rimu (AVII k. A-01).

ljaša.[613] To je bila prva veća borba ove čete poslije njenog formiranja.

Poslije ove akcije na traženje Guvernatorata Dalmacije prebačen je iz Bukovice 3 bataljon 26 pješadiskog puka divizije „Bergamo"[614] u rejon s. Gaćelezi u cilju „čišćenja" ovog područja. Četvrtog jula otpočelo je „čišćenje" po-

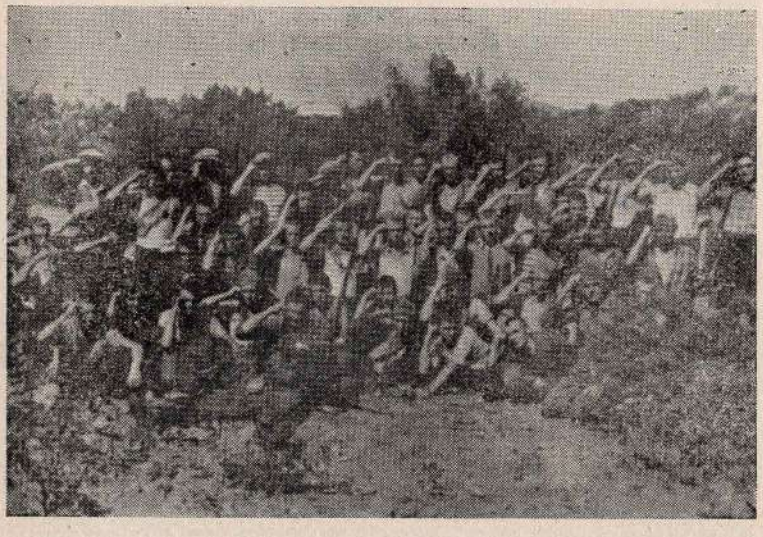

Primorska četa 1942 godine

područja Biograd na Moru—Stankovci—Vodice, u kome učestvuju: 3 bataljon 26 pješadiskog puka iz s. Gaćelezi, 1 četa bataljona crnih košulja „Tevere" i bataljon „Rismondo" iz s. Radošinovci. „Čišćenja" su podržavali avioni.[615]

Primorska četa, obaviještena o namjerama Talijana, donosi odluku o dejstvu po vodovima. Vodovi su upućeni

---

[613] Zbornik V/5 622, dok. 170; izvještaj 18 armiskog korpusa br. 5471 od 5 VII 1942 (AVII k. 28).

[614] Bataljon je upućen 12 VI 1942 u Bukovicu po naređenju komandanta 18 armiskog korpusa kao pojačanje tamošnjim snagama koje su vodile stalnu borbu sa bataljonom „Bude Borjan".

[615] Izvještaj 18 armiskog korpusa br. 5756 od 10 VII 1942 (AVII, k. 28).

u tri suprotna pravca, sa zadatkom da prate rad talijanskih napadnih kolona, da se u povoljnom momentu prebace pozadi njih i da ih napadaju, što je i ostvareno.

Dejstvujući u duhu zamisli komande čete, vodovi su se prebacili pozadi neprijateljskog fronta i odmah otpočeli napade. U blizini s. Radošinovci dijelovi Primorske čete su istog dana uveče napali četu crnih košulja. Ranjeno je 7 talijanskih vojnika.

Talijani su 5 jula nastavili „čišćenje". Treći bataljon 26 puka pretresao je brdoviti predeo duž Vranskog Jezera, ali bez uspjeha.

Jedna grupa partizana iz Primorske čete napala je 9 jula karabinjersku patrolu na cesti Zaton—Gaćelezi u rejonu Kovče (k 124). Iz s. Gaćelezi odmah je upućena 1 četa crnih košulja iz bataljona „Vespri", sa namjerom da napadne partizane, ali su se oni povukli prije nego je talijanska četa stigla. „Čišćenje" je zvanično završeno 11 jula 1942. Primorska četa je vještim manevrom izbjegla sukob sa jačim i brojnijim talijanskim snagama, napadajući manje dijelove i imajući tako inicijativu u svojim rukama.

I ovom prilikom Talijani su hapsili porodice partizana, palili kuće, pljačkali imovinu i ubili nekoliko lica.

Pošto im ni ovaj poduhvat nije uspio oni su poslije nekoliko dana poduzeli novi pretres, ovog puta iz rejona s. Dazlina. U tom pretresu je uzeo učešća bersaljerski bataljon „Zara", bataljon crnih košulja „Tevere" i 29 pješadiski bataljon „M".[616]

Na položajima Sopalj (k 221), zaselak Ledine, s. Vodice došlo je 25 jula do oštre borbe između Primorske čete i bataljona „Zara". Borba je otpočela u 7.30 i trajala je do 11.45 časova neprekidno. Talijani su nadmoćnim snagama pokušali nekoliko puta da zbace Primorsku četu sa Soplja i ovladaju Ledinama, ali su bili odbijeni. U toku borbe postepeno su pristizale ostale talijanske snage i počesno angažovane u borbu. Oko 12.00 časova Primorska četa se organizovano povukla. U borbi je ubijeno 12, a ranjeno 27 talijanskih vojnika i oficira. Poslije povlačenja Primorske čete Talijani su poubijali veći broj

[616] Ove jedinice su iz sastava Komande trupa Zadar.

žena, djece i muškaraca iz s. Tribunj koji su se bili sklonili u zaselak Ledine.[617] Gubici Primorske čete u ovoj borbi nepoznati su.

Tako je uz samu obalu, na domaku Zadra, gdje je bilo sedište Guvernatorata za Dalmaciju, stvorena mala ali značajna partizanska baza, novo žarište na području sjeverne Dalmacije. Ona je u uslovima pojačanog terora okupatora imala značajnu ulogu u prihvatu novih boraca i ilegalaca i njihovom prebacivanju u Bukovicu. Svojom aktivnošću ova jedinica je unijela nesigurnost na za okupatora veoma značajnim komunikacijama Zadar—Biograd na Moru—Šibenik i Zadar—Biograd na Moru—Stankovci—Skradin. Zbog toga su Talijani gotovo svakodnevno reagovali na njenu pojavu i dejstva. Ona se ipak tu održala zahvaljujući u prvom redu masovnoj podršci stanovništva ovoga kraja, brizi partiskih organizacija, svojoj veoma izraženoj pokretljivosti, poznavanju zemljišta i razvijenoj obavještajnoj službi.

8. MJERE OKUPATORA ZA GUŠENJE NOB NA PODRUČJU SJEVERNE DALMACIJE

Veoma uspješan i brz razvitak oružane borbe na području sjeverne Dalmacije, kako u Bukovici tako i u Primorju, zabrinuo je talijanske vojne i civilne vlasti, a i samu vladu u Rimu. O tome kako su fašistički funkcioneri gledali i reagovali na situaciju u sjevernoj Dalmaciji govori izvještaj guvernera Bastianinija Musoliniju:

Za Dučea

U mom telegramu br. 4805 od 21 svibnja javio sam vam Duče da se već dva dana na granici nalaze snažne grupe ustanika i da su na granici provincije Zadar bile u toku vojne operacije. Već od prije nekoliko nedjelja sam pismeno privlačio pažnju Vojnih vlasti preklinjući da se organizuje ozbiljna odbrana granice Dalmacije da bi se sačuvala od invazija a moguće i od infiltracija. Nažalost moja ponovljena traženja u tom smislu nisu mogla biti prihvaćena uslijed nedostatka sredstava i trupa koja su sukcesivno mojim traženjima trpjele nova smanjenja.

Kada je 18-og jedna snažna ustanička banda[618] napala odrede sjeverno od Knina 14 km od granice provincije Zadra,

[617] Zbornik V/5 657, dok. 187.

a druga banda od nekoliko stotina se pojavila 20-og na granici Ervenika[619], vojne snage kojima se raspolagalo između Zadra i granice brojale su u svemu 4 čete sa efektivnim redutima lišeni artiljerije i merzera za koje sam mobilisao 150 crnih košulja, redovna Zadarska milicija, i na brzinu sam ih stavio na raspolaganje Vojnoj komandi da brani jednu od najugroženijih tačaka granice. Ervenička borba je spriječila bandu da prodre u teritorij provincije, ali ustanici su ostali na svojim položajima i tek slijedećeg dana pod pritiskom drugog našeg napada povukli su se dajući lak otpor sa malo udaljenijih položaja. Jedno vazdušno bombardovanje izgleda da nije dalo veće rezultate.

Na položaju sam obišao zadarske crne košulje i naredio sam da im se smjesta pošalje iz Zadra nekoliko mitraljeza starog tipa i municija. Drug Orazi je istog dana za svoj račun otišao na isti granični put gdje je danas našao smrt...

Čim sam se vratio u Zadar poslao sam jednog kurira u komandu Druge armije prekljinjući da pribave ljudstvo i sredstva tim prije što se u Erveničkoj borbi raspala jedna od dvije upotrebljene čete. General Roatta je smjesta odredio za tu zonu dva bataljona divizije „Sassari", koji su stvarno i prispjeli juče, sa teritorije druge zone i ponovio sam svoj zahtjev da se organizuje odbrana granice neophodna da se održi u spokojstvu stanovništvo, koje je uslijed približavanja ustanika dobijalo i dobija utisak o našoj slabosti i propasti. 24-og ujutru u prolazu za Zadar general Roatta me uvjerio da će se pobrinuti što je moguće prije da udovolji takvoj potrebi vojno-političke prirode, ali današnji događaj koji se desio na mjestu borbe od 20-og i pomjeranja izvršena juče od strane ustanika nameću hitne mjere sa srazmjernim snagama koje ne postoje u mjestu. Da bi se uvećale zadarske snage bilo je povučeno i jedanaest malih garnizona pješadije, koji su bili na nekim otocima, a kako je stanovništvo ta povlačenja objasnilo kao napuštanje Dalmacije od naše strane mogu da nastanu štetne posljedice. I na splitskoj granici je bilo pokušaja infiltracije uslijed toga što su skoro svi naši vojni garnizoni bili povučeni sa graničnih mjesta, ali energična dejstvovanja bataljona toskanskih odjeljenja i jednog bataljona bornih kola izgleda da su za sada dala nekih rezultata.

Smanjenje vojnih snaga pripojenih Dalmaciji posljednjih dana je slijedeće:

Divizija „Peruđa" svedena na dva bataljona sa sjedištem u Splitu pošto su druge čete premještene na razna mjesta druge zone, 29 bataljon „M" premješten iz Splita za Dubrovnik. Ovakva situacija je opasna jer hrabri ustanike spolja, a hrabri njihove saučesnike iznutra, te zahtijeva brzu i energičnu intervenciju koja samo kratkoročno može da izbjegne invaziju komunista u naše dalmatinske provincije i može da dâ stanovništvu potrebnu garanciju o zaštiti.[620]

---

[618] Odnosi se na jedinice Kombinovanog odreda.
[619] Prva četa bataljona „Bude Borjan".
[620] Zbornik V/4 505s, dok. 151.

Talijanske pozicije u Dalmaciji bile su potpuno ugrožene. Zbog toga je guverner Duzepe Bastianini, osim zahtijeva za pojačanje vojnih snaga, poduzeo još niz drugih mjera sa ciljem da pošto poto razbije i uništi partizanske jedinice i NOP na „anektiranom" području sjeverne Dalmacije. Iz Italije su dovučene nove snage; najelitnije jedinice crnih košulja, karabinjera i teritorijalno-mobilnih bataljona. Već krajem juna dovedeno je na područje sjeverne Dalmacije osam bataljona iz 18 armiskog korpusa.[621]

Građanske vlasti, naslonjene na pojačane vojne snage, sprovode operacije širokih razmjera u cilju fizičkog istrebljenja domorodačkog stanovništva. Naročiti značaj dat je mjerama internacije, koje su sprovođene grubo, bez skrupula.

Među tim mjerama glavno mjesto zauzima naredba guvernera Dalmacije od 7 juna 1942 koja glasi:

NAREĐUJEMO:

Čl. 1

Lica koja su napustila općinu svoga boravka na anektiranom području provincije Zadra da bi se pridružila pobunjenicima, biće upisana u posebne spiskove, koji će se sastaviti za svaku pojedinu općinu.

Za prvu primjenu ove Naredbe spiskove ćemo odobriti Mi, naknadna odlaganja izvršiti će Prefekt provincije, na prijedlog vlasti J. S.[622] ili komande grupe Kr. karabinjera.

Spiskovi će biti saopćeni policiskim snagama i vojnim garnizonima i obnarodovani putem oglasa u glavnim mjestima i u najvažnijim nastanjenim središtima.

Čl. 2

Lica upisana u spiskove čim budu uhvaćena, biće bez daljeg streljana.

Obitelji upisanih biće smatrani taocima, i neće se moći, ni iz kakvog razloga, udaljiti iz mjesta gdje je njihovo boravište.

Ko pokuša da se udalji biće strijeljan po nalogu funkcionera J. S. ili oficira Kraljevskih karabinjera koji su nadležni.

Imovina će upisanih, odredbom Prefekta, biti konfiskovana; a ukoliko se tiče pokretnih dobara, ona će se prodati najboljem

---

[621] Zbornik V/5 595, dok. 161.

[622] Javne sigurnosti.

nudiocu, a utržak će se doznačiti općini boravišta da ga namjeni općinskoj ustanovi; ista će namjena biti data nepokretnoj imovini.

Čl. 3

Kogod bude htio da se udalji iz mjesta boravka moraće dobiti propusnicu od najbližeg Ureda J. S. ili Komande Kraljevskih karabinjera.

Seoski glavari, pod njihovom ličnom odgovornošću, ovlašćuju se da izdaju dozvole za vrijeme koje je striktno nužno da bi se došlo do najbližeg Ureda J. S. ili Komande Kraljevskih karabinjera.

Uredi J. S., Komanda Kraljevskih karabinjera i seoski glavari držaće u posebnim registrima popisane progresivnim brojem izdate propusnice i dozvole.

Kogod bude nađen bez propusnice ili dozvole prelaza iz mjesta boravka ili se ne bude pokoravao propisima propusnice ili dozvole prelaza biće odmah uhapšen, moći će biti po nalogu funkcionera J. S. ili oficira Kraljevskih karabinjera, koji su nadležni, bez daljega strijeljan.

Čl. 4

Neće se obavljati nikakvo dijeljenje živežnih namirnica u selima koja se nalaze između Obrovca, Žegara, Mokrog Polja, Padjena, Kistanje, Modrina Sela, Paračića, Zelengrada, Županje, sve dok odnosni seoski glavari ne dođu sa barem osam stanovnika iz mjesta komesaru općine u Obrovcu ili u Kistanju da preuzmu, u prisustvu njihovu, funkcionera J. S., Komandanta Kraljevskih karabinjera i komandanta mjesnog garnizona obavezu:

a) da će biti u svakom času na raspoloženju civilne i vojne vlasti, kako bi pridonjeli odbrani javnog reda, kuća, imovine i građana;

b) da će doprinijeti, po nalogu Kraljevskih karabinjera, traženju, identifikaciji i hapšenju upisanih u spiskovima i počinitelja kriminalnih djela, kao i traženju čeljadi u susjednom području.

Davanje živežnih namirnica biće također odmah obustavljeno stanovnicima predjela gdje se dogode kriminalna djela kao sječenje telefonskih i telegrafskih stubova, bacanje eksploziva i oružani napadaji.

Čl. 5

Ako se dogode kriminalna djela kao što su djela predviđena u prethodnom članu i pokaže se da su ona posljedica krivičnog nehata seoskih glavara i stanovnika koji su preuzeli obavezu da će sarađivati na očuvanju javnog reda, oni, između njih, koji budu odgovorni moći će po nalogu funkcionera J. S. ili oficira Kraljevskih karabinjera koji su nadležni bez daljeg biti strijeljani.

U svakom slučaju će biti strijeljani, uvjek po nalogu gore navedenih vlasti, oni koji dadu potpore i pomoći ili na koji bilo način podupru akciju pobunjenika.

Čl. 6

Lica koja se do 22 juna povrate u mjesto iz kojeg su se udaljila i učine akt vjernosti mjesnim policiskim snagama biće im, osim ako ne budu morala direktno i lično odgovarati za druga krivična djela, oproštene kazne za sudjelovanje u oružanim četama i za njihovo organizovanje, i biće također oprošteno od sankcija predviđenih u članu 2 ove Naredbe.

Čl. 7

Ova Naredba, obnarodovana putem oglasa, stupa odmah na snagu.[623]

Ovom naredbom, kako se vidi, Bastianini je dao ovlašćenje svakoj policiskoi i karabinjerskoj postaji u Dalmaciji da može strijeljati svakog osumnjičenog ili uhvaćenog partizana i onog za koga se ustanovi da ma kakvim sredstvima pomaže „pobunjenike". Istom naredbom ukinuto je osigurano snabdijevanje ne samo porodicama partizana, već cjelokupnom stanovništvu na području Bukovice.

Ovom naredbom naredeno je da se u općinama ustroje spiskovi „lica odredenih za strijeljanje". Porodice lica upisanih u spiskove smatrane su taocima, odvodene u internaciju, a njihova imovina konfiskovana.[624] Uskoro se pokazalo da je broj ovih koji su obuhvaćeni spiskovima malen prema onima koje je trebalo internirati. Zato se predlaže internacija cjelokupnog stanovništva iz onih sela čije stanovništvo simpatiše NOB. Tako komandant „Obalske brigade" u Šibeniku, general Čigale (?) Fulgosi, u svom dopisu upućenom prefekturi provincije Zadar pod brojem 4005/42 predlaže internaciju sa teritorije općine Tijesno i otoka Murter svih muškaraca od 10—60 godina i svih žena sposobnih za privredivanje.[625]

Internaciji stanovništva Talijani prilaze veoma ozbiljno. Naredbom guvernera Dalmacije br. 0010835 od 13 juna formiran je koncentracioni logor na O. Molatu u „cilju smještaja porodica onih koji su prešli u ilegalnost".[626]

[623] Zbornik V/5 542—546, dok. 141.
[624] Zbornik V/5 547, dok. 142.
[625] AVII k. 553, br. reg. 27/8—2.
[626] Zbornik V/5 559, dok. 148.

Poslije ovih administrativnih priprema po Dalmaciji se vrši pravi lov na stanovništvo, masovniji i drastičniji od lova na jeretike u doba srednjevjekovnih crkvenih inkvizicija. Obično su Talijani noću opkoljavali čitava naselja i uz zločin i pljačku lovili mirno stanovništvo. Nesrećnici su odvođeni kamionima u Šibenik i Zadar, pa brodom u logor na o. Molat. Radi ilustracije iznijećemo koliko je stanovništva deportovano u logor na otok Molat krajem juna i od polovine jula 1942. Napominjem da je to bio samo dio svega onoga što su Talijani tada uradili.

Iz Šibenika, Vodica i Tijesnog do 29 jula odvedeno 236 stanovnika: 35 muškaraca, 88 žena, 55 djece od 1—10 godina i 58 dječaka i djevojčica od 11—18 godina.[627]

Iz s. Zatona 14 jula odvedene su 52 osobe: 10 muškaraca, 13 žena i 29 djece.[628]

Iz s. Tijesno, s. Betina i sa otoka Murtera 16 jula odvedene su 54 osobe: 12 muškaraca, 21 žena, 11 djece do 10 godina i 10 odraslih dečaka.

Iz s. Prvić-Luke i iz Šepurine odvedeno je 18 jula 240 osoba: 43 muškarca, 92 žene, 57 djece do 10 godina i 48 dječaka do 18 godina.

Iz Bukovice je 24 jula odvedeno 96 osoba: 24 muškarca, 19 žena a ostalo djeca u logor na o. Molat.

Sa teritorije „Provincia di Spalato" odvedena je 29 jula grupa od 417 osoba: 181 muškarac, 96 žena i ostalo djeca.[629]

Pored ovoga, u toku jula internirane su familije partizana ili „sumnjivih" lica: iz Primoštena i Rogoznice 10 jula 100 lica, iz Mandalinę i Dubrave 12 jula 128 lica. U isto vrijeme još nekoliko mjesta između Biograda i Šibenika doživjela su sličnu sudbinu.

Iz Zadra su 29 jula ukrcane na teretni brod „Firenca" 754 osobe radi internacije u Italiju.[630]

---

[627] Izvještaj 22 mobilnog bataljona od 30 VII (AVII reg. br. 37/9—1, k. 553).

[628] Izvještaj 22 mobilnog bataljona od 14 VII (AVII reg. br. 15/9—1, k. 553).

[629] Izvještaj 107 legije crnih košulja od 13 VII 1942 (AVII reg. br. 15/9—1, k. 553).

[630] Izvještaj 107 legije crnih košulja od 14 VII 1942 (AVII reg. br. 14/9—1, k. 553).

Uporedo sa hapšenjem i odvođenjem u internaciju stanovništva Talijani su sve redom pljačkali.[631] Evo jednog od mnogih primjera. Krajem jula „rekvirirali" su ulje na otoku Ižu, sakupili ga i smjestili u jedan magazin u s. Iž Mali. Međutim, kada su Talijani 26 jula otvorili magacin radi prebacivanja rekviriranog ulja za Zadar, ulja nije bilo. Omladinci iz s. Iž Mali, u toku noći, uspjeli su da ulje izvuku i da ga sakriju, a dijelom vrate seljacima od kojih je opljačkano. Ovo je razjarilo talijanske fašiste. Istoga dana su uhapsili oko 50 omladinaca i 4—5 žena iz s. Iž Mali, ukrcali ih na brod „Sofia" sa namjerom da ih prebace u zatvor u Zadar. Brod je osiguravala oružana pratnja. Međutim, kad se brod otisnuo od obale nekih 400—500 m jedan od omladinaca je viknuo: „Razoružajmo fašiste". Omladinci su goloruki napali na naoružane Talijane. Fašisti su ubijeni ili bačeni sa broda u more.

Poslije likvidacije oružane pratnje omladinci su naredili da se brod vrati u s. Iž Mali gdje im se priključilo iz sela još oko 220 omladinaca i omladinki i istim brodom svi su krenuli na Dugi Otok.[632]

Uskoro poslije ovoga došla je u s. Iž Mali iz Zadra fašistička „kaznena ekspedicija" i popalila niz kuća, opljačkala selo i strijeljala šest lica i to: Rika Vojvodu, Vicka Bilana, Ivana Letinića, Benjamina Bilana, Gojka Cvitanovića i Vinka Škordića. Osim toga fašisti su pokupili gotovo cijelo stanovništvo sela i odveli u koncentracioni logor na otok Molat. Tom prilikom odvedeno je 361 lice: 82 muškarca preko 10 godina starosti, 185 žena preko 10 godina starosti i 94 djece ispod 10 godina starosti.

Kako su se „ponašali" talijanski fašisti prilikom ovog čišćenja govore i sami talijanski izvještaji. Tako napri-

---

[631] Prema jednom talijanskom izvještaju prefekture Zadra od oktobra 1942 u logoru na ostrvu Molatu bilo je ukupno 2.195 interniranih. Među njima bilo je djece do 2 godine — 46 muških i 50 ženskih, od 2—6 godina — 98 muških i 9 ženskih, od 7—14 godina — 236 muških i 185 ženskih. Starijih je bilo od 71—80 godina — 24 muškaraca i 15 žena i od 61—70 godina — 96 muškaraca i 32 žene. Tako je teror okupatora najviše pogodio djecu i starce.

[632] Zbornik V/6, dok. 78.

mjer, u izvještaju kapetana Concina Roberta, komandanta jedinica koje su vršile „čišćenje" sela, kaže se:

U 7 časova počelo je čišćenje... Nisam uspio da spriječim, da trupe, koje je spopala neshvatljiva manija za pljačkom, počinje pljačku svake vrste. Odnosilo se ulje, rublje, madraci, dragocenosti, krpe. Izgleda, da je na Ižu Malome od preko 50 šivaćih mašina samo malo njih ostalo.

Priča se da su mnoge lađe krcate svakog blaga božjeg prispjele na Punta Miku...[633]

Slična pljačka izvršena je na području Vodica i Tribunja, za vrijeme „čišćenja" 24 i 25 jula. O tome jedan povjerljiv talijanski izvještaj kaže:

...Za vrijeme operacija 24 i 25 jula u zoni Vodice—Tribunj bataljon bersaljera odnio je ćebad, vino, ulje i razne predmete, pa i magarce. Ove su stvari djelomično izgubljene, jer su ih bersaljeri, kad su se umorili da ih nose, napustili, a djelomično ih ukrcali na brodove i odnijeli u Šibenik...[634]

Sem internacije, fašisti su prišli masovnom ubijanju nevinih stanovnika. U s. Dubravi kod Šibenika ubijen je Ante Junaković na njivi, Ante Škugor za vrijeme večere u svojoj kući, Frane Škugur u ogradi gdje je sjekao drva. U julu, dok se vraćao svojoj kući ubijen je Mile Macura iz Kistanja. Na radovima u polju izgubili su život Petar Tišma, Nikola Gatalica, Milan Prpić, Jovan Zeković, Rade Vujnović, Nikola Reljić, Božo Bezbradica, Nikola Čalić i mnogi drugi. Na osnovu naredbe guvernera Dalmacije ubijani su mnogi i mnogi nedužni građani po svim karabinjerskim stanicama, uz prethodno svirepo mučenje. Tako su 11 avgusta u Šibeniku na groblju „Raskrižje" strijeljani bez sudske odluke, po naredenju komandanta karabinjera: Vinko Pekas i Ante Belamarić zidarski učenik koji još nije bio navršio 18 godina, dok su u s. Kistanje ubijeni Ilija Tauz, Mitar Reljić i Nikola, Jovan i Dušan

[633] Izvještaj kapetana Končina Roberta (Concino Roberto) br. 1323 od 12 VIII 1942 („Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora", Šibenik 1945, str. 70).

[634] „Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora", Šibenik 1945, str. 77.

Mažibrade. U Bilicama, dok je brao smokve, ubijen je Ivo Lokas, a u okolini šibeničkoj Ivo Kronja i mnogi drugi. Dugačka je lista onih koji su ubijeni prema naredbi guvernera Dalmacije Bastianinija.

Na osnovu iste naredbe popaljena su mnoga sela. U selu Primorski Vrpoljac kod Šibenika zapaljeno je 14 jula 110 kuća. Popaljeno je i uništeno s. Rasline kod Zatona. Istog mjeseca zapaljeni su zaseoci Tišme, Mažibrade, Štrbac kod sela Kistanja, s. Nunić u Bukovici, zaselak Kanaziri u s. Mokro Polje, 17 kuća u s. Velika Čista, 19 kuća u s. Bilišani.[635] Povjerenik kotara Šibenik, general Enriko Armando, u povjerljivom dopisu broj 171 upućenom prefekturi u Zadru, traži uništenje sela i stanovništva:

Smatram neophodno nužnim za naš prestiž i da bi se izbeglo gore (misli se na političku situaciju — D. P.), poduzimanje mnogo energičnijih mjera nego li su one dosada poduzete, a koje bi mogle ići sve **do uništenja ognjem čitavih krajeva** (podvukao D. P.) te da se onemogući snabdevanje pobunjenika uz prethodnu mjeru (misli se na paljenje — D. P.) — ili na evakuaciju stanovništva, koje bi trebalo poslati u naročito mesto ili ga prisiliti da se pridruži pobunjeničkim obiteljima, da bi ove prisilili da s njima dele svoja oskudna sredstva za život.[636]

Šifriranom depešom broj 321/R/R prefekturi u Zadru, isti general traži neograničena ovlašćenja za uništenje našeg življa. Kaže: „Smatram nužnim jednu političku akciju upravljenu ka uništenju ognjem Zatona, Tribunja i Srime.[637]

Bastianini je nemoćan u borbi protiv partizana u sjevernoi Dalmaciji. Zbog toga je prišao totalnom uništenju svega onog što nije talijansko. Jedino je mogao Dalmaciju učiniti „vjernom" fašističkoj Italiji kad opusti njene domove, kada uništi sve ono što ljubi slobodu i prezire ropstvo. Tek bi se tada mirno lepršala „Velika trobojka". Ali, sve je bilo kasno! Partizanski odredi u Dalmaciji pretvorili su se u oružanu silu, sposobnu da se uspješno bori i pobjeduje „veliku armatu" Rima.

---

[635] „Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora", Šibenik 1945, sveska 35—42.

[636] „Dokumenti o zločinima talijanskog okupatora", Šibenik 1945, str. 39.

[637] AVII k. 553, reg. br. 22/8—3.

Dovlačenjem novih snaga, masovnim terorom i interniranjem stanovništva na području sjeverne Dalmacije, nastala je veoma teška situacija po NOP. Narod je ne samo i dalje bio uz NOB nego je na zločine okupatora odgovorio još jačim prilivom u partizanske odrede. Danonoćno su kolone novih boraca prolazile preko Bukovice za Bosnu i Liku, ali je život naroda i rad partiske organizacije na terenu postao znatno teži. Nastala je u pravom smislu borba na život i smrt golorukog naroda protiv naoružanog okupatora.

9. STRIJELJANJE SEKRETARA CK KPH RADA KONČARA U ŠIBENIKU

Poslije višemjesečnog mučenja, talijanske vlasti su maja 1942 pripremale „sudski proces" protiv grupe uhapšenih drugova među kojima se nalazio i sekretar CK KPH Rade Končar. Talijani su imali podatke o drugu Končaru od ustaške nadzorne službe, pa su ga neprekidno saslušavali i mučili, ali od njega nisu mogli ništa saznati.

Pripremajući suđenje, Talijani su preduzeli široke mjere predostrožnosti u Šibeniku, gdje je radio Specijalni sud za Dalmaciju. Dovučene su jake snage crnih košulja iz Zadra i Splita.

Prije suđenja, koje je bilo samo formalnost, određeno je ko će biti strijeljan. O tome jedan izvještaj Kraljevske kvesture Zadra kaže:

...Za koji dan će se u Šibeniku, pri vanrednom sudu za Dalmaciju održati proces na teret oko 200 lica iz Splita, odgovornih za teroristička djela i pripadnost subverzivnima udruženjima.

Za optužene se već predviđaju mnoge kazne smrti, koje će biti odmah izvršene...[638]

Iz zatvora u Splitu dovedeno je 19 maja 66 drugova, među kojima je bio i drug Rade Končar, parobrodom „Admiral Viotti" u Šibenik.[639] Sa broda su ih odvodili pod jakom pratnjom, vezane, na fašistički sud koji je

[638] Zbornik V/4 432, dok. 118.

[639] Prije izvođenja pred zloglasni fašistički sud, Končar je uspio da uputi jedno pismo drugovima u Zagreb, koje je pisao u trećem licu. U pismu se pored ostalog kaže: „...Isto veče

radio neprekidno 20 i 21 maja. Na licima i telu drugova bili su još sveži tragovi višemjesečnog mučenja: rane, modrice, jake povrede kostiju. Drug Končar je izveden pred Specijalni sud sa još 12 drugova. Od 66 drugova 26 je osuđeno na smrt strijeljanjem, 2 na smrt vješanjem, a većina ostalih osuđeni su na zatvor do 15 godina i odvedeni u Kopar.

Poslije izricanja presude, pretsjednik suda general Vergano, formalnosti radi, upitao je Končara da li će tražiti pomilovanje. On mu je prkosno odgovorio: „Niti ću ga tražiti, niti bih vam ga dao".

Sutradan, 22 maja, Rade Končar sa 25 drugova odveden je na Šubićevac, na igralište šibenskog „Osvita". Putem od zatvora do igrališta „Osvit" fašisti su blokirali sve ulice i prilaze, a na samom igralištu nalazilo se oko 300 fašista. Dok su išli na strijeljanje, drugovi su pjevali i klicali Partiji do posljednjeg daha. Strijeljanje je vršeno u grupama. Fašisti su htjeli da ih strijeljaju okrenute ledima. Protiveći se tome, Rade Končar dobacuje u lice fašistima: „Kukavice, pucajte u prsa!" Fašisti su ih vezivali za betonske stubove i strijeljali. Rade Končar uputio je fašistima posljednje riječi: „Osvetit će nas naši drugovi! Doći će i vama crni dani, kukavice!"

Strijeljane drugove fašisti su kamionom odvezli na groblje na Raskrižji, gdje su ih pokopali u četiri rake. Sutradan 23 maja na grobovima strijeljanih osvanulo je cvijeće sa trakom na kojoj je pisalo „Drugovi, osvetit ćemo vas".

O držanju drugova za vrijeme strijeljanja govori i jedan talijanski izvještaj:

(poslije hapšenja — D. P.) vezali su ga za krevet i odmah počeli da tuku... Tukli su ga dva do tri sata, pao je u nesvijest od batina nekoliko puta... nisu dobili nikakvo priznanje onda su mu gurali sol u usta... Bio je četiri dana u nesvijestici, mislili su da će umrijeti... nije ništa priznao niti ma šta potpisivao... Ima još jednu molbu, da u slučaju ako ga postave uza zid, da njegove posljednje misli sprovedete, a to je pozdrav Komunističkoj Internacionali, Centralnom komitetu KP Jugoslavije i CK Partije Hrvatske, svima onima za koje će da dade svoj život. Na kraju pozdrav njegovoj drugarici i njegovom malom proleterčiću, njegovom nasljedniku koga nažalost neće vidjeti („Vjesnik" 1 X 1942 br. 17).

Grupa u kojoj je strijeljan Rade Končar na nogometnom igralištu na Osvitu 22 maja 1942 godine

Grupa u kojoj je strijeljan Rade Končar

... Od 7 do 7.30 časova u predjelu Šubićevac smrtna presuda izdata od Specij. suda za Dalmaciju 20 i 21 izvršena je nad 25-toricom uhapšenih terorista provincije Split. Presudu su izvršila dva voda vojnika, u prvom vodu bio je bataljon skvadrista „Toskana", a u drugom jedinice iz Zadra... Osuđenici, koji su svi odbili vjersku utjehu klicali su veličajući komunizam...[640]

Herojska smrt Rade Končara i ostalih drugova bila je primjer držanja komunista pred okupatorom. Ona je napajala snagom mnoge sinove naše zemlje. Smrt Rade Končara veliki je gubitak Partije ne samo u Hrvatskoj, nego u cijeloj našoj zemlji.

Godinu dana kasnije organ CK KPH „Naprijed" pisao je povodom godišnjice smrti druga Končara:

Naša Partija se danas s težinom i bolom u srcima sviju svojih članova sjeća snažne pojave svoga rukovodioca i organizatora, jednog od najvećih i najboljih sinova, svoga Rade Končara. U presudnim časovima naše povijesti on smjelo-boljševički — stvara čitav niz organizacija. Učvršćuje gdje su slabe, stvara nove tamo gdje ih nema. Beskompromisno čisti nedostojne, tuđe i neodlučne. S divnom smjelošću uzdiže nove borce, svježe i odane. Njima udahnjuje energiju i polet orla, golemu ljubav i silnu mržnju. Odlučnošću i čvrstinom svojstvenom samo velikim borcima on hrabro vodi Partiju. Ona pod njegovim rukovodstvom junački sačekuje predznake teške oluje, spremne izdržati sve tegobe fašističke najezde na naše narode. Tako vođena naša Partija postaje spremna izdržati teške fašističke udarce, dalje povesti naš narod kroz plamen i borbu domovinskog rata k pobjedi naroda.

To je veliko djelo naše Partije. To je djelo i Rade Končara.

Pečat svojega rada duboko utisnut ostavio je u našoj povijesti borac i veliki rodoljub Rade Končar. Kao član (biroa) Komunističke Partije Jugoslavije, ime našeg junačkog sekretara ostat će uz ostale naše rukovodioce jedno od najsvetlijih, čija će ličnost ostati nezaboravna, a djela neprolazna.

Naša Partija je ponosna na svog sekretara.

...

Rade, kao što si pred sam plotun fašističkih pušaka doviknuo neprijatelju i „Ne bih vam dao pomilovanje" — tako i naša Partija i naš narod na tvoju godišnjicu Rade Končaru, dovikuju okupatoru i svim njegovim slugama: Niti pomilovanja,

---

[640] Zbornik V/4 490, dok. 144. Strijeljano je 26 drugova, a ne 25 kako je gore navedeno. To se vidi iz izvještaja o strijeljanju koje je izvršila 107 legija crnih košulja (Zbornik 5/4 491, dok. 145).

niti smilovanja nećemo imati s ubojicama Rade Končara i hiljade naših ubijenih drugova, naših majki i očeva, naše braće i sestara.

Neka Ti je vječna slava Druže Rade![641]

10. FORMIRANJE T.ZV. ANTIKOMUNISTIČKE MILICIJE (MVAC)

Talijanskom okupatoru nije bilo dovoljno masovno odvođenje stanovništva u logore. Imajući bogato iskustvo sa područja Kninske krajine, južne Like, Hercegovine, Crne Gore i ostalih krajeva pod okupacijom, talijanski okupator je riješio da na „anektiranom području" sjeverne Dalmacije pristupi stvaranju kvislinških vojnih formacija.

Još maja 1942, u periodu dejstva Kombinovanog odreda, Guvernatorat Dalmacije i komanda 18 armiskog korpusa, čije je sjedište bilo u Splitu, uvidjeli su da im četnici olakšavaju posao na okupiranom području i borbu protiv partizanskih jedinica, pa su proučavali mogućnost za stvaranje kvislinških vojnih formacija. Dejstva bataljona „Bude Borjan" unutar t.zv. „anektirane teritorije" uplašila su Guvernatorat Dalmacije, pa je pospješio formiranje tih jedinica.

Formiranje ovakvih jedinica još krajem 1941 ili i prije Guvernatorat nije dozvolio iz dva razloga.

Razvitak oružane borbe na području sjeverne Dalmacije 1941 bio je u početnoj fazi slab (po oružju i borbenom udaru), pa su Talijani mogli postojećim jedinicama održati mir. Međutim, kad su partizanske jedinice ojačale, a njihova dejstva postala zamašnija, kada su u borbama talijanske snage trpele poraze, Guvernatorat je riješio da formira kvislinške jedinice. To je urađeno i iz političkih razloga. Naime, okupatoru je tek u maju i junu 1942 postalo potpuno jasno da je narod sjeverne Dalmacije, pod rukovodstvom KP, prihvatio borbu za nacionalno oslobođenje. Partizanske jedinice su rasle prilivom boraca sa Primorja, otoka i sa Bukovice. Otpor je postajao sve jači. NOB je postala masovna a baš toga se

[641] „Naprijed" organ CK KPH od 28 V 1943, br. 2. (Arhiv CK SKH).

okupator najviše bojao. Dovlačenjem novih trupa riješavao se donekle samo vojni problem, a ne i politička situacija. Stoga je okupator stvorio plan da na području sjeverne Dalmacije produbi razdor između Srba i Hrvata i da gurne stanovništvo u bratoubilačku borbu i na taj način pomoću terora i nasilja zaustavi i razbije NOB.

Politički prestiž fašističke Italije nije dozvoljavao da se na „anektiranom" području nalaze formacije koje nisu potpuno talijanske. Ovaj momenat je imao odraza na samo ime kvislinških formacija na području sjeverne Dalmacije, kao i na organizacionu strukturu i komandni kadar. To je bilo naročito značajno u 1941 i početkom 1942 godine kada je fašistički okupator, nastojeći da prodre među tamošnje stanovništvo, stalno isticao „snagu i veličinu" fašističke Italije, moć i snagu njene vojske itd.

Stvaranje oružanih kvislinških jedinica na ovom području je bilo olakšano time što su četničke vođe Kninske krajine već tada bile tijesno povezane sa „Komandom četničkih formacija Bosne, Like, Hercegovine i Dalmacije, čije je sjedište bilo u Splitu. Isto tako njihova saradnja sa četničkim vođstvom, ustašama i reakcionarnim dijelom HSS u svim mjestima sjeverne Dalmacije (naravno gdje ih je bilo) bila je vrlo tijesna, naročito po pitanju borbe protiv NOP-a.

Prvi koraci na stvaranju t.zv. antikomunističke milicije padaju početkom juna 1942. Naime, 4 juna stigao je u Zadar iz Kninske krajine Stevo Radenović, jedan od četničkih vođa toga kraja, inače bivši narodni poslanik na listi Stojadinovićeve JRZ za vrijeme stare Jugoslavije. Svojim protivnarodnim radom on je već bio stekao veliko povjerenje Talijana. U njegovoj „pratnji" nalazio se talijanski kapetan Russi, komandant karabinjera u Kninu. Sutradan, 5 juna, u Komandi kraljevskih karabinjera za Dalmaciju održan je sastanak kome su prisustvovali komandant karabinjera pukovnik Butti, kapetan Russi i Stevo Radenović. Tada je Radenović iznio mišljenje četničke komande Kninske krajine da se formiraju četničke jedinice i na „anektiranom području".

Istoga dana poslije podne održan je širi sastanak kome su pored gore navedenih prisustvovali šef vojnog kabineta

u Guvernatoratu pukovnik Eudenio Mora uime Bastianinija, zatim Vlado Korolija učitelj iz Kistanja, četnički voda toga kraja, poručnik bivše jugoslovenske vojske Veljko Ilić iz okoline Knina, a uime „Komande četničkih formacija Bosne, Like, Hercegovine i Dalmacije" pukovnik bivše jugoslovenske vojske Uzunčević, tada „inspektor" te komande, i kapetan bivše jugoslovenske vojske Ivanišević, tada načelnik štaba pomenute četničke komande.

Tada je donesena definitivna odluka o formiranju kvislinških četničkih jedinica na području sjeverne Dalmacije. Talijani su uzeli na sebe snabdijevanje tih jedinica odjećom, obućom, hranom i oružjem i obećali im komandni kadar. Od strane četničkih „voda" dat je prijedlog da se cijelom ovom „pokretu" da ime „Prodor". Talijani su odbacili ovaj prijedlog i odlučili da se ove jedinice nazovu „Milizia volontaria anticomunista" (MVAC) („Dobrovoljna protukomunistička milicija").

Poslije ovog sastanka četnički „emisari" su se razmilili po sjevernoj Dalmaciji radi mobilizacije ljudstva.

Sutradan, 6 juna, otišli su u Obrovac Ivanišević, Uzunčević i jedan talijanski oficir, a Vlado Korolija sa još nekim talijanskim oficirima u Kistanje. Najprije su otpočeli sa formiranjem četničkih „odbora" po pojedinim mjestima, koji su imali zadatak da vrbuju i regrutuju podesne ljude u t.zv. antikomunističku miliciju. Takvi odbori formirani su najprije u Obrovcu i Skradinu, zatim u Kistanjama i Benkovcu.[642]

U međuvremenu, dok su vođeni razgovori sa velikosrpskim elementima, talijanski okupator je pristupio formiranju sličnih jedinica od ustaša u rejonu Biograda, Novigrada, Zemunika, Lisičića, Lišana i Stankovaca. Inicijativu u nekim od ovih mjesta za stvaranje ovih bandi dali su katolički popovi, inače pobornici ustaša.

Tako je u prvoj polovini juna 1942 otpočelo stvaranje oružanih kvislinških jedinica od ustaša i četnika na području „anektiranog" dijela sjeverne Dalmacije, a time i njihova zajednička otvorena borba protiv partizana i NOP uopšte.

Pošto je pripremljen teren za stvaranje t.zv. antikomunističke milicije i rad na tome otpočeo, guverner Dal-

[642] Zbornik V/5 560—563, dok. 149.

macije je izdao svoj proglas 26 juna. Objavljuje da Talijani pristupaju stvaranju antikomunističke milicije koja će se sestojati od „pokretnih jedinica" i jedinica koje će služiti kao stalne posade po selima. Pokretne jedinice imale su zadatak da dejstvuju svugdje gdje to prilike zahtijevaju na području anektiranog dijela Dalmacije, a one po selima su imale da „brane" sela od partizana i da održavaju red.

Komandni kadar jedinica antikomunističke milicije sačinjavali su pretežno talijanski oficiri i podoficiri, uglavnom oni koji su znali srpskohrvatski jezik. Poneki komandni položaj davan je i izdajnicima u koje su Talijani imali povjerenja, kao naprimjer Vladi Koroliji, Obradu Bianki iz Obrovca i Stegnjajiću iz Benkovca.

Organizacija, komandovanje i snabdijevanje antikomunističke milicije bilo je u nadležnosti Vojnog kabineta Guvernatorata Dalmacije na čelu kojega se nalazio talijanski pukovnik Eudenio Mora.

Već krajem juna određena je plata i regulisane ostale naknade za pripadnike milicije i njihove porodice.[643]

Za pripadnike antikomunističke milicije koji se istaknu u borbi protiv partizana ili u prikupljanju važnih podataka o partizanima određene su specijalne nagrade.

Pored četnika i ustaša u „miliciju" je ušao gradski i seoski ološ i malobrojan dio seljaka. Seljaci su stupali u kvislinške jedinice jer su bili politički nesvjesni i zaostali, pritisnuti terorom okupatora i njegovih slugu, izloženi materijalnoj bijedi i nemaštini, pa su mislili da će

---

[643] O tome u pismu guvernera Dalmacije od 6 VII 1942 generalu Roati Stoji:

„Povodom razgovora koji je održan javljam ti uslove koji su određeni za ljudstvo grupa koje obrazuju Guvernatorat Dalmacije:

Regrutima: naknada u novcu: 800 lira mjesečno za vođe grupa, 400 lira mjesečno za vođe odeljenja, 250 lira mjesečno zamjenicima vođe odjeljenja, 100 lira mjesečno običnim vojnicima, i izdržavanje (u ishrani — besplatno) sledovanje u namirnicama. Porodicama: mjesečno sledovanje svakog pripadnika koji se izdržava sastavljeno je ovako: brašna 6 kg, povrća 1,5 kg, zeleni 3 kg, ulja 0,300 kg, i šećera 0,600 kg — za svaku porodičnu grupu specijalno dodijeljivanje novca za rublje i tekstil i to: 50 lira do pet osoba, 75 lira od šest osoba, i 100 lira do sedam osoba". (AVII k. 1 r. br. 2—4, AO).

stupanjem u teritorijalnu „miliciju", koja je imala zadatak da „brani" sela, sačuvati glavu, imanje i materijalno popraviti svoj položaj.

Prvobitna organizacija antikomunističke milicije bila je po „grupama", a dislocirane su u s. Kistanje (grupa br. 5), u s. Đevrska (grupa br. 4), u Novigradu (grupa br. 2), u s. Lišane (grupa br. 3 od ustaških elemenata), u Obrovcu, Lisičiću i Vrani.

Već u julu „grupe" su uzele učešća u „čišćenju" na području Bukovice i Primorja. Okupator je, u duhu svoje stare politike, maksimalno koristio ove „grupe" sa ciljem da raspiri i zaoštri odnose među stanovništvom sjeverne Dalmacije. On je već tada, a krajem 1942 sve češće, davao zadatke tako da „grupe" sastavljene od Srba napadaju i čiste sela sa hrvatskim življem i obratno. Međutim, upornim radom partiskih organizacija na području sjeverne Dalmacije okupatoru nije uspjelo da realizuje svoju namjeru. Bratstvo i jedinstvo ovdje je već bilo stvarnost. U partizanskim jedinicama sjeverne Dalmacije, bili su tada podjednako zastupljeni Srbi i Hrvati i udruženim snagama vodili borbu protiv okupatora, ustaša i četnika.

11. USTAŠKO-ČETNIČKA SARADNJA U SJEVERNOJ DALMACIJI

Veoma brz razvitak oružane borbe na području sjeverne Dalmacije, u prvom redu na području Bukovice i okoline Šibenika, natjerao je okupatora da pronalazi nove „izlaze" i primjenjuje najoštriji teror u cilju sprečavanja daljeg širenja NOB. Pored toga, dejstva Kombinovanog odreda i brži razvitak NOB u Dalmaciji natjerali su već u maju i vođstvo četnika u Kninskoj krajini i ustaško-domobranske vlasti i komande na zbližavanje i „zajedničku akciju" protiv partizana. Ovo je u početku vršeno prikriveno od seoskih masa koje su se nalazile pod četničkim uticajem i vezale za četništvo u provm redu radi borbe protiv ustaša i njihovih zločina, a kod kojih borba protiv partizana nije bila popularna.

U tom cilju 16 maja došao je u Knin voda četnika iz Bosanskog Petrovca Mane Rokvić. Sutradan je održan

sastanak između pretstavnika četnika Mana Rokvića i Steva Radenovića, s jedne, i podžupana Župe Bribir-Sidraga, Ante Vatavuka, s druge strane. Na sastanku je izneto stanje na područjima koja su ugrožena od komunista, odnosno koja su u njihovim rukama. Istaknuto je da oni (četnički vođi) uvidaju da je jedini spas u potpunoj saradnji njih četnika sa hrvatskim vlastima, a u prvom redu sa hrvatskom vojskom.

... Mane Rokvić i Stevo Radjenović kazali su nadalje da će kroz nekoliko dana doći u Knin kod velikog župana jedna delegacija od grupa četnika predvođenih od njega tj. Mana Rokvića, popa Momčila Đujića i Branka Bogunovića da s njim dalje razgovaraju o svim pitanjima u vezi sa smirenjem i sa protukomunističkom akcijom...[644]

Na sastanku su raspravljana još neka pitanja o pomoći u novcu, hrani, i zajedničkom stacioniranju jedinica. To je bio samo početak saradnje ustaško-četničke za borbu protiv NOB.

Nekoliko dana kasnije, kod velikog župana Davida Sinčića, došle su četničke starješine iz okoline Knina, Zrmanje, Gračaca, tražeći pomoć za borbu protiv partizana. Župan Sinčić je o tome pisao:

... Jučer sam trima glavnim vođama četnika koji su u borbi protiv partizana, Momčilu Đujiću, Branku Bogunoviću i Mani Rokviću dao svakome po 100.000 kuna...[645]

Na liniji saradnje došle su i izjave pojedinih četničkih voda. Tako je 28 juna 1942 u s. Kosovu, voda četnika Momčilo Đujić istakao da je potrebna saradnja sa hrvatskim vlastima.[646] Ovim se na području sjeverne Dalmacije i tromeđe Like, Bosne i Dalmacije definitivno oformljuje savez okupatora, četnika i ustaša za borbu protiv NOB.

---

[644] Izvještaj Velike župe Bribir i Sidraga od 18 V 1942 (Zbornik V/4 451, dok. 128.

[645] Izvještaj Velike župe Bribir i Sidraga od 10 VI 1942 (AVII reg. br. 12/6—1, k. 195).

[646] Izvještaj Velike župe Bribir i Sidraga od 1 VII 1942 (AVII br. reg. 19/6—1, k. 195).

X

NOVI POLET U RAZVOJU PARTIZANSKIH ODREDA U DALMACIJI

A. SPROVOĐENJE MJERA G. Š. HRVATSKE I CK KPH

1. SAVJETOVANJE NA VJEŠTIĆA GORI

Tokom maja Štab IV operativne zone i PK radili su na sprovodenju u život mjera koje je poduzeo GŠ i CK KPH, na širenju oružanog ustanka u Dalmaciji. Kao prvo, zakazano je vojno-političko savjetovanje na Vještića Gori za 25 maj 1942.[647] Do odredenog dana nisu stigli na Vještića Goru delegati iz sjeverne Dalmacije, o. Korčule, o. Visa, Dubrovnika i Pelješca, pretstavnik Glavnog štaba Hrvatske, delegat CK KPH, kao ni komandant IV operativne zone Vicko Krstulović i operativni oficir Maks Baće koji su se još nalazili u Kninskoj krajini. Stoga je savjetovanje odloženo za nekoliko dana. Komandant zone je stigao 29 maja u Štab zone na Vještića Gori, pa je odmah odredio da se savjetovanje održi 4 juna, bez obzira da li će do toga dana stići pretstavnici GŠ i CK KPH.[648] Savjetovanje je održano uz prisustvo 34 delegata, od kojih 29 vojno-političkih pretstavnika, sa dnevnim redom:

---

[647] Zbornik V/4 143—146, dok. 42.

[648] O razlozima otpočinjanja ovog savjetovanja bez prisustva delegata CK KPH i Glavnog štaba Hrvatske u izvještaju Štaba zone br. 130/42 od 18 jula 1942 kaže se slijedeće:

1) Politička situacija i stvaranje jedinstvenog nacionalnooslobodilačkog fronta — referent Ivan Amulić;

2) organizaciono pitanje Partije — referent Andrija Božanić;

3) pitanje omladine — referent Ivica Kukoč;

4) rad AFŽ — referent Cvita Kesić;

5) rad narodne pomoći — referent Andrija Božanić;

6) vojna organizacija i njeni zadaci — referent Vicko Krstulović.

Uveče, prvog dana savjetovanja stigao je iz sjeverne Dalmacije Maks Baće.

Na trodnevnom savjetovanju sumiran je jednogodišnji rad partiske i omladinske organizacije na dizanju oružanog ustanka i stvaranju partizanskih jedinica i dat je presjek stanja partizanskih snaga u Dalmaciji. Dijelovale su sljedeće jedinice: u sjevernoj Dalmaciji NOP odred za sjevernu Dalmaciju sa dva bataljona („Bude Borjan" i „Branko Vladušić") i samostalnim Primorskim vodom koji je dejstvovao na području Biograd na Moru, Stankovci, Zaton, Vodice, sa ukupno oko 600 partizana. U srednjoj Dalmaciji djelovalo je 400 partizana naoružanih sa 15 puškomitraljeza i 320 pušaka. Bili su rasporedeni u sedam manjih odreda ili četa i to: Kamešnička, Dinarska, Svilajska, Cetinska, Mosorska, Rogozničkа i Vrdovska. U južnoj Dalmaciji dejstvovale su dvije čete: Južnodalmatinska (zvala se i Biokovska) i Neretljanska, sa ukupno 300 boraca, a na poluotoku Pelješcu, otoku Braču i Hvaru udarne grupe. Prema izvještaju operativnog oficira, Maksa Baće, brojno stanje na području IV operativne zone iznosilo je

---

Pošto su se u Štabu već osam dana nalazili delegati iz južne i srednje Dalmacije i Livanjskog odreda, a na njihovim terenima, koji su njihovim odlaskom ostali bez rukovodstva, nastale borbe uslijed napada okupatorske vojske u zajednici sa ustašama i četnicima, odgovorni drugovi su donijeli odluku da se savjetovanje održi pored toga što drugovi Milić (Maks Baće — D. P.) i delegati CK, Glavnog štaba i sjeverne Dalmacije nisu stigli. Drugovi su svijesni toga, da otsutnošću delegata CK i Glavnog štaba savjetovanje mnogo gubi na političkom i vojničkom značaju i važnosti zbog odluka i mjera koje su trebale biti donešene, ali da teren ne bi i dalje ostao bez najodgovornijih drugova u ozbiljnim momentima koji su nastali, donešena je ta odluka da se savjetovanje bez odlaganja održi (Zbornik V/5 17, dok. 5).

1.547 boraca naoružanih sa 1.235 pušaka, 45 puškomitraljeza, desetak mitraljeza, 3 bacača i 70.000 metaka. Ove snage su pretstavljale solidnu bazu za dalji razvoj borbe. Konstatovano je da su jedinice slabo povezane sa Štabom IV operativne zone. Ta veza kod nekih jedinica održavala se povremeno, kao naprimer Mosorski odred i Južnodalmatinska četa. Konstatovano je da vojno-politička situacija u Dalmaciji omogućava, a dalji razvoj oružane borbe zahtijeva stvaranje većih partizanskih jedinica i izvođenje većih poduhvata. Zbog toga je odlučeno da se u srednjoj Dalmaciji formira jedan partizanski odred od dva bataljona koji bi dejstvovao na prostoru Vrlika—Knin, sa težnjom da prodire preko Svilaje u srednju Dalmaciju prema Moseću. Radi što uspješnijeg razvoja borbe u Dalmaciji odred je imao kao bliži zadatak da očisti Kosovo Polje od četnika Paje Popovića, a zatim da težište dejstva prenese u Vrličku dolinu i Petrovo Polje, gdje je trebalo da likvidira oružničke i karabinjerske postaje, razoruža seosku miliciju i podigne narod na ustanak.

Na savjetovanju je pretresena vojno-politička situacija na području Livna. U cilju organizacionog sređivanja tamošnjih partizanskih snaga, koje su tada bile poluvojnički organizovane, doneta je odluka da se one reorganizuju i formiraju bataljon „Vojin Zirović".

Pred jedinice Odreda za sjevernu Dalmaciju postavljen je zadatak da i dalje prenose svoja dejstva bliže obali, na sektor Zadar—Šibenik.

V Okružnom komitetu KPH za Makarsku dat je zadatak da od postojećih četa formira bataljon koji treba da kroz kratko vrijeme preraste u odred. Bataljonu je naređeno da poduzme akcije prema Imotskom, gdje su se po tamošnjim selima nalazile oružničke postaje sa malim posadama i seoska milicija. Da bi se narod ovih sela podigao u borbu bilo je potrebno da se likvidiraju oružničke postaje i razoruža seoska milicija.

Na savjetovanju je zaključeno da se plamen oružane borbe prenese i na otoke. Tamo su postojale partizanske grupe, ali su se klonile oružanih akcija, jer se do ovog savjetovanja smatralo da su otoci nepodesni za oružanu borbu, zbog ograničenog terena i malih manevarskih mogućnosti za jedinice.

Uvezi sa svim ovim odlukama o organizovanju bataljona i odreda, izdata su odgovarajuća naredenja od Štaba zone ili su odgovornim drugovima date konkretne direktive za rad.

Pored toga, zaključeno je da se Štab IV operativne zone proširi i popuni, a izvršene su i izvjesne izmjene. Dužnost komesara zone preuzeo je Maks Baće, a operativnog oficira Ljubo Uvodić.[649] Za obavještajnog oficira postavljen je Vlada Despot,[650] a za rukovodioca saniteta Stojan Matić.[651] Vice Buljan, koji je neko vrijeme vršio dužnost komesara zone, odreden je zbog bolesti za oficira pri Štabu zone.

Ovo savjetovanje je imalo veliki značaj za dalji razvoj borbe u čitavoj Dalmaciji. Tu su se prvi put sastali rukovodeći ljudi iz Dalmacije da analiziraju dotadašnje rezultate i postave osnovne smjernice za naredni period.

Analizom situacije u Dalmaciji došlo se do zaključka da postoje svi uslovi za brz razvoj pokreta i da se sa više samopouzdanja pride stvaranju novih partizanskih jedinica. Analiza je, prije svega, pomogla kotarskim partiskim rukovodstvima da sagledaju svoje zadatke. Stvaranje partizanskih odreda postvljneo je pred sve partiske organizacije kao osnovno pitanje. U rezoluciji donesenoj na ovom savjetovanju, pored ostalog, stoji:

...

3. Partija mora svoju najveću pažnju posvetiti razvoju partizanskog pokreta. U tu svrhu treba sve raspoložive snage mobilisati za rad u partizanskim odredima. Po gradovima i selima treba sprovoditi stalnu mobilizaciju za partizanske odrede. Mobilizaciju naročito treba provoditi među omladinom i radnicima. U svim krajevima i na svim otocima treba stvarati manje partizanske jedinice, koje će voditi oružanu borbu protiv okupatora. U partizansku vojsku treba unositi vojnu disciplinu i razvijati borbenu sposobnost odreda. Štab Zone treba pojačati i nastojati da stvarno bude organizator partizanskih odreda na teritoriji cijele Dalmacije. U partizanskim jedinicama treba osnivati partiske organizacije i povezivati ih sa okružnim komitetima. Politički rad u partizanskim jedinicama treba do maksimuma razvijati i redovno održavati sa borcima političke časove.

---

[649] Poginuo 1942 godine.

[650] Poginuo u borbi za oslobođenje Livna 15 XII 1942.

[651] Poginuo u Petoj neprijateljskoj ofanzivi.

4. Partizanske jedinice i partiske organizacije u njima moraju po selima propagirati ideju jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, moraju stvarati narodnooslobodilačke odbore i međusobno ih povezivati. Moraju nadalje nastojati, da se pri narodnooslobodilačkim odborima osnuje narodnooslobodilački fond, koji će se brinuti za snabdijevanje partizana. Po selima i gradovima partizanske jedinice će održavati zborove i priredbe.[652]

Na savjetovanju je konstatovano da su, i pored nedostataka u radu kako partiskih organizacija tako i rukovodstva partizanskih jedinica, postignuti značajni rezultati na organizovanju, jačanju i širenju oružane borbe u Dalmaciji. O tome u rezoluciji stoji:

Za godinu dana narodnooslobodilačke borbe protiv fašističkih zavojevača naša Partija imala je sledeće uspjehe:

1. Naša Partija je prva i jedina pozvala sav narod Dalmacije na jedinstvenu narodnooslobodilačku borbu protiv okupatora. U toj borbi je naša Partija bila stvarni rukovodilac cjelokupne narodnooslobodilačke borbe i stekla velik ugled u najširim narodnim masama.

2. Uza sve poteškoće prvih dana borbe, uza sve poraze prvih partizanskih odreda naša je Partija ipak uspjela da u Dalmaciji digne snažan partizanski pokret. Danas se bore partizanski odredi u južnoj, srednjoj i sjevernoj Dalmaciji, po otocima Braču, Visu i ostalima. Niz manjih i većih partizanskih jedinica djeluje po cijeloj Dalmaciji. One nanose okupatoru teške udarce, vezuju njegove snage i podižu borbu naroda na viši stepen.

3. Pod rukovodstvom naše Partije bori se narod po gradovima i selima protiv fašističkih zavojevača i njihovih slugu, Brojne sabotaže, diverzije, atentati, paljevine, štrajkovi i demonstracije po gradovima, naročito Splitu i Šibeniku, dokaz je mobilizacije najširih slojeva naroda u borbi protiv okupatora.

4. Naša je Partija uspjela u godinu dana da u nizu gradova i sela, naročito u Splitu stvori jedinstveni narodnooslobodilački front protiv okupatora, u kome su okupljeni svi rodoljubi bez obzira na stranačku pripadnost. Organizirani su narodnooslobodilački odbori, koji u svojim organizacijama okupljaju sve slojeve naroda. Jedinstveni narodnooslobodilački front je pod rukovodstvom Partije organizirao niz masovnih akcija, zadobio autoritet u narodu. Narodnooslobodilački odbori razvijaju naročito svoju delatnost u pravcu skupljanja materijalnih sredstava za našu partizansku vojsku i time kuju jedinstvo fronta i pozadine. Sve intrige građanskih stranaka nisu mogle spriječiti okupljanje naroda u organizacijama jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta. Ona su samo doprinjela raskrinkavanju tih izdajničkih vodstava.

---

[652] Arhiv CK SKH, k. IIA/71.

5. U toku godinu dana borbe najviše je dala žrtava naša junačka omladina kako u partizanskim redovima, tako u borbi po gradovima. Svojom borbom Savez komunističke omladine stekao je i u najširim omladinskim redovima ogromne simpatije. Oko SKOJ-a okuplja se sva omladina u Dalmaciji. Omladina se borila protiv otuđivanja, trovanja omladine i fašističkih i ustaških udruženja. U nizu mjesta SKOJ je uspio obrazovati „Saveze mlade generacije" u kojima je organizirana cjelokupna omladina bez obzira na političku pripadnost. Proces stvaranja Saveza mlade generacije tek je u začetku, ali uvlačenje omladine u narodnooslobodilačku borbu stvara jemstvo da će Savez mlade generacije postati snažno oružje u borbi protiv okupatora.

6. Pljačka okupatora prouzrokovala je glad najširih narodnih slojeva. U borbi protiv gladi ustale su na poziv Partije naročito žene, koje su po gradovima i selima demonstrirale protiv pljačke i borile se za hranu svoje djece i svojih obitelji. U tu borbu uvučeni su naročito u Primorju najširi slojevi žena. U borbi su se žene ujedinjavale, a to je stvorilo osnov za obrazovanje Antifašističkog fronta žena. U nizu gradova i sela žene su organizirale AFŽ, koji je postao među ženama vrlo popularan. Žene sve više pristupaju u organizacije AFŽ.

7. Iako je naša Partija za ovu godinu dana pretrpjela teške udarce, ipak se ona za tih godinu dana ojačala i pročistila. Teoretskim radom i kursevima uspjelo je podići nivo partijskog članstva. Partijski su se redovi znatno pročistili od oportunističkih i bremzerskih elemenata. Stvoren je partijski kadar duboko odan svom rukovodstvu i uklonjeno frakcionašenje i uticaj antipartijskih elemenata na partijske redove. U jeku borbe partijski se kadar očeličio, partijsko je jedinstvo učvršćeno.[653]

Na osnovu zaključka ovog značajnog vojno-političkog savjetovanja nastavljen je veoma živ politički rad i rad na jačanju i organizovanju partizanskih jedinica u Dalmaciji.

2. SPROVOĐENJE ODLUKA SA SAVJETOVANJA NA VJEŠTIĆA GORI

a) Formiranje Prvog dalmatinskog udarnog bataljona i razbijanje četničkog puka „Onisim Popović"

Sprovodenje odluka sa savjetovanja nije išlo ravnomjerno u svim krajevima Dalmacije. Odluke, naročito one o organizaciji jedinica, sprovodene su najprije na području srednje Dalmacije.

---

[653] Iz Rezolucije vojno-političkog savjetovanja na Vještića Gori (Arhiv CK SKH, k. IIA/71).

Po odluci savjetovanja Maks Baće je dobio zadatak da razbije četnike istočno od Knina i reorganizuje partizanske jedinice u srednjoj Dalmaciji. Razbijanje četnika predvidio je u dvije etape. U prvoj etapi trebalo je komandanta četničkog puka „Onisim Popović", Paju Popovića zarobiti i prisiliti na saradnju sa partizanima. Predviđeno je da se njegove jedinice razoružaju, a zatim reorganizuju u Kninski dobrovoljački bataljon[654] kojim bi rukovodio Štab IV operativne zone. Drugu etapu pretstavljala bi dejstva reorganizovanih partizanskih jedinica iz srednje Dalmacije i bataljona „Bude Borjan" na komunikaciji Knin—Split i rad na razbijanju intervencija četnika popa Đujića. Intervencija jačih četničkih snaga očekivala se iz dva razloga: zbog suzbijanja dejstva partizanskih snaga i zbog težnje da se likvidacijom Paje Popovića kao četnika (čime bi bio uklonjen Đujićev ozbiljan konkurent na vojvodski položaj) srpske mase u Kosovskoj dolini stave pod uticaj popa Momčila Đujića. Ostvarujući zamisli svoga plana, Maks Baće je naredio bataljonu „Bude Borjan" da preko Bukovice upadne u Prominu, oslobodi s. Oklaj i dejstvuje na komunikaciji Drniš—Šibenik. U cilju reorganizacije jedinica u srednjoj Dalmaicji 8 juna naredio je Kamešničkoj, Svilajskoj i Dinarskoi četi da se što prije prikupe u s. Polača, zaselak Mirkovići, na mjestu Podić. Na ovome mjestu, 18 juna, formiran je Prvi dalmatinski udarni bataljon od tri čete. Tim povodom Štab IV operativne zone izdao je istoga dana naredbu.[655]

Za komandanta bataljona određen je Milan Dokić,[656] za političkog komesara Danilo Smiljanić,[657] a za zamjenika komandanta Marijan Bilić.[658] Za komandira 1 čete odre-

---

[654] Zbornik V/5 193, dok. 56.

[655] Zbornik V/5 111, dok. 33.

[656] Milan Dokić, partizansko ime narodnog heroja Ante Jonića.

[657] Danilo Smiljanić je kao komesar bataljona u Prvoj dalmatinskoj brigadi prilikom napada na Jajce koncem 1942 teško ranjen. Da ne bi živ pao neprijatelju u ruke izvršio je samoubistvo.

[658] Narodni heroj Božo Bilić-Marijan poginuo decembra 1942 kao komandant Prve dalmatinske brigade u borbi protiv Njemaca kod Jajca.

den je Čabo Vito,[659] za komesara Nurija Dugi;[660] za komandira 2 čete Bašić Dujo, za komesara Dude Branko i za komandira 3 čete Martinić Pero,[661] a za komesara Jelić Slavko.

Štab bataljona organizovao je u svim četama četne komore koje su bile potčinjene intendantu Dušanu Kotarašu.

U svakoj četi organizovana je sanitetska služba, a za nju je u cijelom bataljonu bio odgovoran Zoran Strožer iz saniteta 2-ge čete.

Štab bataljona bio je pod Štabom IV operativne zone.

Formiranjem Prvog dalmatinskog udarnog bataljona otpočinje organizaciono sređivanje partizanskih jedinica na području srednje Dalmacije. Odmah poslije formiranja bataljonu je naređeno da preko s. Polače upadne u Kosovsku dolinu, da postavi zasjede na cesti Knin—Drniš i Drniš—Vrlika, da razruši željezničku prugu Knin—Split, a zatim da se prebaci na područje Moseća radi dejstva u općini Muć i u Kaštelanskoj Zagori. Politički rad ističe se kao osnovni zadatak Štaba bataljona.

...Politički rad u svim selima osnovni je preduslov za bilo kakav trajni uspjeh. Zato ćete sve svoje snage dati za usmenu i pismenu propagandu, za istinsko približavanje narodu. Vi narod morate uvjeriti u potrebu oružane borbe i podnošenja žrtava, ako se želi postići pobjeda. Stalno mu morate ukazivati da se sad vode odlučujuće borbe u čitavom svijetu i u našoj zemlji. Na prvome terenu (misli se na Kosovsku dolinu — D. P.) otvoreno morate raskrinkati Paju Popovića kao talijanskog agenta. Komesar i čitav Štab bataljona budno će paziti na konkretni politički razvitak na tom terenu za vrijeme njihovog boravka i produzimati potrebne političke, a i vojne mjere.[662]

Odmah po formiranju bataljon se prebacio u rejon s. Polača, pripremajući se za napad na četnike Paje Popovića u s. Biskupija. Prema ranijem dogovoru sa sekretarom partiske ćelije ovog sela Mijom Bukarovićem, izrađen je plan za razoružanje četnika i štaba Paje Popovića. Prema tom planu članovi Partije i simpatizeri, kojima je

---

[659] Poginuo 1943 godine.
[660] Poginuo 1943 godine, u Prvoj dalmatinskoj brigadi.
[661] Poginuo 1943 kao politički komesar čete.
[662] Zbornik V/5 113s, dok. 34.

Paja Popović kao stanovnicima s. Biskupije određivao vojničke zadatke preko sekretara četničkog štaba, inače simpatizera i saradnika partizana, i Mije Bukarovića, koji je po zadatku Partije radio među četnicima Paje Popovića i postao vodnik njegove tjelesne straže u vrijeme napada, noću 18/19 juna biće u patrolama i na obezbjeđenju štaba Paje Popovića. Kad članovi Partije i simpatizeri preuzmu stražu kod četnika, Udarni bataljon upašće u selo, razoružati četnike po kućama, po mogućnosti bez borbe, opkoliti i upasti u Štab Paje Popovića, istoga živa uhvatiti i sprovesti u Štab IV zone.

Noću 18/19 juna u 21 sat Udarni bataljon je opkolio s. Biskupiju. Pošto su se na četničkoj straži nalazili oni koji su predviđeni, bez ikakvih poteškoća bataljon je upao u s. Biskupiju. Grupa partizana na čelu sa komandantom bataljona Antom Jonićem i zamjenikom komandanta Marjanom Bilićem upala je u stan Paje Popovića[663] i zatekla ga na spavanju. Pozvan na predaju, Paja Popović je taktizirao tražeći pogodan momenat za bjekstvo. Iskoristivši malu neopreznost partizana skočio je sa kreveta i dograbio puškomitraljez, ali je u tom momentu ubijen.

Iste noći dijelovi Udarnog bataljona u s. Markovcu uhvatili su odbjegle, takozvane umjerene četnike iz Knina: Branka Berića, Petra Bjegojevića, Ljuba Jovića, Nenada Sinobada i druge.[664] Tom prilikom je zarobljen i lični sekretar Paje Popovića, Davor Tripalo. Ovom akcijom potpuno su razbijeni četnici Paje Popovića. Narod je oslobođen četničke stege i masovno prilazi partizanima. Samo

---

[663] Svrha ovog prepada je bila iznenaditi Paju Popovića, uhvatiti ga i odvesti živa u sjedište Štaba zone, gdje bi se ispitale eventualne mogućnosti zajedničke borbe protiv okupatora. Njemu su i ranije slati pozivi za pregovore sa partizanima, ali je on vješto odugovlačio pregovore, održavajući stalnu vezu sa talijanskom komandom u Kninu. Bilo je jasno da se na razgovor sa partizanima Paja Popović može dovesti jedino prisilnim putem i zbog toga je organizovan ovaj prepad.

[664] Ova grupa kninskih Srba nije se slagala sa četničkom saradnjom sa okupatorom. Poslije zarobljavanja pristupili su NOP-u pa su Ljubo Jović i Nenad Sinobad poginuli u NOB, dok je Branko Berić proizveden u proleterskim jedinicama u oficirski čin.

za jedan dan, neposredno poslije likvidacije Paje Popovića, 19 juna stupilo je dobrovoljno u partizane oko 120 boraca iz s. Biskupije i s. Orlića. I sa ostalog područja Kosova priliv novih boraca se znatno povećao. Udarni bataljon poslije uspješno izvršenog zadatka zaposio je položaje prema Kninu iznad sela Markovca, Orlića i Biskupije.

Jedna desetina 3 čete Udarnog bataljona postavila je 18 juna zasjedu na željezničkoj pruzi Knin—Drniš, izmedu s. Kaldrme i s. Kosova. Oko 15 sati istog dana u zasjedu je upala talijanska motorna dresina sa 15 vojnika. Tom prilikom ubijeno je 7 a zarobljeno 2 vojnika i zaplijenjen jedan puškomitraljez i 7 pušaka.[665] A 20 juna dva voda 2 čete postavila su zasjedu u s. Ramljane na cesti Drniš—Knin, ali je zasjeda primjećena i napadnuta od jakih talijanskih snaga. Zbog toga vodovi su se morali povući u s. Markovac.

b) Formiranje Drugog bataljona i srednjodalmatinskog NOP odreda

U vrijeme kada su poduzete mjere za formiranje Prvog dalmatinskog udarnog bataljona, izdato je, 6 juna, naredenje Mosorskom odredu i Rogozničkoj četi da se prebace na sektor Dinare.[666] Prema tome ove jedinice su se prebacile na Dinaru i od njih je 20 juna formiran Drugi dalmatinski bataljon od tri čete sa 170 boraca.[667] Za komandanta bataljona postavljen je Srećko Rejić, a za političkog komesara Ante Roje. Odmah po formiranju, 22 juna, bataljon se prebacio pravcem s. Koljane i s. Otišić na Svilaju u predjelu s. Mičić, kod Ajdića staje, gdje je uspostavio vezu sa Prvim udarnim bataljonom.

Po dolasku Drugog bataljona u predio Svilaje, prema instrukcijama političkog komesara IV zone Maksa Baće, drug Vjeko Baričić, kojeg je GŠ Hrvatske uputio u Dalmaciju i predvidio za komandanta odreda, naredio je Drugom bataljonu da se prebaci na područje Kosova. Kada

---

[665] Zbornik V/5 146, dok. 45.

[666] Zbornik V/5 134, dok. 42.

[667] Zbornik V/5 191, dok. 56.

je komesar IV zone Maks Baće stigao u s. Markovac 25 juna, pristupio je i Drugi bataljon i spojio se sa Prvim bataljonom. Koristeći koncentraciju oba bataljona komesar IV zone formirao je Srednjedalmatinski odred. Za komandanta odreda postavljen je Vjeko Baričić dotadanji komandant oficirske škole GŠ, a za političkog komesara Ante Roje. Za zamjenika komandanta postavljen je Marjan Bilić, a za intendanta Dušan Kotaraš. Dužnost oficira štaba primio je Vjeko Širinić učitelj iz Drniša.

c) Borbe na Kozjaku

Poslije likvidacije Paje Popovića, četnici Momčila Dujića i Mane Rokvića uz pomoć Talijana, kako se i očekivalo, nastoje svim silama da prodru na ovo područje i povrate poljuljane političke pozicije. Vojnim akcijama prethodila je propagandna ofanziva hiljadama letaka koje su rasturali talijanski avioni po selima koja su kontrolisali partizani. Paralelno sa tim vršili su vojne pripreme. Povukli su svoje snage iz Gračaca i Bosanskog Grahova koje su talijanskim kamionima prebacili u Knin, gdje su vršili koncentraciju trupa za napad na područje Kosova Polja.

Štab Srednjedalmatinskog odreda, na vrijeme obaviješten o koncentraciji četnika, poduzeo je odgovarajuće mjere. Prvi bataljon dobio je zadatak da zatvori pravac Knin—s. Biskupija, a Drugi bataljon pravac s. Kosovo—s. Markovac. Štab odreda poduzima energične mjere na suzbijanju četničke propagande.

Po izvršenoj koncentraciji, četničke snage Mane Rokvića noću 23/24 juna prebacile su se iz Knina u pravcu s. Orlić i podišle položajima Prvog bataljona i, potiskujući njegove slabije dijelove, tokom dana ovladale s. Orlić. Tu su strijeljali nekoliko seljaka simpatizera NOB i izvršili druge zločine nad stanovništvom. Po zauzimanju s. Orlić produžili su napad pravcem zaselak Milić—s. M. Polača, gdje su jedinice Prvog bataljona odbile ovaj napad i u protivnapadu odbacile četnike prema s. Biskupija. Ostale četničke snage ovog dana vršile su neznatan pritisak na pravcu s. Kosovo—s. Markovac.

Dok su četnici vršili pritisak i vodili borbu sa jedinicama Srednjedalmatinskog odreda 24 juna jake talijanske i domobranske snage iz Knina zaposjele su cestu Drniš—Knin, sa namjerom da ne dozvole povezivanje Dalmatinskog udarnog bataljona i bataljona „Bude Borjan" u rejonu Kosovske doline.[668] Oko 6 sati 25 juna četnici su ponovili napad uz artiljerisku podršku na pravcu s. Kosovo—s. Markovac, ali bez ikakvog uspjeha. Noću 25/26-og, četničke manje snage, koristeći se poznavanjem terena, neopaženo su se provukle iznad s. M. Polača i zaposjele Bat (tt 1207). Namjera četnika je bila: razbiti partizanske snage u Kosovskoj dolini i u sadejstvu sa ubačenim dijelovima uništiti Srednjedalmatinski odred. Situacija na ovom pravcu postala je veoma ozbiljna, jer su partizanske snage, angažovane u borbi sa četnicima i Talijanima, bile razvučene pa su jedva odoljevale četničkom pritisku. Zbog toga je Štab odreda 26 juna oko 8 časova naredio Prvom bataljonu da se prikupi iznad s. Markovca, odbije napad četnika i da ih protivnapadom odbaci prema s. Biskupiji. Dok se Prvi bataljon pripremao za protivnapad četnici su ponovili napad pravcem s. Polača—s. M. Polača, koji je branila 3 četa Prvog udarnog bataljona. Štab bataljona odlučio je da najprije odbije napad četnika, pa je pojačao odbranu 3 čete grupom novih boraca predviđenih za formiranje omladinske čete. Upornom odbranom, ojačana 3 četa odbila je napad četnika i omogućila glav-

---

[668] Po naređenju Štaba IV operativne zone, uputio je Štab NOP odreda za sjevernu Dalmaciju bataljon „Bude Borjan" 28 juna, kasnije nego što je tražio Štab zone, na područje Promine sa zadatkom da napadne tamošnja neprijateljska uporišta. Po izvršenju toga zadatka bataljonu je naređeno da se orijentiše prema Kosovu i da zajedno sa jedinicama Srednjedalmatinskog odreda preduzme ofanzivu dejstva prema Petrovu Polju.

Međutim bataljon „Bude Borjan" naišao je na daleko jači otpor na području Promine nego što se očekivalo. On je tamo vodio teške i duge borbe sa udruženim neprijateljskim snagama: bio je prisiljen da se probija prema Bukovici ne uspostavivši vezu sa jedinicama Srednjedalmatinskog odreda. Tako je ova prva koordinirana akcija jedinica iz sjeverne i srednje Dalmacije ostala nepotpuna.

Talijani su preko nekih špijuna, u prvome redu Nikolić Miloša, bili obavješteni o namjerama partizana pa su zbog toga posjeli ovu komunikaciju.

nim snagama bataljona da se prikupe za protivnapad. Oko 10 časova Prvi bataljon dijelom snaga vrši protivnapad prema ubačenim četničkim dijelovima pravcem Bat—greben Kozjaka—s. Polača.

Potiskivanjem četnika na pravcu s. Polača i protjerivanjem ubačenih četnika sa Bata trenutno je otklonjena opasnost opkoljavanja.

Oko 13 sati istog dana četnici i Talijani prešli su u opšti napad. Jedinice četnika pod komandom Mane Rokvića napadale su pravcem s. Polača—M. Polača—Bat, dok su ostale snage pod komandom popa Dujića uz podršku artiljeriske vatre u isto vrijeme prešle u napad pravcem Biskupija—zaselak Mili—Bat. Nešto kasnije talijanske jedinice takode su prešle u napad pravcem s. Kosovo—s. Markovac. Štab odreda donio je odluku da brani Kozjak. Drugom udarnom bataljonu naredeno je da posjedne položaje na Kozjaku k 370 — k 426 — k 805. Oko 14 sati četnici Mana Rokvića uspjeli su da ovladaju Oštrom Glavicom (k 543) i da izvrše snažan pritisak na pravcu M. Polača—Bat. Četnici popa Momčila Dujića u to vrijeme ovladali su Orlovicom. Situacija je bila kritična, jer je pretila opasnost da četnici ovladaju Kozjakom i presijeku partizanima otstupnicu ka Dinari. U najkritičnijem momentu komandant Prvog bataljona Ante Jonić oko 15 časova izvršio je protivnapad sa 1 i 2 četom na pravcu Bat (tt 1207) — M. Polača. U protivnapadu četnici Mana Rokvića su razbijeni i odbačeni prema s. Polači. Prvi udarni bataljon poduzima gonjenje razbijenih četničkih dijelova preko Pakova Brda u pravcu Knina. Razbijanjem četnika Mana Rokvića ugroženo je lijevo krilo četnika Momčila Đujića, zbog čega on povlači svoje snage u Knin. Talijanske snage, zbog izostalog četničkog uspjeha, obustavljaju daljnje nastupanje svojih snaga i prelaze u odbranu željezničke pruge na relaciji s. Kosovo—s. Tepljuh. Ovaj uspjeh Štab Srednjedalmatinskog odreda nije iskoristio. Komandant odreda Vjeko Baričić naređuje Drugom bataljonu da se sa Kozjaka povuče preko Štikovačkih Staja, Cetinske doline ka s. Uništa. O povlačenju Drugog bataljona nije uopšte izvjestio Štab Prvog udarnog bataljona, zbog čega se Prvi bataljon morao povući kasno noću istim

pravcem. Na taj način komandant odreda ne samo da nije eksploatisao postignutu pobjedu, već je Kosovsku dolinu napustio prije vremena.[669]

Božo Bilić-Marjan, komandant Srednjedalmatinskog odreda, poginuo novembra 1942; narodni heroj

U ovim borbama četnici su pretrpjeli težak udarac, a osobito jedinice Mana Rokvića. Ubijeno je 87 četnika dok je broj ranjenih bio daleko veći. I partizanske snage imale su teške gubitke: 8 poginulih, 6 ranjenih i 25 nestalih.[670]

Medutim teže od toga bilo je bezrazložno napuštanje Kosova gdje je počelo jako političko previranje u korist NOB.

Poslije otstupanja partizanskih jedinica četnici su zaposjeli sva sela na području Kosova i izvršili mnoga zvjerstva. Koristeći raniji uticaj Paje Popovića, uspjeli su mobilisati u svoje redove izvjestan broj seljaka preko kojih su vršili jak pritisak na narodne mase. Zbog toga je ovo područje postalo jedno od najjačih četničkih uporišta u čitavoj Dalmaciji. Pop Momčilo Dujić, uz saglasnost Talijana, prenio je svoj štab iz Strmice u s. Kosovo i na ovom području zaveo svoju strahovladu.

Jedinice Srednjedalmatinskog odreda 27 juna izbile su preko r. Cetine u selo Uništa. Tu je reorganizovan Štab odreda; dotadašnji komandant Vjekoslav Baričić smijenjen je. Dužnost komandanta preuzeo je Marijan Bilić, a zamjenika komandanta Branko Dude, koji je nekoliko dana ranije vršio dužnost komandanta Prvog udarnog bataljona. Za obavještajnog oficira odreda postavljen je Ivan Grubiša, a za pomoćnika intendanta Marin Sirotković. Za privremenog komandanta Prvog bataljona postavljen je Duje Bašić, za operativnog oficira Vjekoslav Baričić, a za intendanta Petar Tomić.[671] Ante Jonić je upućen u oficirsku školu Glavnog štaba Hrvatske u Korenicu.

Pristigli novi borci iz Splita u s. Uništa rasporedeni su u oba bataljona. Pri štabovima bataljona formirani su, zbog nedostatka oružja, pomoćni vodovi od 25 boraca bez oružja, od kojih je Štab odreda formirao radnu četu od 50 ljudi. Četa je radila na prikupljanju živežnih namirnica, ogreva, na izradi odjeće i obuće za partizane itd. Štab odreda dobio je zadatak da organizuje partizanske punktove na Dinari, Vještića Gori, Vrdovu i Kamešnici.

Poslije kraćeg odmora i sredivanja jedinica Prvi udarni bataljon opkolio je 4 jula s. Cetinu i razoružao tamošnje seljake.[672] Tom prilikom zaplijenjeno je 75 pušaka i ve-

[669] Zbornik V/6 58, dok. 12.

[670] Zbornik V/5 236, dok. 63.

[671] Zbornik V/5 402s, dok. 103.

[672] Koncem juna Talijani su preko četnika u s. Civljane došli u dodir sa seljacima s. Cetine i tom prilikom ponudili Cetincima oružje. Starješina sela Nikola Četnik obavijestio je Štab IV operativne zone o namjerama Talijana, pa je sa Štabom zone dogo-

lika količina puščane municije. U s. Cetina poslije razoružanja seljaka održan je narodni zbor na kome je ponovo formirana Cetinska seoska četa od 30 boraca. Za komandira je postavljen Lazar Peočanin, a za političkog komesara Ilija Vranješ. Četa je dobila zadatak da brani svoje selo od ustaških napada iz s. Kijeva ili Vrlike i da štiti s. Uništa sa juga, u kome je bila smještena baza Srednjedalmatinskog odreda.

Po izvršenoj akciji u s. Cetini Prvi i Drugi bataljon poduzeli su napad na s. Ježević gdje se nalazila jaka seoska milicija koja je bila pod komandom talijanskog garnizona u Vrlici. Bataljoni su 5 jula opkolili selo i koncentričnim napadom razbili seosku miliicju. Miliicja je pružila naročito jak otpor u zaseoku Božinovići. Razbijena milicija povukla se prema Vrliki. Glavar s. Ježević Ivan Božinović sa svojim najodanijim ljudima pucao je i u svoje seljake kada bi ovi stupili u razgovor sa partizanima. U borbi su ubijena 2 a ranjena 3 milicionera, zaplijenjeno je 17 pušaka, 1200 grla sitne stoke i 80 goveda.[673] Partizani su imali 3 mrtva i 4 ranjena.

Sutradan, 6 jula, Prvi udarni bataljon preduzeo je pokret u pravcu istoka, napao i razbio snage ustaške milicije u s. Čubrice i s. Modrići na Dinari. Poslije toga bataljon zaposjeda položaje iznad s. Modrići i brani prilaz oslobođenoj teritoriji.[674]

Iz s. Ježević Drugi bataljon se prebacio u s. Koljane. Noću 6/7 jula poduzeo je napad na s. Garjak (8 km jugoistočno od Vrlike). Zaplijenjeno je 100 ovaca i 9 goveda. Sutradan ujutro na mjestu zvanom „Borići" kod manastira Dragović, na putu Sinj—Vrlika, napadnut je jedan domobranski kamion. Ovom prigodom ranjeno je 7 domobrana i 2 milicionera, a 1 milicioner je ubijen.[675] Istoga dana bataljon je porušio most na r. Cetini kod s. Koljana.

---

voreno da se oružje primi, a potom selo opkoli i razoruža od partizana. Do ovog dogovora je došlo, jer su partizanske jedinice u srednjoj Dalmaciji oskudijevale u oružju, a to je bila prilika da se prevarom Talijana dođe do oružja.

[673] Zbornik V/5 666, dok. 191.

[674] AVII k. 1440, reg. br. 29—5.

[675] Zbornik, V/5 667, dok. 191.

Prvi udarni bataljon, 9 jula, vratio se u s. Uništa radi odmora, poslije čega je dobio zadatak da sa bataljonom „Starac Vujadin" brani oslobođenu teritoriju od talijanskih upada iz Bosanskog Grahova. Drugi bataljon ostao je na položajima na lijevoj obali r. Cetine, zatvarajući pravac s. Koljane — s. Bračev Dolac—Vještića Gora.

3. NEPRIJATELJSKI NAPAD NA VJEŠTIĆA GORU

Stalna partizanska aktivnost i uspjesi postignuti u posljednjim borbama podigli su ugled partizana u narodu. U narodnim masama se osjećalo sve jače previranje. Stalno su pristizale nove grupe boraca. Sve je to još više uzdrmalo ionako poljuljane političke pozicije okupatora na ovom području.

Ishrana partizana bila je više nego teška, kuhinja uopšte nije radila, a borci su za obrok dobijali po pregršt žita, najčešće raži. U jednom izvještaju iz toga perioda piše: „Ovdje niko nije večerao. U zoru u dva sata poslaćemo Vam 190 porcija. Devedeset pošaljite drugu komandantu Drugog bataljona, 80 mislim da će biti dovoljno drugu komesaru odreda, ostatak će ostati za vas, a vi ćete nam javiti je li bilo dovoljno. U svakom slučaju računajte i obavjestite druga komandanta i komesara odreda, da hrane zasada nema. Vjerujemo da će sjutrašnja večera biti osigurana svima".[676]

U tako teškoj situaciji ishrane pitanje ubiranja žetve postavljeno je u prvi plan. Zbog toga je Štab IV operativne zone odlučio da, koliko je god to moguće, angažuje sve raspoložive snage za odbranu oslobođenih sela plodne Cetinske doline i za ubiranje žetve. Drugi bataljon dobio je zadatak da brani oslobođena sela u izvornom dijelu r. Cetine. Prvi bataljon upućen je u napad na zaselak Glavaš (jugozapadno od s. Uništa) i s. Kijevo koje su branile snage ustaške milicije potpomognute oružnicima sa postaje iz s. Vučeva. Napad je izvoden sa težnjom da se proširi područje žitorodne oslobođene teritorije. Pa-

[676] Pismo Štaba IV operativne zone br. 276 od 11 VII 1942 (AVII k. 1490, reg. br. 54/9—2).

ralelno sa vojnim mjerama izvršena je mobilizacija mjesnog stanovništva koje je izvodilo žetvene radove.

Preko obavještajne službe neprijatelj je saznao za tešku situaciju u kojoj se nalazi odred, pa je odlučio da to iskoristi. Po odluci komandanta 18 korpusa izvršene su pripreme za napad na snage Srednjedalmatinskog odreda.

Osnovna zamisao neprijatelja bila je da na Vještića Goru i Troglavu (k 1890) okruži i uništi snage Srednjedalmatinskog odreda. Svoju zamisao neprijatelj je predvidio da ostvari u dvije faze. U prvoj fazi odlučio je da izvrši čišćenje Kamešnice, a zatim da iz Sinja preko s. Vrdova sa juga prodre na Vještića Goru i Troglav (k 1890), snagama iz Vrlike (uz pomoć ustaških i domobranskih jedinica i seoske milicije) da napadne na partizanske položaje Modraš—Bračev Dolac, potisne partizane i nastavi nadiranje prema Vještića Gori. Sa sjevera snagama iz Bosanskog Grahova, uz pomoć četnika, preduzeti napad duž komunikacije Bosansko Grahovo—Livno, zauzeti s. Crni Lug i s. Sajković i sa tih položaja napasti Troglav (k 1890) i Vještića Goru.

U drugoj fazi namjeravao je da koncentričnim nastupanjem svih snaga stegne obruč oko partizana na sektoru Vještića Gora—Troglav i da ih na tom području uništi.

Za ovaj napad neprijatelj je angažovao sljedeće snage: 2 i 3 bataljon 152 i 3 bataljon 151 pješadiskog puka divizije „Sasari" iz Bosanskog Grahova; 2 bataljon 25 i 2 bataljon 26 pješadiskog puka divizije „Bergamo" iz Sinja, 89 i 97 bataljon crnih košulja, 81 mitraljeski bataljon, vod bacača plamena, četu lakih tenkova i oko divizion artiljerije. Sve ove snage bile su grupisane na liniji Vrlika—Sinj i u Bos. Grahovu. Od ustaško-domobranskih i četničkih snaga prikupljeno je u s. Otišić 50 četnika i 1000 oružnika i milicionera iz sela na cesti Sinj—Vrlika.[677] U ovom napadu Talijani su angažovali avijaciju sa aerodroma u Zemuniku i Mostaru.

Štab IV operativne zone na vrijeme je obaviješten o pripremama Talijana za napad, pa je odlučio da brani oslobođenu teritoriju. U duhu te zamisli izdata su naređenja jedinicama Drugog i dijelovima Prvog bataljona da zaposjednu položaj s. Modraš—zaselak Bračev Dolac; a

oko 50 boraca Vrdovskog partizanskog punkta, ojačani grupom od 30 partizana prikupljenih pri Štabu zone, branili su pravac s. Vrdovo—Vještića Gora. Bataljon „Starac Vujadin"[678] i 3 četa Prvog udarnog bataljona imali su da brane pravac Bosansko Grahovo—s. Grkovci—s. Sajković i da ne dozvole neprijatelju da ovlada Livanjskim Poljem i na taj način otsječe jedinice IV operativne zone od slobodne teritorije u Bosni i snaga Petog krajiškog odreda.

Prema utvrđenom planu, neprijateljske snage preduzele su napad 10 jula u 6 sati ujutro. Napad je podržavala avijacija, artiljerija i tenkovi. O tome izvještaj kaže:

Navala je započela 10 jula sa bokova iz Grahova i ceste Sinj — Livno. Grahovska kolona prošla je kroz teren naših oslobođenih sela bez ikakvog otpora i duboko prodrla. Kolonama koje su dolazile sa ceste Sinj — Livno iz Bajagića i Bitelića sa uspjehom se odupirao sam jedan naš vod od 15 drugova. U središtu prema kojem su se kretale ove trupe nalazio se je sam naš Štab, ekonomat i ambulanta sa preko 20 ranjenih i bolesnih. Na raspoloženju su stajale samo 20 pušaka. Tokom noći od 10/11 hitno je pozvana pomoć od 100 boraca. Njih 40 sutradan uspostavili su front na čitavom nizu čuka na lijevom krilu prema Vrdovu. Na desnom krilu iz Koljana neprijatelj je uspio izbaciti naše sa raznih položaja tako da je došlo do dezorganizacije čitavog tog sektora. Malom pomoći i energičnim mjerama tokom poslijepodneva i taj front bio ustaljen. Istoga dana na cesti Grahovo — Sajković jedna četa Prvog dalmatinskog udarnog bataljona postavila je zasjedu koja je sa uspjehom likvidirala dva italijanska kamiona, 10 neprijateljskih oficira i vojnika ubila, a 11 vojnika zarobila skupa sa tri puškomitraljeza i 23 puške. Karakteristično je da su neki italijanski vojnici poslije jednog sata borbe pucali u svoje oficire.[679]

Talijanski izvještaji govore da je počeo „napad na Vještića Goru" 11 jula, dok 10 jul smatraju kao vrijeme zauzimanja polaznih položaja za napad. U jednom izvještaju o borbama vođenim u toku 11 jula kaže se:

---

[677] Operativni izvještaj talijanske divizije „Sasari" i divizije „Bergamo" za jul 1942 (AVII reg. br. 2/5—3 i 2/5—14. k. 94).

[678] Bataljon „Starac Vujadin" bio je angažovan u borbama oko Glamoča, a ovde su uzeli učešće samo neki njegovi dijelovi.

[679] Izvještaj Štaba IV operativne zone od 17 VII 1942 (AVII reg. br. 23—2, k. 1490A).

Desna kolona sukobila se sa ustanicima kod Privije, koji su odbačeni od tog mjesta i od k 942 i danas je stigla na k 1273 i nastavlja dalje. Lijeva kolona, sa Kotići dostigla danas k 1036 nanoseći neprijatelju gubitke od 24 mrtvih... Kolona koja dolazi sa sjevera vodi borbu sa ustaničkim grupama koje bježe iz Kazanci (ovu konstataciju treba zapamtiti, da se vidi šta će biti dva dana kasnije — D. P.). Započet je pokret prema Vjestića Gori. Artiljerija i vazduhoplovstvo intervenisali su na ciljeve centralne zone.[680]

O borbama narednih dana Štab IV operativne zone kaže:

Već se tog dana jasno videlo da nam neprijatelj u namjeri zaokruživanja nameće frontalnu borbu. On je navaljivao sa brojnim snagama, sa minobacačima, topovima, avijacijom, a na Livanjskom Polju i sa tenkovima. Mi smo tu frontalnu borbu ipak morali prihvatiti. Nije se radilo o tome da spasemo ranjenike i bolesne, kao i tehnički aparat, što je uostalom sve bilo na vrijeme i disciplinovano evakuisano, nego o tome da im onemogućimo da se spoje sa svojim snagama iz Livanjskog Polja, jer bi na taj način uspostavili vlast u dosadašnjim oslobođenim selima i nama potpuno onemogućili boravak u ovoj planini.

Trećeg dana borbe neprijatelj nas je sve više i više stezao navaljujući s jedne strane bjesomučno i na juriš uz pomoć i ustaških i četničkih seljaka. S druge strane za zauzimanje pojedinih kota upotrebljavao je kombinovane snage minobacača, topova, avijacije i pješadije. Bila je to slika pravog rata. Naša prednost je bila u tome što smo se iz dana u dan sve bolje organizovali, tako da nas trećega dana uprkos velikih pokreta i navala ništa nije moglo iznenaditi. Čitav front smo razdjelili na tri sektora i na čelo im postavili komandante koji su nas stalno obavještavali, tako da smo svuda i na vrijeme mogli davati potrebnu pomoć i pravovremene naredbe. Nije bilo dezorganizovanosti niti panike. Kuhinja je u cjelosti funkcionisala, avijacija nije ništa naškodila.

Poslije tri dana takvih borbi neprijatelj se je naglo u noći između 12 i 13 sa svojih položaja izgubio. Mi smo uspjeli da mu u povlačenju postavimo samo jednu manju zasjedu, koja je imala uspjeha.

Na Livanjskom Polju su se borbe međutim, nastavile, tokom čitavog 13 jula. Italijanima i četnicima došlo je u pomoć 12 tenkova da bi osigurali njihovo povlačenje. No ipak neke naše zasjede su ih omele tako da je veliki broj italijanskih voj-

---

[680] Operaciski dnevnik Druge talijanske armije za jul-avgust (AVII, reg. br. 1/3a—1, k. 57).

nika svršio u močvare u koje se je zaglibio, gdje su sasma sigurno mnogi od njih poginuli i gdje su naši 14 jula zarobili 27 vojnika sa jednim potporučnikom...

Time je i ova navala neprijatelja likvidirana. Naše držanje imalo je uspjeha i dosta dobrih strana. No i loših je bilo također. U prvom redu snage bataljona „Starac Vujadin" nisu bile odlučne...[681]

Partizani nisu iskoristili težak položaj Talijana u močvari istočno od s. Crni Lug, pa nisu ni poduzeli gonjenje razbijenih talijanskih dijelova. Ovim porazom propao je plan Štaba 18 armiskog korpusa da likvidira i uništi partizanske jedinice u srednjoj Dalmaciji. Ubuduće će on primjenjivati drugu taktiku protiv partizana.

U borbama na Dinari ubijeno je 4 oficira i 27 talijanskih vojnika, 5 oficira i 73 vojnika su ranjeni, 1 oficir i 10 vojnika nestali, a 38 vojnika zarobljeno.[682] Zaplijenjena su 4 mitraljeza, 9 puškomitraljeza, 2 minobacača, 6 kamiona i velika količina municije, a oštećen je 1 top. Partizani su imali 10 mrtvih i oko 30 ranjenih.

Po razbijanju neprijateljske ofanzive, naše su jedinice povratile izgubljenu oslobođenu teritoriju i poduzele mjere da osiguraju žetvu. Formirana su tri posebna štaba koji su rukovodili žetvom na dodijeljenim im područjima. Za žetvu u selima Vrdovo i Bračev Dolac organizirana je posebna grupa od 60 do 70 partizana, pod rukovodstvom komandira zaštitne čete Štaba IV zone Ivana Perkovića. Ova grupa zaposjela je položaje na liniji Bračev Dolac—Debelo Brdo (tt 1251) — Privija (k 1066) — Jelinjak (k 1123). Žetvu u s. Ježević, s. Modraš i sjevernom dijelu s. Koljana osiguravao je Prvi udarni bataljon. Žetvom je rukovodio Leo Geršković. U s. Uništa i s. Glavašu žetvu je osiguravao Drugi bataljon, a njom je rukovodio Marin Sirotković.

U Štabu IV operativne zone sredinom jula nastale su izmene; za političkog komesara imenovan je Ivica Kukoč,

---

[681] Izvještaj Štaba IV operativne zone od 17 VII 1942 (AVII k. 1490A, reg. br. 23—2).

[682] Talijanski izvještaji Operativna aktivnost divizije „Sasari" i divizije „Bergamo" u toku jula (AVII reg. br. 2/5—3 i 2/5—14, k. 94).

a za operativnog oficira Maks Baće.[683] Par dana kasnije, 21 jula, stigla je grupa partizana koji su završili oficirski kurs pri Glavnom štabu Hrvatske u Korenici (Lika) i raspoređeni su na svoje ranije dužnosti. Ante Jonić je ponovo preuzeo dužnost komandanta Prvog udarnog bataljona, a Duje Bašić, koji je dotada vršio dužnost komandanta, razriješen je dužnosti i upućen na planinu Moseć sa zadatkom da organizira „leteću četu" i da dejstvuje u zaledu Kaštelanske Zagore.[684]

Period od juna do kraja jula 1942 pretstavlja prekretnicu u razvitku NOB u srednjoj Dalmaciji. Od malih partizanskih odreda prešlo se na formiranje krupnijih jedinica, bataljona i odreda. Najprije su formirani Prvi i Drugi bataljon, a kasnije i odred za srednju Dalmaciju. Otpočele su i krupnije akcije. Partizanske jedinice upadaju u Kninsku krajinu, vode obimnije borbe sa Talijanima i četnicima, razbijaju četnički puk „Onisim Popović", a zatim odbijaju intervenciju jačih talijanskih i četničkih snaga na Dinari. Ti uspjesi podigli su ugled partizanskim jedinicama, ojačali ih i očvrsli, potstakli priliv boraca i uneli kolebanje kod četničkih jedinica. Oružana borba se odvijala na cijelom području, uključujući tu i predjele uz samu obalu (okolina Trogira, Kaštela, Mosora) zbog čega je okupator morao dovlačiti nove snage za obezbjeđenje komunikacija, a to je veoma značajno za taktiku dejstva partizanskih snaga.

B. RAZVOJ PARTIZANSKIH JEDINICA NA SREDNJEDALMATINSKIM OTOCIMA

1. ČETA BRAČKIH PARTIZANA

Narodnooslobodilački pokret na otocima srednje Dalmacije razvijao se u prvoj polovini 1942 godine postepeno. Na ovom području Partija je imala veliki uticaj na narodne mase koje su bile spremne da učestvuju u NOB. Nepri-

[683] Zbornik V/5 321, dok. 86.

[684] AVII reg. br. 25—2, k. 1490.

jateljske, ustaške i talijanske, snage bile su tokom 1941 godine malobrojne i bez političkog oslonca u narodu. Ipak, oružane grupe i partizanski odredi kasno su se počeli formirati. Zapravo, savjetovanje na Vještića Gori korjenito je izmijenilo odnose partiske organizacije na otocima prema formiranju partizanskih jedinica i izvođenju oružanih akcija. Prije toga vladalo je uvjerenje da se na otocima ne mogu stvarati partizanske jedinice, niti one mogu uspješno voditi oružanu borbu protiv okupatora. Također je vladalo uvjerenje da partizani na otocima ne bi mogli izbjeći frontalne borbe zbog relativno male teritorije. Ukoliko bi se i formirale partizanske jedinice na otocima i ispoljile svoja dejstva mislilo se da bi ih okupator lako uništio.

Međutim, u prvoj polovini 1942 u Dalmaciji dejstvuju novi partizanski odredi, oružana borba obuhvata cijelu Dalmaciju, pa su stvoreni uslovi da se ona prenese i na otoke.

Na otoku Braču, koji je prednjačio u pogledu borbe otoka protiv okupatora, održano je februara 1942 partisko savjetovanje, na kome se došlo do zaključka da postoje svi uslovi za stvaranje udarnih grupa. Poslije savjetovanja formirane su ove udarne grupe: u s. Postire grupa od 6 boraca naoružanih puškama; u s. Sutivanu dvije grupe (od 7 i od 5 boraca) naoružanih puškama i revolverima; oko Pučišća grupa od 6 boraca; u Nerežišću grupa od 5 boraca i u s. Bolu Bolska udarna grupa pod rukovodstvom Josipa Marinkovića-Bera od 8 boraca naoružanih puškama.

Na sam dan formiranja udarna grupa iz Pučišća napala je kod s. Pražnice oružničku patrolu i ubila 2 oružnika, zaplijenivši im oružje.

Sve su ove udarne grupe izvodile manje akcije, a Bolska udarna grupa, 14 marta 1942, kod mjesta Dubrav Dolac, napala je ustašku oružničku patrolu i, nakon borbe od 15 minuta, ubila zloglasnog krvnika, komandira oružničke postaje iz s. Pučišće, Ivana Nakića, a dvojicu zarobila. Zaplijenjene su 3 puške, 2 revolvera, 2 bombe i 400 metaka.

Poslije savjetovanja u Vještića Gori, od svih udarnih grupa formirana je 22 juna kod mjesta Crnci četa bračkih

partizana od 62 borca naoružanih puškama i podijeljenih u tri voda.[685] Za komandira čete određen je Josip Marinković-Bero, a za političkog komesara Zorko Stanišić.[686]

Odmah poslije formiranja čete vodovi su dobili svoje sektore. Prvi vod, pod komandom Roka Naglića dejstvovao je na zapadnom dijelu otoka Brača i osiguravao bazu Mjesnog i Kotarskog komiteta KPH za otok Brač. Drugi vod pod komandom Mihe Mihajića dejstvovao je na središnjem dijelu otoka Brača. Sa ovim vodom najčešće se nalazila komanda čete. Treći vod pod komandom Ive Stefana dejstvovao je na istočnom dijelu otoka Brača. Rastresit raspored čete izvršen je radi veće manevarske mogućnosti i razvlačenja talijanskih jedinica po čitavom otoku, veće kontrole zemljišnog područja i lakše ishrane. Za veće akcije komanda čete je prikupljala vodove, i tako

---

[685] Narod Brača volio je svoju četu i ispjevao joj je ovu himnu:

Iz mora se otok diže,
Partizanske pesnice
Fašizam će na njem skršit
Partizanske desnice.

Partizani mi smo brački,
Škrapi, trnju navikli,
Ustali smo branit zemlju
Iz koje smo iznikli.

Česmica i smreč nam zaklon
Šušanj meka postelja,
Hranu nam od dušmana
Uzimamo s obilja.

Od Mosora, Biokova,
Plavo more dijeli nas
S drugovima preko mora
Mi pojimo u sav glas.

Partizani mi smo brački
Škrapi, trnju navikli,
Ustali smo branit zemlju
Iz koje smo iznikli.

[686] Zorko Stanišić se u narednim borbama veoma slabo držao, a kasnije je postao izdajnik.

prikupljenim snagama vršila napad. Manevar snaga pokazao se vrlo uspješnim, naročito pri likvidaciji i čišćenju ustaških oružničkih postaja.[687]

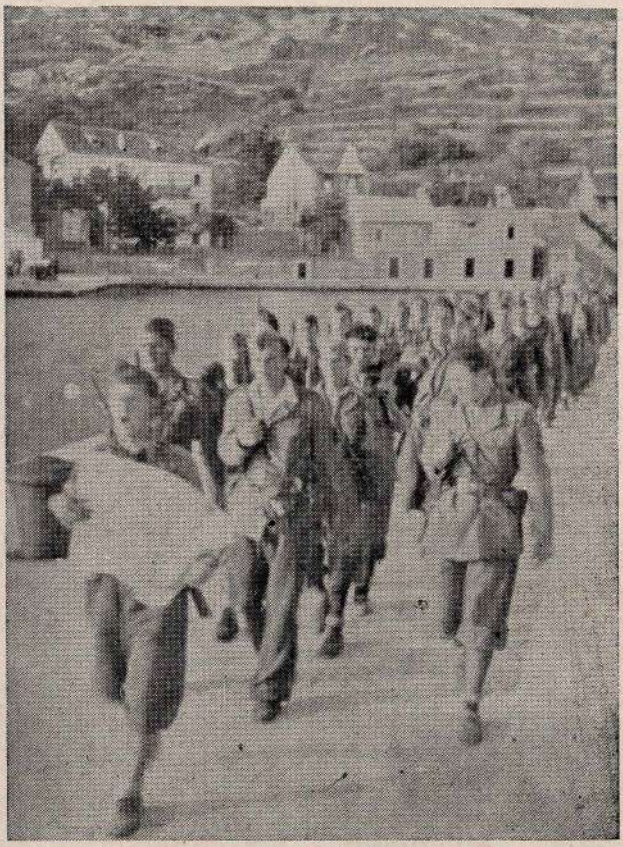

Četa bračkih partizana na povratku iz akcije u Bolu

Naoružanje čete i upotreba vatrenih sredstava prilagođavalo se zadacima čete. Borci su imali po 45 metaka na pušku, a pri komandi čete nalazio se puškomitraljez koji

[687] Podaci iz radova učesnika NOB sa otoka Brača i izjava dr Jerka Radmilovića (AVII).

je davan vodovima prema potrebi. Četa nije imala svoju komoru, već su se borci hranili na terenu preko NO odbora i odbora Narodnog fronta.

Odmah poslije formiranja četa je otpočela na čitavom otoku Braču sa izvodenjem oružanih akcija. Dana 24 juna 1 vod od 20 boraca napao je finansisku postaju u Sutivanu. Nakon kratke borbe finansi su razoružani. Zaplijenjeno je 10 pušaka, 4 pištolja i oko 2.000 metaka.[688] Pošto su upoznati sa zadacima i ciljevima NOB finansi su pušteni kućama.

Treći vod je 29 juna izvršio pretres s. Povlja i tom prilikom uhvatio ustašu Dragičevića koji se nalazio na odmoru kod svoje kuće.

Dan kasnije, 30 juna, jedna udarna grupa u Bolu, u dogovoru sa komandom čete, napala je domobransko-žandarmerisku patrolu i ubila 1 žandarma i 1 domobrana, a zaplijenila 2 puške. Četa bračkih partizana je 5 jula poslije podne upala u s. Postire, zauzela poštu, postavila zasjede na prilazima selu i održala politički zbor na kome je govoreno o NOB.[689]

U mjestu Postire radila je tvornica ribe „Neptun" u korist Talijana. Komanda čete donijela je odluku da napadne s. Postire, zaplijeni sirovine i hranu, a tvornicu uništi. Naredila je da se svi vodovi prikupe 8 jula naveče u šumi južno od Postira. Preko partiske organizacije mobilisano je do 50 ljudi i preko stotinu tovarnih grla radi prenosa materijala.

Noću 8/9 jula četa je bez borbe zauzela Postire. Zaplijenjeno je 75 hl ulja, 160 barila slane ribe, 100 kg kositra i drugog materijala.[690] Tokom noći zaplijenjeni materijal je podijeljen narodu, a manji dio četa je evakuisala u skladišta na otoku. Tvornička postrojenja su demontirana i onesposobljena za dalji rad. Ne znajući za ovu akciju, tokom sutrašnjeg dana u Postire je pristao brod redovne pomorske grupe Supetar—Postire—Omiš. Tri par-

[688] AVII, reg. br. 25—2, k. 1492.

[689] Zbornik V/6 58, dok. 12.

[690] Zbornik V/5 668, dok. 191. U ovom dokumentu (izvještaji Šeste oružničke pukovnije) se o dijeljenju ulja kaže: „... Partizani su u selu „Podbarje" kod sela Bola na otoku Braču, dijelili pučanstvu maslinovo ulje, koga su opljačkali u tvornici sardina u Postirima... Dijeljeno je tako, da je na glavu davano 1/2 l".

tizana iz drugog voda, obučena u građanska odijela, ušla su na motorni brod i sa revolverima u ruci prisilili posadu na predaju. Zarobljena su trojica ustaša.[691]

Razvoj oružane borbe na Braču zabrinuo je kako ustaše i domobrane tako i talijanske vlasti. Zbog toga su na intervenciju Velike župe Cetina Talijani 9 jula otpočeli „čišćenje" otoka Brača sa tri bataljona divizije „Peruda" iz sastava talijanskog 18 armiskog korpusa. Prema zapovjesti Štaba 18 armiskog korpusa pomorske jedinice blokirale su s mora otok, dok su se pješadiske jedinice iskrcale na četiri tačke o. Brača i započele čišćenje. Operacija čišćenja trajala je do 13 avgusta 1942.[692]

Vještim manevrisanjem četa je uspjela da izbjegne borbe i da se prebaci iza leđa talijanskih snaga. Nakon bezuspješnog pretresa čitavog terena talijanske jedinice su se vratile u Split,[693] ostavljajući na otoku posade pored ustaško-domobranskih manjih posada.

Poslije povlačenja glavnine talijanskih snaga Četa bračkih partizana je nastavila sa pojačanim dejstvima. Sada je situacija na otoku Braču po okupatora, ustaše i domobrane postala još gora, o čemu ustaše izvještavaju:

... Njihova djelatnost (misli se na partizane — D. P.), koja se sastoji u napadima na naše i savezničke (talijanske — D. P.) postrojbe, na sela i osobe koje im nijesu sklone, na državnu i samoupravnu imovinu, najjače se ispoljava na području velike župe Cetina osobito u Makarskom primorju i na otoku Hvaru i Braču...[694]

Akcije partizana na Braču postaju sve češće. Tako je grupa od oko 20 partizana iz Bračke čete napala puščanom vatrom 14 jula u 6 sati u uvali Tiha Voda kod s. Babovišće jedan ustaški brod koji je saobraćao izmedu Milna i Supetra i prisilila ga da se preda. Partizani su zaplije-

[691] Zbornik V/6 59, dok. 12.

[692] Zbornik V/5 dok 173 i 175.

[693] Prema podacima iz jednog izvještaja IV zone, na otok se je iskrcalo 1750 Talijana sa 4 tenka. Prebacivanje je izvršeno jedrenjacima uz pratnju 3 ratna broda i 1 aviona (Zbornik V/6 50, dok. 12). Ustaško-domobranski podaci kažu da je u ovim akcijama uzelo učešće oko 2.000 Talijana sa tenkovima (zapovjedništvo Hrvatske mornarice od 29 VII 1942 (AVII, reg. br. 22/3—5, k. 71).

[694] Zbornik V/6 338s, dok. 84.

nili oružje, municiju i opremu.[695] Jedna grupa boraca upala je 24 jula u s. Sutivan, uništila općinsku arhivu i razoružala oružnika i lugara. Slične akcije izvršili su partizani 31 jula u s. Postire i s. Povlje.

Početkom avgusta nastavljeno je sa sličnim akcijama koje su potpuno onemogućile funkcionisanje ustaško-domobranske vlasti.[696]

Četa je 13 avgusta napala Supetar, koji su branile manje talijanske snage. Partizani su upali u samo mjesto i razoružali 5 finansa, zaplijenili 5 pušaka i 120 metaka. Poslije manje borbe sa talijanskim snagama oni su se povukli.[697]

Bračka četa napala je mjesto Bol, 15 avgusta, sa namjerom da uništi postrojenja njemačkog vinarskog poduzeća „Gimps" i zaplijeni vino koje je bilo spremljeno za transport. Napad je uspio, poduzeće je demolirano i zaplijenjeno 16 vagona vina i 3 vagona rakije. Vino je podijeljeno na otoku Braču, a 3 vagona prebačeno je ribarskim brodovima na Biokovsko primorje.

Dana 20 avgusta 1 vod izvršio je napad na motorni brod koji je plovio uz samu obalu. Poslije prvih hitaca brod je pristao uz obalu i predao se. Tom prilikom zaplijenjeno je 150 kvintala ječma, 6 kvintala griza, 8 kvintala brašna i veće količine ostale hrane.[698]

Četa bračkih partizana razbila je ustašku vlast na otoku Braču, koja se još držala samo u većim mjestima, u Supetru, Pučišću i Nerežišću, a i tu je imala samo djelimične funkcije. Stoga su Talijani dovlačili snage na otok Brač i uspostavili nekoliko manjih garnizona i karabinjerskih stanica, pomoću kojih su uspjeli da uspostave djelimičnu kontrolu nad otokom, ali su bili nemoćni da onemoguće uticaj Partije u masama, kao i da dovedu u pitanje opstanak Bračke čete.

Talijani su 22 avgusta preko svojih špijuna doznali o mjestu i vremenu sastanka NOO mjesta Bol. Karabinjeri su opkolili mjesto sastanka i tom prilikom uhapsili pretsjednika Mjesnog NOO Bol i organizacionog sekre-

[695] Zbornik V/6 59, dok. 12.
[696] Zbornik V/6 303, dok. 70
[697] Zbornik V/6 336, dok. 82.
[698] AVII, reg. br. 62—5, k. 1492.

tara Mjesnog komiteta Partije za Brač Jozu Bodlovića. Uhapšenike su karabinjeri vodili prema mjestu Pražnice. Komanda čete, obaviještena o ovom događaju, postavila je zasjedu na cesti Pražnice—Nerežišće. Međutim, iznenada, prije uhapšenika i njihovih sprovodnika, u zasjedu je upala talijanska kolona od 8 kamiona. Nakon kratke borbe, zarobljeno je 15 vojnika i jedan karabinjerski oficir. Ubijeno je i ranjeno 9 talijanskih vojnika, a kamioni su uništeni. Partizani nisu imali gubitaka. Sa talijanskom komandom u Braču povedeni su pregovori o zamjeni zarobljenih talijanskih vojnika za naše zatvorene drugove. Pregovori su uspješno završeni i razmjena je izvršena 29 avgusta na mjestu gdje je bila postavljena zasjeda.

Stalna aktivnost čete na otoku Braču uvjetovala je da se pojača priliv novih boraca. Prva grupa od 25 omladinaca sa otoka Brača upućena je 5 avgusta na Biokovo. Odmah poslije ove slijedile su nove i nove grupe, tako da je u avgustu sa Brača na Biokovo prebačeno 156 novih boraca. Grupe su se prebacivale noću, najčešće po nevremenu, ribarskim brodovima preko Bračkog kanala do luke Podgore.[699]

Da bi spriječili odlazak boraca sa otoka na kopno, Talijani su 26 avgusta ponovo poduzeli „čišćenje" i tom prilikom na otoku su sekvestrirali oko 30 lada.[700]

Početkom decembra, odlukom Štaba IV operativne zone, Bračka partizanska četa prebačena je na Biokovo. Ali njenim odlaskom nije prestala borba protiv okupatora i ustaša na otoku Braču.[701] Stvarane su nove jedinice, tako da su se na o. Braču tokom cijelog rata nalazile partizanske snage.

2. PARTIZANSKA ČETA „MATIJA IVANIĆ"

Objektivni uslovi za oružanu borbu na otoku Hvaru bili su veoma povoljni. Još 23 oktobra 1941 formirane su u okolici Starigrada dvije partizanske grupe od po 8 drugova. Jedna grupa formirana je u rejonu s. Vrbanja, na mjestu Rašnik, a druga poviše Starigrada na mjestu

[699] Izjava Josipa Marinkovića i ostalih preživjelih rukovodilaca NOB sa o. Brača (AVII, k. 1942).

[700] Zbornik V/6 366, dok. 93.

zvanom Duboka. Ali se pitanju stvaranja partizanskih jedinica prišlo ozbiljno tek poslije savjetovanja na Vještića Gori. Razlog treba tražiti prije svega u neiskustvu i neodlučnosti nekih drugova iz partiskog rukovodstva o. Hvara i slabe povezanosti partiske organizacije sa PK. Poslije savjetovanja na Vještića Gori, broj partizana na Hvaru raste tako da je od novodošlih boraca i već postojećih grupa 20 juna 1942 formirana na otoku Hvaru partizanska četa „Matija Ivanić".[702] Za komandira čete određen je Vinko Bilić, a za političkog komesara Ante Vojković. Borci su podijeljeni u dva voda. Prvi vod od 25 boraca, pod komandom vodnika Frane Benčića dejstvovao je na prostoru od Starigrada do s. Rašnik. Drugi vod, od 27 boraca, pod komandom Josipa Dulčića dejstvovao je oko Jelse, a logor (bazu) je imao u zaseoku M. Prapatna. Odmah po formiranju četa je izvodila akcije: 3 jula oslobodila je s. Dol i likvidirala jednog ustašu a noću 4/5 jula jedan njen vod razoružao je finansisku stražu u s. Pitovanska Plaža, zaplijenivši 4 puške, 300 metaka i ostalog materijala.[703]

Partizanska četa „Matija Ivanić", kao i Bračka četa, dejstvovala je po vodovima i desetinama na cijelom otoku, a prema potrebi cijela bi četa prikupljena izvodila brze i iznenadne napade na jače neprijateljske posade ili veće objekte. U početku je bolje odgovaralo dejstvo po vodovima i desetinama, jer se u to vrijeme na čitavom otoku nalazilo mnogo ustaških ustanova sa malim osiguranjem ili bez njega i nekoliko manjih oružničkih i finansiskih postaja. Napadi vodova i desetina na te objekte završavali su se obično sa uspjehom. Odmah po formiranju četa „Matija Ivanić", ojačana grupom od 15 boraca iz Južnodalmatinske čete sa Biokova, 8 jula zauzela je s. Bogomolje, razoružala oružničku postaju i razorila općinsku zgradu.[704] Zarobljeno je 7 oružnika, a zaplijenjeno 7 pušaka i 300 metaka. Oslobođenjem s. Bogomolje stvorena je oslobođena teritorija do s. Jelse. Istoga dana 2 vod

[701] Podaci o razvoju NOB na Braču i o dejstvima Bračke partizanske čete uzeti od učesnika sa Brača.

[702] Matija Ivanić je bio vođa pučkog ustanka na otoku Hvaru 1410 godine.

[703] Zbornik V/6 59, dok. 12.

[704] Zbornik V/5 668, dok. 191.

ove čete razoružao je oružničku postaju u s. Vrbanj. Zaplijenjeno je 6 pušaka, 2 pištolja, 250 metaka i 6 kvintala hrane.[705] Četa „Matija Ivanić" je 9 jula razoružala finansisku stražu u s. Gdinj. Zarobljena su 2 finansa, a zapljenene 2 puške i 50 metaka.[706] Oslobođenjem s. Bogomolje i s. Vrbanj započelo je raspadanje ustaške vlasti i na o. Hvaru, a u oslobođenim selima odmah se formiraju NOO koji uživaju masovnu podršku naroda.

Ustaška Velika župa Cetina, uplašena prvim uspjelim akcijama čete „Matija Ivanić", obratila se 3 jula Štabu 18 talijanskog armiskog korpusa da poduzme „čišćenje" Hvara. Talijani su istog dana poslali na Hvar oko 2.000 vojnika i karabinjera sa kamionima, tenkovima i strojnicama. Poslije tri dana pljačkanja, haranja i teroriziranja po selima a pošto su zapalile nekoliko kuća ove snage su se povratile u Split.[707] Operacija „čišćenja" završena je 16 jula 1942.[708]

U s. Vrbosko radila je u korist okupatora tvornica ribljih konzervi „Neptun". Četa „Matija Ivanić" je 20 jula zauzela s. Vrbosko, demolirala pomenutu tvornicu i tom prilikom zaplijenila 40.000 kutija sardina, 2.500—3.000 kg ulja, 15 buradi slane ribe i 30 kvintala soli. Veći dio hrane podijeljen je pučanstvu, a manji dio prebačen preko Hvarskog kanala na Biokovsko primorje.[709]

Grupa od 8 partizana iz 2 voda napala je danju 30 jula poreski ured u Starigradu i zauzela ga bez borbe. U kasi ureda nađeno je 180.000 kuna i nešto zlata što su ustaše bile oduzele pojedinim licima sa otoka i ono je vraćeno vlasnicima. Zlato za koje se nije mogao utvrditi vlasnik, zadržano je u fondu narodnooslobodilačkog pokreta. Zaplijenjen je sav kancelariski materijal i evakuisan, a ured uništen.[710] Za vrijeme ove akcije ustaški oružnici, koji su živjeli u kasarnama na kraju Starigrada, nisu intervenisali.

---

[705] Zbornik V/6 59, dok. 12.
[706] Zbornik V/5 668, dok. 191.
[707] Zbornik V/6 60, dok. 12.
[708] Zbornik V/5 646, dok. 180.
[709] Zbornik V/6 339, dok. 84.
[710] Zbornik V/6 303, dok. 70 i 342, dok. 84.

Početkom avgusta u četi „Matija Ivanić" formiran je 3 vod od 25 boraca na teritoriji općine Hvar. Komandir voda bio je Nikola Kuzmanović.

Drugi vod je 8 avgusta opkolio oružničku postaju u Starigradu. Bez borbe se predalo 11 oružnika sa puškama.

U jeku partizanskih akcija na otoku Hvaru ustaše su preduzele mobilizaciju obveznika za domobranstvo. Partiska organizacija je razvila propagandu medu stanovništvom da se obveznici ne odazivaju pozivima ustaša, već da idu u partizane. Pozivu Partije odazivali su se svi regruti-domobrani. Njima se priključio i veliki broj omladinaca, tako da je na o. Hvaru došlo do masovnog priliva novih boraca u partizane. Skoro svakog dana dolazile su nove grupe dobrovoljaca u šumu u uvalu Stara odakle su prebacivani preko Hvarskog kanala u Podgoru pod Biokovom. U drugoj polovini 1942 sa Hvara na Biokovsko primorje prebačena su 372 borca.[711]

Narod otoka Hvara bio je listom za NOB. Odbori su postali jedini organi vlasti, i oni su uspješno rješavali ekonomska pitanja stanovništva, pomagali partizanske jedinice i regulisali međusobne odnose pojedinaca. NO odbor s. Bogomolje organizovao je u svom selu partizansku bolnicu u kojoj se stalno do kapitulacije Italije liječilo 20—40 ranjenika.

U njoj su se liječili ranjenici sa Biokova koji su prebacivani sa obale preko kanala, na Hvar u ovu bolnicu.

I hvarski narod opjevao je borbu svojih partizana u pjesmi o Matiji Ivaniću koja je ubrzo postala omiljena borbena pjesma skoro svih partizana Jugoslavije.

3. KORČULANSKI PARTIZANI

I na otoku Korčuli postojala je partiska organizacija koja je imala jak uticaj na narodne mase. Međutim, tokom 1941 godine ona nije radila na stvaranju partizanskih odreda ili udarnih grupa, već je vodila intenzivan politički rad u narodu.

[711] Izjava Andra Kovačevića i ostalih preživjelih rukovodilaca sa o. Hvara (Arhiv Istoriskog odeljenja CK SKH).

Početkom 1942 godine na otoku se pojavljuju prvi ilegalci, uglavnom partiski radnici, od kojih je 1 maja 1942 formirana prva oružana partizanska grupa, koja je po svojoj formi i aktivnosti slična ostalim grupama u Dalmaciji. Nekoliko dana poslije formiranja ona je zapalila skladište drvene građe u luci Korčula, koja je očekivala transport za Blato na Korčuli.[712]

Grupa je 9 maja posijekla tt stubove na liniji otoka. Poslije savjetovanja na Vještića Gori i ovdje se smjelije prišlo dobrovoljnoj mobilizaciji i stvaranju oružanih grupa. U partizane su pozvati drugovi koji su svojim radom za NOB bili najviše kompromitovani, i od njih su u junu formirane na Korčuli još dvije grupe. U sve tri grupe bilo je ukupno 52 partizana. Svaka grupa je imala svoj sektor dejstva na otoku. U toku jula i avgusta likvidirale su nekoliko talijanskih špijuna. Septembra su sve tri grupe upale u Velu Luku i demolirale fabriku sardina. To su bili samo prvi uspjesi partizana na Korčuli. U oktobru i novembru izvršili su 11 manjih, pretežno diverzantskih akcija: kidanje tt linija, demoliranje pojedinih objekata i manjih lučkih postrojenja, brisanje talijanskih natpisa itd.

Pored akcija partizani su intenzivno politički radili među narodnim masama na sprovođenju u život linije Partije, na pridobijanju ljudi za pokret, zatim na stvaranju NOO i na mobilizaciji novih boraca u čemu su postigli značajne uspjehe. U toku druge polovine 1942 godine, prema podacima učesnika, prebačeno je sa Korčule na kopno u partizanske jedinice odnosno NOV najmanje 100 boraca.[713]

4. PELJEŠAČKI PARTIZANSKI ODRED

Partiska organizacija na poluotoku Pelješac uspjela je svojim radom da privuče narodne mase tako da su one

[712] AVII, reg. br. 22—5, k. 1932 A.

[713] Jedan dio preživjelih drugova koji su bili u ovo vrijeme u udarnim grupama na Korčuli kaže da je u junu postojalo objedinjeno rukovodstvo nad svim grupama i da se već tada može govoriti o Korčulanskom odredu, onakvom kakvi su bili prvi dalmatinski odredi na kopnu (1941 — poč. 1942). Međutim, o tome se u dokumentima ne govori.

ogromnom većinom stajale na liniji NOB. Pa ipak, stvaranje partizanskih jedinica na ovom području sve do juna 1942 bilo je potpuno zapostavljeno. O tome je PK za Dalmaciju 22 novembra 1941 pisao: „...U Pelješcu drugovi nisu skoro ništa radili usljed oportunizma i kukavičluka... Na Pelješcu vojni obveznici neće da idu u ustašku vojsku, većina ih je spremna da ide u partizane..."[714] Ovakav stav partiskog rukovodstva na Pelješcu rezultirao je iz pogrješnog shvatanja formi NOB. PK zbog teške veze nije bio u mogućnosti da više pomogne partisku organizaciju. Tek u decembru 1941, uime PK, partisku organizaciju na Pelješcu obišao je organizacioni sekretar Ivan Amulić i sredinom decembra održao prvi sastanak sa grupom od 16 ilegalaca.[715]

Na sastanku je zaključeno da se ova grupa poveže sa partizanskim logorima u Makarskom primorju. Ivan Amulić je, obilazeći uime PK partisku organizaciju u Makarskom primorju i na Pelješcu, namjeravao da od ilegalne grupe u logoru s. Gradac i ove sa Pelješca formira Pelješački odred koji će dejstvovati na poluotoku Pelješcu, razoružati oružničke postaje i druge manje neprijateljske posade na poluotoku i vršiti druge akcije.[716] Međutim do ovoga nije došlo, pošto je gradačka grupa ušla u sastav Južnodalmatinske partizanske čete, pa je od grupe na Pelješcu, formiran samostalni i malobrojni Pelješački NOP odred. Pelješački odred u januaru 1942 broji 25 boraca i djeluje na području izmedu s. Kuna i s. Pijavičino.

Odred je u februaru izvodio manje akcije; porušio je 44 tt stuba od Trpnja do s. Kune. On je 26 februara razoružao 4 oružnika na cesti Kuna—Pijavičino, a 9 marta 2 oružnika u s. Paternja. U martu Pelješački odred je obišao član PK Andrija Božanić. Odred je tada brojao oko 40 boraca i pretstavljao solidnu i politički svjesnu jedinicu, ali bez ikakvog borbenog iskustva. U prvim danima aprila odred je izvršio nekoliko manjih akcija poslije čega su se borci odreda prebacili na Biokovo i ušli u sastav Južnodalmatinske čete. Na Pelješcu su ostale manje par-

[714] Zbornik V/2 47, dok. 19.

[715] Izvještaj PK KPH od 20 XII 1941 (Zbornik V/2 221, dok. 78).

tizanske grupe koje u drugoj polovini 1942 izvode manje oružane akcije.

Zbog tih dejstava su koncem jula 1942 talijanske snage poduzele „čišćenje" Pelješca, ali bez uspjeha. Tom prilikom su ubili 27 ljudi i internirali 146 lica.[717] Talijanski zločini nisu uplašili narod Pelješca i on je do konca oktobra 1942 dao u partizane preko 100 boraca.[718]

*
* *

Formiranje partizanskih grupa, koje prilivom novih boraca prerastaju u čete, pretstavlja značajan događaj u razvoju NOB otočkog područja. Ovim akcijama okupator je prisiljen da na ostrvima drži svoje snage i da povremeno tamo šalje brojnije jedinice u cilju „čišćenja". Dejstva partizana na srednjodalmatinskim ostrvima donekle su ugrozila i pomorski saobraćaj duž ostrva, a ostrva postepeno postaju značajan izvor boraca za partizanske jedinice na kopnu, u prvom redu na Biokovu.

U političkom pogledu formiranje i dejstva ovih jedinica na ostrvima značili su negaciju propagande koju su sprovodile vlasti NDH, ističući da ovde neće doći do stvaranja partizanskih jedinica jer ovaj narod ne voli partizane. Međutim, i ovde su brzo stvorene partizanske jedinice, čiji je opstanak na malom području, okruženom morem, bio moguć u prvom redu zbog ogromne podrške koju je narod ovih ostrva pružao partizanima.

5. BATALJON „VOJIN ZIROJEVIĆ"

Livanjski kotar, iako bosanski kraj, bio je partiski vezan za PK za Dalmaciju. Tu je djelovao OK koji je u svom sastavu imao 37 članova Partije. Međutim vojnim operacijama i oružanim borbama na ovom području rukovodio je Operativni štab za Bosansku Krajinu, tako da partiska organizacija i oružana borba nisu bili vođeni iz

[716] Zbornik V/3, dok. 25.

[717] Saopštenje Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača br. 52.

[718] Prema sjećanju preživjelih boraca. O dejstvima i radu ovog odreda postoji mali broj neprijateljskih dokumenata i poneki naš dokumenat.

jedinstvenog centra. Naredbom VŠ početkom 1942 godine jedinice sa kotara Livno stavljene su pod komandu IV operativne zone. Ovom naredbom u sastav zone ušle su jedinice: bataljon „Starac Vujadin", Livanjska i Rilička četa. Ove jedinice bile su nesređene, a u njima se osjećao znatan uticaj četnika.[719]

Bataljon „Starac Vujadin" formiran je prvih dana avgusta 1941, za vrijeme ustanka u Drvarskom srezu. Njegovi borci, većinom seljaci iz sela Sajkovići i Gubin, žive poluvojničkim životom i nerado vode borbu na terenu daleko od svojih kuća. Odmah po formiranju ovaj bataljon je bio pod komandom Štaba Drvarske brigade, a zatim pod komandom Petog krajiškog odreda. Pod rukovodstvom IV operativne zone nalazio se kratko vrijeme i tada nije izvodio veće oružane akcije. U junu bataljon glavnim snagama sadejstvuje jedinicama Petog krajiškog odreda u borbama oko Glamoča, dok manjim snagama učestvuje sa jedinicama Srednjodalmatinskog odreda u odbrani Dinare. Po oslobođenju Livna ulazi u sastav krajiških jedinica.

PK za Dalmaciju, pružajući pomoć partiskoj organizaciji Livna, uputio je oktobra 1941 Vojina Zirojevića[720] na područje Livna, sa zadatkom da radi na jačanju partiske organizacije.[721] Njemu je pošlo za rukom da sredi partisku organizaciju i kao sekretar formira OK. U januaru 1942 sazvano je savjetovanje partiskog rukovodstva ovog kraja, radi razrade zadataka Partije za stvaranje partizanskih jedinica i razvoja oružane borbe.

U to vrijeme, tj. na početku 1942, na području Livna oko planine Cincara nalazile su se Livanjska i Rilička partizanska četa koje su ukupno imale 150 boraca. Obe

---

[719] U jednom izvještaju Glavnog štaba Hrvatske od 25 V 1942, kaže se: „Bio je jedan bataljon negdje oko Livna (bataljon „Starac Vujadin" — D. P.) ali je on potpuno nepouzdan, jer je usljed pomanjkanja političkog rada potpao pod četnički uticaj..." (Zbornik V/4 334, dok. 84).

[720] Vojin Zirojević kao istaknuti partiski radnik uhapšen je 1940 godine i zatvoren u Lepoglavi odakle je uspio pobijeći, ali su ga Talijani opet uhapsili i zatvorili na o. Ošljak, odakle ga je po direktivi Partije 31 VII 1941 oslobodila grupa omladinaca sa o. Ugljana. Ubili su ga četnici početkom 1942, kao političkog komesara Dinarskog odreda. Proglašen je narodnim herojem.

[721] Zbornik V/1, dok. 59.

čete bile su formirane na teritorijalnom principu, tako da je svako selo imalo svoj vod. Borci su živjeli kod svojih kuća i bavili se svakidašnjim poslovima dok su vojničke dužnosti — uglavnom izviđanje i patroliranje — obavljali povremeno da bi odbranili svoja sela od upada ustaša iz Kupresa i Prozora. Livanjska i Rilička četa stajale su pod komandom Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, ali zbog njihovog teritorijalnog karaktera i udaljenosti od pretpostavljenog štaba one nisu pretstavljale neke čvršće jedinice niti su raspolagale većim borbenim iskustvima.

Položaj četa je bio veoma težak, a situacija na terenu vrlo komplikovana, jer su se oko ove teritorije nalazile jake neprijateljske snage. Na sjeveru prema Mrkonjić-Gradu djelovale su četničke snage Drenovića, a u Kupresu i Prozoru ustaška crna legija pod komandom ratnog zlikovca Ante Bobana i Juce Rukavine. Ustaše i četnici vršili su česte ispade iz svojih uporišta prema Cincaru, što je pretstavljalo stalnu opasnost po partizanske snage i mirno stanovništvo ovog kraja. Štab IV operativne zone, uz saglasnost sa PK, koncem aprila 1942, donio je odluku da se na područje Livna zbog ovako teške situacije uputi Edo Santini i grupa od 59 dalmatinskih boraca. Edo Santini je po ovlašćenju PK i Štaba IV operativne zone na ovom terenu pretstavljao partiskog i vojnog instruktora. On je stigao na teren Livna 5 maja i odmah održao sastanak Okružnog komiteta. Na ovom sastanku donesena je odluka da se pored Livanjske i Riličke čete formira jedna udarna četa, koju je OK za Livno proglasio proleterskom četom.[722]

Četa je formirana 14 maja, a kako je u svome sastavu imala najviše Hrvata, orjentisala je svoja dejstva na sela oko Prozora i Kupresa. Formiranjem ove čete, prvi put od ustanka u Bosanskoj krajini, na jednom ograničenom i uskom partizanskom području borile su se zajedno srpske i hrvatske partizanske jedinice. Zajedničkom borbom na planini Cincaru stvarano je bratstvo i jedinstvo hrvatskog, srpskog i muslimanskog naroda.

Po selima oko Cincara, ustaše su izvršile nečuvene zločine nad srpskim stanovništvom, a zatim su četnici sproveli masovne pokolje muslimana. Šovinističke strasti,

razbuktane vještom politikom okupatora, vodile su sigurnom uništenju cijelog naroda ovog kraja. U toj teškoj situaciji, među dva gola noža zavađene braće, hrabro su stali partizani Cincara.

Od snaga na Cincaru, naredbom Štaba IV operativne zone br. 69 od 6 juna 1942,[723] formiran je od Livanjske i Riličke čete bataljon „Vojin Zirojević". Za komandanta bataljona postavljen je Nedeljko Manojlović, a za zamjenika komandanta Mile Marković.[724] Za političkog komesara bataljona postavljen je Mustafa Lafetić,[725] a za zamjenika političkog komesara Andrija Buble. Za operativnog oficira bataljona postavljen je Ibrahim Lafetić. Za oficira Štaba postavljen je Mirko Kutlaša, za obavještajnog oficira Ante Mioč,[726] a za intendanta Vinko Konte.

Bataljon „Vojin Zirojević" pod komandom Operativnog štaba za Bosansku Krajinu učestvuje od 6 do 13 juna u borbama za oslobođenje Glamoča.[727] Od 6 do 9 juna bataljon je držao zasjedu na cesti Livno—Glamoč na mjestu zvanom Koričani, gdje ga je 9 juna izjutra, potpomognuta tenkovima napala jedna talijanska kolona opštim pravcem s. Koričani—Glamoč. Talijani su se probili u Glamoč uz gubitke od 7 mrtvih... U grad su došli (misli se na ove talijanske snage — D.P.) oko 3 časa popodne, potovarili nešto na kamione sa civilnim stanovništvom i odmah su se vratili..."[728] Bataljon „Vojin Zirojević" i 3 četa Udarnog bataljona Petog krajiškog odreda dočekali su u zasjedi manje dijelove ove kolone po njenom povratku. „...Borba je bila kratka, jer su Talijani sa 5 bacača tukli naše položaje, sa kojih smo se morali povući. Po izvještaju komandira 3 čete (misli se na 3 četu Udarnog bataljona — D.P.) poginulo je i ranjeno oko 56 Talijana..."[729]

---

[722] Podaci iz izjave druga Eda Santinija.

[723] Zbornik V/5 39, dok. 13.

[724] Poginuo aprila 1944 na Korčuli u borbi protiv Njemaca.

[725] Narodni heroj, poginuo u borbi protiv četnika krajem juna 1942 dok. Glamoča.

[726] Borac Španske republikanske vojske, poginuo 1945 kao komandant brigade u borbi kod Šida.

[727] Napad nije uspio, jer su četnici pod komandom Babića, Kutanjca i Vještice napali partizane s leđa (Zbornik IV/5, dok. 56).

[728] Zbornik IV/5 243, dok. 84.

[729] Isto.

Od 10 do 12 juna bataljon je učestvovao u čišćenju okoline Glamoča od četnika. Na putu za Cincar bataljon je prenoćio 12/13 juna u s. Vidimlije u kome su kuće od pruća obložene blatom (bajte). Ozebli i umorni, borci su zaspali bez osiguranja, a tu nebudnost iskoristio je neprijatelj. Četnici Jovana Babovića neopaženo su se približili selu i rano izjutra 13 juna izvršili napad na bataljon „Vojin Zirojević". Nespremni, opkoljeni sa svih strana, bez zaklona, iznenađeni neočekivanim napadom, borci su se našli u vrlo teškom položaju. Bataljon se nije branio kao cjelina, već se svaki borac snalazio kako umije, probijajući se pojedinačno ili u manjim grupama prema Cincaru. Pri probijanju bataljon je imao 10 mrtvih, 6 ranjenih i zarobljenih. Među mrtvima se nalazio i politički komesar bataljona Mustafa Lafetić.

Tokom jula bataljon je usmjerio svoja dejstva u pravcu Kupresa i sprječavao ustaške ispade ka s. Vukovsko. Na ovom sektoru vodile su se skoro svakodnevno borbe uz obostrane gubitke, što ilustruje i ovaj izvještaj:

Od 6 do 17 jula, vodili smo skoro svaki dan okršaje sa ustašama koji su vršili ispade iz Kupresa ili Prozora. U tim akcijama, prema pričanjima seljaka, ubili smo oko 40 crnolegionara, a svakako da je broj ranjenih daleko veći. Mi smo imali 7 mrtvih i 14 ranjenih.[730]

Pored ovih akcija bataljon je postavljao zasjede na cesti Duvno—Kupres i Duvno—Livno, rušio komunikacije i tt veze. On je 15 jula postavio zasjedu na cesti Duvno—Kupres kod šume zvane „Borova Glava" u kojoj je uništen 1 vod domobrana i ustaša i zapaljena 2 kamiona. Ubijeno je 17 domobrana i ustaša, a 5 zarobljeno. Zaplijenjeno je 13 pušaka i 2 puškomitraljeza.[731]

Po dolasku Glavne operativne grupe VŠ na područje Livna, bataljon „Vojin Zirojević" sadejstvuje u akcijama oko Livna. Tako je jedna četa ovog bataljona 25 jula postavila zasjedu na cesti Livno—Duvno kod s. Prisoje. Zasjeda je zarobila 9 ustaških milicionera, koji su bježali iz Duvna prilikom napada Prve proleterske brigade na

---

[730] Izvještaj bataljona „Vojin Zirojević" od 19 VII 1942 (AVII k. 206, reg. br. 15/2).

Duvno.[732] Druge dvije čete od 25 jula do oslobođenja Livna držale su položaje na cesti Livno—Šujica, radi sprječavanja eventualnog ustaškog napada iz Livna.

U napadu na Livno, 5 avgusta, borci bataljona „Vojin Zirojević" po grupama su pridodati proleterskim jedinicama kao vodiči osim jednog voda od 32 partizana sa mitraljezom kojim je ojačan 2 bataljon Prve proleterske brigade.

Poslije oslobođenja Livna bataljon „Vojin Zirojević" dodijeljen je Komandi mjesta Livno da vrši ulogu posadne jedinice. Kada je 16 avgusta formirano Vojno područje Livno, bataljon je kao jedinica za osiguranje vojno-pozadinske vlasti dodijeljen tom području. To je urađeno zbog toga što je većina boraca bataljona bila iz Livna i relativno su dobro poznavali političke probleme ovog kraja, pa su mogli lakše obavljati svoje funkcije, a i politički djelovati u narodu. Kasnije, 4 septembra 1942, bataljon „Vojin Zirojević" ušao je u sastav 3 NOP odreda IV operativne zone u čijem sastavu se nalazio sve dok nije kompletan ušao u sastav Desete hercegovačke brigade oktobra 1942 godine.

6. POKUŠAJ STVARANJA ODREDA NA PODRUČJU LIVNO — BOSANSKO GRAHOVO

U cilju organizacionog sređivanja partizanskih jedinica na području Livno—Bosansko Grahovo, Štab IV operativne zone namjeravao je da u toku juna, jula i avgusta formira jedan ili dva partizanska odreda. Ali je na putu bilo niz teškoća. Bataljoni „Starac Vujadin" i „Vojin Zirojević" povremeno su izvodili akcije u okviru Trećeg i Petog krajiškog odreda, a povremeno u zajednici sa snagama IV operativne zone. Međutim, nalazeći se na graničnom području Dalmacije i Bosne, oni ustvari nisu bili čvrsto povezani ni za Operativni štab Bosanske Krajine ni za Štab IV operativne zone. To je svakako labavilo odgovornost i organizacionu povezanost ovih jedinica.

---

[731] „Krajišnik" br. 8, list koji se čuva u arhivi muzeja Narodne revolucije u Sarajevu (bez registra).

[732] Zbornik IV/6 142, dok. br. 61.

Zato je bila potrebna sporazumna odluka zainteresovanih štabova o organizacionom sređivanju ovih jedinica. Štab zone je u prvo vrijeme u junu, poslije savjetovanja na Vještića Gori, namjeravao da formira odred od dva bataljona („V. Zirojević" i „S. Vujadin"). Međutim, oba bataljona djelovala su na terenima međusobno udaljenim, pa se taktička veza nije mogla uspostaviti. Bataljon „Starac Vujadin" je dejstvovao u rejonu s. Peulje—s. Sajković, a bataljon „Vojin Zirojević" na Cincaru. Zato je Štab zone u sporazumu sa Štabom Petog krajiškog odreda namjeravao da formira jedan odred od bataljona „Starac Vujadin" i grahovskog partizanskog bataljona „Budućnost" (tada 3-ćeg bataljona Petog krajiškog odreda) koji su dejstvovali na zajedničkom području. Takođe je bilo namjeravano da se od bataljona „Vojin Zirojević" i glamočkog partizanskog bataljona „Gavrilo Princip" formira drugi odred.

Prvi sastanak u cilju formiranja ovih odreda održan je na inicijativu Štaba IV operativne zone 30 juna. Na sastanku su bili pretstavnici četiri pomenuta bataljona i Petog krajiškog odreda. Razmatrajući operativne i geografske uslove prisutni su se složili da bi trebalo da sva četiri bataljona budu objedinjena ili u jednom odredu ili pod jednim operativnim štabom. Međutim konačno rešenje nije moglo biti doneto bez saglasnosti Operativnog štaba za Bosansku Krajinu. Zato je Štab zone tražio od GŠ Hrvatske da potpomogne rešenje ovog pitanja kod Operativnog štaba za Bosansku Krajinu.[733]

U cilju rešenja ovoga pitanja održan je 24 jula u s. Bastasima (Livanjsko Polje) novi sastanak kojemu su pored pretstavnika pomenutih jedinica prisustvovali i pretstavnici Štaba zone i Operativnog štaba za Bosansku Krajinu. Konačna odluka ni tada nije donesena, jer se stvaranju odreda, kako je to gore iznijeto, protivio pretstavnik Petog krajiškog odreda i pretstavnik bataljona „Budućnost". Na ovaj sastanak je trebalo da dođe i zamjenik komandanta Operativnog štaba za Bosansku Krajinu, ali uslijed ranjavanja nije mogao doći.[734]

---

[733] Zbornik V/5, dok. 56, 63 i tom. V/6, dok. 12.

[734] Zbornik V/6 60, dok. 12.

O ovome pitanju je raspravljano i kasnije. Dolaskom glavne grupacije NOVJ pod komandom VŠ na ovo područje formiranje ovih odreda skinuto je s dnevnog reda.

7. NAPAD NA VRGORAC

Do kraja juna na području sjeverne i srednje Dalmacije sprovedene su odluke Glavnog štaba Hrvatske i odluke savjetovanja na Vještića Gori. Njihovom realizacijom organizaciono su se sredile postojeće partizanske jedinice i formirali jači partizanski odredi: NOP odred za sjevernu i NOP odred za srednju Dalmaciju. Međutim, sprovođenje ovih odluka u južnoj Dalmaciji iako je na tom području NOP bio u porastu, je zaostajalo, jer su delegati južne Dalmacije izgubili dosta vremena pri prebacivanju od Vještića Gore do Biokova. Zbog toga je odluka savjetovanja na Vještića Gori i naredba Štaba IV zone za formiranje bataljona „Jozo Jurčević" od svih dotadanjih partizanskih jedinica između Omiša, Imotskog, r. Neretve i mora, sprovedena tek u julu.[735]

Međutim za to vrijeme su Neretljanska i Prva južnodalmatinska četa brojno narastale prilivom novih boraca. Od pojedinačnih manjih akcija, obje čete prelaze na zajednička, krupnija dejstva. Ova dejstva ukazala su na potrebu formiranja većih jedinica.

Sredinom juna, odlukom Okružnog komiteta KP za Makarsku riješeno je da se izvrši napad združene Neretljanske i Prve južnodalmatinske čete na Vrgorac, tada najjače ustaško-domobransko uporište na Biokovu. Vrgorac su branile ove neprijateljske snage: vod (25) domobrana, 10 oružnika, finansiska straža (8 ljudi) i 41 pripadnik seoske milicije.[736] Uoči napada partiska ćelija u Vrgorcu je od svojih članova formirala udarnu grupu od 15 drugova, sa zadatkom da u vrijeme napada Neretljanske i Prve južnodalmatinske čete djeluje u samoj varošici, kao ubačena jedinica u cilju dezorganizacije neprijateljske odbrane.

Prikupljanje za napad Neretljanske i Prve južnodalmatinske čete završeno je 13 juna. Prema utvrđenom planu, obje čete su 15 juna izjutra prešle jednovremeno

u napad. Glavni udar izveden je na žandarmerisku i domobransku kasarnu i nakon polačasovne borbe domobrani su se predali. Zarobljeno je 13 domobrana i zaplijenjeno 15 pušaka. Slična situacija bila je i pri napadu na finansisku i žandarmerisku kasarnu, gdje je zarobljeno 6 žandarma, 2 finansa i 15 pušaka.[737]

O tom se napadu u izvještaju Velike župe Cetine kaže:

...

15 lipnja 1942 oko 5 sati ujutro napala je grupa oko 600 naoružanih partizana na mjesto Vrgorac, kotar Makarska na koje su sa svih strana otvorili puščanu i strojno-puščanu vatru sa bacanjem bombi. Napad je najpre izvršen na oružničku postaju. Oružnici koji su se zatekli u vojarni pružili su otpor otvorivši vatru, ali su obasuti puščanom i strojno-puščanom vatrom i bacanjem bombi od brojno jačeg napadača, te budući su partizani srušili krov vojarne sa bombama, kao i prozor od zgrade što im je omogućilo slobodno bacanje bombi u vojarnu, oružnici su bili prisiljeni na predaju.

Partizani su ovom prilikom odnjeli iz oružničke postaje sav materijal i stvari posteljinu i drugo. Od oružja i streljiva odneli su 29 pušaka, oko 2.500 naboja, 10 bombi, gotovog novca iz postajne menaže 13.800 kuna, 2.133 kuna beriva pričuvnika.

Iz duvanske postaje pored drugih stvari, nameštaja i materijala i duvana, odnjeli su prema neprovjerenim podacima gotovog novca 1,200.000 kuna.

Iz poreske uprave i pošte nije se moglo dobiti podaci koliko je novaca odnešeno, dok iz općine Vrgorac odnijeli su 100.000 kuna, a od prehranbenog odbora općina Vrgorac odneli su zatečenu količinu namirnica i sav novac, ali koliko ne zna se.

...

Partizani su prije odlaska zapalili skladišta dvije zgrade duvanske postaje sa cijelokupnom količinom u njima zatečenog duvana kojeg je navodno bilo oko 50 vagona, te zgradu oružničke postaje koje su zgrade sa svim stvarima i nameštajem potpuno izgorjele.

...

Partizani su napustili Vrgorac oko 20 sati i sa njima su otišli svi komunistički orijentisani, kao i mnogo drugih osoba

---

[735] Građa za istoriju NOB Biokovsko-neretljanskog okruga (Arhiv CK SKH).

[736] Isto.

[737] Zbornik V/5 236s, dok. 63. Po neprijateljskim dokumentima zaplijenjeno je 29 pušaka.

netko kao njihov pristalica, a drugi iz straha. 90% građana napustili su Vrgorac otišavši po obližnjim mjestima i šumama bojeći se represalija od talijanske vojske i vlasti.

16. lipnja ov. g. oko 8 sati stigla je u Vrgorac talijanska vojska iz Metkovića sa oko 12 tenkova, oko 15 samovoza sa oko 400 vojnika.

Talijani su po okolnim mestima u Staševici, Draževićima i Umčanima izvršili pretres sela u okolini te u Staševici zapalili nekoliko kuća u kojima nisu našli stanovnika.

Istoga ovoga dana partizani su napali oružničku postaju Kozica istu opljačkali i zapalili zarobivši 4 oružnika...

13 pričuvnika koji su ovoga dana bili pošli sa teretnim samovozom iz Kozice za Omiš preko Vrgorca sačekali su ih partizani 3 km. udaljeno od Kozice razoružali i prema nepotvrđenim vjestima zarobili i odveli sa sobom te se i za njihovu sudbinu ne zna, ali se pogovara da su ih pustili.

Ovom pljačkom sa postaje Kozica partizani su pored cijelog namještaja, stvari i materijala i od 13 pričuvnika odnijeli oko 18 pušaka, oko 3.000 naboja i oko 15 bombi...[738]

U napadu na Vrgorac i s. Kozica poginula su 5, a ranjena 4 partizana. Do gubitaka je došlo na ovaj način:

Poslije likvidacije Vrgorca,... jedan kamion domobrana prodro je kroz našu zasjedu i približio se samom gradu, ali tu je zaustavljen sa jednim puškomitraljezom i razoružao je 15 domobrana sa punom vojničkom spremom. Partizani koji su se našli na licu mjesta zatražili su od štaba bataljona da sa istim kamionom pođu razoružati žandarmerisku stanicu u Kozici otkuda je pomoć i poslana. Po odobrenju uputilo se 25 partizana u pravcu Kozice (Partizani su se preobukli u domobranske uniforme — D. P.). Međutim, zasjeda koja je prvi put domobrane propustila, videći da se vraća (kamion) otvorili su vatru i ubili 5 naših drugova, a 4 ranili...[739]

U obje ove akcije zaplijenjeno je oko 60 pušaka, 2,080.000 kuna, veća količina duhana i drugog raznog materijala. Zapaljeno je 35 vagona duhana i domobranske kasarne.[740]

Napad na Vrgorac je prva veća akcija partizana na Biokovu. Oslobođenje Vrgorca, pa i privremeno, našlo je odjeka u selima Ljubuškog i Imotskog kotara. U partizane se prijavilo na desetine novih boraca. Istoga dana

[738] Zbornik V/5 593—595, dok. 160.

[739] Zbornik V/5 237, dok. 63.

[740] Isto.

poslije borbe stupilo je u partizane iz samog Vrgorca 80 a iz ostalih sela oko Biokova, u roku od nekoliko dana, 200 dobrovoljaca, većinom omladinaca sa sela.

Prilikom ovog napada ispoljile su se izvesne nezdrave pojave i greške koje su došle kao rezultat sektaštva. Jedinice su u akciji nosile crvene zastave, a u oslobođenom Vrgorcu sitnim obrtnicima i malim trgovcima konfiskovana je pokretna imovina.[741]

Poslije ovoga napada, Treći vod Prve južnodalmatinske čete pod komandom Nike Glavine postavio je zasjedu na Turiji, na koju je naišao talijanski vojno-poštanski kamion. Posada kamiona od 7 vojnika poslije borbe od 10 minuta uništena je. Zaplijenjen je kamion, 7 pušaka i izvjesne količine materijala.

8. DRUGI NAPAD TALIJANA NA BIOKOVO

Odmah poslije zauzimanja Vrgorca Talijani su otpočeli sa pripremama za ponovni, do tada najveći napad na Biokovo. Postavili su cilj da likvidiraju partizanska uporišta naročito ono u s. Grnčeniku i da zaposjednu cijelo ovo područje. To im je bilo potrebno prije svega da osiguraju nesmetan pomorski saobraćaj Neretljanskim Kanalom. Za izvršenje ovog zadatka talijanska Viša komanda oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija" angažovala je, prema nepotpunim podacima, sljedeće snage: iz divizije „Mesina" (Messina) 1 bataljon 93 puka, dijelove 94 pješadiskog puka i dijelove 108 legije crnih košulja; iz divizije „Marke" 2 bataljon 55 pješadiskog i dijelove 32 artiljeriskog puka. Angažovana je i ustaška milicija iz s. Dusine. Ukupno je za napad predviđeno oko 3.000 vojnika uz podršku avijacije. Napadom je rukovodio general Dalmaco Renco, komandant talijanskog 6 armiskog korpusa.[742]

---

[741] Pored toga bilo je i drugih pojava: „... karakteristično je da je masa za vrijeme boravka partizana u mjestu počela da pljačka izloge i trgovine. Naši nisu bili dorasli da to zaustave..." (Zbornik V/5 237, dok. 63).

[742] „Saopštenja Savezne državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača", sveska br. 66—93.

Partizani su saznali blagovremeno o namjerama i prikupljanju talijanskih snaga, pa su na osnovu toga izdata naređenja Prvoj južnodalmatinskoj i Neretljanskoj četi, da svaka u svom rejonu vodi zadržavajuću odbranu, otstupajući preko uzastopnih linija prema unutrašnjosti Biokova. Namjera partizana bila je da elastičnom odbranom uvuku nadmoćne talijanske snage u planinsko i krševito zemljište koje pruža ograničene mogućnosti za razvoj snaga i ograničava upotrebu tehnike; s druge strane, partizanima koji su imali samo lako naoružanje, teško prohodno zemljište, koje su dobro poznavali, pružalo je, u odnosu na Talijane, povoljne mogućnosti za manevar. Računalo se da će partizani ovakvim načinom dejstva paralisati premoć neprijatelja u tehnici.

Partizanskim četama je takođe naređeno da prilikom povlačenja u unutrašnjost planine ostavljaju po mjestima koja napuštaju, grupe partizana sa zadatkom da postavljaju zasjede na komunikacijama i da vrše smjele napade na manje neprijateljske dijelove, stvarajući nesigurnost i pometnju u neprijateljskoj pozadini.

Kao što vidimo ovdje je, zbog nadmoćnosti neprijatelja i konfiguracije zemljišta, sasvim pravilno primjenjena zadržavajuća odbrana sa dejstvom partizanskih grupa u pozadini.

Talijani su preduzeli napad 24 juna 1942 sa linije Metković—Ploča, nanoseći glavni udar opštim pravcem s. Ploče—s. Drašnice—Sv. Jura. Sa zapadne i sjeverozapadne strane Biokova zaposjele su talijanske snage liniju s. Tučepi — k 842 — s. Slivika, i zatvorile obruč oko partizanskih snaga.

Na glavnom pravcu neprijateljskog udara, na liniji Modruša — Gradačke stjene Talijanima je pružen žilav otpor. Partizani, vješto maskirani, otvorili su iznenadnu vatru sa bliskog otstojanja i zadržali Talijane. Oni su sutradan uz podršku artiljerije nastavili napredovanje u pravcu s. Grnčenik kojim su u toku dana ovladali. Od s. Grnčenika neprijatelj nije poduzimao dalje napade. Zadovoljio se time što je zapalio selo i staje u planinskim predjelima.

U međuvremenu, dijelovi Neretljanske čete probili su se neprijatelju iza leđa i otpočeli sa napadima u njegovu

pozadinu. Ta dejstva su još više obezglavila neprijateljsku komandu, koja je donijela odluku o povlačenju svojih snaga sa istočnih padina Biokova.

U ovim borbama Talijani su imali 22 mrtva i 53 ranjena, dok je na strani partizana bilo 5 mrtvih i 5 ranjenih.[743]

Kao i za vrijeme ranijih napada i ovog puta su talijanske okupatorske jedinice izvršile zločine i na ovom području. Tako su pripadnici 93 pješadiskog puka divizije „Mesina" ubili u s. Gradac i Baćina 13 lica, opljačkali veliki dio imovine i izvršili razna druga nedjela u ovim selima. U s. V. Prolog, gdje je dejstvovao 94 pješadiski puk iste divizije, ubijeno je 19 lica. U s. Borovci opljačkano je 20 kuća i internirano 75 lica. U rejonu s. Plana Talijani su ubili 10 lica, a iz s. Desne internirano je 26 lica. Jedan dio s. Desne potpuno je spaljen. Na području Vrgorca Talijani i ustaška milicija iz s. Dusine takođe su vršili zločine. Pored toga u selima Zaostrog, Brist, Pasičina, Draževitići i Višnjica zapaljen je izvjestan broj kuća a sela opljačkana.[744]

Poslije povlačenja Talijana jedna grupa partizana Prve južnodalmatinske čete, u jačini od 15 boraca, prebacila se preko Hvarskog Kanala na otok Hvar, radi sadejstva sa Hvarskom partizanskom četom u oslobođenju s. Bogomolje.

9. FORMIRANJE I DEJSTVA BATALJONA „JOZO JURČEVIĆ"

Neuspjeli napadi Talijana na partizanske jedinice u južnoj Dalmaciji pozitivno su uticali na masovni priliv boraca u Prvu južnodalmatinsku i Neretljansku partizansku četu. Njihovo brojno stanje je stalno raslo.

U to vrijeme su stigli delegati sa savjetovanja na Vještića Gori. Oni su donijeli naređenje Štaba IV operativne zone po kome je trebalo formirati jedan partizanski

---

[743] AVII, k. 1940, reg. br. 22/3—2.

[744] Saopštenja Savezne državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača, sveska br. 66—93, str. 840.

bataljon na području Biokova i desne obale donjeg toka r. Neretve.[745] Prema tome, bataljon je formiran 15 jula. U njegov sastav su ušle Prva južnodalmatinska i Neretljanska četa, i grupe novopridošlih boraca. Štab bataljona su obrazovali: komandant bataljona Petar Bogunović, njegov zamjenik Jure Galić, politički komesar Nedeljko Bošković, njegov zamjenik Jozo Tomašević, operativni oficir Gojko Ujdurović, informativni oficir Sergije Petrović, obavještajni oficir Pavle Lozo i intendant Ante Šutić.[746] Bataljon je dobio naziv „Jozo Jurčević",[747] a imao je 6 četa koje su nazvane po imenima poginulih prvoboraca ovog kraja i određen im je komandni kadar.

Prva četa „Ervin Klarić" — komandir Ante Beroš, komesar Mate Nizić; Druga četa „Vitomir Viskić" — komandir Vlado Viskić, komesar Ante Andrijašević; Treća četa „Vid Mihaljević" — komandir Niko Glavina, komesar Jerko Kovačević; Četvrta četa „Srećko Borić" — komandir Poldo Mikulić, komesar Mijo Martinac; Peta četa „Petar Hristić" — komandir Drinko Tolić, komesar Vlado Aleksić; Omladinska četa „Anton Torkar" — komandir Ivan Rubiša, komesar Niko Katić.

Čete su dobile određena područja na kojima su djelovale i izvršavale određene zadatke. Sa tako raspoređenim četama bataljon je kontrolisao područje Biokova od r. Cetine do r. Neretve.

Formiranjem bataljona „Jozo Jurčević" definitivno se sređuje organizaciono pitanje partizanskih jedinica na Biokovu.

Po uputstvima Štaba IV operativne zone jedan od osnovnih zadataka bataljona bio je pojačana aktivnost u pravcu Imotskog i Hercegovine. Ovo stoga što je Imotska

---

[745] Odluka o formiranju ovog bataljona i naredba Štaba IV operativne zone donijeta je 6 Juna 1942, prilikom vojnopolitičkog savjetovanja na Vještića Gori. Međutim, ta je naredba stigla na Biokovo tek oko polovine jula 1942 tako da je štab bataljona formiran sa zakašnjenjem.

[746] Zbornik V/5, dok. 14.

[747] Jozo Jurčević iz Makarske bio je istaknuti partiski radnik. On je često zatvaran i osuđivan. Za vrijeme vlade Cvetković — Maček (1940 godine) uhapšen je i oteran u koncentracioni logor u Lepoglavu, a poslije toga se o njemu ništa ne zna.

krajina bila pod jakim uticajem ustaša, pa se time, prije svega, htjelo politički uticati na narodne mase Imotskog kotara. Njegova dejstva prema Hercegovini imala su drugi karakter. Naime, Hercegovina se nalazi u neposrednoj blizini Biokovskog primorja i na njenoj teritoriji dejstvovale su jake hercegovačke partizanske jedinice. U to vrijeme te jedinice su sadejstvovale glavnoj grupaciji naše vojske oko Vrhovnog štaba prilikom njihovog marša za Bosansku Krajinu. Zbog toga je bilo nužno da bataljon „Jozo Jurčević" koordinira svoja dejstva sa jedinicama u Hercegovini. Osim toga u Makarskom primorju nalazio se čitav niz manjih talijanskih posada i obalskih osiguranja, pa je bataljon imao da vrši stalne napade na neprijateljske manje garnizone i ometa redovan pomorski saobraćaj, i da oružane akcije postepeno prenese s kopna na more. To je u isto vrijeme značilo rađanje prvih pomorskih jedinica od kojih će se nešto kasnije formirati prve jedinice Jugoslovenske ratne mornarice.

Bataljon „Jozo Jurčević", sprovodeći direktive Štaba zone, izvršio je već tokom jula niz vrlo značajnih akcija. To mu je podiglo ugled, pa su iz dana u dan pristizale nove grupe boraca. Time su se stvarali uslovi za formiranje odreda, slično kao što su bili odredi u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji.

Zato je Štab IV operativne zone pisao Štabu bataljona „Jozo Jurčević" sljedeće:

Vaš organizacioni zadatak treba da se sastoji u punom nastojanju da najhitnije organizuje štab odreda za južnu Dalmaciju, koji bi se sada sastojao od dva bataljona. Znači, da bi trebalo mobilisati još nešto partizanskih dobrovoljaca u jedinice okolnih četa Metković, Pelješac itd. i sve borce podijeliti u dva bataljona. Ako vam na taj način bataljoni dostignu do 250 ljudi, to za naše partizanske uslove nije malo. Najveću brigu treba posvetiti osamostaljenju štaba odreda i pojedinih bataljona. O učinjenom, odnosno o perspektivama odmah nas izvestite.[748]

Međutim novonastali događaji, prodor dijelova grupe brigada pod vođstvom Vrhovnog štaba ka Imotskoj krajini i talijanska ofanziva na Biokovu omeli su formiranje

[748] Naređenje Štaba IV zone od 17 VII 1942 (AVII reg. br. 24/2-s, k. 1490A).

odreda, iako je bataljon narastao na oko 700 boraca i time prerastao broj koji je Štab zone postavio kao uslov za formiranje odreda.

Direktivu Štaba IV operativne zone Štab bataljona je shvatio pravilno, pa je kroz neprekidne oružane akcije na području Biokova i Biokovskog primorja nanosio neprijatelju teške gubitke i uvlačio sve šire mase naroda u jedinice Narodnooslobodilačke vojske. Kroz oružanu borbu sve više su se zaoštravali odnosi između naroda i okupatora tako da su već sredinom 1942 godine sazreli uslovi za dobrovoljnu mobilizaciju širih razmjera na ovom području, što će omogućiti formiranje novih jedinica.

U julu bataljon štiti prilaze oslobođenoj teritoriji Biokovskog primorja, a izvršio je i nekoliko značajnih akcija.

Tako su 18 jula dijelovi bataljona otpočeli rušenje ceste od Makarske do Gradca. Rušenje je izvršeno na više mjesta u dužini 5—10 metara. Ujedno su porušene telefonske i telegrafske veze. Neprijatelj je pokušao da oslobodi i popravi cestu Makarska—Gradac pod zaštitom oružanih snaga:

... 19 VII uslijedio je napad italijanskih snaga iznad Gradca. Njihove su izvidnice išle oprezno i to sa samim pištoljima i bombama, bez pušaka, u razmaku jedan od drugoga 300—400 metara. Kada je prvi naišao na naše zasjede, sa njim je likvidirano, te je ubijen i drugi koji je išao iza njega. Povodom ovoga neprijatelj je promijenio pravac kretanja da zaobiđe sa leđa naše položaje i to jurišem. Alpinci su se popeli uz klisure Biokova između naših dviju zasjeda gdje je bilo svega naših 10 boraca, dok je neprijatelj nadirao s 200 vojnika. Borba je trajala 6 sati, neprijatelj je imao 15 mrtvih i ranjenih, dok mi nismo imali nikakvih gubitaka. Zaplenjeno je samo 1 pištolj, 1 ručna bomba. Neprijatelj je svoje ranjenike i mrtvace odvukao ...[749]

Noću 19/20 jula dijelovi bataljona su izvršili ekonomsku akciju u selu Igrane. Ovom prilikom je zapaljena žandarmeriska kasarna u Igranima koja je bila ispražnjena već ranije jer su se žandarmi u bojazni od partizana preselili u Gradac. Zatim je pretresena finansiska kasarna i u njoj je nađeno nešto municije, obuće i ćebadi.

[749] Zbornik V/6 26s, dok. 7.

Uporedo sa akcijama na kopnu, Štab bataljona je pripremao akcije i na moru. Tako je 27 jula izrađen plan za potapanje parobroda „Vis" koji je saobraćao na liniji Trpanj—Gradac—Makarska.

U luci Podgora, ukrcala su se dva skojevca kao putnici koji su od Štaba bataljona dobili zadatak da izvide ko se nalazi na brodu. Detaljne podatke o tome trebalo je predati u selu Živogošću gdje su snage bataljona čekale za izvršenje akcije. „Putnici su prikupili i obradili potrebne podatke i predali ih u s. Živogošću. Brod su pratila dva žandarma i jedan domobran.

O ovoj akciji preživjeli učesnici NOR sa područja Biokova pričaju:

Komanda 3 čete bataljona „Jozo Jurčević" donijela je odluku da napadne i potopi brod „Vis". Po primitku izvještaja, partizani Petar Peko, Nikola Glavina i Božo Mikulić, odjeveni u seljačka odijela, noseći u ruci kante sa uljem i prikrivenim oružjem, ušli su u brod. Partizanska trojka, čim je stigla u neposrednu blizinu oružnika, naglo se okrenula i uperenim revolverima pozvala oružnike na predaju. Dva oružnika, vidjevši bezizlaznu situaciju, odmah su se predala, dok je treći otvorio vatru, ali je bio na mjestu ubijen.

O ovom napadu Štab bataljona „Jozo Jurčević" u izvještaju od 2 avgusta 1942, pored ostalog, kaže:

...

U spomenutom mjestu [Živogošću — D. P.] su tri partizana, naoružani pištoljima, stupili na brod, dok je jedan vod ostao u zaklonu pored same obale. Kada je žandarm opazio naše borce, jednog je od njih poznao i stavio se u zaklon za pucanje a tako isto je učinio i domobran. Tada su naši borci skočili, oduzimajući im puške; pošto su pucali i nisu se htjeli predati, to smo sa njima na licu mjesta obračunali. Odmah smo pristupili iskrcavanju materijala. Pored brodskog materijala, zarobljena je hrana koja je bila određena za žandarmerisku stanicu u Gradcu u količini od 150 kg.[750]

Po iskrcavanju materijala brod je spaljen.

Ovaj smjeli partizanski napad na moru uzbunio je ustaše i Talijane. O tome je ustaška Velika župa Omiš, početkom avgusta, pisala:

---

[750] Zbornik V/6 27, dok. 7.

Komunističke bande postale su sve drskije. Posle napada na motorni jedrenjak „Mira" u blizini luke Čaklje, jučer su potopili putnički brod „Vis". To nedvojbeno potvrđuje naše pretpostavke da oni u svojoj drskosti postaju sve aktivniji, pa je hitno potrebno da osiguramo ugroženi pomorski pojas i saobraćaj do luke Gradac. Opetovano molimo, da se poradi kod italijanske vojne komande, da nam povrati neke motorne čamce bivše Jugoslovenske finansiske kontrole i dozvole njihovo naoružanje strojnicama. Ove plovne objekte bi koristili za održavanje bar najpotrebnijeg pomorskog saobraćaja.[751]

Tokom jula bataljon „Josip Jurčević" je i na drugim mjestima, kad mu se ukazala mogućnost, napadao neprijatelja. Tako:

Dana 22. VII postavljena je zasjeda na italijanske kamione koji svakodnevno krstare Gradac—luka Ploča i obratno. Zasjeda je postavljena iznad same morske obale između Baćine i Gradca. U 9,15 h naišla su dva kamiona i jedan luksuzni automobil. Naše su zasjede otvorile vatru na kamione i nakon 15 minuta smo sa njima likvidirali.

Odmah smo nakon prekida vatre spustili se na kamione i zarobili 2 mitraljeza, 7 pušaka, 3 pištolja, više od 2.000 komada metaka, nekoliko komada bombi i raznog drugog materijala. Poginulo je 19 neprijateljskih vojnika, među kojima je bio jedan oficir,... a uništen je 1 kamion i 1 luksuzni automobil... Tom prigodom je ranjeni crnokošuljaš ležao na cesti pritajivši se kao da je mrtav, pak je u momentu kad su naši borci dotrčali na kamion bacio ručnu bombu od koje je ranjen zamjenik komandira, 1 vodnik i 1 borac, kojima se odmah pružila prva pomoć...

Pored toga torpiljarka koja se nalazila u luci Ploča počela je da tuče artiljeriskom paljbom a neprijateljske snage su se približavale položajima. Naši drugovi su se sa svojim ranjenim drugovima povukli u logor...[752]

Poslije toga dijelovi bataljona „Josip Jurčević" su nastavili sa novim, raznovrsnijim akcijama. Tako je jedna patrola rušila cestu Živogošće—Drvenik i pretresala kuće protivnika NOP, oduzevši izvesnu količinu živežnih namirnica, 6 pištolja i 45 metaka.

Dana 24 jula jedna desetina je u s. Kozici uhvatila poznatog ustašu Matu Jujinovića, kojeg je nakon preslušanja strijeljala. U isto vrijeme je u Podgori demolirana pošta. Dva dana kasnije, po planu Štaba bataljona, izvr-

[751] AVII, k. 51, reg. br. 57/9—2.
[752] Zbornik V/6 28, dok. 7.

šeno je čišćenje terena Šestanovac—Žeževica. Prilikom pretresa uhapšeno je 8 protivnika NOP koji su nakon saslušanja pušteni na slobodu. Ubijen je samo ustaški tabornik iz Šestanovaca.[753]

Zadnjih dana jula bataljon je rušio cestu Vrgorac—Omiš, na dijelu od Ravče do Kozice i u rejonu Turije, i kidao tt linije. Istovremeno poduzeto je čišćenje sela oko ušća rijeke Neretve od špijuna i saradnika okupatora.

U selu Pasičina uhapšena su tri špijuna od kojih su dvojica oslobođeni a treći, koji je aktivno učestvovao u borbi protu NOP, strijeljan je. Strijeljan je i poznati ustaša Mate Šulenta iz Drašnice. U selima Poljica i Mijača zaplijenjene su 3 vojničke puške, 10 pištolja bez metaka, 7 šatorskih krila, nekoliko komada vojničkih noževa, opasača, čuturica, ranaca i slično.

Dana 27 jula u zasjedi na cesti između Vrgorca i Prologa, uništen je poštanski autobus koji je saobraćao na liniji Vrgorac—Metković. Tom prilikom ranjen je 1 ustaša a zarobljen je 1 domobran sa vojničkom puškom, 70 metaka i 1 ručnom bombom.

Noću 27/28 jula miniran je most na Banji, ali zbog svoje konstrukcije i nedovoljne količine eksploziva nije srušen već je razdrman, pa je saobraćaj preko njega potpuno prekinut.

Paralelno sa rušenjem mosta kod Banje izvedena je akcija i na Norinsku kulu. Uhapšena su 3 špijuna. Zapaljena je zgrada u kojoj je stanovala žandarmerija i magazin alata i drugog materijala za rad na željezničkoj pruzi. Po ovladivanju Norinskom kulom bataljon je ovladao selom Desnama. Zaplijenjena je veća količina živežnih namirnica, a uhapšeno je 5 seoskih ustaških milicionera.

U isto vrijeme grupa od 30 boraca ovog bataljona imala je zadatak da razoruža žandarme kasarne u Novim Selima. Prilikom izvođenja akcije ova grupa je naišla na neprijateljsku odbranu. U kratkoi borbi partizani su odbijeni i tom prilikom teško je ranjen i zarobljen 1 borac.

Na akcije bataljona „Jozo Jurčević" u dolini Neretve, Talijani su 30 jula odgovorili napadom na pravcu Baćina—Brista, uz podršku artiljerije iz Baćine. Koristeći se

---

[753] Isto, 29.

iznenadenjem Talijani su ovladali Bristom i produžili napad u pravcu Biokova.

O ovim borbama u izvještaju se kaže:

Nastojanje neprijatelja da pod svaku cijenu se probije na novom sektoru kao i na sektoru Međugorje povrh Baćine ostala su bez uspjeha. Na sektoru Plana neprijatelj je nadirao sa 160—200 vojnika. Rezultat je bio da se neprijatelj povukao u 11 sati i išao u pomoć svojim snagama u Baćini. Teren se nije za vrijeme dana mogao pretresti, već smo držali položaje i pretres je izvršen u noći. Na ovim položajima naše su snage brojile 15 boraca naše omladinske čete. Pri pretresu ovog terena našli smo 1 puškomitraljez, 3 puške, 700 puščanih metaka, 16 ručnih bombi nekoliko ranaca i drugih predmeta. Imali smo samo jednog ranjenog, dok je neprijatelj imao 4 mrtva i 20 ranjenih koje je pri povlačenju odvukao.

Na sektoru iznad sela Baćine borba se vodila do u kasnu noć pod vrlo teškim okolnostima, jer je neprijatelj nadirao sa mnogobrojnim snagama, potpunog oružja, a u 5 sati poslije podne došla su dva neprijateljska aviona izviđajući nad borbenim položajima sasuli su u tri navrata kišu bombi, kako bi razdrmali moral naših boraca, i potpuno demolirao naše zasjede i jurišem da zauzme vrhove. Kad sve to nije uspjelo neprijatelju da pod pritiskom naših zasjeda probije uvečer oko 7 sati, neprijatelj se pod zaštitom artiljeriske paljbe, aviona, minobacača i sveg mogućeg oružja stao povlačiti prema Baćini, našto su ga naše snage stale goniti u pozadinu. Ovdje je neprijatelj ostavio oko 40 teže i lakše ranjenih i 2 mrtva. Dok smo mi imali 3 lako ranjena druga, koja se već nalaze u četi i spremni su za borbene linije.[754]

Paralelno sa akcijom u dolini Neretve Neretljanska četa izvela je niz akcija na Pelješcu. Evo nekih od njih. Dana 2 juna ubili su partizani ustaškog tabornika Pelješca Željka Milića, a razoružali su finansisku kasarnu u Podobuču. Zaplijenjene su 3 puške i 100 komada puščanih metaka. Četa je 15 juna ubila iz zasjede jednog talijanskog oficira, a jednog ranila i on je ubrzo umro.

Dana 5 jula izvršena je akcija čišćenja okoline Neuma od hercegovačkih ustaša. Tom prilikom su uhapšena i likvidirana dva ustaša, koji su mirno seljaštvo ubijali i bacali u jame. 19 jula ubijen je tabornik kotara Metković.[755]

Svakodnevna dejstva bataljona „Jozo Jurčević" potpuno su izmenila političku situaciju na području Biokovskog primorja. Ustaška vlast, koja od početka nije imala ni-

[754] Zbornik V/6 32, dok. 7.
[755] Zbornik V/6 33, dok. 7.

kakvog većeg uticaja na narodne mase, konačno je zadobila odlučujući udarac, od koga se više nije mogla oporaviti. Velika župa Cetina imala je jedino neku vlast u mjestima u neposrednoj okolini Splita, Sinja i Imotskog, te u Makarskoj i Metkoviću. Ali i u ovim mjestima bila je samo formalno, dok je stvarna vlast bila u talijanskim rukama. Čitav prostor od r. Cetine do r. Neretve, na kome živi preko 80.000 stanovnika, kontrolisale su partizanske snage. Na tom području početkom avgusta nicali su NO odbori. To je bio rezultat osmomjesečne oružane borbe najboljih sinova Biokovskog primorja.

C. DEJSTVA DALMATINSKIH NOP ODREDA DO FORMIRANJA TREĆE DALMATINSKE BRIGADE

1. UPAD BATALJONA „BUDE BORJAN" U PROMINU

Skica 3

Dok se NOB na području srednje i južne Dalmacije nalazila u stalnom i naglom porastu, tamošnje jedinice postajale sve brojnije, oslobođena teritorija sve veća, a vlast ustaško-domobranska sve slabija, dotle je na području sjeverne Dalmacije vojno-politička situacija pokazivala znake postepenog pogoršavanja. Partizanske jedinice, zbog pojačanih talijanskih snaga, bile su prisiljene da vode borbu pod mnogo težim uslovima i sa znatno nadmoćnijim snagama neprijatelja. Narod je podvrgnut oštrom teroru, a rad partiske organizacije na terenu znatno je otežan. Ipak su partizanske jedinice i dalje rasle. Sredinom juna Odred za sjevernu Dalmaciju znatno je narastao tako da je na dan 18 juna brojno stanje po bataljonima bilo: 1 bataljon „Bude Borjan" 206 boraca, 159 pušaka, 8 pištolja, 9 puškomitraljeza, 101 ručna bomba i 12.610 metaka, a 2 bataljon „Branko Vladušić" 197 boraca, 162 puške, 1 mitraljez, 6 puškomitraljeza, 102 bombe i 10.336 metaka.

Pri Štabu odreda formiran je samostalni mitraljeski vod od 16 boraca sa 14 pušaka, 14 bombi, 3 mitraljeza, 1 bacačem mina i 1.836 metaka.[756]

---

[756] Zbornik V/5 116s, dok. 36.

Za to vrijeme brojno su se povećale i teritorijalne jedinice. Tako je na području s. Vodice Primorska četa imala 35 boraca naoružanih sa 29 pušaka, 2 puškomitraljeza, 10 pištolja i 25 bombi.

Prema planu Štaba IV operativne zone o razbijanju četnika u istočnim selima Kninske općine, Štab Sjevernodalmatinskog odreda dobio je naređenje 18/juna da bataljon „Bude Borjan", koji se nalazio na južnim padinama Velebita, odmah upadne u Prominu. Štab odreda, cijeneći situaciju i borbene mogućnosti bataljona „Bude Borjan", došao je do zaključka da on neće moći izvršiti ovaj zadatak, pa je o tome 24 juna obavijestio Štab IV operativne zone.

Dva dana kasnije Štab odreda je promijenio svoju raniju odluku i izdao naređenje bataljonu „Bude Borjan" da iz rejona s. Rujišta, preko Bukovice i r. Krke, upadne u Prominu i zauzme s. Oklaj. Izvršavajući ovaj zadatak, bataljon je maršovao noću 26/27 i 27/28-og forsirao r. Krku i upao u Prominu, ovladavši selima Čitluk kao i drugi razni materijal koji je dijelom razdijeljen fratar Pavao Silov kod kojeg su nađeni puška i pištolj, kao i drugi razni materijal koji je dijelom razdijeljen narodu.

Na vijest da dolaze partizani, domobrani i žandarmi pobjegli su iz Oklaja, ostavivši 5 pušaka, 1 pištolj i dosta vojničke spreme. Spaljene su općinska i žandarmeriska arhiva, a zaplijenjeno mnogo hrane od koje je 20 m² brašna i 15 m² šećera prebačeno preko Krke za Bukovicu i dalje za Rujišta. Zaplijenjena su još i 3 radioaparata, 3 pisaće mašine i kancelariski materijal.

Obezbjeđujući se isturenim dijelovima od Drniša i Knina, koji su tokom 28 juna vodili neprekidne zaštitničke borbe, bataljon „Bude Borjan" je 29 juna ovladao s. Lukarom. Na ovo su Talijani reagovali energičnim protivnapadom pravcom Knin—s. Oklaj, nastojeći da razbiju partizanske snage u rejonu Promine. Za taj napad angažovali su: 1 bataljon 152 puka divizije „Sasari", bataljon alpinista „Eksile" (Exille), bataljon alpinista „Fenestrele" (Fenestrelle), 1/34 artiljeriskog puka i 15 samo-

stalnu domobransku bojnu.[757] Napad je započeo 30 juna poslije kraće artiljeriske pripreme. Talijani su tog dana ovladali selima Lukar, Čitluk i Oklaj i podišli partizanskim položajima na grebenu Promine. Tokom noći 30 juna/1 jula Talijani su završili taktičko opkoljavanje bataljona „Bude Borjan" na Promini. U prvim jutarnjim časovima 1 jula izvršen je koncentričan napad na okružene partizanske snage. Žilava i uporna borba vodena je cijelo prije podne. Koristeći tehničku i brojnu nadmoćnost, Talijani su odbili sve protivnapade i do 14 časova, prikupljanjem svežih snaga, stvorili uslove za potpuno uništenje partizanskih snaga. U teškoj situaciji, poslije kraćeg savjetovanja sa Štabom bataljona, komandant odreda donio je odluku o proboju neprijateljskog obruča i izvlačenju snaga. O tome u izvještaju stoji:

U 3 sata i 15 minuta započelo je naše probijanje. Tog momenta osjetila se najveća puščana, mitraljeska i artiljeriska paljba. Važno je napomenuti, da su tukli topovi iz Knina. Probijanje nije izvršeno po predviđenom planu, naime po njemu smo se trebali svi u streljačkom stroju probijati kroz redove neprijatelja, koji nije bio posvuda po planini. Ipak smo se uspjeli u grupama sa 10, 20 i do 40 boraca probiti. Za sada još nemamo tačan broj spasenih drugova, jer su se neki probili i prema Dinari. Smatramo da taj broj neće biti velik, možda najviše 20 uračunavši 3 mrtva i 7 ranjenih, koje smo imali u borbi a ostalo zarobljeno ili dezertiralo kućama. Gubici neprijatelja prema podacima dobivenim od seljaka iz Promine iznose 7 kamiona mrtvih Italijana provezenih za Zadar, 2 kamiona ranjenih stiglo u Kistanje. Koliki je broj mrtvih i ranjenih Italijana provezen za Drniš, Šibenik i Knin nije nam poznato. Isto tako ne znamo ni tačan broj mrtvih i ranjenih ustaša, domobrana i četnika.

4 jula tg. kada se bataljon „Bude Borjan" zajedno sa jednim dijelom štaba odreda odmarao u selu Vujasinovići u Bukovici, iznenadili su ih dva bataljona italijanske vojske[758] koji su po Bukovici vršili pretragu. Naše čete su se u priličnom neredu izvukle iz kliješta. Imali smo jednog mrtvog, a jednog ranjenog druga. Na strani Italijana bila su 3 mrtva i 4 ranjena.[759]

---

[757] AVII, k. 57, reg. br. 1/3a—1 i k. 94, reg. br. 2/5—12.

[758] Napad su izveli Talijani iz s. Ervenika i s. Kanazira sa 2-im bataljonom 151 puka divizije „Sasari" i 1-im bataljonom 25 puka divizije „Bergamo" (AVII, reg. br. 2/3—14, k. 94).

[759] Zbornik V/5 282s, dok. 74.

Bataljon se povukao u pravcu s. Mokro Polje u zaselak Kanaziri. Za to vrijeme su specijalno pripremljeni talijanski bataljoni krstarili po Bukovici, pljačkajući i paleći sela.[760]

Prilikom proboja neprijateljskog obruča na V. Sljemenu (k 324), sa bataljonom su se probijali terenski partiski radnici iz Bukovice. U borbama su poginula i tri terenska radnika medu kojima i Ruža Vukman, sekretar OK SKOJ-a za sjevernu Dalmaciju. Bataljon se nakon kraćeg zadržavanja u s. Mokro Polje prebacio u s. Rujišta, gdje su poduzete mjere za njegovu popunu i reorganizaciju.

U meduvremenu bataljon „Branko Vladušić" nije imao značajnijih akcija.

Poslije kraćeg odmora jedinica i sredivanja bataljona „Bude Borjan" u Rujištima, 13 jula izvršene su pripreme za akciju u s. Mokro Polje, u kojoj su učestvovali cio Odred za sjevernu Dalmaciju i dvije čete Drugog bataljona Trećeg ličkog odreda. Ove jedinice opkolile su 14 jula Mokro Polje sa namjerom da razoružaju četnike. Ali je ta akcija djelimično uspjela, jer bataljon „Branko Vladušić" nije na vrijeme zaposjeo odredene položaje. Tokom borbe ubijeno je 5 a zarobljeno 19 četnika. Zaplijenjeno je 20 pušaka i izvjesna količina drugog materijala.[761]

2. NAPAD TALIJANA I ČETNIKA NA NOP ODRED ZA SJEVERNU DALMACIJU

Skica 4

Dejstva bataljona „Bude Borjan" na području sjeverne Dalmacije i Promine zabrinula su komandu talijanskog 18 armiskog korpusa. Stoga je komanda korpusa, uz odo-

---

[760] Tom prilikom Talijani su u zaseoku Bezbradice bacili jednu ženu u seoski bunar, a na području Kistanja zapalili 28 seljaka vezanih za stogove sijena. U zaseocima Bezbrdice i Grulovići ubijeno je 8, u Biovičinu Selu 20, u Modrinu Selu 5, u s. Kolašac 10 ljudi i u Kistajama 2 čovjeka. Zapalili su oko 300 staja i opljačkali veliki broj stoke. Gotovo mjesec dana bombardovali su artiljerijom i avijacijom sela u Bukovici, a preko 30 osoba odveli u internaciju (Dokumenta o zločinima talijanskog okupatora, Šibenik, 1945, 1/58).

Skica 3

UPAD BATALJONA „BUDE BORJAN" U PROMINI

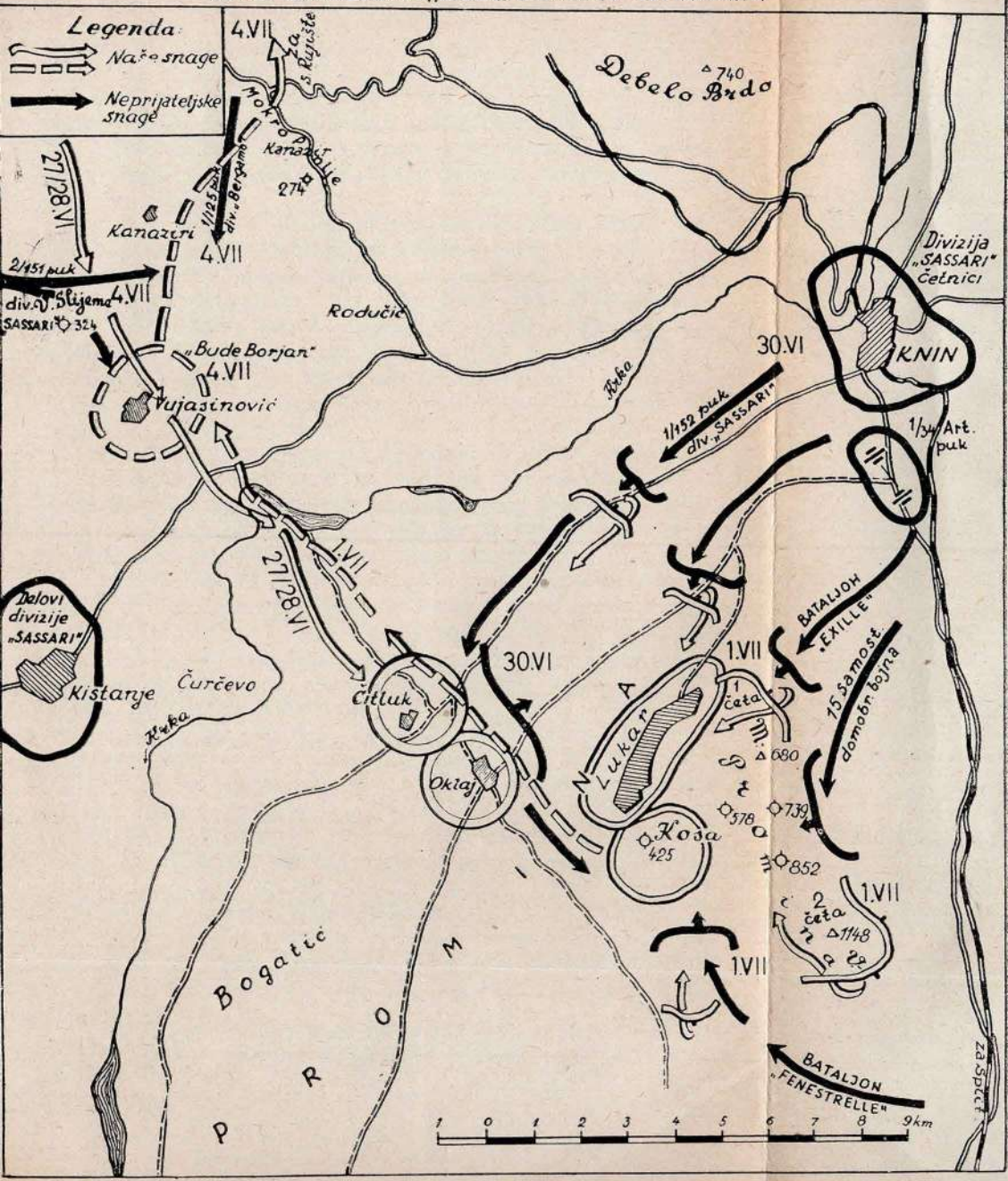

brenje Više komande oružanih snaga Slovenija—Dalmacija i na stalno traženje Guvernatorata za Dalmaciju, još početkom jula planirala jednu obimniju akciju na području južnih padina Velebita i južne Like. Cilj akcije bio je: razbiti odred, a onda upasti u južnu Liku, i razbiti ličke jedinice na tom području i ovladati tamošnjom slobodnom teritorijom.

U tu svrhu u Kninu, Radučiću, Mokrom Polju, Erveniku i Zrmanji Talijani su koncentrisali za napad sljedeće jedinice: 3 alpiski puk od tri bataljona („Exille" „Pinerolo", „Fenestrelle"), 151 pješadiski puk divizije „Sasari", artiljerisku grupu „Sussa", 34 artiljeriski divizion, dijelove 106 mitraljeskog bataljona. U napadu je uzeo učešća i Đujićev četnički puk „Kralj Petar II". Za podršku napada predviđene su dvije eskadrile aviona sa aerodroma u Zemuniku.[762]

Brižljivo pripremljenim napadom Talijani su uspjeli da iznenade Štab Odreda za sjevernu Dalmaciju. Štab je znao za vrlo česte pokrete neprijateljskih snaga i o izvjesnoj koncentraciji talijanskih jedinica u Kninu, ali se nije mogla prozreti prava namjera neprijatelja.

U to vrijeme Odred za srednju Dalmaciju bio je razvio živu djelatnost prema Sinju, očistio mnoga sela u Vrličkoj dolini i izbio na komunikaciju Sini—Livno. Jedinice Petog krajiškog odreda, poslije likvidacije talijanskog garnizona u Drvaru, ozbiljno su ugrozile garnizon u Bosanskom Grahovu.

Talijani su otpočeli pripreme za napad. Svuda se osjećala živost, pa je partiska organizacija iz Knina javljala da se priprema napad u pravcu Bosanskog Grahova, Dinare i Srba. Po primitku takvih informacija Štab odreda je došao do zaključka da Talijani neće imati dovoljno snaga da ozbiljnije ugroze njegove jedinice. Ovo tim prije što im je mogao pružiti efikasnu pomoć Treći lički odred koji se tada nalazio oko Gračaca.

Medutim, neprijatelj je pripremao napad baš na Odred za sjevernu Dalmaciju. Štab talijanske divizije „Sasari" u Kninu, na osnovu dobijenog zadatka od 18 korpusa

---

[761] Zbornik V/5 487, dok. 126.

[762] „Pregled operativne aktivnosti divizije „Sasari" za mjesec juli" (AVII, reg. br. 2/5—14, k. 94).

razradio je plan napada u dvije faze. U prvoj fazi je predviđeno da talijanske jedinice izbiju do željezničke pruge Gračac—Otrić. Napad će otpočeti 16 jula 1942, uz prethodnu jaku artiljerisku pripremu na južne obronke Velebita, a izvršiće ga dijelovi 151 pješadiskog puka i 3 alpiski puk. Cilj napada je bio da se odbace partizani prema sjeveru. Poslije toga bi talijanske jedinice detaljno pretresle područje do željezničke pruge Gračac—Otrić. U drugoj fazi napada predviđeno je da dio talijanskih snaga nastavi gonjenje partizana sjeverno od željezničke pruge Gračac—Otrić pravcima Glogovo—Mazin, i Gračac—Bruvno. Glavnina talijanskih snaga imala je noću 18/19 jula da preduzme nastupanje u pravcu slobodne teritorije Like. Četničke jedinice popa Momčila Đujića dobile su zadatak da izbegavaju kontakt sa partizanima u prvim danima borbe, već da se probiju u njihovu pozadinu i da noću napadnu partizanske položaje i logore.

Talijani su 16 jula preduzeli nastupanje sa linije s. Ervenik—s. Mokro Polje—s. Oton—s.Plavno. Štab odreda je tek tada uvidio da je napad usmjeren na njegove snage, pa je odlučio da bataljon „Branko Vladušić" posjedne položaje od s. Prevjes do s. Oton (sa dvije čete) i zatvori cestu Knin — s. Zrmanja. Jedna četa mu se nalazila sjeverno od s. Plavno, zatvarajući pravac Plavno—Ljubina Poljana. U slučaju nadiranja jačih talijanskih motorizovanih snaga od Knina prema sjeveru, bataljonu je dat zadatak da postavi zasjedu pozadi položaja njegovih glavnih snaga na cesti prema s. Zrmanji. Zasjeda je imala zadatak da Talijanima onemogući svaki prolaz cestom.

Bataljon „Bude Borjan" i dvije čete bataljona „Bićo Kesić" iz Trećeg ličkog odreda dobili su zadatak da zaposjednu položaje na južnim padinama Koma (tt 1000), Jagodnik (tt 970) i na kosama sjeverno od Ervenika i da zatvore pravac prema s. Rujišta.

Štab odreda je naredio bataljonima da ne brane svoje položaje po svaku cijenu, već da pružaju otpor neprijatelju na uzastopnim položajima kako bi mu omeli brzo nastupanje i istovremeno ga iscrpljivali u stalnim borbama.

Talijani su nastupali uz podršku avijacije i snažne artiljeriske vatre. Razvila se uporna i žestoka borba na svim položajima. Bataljon „Branko Vladušić" odbio je na-

pad prednjih dijelova 151 pješadiskog puka i tom prilikom ubio 3 talijanska vojnika, ali je oko 12 časova, pred nadiranjem sve jačih talijansko-četničkih snaga, preduzeo povlačenje prema sjeveru ka izvornom dijelu r. Zrmanje.

Na položaju bataljona „Bude Borjan" i dijelova bataljona „Bićo Kesić" razvila se takode žestoka borba, osobito na padinama Koma (tt 1000). Bataljon je uspješno odbijao napade ali su oko 10 časova talijanske snage iz Ervenika, pošto pred njima nije bilo jačih snaga, zauzele s. Kučević i ugrozile desno krilo bataljona. Zbog toga je komandant odreda Rade Bulat, koji se nalazio sa ovim bataljonom, naredio da se desno krilo bataljona povije prema s. Rujišta i da posjedne jugozapadnu ivicu sela. Poslije povlačenja desnog krila bataljon „Bude Borjan" nalazio se na položajima Kom (tt 1000), Jagodnik (tt 970), Verige. Idućeg dana (17 jula) na ovim položajima vodile su se uporne borbe.

Poslije povlačenja bataljon „Branko Vladušić" posio je položaj Kurozeb (k 786 — Vršak (zapadno od komunikacije Zrmanja—M. Popina) braneći prilaze ka G. Javorniku i Turovcu. Oko 14 časova bataljon je odbio vrlo jak napad četnika i Talijana koji su nastojali da se probiju u pravcu zaseoka Kasar i da ovladaju cestom Zrmanja—Gračac. Medutim, padom mraka Talijani su vršili pregrupaciju snaga pa je Štab odreda naredio da se jedinice prikupe u rejonu Carev Dol—Smrdljivac—Turovac i da se u toku noći povuku pravcem Lipač—s. Brkljači, preko komunikacije Otrić—Gračac.

Tokom noći 17/18 jula prikupljene snage odreda povukle su se u Liku sjeverno od željezničke pruge Gračac—Gospić i zaposjele položaje, i to: bataljon „Bude Borjan" padine Lisca (tt 1336) sjeverno od s. Glogova, a bataljon „Branko Vladušić" liniju Klanac—s. Podljut—Gola Mila (k 985). Sutradan, 18-og, neprijatelj je uz podršku artiljeriske i minobacačke vatre na juriš zauzeo kotu Gola Mila i ozbiljno ugrozio levi bok bataljona „Bude Borjan". Zbog toga je Štab odreda naredio da bataljon „Bude Borjan" zaposjedne nove položaje na liniji Crni Vrh (tt 1012) i Kurcelj (k 1152) sjeverozapadno od Glogova. Istoga dana neprijatelj je u sedam uzastopnih juriša alpiskih jedinica pokušao ovladati kotom Lisac, koju je branila

4 Omladinska četa bataljona „Branko Vladušić" pod komandom Obrada Egića. Oko 13 časova četa je bila napadnuta sa leda od strane četnika. Četa je imala 3 mrtva i 4 ranjena — medu njima i komandir čete. Pod pritiskom nadmoćnog neprijatelja, koga je podržavala i avijacija, Odred se predveče povukao na nove položaje i to: bataljon „Bude Borjan" na kote Vrani Kuk, Ladin Kuk, Orozovac, Bukovi Vrh, a bataljon „Branko Vladušić" levo od njega prema Klancu.[763]

Komesar bataljona „Branko Vladušić" Jovo Martić odabrao je iz svog bataljona 40 dobrovoljaca i noću 23/24 jula sa njima se neopaženo provukao kroz talijanske položaje ka s. Glogovu, gdje se nalazila talijanska komanda. U zaseoku Grmuše u kući Nikice Bojana nalazila se talijanska intendantura, prihvatna ambulanta i centar radioveze. Partizani su neopaženo opkolili kuću. Komesar bataljona je, bacivši bombu, dao znak za napad. Iznenadnim napadom partizani su za par minuta savladali svaki otpor Talijana i četnika. Broj mrtvih Talijana nije ustanovljen. Zarobljen je jedan oficir i tri podoficira. Uništene su tri radiostanice, telefonska centrala a zaplijenjena je velika količina hrane, municije i odjeće. Cerka domaćinova je zatražila da lično strijelja zarobljenog oficira koji je pokušao da je siluje. Ovaj iznenadni napad izazvao je pometnju medu Talijanima, te za dva dana nisu vršili jače napade.

... 23 ov. mj. već u zoru neprijatelj je počeo sa napadajima na naše položaje. I-a četa bataljona „Bude Borjan", koja je držala Sedlo, uporno je branila svoje položaje i 3 puta odbijala juriše četnika. Tek četvrti put neprijatelj jednim trikom uspio je da se probije i odvoji naše lijevo krilo od desnoga. Neprijatelj je uputio veliku kolonu u obližnje selo da pali i pljačka, tako je svratio pozornost našeg desnog krila na tu kolonu, dok je sa jakim snagama pod mrtvim uglom zašao sa boka našim jedinicama. Ni ovaj put neprijatelj vjerojatno ne bi uspio da našim borcima nije ponestalo municije, što su banditi opazili, i da II četa bataljona „Bude Borjan" nije već prije toga napustila svoje položaje na Ladinom Kuku. U času kada je neprijatelj bio sa boka i vrlo blizu 1-oj četi pala je komanda za povlačenje, koje je potpuno nevojnički izvršeno tako, da je tom prilikom ova četa imala velike gubitke: 10 mrtvih i 13 ranjenih koji su

[763] Zbornik V/5 487—489, dok. 126.

Skica 4

NAPAD TALIJANA NA ODRED ZA SJEVERNU DALMACIJU

Datumi obeležavaju operacije.

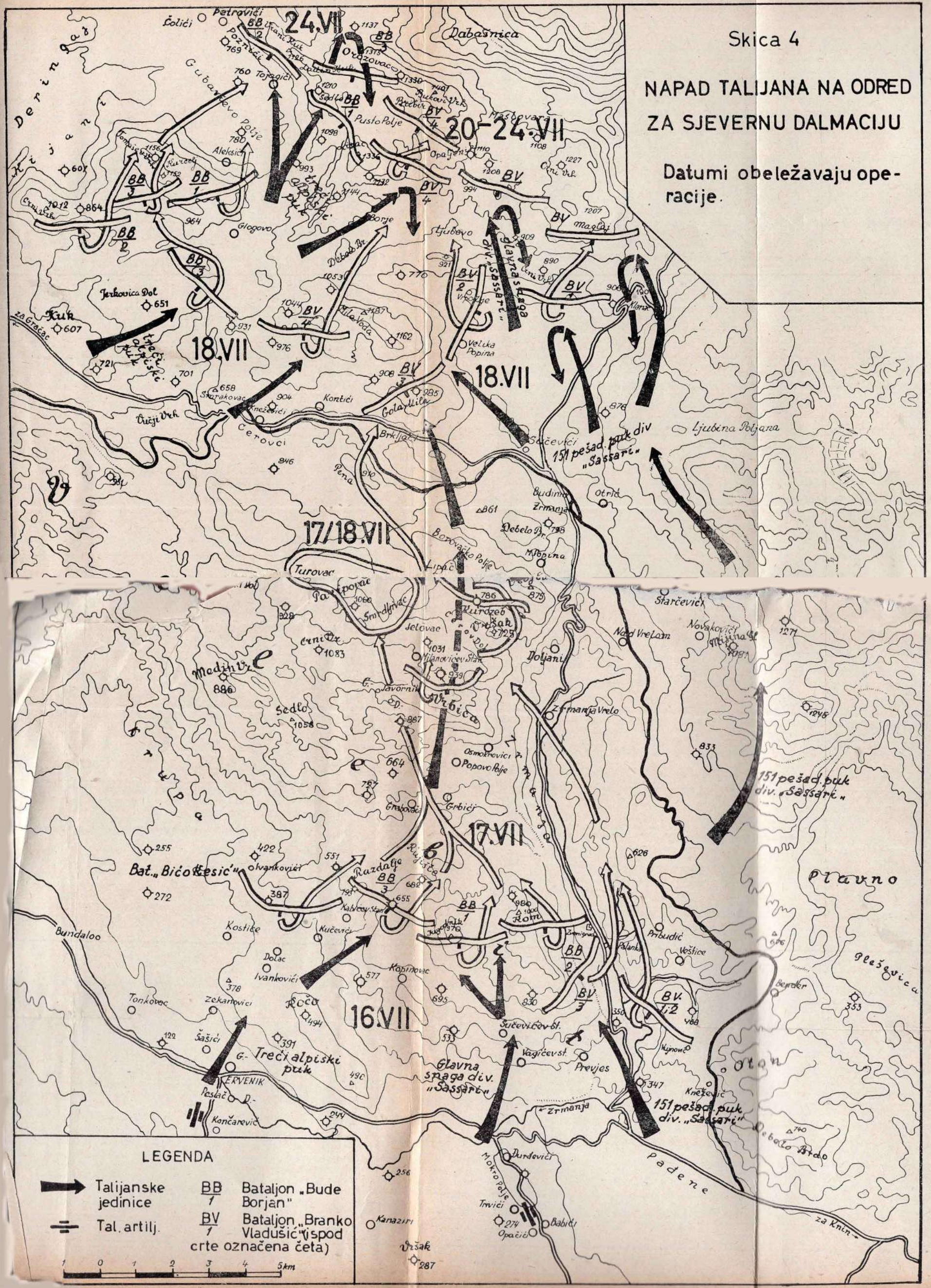

spaseni. Uzrok ovim gubicima je u tom što je ova četa ostala na položaju osamljena, a nije imala nikakvog bočnog osiguranja, tako da je neprijatelj istu tukao jakom unakrsnom mitraljeskom vatrom.[764]

Bataljon „Bude Borjan" povučen je 24 jula u s. Brezovac radi sredivanja. Njegove položaje na Liscu zaposio je bataljon „Branko Vladušić" sa zadatkom da spriječi

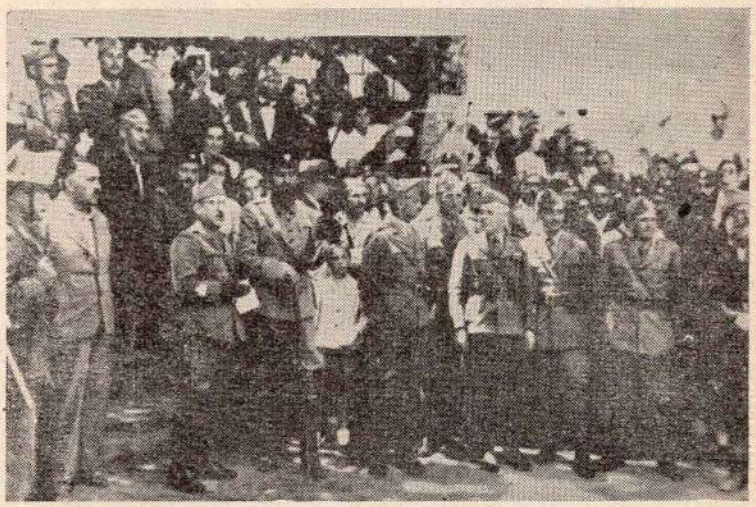

Četnički vojvoda Momčilo Đujić sa talijanskim oficirima divizije »Sasari« u s. Plavno 1942 godine

neprijateljsko nadiranje u južni dio Like. Već sutradan započelo je povlačenje talijanskih snaga u pravcu Knina.

Dotadašnji komandant odreda Rade Bulat je 25 jula otišao u GŠ Hrvatske, a dužnost komandanta odreda primio je Jovo Martić.

Za jedinice odreda ove borbe su bile veoma teške, jer su se borile puna dva mjeseca bez odmora i bez dovoljno municije, a stalno su bile okružene nadmoćnim

[764] Zbornik V/5 488s, dok. 126.

neprijateljskim snagama. Borbe su se odvijale na terenu čije je stanovništvo stajalo pod uticajem dijelom partizana, a dijelom četnika. Zbog toga je neprijatelj uspjevao da iznenadi odred, a naročito četnici koji su napali partizane sa leđa.

Planinska sela na Velebitu, ionako siromašna, bila su izložena nečuvenoj pljački ustaša, četnika i Talijana. Zbog toga je nemaština još više porasla, te nisu mogla pružiti gotovo nikakvu mogućnost za ishranu jedinica odreda. Borci su danima vodili borbu bez hrane. Jedina je hrana bila ono što bi zaplijenili, a toga je u povlačenju bilo vrlo malo. Žito je tek dozrijevalo i nije se moglo upotrebiti za ishranu. Stalne borbe iscrple su skoro svu zalihu municije. Zbog toga je posljednjih dana borbi dejstvovala samo polovina oružja, a 3 četa bataljona „Bude Borjan" ostala je bez ijednog metka. U borbama je broj mrtvih i ranjenih stalno rastao, a ranjenicima se, zbog nedostatka sanitetskog materijala i ljekova, nije mogla pružiti gotovo nikakva efikasnija pomoć. Uprkos tome, borci su do kraja izdržali zahvaljujući prije svega samoodricanju, hrabrosti i političkoj svijesti. Bataljon „Bude Borjan" bio je jedna od najborbenijih i najmonolitnijih jedinica na području tromeđe Like, Bosne i Dalmacije i, zahvaljujući njegovoj upornosti, talijansko-četnički napad je propao.[765]

Po završetku talijansko-četničkog napada na području sjeverne Dalmacije i južnog dijela Like, komandant talijanskog 18 armiskog korpusa pisao je sljedeće:

Ciklus operacija započet krajem lipnja sa akcijom na Promini iza čega su slijedovale borbe od 3 srpnja kod Vujašinovića, zatim produžen 16 ov. mj. sa akcijom čišćenja Velebita, završen je juče ulaskom naših trupa u Bruvno, koje je potpuno zapaljeno.

Čitav teren je do tančina pretresen, gdje god su pobunjenici pružili otpor, taj je slomljen, a avijacija velikog radijusa tukla je čitavu teritoriju t. zv. Sovjetske Republike u Srbu. Gubici pobunjenika bili su veliki i bilo je izvršeno uništenje kuća, životnih sredstava, bunara itd...

Praktično se dakle može smatrati da je u toj zoni danas ostala pustinja...

---

[765] Bataljon „Bude Borjan" je od napada na Prominu pa do završetka talijansko-četničkog napada imao 92 izbačena iz stroja.

Ali stvorena pustinja ne smije da nas zavede kao da smo postigli definitivne rezultate pošto se pobuna obnavlja...[766]

Poslije povlačenja talijanskih snaga iz Like Jedinice odreda su zaposjele položaje u rejonu Čemernice u blizini s. Dabašnice. Ovdje su ostale kratko vrijeme, jer je GŠ Hrvatske donio odluku da se odred prebaci u rejon Srba radi odmora i reorganizacije jedinica. Poslije odmora i reorganizacije, jedinice odreda su na južnoj granici slobodne teritorije Like zaposjele položaje Poštak (tt 1425), Ljubine Poljane, Jelovi Tavani, Klanac, Bobija. Na ovim položajima jedinice odreda su takoreći svakodnevno uznemiravane, čas od četnika čas od Talijana, ali sve do sredine avgusta nije došlo do ozbiljnih borbi.

3. STANJE U DALMACIJI KRAJEM JULA 1942
Skica 5

U svom prodoru sa tromede Bosne, Crne Gore i Hercegovine u Bosansku Krajinu, grupa proleterskih i udarnih brigada približavala se, krajem jula, sjeveroistočnim predjelima Dalmacije. U to vrijeme, poslije višestrukih talijanskih, ustaških i četničkih, uglavnom neuspjelih napada na jedinice IV zone, na području Dalmacije ustanak i oružana borba se nalazila u svom usponu. Vojno-politička situacija je na pojedinim područjima Dalmacije imala sljedeće karakteristike:

U sjevernoj Dalmaciji nalazila se samo Primorska partizanska četa. Odred za sjevernu Dalmaciju bio je, pod pritiskom jakih talijanskih i četničkih snaga, prisiljen da se (sredinom jula) povuče u južnu Liku. U dugim borbama (maj—jul) odred je imao dosta gubitaka, a moralno-političko stanje se pogoršalo. Otsustvo jačih partizanskih snaga sa teritorije Bukovice iskoristili su četnički i ustaški elementi i, uz podršku okupatora, silom i terorom formirali malobrojne jedinice t.zv. antikomunističke milicije. Četnički elementi iz Kninske krajine ponovo su počeli da mobilišu seljake u svoje redove. Teror okupatora

[766] Zbornik V/5 658s, dok. 188.

je svakim danom postajao jači. Sve ovo je pogoršavalo vojno-političku situaciju u sjevernoj Dalmaciji. Međutim, ni ovako teška situacija nije pokolebala mase, naročito u Primorskom pojasu, gdje je Primorska partizanska četa, uprkos svih teškoća, uspješno dejstvovala i brojno narastala.

Da bi poboljšao situaciju na području Bukovice i sredio jedinice Sjeverodalmatinskog odreda, Štab IV operativne zone uputio je koncem jula u Liku u Štab odreda svog obavještajnog oficira Vladu Despota sa zadatkom da sredi stanje u odredu i ispita mogućnost njegovog povratka na teren Bukovice. Par dana kasnije Štab IV operativne zone uputio je Sjeverodalmatinskom odredu novo naređenje u kome se zahtijeva da se bataljon „Bude Borjan" popuni borcima i starješinskim kadrom iz ostalih jedinica i odmah uputi u srednju Dalmaciju. Preostale snage odreda (jedan bataljon) nisu bile u stanju da prodru u Bukovicu.[767]

Na području srednje Dalmacije, na Dinari i njenim južnim padinama dejstvovao je Srednjedalmatinski odred,[768] a između planine Svilaje i obale nalazile su se manje jedinice i to: između Trogira i Primoštena — Rogoznička četa, na Mosoru — Mosorski vod, zatim partizanske grupe — Kaštelanska i Solinska. Time je cjelokupno područje srednje Dalmacije bilo zahvaćeno partizanskim dejstvima manjih jedinica. Slobodna teritorija je zahvatala veći dio središnjeg dijela planine Dinare, gdje se nalazio i Štab IV operativne zone. Ovo područje je pretstavljalo bazu srednjedalmatinskih partizana. Uspjesi partizanskih jedinica na ovom području, a naročito odbijanje neprijateljskog napada na Dinaru, pozitivno su djelovali na vojno-političku situaciju, zbog čega dolazi do jačeg priliva novih boraca u jedinice. Mnoga do tada pasivna sela na području Svi-

[767] Izvještaji Štaba IV zone od 7, 20 i 27 VIII 1942 (AVII br. reg. 273 i 11—4, k. 1490; reg. br. 53—2, k. 1490 A).

[768] Uslijed sve povoljnijih prilika za dejstvo na području Svilaje i Moseća, Štab IV zone je imao namjeru da ovaj odred uputi (u drugoj polovini jula) na Svilaju, a odatle da poduzme akcije ka obali. U sklopu tih zadataka odred je trebalo da razoruža žandarmerijske posade u Muću i Lećevici. Međutim, uslijed nove situacije nastale dolaskom brigada i Vrhovnog štaba u rejon Livna, ovaj plan je otpao (Zbornik V/6 55, dok. 12).

laje i Kozjaka aktiviraju se na strani NOB, a ona koja su bila pod uticajem nerpijatelja miruju. Naprezanje talijanske i ustaško-domobranske vlasti, da se korenitije izmijeni postojeća situacija i zaustavi proces razvoja NOB na ovom području, ostao je bez uspjeha.

U južnoj Dalmaciji dejstvovao je bataljon „Jozo Jurčević". Priliv boraca je bio veliki pa je brojno stanje bataljona stalno raslo. Stoga se Štab zone bavio mišlju da se od ovoga bataljona formira odred u kom cilju je izdato uputstvo Štabu bataljona. Međutim, uslijed napada jakih talijanskih snaga u avgustu i rasutosti jedinica na širokom prostoru od r. Neretve do r. Cetine, ova mjera nije sprovedena. Na ovom području stvorena je slobodna teritorija koja je zahvatala cijelo Biokovo. Teritorija između donjih tokova Cetine i Neretve, koja pripada Dalmaciji, bila je pod jakim uticajem Partije, sem Imotske krajine. Ali je jačanje NOB na području Biokova demoralizatorski djelovalo i na ustaško-domobranske snage Imotske krajine (prvenstveno na seosku miliciju) i pomoglo partiskoj organizaciji da uporno i postepeno proširuje svoj uticaj na ovaj kraj.

Otoci su takođe bili zahvaćeni oružanom borbom manjih razmjera. Na srednjedalmatinskim otocima dejstvovale su manje partizanske jedinice, kao četa „Matija Ivanić" na Hvaru, četa partizana na Braču, Korčulanski i Pelješački partizanski odredi koji su bili jačine po oko 30 boraca.

Na području Bosansko Grahovo—Livno—Duvno situacija je bila složenija. Tu se nalazio prosečno veći broj ustaša i četnika nego u ostalim krajevima na teritoriji IV operativne zone. Četnička uporišta bila su u Bosanskom Grahovu i okolini, a ustaška u Livnu i Duvnu. U Livanjskom Polju i oko Cincara dejstvovala su dva partizanska bataljona — „Vojin Zirojević" i „Starac Vujadin". Koncem jula Štab zone vrši pripreme za formiranje novih odreda na području Glamoč—Livno—Bosansko Grahovo. Međutim, uslijed prodora Glavne operativne grupe VŠ u zapadnu Bosnu, situacija se na ovom području znatno izmijenila, tako da do formiranja ovih odreda uopšte nije došlo. Oba bataljona iz sastava IV operativne zone ostala

su organizaciono nepovezana, dejstvujući odvojeno,[769] bez dovoljne pomoći i kontrole.

Uopšte uzevši, partizanske jedinice u Dalmaciji nisu još bile potpuno organizaciono učvršćene. Njihovo borbeno iskustvo, sem dijelom bataljona „Bude Borjan", zaostajalo je za jedinicama iz Like. To se isto odnosi i na veliku većinu rukovodećeg kadra. Naoružanje je pretstavljalo značajan problem. Krajem jula bilo je oko 500 nenaoružanih partizana uslijed priliva novih boraca na području IV zone.

Takvo je stanje bilo na području IV operativne zone pred dolazak grupe proleterskih i udarnih brigada sa Vrhovnim štabom.

4. PRVO SAVJETOVANJE ŠTABA IV OPERATIVNE ZONE SA VRHOVNIM ŠTABOM

Glavnine snaga koje su bile pod komandom Vrhovnog štaba izbile su na liniju Kupres—Šujica—Duvno u drugoj polovini jula. Prvi kontakt uspostavio je 3-ći bataljon Prve proleterske brigade sa 2 četom bataljona „Vojin Zirojević" u rejonu s. Vukovsko. Veza je uspostavljena prilikom napada Prve proleterske brigade na s. Šćit. Preko Prve proleterske brigade Vrhovni komandant drug Tito pozvao je rukovodioce Partije i partizanskih jedinica sa područja Livna na sastanak u Vrhovni štab.[770]

Komandant bataljona „Vojin Zirojević" i sekretar OK Livno uputili su se preko s. Vukovoskog i Prozora u Vrhovni štab. Vrhovni komandant interesovao se za političko, odnosno partisko stanje i vojnu situaciju u Dalmaciji, posebno za jačinu partizanskih snaga i njihove po-

---

[769] Izvještaji Štaba IV zone od 18 VII i 5 VIII 1942 (AVII, reg. br. 24—2a i reg. br. 44—2a, k. 1490 A).

[770] Komandant bataljona „Vojin Zirojević" bio je Milan Manojlović, a sekretar OK Livno Edo Santini. Dolazak proleterskih jedinica i VŠ u predio planine Cincar umnogome je olakšao položaj bataljonu „Vojin Zirojević". Stanovništvo oko Cincara pretežno je mješovito, prema Prozoru preovlađuju Srbi, a prema Janju muslimani. I jedni i drugi bili su pod uticajem četnika i ustaša. Drenovićevi četnici računali su na srpski živalj, dok su ustaše iz Prozora, Duvna, Livna, Šujice, Kupresa i okoline imale dosta jak uticaj na muslimansko stanovništvo.

Skica 5

PARTIZANSKE JEDINICE U DALMACIJI jul-avgust 1942 (pre dolaska Udarne grupe VŠ)

10 0 10 20 30 40 50km

Legenda:

1. Jedinice Sjeverodalmatinskog odreda
2. Bukovički samostalni vod
3. Primorska četa
4. Partizanski punkt na Dinari/Samar/
5. Jedinice Srednjedalmatinskog odreda
6. Mosećka četa
7. Solinski odred
8. Rogozničke četa
9. Mosorska četa
10. Četa bračkih partizana
11. Bataljon „Starac Vujadin"
12. Bataljon „Vojin Zirojević"
13. Partizanski punkt na Svilaji
14. Jedinice Južnodalmatinskog odreda
15. Četa „Matija Ivanića"
16. Grupa partizana o. Korčule
17. Grupa partizana na Pelješcu
18. Grupa partizana Dubrovnika

Uporišta i baze partizanskih jedinica - oslobođena teritorija

Zona dejstva partizanskih jedinica - polu-oslobođena teritorija

ložaje prema Livnu i Glamoču. Po prikupljenim prvim informacijama drug Tito je preko Eda Santinija pozvao komandanta IV operativne zone Vicka Krstulovića, organizacionog sekretara PK KPH za Dalmaciju Ivana Amulića i operativnog oficira zone Maksa Baću, da podnesu detaljan izvještaj o razvoju NOR-a i o stanju partiske organizacije u Dalmaciji.

U planinskoj kući na planini Cincaru, blizu s. D. Malovan, održan je 26 jula sastanak na kome je Vrhovni štab obaviješten o stanju partizanskih jedinica, partiske i skojevske organizacije u Dalmaciji i o snagama okupatora. U jednom izvještaju Štaba zone, o ovome sastanku se pored ostalog kaže:

„.. Naš posjet Vrhovnom Štabu imao je za cilj ne samo međusobno povezivanje i upoznavanje, nego i namjeru da Vrhovnom štabu, izlaganjem situacije na sektoru Livno—Duvno—Imotski—Biokovo ukažemo na mogućnost, u koliko bi se tu angažovao barem jedan dio proleterskih brigada, oslobođenja čitavog ovog terena sa jednim velikim dijelom obale... Drugovi iz Vrhovnog štaba nakon našeg izlaganja, iako su imali drugi plan, tj. čišćenje terena prema Ključu, Mrkonjiću i Jajcu... nisu odbili ovaj naš plan, već su konačno rešenje odložili poslije pada Livna...“[771]

Za vrijeme boravka u sjedištu Vrhovnog štaba (do 1 avgusta) kod Vrhovnog komandanta, drugovi iz Štaba zone su razgovarali sa članovima Operativnog štaba za Bosansku Krajinu u vezi sa formiranjem odreda na području Livno—Bosansko Grahovo—Glamoč. Definitivno je riješeno da se ovo pitanje raspravi kasnije. Bilo je govora o nedostatku kadra za partizanske jedinice Dalmacije, nedostatku oružja i o slanju dalmatinskih partizana u druge jedinice za popunu. Vrhovni štab je obećao pomoć u naoružanju i kadrovima.

Na ovom sastanku članovi Štaba zone upoznati su sa operativnim planovima Vrhovnog štaba, a u prvom redu sa proširenjem slobodne teritorije oslobođenjem prostorije Livno—Duvno—Šujica—Kupres. VŠ je imao namjeru da sa ove prostorije izvrši prodor grupom brigada u pravcu Bosanske Krajine, Like i Dalmacije.[772] Štabu IV operativne zone je naredeno da dijelom snaga sadejstvuje grupi brigada.

Prema planu VŠ predviđeno je da se napad na Livno izvede noću 29/30 jula. Izvršavajući zamisao VŠ, Prva proleterska brigada orijentisana je u pravcu Duvna, dok je Treća brigada zaposjela Borovu Glavu. Pod njenu komandu stavljen je bataljon „Vojin Zirojević". Druga brigada prikupljala se oko Blagaja i pripremala za dejstva oko Kupresa. Medutim, neprijateljske snage, koncentrisane na prostoriji: D. Vakuf—Bugojno poduzele su akciju jakim snagama pravcem Kupres—Duvno. U rano jutro 27 jula ustaške snage podržane sa 7 tenkova izvršile su prodor preko G. Malovana u pravcu Šujice. Iznenadivši dijelove Prve proleterske brigade, ove snage su noću 28/29 jula upale u Duvno. Prodor ustaša u Duvno, izmijenio je situaciju. VŠ je odlučio da prethodno razbije i odbaci ovu grupu, pa da tek onda poduzme napad na Livno.[773]

Za to vrijeme dalmatinske jedinice imale su da u duhu plana VŠ, talijanskim snagama ne dozvole prodor iz Sinja u pravcu Livanjskog Polja u cilju pružanja namjeravane pomoći opkoljenim ustaškim snagama u Livnu, a potom da likvidiraju neprijateljski garnizon na Vagnju. Radi uspješnijeg izvršenja ovog zadatka formiran je Operativni štab za srednju Dalmaciju. Za komandanta je postavljen Marijan Bilić, a za političkog komesara Ante Roje. Kao pretstavnik Štaba zone odreden je Vice Buljan. Pod komandu ovog Štaba stavljene su jedinice Srednjedalmatinskog odreda, dijelovi bataljona „Starac Vujadin" i manje partizanske grupe sa Moseća, Mosora i Kozjaka.

Prema planu VŠ, Operativni štab za srednju Dalmaciju je 28 jula izdao naredenje podredenim jedinicama. Prvi udarni bataljon imao je da opkoli talijanski garnizon u Vagnju, čija je jačina bila oko 250 vojnika naoružanih sa 4 teška bacača, 4 mitraljeza i 15 puškomitraljeza i da ga likvidira. Manjim dijelom snaga zaposio je položaje prema Sinju duž komunikacije Sinj—Vaganj, od Bilog Briga

---

[771] Zbornik V/6 50, dok. 12.

[772] Zbornik V/6 9, dok. 1; Pero Morača „1942 — Prelomna godina Narodnooslobodilačkog rata", izdanje „Vojno delo" — 1957, 202.

[773] Zbornik V/6, dok. 12 i Arhiv CK SKJ, reg. br. 996.

do žandarmeriske stanice Vaganj. Drugom udarnom bataljonu naredeno je da zaposjedne Prološku Dragu, prokopa cestu Sinj—Livno, protjera seosku miliciju sa Kika (k 1117) i Visibabe (k 1166), i da posjedne položaje prema ustaškim selima izmedu Rujana i Čaića. Grupe partizana na Moseću i Kozjaku imale su da pojačaju napade na komunikacije Split—Sinj i Drniš—Sinj i da ometaju snabdijevanje garnizona u Sinju.

Štabu bataljona „Jozo Jurčević" je naredeno da dio snaga po mogućnosti prebaci na Kamešnicu i tu zatvori pravce ka Livnu, a ostale snage angažuje na komunikaciji Aržano—Livno da spriječe dolazak pojačanja iz južne Dalmacije ka Livnu.[774] Bataljon „Starac Vujadin" angažovan je na zatvaranju pravca Bosansko Grahovo—Livno.

5. BORBA NA VAGNJU I OSLOBOĐENJE LIVNA

Noću 28/29 jula Prvi udarni bataljon opkolio je Vaganj i postavio zasjedu prema Sinju. Izjutra 29 jula jedna talijanska motorizovana kolona od 23 kamiona, dolazeći od Sinja, naišla je na postavljenu zasjedu u rejonu Trnove Poljane. Razvila se žestoka borba koja je trajala do poslije podne. Talijanska kolona je razbijena. Manji dijelovi pobjegli su ka Sinju. Ubijeno je 46, ranjeno 63 i zarobljeno 17 talijanskih vojnika i oficira. Uništeno je 16, a oštećeno 7 kamiona.[775]

Poslije ovog uspješno izvršenog zadatka Prvi udarni bataljon, po naredenju Operativnog štaba, otpočeo je 1 avgusta napad na opkoljene talijanske snage u Vagnju. Medutim, tog dana su jače talijanske snage iz Sinja, pod zaštitom tenkova probile položaje obezbjedujućih dijelova Prvog bataljona i prodrle u Vaganj. Poslije spajanja sa opkoljenim snagama u Vagnju Talijani su preduzeli pro-

---

[774] Zbornik V/6, dok. 12 i Zbornik V/5, dok. 130.

[775] Podaci iz talijanskih izvještaja u Arhivu VII i Zbornik V/6, dok. 70. O ovoj značajnoj pobjedi Prvog udarnog bataljona govori i jedan ustaško-domobranski izvještaj: „... Poslije uspješne borbe partizana nad talijanskom kolonom na prelazu Vaganj 29 VII, kada je napadnuta i uništena talijanska kolona (oko 30 mrtvih, 70 ranjenih i 30 zarobljenih i 9 kamiona spaljeno)"

tiv-napad na partizanske položaje, ali bez uspjeha. Nekoliko narednih dana vodila se uporna borba bez vidnijih rezultata. Talijani su, uz podršku tenkova, u nekoliko navrata pokušali da prodru prema Livanjskom Polju, ali nisu uspjeli. Na ovim položajima duž ceste vodene su povremeno borbe sve do 5 avgusta, kada je Operativni štab odlučio da napadne talijansku posadu u Vagnju. Petog avgusta oko 6 časova, 1 i 3 četa Prvog bataljona izvršile su napad i u prvom naletu uspjele da zauzmu nekoliko bunkera. Zatim se razvila žestoka borba za utvrđenu kasarnu. Nakon petočasovne borbe Talijanima je uspjelo da odbiju napad. Partizani su imali 6 mrtvih i 21 ranjenog. Među poginulim nalazio se i komandant Prvog bataljona Ante Jonić, koga je raznijela bacačka mina kada je pisao izvještaj.[776] Smrt komandanta bataljona Ante Jonića predstavljala je krupan gubitak za partizanske jedinice i za cijelu Dalmaciju. Prema talijanskim podacima gubici posade u Vagnju bili su 12 mrtvih i ranjenih.[777]

---

[776] Smrt komandanta bataljona duboko se dojmila svih partizana Dalmacije, a naročito boraca i komandira Prvog udarnog bataljona. Rođen 1923 u siromašnoj radničkoj porodici rano je pristupio naprednom pokretu. Na prvoj okružnoj konferenciji SKOJ-a za Split 1941 izabran je za sekretara, a u oktobru postao je član Oblasnog komiteta SKOJ-a. On je predano radio na učvršćenju omladinske organizacije, na formiranju diverzantskih grupa i na izvođenju akcija. Naročito se istakao u napadu na glazbu divizije „Cacciattori delle Alpi", 16 oktobra 1941, kada je usrijed Splita pod njegovim rukovodstvom ubijeno preko 40 talijanskih vojnika i podoficira. U novembru je upućen u Knin da radi na stvaranju mjesnog komiteta Partije i mjesnog komiteta SKOJ-a. U decembru prešao je na Dinaru gdje je radio na formiranju Kninskog odreda. Bio je prvi komandant Prvog udarnog dalmatinskog bataljona. U toku rata proglašen je narodnim herojem.

O ljubavi Ante Jonića prema borcima svjedoči njegovo posljednje pismo upućeno komesaru zone Ivici Kukoču 4 avgusta 1942:

„... Čim sam došao i čim je počela borba ja sam odmah potpuno ozdravio i osjećam se da sam zdrav. Jedino osjećam na nogama veliki umor, a to je uslijed toga što je moj bataljon zauzeo front od pet do osam kilometara, te moram stalno i danju i noću obilaziti položaj i biti na svakom mjestu. U 5 dana imali smo, kako mislim tri dana po cijeli dan ogorčenu borbu sa okupatorom. Iako on posjeduje veliko oružje i tehniku, a i brojčano je jači, naši borci su mu nanjeli teške i ozbiljne udarce. On nas

Za to vrijeme Drugi bataljon uspio je da potisne seosku miliciju iz sela Lištani, Odžak i Čaić od Prološke Drage prema Vrdovu.

Ante Jonić, prvi komandant Prvog udarnog dalmatinskog bataljona, poginuo novembra 1942 na Vagnju; narodni heroj

Za vrijeme borbi na Vagnju jedinice Prve proleterske brigade, bataljon „Starac Vujadin" i jedinice Petog krajiškog odreda oslobodile su 5 avgusta Livno. Poslije toga veliki broj novih boraca (oko 120) dobrovoljno je stupio

u bataljon „Vojin Zirojević", i od njih su formirane dvije čete, jer su dotadašnje njegove čete, Vukovska i Malovanska, ušle u sastav novoformiranog Kupreškog bataljona koji se nalazio u sastavu Petog krajiškog odreda.

6. FORMIRANJE DUVANJSKOG BATALJONA

Poslije oslobođenja Duvna,[778] od Riličke čete iz bataljona „Vojin Zirojević" i dobrovoljaca iz okoline Duvna formiran je 7 avgusta 1942 Duvanjski bataljon od dvije čete, koji je 20 avgusta imao 115 boraca. Bataljon je stavljen pod komandu Vojnog područja Livno koje je vršilo vojno-pozadinske poslove. U cilju jačanja bratstva i jedinstva naroda ovog kraja upućena je 20 avgusta grupa dalmatinskih boraca, pretežno Hrvata iz Primorja, na ovo područje. Ovi drugovi su dobro primljeni, pa je Štab IV operativne zone, krajem avgusta, poslao još jednu

---

stalno tuče iz 4 teška bacača, nekoliko teških mitraljeza, obasipa nas tenkovskom vatrom, ali sve to nama ne može da naškodi, kad je u borca čelična volja za borbu protiv okupatora. Prvi dan borbe imali smo neke male gubitke. Pokušao sam da iznesem iz vatre teško ranjenog druga Dušija, ali dok sam ga nosio mitraljez ga je još jednom pogodio i pali smo oboje... Od umora sam pao i zahvaljujem drugu vodniku koji me je iscrpljenog izveo. Nisam morao čekati zadnji minut, ali spasti najboljeg druga i borca ne gledam nikakvu opasnost niti žalim život. U toj borbi dobili smo nekoliko heroja nad herojima.

Treći dan borbe neprijatelj je htio pošto-poto da nas uništi i potjera s položaja prema Livnu. Tukao je strahovito naše položaje iz minobacača. Na stotine granata je palo, ali osim jednog ranjenog nije nam ništa naškodio, dok je isti imao nekoliko gubitaka i ranjenih. I tu me je sreća poslužila. Nalazio sam se u prvoj borbenoj liniji, i dok sam iza stabla pravio plan i skicirao njegov položaj, bio sam primjećen i mitraljez je pet prsta više moje glave ošišao grančice. Borci su izdržali i neprijatelj se morao povući. Treći put vodila se je ogorčena borba po cijeli dan. Mi smo zauzeli front od 5 kilometara sve po čukama. Tek uveče smo činili zastrašujući juriš sa Prvim bataljonom, neprijatelj je pobjegao u Sinj. Što se tiče morala kod boraca, on je odličan..."

(Pismo se čuva u muzeju NOB u Splitu, bez registra).

[777] Zbornik V/6, dok. 74.

[778] Duvno je prvi put oslobodila Prva proleterska brigada noću 25/26 jula.

grupu od 50 boraca, od kojih je formirana 3 četa Duvanjskog bataljona. Popunjen i sreden, Duvanjski bataljon je 4 septembra ušao u sastav Trećeg dalmatinskog odreda. Kada je početkom oktobra, odlukom VŠ, rasformiran Treći dalmatinski odred, tada su borci rasformiranog Duvanjskog bataljona ušli u sastav Desete hercegovačke brigade.

7. ORGANIZACIJA VLASTI I RAD POZADINE U LIVNU

U oslobođenom Livnu život se brzo normalizovao. Livno je postalo glavno partizansko uporište novooslobođene teritorije, centar nekih ustanova VŠ i sjedište IV operativne zone. U gradu je uspostavljena komanda mjesta a po okolnim selima partizanske straže. Mjesto stare korumpirane vlasti formirani su prvi NOO, čije je prve odbornike narod slobodno birao iz svoje sredine. Djelatnost odbora u Livnu i u oslobođenim selima raste iz dana u dan. U tom smislu Štab zone piše:

> ... Građanstvo, a naročito hrvatski dio, drži se još uvijek pasivno, iako se i tu pošlo nešto naprijed. Nastoji se oživiti rad ranijeg hrvatskog društva „Dinara" koje su ustaše bili raspustili. Ostalo nam je Udruženje trgovaca, koji su na prvoj sjednici dali u Narodno-oslobodilački fond oko 160.000 kuna u korist gradske sirotinje. Narodno-oslobodilački odbor uspio je da prikupi nešto hrane i da podijeli građanstvu. Ugljen koji je dobiven iz rudnika koji je ponovno proradio pod nadzorom Narodno-oslobodilačkog odbora podijeljen je badava siromašnom stanovništvu. Na raznim priredbama koje se često drže prisustvuje sve to više naroda. Muslimanski dio stanovništva je skoro u cjelini prišao k nama ...[779]

NOO iz dana u dan sve više su preuzimali funkcije vlasti i rukovodili ekonomskim poslovima. Oni su donosili odluke o konfiskaciji imovine narodnih neprijatelja. Postepeno su uspostavili kontrolu nad prometom robe, ubirali trošarinu i postotak za fond Narodnooslobodilačke borbe. Mlinovi su stavljeni pod njihovu kontrolu, pa su ubirali ušur za meljavu. Pored toga odbori su razrezali

---

[779] Zbornik V/7 14, dok. 2.

neku vrstu poreza u naturi, prema imovinskom stanju. Ovo stoga da bi svi stanovnici zajednički snosili teret rata i da bi oni koji su u mogućnosti dali dio svojih prihoda za potrebe partizanskih odreda, kao i gradske i seoske sirotinje.

Livno, kao važna partizanska baza, uspješno rješava niz problema vezanih za front. U gradu je formirana radionica oružja, u kojoj su upočetku radili majstori-puškari, borci partizanskih jedinica i neki talijanski zarobljenici. U radionici se opravljalo oko 30 pušaka dnevno. Tu su konstruisane mnoge mine od avionskih bombi, a opravljana su i teža oružja. Prilikom oslobođenja Livna i Šujice zaplijenjeno je 6 topova, sa kojih su ustaše pri povlačenju uništile nišanske sprave. Ovi topovi popravljeni su u rekordnom vremenu i ušli u naoružanje artiljeriskog diviziona Vrhovnog štaba.

Općinska bolnica u Livnu pretvorena je u bolnicu IV operativne zone, a imala je tri odeljenja: hirurško sa 56 kreveta, interno i zarazno sa 38 kreveta.

Na inicijativu intendanta IV operativne zone Dušana Kotaraša u gradu su formirane krojačka i opančarska radionica u kojima je radilo oko 40 majstora na 27 šivaćih mašina.[780] Inicijativom NOO obnovljeni rudnik uglja davao je dnevno oko 3 tone. Otvorena je stočna stanica, osposobljena električna centrala, mala pilana i mehaničarska radionica.

8. ČIŠĆENJE PODRUČJA LIVNO—IMOTSKI—r. CETINA

Poslije oslobođenja Livna Vrhovni štab je na molbu Štaba IV operativne zone odlučio da sa Prvom proleterskom brigadom, Srednjodalmatinskim odredom i bataljonom „Vojin Zirojević" otpočne čišćenje područja od Livna ka Imotskom od ustaško-domobranskih snaga i da ovu oslobođenu teritoriju poveže sa onom na Biokovu.

Štab Prve proleterske brigade sa 2, 4 i 6 bataljonom (1 i 3 bataljon zadržani su u Duvnu i Borovoj Glavi) orijentisao je svoja dejstva u pravcu Imotskog i Posušja.

---

[780] Vesnik Vojnog muzeja JNA, br. 4, Beograd 1957, str. 315.

Zadatak brigade bio je da očisti oslobodenu teritoriju od manjih dijelova ustaških snaga i da je proširi na jug prema Dalmaciji, eventualno oslobodi Posušje i Imotski i poveže se sa južnodalmatinskim bataljonom „Jozo Jurčević".

Na ovom prostoru Talijani i ustaše raspolagali su sljedećim snagama: na položaju oko s. Studeno Vrelo — žandarmi i ustaška milicija u jačini do jedne čete; po selima južnog dijela Duvanjske opštine — seoska milicija nepoznate jačine; Posušje je branio Jasenovački sat i 220 ustaških milicionera; u Aržanu su se okupile razbijene ustaške snage iz Livna u jačini od 140 boraca. Kao posadna jedinica, Imotski je branio 3 bataljon 25 puka divizije „Bergamo". Već 4 avgusta, zbog ofanzivnog dejstva naših snaga u Livanjskom Polju, dislocirana je u Zadvarju 97 legija crnih košulja. Po selima oko Imotskog (uže područje) nalazilo se 5 ustaških seoskih milicija sa brojnim stanjem oko 800 boraca. Na čitavoj prostoriji Livno—Posušje—Imotski—Aržano nalazilo se oko 2.700 ustaških i talijanskih vojnika. Ove neprijateljske snage bile su razbacane, međusobno odvojene, na relativno širokom području, pa je njihova udarna snaga bila potpuno razasuta — sem u Imotskom.

Dejstva Prve proleterske brigade započela su 6 avgusta čišćenjem sela Duvanjske općine. Za deset dana očišćena su sva sela Livanjskog i Duvanjskog Polja od seoske milicije. Noću 15/16-og razbijena je ustaška odbrana oko s. Studenog Vrela. Sutradan je Prva brigada odbila na Klanku (k 988) ustaški protivnapad iz Posušja. Tom prilikom ubijeno je 26, a ranjeno 37 ustaša.[781] Ovim teškim porazom ustaša na Klanku slomljena je u suštini i njihova odbrana Posušja, jer su sutradan ustaške snage napustile Posušje i povukle se u pravcu Širokog Brijega. Sedamnaestog avgusta 6 bataljon Prve brigade ušao je bez otpora u Posušje. Istog dana 2 bataljon ove brigade, po oslobodenju Aržana, oslobodio je s. Ričice i približio se Imotskom, gdje se povezao sa bataljonom „Josip Jurčević". Ovom prodoru Prve proleterske brigade sadejstvovala su oba bataljona Srednjodalmatinskog odreda (Prvi udarni i Drugi bataljon).

[781] AVII, k. 56, reg. br. 9/2.

Pripremajući se za pretstojeće akcije Prvi udarni bataljon koji se iscrpao u borbama kod Vagnja dobio je zadatak da se prebaci na sektor Livanjskog Polja radi reorganizacije i popune borcima iz Drugog bataljona. Poslije popune brojno stanje bataljona iznosilo je 170 boraca. Odmor u selima Livanjskog Polja (Prolog, Guber) iskorišćen je za politički rad i borbenu obuku boraca. Drugi bataljon Srednjodalmatinskog odreda imao je tada 140 boraca.

Poslije odmora Prvi bataljon je 6 avgusta preduzeo marš pravcem Vaganj—s. Gljev—s. Ruda—s. Grab—s.Velić i 17 avgusta izbio u rejon s. Tijarica, gdje je likvidirao oružničku postaju, zarobio 5 oružnika i zaplijenio 6 pušaka i ostale opreme.

Noću 17/18-og Prvi bataljon je poduzeo marš prema komunikaciji Sinj—Imotski i likvidirao ustaško uporište u s. Provo, zarobivši 12 domobrana i nekoliko seoskih milicionera. Poslije toga bataljon je uspostavio taktičku vezu sa 2 bataljonom Prve proleterske brigade u s. Studenci. Narednog dana, 19-og, Prvi bataljon (sem 2 čete) opkolio je ustašku miliciju u s. Lovreć, koja se predala bez borbe, a 2 četa postavila je zasjedu na cesti s. Lovreć — s. Šestanovac prema Trilju u koju je upao jedan talijanski kamion pun vojnika. Kamion je spaljen, a 18 vojnika zarobljeno. Likvidacijom posada u selima Lovreć i Provo, neprijateljski garnizon u Imotskom bio je otsječen od Sinja i Splita. Ustaška milicija povukla se iz Šestanovca, pa je 20 avgusta uveče Prvi bataljon oslobodio ovo selo i uspostavio vezu sa jedinicama u južnoj Dalmaciji.

Iz Šestanovca je Prvi bataljon poduzeo marš prema Blatu na r. Cetini i 23 avgusta porušio most na cesti Sinj—Split i time prekinuo vezu Split—Imotski.

Prema opštoj zamisli VŠ, a istovremeno sa dejstvima Prvog bataljona, poduzeo je akcije i Drugi bataljon. Noću 14/15 avgusta Drugi bataljon je maršovao pravcem s. Podgradina — s. D. Tijarica i tokom 15 avgusta izbio u rejon Aržana na poluoslobođenu teritoriju gdje je do 26 avgusta poduzeo „čišćenje" sela, razoružavajući seosku miliciju od Aržana prema Duvnu. Na taj način 2 bataljon, zajedno sa Prvom proleterskom brigadom, proširio je oslo-

bodenu teritoriju na području od Livanjskog i Duvanjskog Polja na jug do Imotskog Polja i Biokova.

Sadejstvujući snagama Srednjodalmatinskog odreda bataljon „Jozo Jurčević" je imao da dejstvuje prema Imotskom i da se poveže sa jedinicama Prve proleterske brigade, a dijelom snaga da obezbijedi slobodnu teritoriju oko Biokova. Po izbijanju u rejon Imotskog bataljon je imao zadatak da politički radi u narodu, koji je bio pod vrlo jakim uticajem ustaša.[782]

Po prijemu zadataka, Štab bataljona „Jozo Jurčević" odlučio je da glavnim snagama (sem Omladinske čete) preduzme napad prema Imotskom, da likvidira neprijateljeva manja uporišta i preko južnog dijela Imotskog kotara izbije na komunikaciju s. Zagvozd — s. Grabovac — s. Šestanovac, i da se na ovom rejonu poveže sa jedinicama Srednjodalmatinskog odreda, radi eventualnog daljnjeg dejstva u pravcu Imotskog. Omladinska četa imala je da, posjedanjem položaja prema Makarskoj i Vrgorcu, brani prilaze oslobođenoj teritoriji. Ona je noću 4/5 avgusta smijenila glavne snage bataljona i već sutradan, 5 avgusta, jedna desetina ove čete iz zasjede kod mjesta zvanog „Paklina" uništila je jednu grupu od 10 talijanskih vojnika a zaplijenila 8 pušaka, 250 metaka i jedan kamion koji je oštećen.[783]

Glavne snage bataljona su 6 avgusta prodrle u Imotski kotar, i do 11 avgusta, razoružavajući seosku miliciju, likvidirale ustaška uporišta u selima Kozica, Livno, Zagvozd, Grabovac.[784] U međuvremenu bataljon „Jozo Jurče-

---

[782] Naređenje Štaba IV operativne zone od 2 VIII 1942 (AVII, reg. br. 27—3, k. 1490).

[783] Zbornik V/6, dok. 24.

[784] Seoska milicija u imotskom kraju bila je veoma aktivna u borbi protiv partizana i dobro organizovana, jer je njen starješinski kadar bio sastavljen od aktivnih oficira i podoficira ustaškog domobranstva. Ona je primala hranu i oružje od Talijana i ustaša. Pomagana od katoličkog klera i pristalica HSS-e, imala je jak uticaj na inače zaostalo stanovništvo ovog kraja. U svim dotadašnjim borbama protiv partizana sadejstvovala je talijanskim snagama, a i sama je povremeno izvodila oružane akcije, koje su uvijek praćene zločinima nad stanovništvom koje je pomagalo NOR. Zato je likvidacija seoske milicije pretstavljala značajan politički događaj.

vić" bio je prisiljen da 11 avgusta dijelom snaga spriječi prodor 2 bataljona 26 puka divizije „Bergamo" pravcem Grabovac—Zagvozd.

Pošto je glavne snage angažovao u borbi protiv Talijana, bataljon „Jozo Jurčević" je manjim snagama 13 avgusta preduzeo napad na seosku miliciju u selima Raščane, Krstatice, Slivno i Podoblje. Borbe za ova sela su trajale pet dana — do 18 avgusta, kada je bataljon „Jozo Jurčević" oslobodio ova sela, razbivši seosku miliciju u Imotskom kotaru. U trinaestodnevnim borbama zarobljeno je 47 oružnika i preko 80 pripadnika seoske milicije. Partizanima je palo u ruke i oko 100 pušaka, 7 puškomitraljeza, 4 mitraljeza i velika količina ostalog ratnog materijala. Sada se oslobođena teritorija oko Biokova protezala od jadranske obale do Imotskog.

U oslobođenim selima partizanske jedinice razvile su živu političku aktivnost.

9. OPERACIJA „ALBIA" NA PODRUČJU BIOKOVA
Skica 6

Uspjesi Udarne grupe VŠ na sektoru Livno—Duvno Kupres—Bugojno imali su odlučujući značaj za dalji razvoj borbi u Dalmaciji. U avgustu 1942 oslobođeno je gotovo čitavo područje od Jadranskog Mora do Jajca. Ovim je stvorena baza za tješnje povezivanje snaga Udarne grupe VŠ sa partizanskim snagama Hrvatske, Bosanske Krajine, Dalmacije i Hercegovine. Partizanske snage iz srednje i Južne Dalmacije uspješno su sadejstvovale jedinicama Udarne grupe VŠ.

Bataljon „Jozo Jurčević", koji je u to vrijeme imao 720 boraca, uspio je već do sredine avgusta da oslobodi široko područje od r. Cetine do r. Neretve (osim nekoliko uporišta, uglavnom primorskih luka i garnizona na komunikacijama Omiš—Imotski, Makarska—Vrgorac, Metković—Čapljina). Partizanske snage na otocima Braču, Hvaru i Korčuli bile su takođe oslobodile veći dio otoka, te se oslobođena teritorija protezala i na otoke. Partizani su svojim smjelim akcijama na kopnu i manjim prepadima na moru nanosili teške udarce okupatoru u Dal-

maciji i onemogućili mu da koristi bogatstva obale.[785] Južni dalmatinski primorski pojas u dužini od 90 km bio je oslobođen. Južna Dalmacija je pretstavljala za Talijane latentnu opasnost, jer su postojali uslovi da narod ovog kraja, koji je pod rukovodstvom Komunističke partije pošao u oružanu borbu protiv okupatora, potpuno uništi ustašku i talijansku vlast, pa čak da to proširi na srednju Dalmaciju i zapadnu Hercegovinu.

Ovakva situacija u južnoi Dalmaciji omogućila je Štabu IV operativne zone da sa dijelovima Prve proleterske brigade i srednje—dalmatinskim odredom poduzme dejstva iz srednje Dalmacije i iz Livanjskog Polja prema južnoj Dalmaciji. Cilj ovih dejstava je bio da se likvidiraju manja neprijateljska uporišta na području Sinj—Aržano—Imotski kako bi se oslobođena teritorija južne i srednje Dalmacije čvrsto povezala. Od 15—29 avgusta navedene snage su izbile na liniju Cista—Provo—Lovreč.

Na obalnom pojasu Biokova, u Makarskoj, Vrgorcu, Imotskom i s. Vrulja tada su se nalazili manji dijelovi divizije „Bergamo". Dva puka divizije „Mesina" držali su Ploče, Metković i Čapljinu i osiguravali tamošnju željezničku prugu. Plovne jedinice Južnog pomorskog sektora: 2 torpiljera, 1 eskorter, 4 finansiska stražarska broda manjeg deplasmana i 2 torpedna čamca osiguravali su pomorski saobraćaj i dotur vojnih potreba talijanskim i ustaškim garnizonima na ovom sektoru. Ustaške snage bile su znatno slabije. Oružnička satnija Velike župe Cetine bila je raspoređena po postajama u Imotskom, Makarskoi i Omišu, a domobranske bojne 4 pukovnije nalazile su se u Čapljini i Metkoviću. Pored toga bile su znatne snage seoske ustaške milicije u Imotskom i Metkoviću. Snabdijevanje ovih neprijateljskih garnizona bilo je izvanredno teško i uvijek je zahtijevalo puno naprezanje vojnih snaga.

---

[785] Južna Dalmacija bogata je ribom, južnim voćem i industriskim proizvodima (solana u Stonu, 6 fabrika za konzervisanje ribe na Braču, Hvaru, Korčuli i Pelješcu), a na otoku Korčuli je poznato brodogradilište. Za neprijatelja su bile značajne luke na ovom području, zatim duvan iz Imotskog Polja i ostali poljoprivredni proizvodi iz Neretljanske doline, a naročito aluminiska rudača oko Mostara, koja je transportovana za Italiju preko luke Ploče, podignute za ove svrhe 1941 godine.

Pojačana dejstva i akcije južnodalmatinskih partizana još više su ugrozile ionako težak položaj navedenih okupatorskih i kvislinških snaga. Zbog toga je talijanska Viša komanda oružanih snaga „Slovenija—Dalmacija" početkom avgusta odlučila da poduzme opsežnije vojne mjere da bi povratila bar neke od izgubljenih pozicija. Taj zadatak je povjeren Štabu 6 armiskog korpusa, koji 3 avgusta u najvećoj tajnosti i sa svim mjerama predostrožnosti preduzima pripreme za napad na područje južne Dalmacije. O tim pripremama komanda 6 korpusa piše:

Akciju čišćenja treba pripremiti u dubini naše teritorije ne pružajući nikakvih znakova pobunjenicima kojima bi bila otkrivena naša namjera. Ne treba vršiti ni vazduhoplovna izviđanja. Pripreme određenih jedinica za ovu akciju završiti do 9 avgusta. Sve snage prebaciće se na polazne položaje tokom jedne noći. Artiljerisku pripremu izvršiti na sam dan našeg napada, snažnom i iznenadnom vatrom, koja mora osigurati brz nastup naših jedinica. Svi naši napadi moraju biti žustri sa ciljem da se ne dozvoli bandama da se priberu. Momenat iznenađenja treba iskoristiti do maksimuma, smelim nastupom tokom jednog dana...[786]

Plan napada izradio je komandant korpusa general Dalmaco, a odobrila ga je Viša komanda oružanih snaga „Slovenija—Dalmacija". Napad su Talijani nazvali „Operacija Albia" a predviđeno je da se obuhvati područje između r. Cetine i r. Neretve pa na sjever do linije (koja ide paralelno morskoj obali) s. Cista—s. Studenci—Imotski—s. Bijača (j. od Ljubuškog—s. Nova Sela—s. Vid—Metković. General Roata daje bezbroj uputstava generalu Dalmacu o preduzimanju raznih mjera (internacije, strijeljanja talaca, itd.), kao i da napad bude brz i iznenadan kako bi partizanske jedinice bile opkoljene i uništene. Cili operacije je bio:

— da koncentričnim napadom opkoli bataljon „Jozo Jurčević" na Biokovu, a zatim pristupi uništenju partizanskih snaga na području omeđenom s. Brikva—V. Kapela (tt 1155)—Sokolić (k 763);

— da čitav teren očisti od partizana i „sumnjivih elemenata", internirajući i najmanje sumnjive osobe;

[786] Uputstvo Štaba 6 armiskog korpusa br. 1789/42 od 4 VIII 1942 (AVII, reg. br. 3—45, k. 1702).

— uništiti i spaliti sve stanbene i gospodarske zgrade, plovne objekte, žitarice i ostalo rastinje (masline, vinograde itd.), kao i sva sredstva potrebna partizanima, i baciti u strašnu bijedu narodne mase koje će, kako su mislili Talijani, za takvo stanje optužiti partizane i na taj način odvojiti ih od naroda.

Za ovaj napad angažovani su raspoloživi dijelovi divizije „Bergamo" iz sastava 18 armiskog korpusa i dijelovi divizije „Messina" iz sastava 6 armiskog korpusa.[787]

Pored toga angažovani su hercegovački četnici sa područja Stolac—Nevesinje—Gacko pod komandom Milorada Popovića, kao i ustaše i ustaška milicija iz Dusine pod komandom popa Ivana Simića.[788]

Ukupno je učestvovalo u napadu 16 dobro opremljenih i naoružanih talijanskih, ustaško—domobranskih i četničkih bataljona, tri artiljeriska diviziona, tenkovske jedinice, avijacija i mornarica.[789]

Predvideno je da se ovai napad izvede u dvije etape.

U prvoj etapi od 16 do 27 avgusta divizija „Bergamo" trebalo je da izvrši čišćenje područja planine Biokovo, a divizija „Messina" četvorokuta Vrgorac—Metković—Ploča—Zaostrog. Navedenim jedinicama je postavljen zadatak da do 27 avgusta dostignu (sa sjeverozapada) liniju: zaselak Rodić (s. Kozica)—Biluša (k 800)—k697 (2 km istočno od s. Drašnice)—Sv. Stjepan (jugoistočno od Drašnice), a sa jugoistoka: s. Kokorići—Grlica—k 865—s. Zaostrog.[790]

U drugoj etapi predvideno je opkoljavanje i uništenje bataljona „Jozo Jurčević" na rečenom području Brikva—V. Kapela—Sokolić. U ovoj etapi dat je zadatak talijanskim plovnim jedinicama da kontrolišu obalu i spriječe prebacivanje partizana na otoke Hvar ili Brač.[791]

Još prije otpočinjanja „Operacije Albia", komanda pješadiske divizije „Bergamo" uputila je dio svojih snaga da

---

[787] Zbornik V/6, dok. 85.

[788] Saopštenje Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

[789] U ovom napadu učestvovala su 4 četnička bataljona iz Hercegovine. Ustaško-domobranske snage dejstvovale su sjeverozapadno od Imotskog.

[790] Zbornik V/6, dok. 85.

[791] Zbornik V/6, dok. 94.

spriječe prodor Prve proleterske brigade i jedinica Srednjodalmatinskog odreda preko Lovreča na jug ka Zadvarju i Zagvozdu i naredila svojim ostalim jedinicama da izvrše „čišćenje" područja izmedu r. Cetine i Imotskog Polja. Već 11 avgusta 2 bataljon 26 pješadiskog puka sa četom lakih tenkova otpočeo je „čišćenje" područja s. Šestanovac—s. Grabovac, usmjerivši svoju tenkovsku četu u pravcu Zagvozda koji su partizani bili oslobodili 9 avgusta.[792] Poslije podne kolona sa tenkovima nastavila je nadiranje iz Grabovca cestom ka s. Zagvozdu. Dijelovi bataljona „Jozo Jurčević" dočekali su te talijanske snage na k 457 kod zaseoka Svaguša. U žestokoj borbi talijanska tenkovska kolona nije uspjela da prodre ka s. Zagvozd.[793] Tek 12-og poslije ponovljenih napada, Talijani su uspjeli da prodru u Zagvozd, isturivši manje dijelove 3 km istočno i jugoistočno od Zagvozda. Dijelovi bataljona „Jozo Jurčević" povukli su se u pravcu s. Navlaci.[794] Istoga dana komanda divizije „Bergamo" uputila je 59 bataljon crnih košulja iz Šestanovca ka Lovreču sa istim zadatkom kakav je imao i 2 bataljon 26 pješadiskog puka prema Grabovcu. Ove talijanske snage su naišle na otpor 2 bataljona Srednjodalmatinskog odreda i 2 bataljona Prve proleterske brigade u s. Lovreč.[795]

Talijani su iz Zagvozda, 14 avgusta, preduzeli izvidanje cestom ka Imotskom, doprijevši do zaseoka Lazići. Tom prilikom opravili su put koji je bio porušen kod zaseoka Gudelji, a potom se povratili u Zagvozd. Talijani su i prilikom ovog ispada palili kuće i odveli nekoliko stanovnika ovog kraja.

Dana 15-og izjutra talijanska baterija 105 mm iz rejona Zagvozda tukla je Oštri Vrh (k 1495), Proždorac (k 1302), Sv. Jure (tt 1762) i ostala područja srednjeg dijela Biokova.[796]

---

[792] Izvještaj talijanskog 18 korpusa br. 7218 od 11 VIII 1942 (AVII, reg. br. 3—41, k. 1437).

[793] Izvještaj talijanskog 18 korpusa br. 7246 od 12 VIII 1942 (AVII reg. br. 3—39, k. 1428).

[794] Izvještaj talijanskog 18 korpusa br. 7281 od 13 VIII 1942 (AVII, reg. br. 7—18, k. 1437).

[795] O rezultatima ovih borbi nema podataka.

[796] Operaciski dnevnik Više komande oružanih snaga „Slovenija — Dalmacija" za juli—avgust 1942 (AVII, nema registra).

Talijansko vazduhoplovstvo bombardovalo je tog dana zaseoke Katavići i Pivčevići sjeverno od s. Zavojane.

Zbog snažnog otpora na području Lovreč—Studenci, dijelovi divizije „Bergamo" nisu mogli 16 avgusta da, prema predvidenom planu, svim snagama izvrše napad na sjeverozapadnom dijelu Biokova. Snage koje su se na tom pravcu nalazile od 12 avgusta zauzele su s. Zagvozd. Njihovo dalje nadiranje komunikacijom prema s. Župa, iako podržavano artiljerijom i vazduhoplovstvom, onemogućavali su dijelovi bataljona „Jozo Jurčević".

Divizija „Messina" i četnici otpočeli su ovog dana „čišćenje" rečenog četvorokuta sa juga.[797]

Situacija na području sjeverno od Biokova 17 i 18 avgusta pogoršavala se za Talijane, pa su 18-og angažovali svježe snage uvođenjem u borbu 29 bataljona crnih košulja na pravcu Šestanovci—Lovreč.[798] Poslije jačih borbi dijelovi Srednjodalmatinskog odreda i jedan bataljon Prve proleterske brigade povukli su se iz Lovreča na sjever.

Jedinice divizije „Mesina" poslije otpora 3 čete „Vid Mihaljević" bataljona „Jozo Jurčević" ušle su 20 avgusta u sela Pasičina i Trnova. Noću 20/21-og 3 četa izvršila je napad na četnike kod s. Staševice.

Toga dana talijanska avijacija bombardovala je sela oko Vrgorca i sela Gradac, Turjak i Malovan.

Talijani su 21-og uputili ojačanu četu iz Zagvozda cestom prema Imotskom u zaselak Mlikote, ali su je napali dijelovi bataljona „Jozo Jurčević". Talijansko vazduhoplovstvo je bilo i ovog dana vrlo aktivno i bombardovalo je niz rejona a najžešće prevoj Turiju.

Pošto su donekle stabilizovali situaciju u rejonu Lovreča, Talijani su uputili 2 i 3 bataljon 26 puka divizije „Bergamo" u Zagvozd, odakle su 22 avgusta preduzeli čišćenje u pravcu s. Krstatice. Međutim dijelovi bataljona „Jozo Jurčević" napali su ih sa padina Gradine (tt 868) sjeverno od s. Krstatice i prisilili na povlačenje u s. Zagvozd i zaselak Gudelji.[799]

---

[797] Operativni dnevnik Više komande oružanih snaga „Slovenija — Dalmacija" za jul—avgust 1942 (AVII k. 1428).

[798] Zbornik V/6, dok. 89.

[799] Zbornik V/6, dok. 91.

Vazduhoplovstvo je žestoko bombardovalo cestu Zagvozd—Župa u rejonu Turije i prevoj Sv. Ilija na cesti Makarska—Tučepi—Kozica.

Talijanske snage dostigle su 26 avgusta linije predviđene zapovijeću komande 6 armiskog korpusa.[800] Potom su jedinice divizije „Bergamo" nastavile nadiranje u dvije kolone. Desna kolona pravcem Makarska—Podgora—s. Drašnice—s. Igrane, dok su jače snage upućene komunikacijom s. Tučepi—s. Kozice. Na oba pravca preduzeto je detaljno „čišćenje". Istoga dana 29 bataljon „M" pokušao je da se, uz podršku artiljerije, probije pomenutom komunikacijom ka s. Kozice, ali su to onemogućile jače borbe dijelova bataljona „Jozo Jurčević" u rejonu Sv. Ilija (k 897). Lijeva kolona divizije „Bergamo", 2 i 3 bataljon 26 pješadiskog puka iz Zagvozda, uspjela je da prodre cestom do s. Navlaci.[801]

Toga dana (26-og) talijanske jedinice dobile su naređenja u pogledu završnog dijela „Operacije Albia". Jedinice divizije „Mesina" i četnici imali su da „očiste" područje Vlaka—Brikva—Kljenak, a jedinice divizije „Bergamo" da prodiru pravcem Navlaci—Kozica i da zatvore taj pravac kako se ne bi partizani izvukli ka sjeveru cestom Tučepi—Kozica ili duž obale pravcem Podgora—Drašnice.[802]

Prema dobijenim naređenjima 2 i 3 bataljon 26 puka preduzeli su napad 26 avgusta pravcem: s. Navlaci—Turija, gdje se vodila žestoka borba.

Talijani su uz podršku artiljerije, bombarderske i lovačke avijacije čitavog tog dana pokušavali da ovladaju dominantnim kotama nad Stazom i Turijom što im uslijed žilavog otpora 3 čete nije uspjelo. Neprijatelj je u toku noći prisiljen da se povuče na svoje polazne položaje.

Noću 26/27 avgusta borac Ante Tavra i dva druga postavili su partizansku nagaznu minu na komunikaciji Podgora—Makarska kako bi se sprečio saobraćaj komunikacijom i omelo redovno snabdijevanje neprijateljskih jedinica na Biokovu. Sjutradan je na ovu minu naišao neprijateljski kamion.

---

[800] Zbornik V/6, dok. 92.
[801] Zbornik V/6, dok. 93.
[802] Zbornik V/6, dok. 94.

Neprijatelj je i 27-og žestoko napadao. Zbog toga je naređeno Omladinskoj četi da se povuče iz istočnog dijela Biokova prema visu Sv. Juraj (tt 1762) sa zadatkom da brani prilaze ovom visu i osigura vezu u slučaju povlačenja prema Bosni.

Istog dana neprijatelj je od Zagvozda ovladao položajem Staza—Turija a time i komunikacijom Zagvozd—Kozice. U borbama na ovim položajima poginulo je 24 a ranjeno 10 partizana. Na ostalim pravcima neprijatelj nije postigao nikakav uspjeh.

Zbog prodora neprijatelja u pravcu Staza, Štab bataljona „Jozo Jurčević" donio je odluku u skladu sa naredenjem Štaba zone[803] da se probije u pravcu sjevera na oslobodenu teritoriju. Četama su odmah izdata naređenja za povlačenje. Glavnina snaga bataljona „Jozo Jurčević" sa 650 partizana probila se bez gubitaka kroz neprijateljske položaje kod s. Grabovac i prema naređenju IV operativne zone uputila se na područje s. Studenci—s. Aržano.

Ostali dijelovi bataljona ostali su izvan područja na kome su se vodile završne borbe, tj. druga etapa „Operacije Albia".[804] Treća četa „Vid Mihaljević" bataljona

---

[803] Štab zone je 29 VIII naredio da se glavnina bataljona prebaci u rejon Aržana u vezi sa formiranjem Prve dalmatinske brigade.

[804] Evo djelimičnih podataka o zločinima koje su tada Talijani i četnici izvršili nad stanovništvom Biokovsko-neretljanskog okruga.

U selu Rašćane poslije mučenja ubijeno je 37 lica i to:

Lendić Mije Marko, ubijen iz puške; Lendić Mije Ivan, ubijen i bačen u vatru; Lendić Marka Jure, mučen pa ubijen; Lendić Jure Marijan, ubijen; Lendić Jure Ante, mučen pa ubijen; Lendić Ivana Ivan, ubijen pa spaljen; Lendić Ilije Tomislav, ubijen; Lendić Joze Andrija, ubijen; Lendić Joze Križan, ubijen; Lendić Joze Petar, ubijen; Erceg Mirkov Dane, ubijen; Erceg Jozo Antin, ubijen; Erceg Filipa Mate, ubijen; Erceg Filipa Jerko, ubijen; Erceg Josipa Jure, ubijen; Erceg Mijana Tomo, mučen i ubijen; Erceg Ivana Jure, ubijen; Erceg Ante Gabro, mučen pa ubijen; Erceg Jakova Marijan, ubijen; Erceg Marijana Andrijan, ubijen pa spaljen; Erceg Mije Milan, ubijen pa u kući zapaljen; Erceg Ivan Nikolin, Erceg Jure Marijanov i Erceg Ante Matin — izvađene su im oči pa su ubijeni; Erceg Jure Mate, ubijen; Erceg Jure Ivan, mučen pa ubijen; Erceg Duje Mirko, ubijen; Erceg Ivana Marijan, mučen pa ubijen; Erceg Križana Jure, mučen

„Jozo Jurčević" nije uspjela da se povuče sa glavninom, već je odlukom komande čete podijeljena na nekoliko manjih grupa koje su se probile na istočni dio Biokova. Pored ove čete Štab bataljona ostavio je na Biokovu još 20 partizana, većinom vojnih i političkih rukovodilaca, koji će dalje raditi na mobilizaciji novih boraca i na formiranju novih jedinica.

Tako je završni dio „Operacije Albia" udario „u prazno".

Talijani, ustaše i četnici su u toku ovog, dotada po broju snaga i po vremenu trajanja najvećeg napada izvršili masovne zločine. Neboračko stanovništvo izloženo je bilo masovnom teroru i uništenju, a prema instrukcijama

---

i ubijen; Družijanić Mate Jure, teško mučen i ubijen; Križanić Ilije Ivan, mučen i spaljen kao i još šest lica iz pomenutog sela.

U tom selu spaljeno je oko 205 stanbenih zgrada i staja. Opljačkali su sve do čega su došli: novac, zlato, hranu, odjeću i obuću, ne štedeći ni crkvu u s. Rašćane. Opljačkani predmeti su kamionima prebačeni u Zadvarje.

U s. Kozice zapaljeno je 397 kuća i staja, a ubijene 63 osobe i to: Vuletić Petra Ivan, 73 godine; Vuletić Rade Jakov, 82 godine; Jujinović Šimuna Mate, 66 godina; Jujinović Ante Martin, 19 godina; Jujinović Ivan Martin, 19 godina; Jujinović Luka Jozin, 18 godina; Jujinović Ivana Jozo, 76 godina; Begović Marka Jure, 27 godina; Begović Marka Vinko, 18 godina; Begović Mate Petar, 48 godina; Begović Ivana Petar, 62 godine; Begović Ante Martin, 66 godina; Begović Marko Martinov, 19 godina; Begović Vice Antin, 12 godina; Begović Mijo Markov, 15 godina; Begović Miše Nikola, 70 godina; Begović Jure Joze, 50 godina; Begović Marijan Jozin, 17 godina; Begović Ivan Antin, 10 godina; Pucar Marka Marijan, 80 godina; Pucar Mijo, 80 godina; Pucar Luka Stipana, 86 godina; Ravlić Nikole Ivan, 50 godina; Ravlić Ivana Ante, 55 godina; Ravlić Marka Marijan, 65 godina; Glavaš Stipan Šimuna, 80 godina; Katić Ivan Bože, 61 godina; Katić Petar Ivana, 65 godina; Katić Jozo Ivana, 70 godina; Katić Ivana Ivan, 80 godina; Miočević Marka Jozo, 70 godina; Miočević Jozo Tome, 70 godina; Miočević Marka Jurka, 50 godina; Katić Ante Mijo, 80 godina; Katić Grgo Joze, 85 godina; Vekić Frane Ivana, 75 godina; Pejdo Josip Ivana, 65 godina; Antunović Petra Matija, 70 godina; Pavić Šimun Mije, 75 godina; Pavić Mate Antin, 62 godine; Maras Jozo Mate, 14 godina; Maras Mate Joze, 80 godina; Okmažić Ivan Stipe, 70 godina; Okmažić Marko Stipe, 70 godina; Okmažić Marija Petra, 40 godina; Okmažić Ilija Jozin, 18 godina, i još 17 lica iz ovog sela.

U selu Dragljane ubijeno je 41 lice, a zapaljeno 90 kuća i staja (saopštenja Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača).

Skica 6

OPERACIJA „ALBIA"

Od 16-27.VIII

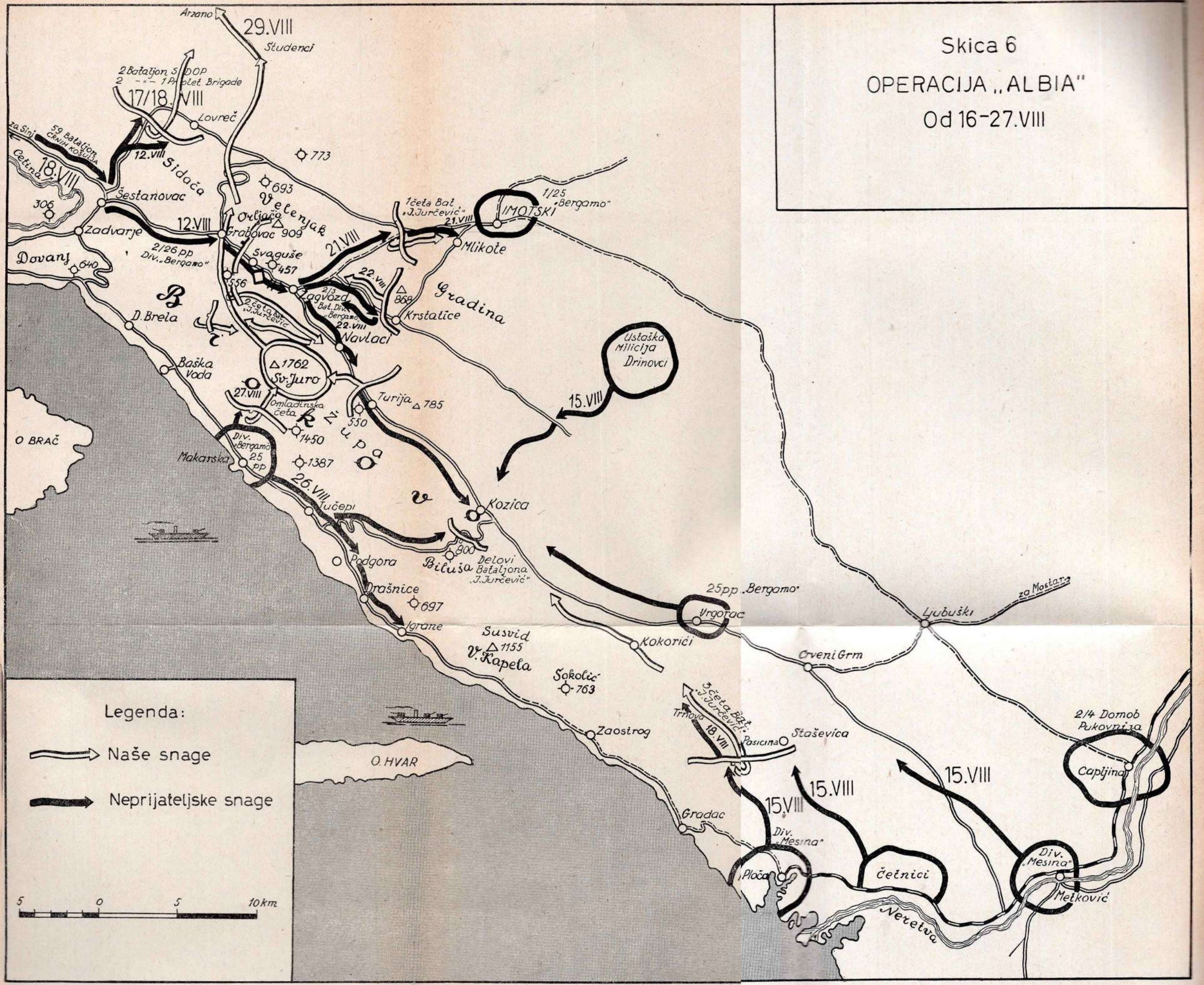

Više komande oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“ i komandi korpusa. Bombardovanjem iz vazduha, artiljeriskom vatrom, paljenjem i pljačkom, uništeni su dobrim dijelom Vrgorac, Draževitići, Umčane, Ravča, Zavojane, Dragljane, Vlaka, Kozica, Slivno, Ravno, Bili Vir, Pasičina, Plina, Podgora, Živogošće, Igrane, Raščane, Grabovac, Zagvozd, Čista, Provo, Lovreč, Krstatice i Podstranje. Ubijeno je, prema nepotpunim podacima, 228 ljudi, izvršeno oko 600 pljački i uništeno oko 700 zgrada.

To su samo nepotpuni podaci o zločinima talijanskog okupatora i njegovih slugu na području Biokova za vrijeme „Operacije Albia“. Po završetku operacije komandant talijanske Više komande oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“ izdao je proglas:

Operacije protiv komunističkih ustanika „Biokova“, koje su odvažne trupe divizija „Bergamo“ i „Mesina“ i formacije antikomunističke dobrovoljačke milicije pod našim zapovjedništvom danas pobjednički zaključile, poslije nekoliko dana žestoke borbe, bile su vođene i razvijale su se na zaista sjajan način.

Uporni otpor spremnog i dobro naoružanog neprijatelja, velike teškoće zbog neprohodnog terena, nisu mogle da zaustave polet, niti da umanje hrabrost jedinica.

Postignuti rezultati su od takvog značaja da se protivničke formacije mogu smatrati uništenima...[805]

Tako je general Roata ocijenio ovu neuspjelu „Operaciju Albia“.

Prema talijanskim podacima, gubitke su imali: divizija „Bergamo“ 16 mrtvih i 39 ranjenih, divizija „Mesina“ 1 mrtav i 2 ranjena, a antikomunistička dobrovoljačka milicija, tj. četnici, 38 mrtvih, 39 ranjenih i 50 nestalih.[806]

Po povlačenju neprijatelja sa Biokova, rasturene partizanske grupe ponovo su se prikupile u rejonu s. Šošići na centralnom Biokovu. Odmah su počeli pristizati novi borci iz sela Kozica, Raščane, Župa, Zagvozd, Kljenak, Šošići i drugih. Od ovih grupa i novih boraca 15 septembra 1942 formiran je novi bataljon „Vid Mihaljević“ od tri čete sa ukupno 160 boraca.

---

[805] Zbornik V/7 315, dok. 92.

[806] Zbornik V/7 314, dok. 91.

U vrijeme formiranja bataljona grupa partizana sa Biokova napala je 29 avgusta oružničku kasarnu u s. Beli Vir kod Metkovića i tom prilikom ubila jednog karabinjerskog oficira i ustaškog oružničkog narednika.

Tako se oružana borba na ovom dijelu Dalmacije ponovo nalazila u usponu. Talijanska ofanziva nije dala očekivane rezultate.

10. DRUGO SAVJETOVANJE KOD VRHOVNOG ŠTABA

U toku ofanzive talijanskih snaga na Biokovo i intenzivnog rada Štaba IV operativne zone na daljem razvoju oružane borbe u Dalmaciji i organizacionom sređivanju jedinica, održan je 28 avgusta 1942 drugi sastanak članova Štaba IV zone sa pretstavnicima Vrhovnog štaba. Sastanku je prisustvovao komandant Glavnog štaba Hrvatske, Ivo Rukavina,[807] pretstavnik CK KPH Vlado Popović, zatim pretstavnici Operativnog štaba za Bosansku Krajinu drugovi Đuro Pucar, Kosta Nad i Osman Karabegović. Na sastanku je pored ostalog pretresena vojnopolitička situacija u Dalmaciji i data uputstva za budući rad. Rešeno je da se pristupi formiranju Prve dalmatinske brigade.[808]

---

[807] Došao je na područje Dalmacije, odnosno IV operativne zone negdje sredinom avgusta i održao nekoliko sastanaka sa Štabom IV zone. O tome se u izvještaju IV zone kaže: „Posjeta druga komandanta i razgovori koje smo s njime vodili koristili su nam mnogo u ispravljanju mnogih grešaka i nedostataka, uglavnom organizacione prirode, i ukazali na put i mogućnost daljeg razvoja narodno-oslobodilačke borbe u Dalmaciji i njenog podizanja na stepen borbe u drugim krajevima naše zemlje. Od uputa koje nam je dao, sigurno je najvažnija ona o stvaranju što većeg broja jakih udarnih jedinica, koje neće biti vezane za pojedine teritorije i planine i čije će djelovanje biti usmjereno u onom pravcu i na onom terenu na kome će zadavati najveće udarce neprijateljima i podizati narod na oružanu borbu..." (Zbornik V/7 10, dok. 2).

[808] U vezi s tim u izvještaju Štaba zone se kaže: „Ta odluka znači da naša borba, koja se do sada odvijala na međusobno dosta odvojenim sektorima sjeverne, srednje i južne Dalmacije i jednog dijela Bosne, dobija jednu jaku udarnu jedinicu, koja će svojim akcijama i kretanjem jače povezati cijeli dalmatinski teren..." (Zbornik V/7 11, dok. 2).

Na traženje Štaba zone, VŠ je obećao dodeliti 2—3 rukovodioca za štab brigade koja se ima formirati. Pored toga date su sugestije Štabu zone za organizaciju ostalih partizanskih jedinica u Dalmaciji. Naredeno je da se jedinice maksimalno angažuju na mobilizaciji što većeg broja boraca, koristeći postojeću vrlo povoljnu vojno-političku situaciju u prvom redu na području srednje i južne Dalmacije, nastalu oslobođenjem prostranog područja od strane proleterskih jedinica, Srednjodalmatinskog odreda i bataljona „Jozo Jurčević".

Po završetku sastanka Štab IV operativne zone je pristupio sprovođenju zaključaka u život. U prvom redu naređeno je prikupljanje jedinica za formiranje Prve dalmatinske brigade i organizaciono oformljenje jedinica na području srednje i južne Dalmacije. Planom Štaba zone određeno je da u Prvu dalmatinsku brigadu uđu dva bataljona Odreda za srednju Dalmaciju, jedan bataljon odreda za sjevernu Dalmaciju i oko 200 do 250 boraca iz bataljona „Jozo Jurčević". U vezi s tim naređeno je bataljonu „Bude Borjan" da se iz južne Like prebaci na Dinaru. Štabu bataljona „Jozo Jurčević" (u to vrijeme vodio je borbe na Biokovu protiv jakih talijanskih snaga) naređeno je da prebaci 350 boraca sa Biokova u rejon Aržana i to 200 boraca za Prvu dalmatinsku, 150 boraca za proleterske brigade, a ostalo, oko 160 boraca, da ostane na Biokovu i formira novi bataljon.[809]

Na osnovu ovih naređenja, bataljon „Bude Borjan" je preko Drvara stigao u Livanjsko Polje prvih dana septembra, a određeni broj boraca iz bataljona „Jozo Jurčević" probio se 29 avgusta iz rejona Zagvozda ka Aržanu a zatim se prebacio u okolinu Livna. Time su prethodne pripreme za formiranje Prve dalmatinske brigade bile uglavnom završene.

1. FORMIRANJE TREĆEG ODREDA IV OPERATIVNE ZONE

Prije formiranja brigade Štab zone je pristupio organizacionom sređivanju i povezivanju jedinica koje su dejstvovale na oslobođenom području Livna, Duvna i Bio-

kova. Od tih jedinica je naredbom Štaba zone od 4 septembra 1942 formiran III odred IV operativne zone.[810]

Štab odreda sačinjavali su komandant Petar Bogunović i politički komesar Nedo Bošković.

Sastav: bataljon „Vojin Zirojević", kao 1-vi bataljon, Duvanjski bataljon kao 2-gi bataljon odreda; od dijela bataljona „Jozo Jurčević" koji je prešao ovamo u Imotsku krajinu formiran je 3-ći bataljon odreda, a od dijela istog bataljona koji je ostao na Biokovu formiran je 4-ti bataljon odreda.

Štab 3-eg bataljona III dalmatinskog odreda sačinjavaju komandant Ivan Gaće, politički komesar Ratomir Kukić, zamjenik komandanta Ante Josipović, zamjenik političkog komesara Zvonko Rous i intendant bataljona Mate Mustafić.

Treći bataljon je imao da i dalje zadrži ime „Jozo Jurčević", a 1-vi bataljon ime „Vojin Zirojević".

Odred je imao da dejstvuje na prostoru izmedu mora od Neretve do Omiša, pa na sjever do linije Posušje—Duvno — Livno (Buško Blato) — Kamešnica —rijeka Cetina (Trilj).

Bataljoni odreda su imali da drže pod kontrolom i vlašću komunikaciske čvorove i da neprekidno krstare četama po označenoj prostoriji, vršeći prepade i zasjede kako na neprijateljske garnizone, tako i na puteve kojima neprijatelj saobraća i da potpuno onesposobe za kolski saobraćaj za duže vrijeme puteve i vještačke objekte na njima. Ovo rušenje imalo se izvoditi neprekidno, naročito noću, sa okolnim mještanima, pod kontrolom i rukovodstvom partizanskih odjeljenja iz sastava pomenutih jedinica. Štab odreda imao je organizovati na svome području narodnu vlast, postavljajući narodnooslobodilačke odbore po općinama.

Pomenutom naredbom Štaba zone odredeni su zadaci odreda, da spriječi, odnosno zadrži i uspori pokušaj neprijateljskog nadiranja od Imotskog, Zagvozda, Zadvarja i Trilja, gdje su bili neprijateljski garnizoni i mogli ugro-

---

[809] Bataljon „Jozo Jurčević" imao je tada 720 boraca. Izvještaj Štaba zone od 28 VIII 1942 (AVII reg. br. 13—4, k. 1490).

[810] Kao I i II odred smatrani su Sjeverodalmatinski i Srednjedalmatinski odred.

ziti pravcima od Imotskog preko Roškog Polja (Krnina) ka Duvnu i preko Aržana i Voštana ka Livnu.

Prvi bataljon je imao da zatvori pravac Studenac—Aržano i pravac Trilj—Aržano—Voštane. Treći bataljon je ostao u selu Rašelki kao rezerva; četvrti bataljon ostao je na području Biokova za izvođenje akcija po ranije datim zadacima. Drugi bataljon je imao da obezbijedi pravce sa juga i jugoistoka ka Duvnu i Duvanjskom Polju. Dvije čete i Štab bataljona nalazili su se u s. Brišniku, a jedna četa u s. Kongori.

Štab odreda sa bazom za snabdijevanje i ishranu nalazio se u Aržanu. On je bio dužan da svakodnevno održava patrolnu vezu sa svojim bataljonima.[811]

Prema tome Treći odred je imao da sa tri bataljona brani pravac Aržano—Duvno. Na ovom prostoru 3 bataljon se zadržao čitav septembar, a 1 i 2 bataljon su i dalje ostali kao pozadinske jedinice pri Komandi područja Livno i Komandi mjesta Duvno. U oktobru 3 bataljon se orijentiše na pravcu Duvno—Šujica i sadejstvuje na sjeveru, preko Crnog Vrha, Petoj crnogorskoj i Desetoj hercegovačkoj brigadi u odbrani oslobođene teritorije, koju su u to vrijeme napale jake ustaške i talijanske snage od Prozora i Mostara.[812]

12. FORMIRANJE PRVE DALMATINSKE NOU BRIGADE

Poslije organizacionog učvršćenja i sređivanja već prikupljenih jedinica, formirana je, 6 septembra 1942 u s. Dobro kod Livna, Prva dalmatinska narodnooslobodilačka udarna brigada.

Naredba o formiranju brigade glasi:

---

[811] Zbornik V/7 39, dok. 8.

[812] Zbornik IV/7, dok. 86 i V/7, dok. 42. Odlaskom 1 i 2 dalmatinske udarne brigade, novembra, u sastav 2 proleterske i 3 udarne divizije, na teritoriji Dalmacije ostao je 3 odred sa terenskim jedinicama u jačini od 1.000 boraca. Štab IV operativne zone nosio se mišlju da od jedinica ovog odreda formira 3 brigadu, ali je zbog nedostatka kadra njeno formiranje odloženo. U međuvremenu, po odluci Vrhovnog štaba, 3 odred je rasformiran, a njegovim ljudstvom popunjene su 10 hercegovačka i 5 crnogorska brigada.

Shodno naređenju Vrhovnog štaba NOP i D. Vojske Jugoslavije formirana je pod 6 septembrom t. g. I dalmatinska narodno-oslobodilačka udarna brigada.

Štab I dalmatinske NOU brigade sačinjavaju:

Komandant: drug Tomić Nikola.[813]

Politikom: drug Čenčo.[814]

Zamjenik komandanta: drug Marijan Bilić.[815]

Na službi pri Štabu, kao intendant: drug Ante Šutić, kao referent saniteta drug dr Žunković,[816] obavještajni oficir drug Grubiša Ivan, a pomoćnik obavještajnog oficira drug Jelić Slavko.

Zamjenik političkog komesara Brigade biće naknadno određen.[817]

Pri štabu brigade formirat će se komandni vod, koji će imati jednu desetinu za izviđanje, jednu desetinu za obezbjeđenje, jednu desetinu za vezu. U sastav komandnog voda ulazi brigadna muzika sa zastavom.

U sastavu I dalmatinske NOU brigade ulaze slijedeći bataljoni:

a) Dosadašnji I dalmatinski udarni bataljon Odreda za srednju Dalmaciju, kao I bataljon „Ante Jonić" I dalmatinske NOU brigade.

b) Dosadašnji bataljon „Bude Borjan" Odreda za sjevernu Dalmaciju, kao II bataljon „Bude Borjan" I dalmatinske NOU brigade.

c) Dosadašnji bataljon „Jozo Jurčević"[818] Odreda za južnu Dalmaciju,[819] kao III bataljon „Jozo Jurčević" I dalmatinske NOU brigade.

d) Dosadašnji II bataljon Odreda za srednju Dalmaciju, kao IV bataljon „Tadija Anušić"[820] I dalmatinske NOU brigade.

Komandni sastav pomenutih bataljona određen je i on je slijedeći:

1) I bataljon

Štab bataljona:

Komandant drug Branko Dude, politkom drug Danilo Smiljanić,[821] zamjenik politkoma drug Marin Sirotković, intendant drug Martin Pero.

---

[813] Narodni heroj Pero Četković, poginuo 28 marta 1943.

[814] Ante Kronja-Čenčo.

[815] Narodni heroj, poginuo u borbi protiv Njemaca kod Jajca decembra 1942 kao komandant ove brigade.

[816] Poginuo januara 1943.

[817] Određen je Vlado Šćekić.

[818] Odnosi se na jedan njegov dio.

[819] Odred nije zvanično formiran.

[820] Tadija Anušić bio je sekretar Kotarskog komiteta Sinj i prvi komandant partizanskih jedinica na Dinari. Poginuo u prvoj polovini januara 1942.

[821] Poginuo novembra 1942.

I četa: komandir drug Petar Bjelobrk, komesar drug Pilić Paško.

II četa: komandir drug Mijakovac Petar, komesar drug Davor Radovniković.

III četa: komandir drug Stupar Bogdan, komesar drug Bilić Milan.

Zamjenike četnih komesara odredit će se naknadno. Također Štab bataljona odredit će, sporazumno sa štabovima četa, četne ekonome.

2) II bataljon

Štab bataljona:

Komandant drug Stančić Mate, politkom drug Saša.[822]

Zamjenik komandanta drug Blažević Božo, zamjenik politkoma drug Kursar Frano, intendant drug Jolić Ljubo.

I četa: komandir drug Radošević Nikola, zamjenik politkoma drug Jerkin Ante.

II četa: komandir drug Bulat Branko, politkom drug Maglica Vinko, zamjenik politkoma drug Antulov Mate.

III četa: komandir drug Rak Marinko, politkom drug Bjedov Stevo.

Politkoma I čete, zamjenika politkoma III čete odrediće se naknadno. Također Štab bataljona odrediće sporazumno sa štabovima četa četne ekonome.

3) III bataljon

Štab bataljona:

Komandant drug Galić Jure, politkom drug Viskić Vlado, zamjenik komandanta drug Radević Petar, zamjenik politkoma Nizić Mate, oficir pri Štabu drug Ujdurović Gojko, intendant drug Srzić Martin.

I četa: komandir drug Veža Branko, komesar drug Milošević Stipe.

II četa: komandir drug Potočnik Josip, komesar drug Kovačević Jerko.

III četa: komandir drug Beroš Ante, komesar drug Paunović Tonći.

Zamjenici političkih komesara u četama bit će naknadno određeni. Štab bataljona odredit će sporazumno sa štabovima četa, četne ekonome.

4) IV bataljon

Štab bataljona:

Komandant drug Reić Srećko, komesar drug Reponjić Nikola, zamjenik komesara drug Vlahov Roko, zamjenik komandanta drug Vojvodić Zeko, informativni oficir drug Bogdan Petar, intendant drug Tomaš Kazimir.

I četa: komandir drug Jelovac Dušan.

II četa: komandir drug Studin Frane.

---

[822] Oskar Lučev.

III četa: komandir drug Opačić Stevo.

Politički komesari i njihovi zamjenici u četama bit će naknadno određeni. Štab ovoga bataljona odredit će sporazumno sa štabovima četa, četne ekonome.

Svaki bataljon ima formirati **bolničarsko odelenje bataljona,** dok svaka četa imaće **četne bolničare.** Organizaciju sanitetske službe u brigadi izvršit će referent saniteta u brigadi, po uputstvima Štaba brigade, kako je to već predviđeno od strane ovog Štaba.

Organizaciju intendantske službe u brigadi izvršiće također intendant brigade prema datim usmenim uputstvima i direktivama.

Svaki bataljon rasporedit će ravnomjerno svoja automatska oružja na čete.

Bataljoni imaju biti jačine od po tri čete, a svaka četa od po tri voda, a svaki vod od po dvije desetine.

Svaki bataljon imaće i svoju **bataljonsku komoru,** koja će nositi municiju i prtljag (kuhinju).

Štab brigade nastojaće da se bataljoni popune potrebnim brojem tovarnih konja, kako za teška automatska oružja, tako i komore.

Za sada formirati pri Štabu brigade **prateći vod teških bacača,** kao jedinicu Štaba brigade, pod neposrednom komandom toga Štaba.

Pošto je ljudstvo brigade većim djelom mlado i neiskusno, bez vojne obuke, potrebno je da se odmah otpočne sa obukom ljudstva, po bataljonima, u rukovanju oružjem (puškama i puškomitraljezima). Uporedo sa ovom obukom izvoditi i borbenu obuku. Prema tome, u cilju uspješnog izvođenja ove obuke Štab brigade izradit će nastavni plan i program po kome treba odmah izvoditi vojnu obuku po bataljonima. Uopće, pošto su ovo mlade jedinice, neophodno je potrebno da se posveti puna pažnja moralno-političkom i vojničkom uzdizanju i usavršavanju ovih bataljona, kako bi se isti što prije osposobili za izvršenje zadataka koje interesi narodno-oslobodilačke borbe budu nalagali. Zato je sveta dužnost Štaba brigade, štabova bataljona i komandi četa da što prije usposobe svoje jedinice za izvršenje pretstojećih zadataka.

Od sada svi naprijed pomenuti bataljoni obraćat će se uvijek za sve što im treba svojoj pretpostavljenoj komandi, tj. Štabu brigade.[823]

Prva dalmatinska udarna brigada je bila prva krupna jedinica naroda Dalmacije. To je bio veliki uspjeh za oružanu borbu naroda ovog kraja.

Na dan formiranja brigada je imala četiri bataljona po 250 boraca, — svega 1000 boraca. Naoružanje brigade je bilo relativno dobro za tadašnje prilike. Oko sto-

[823] Zbornik V/7 47—51, dok. 11.

tinu boraca bilo je bez pušaka i to uglavnom dio boraca koji je otskora došao u jedinice koje su ušle u sastav brigade. Svaki bataljon je imao po 1 teški mitraljez i 7 puškomitraljeza, a dva su bataljona imala po jedan laki bacač. Pri Štabu brigade formirano je odeljenje teških bacača od dva oruđa. Stanje municije: borci su imali po 40 metaka, a na automatsko oružje nije bilo više od 500 metaka.

Stanje odjeće i obuće je bilo veoma slabo. Ali je moral kod ljudi bio na visini.

... Moralno stanje brigade je vrlo dobro i oduševljenje za borbu kod ljudstva postoji i vidno se ispoljava. Planskim vojno-političkim radom, i pored nedostataka kadrova, vjerujemo da ćemo ljudstvo brzo izdići i ojačati i osposobiti brigadu za izvršenje zadataka koje joj bude 'situacija nametnula ...", kaže se u izvještaju Štaba zone od 7 septembra, neposredno po formiranju brigade.[824]

Brigada je formirana uglavnom od bataljona koji su za sobom imali niz žestokih borbi sa okupatorom i njegovim slugama i pretstavljala je snažnu borbenu jedinicu. Ona je u kasnijim borbama pronijela slavu Dalmacije po Bosni, Crnoj Gori, Hercegovini i drugim pokrajinama naše zemlje. Stoga je ona postala najmilija jedinica naroda Dalmacije i od 6 septembra pa do konca rata u svim borbama i okršajima nosila je visoko barjak nepomirljive oružane borbe.

Formiranje Prve dalmatinske udarne brigade imalo je krupan značaj za NOB. To je bio viši stepen u razvoju oružane borbe u Dalmaciji. U ovoj prvoj regularnoj jedinici dalmatinskih partizana nalaze se zajedno partizani iz svih dijelova Dalmacije: sjeverne, južne i srednje i sa otoka. Ovim otpočinje novi period oružane borbe u Dalmaciji: umjesto malih odreda počinju da se formiraju krupnije jedinice, brigade, koje dejstvuju uglavnom van Dalmacije i stiču borbena iskustva, boreći se zajedno sa iskusnim proleterskim jedinicama.

[824] Zbornik V/7 98, dok. 23.

13. PRILIV NOVIH BORACA I FORMIRANJE NOVIH ODREDA I DRUGE I TREĆE DALMATINSKE BRIGADE

U toku avgusta i septembra priliv novih boraca neprekidno se povećava. Po direktivama PK, partiske organizacije i rukovodstva partizanskih jedinica pravilno su usmjerili svoj rad ka mobilizaciji što većeg broja boraca u partizanske jedinice. Uslijed povoljne vojno-političke situacije u Dalmaciji priliv boraca je tekao neprekidno, povećavajući se iz dana u dan. Mobilizacija je obuhvatila čijelo područje Dalmacije i prerastala je u masovan narodni ustanak naročito na području južne i pojedinih dijelova srednje Dalmacije.

Na području Dinare, u srednjoj Dalmaciji postojalo je nekoliko partizanskih punktova, koji su prilikom novih boraca narastali. Po naređenju Štaba IV operativne zone prikupljeni su borci ovih punktova i od njih i većeg broja novodošlih boraca formiran je oko 10 septembra *Dinarski bataljon* jačine oko 200 boraca.[825]

Od postojećeg partizanskog punkta od oko 40 boraca na području Vagnja i oko 70 boraca iz Primorja formiran je 14 septembra *Vaganjski bataljon*.[826] Prilivom novih boraca iz okoline Vagnja, bataljon je kasnije narastao na oko 200 boraca, a imao je dvije čete po dva voda. Novodošli borci nisu bili naoružani, pa ih je Štab zone naoružao oružjem koje je dobiveno po oslobođenju Livna i okolnih mjesta.[827]

U širem rejonu Svilaje, Moseća i Mosora i uz samo Primorje od Omiša do Primoštena, postojeće „leteće" desetine i vodovi, pored oružanih akcija i diverzija vršili su i mobilizaciju, pa se njihovo brojno stanje stalno po-

---

[825] U dokumentima tačan dan formiranja bataljona nije nađen. U jednom dokumentu od 9 IX se kaže da će se formirati Dinarski bataljon, a u drugom od 15 IX se već daje zadatak Dinarskom bataljonu da se prebaci na cestu Knin—Grahovo iz rejona Uništa. Izvještaj od 8 IX i naređenje od 15 IX 1942 Štaba IV zone (AVII, reg. br. 5—3, reg. br. 49—4, k. 1490).

[826] Naredba je izdata 14 IX a konačno formiranje izvršeno je 19 IX u s. Uništa. Izvještaj M. Baće, operativnog oficira IV zone od 19 IX 1942 (AVII, reg. br. 11—3, k. 1490A).

[827] Dokumenta IV zone od 14 i 15 IX 1942 (AVII, reg. br. 45—4, reg. br. 47—4, k. 1490).

većavalo. Dio boraca ovih desetina i vodova slat je na Dinaru i u Livno, a dio se zadržavao u ovim jedinicama.

Tako je postojeća Mosećka desetina, u prvoj polovini septembra prerasla u *Mosećku partizansku četu*[828] koja je imala oko 50 boraca. Mosećka četa je 14 septembra napala jaku žandarmerisku ustašku patrolu u blizini Muća kada je ova pretresala teren. U borbi koja je trajala do 15 časova patrola je razbijena. Sutradan upućena je na Moseć jedna jača neprijateljska skupina od 150 ustaša i Talijana iz Sinja. Nastupajući od s. Muća ka Moseću, ova skupina naišla je na žilav otpor Mosećke čete, koja je protivnapadom uspjela odbaciti talijansko-domobranske snage na polazne položaje, poslije čega se ova skupina zajedno sa domobranskom posadom iz Muća povukla u pravcu Sinja. Poslije povlačenja domobrana iz Muća, stvara se oslobođena teritorija oko Moseća i Svilaje, na kojoj se vrši dobrovoljna mobilizacija. Za kratko vrijeme iz sela Donjeg Muća, Milešine, Ogorja, Ploča, Postinje i Radunića prijavilo se oko 150 novih boraca pa je krajem septembra četa prerasla u *Prvi mosećki bataljon.*[829]

Mosorska leteća desetina izvodila je uspješno manje akcije na širem području Mosora i prilivom novih boraca već u toku septembra narasla je u *Mosorski vod* a sredinom oktobra u *Mosorsku četu,*[830] koja je dejstvovala na Mosoru uz obalu od Stobreća do Omiša i sjeverno od Mosora. Pored napada na ustaško-domobranske posade i talijanske manje kolone, ova jedinica je uz pomoć seljaka porušila većinu komunikacija u rejonu Mosora i okoline i razvila veoma živ politički rad u okolnim selima. Zbog aktivnosti ove čete Talijani sa četnicima su početkom oktobra upali na ovo područje i izvršili niz zločina.

---

[828] Ovaj naziv uzet je po dokumentima. Učesnici kažu da se zvala Prva Mosećka partizanska četa.

[829] Datum formiranja ovog bataljona nije utvrđen. Ali se u dokumentima Štaba IV operativne zone u oktobru spominje Mosećki bataljon (Zbornik V/8, dok. 31).

[830] Ne vidi se kad je to izvršeno. U dokumentu od 7 X ova jedinica se naziva još Mosorski leteći vod a broji „49 drugova boraca, bez desetine koja se nalazi u Dinari kod Omiša" (Zbornik V/8, dok. 41), u dokumentu od 14 X 1942 zove se „Mosorska leteća četa" (Zbornik V/8, dok. 45).

U s. Gatu ubili su 190 ljudi i popalili celo selo. Iste zločine su vršili u selima Dugopolje, Kotlenica, Dolac i drugim.[831]

Pored ovih jedinica, u obalskom području dejstvovale su leteće desetine: Solinska, Trogirska, Rogoznička, Kaštelanska i niz manjih udarnih grupa.

Partizanske jedinice na srednjodalmatinskim otocima i na Pelješcu stalno su jačale i brojno rasle. Kako na otocima nisu postojali uslovi za razvoj većih jedinica, to je jedan dio boraca sa otoka slat na kopno. Tako, sa otoka Visa upućena su na kopno Dalmacije u avgustu 43 a u septembru 24 borca. Na ostrvu dejstvuje grupa od oko 15 boraca. Sa otoka Brača i Hvara odlaze u toku avgusta povremeno grupe, a u toku oktobra oko 120 boraca na područje Biokova.[832] Sa Pelješca je takođe otišlo nekoliko grupa boraca na kopno.[833]

U sjevernoj Dalmaciji, po povlačenju odreda jula mjeseca u južnu Liku, nema partizanskih snaga sem Primorske partizanske čete. Po direktivi Štaba zone, Štab Sjevernodalmatinskog odreda početkom avgusta poslao je u Bukovicu skupinu boraca. Jedan dio ovih boraca probio se u Bukovicu pa je tokom avgusta formiran terenski Bukovički vod. Druga grupa boraca zadržala se na padinama Velebita, gdje je formiran Rujištanski vod. Od oba ova voda kao i od novopridošlih boraca koncem avgusta formirana je *Bukovička četa,* koja dejstvuje na području općine Kistanje pod vrlo teškim uslovima.

U Primorju, čak i pored vanredno teške situacije, i dalje je uspješno dejstvovala Primorska četa koja je u septembru prilivom dobrovoljaca narasla na oko 120 boraca. U toku septembra prebacilo se, sa Dugog Otoka, o. Iža i ostalih severnodalmatinskih otoka na kopno u širem rejonu Šibenika oko 150 drugova. Od novodošlih boraca formiran je po naredenju Štaba IV operativne zone *Primorski bataljon,* koji je u oktobru ušao u sastav novoformirane Druge dalmatinske brigade.

---

[831] Zbornik V/8, dok. 30.

[832] Podaci iz pisanih radova učesnika NOB (Arhiv VII i CK SKH).

[833] Dokumenta Štaba IV operativne zone od 7, 13 i 19 IX 1942 (AVII, reg. br. 4—3, 9—3 i 11—3, k. 1940).

Na području južne Dalmacije bataljon „Vid Mihaljević" stalno je rastao prilivom novih boraca, od kojih je jedan dio povremeno slat u druge jedinice zone.

U jeku snažne dobrovoljne mobilizacije novih boraca u Dalmaciji Štab IV operativne zone je po odluci i direktivama Vrhovnog štaba pristupio formiranju *Druge dalmatinske brigade.* U tu svrhu je naredio bataljonu „Branko Vladušić" iz sastava Sjeverodalmatinskog odreda da se prebaci u rejon Dinare (južno od Bosanskog Grahova).[834] Prema planu Štaba zone, trebalo je da se brigada formira krajem septembra, kada su bili prikupljeni bataljoni predviđeni za njeno formiranje. Međutim, po izvještaju Štaba zone od 10 oktobra, formiranje brigade izvršeno je 3 oktobra 1942 u Uništima.[835] U sastav brigade ušli su: bataljon „Branko Vladušić" sa oko 240 boraca, 190 pušaka, 6 puškomitraljeza i 1 teškim mitraljezom, Dinarski bataljon, sa 240 boraca, 168 pušaka, 6 puškomitraljeza, i Vaganjski bataljon sa oko 200 boraca, 143 puške i 2 puškomitraljeza.[836] Brigada je krajem oktobra dobila i četvrti novoformirani — Primorski bataljon od boraca sjeverodalmatinskih ostrva. U Štab brigade su ušli: komandant Ljubo Vučković, dotada načelnik Štaba Četvrte crnogorske proleterske brigade, politički komesar Ante Jurlin-Marko, dotada politički komesar Odreda za sjevernu Dalmaciju, zamjenik komandanta Jovo Martić, komandant Odreda za sjevernu Dalmaciju, a zamjenik komesara Jovo Kapičić.

Formiranjem brigade rasformiran je Primorski bataljon, koji je bio privremeno formiran na području Šibenika za prikupljanje ljudstva za brigadu. Polovina boraca ovog bataljona raspoređena je po ostalim bataljonima brigade, a polovina (100 boraca) upućena u sastav Prve

---

[834] Od sredine jula, poslije talijanskog napada na Odred za sjevernu Dalmaciju, bataljon „Branko Vladušić" se gotovo stalno nalazio u predelu južne Like. Odatle se, po naređenju Štaba IV operativne zone od 7 IX 1942, prebacio na Dinaru, pravcem Srb—Tičevo—Peulje—Uništa (AVII reg. br. 27—4, k. 1490).

[835] AVII reg. br. 19—3, k. 1490.

[836] Štab IV zone od 21 IX 42 (AVII reg. br. 13—3, k. 1490). Brojna stanja i naoružanje odnose se na 21 IX 1942, dan prikupljanja jedinica.

dalmatinske brigade. Četvrti bataljon brigade koji je nazvan Primorski bataljon formiran je od boraca sa o. Iža koji su preko Bukovice otišli u partizane, i od zaostalih boraca (najviše ranjenika — oko 60) iz ranijih jedinica Sjeverodalmatinskog odreda.

Ulaskom NOP odreda za sjevernu Dalmaciju u sastav brigade završen je slavni put prvih partizanskih odreda

Formiranje II dalmatinske brigade: govori Vicko Krstulović, a pozadi lijevo je Stevo Opačić

na području sjeverne Dalmacije. Borci i ovog odreda u sastavu Druge dalmatinske brigade nastavili su, sada širom zemlje, svoj slavni put pišući najslavnije stranice istorije naroda Dalmacije.

Na području sjeverne Dalmacije ostale su Primorska i Bukovička partizanska četa, koje su, iako pod vrlo teškim uslovima, uspjele ne samo da se održe već i da

skoro svakodnevno u sjevernoj Dalmaciji uznemiravaju i ometaju neprijatelja i nanose mu osjetne gubitke.

Naredbom VŠ od 20 oktobra 1942 Prva dalmatinska brigada ulazi u sastav Prve proleterske divizije, a Druga dalmatinska brigada u sastav Druge proleterske divizije.

Po ulasku Prve i Druge dalmatinske brigade u sastav proleterskih divizija, Štab IV operativne zone je odlučio da formira novu, 3-ću brigadu. Kao osnov za njeno formiranje predviđen je bio III NOP odred. Ali je odlukom Vrhovnog štaba odred rasformiran i njegovi borci su ušli u sastav proleterskih jedinica. Na području Dalmacije ostali su Mosećki bataljon, Mosorski bataljon koji je početkom novembra prerastao iz čete, Rogoznička četa koja je prilivom boraca iz okoline Rogoznice postala od desetine, Dinarski punkt, Primorska četa i bataljon „Vid Miha-ljević".

Po naređenju Štaba zone u rejonu s. Vrbe kod Muća prikupljeni su Mosorski i Mosećki bataljon i Rogoznička četa od kojih je 12 novembra 1942 formirana *Treća dalmatinska brigada.* Pri tome je Mosećki bataljon od preko 400 boraca, po reorganizovanju, obrazovao 1-vi i 2-gi bataljon, a Mosorski bataljon od 150 boraca i Rogoznička četa od 120 boraca obrazovali su 3-ći bataljon brigade. Sastav Štaba brigade: komandant Branko Dude, politički komesar Mate Ujević, zamjenik komandanta Stanko Parmać, zamjenik komesara Ante Roje.

Naporedo s jačanjem NOV u Dalmaciji, razvijali su se i organi vojno-pozadinske vlasti, čiji je osnovni zadatak bio organizacija pozadinske službe i materijalnog snabdijevanja operativnih jedinica. Koncem septembra formirana je Komanda Livanjskog područja koja je u svome sastavu imala 4 komande mjesta. U srednjoj Dalmaciji, na oslobođenoj teritoriji koja se protezala od Dinare preko Svilaje i Moseća, sredinom oktobra formirana je Komanda Splitskog područja. U južnoj Dalmaciji, oko Biokova, oslobođena teritorija pretstavljala je jedinstveno područje oslonjeno na more, pa je koncem oktobra formirano Biokovsko-neretljansko područje. Vojno-pozadinski organi vlasti, uprkos teške i složene vojno-političke situacije u Dalmaciji, stalno su rasli. Početkom novembra postoje orga-

nizovane 3 komande područja,[837] 10 komandi mjesta i 35 komandi straža. Pozadinski organi vlasti, zajedno sa narodnooslobodilačkim odborima, organizuju cjelokupni život i rad pozadine. Dobrovoljna mobilizacija novih boraca i materijalno snabdijevanje partizanskih jedinica glavni su zadaci komandi područja i komandi mjesta. Organizovane su bolnice, zdravstvene stanice, higijenske ekipe, prolazne kuhinje, krojačke radionice, narodne farme, partizanske pekare i tehničke radionice. Pozadinski organi vode brigu o bezbijednosti i sigurnosti oslobođene teritorije i vode stalno borbu protiv destruktivnih elemenata i od neprijatelja ubačenih dijelova. Služba materijalnog snabdijevanja, s obzirom na siromašne krajeve Dalmacije, igrala je značajnu ulogu, ali zbog sveopće oskudice bila je vanredno teška. Pomoć je primana uglavnom od naroda, koji je u svojoj požrtvovanosti za NOB išao do samoodricanja. Organizovane su mnoge pomoćne privredne grane: radionice, solane, vodenice, bašte. Neke od tih, kao npr. Biokovska radionica oružja, pretstavljaju divan primjer stvaralačke energije narodnih masa.

*

Priliv novih boraca traje neprekidno. Dalmacija je stajala jedinstveno i odlučno na strani NOB, vodeći nepoštednu borbu za konačno oslobođenje zemlje. Štab zone je u to vrijeme pisao da se situacija na području Dalmacije i dalje razvija u znaku masovnog priliva boraca u Narodnooslobodilačku vojsku i da poprima sve više karakter općeg narodnog ustanka.

Pored formiranja brigada, partizanskih odreda i samostalnih bataljona, Dalmacija je dala borce i za druge jedinice, a samo u vremenu od 5 avgusta do 24 septembra 1942 upućeno je: u Prvu proletersku brigadu 400 boraca, u Drugu proletersku brigadu 200, u Petu crnogorsku oko 500, u Desetu hercegovačku brigadu oko 500 i u kra-

[837] VŠ je izdao naredbu o formiranju komandi područja, mjesta i straža u septembru 1942. Na osnovu te naredbe formirano je do konca 1942 u čitavoj zemlji 14 komandi područja, od kojih 3 na operativnom području IV zone.

jiške jedinice oko 800 boraca. U drugoj polovini 1942 Dalmacija je formirala tri dalmatinske brigade, tri odreda, četiri samostalna bataljona, odred ratne mornarice, sedam partizanskih straža, tri komande vojnih područja i deset komandi mjesta, a broj udarnih grupa na terenu iznosio je oko 35 manjih jedinica. Tokom dve godine rata 12.000 dalmatinskih boraca stajalo je na braniku svoje otadžbine, spremni da se bore na svakom kraju zemlje, gdje bude potreba i gdje ih povede Vrhovni komandant drug Tito. To je bio rezultat dvogodišnjeg napornog rata, rezultat pobjede revolucionarne linije Komunističke partije, koja je povjerenje narodnih masa pretvorila u snažnu materijalnu snagu narodnooslobodilačke borbe u Dalmaciji. Sa oružjem u ruci Dalmacija je sa ostalim narodima Jugoslavije išla progresivnim putem koji je još prije rata ukazala Komunistička partija Jugoslavije. Riječi druga Tita, izgovorene Drugoj proleterskoj brigadi 17 oktobra 1942 u Drvaru, bile su veliko priznanje narodu Dalmacije:

„Pogledajte, Dalmacija gori! Narod se diže... Dalmatinci idu u partizanske redove. Dalmatinci su već došli u proleterske brigade. Dalmatinci stupaju u udarne brigade, Dalmatinci se dižu u borbu za slobodu i sreću ju budućnost svoga naroda... Naše perspektive jasne su na vidiku. One su sigurne. To je pobjeda... pobjeda je na našoj strani...“[838]

[838] „Borba“ br. 23 od 22 oktobra 1942.

BIOKOVSKA PARTIZANSKA RADIONICA

Partizani na području Biokova osjećali su veliku potrebu za nagaznim minama i drugim oružjem. Stoga je članu KP Antiću,[839] radniku iz Makarske, postavljen zadatak da formira partizansku radionicu. On je bio dobar i sposoban mehaničar koji je dotada uspješno riješio mnoge zadatke. Obišao je sve čete i NO odbore radi prikupljanja neeksplodiranih avionskih bombi i artiljeriskih granata i prebacio se u blizinu Makarske gdje je preko članova Partije i drugih radnika iz grada nabavio ručnu bušilicu za 10 svrdlova, pilu za gvožđe, čekić i kliješta. Taj alat je donio na Biokovo, gdje je formirana prva partizanska radionica oružja.

Štab bataljona je izradio plan za rušenje 2 željezničkа mosta na pruzi Metković—Ploča i 2 mosta na cesti Metković—Vrgorac. Antić je dobio zadatak da u toku jedne noći pripremi potreban eksploziv za to rušenje i da obuči određene borce kako se rukuje eksplozivom. Za rušenje mostova upotrebio je veće avionske bombe koje je podesio za paljenje pomoću štapina.[840] Način kako će se bombe postaviti i aktivirati pokazao je određenim borcima. Pored toga za svaku bombu pripremio je izvjesnu količinu rezervnog eksploziva. Zahvaljujući tome rušenje mostova je uspješno izvršeno. Poslije toga partizani su pristupili rušenju dijelova ceste Metković—Vrgorac, zvanih „Turija" i „Staza".

---

[839] Poginuo 1943 godine.

[840] Bomba se aktivirala paljenjem štapina dugog ½ metra, da bi se onaj koji je palio mogao skloniti prije eksplozije.

U radionici na Biokovu Antić je izradivao od neeksplodiranih topovskih granata i minobacačkih mina ručne bombe na jednostavan način, tj. provrtio bi granatu u sredini i tu postavio štapin dužine 5—6 cm. Pred bacanje bombe na određeni cilj prethodno bi se upalio štapin.

U radionici su u sve većem broju izradivane i nagazne mine, i ručne bombe zvane „Biokovke". One su izradivane od vodovodnih cijevi promjera 45 mm. Te bombe bi eksplodirale nakon 4 sekunde poslije paljenja štapina. Ustvari one su bile slične bombama tipa „Kragujevac" samo što su mjesto upaljača imale štapin za paljenje i bile znatno grublje izrade. Njihovu snagu prvo su osetile ustaše u Grabovcu koje su se branile iz škole mitraljezom. „Biokovke" su ubačene kroz prozor u školsku zgradu koja je demolirana a posada ubijena.

U radionici je dnevno, od 6 sati izjutra pa do mraka, proizvođeno 7—9 komada ručnih bombi i po 1 nagazna mina.

Oslobođenjem Livna i odlaskom proleterskih brigada osjećala se sve veća potreba za oružjem iz radionice, pa je proširena na 23 radnika. Alat je nabavljen iz Primorja i sa Brača. Za komesara radionice postavljen je Jozo Šperac, koji je istovremeno bio i sekretar partiske ćelije radionice.

U Podgori i u s. Tučepima formirane su nešto kasnije pomoćne radionice u kojima je radilo po 6 radnika. Ovdje je vršena gruba obrada ručnih bombi poslije čega su slate u radionicu na Biokovo radi obrade i kompletiranja. Oto Štajner i Jozo Šperac uveli su lančanu proizvodnju u radionici. Svaki radnik je radio određeni posao. Dnevna proizvodnja povećana je na 120 bombi i 4—6 nagaznih mina, kojima su naoružavani partizani proleterskih jedinica, srednje Dalmacije i Mosora, Moseća, Kozjaka, Hvara i Korčule. Iz bataljona i četa slati su u radionicu na opravku neispravni mitraljezi, puške, pištolji i drugo oružje.

I pored slabe i neredovne ishrane, dugog i napornog rada sa prilično oskudnim i zastarjelim alatom radnici su radili vrlo uporno i marljivo. Takvo zalaganje je uslovio osjećaj da od njihovog rada zavisi potpunije naoružanje partizanskih jedinica.

Jednom, na sastanku ćelije, Antić je izjavio da će izraditi laki minobacač (koji su partizani nazivali tromblon) od cijevi za bušenje nafte promjera 50 mm, koju je donio iz Livna Jozo Šperac, kao i da će ručne bombe izradivati od cijevi srušenih kuća u Primorju. Poslije sastanka radnik Kljajić izradio je na drebanku cijev a majstor Zane kundak. Takode je izraden i daljinomjer i nekoliko trombionskih bombi. Prilikom prvih proba komesar radionice Jozo Šperac je ranjen: lijeva ruka mu je teže povrijedena, a ranjen je i u glavu, noge i po tijelu.

Poslije otklanjanja grešaka izradena su četiri tromblona koji su se pokazali dobri. Proizvodnja je nastavljena i izradeno je svega 28 takvih tromblona od kojih se 6 i danas čuvaju u Vojnom muzeju. Nekoliko tromblona je poslato partizanima na Mosor i Moseć i dr. U radionicu su došli najbolji borci iz četa da nauče rukovati trombionima. Poslije novih napada partizana u kojima su upotrebljeni trombloni, neprijatelj je govorio da su partizani dobili podmornicama novo oružje iz Engleske.

Biokovska radionica je ušla u istoriju NOB, kao dokaz da se i nedostatak oružja može riješiti onda kada je narod spreman da se bori. Partizanska radionica na Biokovu, kao i mnoge druge širom zemlje u toku rata, odigrala je krupnu ulogu i pokazala da se i minimalnim i oskudnim sredstvima u rukama svjesnih radnika mogu postići krupni rezultati.

Narod je sa ponosom govorio o svojoj skromnoj radionici, pa joj je i ispjevao ovu odu, koju je nazvao „Himna Biokovske radionice":

Visoko nad morem plavim,
Med' kamenjem pustim i surim,
Čekića se odjek čuje
Zajedno sa spjevom burnim.
Lupa stiže, tuče, bije,
Sa pjesmom se skupa slije.

Ruke marljive tu rade,
Mlada grla pjesmu poje
Da oteraju sve gade,
Sa ljubljene zemlje svoje.
Rade, vrte, buše, grade,
Fašističke tuku gade.

Bez alata, bez mašina,
Rade se tu ubojite
Bombe ručne, mnogo mina,
Koje ruše te bandite.
Ruše, biju, sve tamane,
Spremaju nam lepše dane.

Dan i noć se buka čuje
Bez stanka i neumorno
Sloga naša pobjeđuje,
Stvara se jedinstvo borno.
Rad, drugarstvo, sreća nova
Sve za ljude novog kova.

Dan i noć se sreća kuje,
Sreća naša i nas sviju,
Dok nad nama ptice zuje
Koje smrt bombama siju,
Žetvu našu one siju.
Bombe iste njih ubiju.

Plod je naših ruku rada
Oružje sad ubojito;
Kad sloboda pak zavlada
Iste ruke žnjet će žito.
Ručne bombe, puške, mine
Petvorit ćemo u mašine.

Sa našom pjesmom i našim radom
Stvorit ćemo čuda nova,
I tada će čuda svojim plodom
Prekriliti sva čuda ova.
Graditi, dizati, stvarat, zidat
Novi svijet iz ruševina dizat.

PREGLED SKICA I FOTOGRAFIJA

SKICE

Strana

1. Pokret Splitskog, Solinskog i Kaštelanskog NOPO 130
2. Uništenje 97 legije crnih košulja (skvadrista) 8 aprila 1942 .. 170
3. Upad bataljona „Bude Borjan" u Prominu 350
4. Napad Talijana na Odred za sjevernu Dalmaciju 355
5. Partizanske jedinice u Dalmaciji jul—avgust 1942 (pre dolaska Udarne grupe VŠ)..... 360
6. Operacija „Albia" od 16-27 VIII 380

FOTOGRAFIJE

Strana

1. Ustaše odvode borce Splitskog odreda na strijeljanje kod Sinja 24 avgusta 1941 godine 105
2. Zločin ustaša u Sinju 26 avgusta 1941 godine: lješevi 24 strijeljana partizana 105
3. Pavle Pap-Šilja, organizator prvih dalmatinskih partizanskih odreda, strijeljan krajem avgusta 1941 u Skradinu; narodni heroj 114
4. Mirko Kovačević, komandant prvog Splitskog NOP odreda, poginuo 13 avgusta 1941 kod Sinja; narodni heroj 115
5. Rezultat akcije Kaštelanskog odreda 12 avgusta 1941 godine kod Kaštela. Voz je nosio potrebe za talijanske vojne jedinice 119
6. Ivan Lavčević-Lučić, zadužen u PK za stvaranje partizanskih odreda. Strijeljan od Talijana 23 decembra 1942 u Splitu; narodni heroj 159
7. Štab Dalmatinskog odreda 7 januara 1942 godine u selu Sajković 165
8. Grupa boraca Dinarskog odreda 7 januara 1942 godine 167
9. Vojin Zirojević, politički komesar IV operativne zone. Strijeljan od četnika 21 aprila 1942 u Bosanskom Grahovu; narodni heroj 244

10. Slobodan Macura, politički komesar bataljona „Branko Vladušić", poginuo 1943 godine; narodni heroj 267
11. Primorska četa 1942 godine..... 272
12. Grupa u kojoj je strijeljan Rade Končar na nogometnom igralištu na Osvitu 22 maja 1942 godine 285
13. Grupa u kojoj je strijeljan Rade Končar 285
14. Božo Bilić-Marjan, komandant Srednjedalmatinskog odreda, poginuo novembra 1942; narodni heroj 306
15. Četa bračkih partizana na povratku iz akcije u Bolu 317
16. Četnički vojvoda Momčilo Đujić sa talijanskim oficirima divizije „Sasari" u s. Plavno 1942 godine 355
17. Ante Jonić, prvi komandant Prvog udarnog dalmatinskog bataljona, poginuo novembra 1942 na Vagnju; narodni heroj 365
18. Formiranje II dalmatinske brigade: govori Vicko Krstulović, a pozadi lijevo je Stevo Opačić 394

INDEX

A

Adria Boksit 33
Afrika 27
Ajdić Staje 302
Ajnspiler Josipa Milorad 151
Albanija 15, 23, 25, 33
Albia 372, 374, 375, 378, 379, 380, 381
Aleksandrija 22
Aleksejev Aleksandra Dušan 152
Aleksić Vlado 340
Aloja Vito 172
Amico 25
Ammurelli Francesco 22
Amplea 31
Amulić Baver Ivan 42, 58, 98, 100, 137, 147, 225, 294, 326, 361
Amžić 41, 199
Andrijašević Andrija 217
Andrijašević Ante 340
Andrijašević Stari Toni 215
Anić 177
Ankona 73
Antić 398, 399, 400
Antonini Stipe Ivan 104
Antulov Mate 387
Antulović Petra Matija 380
Anušić Tadija 113, 138, 160, 386
Arančić Nikola 148
Arančić Ograde 82
Arapović Franjo 74
Arigon 31
Aržani 363, 369, 370, 373, 379, 383, 385
Asanović Boško 232
Atina 18
Austro-Ugarska 13, 14, 233
Avia 11

B

Babić 330
Babić Ljubo 166
Babić Ivanov Kuzman 151
Babin Dub 17
Babin Josip 118
Babin Pepa 174
Babina Kobila 198
Babović Jovan 331
Babovišće 319
Bačić 13
Bačvice 64
Baće Maks 134, 158, 159, 160, 162, 165, 166, 175, 192, 193, 194, 195, 211, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 247, 248, 251, 293, 294, 296, 302, 303, 313, 361, 390
Baćina 50, 66, 216, 217, 219, 221, 222, 339, 344, 345, 346
Baćović 235
Bagat Stipe 44
Bajagić 173, 311
Bajić 103
Bakar 20, 68
Bakarić Vladimir 39, 132, 205
Baković Simo 173
Baldekin 48
Balkan 14, 77
Ballila 31
Baltić Petar 228
Baljačke Staje 175
Baljci 175
Baljkas 38, 39, 40, 42
Banca Dalmata di Sconto 72, 73
Banija 240, 241
Banina Ante 63, 245, 255
Banja 345

Banjevci 269
Baošić 10
Bar 29
Barać Josipa Milivoje 151
Baraster 27
Barbić Ivana Kuzman 152
Bari 18
Baričić Vjekoslav 245, 302, 303, 305, 307
Barić Ernesta Ivan 151
Barišić Kajo 153
Bartulović Nikola 231
Bastasi 335
Bastianini Guiseppe 29, 257, 258, 274, 276, 278, 282, 289
Bašajkovac 165
Bašić Duje 158, 159, 160, 163, 170, 175, 182, 300, 307, 314
Baške Vode 25, 66, 220, 221
Bat 304, 305
Bečker Zora 193
Begović Ante Martin 380
Begović Antin Ivan 380
Begović Antin Vice 380
Begović Joze Jure 380
Begović Jozin Marjan 380
Begović Marka Jure 380
Begović Marka Vinko 380
Begović Markov Mijo 380
Begović Martinov Marko 380
Begović Mate Petar 380
Begović Miše Nikola 380
Belamarić Ante 281
Belamarić Milka 248
Belfoko 16
Belfanti Karlo 209
Belfoko 26
Beli Orao 18
Beli Vir 382
Belletti Petar 179
Benčić Frane 322
Bender 93, 142, 252, 253, 354
Benjamina Bilana 28
Benkovac 14, 15, 16, 18, 26, 29, 33, 50, 52, 56, 61, 62, 63, 73, 77, 78, 79, 127, 151, 228, 229, 255, 256, 270, 289, 290
Beograd 9, 10, 20, 31, 38, 40, 211, 368
Bereš Ante 220, 340, 387
Bergamo 24, 73, 85, 161, 169, 170, 172, 179, 197, 272, 310, 311, 313, 349, 369, 372, 373, 375, 376, 377, 381
Bergman Gašpar 187
Berić Branko 301
Berkić Vlado 248
Berković Josip 60
Berković Petar 70
Betina 279
Bezbradica Božo 281
Bezbradica Ignjat 259
Bezbradica Joso 258
Bezbradica Marko 259
Bezbradica Miloš 258
Bezbradica Pavle 259
Bezbradica Špiro 258
Bezbradice 258, 350
Bianka Obrad 290
Bihać 24, 43
Bijača 374
Biokovo 66, 177, 215, 217, 218, 220, 221, 222, 224, 242, 316, 321, 324, 326, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 342, 346, 359, 361, 368, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 392, 395, 396, 398
Bileće 22, 28, 34, 141, 142, 282
Bileti Pietro 24
Bili Brig 172, 362
Bili Kuk 109
Bili Vir 381
Bilić Marin 171, 181, 182
Bilić Marjan Božo 158, 175, 177, 299, 301, 303, 306, 307, 362, 386
Bilić Milan 387
Bilić Vinko 322
Bilišane 33, 282
Bilobrk Mate 68, 69, 153
Bilobrkove Košare 173
Biluša 368
Biograd na Moru 51, 56, 63, 203, 268, 270, 271, 272, 274, 279, 289, 294
Biovčino Selo 256, 258, 264, 350
Birčanin Trifunović Ilija 231, 232, 233, 234, 235

Biskupija 82, 84, 86, 88, 91, 92, 125, 189, 192, 193, 233, 300, 301, 302, 303, 304, 305
Biskupska Glavica 86
Biševo 28
Bitelić 112, 113, 114, 116, 138, 160, 166, 311
Bjedov Stevo 387
Bjedov Špiro 81, 86
Bjegović Petar 301
Bjelo Polje 208, 209
Bjelobrk Petar 387
Blagaj 362
Blato 370
Blato na Cetini 195, 196, 197
Blato na Korčuli 325
Blažević Božo 265, 387
Bled 46
Bliski Istok 18
Boban 109, 186
Boban Ante 329
Boban Čapajev Mate 186
Bobija 357
Bodiroža Andrija 81
Bodlović Jozo 321
Bogatići 26
Bogdan Petar 387
Bogomolje 322, 323, 324
Bogunović Brane 91, 94
Bogunović Branko 76, 235, 292
Bogunović Mijo 217
Bogunović Petar 216, 340, 384
Bojan Nikica 354
Bojana 10, 12
Bojanić 20
Bojanić Obrad 83, 90, 91, 94, 190
Bojić Josip 35, 71
Boka Kotorska 10, 11, 12, 15, 17, 18, 20, 22, 23, 27, 47
Bokanjac 17
Bol 49, 67, 317, 318, 320
Bol Bolska 315
Boltić Pero 79
Bonifačić 156
Borić Srećko 340
Borjan Bude 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 272, 275, 287, 294, 299, 304, 347, 348, 349, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 360, 383, 386
Borova Glava 331, 362, 368
Borovci 339
Borovčić Franjin Bruno 97, 99, 100, 101, 104, 108
Borozan Ivan Nebojša 104
Bosanska Krajina 190, 191, 233, 234, 235, 260, 327, 329, 330, 333, 357, 361, 372, 382
Bosanski Petrovac 80, 84, 234, 291
Bosansko Grahovo 21, 24, 57, 59, 80, 81, 86, 88, 90, 93, 124, 166, 169, 244, 303, 310, 311, 332, 351, 359, 361, 363, 393
Bosna 31, 46, 60, 61, 78, 83, 84, 86, 90, 91, 92, 95, 97, 102, 111, 112, 126, 129, 136, 160, 161, 166, 189, 190, 214, 226, 231, 237, 246, 250, 259, 263, 283, 288, 289, 292, 311, 327, 332, 356, 357, 382
Bosnić Antun 67
Bošković Nedeljko 340
Bošković Nedo 219, 220, 384
Botajn 198
Botić 145
Božanić Majki Andrija 44, 53, 65, 68, 90, 98, 99, 112, 131, 137, 147, 189, 192, 294, 326
Božinović Ivan 308
Božović Žarko 232
Brač 24, 25, 28, 34, 35, 43, 47, 49, 57, 67, 217, 319, 320, 321, 322, 359, 372, 373, 375, 392, 399
Bračka partizanska četa 317, 320, 322
Bračev Dolac 83, 84, 138, 161, 170, 171, 309, 310, 313
Brački Kanal 321
Branković Ante 142
Bratiševački Krš 127
Bratovska Jama 74
Brčulji 160
Brčulja Ivan 159, 160, 163, 165, 173
Brčulja Petar 160, 163
Brda 109
Brela 26
Brezovac 355
Bribir 30, 34, 62, 71, 73, 74, 76, 80, 81, 84, 87, 88, 89, 176, 177, 292

Bribirske Mostine 270
Bričević Mate 194
Brikva 374, 375, 378
Brindizi 18
Brist 66, 221, 339, 345, 346
Brišnik 384
Britvić Drago 118
Brkić Živko 232
Brkljači 353
Brković Živko 91, 92, 93, 94, 95
Brodarica 17
Brštanovo 200
Brunelli Silvio 17
Bruška 33, 214
Bruvno 204, 352
Bubalo Andrija 118
Bubalo Marija 45
Buble Andrija 330
Buble Ćiro 158
Budimir Veljko 232
Bugarska 14
Bugojno 362, 372
Buja Vladimira Vladimir 152
Bujić Mirko 60, 231
Bukarović Mijo 300, 301
Bukovac 209, 214
Bukovačka partizanska četa 392, 394
Bukovački partizanski bataljon 213, 214, 226, 239, 240, 241
Bukovački partizanski vod 392
Bukovački partizanski odred 165, 210, 211, 213, 233
Bukovec Mirko 39
Bukovi Vrh 354
Bukovica 28, 33, 63, 77, 98, 120, 127, 142, 164, 189, 203, 204, 205, 206, 210, 211, 212, 213, 214, 233, 238, 239, 240, 246, 247, 248, 249, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 271, 272, 278, 274, 279, 282, 283, 287, 291, 299, 304, 348, 350, 357, 358, 392, 393
Bulat Branko 387
Bulat Rade 238, 239, 240, 247, 248, 249, 251, 261, 353, 355
Bulat Žika 143
Bulović Marko 175
Bulovića Staje 161
Buljan Leonard 49
Buljan Vice 116, 166, 167, 296, 262
Buljanović Vice 40
Buričević Pavle 194, 195
Buško Blato 384
Butiga 82
Butišnica 251
Butković 1, 11
Butti 288

C

Cacciatori delle Alpe 25, 364
Carev Dol 353
Carmine Senizue 257
Casertano 24
Cečić Marijan 45, 154
Ceranje 15
Cerov Dol 247
Cetina 30, 34, 43, 60, 75, 76, 83, 100, 102, 107, 110, 160, 166, 169, 176, 177, 195, 196, 200, 201, 202, 218, 221, 259, 307, 308, 309, 319, 323, 335, 340, 347, 359, 368, 372, 373, 374, 376, 384,
Cetinić Marin 67
Cetinska četa 189, 200, 202, 226,308
Cetinska Dolina 166, 305, 309
Cetinski bataljon 241, 246
Cetinski odred 193, 294
Cetinsko Polje 176
Cincar Planina 165, 166, 188, 328, 329, 330, 331, 333, 359, 360, 361
Ciplli 62
Cista 373, 374
Civljani 83, 138, 307
Concina Roberta 281
Cres 9, 10
Crikvenica 19
Crikvica 221
Crljenica Marko 232
Crna Gora 23, 25, 26, 79, 287, 357, 389
Crna Rijeka 222
Crnci 315
Crni Lug 169, 170, 310, 313
Crni Vrh 353, 385
Crnogorac Drago 192
Crnogorac Vaso 192
Crnogorska partizanska brigada 385, 396
Crveni Grm 224

Crvljane 75
Cvetičanin Milan 232
Cvetković 43, 44, 249
Cvijanovići 252
Cvitanović Gojko 280
Cvitković Nikola 175
Cvjetković Jovo 75, 95

Ć

Ćetković Pero 386
Ćetković Vlado 94
Ćigale 278,
Ćikara Joko 112, 113, 138
Ćubrica 170
Ćuranja Stevo 232

Č

Čabo Vito 300
Čaća Nikola 262
Čajić 363, 365
Čakelj 223, 224
Čalić Nikola 281
Čapljina 10, 15, 34, 372, 373
Čaporiče 112
Čavnovka 123
Čelnik 270
Čemrnica 357
Čenčulo Ivo 142
Čerina Tome Tonko 101, 104
Četnik Nikola 307
Čikola 121, 122
Čiovo 28
Čiplić 69
Čista 381
Čitluk 348, 349
Čordašić Jurije 71, 90
Čuburica 309
Čučevo 127, 247
Čulić Luka 59
Čulić Stevana Vladimir 152
Čupaz Ilija 50

D

Dabašnica 357
Dadić Franjo 174
Dalmacija 9, 11, 14, 17, 18, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 77, 78, 80, 90, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 106, 111, 120, 126, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 146, 147, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 174, 183, 185, 188, 189, 192, 193, 200, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 234, 336, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 263, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 274, 275, 276, 278, 279, 281, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 304, 307, 308, 313, 314, 315, 325, 326, 327, 328, 332, 334, 337, 339, 341, 347, 350, 351, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 369, 370, 372, 373, 374, 376, 377, 381, 382, 383, 385, 386, 388, 389, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 399
Dalmatinska Zagora 163, 184
Dalmatinska partizanska brigada 383, 385, 386, 388, 389, 390, 392, 393, 395
Dalmatinski partizanski bataljon 364 365, 386
Dalmatinski partizanski odred 161, 162, 163, 188, 195, 199, 200, 202, 328, 347, 367
Dalmatisko Dinarski NOP odred 163, 165, 166, 168, 169, 174, 192, 194, 195, 226, 239, 241, 242, 243, 248, 249
Dalmazzo Renzo 23, 337, 374
Damjanović Duško 189, 193
Danilovgrad 15

Dazlina 120, 269, 273
Debelo Brdo 15, 16, 170, 171, 182, 313
Dejanovići 270
Delnice 16, 230
Delonga 30
Denerk 18
Derala 93, 94
Desna 339
Desnica Uroš 60, 62, 231
Despot Vlado 20, 46, 296, 358
Dešić Boško 83, 93
Diaz 16, 21, 26, 264
Dicmo 102, 103, 104, 109, 111, 113, 133, 138, 179, 183, 197
Diljolija Emilo 16
Dinara 10, 11, 12, 15, 17, 19, 46, 75, 83, 93, 100, 106, 110, 113, 116, 117, 118, 120, 122, 124, 127, 129, 131, 133, 134, 137, 138, 153, 161, 162, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 188, 189, 190, 191, 199, 251, 259, 328, 349, 351, 358, 364, 367, 383, 386, 390, 391, 393
Dinarska partizanska četa 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 177, 180, 182, 204, 294, 299
Dinarski NOP odred 163, 165, 166, 168, 169, 174, 192, 194, 195, 226, 239, 241, 242, 243, 248, 249
Dinarski partizanski bataljon 390
Dinarski punkt 395
Divulje 16, 18, 21, 24, 27, 51, 139, 187
Dobro 49, 386
Dobropoljci 33, 204
Dogan Šime 59
Dokić Milan 299
Dolac 138, 220, 255, 392
Dol 322
Doležal Jovana Adolf 151
Domić Nikole Jure 160
Domjanko Milan 22
Don Merlo 31
Donje Prugovo 199
Donje Sitno 64, 198
Donji Dolac 198
Donji Malovan 361
Donji Muć 391
Donji Seget 51, 117
Donji Tiškovac 81, 251
Dornier Hispano 18, 19
Dornier Wal 18
Drač 18, 19
Drače 222
Dragičević 318
Draginić Matije Stevan 152
Dragišić 266
Dragović 176
Dragljani 380, 381
Drašković Marko 188
Drašnice 224, 345, 338, 375, 378
Dravići 308
Draževići 336
Draževitići 339, 381
Drenovčići 360
Drenović 328
Drniš 13, 22, 25, 27, 34, 35, 46, 63, 64, 70, 71, 73, 74, 78, 85, 86, 87, 122, 123, 128, 163, 175, 177, 178, 179, 249, 299
Drvar 21, 79, 80, 82, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 124, 125, 160, 190, 228, 229, 259, 328, 351, 383, 397
Drvarska brigada 95, 123, 125, 166, 328
Drvenik 2 , 217, 344
Držetići 66
Dujmić Stevana Mirko 104

Đ

Đapić Đuka 116, 160, 168
Đenarini Vitorio 209
Đevrske 19, 62, 211, 212, 291
Đujić Momčilo 62, 76, 91, 94, 95, 191, 228, 232, 233, 234, 235, 250, 292, 299, 303, 305, 307, 351, 352, 355
Đumić Nina 79, 80, 83, 190, 191

Dž

Džankove Košare 173

E

Ederle 16, 26
Egić Obrad 21, 262, 354

Elbinger Oton 13, 22
Emanuele 142
Engleska 23, 400
Enriko Armando 282
Erceg Ante Gabro 379
Erceg Antin Jozo 379
Erceg Duje Mirko 309
Erceg Filipa Jerko 379
Erceg Filipa Mate 379
Erceg Ivana Jure 379
Erceg Ivana Marjan 379
Erceg Jakova Marjan 379
Erceg Josipa Jure 379
Erceg Josipa Jure 379
Erceg Jure Ivan 309
Erceg Jure Mate 379
Erceg Križana Jure 379
Erceg Marjana Andrija 379
Erceg Marjanov Jure 379
Erceg Matin Ante 379
Erceg Mije Milan 379
Erceg Nikole Ivan 379
Ercegovci 112
Ervenik 18, 142, 253, 255, 256, 257, 258, 260, 263, 264, 265, 275, 349, 351, 352, 353
Ervin Klarić 340
Etiopija 33
Exille 348, 351

F

Fabo 120
Fadini 16, 26
Fašio 152
Fenestrelle 348, 351
Ferderber Eduarda Eduard 151
Fiat 20
Firar Mate 191
Firenca 279
Firule 56
Franze Domeniko 31
Francetić Jure 224
Fugenio Duca 72
Fulgosi 278

G

Gacko 34, 375
Gaće Ivan 384
Gaćelezi 269, 272, 273
Gal 173
Galeazzo Ciano 28
Galeb 12
Galić Jure 340, 387
Galovac 209
Gardun 112
Garjaki 182, 309
Gašpić 187
Gat 391
Gata 197
Gatalica Nikola 281
Gau 104
Gavranić Mate 67
Gazzini Gazzino 77
Gazini Ferdo 195
Gdini 104
Gerovo 16, 21
Geršković Leo 313
Giacomo Zanussi 21
Gilić Mate 174
Gimps 320
Gizdić Drago 40, 48, 65, 78, 80, 86, 98, 99, 108, 118, 137, 139, 160, 186, 191, 195
Glamoč 24, 25, 111, 186, 220, 311, 328, 330, 331, 359, 361
Glamočki partizanski bataljon „Gavrilo Princip" 333
Glavaš 83, 309, 313
Glavaš Šime 380
Glavica 112, 113, 138
Glavina Nikola 219, 220, 340
Glavina Niko 337, 343
Glogovo 204, 205, 206, 353, 354
Glogovo Mazin 352
Gljevo 114, 370
Gola Mila 353
Golem Natala Matija 151
Golubić 36, 81, 82, 83, 84, 88, 91, 93, 94, 95, 191, 234, 252, 254, 255, 260, 262
Gorica 9
Gorjaci 50
Gornji Ervenik 82, 85
Gornji Javornik 353
Gornji Malovan 362
Gornji Žagrović 83
Gorski Kotar 230, 236, 241, 246
Gospić 21, 90, 229, 230, 353
Gošić 211

Grab 370
Grbovac 371, 372, 376, 379, 381, 399,
Gračac 21, 24, 25, 36, 57, 62, 74, 80, 85, 88, 90, 93, 142, 206, 230, 247, 252, 253, 260, 261, 262, 263, 266, 292, 303, 351, 352, 353
Gradac 66, 177, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 338, 377
Gradačke Stjene 33
Gradina 209, 270, 377
Grahovo 94, 124, 125, 311, 390
Grahovski bataljon Budućnost 333
Grahovski partizanski odred 93, 125
Grajin Franjo Nikola 29
Grbovac 156, 371, 372, 376, 379, 381, 399
Grčka 18, 21
Grđić Radmilo 231
Grebašnica 128, 129, 130
Gripe 64
Grkovci 125, 311
Grlica 375
Grlić 13
Grmuše 354
Grnčenik 217, 337, 338
Grof Čano 23
Grubić Lav 84
Grubiša Ivan 113, 138, 168, 307
Grubišić Pjero 128, 153
Gruica 12
Grulović Jovo 259
Grulovići 210, 350
Gruž 43
Guber 370
Gubin 328
Gudača 270
Gudelji 376, 377

H

Hajduković Božo 145
Hakor 11
Han 173
Hazburška monarhija 230
Herceg Novi 69, 79, 216
Hercegovina 22, 102, 222, 234, 287, 288, 289, 340, 341, 357, 372, 373, 375, 389
Hercegovačka partizanska brigada 332, 367, 385, 396
Hitler 47, 78, 153
Hodžić Muhamed 13
Hrabri 11
Hristić Petar 340
Hrvatska 31, 38, 43, 44, 47, 58, 61, 117, 142, 162, 164, 195, 199, 205, 207, 209, 210, 227, 231, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 245, 246, 247, 249, 251, 256, 259, 260, 267, 284, 286, 293, 302, 307, 314, 316, 319, 325, 326, 328, 329, 333, 334, 355, 357, 361, 367, 372
Hrvatska partizanska četa 339
Hrvatsko Primorje 236, 241
Hum 35
Hvar 11, 14, 24, 25, 28, 34, 35, 67, 217, 225, 294, 319, 321, 322, 323, 324, 339, 359, 372, 373, 375, 392, 399
Hvarski Kanal 323, 324, 339

I

Igrane 66, 378, 381
Ikica Mladen 11, 12, 15, 18, 22
Ikica Nikola 70, 74
Ilice 251
Ilić Ljubo 232
Ilić Veljko 289
Imotska Krajina 341, 359
Imotski 19, 25, 30, 34, 57, 66, 150, 156, 220, 225, 242, 295, 334, 336, 340, 341, 347, 361, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 384, 385
Imotski partizanski bataljon 371
Imotsko Polje 371, 373, 376
Inchiostro 49
Istra 9, 10, 23, 154, 238
Italia 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 48, 59, 60, 61, 62, 72, 130, 143, 144, 150, 151, 172, 185, 211, 230, 233, 276, 279, 282, 288, 324, 373
Ivančić Jerko 44, 56
Ivanić Bruno 113, 153

Ivanić Matija 321, 322, 323, 324, 359
Ivanišević 90, 235, 289
Ivanović Bruno 191
Ivoševci 212, 213, 214
Iž 63, 206, 280, 392, 393

J

Jabuka 28, 60, 102, 110, 112, 113, 133
Jadran 12
Jadranska divizija 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 46, 86, 113
Jadransko More 10, 27, 47, 372
Jadrotovac 18
Jagodnik 352, 353
Jajce 21, 299, 361, 372, 386
Janković Stojan 212
Janje 360
Janjina 222
Jarašice 110
Jaričević Franjo 67
Jasenovac 369
Jastreb 12
Javornik 206
Jelaska Antin Petar 104
Jelaska Vicko 38, 39, 40, 42
Jelenjak 177, 178, 179, 180, 313
Jelić Slavko 193, 300, 386
Jelovac Dušan 387
Jelovi Tavani 357
Jelsa 322
Jeremić Jakov 194
Jeričević Mate 59
Jerkin Ante 265, 387
Jesenice 149, 195
Jevđević Jovan 231
Ježević 308, 313
Jolić Ljubo 387
Jonić Ante 99, 153, 191, 192, 199, 301, 305, 307, 314, 364, 365, 386
Josipović Ante 384
Jovančić 118
Jovanović M. Vojislav 9
Jović Kostja 242
Jović Ljubo 301
Jugoslavija 9, 10, 15, 18, 26, 27, 30, 40, 43, 47, 48, 60, 61, 62, 66, 111, 207, 231, 233, 238, 284, 286, 288, 324, 386, 397
Jujinović Ante Martin 380
Jujinović Ivana Jožo
Jujinović Ivana Martin 380
Jujinović Jožin Luka 380
Jujinović Mate 344
Jujinović Simuna Mate 380
Juliska Krajina 9
Junaković Ante 281
Jung Maseova Klara 151
Juričević Jozo 334, 339, 340, 341, 343, 345, 346, 359, 363, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 383, 384, 386
Jurlin „Marko" Ante 214, 248, 249, 261, 393
Južnodalmatinska partizanska četa 242, 294, 295, 322,326, 334, 336, 337, 338

K

Kaćatori dele Alpi 150, 185, 186
Kačić Ante 59
Kadić Slavko 195
Kadorna 16, 26
Kaiman 14
Kajmakčalan 11, 22
Kaldrma 124, 302
Kaliterna Paško 30, 58, 59
Kambelovački Gaj 118
Kamerlango 139, 153
Kamešnica 52, 109, 113, 159, 162, 163, 172, 173, 177, 183, 188, 307, 310, 363, 384
Karabegović Osman 382
Kaštel Kambelovac 186
Kaštel Lukšić 11
Kaštel Novi 186
Kaštel Stari 51, 118
Kaštel Šućurac 55, 186
Kaštelanska Zagora 300, 314,
Kaštelanski partizanski odred 186
Katić Ante Mijo 380
Katić Bože Ivan 380
Katić Ivana Ivan 380
Katić Ivana Jozo 380
Katić Ivana Petar 380
Katić Joze Grgo 380
Katić Lovre 187
Katić Luka 219

Katić Marija 161
Katić Niko 340
Katovići 377
Kavalero Ugo 16
Kazan 139
Kazanci 312
Kazić Marina Ante 104
Keran Ivan 20
Kesić Biće 352, 353
Kesić Petar 206
Kiarle 16, 26
Kidrič Boris 40
Kijevo 75, 81, 86, 176, 200, 202, 308, 309,
Kik 369
Kila 100, 105
Kistanje 15, 20, 24, 25, 56, 61, 62, 64, 73, 77, 78, 127, 142, 189, 205, 210, 211, 212, 213, 228, 232, 247, 256, 257, 258, 264, 269, 277, 281, 282, 289, 291, 349, 350,392
Klanac 252, 353, 354, 357
Klanak 369
Klapavica 205, 206,
Klarić Martin 68
Kleka 221
Kleut Petar 251, 252
Klimno 19
Klis 50, 106, 107, 109, 110, 186, 198, 199
Klis Greben 185
Kliković Špiro 138
Kljajić 400
Kljenak 378, 381
Ključ 361
Knežević Ljubo 206
Knežević Obrad 82, 190, 211, 250, 261
Knin 13, 14, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 30, 33, 34, 35, 36, 43, 45, 46, 52, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 102, 113, 125, 142, 150, 153, 156, 163, 166, 168, 174, 176, 182, 189, 190, 191, 192, 193, 202, 214, 225, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 240, 243, 245, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 274, 287, 288, 289, 291, 293, 295, 299, 300, 301, 302, 303 304, 305, 314, 348, 349, 351, 352, 355, 357, 364, 390
Kninsko Polje 77, 91, 189, 192, 234
Kninski partizanski bataljon 230, 241, 299
Kninski partizanski odred 173, 189, 226, 259, 364
Kobac 12
Kokorić 375
Kolašac 264, 350
Koljani 83, 161, 167, 176, 181, 182, 301, 308, 309, 311, 313
Kom 352, 353
Komin 57
Komiža 67
Končar Rade 40, 44, 45, 54, 131, 147, 148, 149, 153, 175, 191, 203, 205, 283, 284, 285, 286, 287
Kongari 385
Konte Vinko 330
Konjevrat 121
Konjic 28
Konjsko 109, 110
Konjska Glava 254
Kopar 284
Koprivno 109, 110
Korčula 25, 27, 28, 43, 67, 225, 293, 324, 325, 372, 373, 399
Korčulanski partizanski odred 325, 359
Kordun 227, 240, 241, 246
Korenica 208, 209, 251, 307, 314
Korita 78, 83, 91, 93, 192
Kortola Tereza 127
Korolija Vlado 289, 290
Kosa 121
Kosovo 84, 86, 88, 124, 292, 302, 303, 304, 307,
Kosovska Dolina 299, 300, 304, 306
Kosovsko Polje 91, 120, 295, 303
Kosovica 125
Košak 72
Košute 100, 101, 102, 103, 110, 111, 112, 113
Kotaraši 190, 192
Kotaraš Dušan 190, 300, 303, 368
Kotezi 66
Kotić 311
Kotlenci 112, 292

Kotur 29, 264, 265
Kovačević Andro 67, 324,
Kovačević Mirko 98, 99, 100, 101, 102, 104, 108, 115, 124, 134
Kovačević Jerko 340, 387
Kovačić 75, 83, 87, 190, 192
Kovačić Ante 135
Kovče 269, 273
Kozica 336, 345, 371, 375, 378, 379, 380, 381
Kozjak 91, 109, 110, 117, 118, 180, 186, 303, 306, 359, 362, 363, 399
Kragujevac 399
Krajinove Staje 170, 171
Krajiški Partizanski odred 166, 224, 311, 328, 330, 332, 333, 351, 365, 366
Krajišnik 332
Kralj Aleksandar 234
Kralj Petar II 234
Kranc Ivan 82
Kravlji Most 260
Krbavica 206, 207, 208
Krce Pavle 112
Krčić 87, 190
Krigsmarine 114
Krf 22
Krička 249
Krit 22
Križanić Ilije Ivan 380
Krka 28, 83, 270, 348
Krljevo 216
Krnina 385
Kronja Čenčo Ante 386
Kronja Ivo 282
Krpanj 128, 129, 206
Krstatice 372, 377, 381
Krstilović Kaje Simeun 151
Krstulović Marin 135, 148
Krstulović Marinov Josip 104
Krstulović Vicko 39, 42, 43, 48, 52, 97, 98, 99, 108, 133, 134, 137, 147, 153, 154, 155, 161, 165, 178, 179, 243, 259, 293, 294, 369, 394
Krunić Ilija 174
Krupa 82, 86, 88, 205, 252, 260, 262
Kruševo 30
Krušica 72
Krušvar 101, 109, 110, 112
Kubaš Franjo 13
Kučević 82, 255, 256, 353
Kučić Pavle 68
Kučina 100, 104, 107
Kukić Ratomir 384
Kukoč Ivica 294, 313, 364
Kukoč Petreleo 145
Kukolj Nikola 233
Kula 57
Kulušić 122, 123
Kumozec 165
Kumbor 12, 18
Kuna 221, 326
Kupirovo 251, 252
Kupres 329, 331, 360, 361, 362, 372
Kupreški partizanski bataljon 366
Kurcelj 353
Kurir Đordano 100, 104
Kurozeb 252, 353
Kursar Franjo 205, 265, 387
Kurtović Ivan 59
Kusinac 173
Kutanjac 330
Kutlaša Mirko 330
Kuzmanović Nikola 324
Kvaternik Petar 19
Kvaternik Slavko 19

L

Labin 51, 55
Labud 12
Lacmanović Milan 213, 248, 250, 262
Ladin Kuk 355
Lafetic Ibrahim 330
Lafetić Mustafa 355
Lalić Konard 158
Lah 89, 90
Lastovo 9, 10, 25
Lataura Bruno 73
Lavčević Lučić Ivo 42, 58, 67, 135, 147, 159
Lazić 376
Lebas Zvonko 194, 195
Lećevica 200, 358
Ledine 271, 273, 274
Lendić Ilije Tomislav 379
Lendić Ivana Ivan 379
Lendić Joze Andrija 379

Lendić Joze Križan 379
Lendić Joze Petar 379
Lendić Jure Ante 379
Lendić Jure Marjan 379
Lendić Marka Jura 379
Lendić Mije Ivan 379
Lendić Mije Marko 379
Lenjin 153
Lepenica 117, 139
Lepetani 12
Lepoglava 249, 328, 340
Lepure 12
Letica Jozina 224
Letica Lucija 224
Letinić Ivan 280
Leutić 30
Leutić Josip 17, 34, 59
Leteća partizanska četa 242
Levi Masinov Josip 151
Lički partizanski odred 10, 190, 350, 351, 352
Lika 21, 31, 60, 61, 74, 77, 78, 80, 85, 90, 92, 98, 102, 129, 142, 189, 191, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 238, 239, 240, 241, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 253, 259, 260, 261, 263, 267, 283, 287, 288, 289, 292, 314, 351, 352
Lipač 353
Lisac 353
Lisičić 289, 290
Lišani 30, 62, 289, 291
Ličtani 365
Livanjska partizanska četa 328, 329
Livno 24, 25, 57, 99, 100, 111, 113, 128, 130, 158, 160, 164, 165, 166, 169, 172, 224, 225, 242, 260, 296, 310, 311, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 351, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 367, 368, 369, 371, 383, 385, 390, 391, 395, 399, 400
Livanjski partizanski odred 294
Livansko Polje 19, 160, 166, 173, 196, 239, 242, 260, 311, 312, 333, 359, 362, 364, 370, 371, 373, 383
Lokas Ivo 282
Lončarica 82, 256
Lošinj 9, 10
Lovreč 370, 373, 376, 377, 381
Lovrić 123
Lovrić Ante 195
Lovrić Jerko 128
Lozo Pavle 340
Lozovac 48
Lozovina Mosor Jozo 51, 117
Lučac 49, 64
Lučev Oskar 234
Lučić Rochi Gvid 73
Lučić Božo 117, 139
Lukar 124, 348, 349
Luke 194
Lukić Spire 206
Luković Petar 234
Lukšićko Polje 118

Lj

Ljotić 37
Ljubač 75
Ljubelj 198
Ljubičić Meho Krsto 121, 125
Ljubina Poljana 252, 352, 357
Ljubitovica 117
Ljubljana 11, 14, 24, 28
Ljubotić 125
Ljubuški 19, 374, 336

M

Macura Ignjatije 250, 262
Macura Mile 281
Macura Slobodan 250, 261, 263, 267
Macure 204
Maček Vlatko 30, 43, 44, 58, 59, 249
Mađarska 47
Magdalenić Vjekoslav 128, 130
Maglica Vinko 387
Maglička Nikola 67
Majdan 50, 107, 185
Makar 66
Makarska 25, 34, 35, 40, 43, 46, 50, 53, 57, 60, 66, 104, 147, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 295, 334, 342, 343, 347, 371, 373, 378, 398
Makarsko Primorje 319, 326, 341
Mala Cista 270

Mala Polača 303, 304, 305
Mala Popina 353
Mala Prepatna 322
Mali Buk 190
Mali Iž 50, 280, 281
Malinska 12
Malovan 377
Malovanska part. četa 366
Maljinjak 252
Maljkovo 11, 167, 168, 169, 170, 173, 176, 177, 180, 182
Manastir Dragović 181
Mandalina 279
Manojlović Milan 360
Manojlović Nedeljko 330
Manoš 49, 56
Maovica 83, 175, 176, 178, 177, 180
Marčinkove česme 255
Mardešić 148
Marić 30, 38, 40, 42, 175
Marić Ante 70
Marić Ivo 38
Marić Nikica 70
Maričić Mile 193
Marina 17, 21, 51, 139
Marinko Miha 40
Marinković Bepo Josip 49
Marinković Bera Josip 315, 316, 321
Marjan 12, 49, 149
Markovac 193, 301, 302, 303, 304, 305
Marke 25, 337
Marković Indo 55
Marković Ljubomira Josip 104
Marković Mile 330
Marković Nada 45
Marković Stipe 65, 113, 115
Markotić 179
Marojević Stefanović Neda 57, 147
Martić Đuro 75
Martić Jovo 142, 190, 211, 256, 262, 354, 355, 393
Martinac Mijo 340
Martinović Pero 300, 386
Maroti Ermano 205
Mars Duje 168
Mars Jove Mate 30
Mars Mate Jozo 380
Masarik 68
Maskareli Veljko 153
Masleša Ivan 138
Masleša Jozo 138
Maslinica 72
Mašera Sergije 23
Matić Stojan 296
Matijević Stipe 60
Matković Grge Ivan 104
Matković Ivana Marin 104
Matković Pavla Davor 151
Matulić Benko 49
Mazin 206
Mažibrada Dušan 282
Mažibrada Jovan 281
Mažibrada Savatije 82
Mažibrada 282
Medar Jozo 217
Međugorje 252, 346
Meljine 12
Merkur 217
Merlo 31
Messina 222, 337, 339, 373, 375, 377, 378, 381
Metković 25, 26, 30, 35, 46, 53, 57, 221, 222, 223, 224, 242, 336, 338, 341, 345, 346, 347, 372, 373, 374, 375, 382, 398
Miać Ante 158
Mićin Stanko 120, 121
Mičić 302
Mihajić Miho 316
Mihajlović Draža 17, 231, 234, 235
Mihaljević Vid 340, 377, 379, 381, 393, 395
Mihanović Tadija 196
Mihanović-Stan 196
Mijača 345
Mijakovac Petar 387
Mikelić Božo 343
Mikelić Martin 74
Mikelić Poldo 220, 340
Mikulić Vrelo 127
Milan 67
Milanović Pero 192
Milat Milan 67
Milat Vuk 67
Milešić Ivan 202
Milešine 174, 178, 179, 301
Mileta 156
Mili Bat 305
Milić 242
Milić (selo) 303
Milić Željko 346

Milivojević Jovan 82
Milizia Volontaria Anticomunista 289
Milna 319
Milošević Miodrag 232
Milošević Stipe 387
Milutinović Ivan 40
Miljevci 122
Miljovac Petar 232
Mimica Tomo 231
Minuzzio Gazzini 67
Miočević Jurka Marica 380
Miočević Marka Jozo 380
Mira 223, 224, 344
Mirić 106
Mirkovići 192, 299
Mišetić Roko 59
Mlikote 377
Mljet 12, 26, 28
Mljetski Kanal 12
Modraš 310, 313
Modrić 308
Modrino selo 212, 277, 350
Modruša 331
Mokrice 196
Mokro Polje 81, 82, 85, 86, 88, 189, 228, 256, 257, 258, 263, 277, 282, 350, 351, 352
Molat 25, 278, 279, 280
Monticelli Furio 25, 74
Morača Pero 362
Morovnik 12
Morra Eugenio 20, 289, 290
Mostar 10, 11, 12, 15, 16, 17, 22, 25, 35, 86, 310, 373, 385
Mosor 100, 101, 106, 111, 113, 188, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 218, 242, 314, 358, 362, 390, 391, 399, 400
Mosorski partizanski odred 189, 193, 195, 196, 197, 199, 295, 302
Mosorski part. bataljon 394, 395
Mosorski part. vod 391
Mosorska part. četa 195, 199, 200, 225, 294, 391
Moseć 111, 190, 199, 295, 300, 314, 358, 362, 363, 390, 391, 395, 399, 400
Mosećki part. bataljon 391, 394, 395
Mosećka part. četa 391
Mosećka part. desetina 391
Mravince 50, 100, 104, 105, 107, 109, 196
Mrduljaš Paško 100, 113, 116, 158
Mrkonjić Grad 329, 361
Mrkonjić Petar 232, 333
Mrša Fabo 120, 121, 127, 137
Mrša Mate 265
Muć 30, 112, 156, 163, 174, 179, 184, 300, 368, 390, 391, 395
Murter 270, 271, 278
Mussolini 24, 47, 142, 153, 257, 274
Mustafić Mate 384

N

Nad Kosta 382
Naglić Roko 316
Nakić Ivan 315
Navlaci 375, 378
Nebojša 11, 18, 22
Neptun 318, 323
Neretva 15, 220, 237, 334, 335, 340, 345, 346, 347, 359, 372, 274, 379
Neretljanski kanal 221, 337, 340
Neretljanska dolina 373
Neretljanska part. četa 294, 334, 338, 339, 346
Nerežišće 62, 315, 320, 321
Neum 346
Nevesinje 375
Nikolić Ante 34, 71, 74, 77, 80
Nikolić Milutin 10
Nikolić M. 17, 22
Nikolić Mladen 232
Nikolić Miloš 262, 304
Ninčević Ivanka 45
Nizić Mate 340, 387
Norinska Kula 345
Novak Grga 14
Novigra 14, 290
Novigradsko more 28
Novković Lingo Niko 60, 61, 78, 206
Novković Vlado 62, 233
Novo Selo 345, 374
Nunić 15, 19, 264, 265, 282
Nurija Dugi 300

Nj

Njegovan Karla 45
Njemačka 14, 19, 43, 47, 78, 229

O

Obradović 20
Obrovac 14, 15, 18, 19, 26, 50, 62, 72, 77, 252, 255, 260, 263, 277, 289, 290, 294
Očestovo 20, 82, 85, 86, 189, 211
Odrljin Ćiro 108, 109
Odžak 365
Ogorje 174, 189, 391
Ogorske Staje 175
Oklaj 15, 71, 125, 299, 348, 349
Okmažić Jozin Ilija 380
Okmažić Petra Marija 380
Okmažić Stipe Ivan 380
Okmažić Stipe Marko 380
Olib 26
Omčikus Pajo 61, 62
Omiš 25, 26, 28, 29, 34, 35, 37, 43, 53, 60, 64, 65, 66, 106, 177, 179, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 225, 318, 334, 336, 343, 345, 372, 373, 384, 390, 392
Opačić Glišo 79, 191
Opačić Miloš 124
Opačić Stevo 388, 394
Orao 12
Oraovac 206, 207, 234
Oraci 275
Orozovac 354
Orešković Marko 40, 207, 208, 251, 252, 253, 254, 255, 261
Orlić 91, 302, 303
Orlovac 79
Orlovaća 121
Orlovica 78, 254, 305
Orlović Tode 13
Orjen 11
Orozovac 354
Osredci 251
Ostrovica 204, 205, 206
Osvetnik (brod) 11
Osvit 284, 285
Ošljak 328
Oštra Glavica 305
Oštro 27
Oštrelj 80
Ostri Vrh 376
Otišić 161, 163, 174, 177, 180, 200, 302, 310
Otočac 21, 51, 230
Oton 72, 80, 83, 189, 252, 261, 262, 265, 266, 352
Otranska Vrata 18
Otrić 92, 206, 230, 247, 263, 266, 351, 353
Otšićke Staje 175, 177, 178 179, 182
Ozretić Vjekoslav 104

P

Pađena 24, 28, 72, 84, 86, 88, 233, 252, 253, 266, 277
Paklina 14, 371
Pakovo 121, 128
Pakovo brdo 305
Palanka 261
Palermo 148
Panković Kamilo 121
Panj 111, 159, 160, 166, 200
Pap Siljo Pavle 98, 99, 114, 116, 117, 120, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130
Papo Martin 161, 175, 182
Parićići 277
Parmić Stanko 245, 395
Pašićina 221, 339, 345, 377, 381
Patraelo Zvonimir 59
Patrenja 326
Paunović Tonči 387
Pavela Josipa Branko 151
Pavelić Ante 27, 28, 30, 59, 60, 61 71, 84, 207
Pavić Antin Mate 380
Pavić Luka 176
Pavić Mate 138
Pavić Mije Šimun 380
Pavlović 47
Pazubio 26
Pejdo Ivana Josip 380
Pekas Vinko 281
Pekopeta 345
Pelagruž 9
Pelješac 25, 221, 222, 225, 232, 293, 294, 326, 327, 341, 346, 373, 392

Pelješački part. Odred 325, 326, 359
Penavić 179
Peočanin Lazar 308
Peračić Roko 196
Péran Vlado 261, 265
Perić Ivan 138
Perić Stevo 261, 265
Perković 122, 128, 129, 130
Perugia 197, 264, 275
Pesca 31
Peterleo Kukoč 145
Petrović Sergije 219, 340
Petrović Srboljub 232
Perović Ivan 313
Petrovo Polje 163, 175, 179, 296, 304
Peulje 124, 125, 333, 393,
Pijavičino 221, 326
Pikla M. 11
Pilić Paško 386
Pinerolo 351
Pirovac 17, 270, 271
Pitavanska plaža 322
Pivčevići 377
Plajvac Mirko 19, 23
Plana 331, 346
Plavno 72, 74, 78, 80, 81, 82, 83, 90, 91, 93, 94, 95, 190, 229, 252, 253, 254, 255, 261, 265, 266, 352, 355
Plavanjska part. četa 191, 261, 263
Plenča Dušan 193
Plina 66
Plisko 86, 125
Plišivac 100
Plitvine 219
Plješevica 78, 79, 91, 259, 260
Plokite 99, 100
Podbarje 318
Podbolje 372
Podbuč 346
Podgora 66, 221, 223, 224, 324, 343 378, 381, 399
Podgradina 57, 370
Podić 192, 259, 299
Podinarje 192
Podljut 353
Podrinje 83
Podstranje 381
Poduje Šime 58
Pohor 209
Poklib 12
Pokrovnik 122
Polača 75, 81, 82, 86, 87, 91, 92, 192
Polak Martina Pavle 121, 124, 125
Polar Ivan 158
Polja 111
Poljakove Košare 173
Poljica 345
Poljska 43
Poljud 56
Pomeri dr Giorgio 209
Popivoda Krsto 40, 66
Popović Ante N. N. Krstine 104
Popović Milorad 375
Popović Nikica 204
Popović Onisim 233, 297, 299, 314
Popović Pajo 91, 92, 95, 124, 125, 178, 193, 232, 233, 295, 299, 300, 301, 302, 303, 307
Popović Vladimir 40, 238, 382
Postinje 200, 391
Postire 315, 318, 320
Posušje 368, 369, 384
Poštak 357
Potkonje 84, 88
Potočnik 179
Potočnik Josip 387
Potravlje 11, 182
Povelj 318, 320
Pražnice 315, 321
Prednjaci 172
Preko 63, 95
Preodac 125, 126
Preparandija 77, 250, 259
Prepuda 319
Prevjes 252, 260, 352
Pribuda 174, 177, 178, 179
Pribudić 80, 189, 252, 261, 265, 266, 257
Primorska partizanska četa 271, 272
Primorski partizanski vod 271
Primorski Vrpoljac 282
Primorsko gorski partizanski odred 240
Primošten 11, 18, 98, 128, 129, 206, 279, 358, 390
Primoštenski partizanski Odred 120, 122, 124, 128, 129, 130
Prisoja 331
Privija 311, 313

Privlaka 28
Prizmić Milan 68
Prljevo 252, 254
Prokljansko jezero 20, 270
Prolog 161, 221, 345, 370
Prološka Draga 160, 363, 365
Promina 71, 74, 75, 85, 92, 120, 122, 123, 124, 125, 232, 265, 299, 304, 347, 348, 349, 350, 356
Prosik 269
Provo 370, 373, 381
Prozor 329, 331, 360, 385
Proždorac 376
Prpić Milan 281
Prugovo 158
Prvić Luka 126, 205, 279
Pržine 124
Pucar Đuro 382
Pucar Marka Maran 380
Pucar Mijo 380
Pucar Stipana Luka 380
Pučišće 315, 320
Puharić 66
Pula 27
Punta Mika 281
Putičani 269

R

Radetić Jure Josip 104
Radević Petar 387
Radić Ilija 139
Radljevac 72, 83, 252
Radman Petar 231
Radmilović Dr Jerko 317
Radobolja Jozo 66, 196
Radošević Nikola 387
Radošinovci 272, 273
Radovića Krš 216
Radovniković Davor 387
Radučić 86, 189, 257, 258, 350
Radunić 174, 200, 391
Rađenović Stevo 61, 62, 288, 292
Rajani 173
Rak Marinko 387
Ramljani 302
Rapalski ugovor 9, 63
Raskrižje 281, 284
Raslina 282
Rastićevo 266
Raščani 372, 380, 381
Rašelka 385
Rašeta 232
Rašković 17
Rašnik 321, 322
Ravča 381
Ravlić Ivana Ante 380
Ravlić Marko Marjan 380
Ravlić Nikola Ivan 380
Ravni Dol 254
Ravni Gaj 122
Ravni Kotari 263
Ravno 34, 381
Redić Simeun 232
Redistein 13
Reić Ivan 155
Rejić Srećko 177, 199, 302, 387
Reljić Mitar 381
Reljić Nikola 281
Repanić Nikola 153
Reponjić Nikola 387
Ribar Lola Ivan 40
Ričevica 217
Ričica 369
Rijeka 9, 10, 14, 19, 21
Rilička partizanska četa 328, 329, 366
Rim 9, 23, 28, 142, 145, 256, 257, 271, 274, 282
Rimski ugovor 71, 72, 75, 111, 229
Rimsko Carstvo 23
Rismondo 16, 26, 27, 272
Risovac 125
Roatta Mario 123, 230, 274, 275, 290, 381
Rodić 375
Rogoznica 21, 63, 128, 279, 392, 395
Rogoznička partizanska četa 199, 242, 294, 302, 358, 395
Rogotina 66, 222
Rogulja Ivana Dragutin 104
Roda Ante 118, 302, 303, 362, 395
Rokvić Mane 76, 77, 94, 234, 235, 254, 291, 292, 303, 305, 306
Rončević Dane 213, 253
Rončević Radula Dane 250
Rore 126
Roša Marko 71, 77, 88
Roško Polje 385
Rous Zvonko 384

Rubinić Jovan 232
Rubiš Ivan 340
Ruda 370
Rudnik 11
Rujani 161, 173, 362
Rujišta 247, 252, 255, 262, 265, 348, 360, 352, 353
Rujištanski partizanski vod 392
Rukavina Ivo 382
Rukavina Juco 70, 71, 74, 75, 329, 330
Rumina 113
Rumunija 14
Runjine Staje 172
Rupe 19, 30
Rupić Slavko 122, 126, 265
Rupotina 50, 51, 56, 185, 188
Russi 288
Ružić Josip 56

S

Sabić 103
Sajkovići 116, 169, 171, 310, 311, 328, 333
Sakojevići 83
Sambra 24
San Marco 156, 185
Santini Edo 56, 64, 170, 188, 329, 330, 360, 361
Santini Simeona Ferdo 100, 104, 137
Santini Simeona Maksimilijan 151
Sarajevo 332
Sasari 25, 61, 73, 74, 76, 84, 87, 88, 90, 92, 122, 129, 192, 233, 234, 252, 253, 255, 265, 275, 310, 311, 348, 349, 351, 355
Savići 251, 252
Savina Ante 118
Savoja 17, 171
Sedlo 354
Seget 51, 139
Segnano 31
Sekulić Branko Nikola 22,, 46, 56, 126, 127, 142, 213, 248
Selce 12, 67
Senjanović Ante 194, 195
Senjanović Pavla German 151
Severđija Roko 139
Sidraga 30, 34, 71, 73, 74, 76, 80, 81, 84, 87, 88, 89, 174, 177, 292
Silba 63
Silni 19
Silov Pavao 348
Silvijo 127
Simić Ivan 375
Simić Nada 234
Sinčić David 30, 89, 292
Sinj 9, 12, 16, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 308, 310, 311, 347, 351, 362, 363, 366, 370, 373, 386, 391
Sinjski partizanski odred 111, 113 116, 159
Sinjsko Polje 106, 113, 173, 180
Sinobadi 191
Sinobad Nenad 301
Sinobadava Glavica 77
Sirma 205
Sirotković Marin 207, 313, 386
Sisgoreo Antonijo 72
Siverić 64
Sitnica 11, 14
Sitno 194
Sjevernodalmatinski partizanski bataljon 239, 247, 248
Sjevernodalmatinski partizanski odred 266, 348, 358, 384, 392, 393, 394
Skelin 30
Skelin Jurica 70
Skelin Macota 70
Skelin Marko 70
Skopljanac Markov Tadija 104
Skoton 30
Skoton Antun 143
Skradin 11, 62, 114, 127, 274
Slivano 57, 216, 372, 381
Slivika 338
Slovenačko primorje 9
Slovenija 17, 230, 238, 254, 337, 351, 374, 376, 377, 381
Smeli 11, 18
Smiljanić Danilo 299, 386
Smiljanić Ilija 212
Smolić Ivo 231
Smrdljivac 353

Soča 9
Sofija 280
Soko 12
Sokolić 375
Solin 24, 25, 43, 44, 49, 50, 53, 55, 56, 57, 64, 65, 98, 101, 104, 107, 108, 109, 110, 118, 139, 149, 156, 161, 174, 175, 183, 184, 186, 187, 188, 196, 225, 242, 258, 392
Solinski Bazen 183, 185, 186, 187
Solinski partizanski odred 100, 109 110, 111, 114, 118, 119, 129, 133, 149, 183, 184, 185, 186, 187, 188
Solinsko Polje 108, 183, 185
Solun 187
Sombor 11
Sopalj 273
Sovjetski Savez 229
Spasić Milan 22
Split 9, 12, 16, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 44, 45 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 98, 99, 100, 101, 104, 106, 107, 108, 113, 116, 118, 129, 131, 133, 136, 137, 138, 139, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 155, 158, 159, 161, 165, 167, 174, 175, 180, 183, 185, 186, 193, 196, 197, 198, 199, 204, 225, 230, 231, 232, 233, 238, 239, 242, 275, 279, 283, 286, 287, 288, 297, 299, 300, 307, 319, 323, 347, 363, 364, 366, 370, 395
Splitski partizanski odred 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 109, 112, 114, 115, 117, 118, 119, 124, 128, 129, 131, 133, 171, 197
Splitsko polje 105
Srb 234, 260, 351, 356, 357, 393
Srbija 9, 79, 136
Srdić Stevan 93
Srednjodalmatinski partizanski odred 199, 200, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 328, 358, 362, 368, 369, 370, 371, 376, 377, 383, 384
Sredozemlje 27
Srima 139, 141, 269, 270, 282
Srzić Martin 387
Stagnjajić Milorad 252, 290
Stančić Mate 262, 387
Stanić Mate 256
Stanišić Zorko 316
Stankovci 203, 268, 270, 272, 274, 289, 294
Starac Vujadin 169, 243, 259
Starigrad 35, 67, 320, 321
Staševica 336, 377
Stefa Ivo 316
Stefani 23
Stefanović Marvić Neda 45
Stenjajić Spaso 50
Stobreć 40, 64, 391
Stojadinović Milan 38, 288
Stojanović 179
Stojenac Petra Simo 104
Stojić Boško 168
Stojić Dušan 159
Stojić Milorad 217
Stojisavljević Božo 174
Stojisavljević Petar 233
Stolac 34, 375
Ston 373
Stožer Dušan 300
Stožišta 94
Straševica 220
Stričević Jovo 138
Strinkuša 113
Striževo 216, 222
Strmen Dolac 112
Strmica 36, 72, 73, 75, 76, 80, 81, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 229, 232, 233, 234, 252, 254, 263, 307
Studenci 374, 377, 379, 385
Studeno Vrelo 369
Studin Franjo 387
Stupar Bogda 387
Subota Nikica 202
Sunko Nikola 144
Supetar 318, 319, 320
Sussa 103
Sušak 27
Sušci 110
Sutivan 67, 315, 318, 320
Suvalja 103
Svaguša 376
Sv. Ana 27
Sv. Andrija 28
Sv. Ilija 388
Sv. Jakov 48, 143
Sv. Juraj 338, 379
Sv. Jure 376

Sv. Kajo 45, 50, 107
Sv. Nikola 68
Sv. Stjepan 375
Svilaja 117, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 188, 200, 295, 302, 390, 358, 391, 395
Svilajska partizanska četa 294, 299

Š

Šarić Mate 75, 103
Šćekić Vlado 386
Ščit 360
Šegvić Zdenka 99
Šepurine 63, 126, 205, 279
Šestanovac 345, 371, 375, 377, 379
Šibenik 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 33, 34, 38, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 56, 63, 70, 77, 79, 98 116, 120, 121, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 133, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 150, 153, 154, 155, 162, 203, 206, 210, 211, 212, 213, 242, 249, 269, 271, 278, 279, 281, 282, 283, 291, 295, 297, 299, 349, 350, 392, 393
Šibenski partizanski odred 120, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 133
Šid 330
Šilija 134
Šimić Ivan 70
Šipan 26
Širinić Vjeko 303
Široki Brijeg 369
Šiško Ivan 158
Šitrovci 122
Skodrić Vinko 280
Škugor Ante 281
Škugor Frane 281
Šolta 24, 28, 225
Šošići 221, 381
Španija 37, 38, 158
Španja Ante 121, 330
Špera Jozo 399, 400
Špinut 49
Štajner Oto 399
Štikovačke Staje 305
Štrbac Dušan 265
Štrbci 282
Šubićevac 30, 284, 286
Šućurac 107
Šujice 224, 332, 360, 361, 362, 368, 385
Šulenta Ante 345
Šumlija Milan 83
Šumljine Livade 83
Šurav Milutin 232
Šutić Ante 220, 340, 386

T

Tadin Dušan 174
Taschenbuck 21
Tauz Ilija 281
Tavar Ante 378
Tepljuh 305
Tevere 272, 273
Tica Branko 95, 189
Tica Miloš 125
Tičevo 125, 393
Tiha Voda 319
Tijarica 169, 370
Tijesno 269, 270, 278, 279
Tišme 214, 282
Tišma Stanko 262
Tišma Mile 265
Tišma Petar 281
Tito 39, 40, 41, 129, 360, 361, 397
Tivat 12, 27
Tokar Ante Josipov 104
Tokar Anton 340
Tolić Drinko 340
Tolmoši 29
Tomaš Kazimir 387
Tomašević Jakov 216
Tomašević Jozo 220, 340
Tomić Nikola 386
Tomić Petar 307
Topolje 78, 83, 88, 192
Torino 21, 26
Toskana 286
Tot 222
Tračina 218
Tralj Paško 127, 128
Trebinje 10, 15, 25, 34
Tribunj 204, 269, 274, 281, 282
Triglav 11
Trilj 102, 103, 163, 370, 384, 385
Tripalo Davor 301

Trnovac 100, 111
Trnove Poljane 172, 173, 363
Trnova 377
Trogir 24, 27, 28, 29, 33, 37, 49, 51, 64, 65, 98, 111, 116, 117, 118, 119, 120, 130, 137, 138, 146, 147, 152, 153, 156, 225, 241, 314, 358, 390
Trogirsko-Kaštelanski Odred 116, 117, 118, 119, 120
Trogirsko Polje 117, 139, 187
Troglav 83, 166, 171, 310
Tronuš Krešo 194
Tropošnjak 101, 102, 110
Trpanj 344
Trst 9, 14, 238
Trubar 79, 80
Trupe di Zara 26
Tržić 21
Tučepi 338, 379, 399
Tugar 195
Turija 337, 345, 377, 378, 379, 398
Turjaci 112
Turovac 249, 353

U

Udbina 252
Udine 15, 16, 21
Udovčić 138
Ugljan 15, 63, 328
Ujdurović Gojko 217, 220, 221, 340, 387
Ujević Mate 395
Uljine 112
Umčani 336
Uništa 75, 83, 200, 305, 307, 308, 309, 313, 390, 393
Urlić Fausta Davor 104
Urukalo Sergije 60, 135, 231
Uskok 11
Uvodić Ljubo 114, 295
Uzelac 17
Uzunčević Nikola 233, 234, 235, 289

V

Vačani 127
Vaganj 17, 30, 52, 114, 161, 172, 173, 362, 363, 364, 365, 370, 381, 390
Vagansjki partizanski odred 390, 393
Vakuf 362
Varoš 40, 49
Vatikan 30, 31
Vejinovići 256
Vejinovića Ograde 266
Vejinović Pera 262
Vejinović Petar 211
Vekić Ivana Frane 380
Velebit 11, 234, 348, 351, 352, 356, 392
Velić 370
Velika Čista 282
Velika Britanija 18
Velika Kapela 374, 375
Velika Luka 325
Velika Popina 205, 206
Veliki Prolog 339
Veliko Brdo 66
Veljuv 254, 299
Verdine 112
Verige 18, 353
Verkić Marko 50
Verkić Milan 50
Verkić Rade 50
Verkić Simun 50
Vespri 270, 271, 273
Vezio Orazi 264
Veža Branko 387
Vid 37
Vidimlje 331
Viđak Santeja Rudolf 151
Vilson 18
Victi 283
Vir 12
Vis 25, 28, 37, 68, 148, 225, 293, 343, 344, 392
Visibaba 363
Viskić Bogdan 220
Viskić Vito 219
Viskić Vitomir 340
Viskić Vlado 221, 340, 387
Višić Mirko 125
Višić Miro 121
Višnjica 339
Vivereli Antonijo 171
Vještica 330
Vještić Gora 158, 161, 162, 170, 171, 199, 241, 247, 259, 260, 293, 298, 307, 309, 310, 311, 312, 315, 322, 325, 333, 334, 340

Vlačina 185
Vladušić Branko 191, 261, 262, 263, 265, 266, 267, 294, 347, 350, 352, 353, 354, 355, 393
Vlahov Roko 387
Vlaka 66, 378, 381
Vodice 11, 56, 63, 98, 120, 121, 126, 127, 137, 140, 141, 142, 147, 154, 204, 206, 207, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 279, 281, 294, 348
Vodičko-Zatonski partizanski odred 120, 125, 127, 128, 129
Vojinović 112
Vojinović Petar 248
Vojković Ante 322
Vojvodić Zeko 387
Volačević Aleksija Alekseje 152
Volpi di Misurata 72
Voljak 108
Voštane 385
Voštanica 17
Vran Kuk 354
Vrana 291
Vrančić Nikola 192, 193, 200, 201, 202
Vranješ Nikola 308
Vranjic 56, 107
Vranjsko jezero 15, 269, 270, 273
Vraška Čuka 181
Vraz 154
Vrbanj 321, 323
Vrbe 395
Vrbnik 75, 82, 85, 88, 92, 124, 189
Vrbovsko 67, 323, 371
Vrdovo 159, 160, 162, 170, 173, 180, 181, 182, 188, 307, 310, 311, 313, 365
Vrdovska partizanska četa 294
Vrebac 260
Vrgorac 35, 216, 219, 221, 334, 335, 336, 337, 339, 345, 372, 373, 375, 377, 398
Vrhovine 25, 209
Vrhmanoška 149, 154
Vrlička Dolina 295, 351
Vrlika 52, 75, 83, 86, 100, 112, 156, 162, 163, 167, 170, 172, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 192, 193, 200, 233, 295, 300, 308, 309, 310
Vrulja 17, 373
Vršak 353
V. Sljeme 350
Vučevo 309
Vučić 107, 349, 356
Vučić Ante 184
Vučić Pero 165
Vučipolje 204
Vujinović Rade 281
Vukičević Jozo 121
Vukičević Filip 138
Vukičević Ljubo 393
Vukičević Nikola 138
Vukman Ruža 350
Vukosava četa 366
Vukovsko 360
Vuletić Petar Ivana 380
Vuletić Rade Jakov 280
Vulić 30

Z

Zadar 9, 10, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 26, 29, 61, 62, 63, 79, 86, 90, 130, 139, 151, 206, 211, 256, 257, 258, 271, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 282, 286, 288, 295, 349
Zadvarje 24, 369, 376, 380, 384
Zagreb 11, 14, 23, 34, 40, 48, 50, 72, 73, 76, 97, 107, 117, 128, 230, 238, 241, 245, 283
Zagora 150
Zagvozd 196, 371, 372, 376, 377, 378, 379, 381, 383, 384
Zaklanović Mihajilo 234
Zane 400
Zaostrog 339, 375
Zasiok 170, 173, 181, 182
Zavojane 377, 381
Zečević Ilija 62
Zeković Jovan 281
Zelenbaba Đuro 79, 83, 191
Zelengrad 33, 277
Zelić Jere Ante 104
Zelić Tomin Josip 160
Zelovo 179
Zemunik 20, 62, 289, 310, 351
Zerbino Paolo 25, 59, 150, 156, 157, 186
Zimonjića Kula 234
Zingales Francesko 62

Zirojević Vojin 160, 165, 169, 242, 244, 245, 295, 327, 238, 330, 331, 332, 333, 359, 360, 362, 366, 368, 384
Zmaj 11, 14
Zmištak 212, 264
Zrmanja 2, 88, 253, 255, 261, 262, 263, 265, 267, 292, 351, 352, 353
Zrmanjska partizanska četa 253, 261

Ž

Žagrović 72, 74, 80, 83, 84, 88, 91, 189, 229, 252, 263
Žegar 88, 206, 260, 263, 265, 277
Željevići 195
Žeževica 345
Židica 219
Žiri 27
Živković Drago 268, 271
Živković Mile 121
Živkovići 121
Živogošće 66, 343, 344, 381
Žrnovići 64, 193
Žrnovnica 195, 196, 199, 225
Žuić Karlo 50
Žulj Marko 75
Žunkovići 386
Župa 377, 381
Županje 277
Žužić 107

S A D R Ž A J

Strana

PREDGOVOR 5

I

DOGAĐAJI NA TERITORIJI DALMACIJE APRILA 1941

1. Odbrana jadranske obale 10
2. Izvršenje okupacije Dalmacije 23

II

RAD KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE ZA DALMACIJU U PRIPREMAMA ZA ORUŽANI USTANAK

1. Stanje u partiskoj organizaciji do aprila 1941 37
2. Pripreme ustanka i prve akcije udarnih grupa 46
3. Organizaciono stanje Partije u periodu pripreme ustanka 63

III

USTANAK U KNINSKOJ KRAJINI

1. Ustaška vlast u Kninu 70
2. Teško stanje naroda Kninske krajine 73
3. Dizanje ustanka — oružane borbe 79
4. Opadanje ustanka 88

IV

PRVI PARTIZANSKI ODREDI U DALMACIJI

A. — FORMIRANJE PRVIH ODREDA 97
1. Zemaljsko partisko savjetovanje..... 97
2. Splitski odred 99
3. Solinski odred 107

Strana

4. Sinjski odred ... 111
5. Trogirsko-kaštelanski odred ... 116
6. Šibenski, Vodičko-zatonski i Primoštenski odred ... 120

B. — SITUACIJA U DALMACIJI POSLIJE RAZBIJANJA PRVIH ODREDA ... 135

1. Organizaciono učvršćenje i sređivanje partiskih organizacija ... 135
2. Ponovno formiranje i dejstva udarnih grupa ... 139
3. Dolazak sekretara CK KPH Rada Končara u Dalmaciju ... 147
4. Zločini okupatora ... 150
5. Hapšenje Rada Končara ... 153

V

PARTIZANSKE JEDINICE U SREDNJOJ DALMACIJI

(oktobar 1941—jun 1942)

1. Partizanska grupa na Vještića Gori ... 158
2. Dinarski NOP odred ... 161
3. Dalmatinsko-dinarski NOP odred ... 163
   Dinarska četa ... 166
   Kamešnička četa ... 172
   Svilajska četa ... 174
4. Solinski odred ... 183
5. Kninski odred ... 189
6. Mosorski NOP odred ... 193
7. Cetinska četa ... 200

VI

RAZVITAK I DEJSTVA PARTIZANSKIH JEDINICA NA PODRUČJU SJEVERNE DALMACIJE

(oktobar 1941—april 1942)

1. Pokret sjevernodalmatinskih udarnih grupa ... 203
2. Prve borbe dalmatinskih partizana u Lici ... 208
3. Formiranje i akcije Bukovičkog NOP odreda ... 210
4. Reorganizacija Bukovičkog NOP odreda u bataljon ... 213

VII

STVARANJE, RAZVOJ I DEJSTVA PARTIZANSKIH JEDINICA NA PODRUČJU JUŽNE DALMACIJE

1. Situacija na Biokovu ... 215
2. Počeci oružane borbe u južnodalmatinskom primorju ... 216
3. Formiranje Prve južnodalmatinske partizanske čete ... 218
4. Napad Talijana na Biokovo i borbe na Pelješcu ... 221
5. Napad partizana na motorni jedrenjak „Mira“ ... 223
6. Stanje partiske organizacije u Dalmaciji ... 224

Strana

POJAVA ČETNIKA U DALMACIJI 228

IX

FORMIRANJE IV OPERATIVNE ZONE I DEJSTVA JEDINICA DO POČETKA JUNA 1942 GODINE

1. Mjere GŠ Hrvatske za rasplamsavanje borbi u Dalmaciji..... 236
2. Pomoć GŠ Hrvatske na stvaranju većih partizanskih odreda Dalmacije 240
3. Savjetovanje vojnih i političkih pretstavnika sjeverne Dalmacije 247
4. Formiranje bataljona „Bude Borjan“ 249
5. Formiranje i dejstva Kombinovanog odreda i borbe protiv četnika na području Kninske krajine 251
6. Formiranje NOP odreda za sjevernu Dalmaciju 261
Dejstva bataljona „Bude Borjan“ 263
Dejstva bataljona „Branko Vladušić“ 265
7. Akcije Primorske partizanske čete (jun—avgust) 268
8. Mjere okupatora za gušenje NOV na području sjeverne Dalmacije 274
9. Strijeljanje sekretara CK KPH Rada Končara u Šibeniku..... 283
10. Formiranje t.zv. antikomunističke milicije (MVAC)..... 287
11. Ustaško-četnička saradnja u sjevernoj Dalmaciji..... 291

X

NOVI POLET U RAZVOJU PARTIZANSKIH ODREDA U DALMACIJI

A. — SPROVOĐENJE MJERA GŠ HRVATSKE I CK KPH 393
1. Savjetovanje na Vještića Gori 293
2. Sprovođenje odluka sa savjetovanja na Vještića Gori 298
a) Formiranje Prvog dalmatinskog udarnog bataljona i razbijanje četničkog puka „Onisim Popović“ 298
b) Formiranje Drugog bataljona i Srednjedalmatinskog NOP odreda 302
c) Borbe na Kozjaku 303
3. Neprijateljski napad na Vještića Goru 309

B. — RAZVOJ PARTIZANSKIH JEDINICA NA SREDNJEDALMATINSKIM OTOCIMA..... 314
1. Četa bračkih partizana 314
2. Partizanska četa „Matija Ivanić“ 321
3. Korčulanski partizani 324
4. Pelješački partizanski odred 325
5. Bataljon „Vojin Zirojević“ 327
6. Pokušaj stvaranja odreda na području Livno-Bosansko Grahovo 332

Strana

7. Napad na Vrgorac 334
8. Drugi napad Talijana na Biokovo 337
9. Formiranje i dejstvo bataljona „Jozo Jurčević“ 339

C. — DEJSTVA DALMATINSKIH NOP ODREDA DO FORMIRANJA TREĆE DALMATINSKE BRIGADE..... 347

1. Upad bataljona „Bude Borjan“ u Prominu..... 347
2. Napad Talijana i četnika na NOP odred za sjevernu Dalmaciju 350
3. Stanje u Dalmaciji krajem jula 1942 357
4. Prvo savjetovanje Štaba IV operativne zone sa Vrhovnim štabom 360
5. Borba na Vagnju i oslobođenje Livna..... 363
6. Formiranje Duvanjskog bataljona 366
7. Organizacija vlasti i rad pozadine u Livnu 367
8. Čišćenje područja Livno-Imotski—r. Cetina 368
9. Operacija „Albia“ na području Biokova 372
10 Drugo savjetovanje kod Vrhovnog štaba 382
11. Formiranje Trećeg odreda IV operativne zone 383
12. Formiranje Prve dalmatinske NOU brigade 385
13. Priliv novih boraca i formiranje novih odreda i Druge i Treće dalmatinske brigade 390

EKSKURS 398

Biokovska partizanska radionica 398

PREGLED SKICA I FOTOGRAFIJA..... 402

INDEX 404

DUŠAN PLENČA

PARTIZANSKI ODREDI NARODA DALMACIJE 1941—1942

*

Jezički redaktor
MIODRAG ŽIVANOVIĆ

*

Tehnički urednik
major
SLOB. M. MITIĆ

Korektor
GORDANA ROSI

*

Dato u štampu 15 februara 1960 god.
Štampanje završeno avgusta 1960 god.
Tiraž: 3000

Štampa: Grafičko preduzeće „Prosveta" — Beograd, Đure Đakovića br. 21

ISPRAVKE

za knjigu Partizanski odredi naroda Dalmacije

Strana	Red	Stoji	Treba
5	1 odozdo	svežem	vežem
6	4 odozgo	Naročito	Koristio
10	14 odozgo	8 armije	3 armije
16	10 odozgo	„Belfanko“ (Belfanco)	„Belfoko“ (Belfanco)
28	1 odozdo	52	50
29	13 odozgo	nacionale	nazionale
33	1 odozdo	Nouva	Nuova
47	17 odozgo	posle reči „zemlji“ staviti tačku i dodati „CK KPJ“	
66	18 odozgo	posle reči „simpatizera“, mesto zapete staviti tačku i zapetu	
136	10 odozgo	posle reči „iskustvo“ dodati: „sa prvim odredima opominjalo je na stvarnu situaciju	
146	2 odozdo	SK	CK
156	12 odozdo	Bomfačić	Bonifačić
160	14 odozdo	Marks	Maks
185	1 odozdo	delle Alpi II	dele Alpi“
209	6 odozgo	posle reči „Prvi“ dodati „je“	
228	3 odozdo	OP	OK
228	3 odozdo	Baltić	Boltič
234	15 odozdo	5 1942	5 V 1942
281	4 i 5 odozgo	počinje	počine
295	18 odozdo	Zirović	Zirojević
311	17 odozdo	između reči „taj front“ ubaciti „je“	
348	20 odozgo	ceo tekst brisati a mesto njega staviti: „i Oklaj. U Ćifliku je uhvaćen zloglasni ustaša“	
386	9 odozdo	decembra	novembra
390	14 odozgo	prilikom	prilivom